

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DIŞ MÜDAHALE ARACI OLARAK ASKERİ
DARBELER: BATI AFRİKA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

Murat YİĞİT

2502150249

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Haluk ALKAN

İSTANBUL – 2020

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DIŞ MÜDAHALE ARACI OLARAK ASKERİ
DARBELER: BATI AFRİKA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

Murat YİĞİT

2502150249

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Haluk ALKAN

İSTANBUL – 2020

ÖZ

DIŞ MÜDAHALE ARACI OLARAK ASKERİ DARBELER: BATI AFRİKA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Murat YİĞİT

Bu tez çalışması, Batı Afrika'da gerçekleşen askeri darbe ve darbe girişimlerinin oluşumuna etki eden dış müdahaleleri incelemektedir. Çalışmanın temel soruları, bu müdahalelerin hangi koşullar altında ve hangi nüfuz alanlarında mümkün olabildiğidir. Batı Afrika ülkelerinde siyaset, küresel ölçekte rekor seviyede tekrar eden darbeler nedeniyle, askeri bir karaktere bürünmüştür. Yükselen askeri darbe trendleri üç ana dönemde incelenebilmektedir: Kuruluş, statüko ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kendini gösteren değişim. Batı Afrika'da askeri darbelerin bu denli sık yaşanmasında dış etkilerin rolü yadsınamaz mahiyettedir. Bu dış etkiler ise askeri eğitim ve danışmanlık, askeri üsler ve silah ticareti, ekonomik işbirliği ve yardımlar, kişisel ilişki ağları gibi bir dizi neokolonyal enstrümanla hayata geçmektedir. Batı Afrika bölgesinde yer alan devletlerin sömürgeci geçmişten miras kalan bağımlılıkları, yeni sömürgecilik çerçevesinde ABD ve Fransa'nın darbe ve iç savaş gibi siyasi olaylarda etkin birer dış aktör olarak belirmelerine neden olmaktadır. Askeri darbe girişimleri üzerinde etkili olan dış nüfuz, dört ana gösterge ile ölçülebilir: askeri sosyalizasyon, ekonomik ilişkiler ve işbirliği, askeri varlıklar ve son olarak da kişisel-kurumsal ağlar. Söz konusu parametreler, dış müdahalenin hem darbeler üzerindeki rolünü hem de başarı durumunu sorgulama imkânı tanımaktadır. Belirtilen göstergelerin analiz edilmesi, ilgili devletler arasındaki kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyini ortaya çıkarmaktadır. Bu göstergeler belli bir düzeye ulaştığında dış müdahalenin başarılı olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Afrika, darbeler, dış müdahale, yeni sömürgecilik, dış nüfuz, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme.

ABSTRACT

MILITARY COUPS AS FOREIGN INTERVENTION TOOLS: THE CASE OF WEST AFRICAN COUNTRIES

Murat YİĞİT

This dissertation examines the foreign interventions which are instrumental in military coups and coup attempts in West Africa. Main questions are: under which conditions and in what spheres of influence these interventions are possible. Politics in West African countries has assumed a military character due to record-breaking coups on a global scale. Rising military coup trends can be examined in three main periods: Establishment, status quo, and the change that manifested itself with the end of the Cold War. The role of external influences on military coups in West Africa being this frequent is undeniable. These external influences are realized through a series of neocolonial instruments such as military training and consultancy, military bases and arms trade, economic cooperation and aid, personal networks. The dependencies of the states in the West African region inherited from the colonial past cause the USA and France to appear as neocolonial external actors in political events such as coups and civil wars. External influence on military coup attempts can be measured by four main indicators: military socialization, economic relations and cooperation, military assets and, finally, personal-corporate networks. These parameters make it possible to assess both the role of external intervention on coups and its success. Analyzing the indicated indicators reveals the level of institutional affinity and socialization between the relevant states. When these indicators reach a certain level, the external intervention is found to be successful.

Keywords: West Africa, coups, foreign intervention, neocolonialism, external influence, institutional affinity and socialization.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez yazımı sürecimde ilgilenmeye başladığım Batı Afrika siyasetini anlamaya yönelik çabalarım sivil-asker ilişkileri ve yeni sömürgecilikte düğümlenince bu doktora tezinin ana konusu şekillendi. Tez konusuyla ilgili karar aşamasındayken gerçekleşen 15 Temmuz askeri darbe girişimi, konunun ehemmiyeti hakkındaki kanaatimi pekiştiren bir gelişme olmuştur. Darbelerin oluşumunda dış etkilerin sivil-asker ilişkileri alanında çok kısıtlı kalmasını gerçekten de şaşırtıcı bulduğumu ifade etmeliyim. Açıktan teşvik edilen, operasyonel anlamda katkı yapılan darbelerin yaşandığı veya darbe sonrası rejimlerin ekonomik olarak desteklendiği bir dünyada yaşıyor olmamıza rağmen darbelerde dış etkenlerin rolüne dair bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda çalışmanın varlığı söz konusudur. Oysa yeni sömürgeci bir dış müdahale biçimi olarak darbeler, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla dünyanın pek çok farklı bölgesinde kendisini göstermiştir. 1953 İran ve 1973 Şili darbeleri gibi çok bilinen vakalara dahil edilebilecek daha pek çok örneğin söz konusu olduğunu bu çalışma vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Sadece Batı Afrika bölgesindeki darbe vakalarını ele aldığımızda bile askeri darbelerin, güçlü ve yeni sömürgeci devletler için bir baskı ve müdahale aracına dönüşebildiği görülmektedir. Ayrıca bu devletlerin nüfuz gücünü ve müdahalelerin boyutlarını saptamamıza yarayan parametrelerin genel-geçer bir mahiyette belirlenmiş olması ve başka örneklerle de tatbik edilebilir bir nitelik taşıması metodolojinin tutarlılığı açısından doktora çalışması adına memnuniyet verici oldu. Yapılan bu çalışmanın yalnızca sivil-asker ilişkilerindeki dış dinamiklerin çözümlenmesinde değil, devletler arasındaki nüfuz gücünün analizinde de bir çerçeve önerisi olarak yerini alacağını temenni ediyorum.

Beraberindeki zorluklarla yürütülen her doktora çalışması gibi benim doktora sürecim de sıkıntılar barındırıyordu. Destekleriyle, dua ve güzel temennileriyle bu sıkıntıların üstesinden gelmemde ön plana çıkan herkese teşekkür ve minnet borçluyum. İlk olarak doktora sürecimi birlikte yürüttüğümüz, beni her daim destekleyen, yönlendirmeleriyle çalışmamı derinleştiren kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Haluk ALKAN'a şükranlarımı arz ediyorum. Bu süreç vesilesiyle hoca-talebe ilişkisinin ne denli önemli olduğunu bir kez daha müşahade etme imkânım oldu. Tez jürimde yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Sadık ÜNAY ve Doç. Dr. Hasan Basri YALÇIN'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Her iki hocamızın da teori, metodoloji ve analize dair önerileri bu tezin tamamlanmasında büyük öneme sahiptir. Tez danışmanım ve jüri üyesi hocalarımın bana yönelik uyarıları ve eleştirileri kadar, doktora öğrenciliğim boyunca cesaretlendirmelerinin de çalışmanın nihayete ermesinde payı oldukça büyüktür.

Tez dönemi boyunca yoğunluktan ötürü yeterince vakit ayıramadığım, buna rağmen ilgi ve duaları ile desteklerini sürekli arkamda hissettiğim tüm dostlarıma, hocalarıma ve yakın çevreme de teşekkür ederim. Beni büyük fedakârlıklarla büyüten, okutan, bu yaşa gelmemde en büyük emeğin sahibi kıymetli annem ve babama gelince; onlara ne kadar teşekkür etsem ne kadar minnetimi ifade etsem az kalacak. Ebeveynimin, kardeşlerimin ve tüm ailemin duaları, her ürünüm ve başarımda manevi birer imza olarak yer alıyorlar. Doktora çalışmama başladığım günden beri çekirdek ailemizin, hanemizin ve hayatımızın büyük yükünü omuzlayan, bunalıp durduğumda bana şevk veren ve tezimin bitmesi için ne gerekiyorsa yapan değerli eşim Firdevs bu çalışmanın ve başarısının en az benim kadar sahibidir. Bu dönemin bütün sıkıntılarına birlikte katlandık, birlikte yorulduk, birlikte nihayete erdirdik. Tebrik ve teşekkürün en büyüğünü eşimin hak ettiğini dile getirmekte bir mahzur yoktur. Ayrıca, doktora öğrenimimle yaşıt kızım Hüma'ya artık daha fazla vakit ayırabilecek olmak ziyadesiyle mutlu ediyor. İnşallah büyüdüğünde okur ve umarım beğenir.

Bu çalışmayı ilham kaynağım olan, 15 Temmuz darbe girişiminde vatan için hayatını kaybeden aziz şehitlerimize ithaf ediyorum. Ruhları şad, mekânları cennet olsun.

Murat Yiğit
2 Eylül 2020, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar.....	x
GRAFİKLER.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE TEORİK YAKLAŞIMLAR VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ	5
1.1 KARŞILAŞTIRMALI SİYASET BİLİMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ LİTERATÜRÜ.....	5
1.1.1 Sivil-Asker İlişkileri ve Temel Sorunsalın Teorik Çerçevesi.....	5
1.1.2 Modernleşmeci ve Kurumsal Teoriler.....	10
1.1.2.1 Huntington: Kurumsal Ayırım, Profesyonellik ve Pretoryan Analiz ..	11
1.1.2.2. Guillermo O'Donnell ve Bürokratik Otoriteryanizm	16
1.1.2.3 Peter D. Feaver ve Asil-Vekil Yaklaşımı	20
1.1.2.4 Eric A. Nordlinger ve Sivil Kontrol Modelleri.....	23
1.1.3 Toplum ve Kültür Merkezli Yaklaşımlar.....	26
1.1.3.1 Janowitz, Pragmatizm ve Yakınlaşma Teorisi	26
1.1.3.2 Rebecca L. Schiff ve Uyum Teorisi	30
1.1.3.3 Samuel E. Finer ve Kültürel Açıklamalar	33
1.1.3.4 Douglas L. Bland ve Paylaşılan Sorumluluk Teorisi.....	36
1.1.4 Dış Etki Merkezli Yaklaşımlar.....	38
1.1.4.1 Michael Desch ve Dış Tehdit Çevresi	39
1.1.4.2 Marksist Teoride Sivil-Asker İlişkileri	43
1.1.5. Teorik Çerçeve.....	48
1.2 SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNDE DIŞ FAKTÖRLER.....	51
1.2.2 Sivil Asker İlişkilerinin Değerlendirilmesi ve Dış Faktörler Sorunu.....	52
1.2.2. Sivil-Asker İlişkileri Kuramında Afrika ve Askeri Müdahalelerde Dış Destek	62

1.3.	ORDUYU DIŞ NÜFUZA AÇAN UNSURLAR.....	67
1.3.1.	Siyasal Sistem.....	68
1.3.2	Siyaset ve Orduda Etnik-Dini Parçalanma, Pretoryan Mücadele ve Dış Boyut	70
1.3.3.	Ordunun Polis Gücü Olarak Kullanılması.....	72
1.3.4.	Orduların Oluşum Süreçleri ve Subayların Eğitimi.....	74
1.3.5.	Yabancı Askeri Misyon, Orduların Benzeşmesi ve Etkileri.....	77
1.3.6.	Askeri Bütçeler ve Subayların Finansal İlişkileri.....	78
1.3.7	Ordu ve Dış Politika.....	80
1.4.	KURUMSAL YAKINLIK VE SOSYALLEŞME	82
1.4.1	Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi	84
1.4.2	Askeri Sosyalizasyon.....	86
1.4.3.	Ekonomik İlişkiler ve İşbirliği.....	90
1.4.4.	Askeri Materyal.....	95
1.4.5.	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	99
	İKİNCİ BÖLÜM.....	106
	BATİ AFİRİKA'DA ASKERİ DARBELER VE DİŞ MÜDAHALELERİN ARKA PLANI	
	106	
2.1.	BATİ AFİRİKA'DA ORDU, SİYASET VE TOPLUM.....	107
2.1.1.	Bağımsızlık Sonrası Batı Afrika'da Devlet ve Toplum.....	107
2.1.2.	Batı Afrika'da Anayasalar ve Anayasal Kurumların Oluşumu	111
2.1.2.1.	Anayasacılıkta Taklitçilik Olgusu	112
2.1.2.2.	Hükümet Sistemleri.....	116
2.1.3.	Ulusal Orduların Oluşumu ve Ordunun Merkezi Konumu.....	119
2.1.4.	Elitlerin Etnik-Dini Mücadelesi ve Parçalanmalar.....	125
2.1.5.	Pretoryanizm ve Sistemlerin Dış Nüfuza Açıklığı.....	130
2.1.6.	Batı Afrika'da Siyaset-Ordu İlişkilerinin Genel Seyri ve Darbeler	134
2.1.7.	Batı Afrika'da Askeri Darbe Trendleri.....	142
2.2.	BÜYÜK DEVLETLERİN BATİ AFİRİKA POLİTİKALARI VE MÜDAHALECİLİK	
	151	
2.2.1.	ABD'nin Afrika Siyaseti ve Müdahaleleri	153
2.2.1.1.	ABD Dış Politikası'nda Batı Afrika	159
2.2.1.2	ABD'nin Güvenlik Doktrininde Batı Afrika	169
2.2.1.3.	Askeri İş birliği ve Yardımlar	174

2.2.1.4. Askeri Üsler, Özel Güvenlik Şirketleri ve İstihbarat Faaliyetleri.....	181
2.2.2. Fransa ve Afrika Siyaseti	187
2.2.2.1. Fransa'nın Batı Afrika ile İlişkilerinde Çıkar, Strateji ve Güvenlik	195
2.2.2.2. Fransa'nın Batı Afrika Siyasetinin İkili Niteliği.....	204
2.2.2.2.1. Fransa-Batı Afrika İlişkilerinin Resmi Boyutu: Ekonomik İlişkiler ve “La Francophonie”	210
2.2.2.2.2. Fransafrika (Françafrique) ve Foccartizm.....	213
2.2.2.2.3. Neokolonyal Bir Enstrüman Olarak Bölgesel Para: CFA Frangı.....	222
2.2.2.3. Askeri İş birliği, Dış Yardım ve Danışmanlık Faaliyetleri	225
2.2.2.4. Askeri Üsler, İstihbarat ve Paralı Askerlik	230
2.3. Askeri Darbeler ve Dış Müdahalelerin Arka Planı Hakkında Değerlendirme 237	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	240
BATİ AFİRİKA ASKERİ DARBELERİNDE DİŞ MÜDAHALE ANALİZİ.....	240
3.1. GANA: 24 Şubat 1966 Askeri Darbesi.....	241
3.1.1. Gana'da Siyaset ve Rejimin Durumu	242
3.1.2. Gana'da Ordu, Etnik Bölünme ve Siyaset-Ordu İlişkisi	245
3.1.3. Nkrumah Dönemi Gana Dış Politikası, ABD ile İlişkiler ve ABD Nüfuzu	252
3.1.4. Nkrumah'ın Hanoi Ziyareti ve 23-24 Şubat Askeri Darbesi.....	264
3.2. TOGO: 13 Ocak 1963 ve 13 Ocak 1967 Askeri Darbeleri.....	273
3.2.1. Siyasal Sistem: Dekolonizasyon, Siyasi Liderlik ve Politik Eğilimler	273
3.2.2. Gana ile İlişkiler, Etnik Sorunlar ve Düzenli Ordunun Ortaya Çıkışı	275
3.2.3. Togo'da Sivil-Asker İlişkileri	278
3.2.4. Togo-Fransa İlişkileri, Fransa Nüfuzu ve 1963 Darbesinin Gelişimi.....	280
3.2.5. 1967 Askeri Darbesi ve Askeri Yönetime Geçiş.....	289
3.3. NİJERYA: 1976 Askeri Darbe Girişimi	292
3.3.1. Nijerya'da Siyaset: İlk Darbeler, Biafra ve Gowon İktidarı	292
3.3.2. 1975 Askeri Darbesi ve Muhammed-Obasanjo İktidarının Ortaya Çıkışı 296	
3.3.3. Nijerya'da Sivil-Asker İlişkileri.....	298
3.3.4. Nijerya-ABD İlişkileri ve Amerikan Nüfuzu.....	301
3.3.5. 13 Şubat 1976 Başarısız Askeri Darbe Girişimi ve Murtala Muhammed'in Öldürülmesi	307
3.4. BENİN: 16 Ocak 1977 Paralı Askerler Darbesi.....	311

3.4.1. Benin’de 1977 Darbe Girişimi Öncesi Siyaset ve Siyasete Müdahaleler	312
3.4.2. Etnik Ordudan Totaliter Aygıt: Benin’de Ordunun Dönüşümü.....	318
3.4.3. Kérékou Dönemi Fransa-Benin İlişkileri ve Fransa Nüfuzunun Boyutları	321
3.4.4. 16 Ocak 1977 Paralı Askerler Darbe Girişimi.....	325
3.5. LİBERYA: 12 Kasım 1985 Askeri Darbe Girişimi.....	329
3.5.1. Liberya Siyaseti, 1980 Askeri Darbesi ve Ordu-Siyaset İlişkisi	329
3.5.2. Samuel Doe Dönemi Liberya-ABD İlişkileri ve Amerikan Nüfuzu	335
3.5.3. 12 Kasım 1985 Askeri Darbe Girişiminin Gelişimi ve Dış Etkiler	343
3.6. TOGO: 1986 Askeri Darbe Girişimi	346
3.6.1. Eyadema Döneminde Togo’da Siyaset ve Ordu	347
3.6.2. Eyadéma Rejiminin Fransa ile İlişkileri ve Fransız Nüfuzu	351
3.6.3. 1986 Askeri Darbe Girişimi ve Fransız Paraşütçü Birliğinin Müdahalesi	356
3.6.4. 1991 Askeri Darbe Girişimi ve Fransa’nın Çelişkili Tutumu	359
3.7. MORİTANYA: 2005 Askeri Darbesi	362
3.7.1. Moritanya’da Darbe Öncesi Siyaset.....	362
3.7.2. Moritanya’da Rejim ve Ordu.....	367
3.7.3. Moritanya-ABD İlişkileri ve ABD’nin Artan Nüfuzu	371
3.7.4. 3 Ağustos 2005 Askeri Darbesi	377
3.8. MALİ: 2012 Askeri Darbesi.....	380
3.8.1. Mali’de Siyaset.....	381
3.8.2 Mali’de Sivil-Asker İlişkileri	386
3.8.3. Mali-Fransa İlişkileri ve Fransa’nın Nüfuzu.....	390
3.8.4. 22 Mart 2012 Askeri Darbesinin Gelişimi.....	398
3.9. Analiz ve Değerlendirme	403
SONUÇ	412
KAYNAKÇA.....	436
ÖZGEÇMİŞ	490

TABLÖLAR

Tablo 1.1: Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi Göstergeleri

Tablo 2.1: Batı Afrika Ülkelerinde Hükümet Sistemleri ve Askeri Darbeler

Tablo 2.2: Batı Afrika Ülkeleri ve Genel Bilgiler

Tablo 2.3: ABD Dış Politika Paydaşları

Tablo 2.4: ABD'nin IMET Programı Kapsamında Sahra Altı Afrika'da Eğitilen Askeri Personel Miktarı

Tablo 2.5: Fransa'nın Afrika Politikasının İkili Niteliği

Tablo 3.1: ABD ve Gana Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.2: Fransa ve Togo Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.3: ABD ve Nijerya Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.4: Fransa ve Benin Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.5: Liberya ve ABD Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.6: Togo ve Fransa Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi (1986-1991 Dönemi)

Tablo 3.7: Moritanya ve ABD arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.8: Mali ve Fransa Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Tablo 3.9: Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyinin, Askeri Darbelerde Dış Müdahalelerin Başarı Durumuna Etkisi

GRAFİKLER

Grafik 2.1: Dönemlere ve Bölgelere Göre Sahra altı Afrika'da Darbe Girişimleri

Grafik 2.2: 1960-1969 Döneminde Sahra altı Afrika'da Darbelerin Dağılımı

Grafik 2.3: 1970-1989 Döneminde Sahra altı Afrika'da Darbelerin Dağılımı

Grafik 2.4: 1990-2015 Döneminde Sahra altı Afrika'da Darbelerin Dağılımı

Grafik 2.5: Sahra altı Afrika'da Darbe Girişimleri (Eski Sömürgeci Ülkeye Göre)

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACA	: ABD-Afrika Sivil Eylem Programı
ACOTA	: Afrika Acil Eylem Operasyonları Eğitim ve Yardım Programı
ACS	: Amerikan Sömürgecilik Şirketi
ADEMA	: Mali Demokrasisi İçin İttifak
AFD	: Fransa Kalkınma Ajansı
AFP	: Fransız Resmi Haber Ajansı
AFRICOM	: Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı
AMT	: Askeri Teknik İşbirliği Antlaşması
AQIM	: Magrib El-Kaidesi
BBC	: Britanya Yayın Kuruluşu
BCEAO	: Batı Afrika Merkez Bankası
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTCOM	: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CFR	: Dış İlişkiler Konseyi
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı
CLMN	: Mali Ulusal Özgürlük Askeri Komitesi
CMJD	: Mali Demokrasi ve Adalet Askeri Konseyi
CMSN	: Moritanya Ulusal Askeri Kurtuluş Komitesi
CNRDRE	: Demokrasiyi Kurtarma ve Devletin Restorasyonu Konseyi
CPP	: Gana Kongre Halk Partisi - P.O.G.R.
CUT	: Togo Birlik Komitesi Partisi
DAH	: Benin Devrimci Askeri Hükümeti
DCI	: Uluslararası Savunma Danışmanlık (Fr. Özel Güvenlik Şirketi)
DCMD	: Fransa Savunma ve Askeri İşbirliği Genel Müdürlüğü
DGPN	: Fransa Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İstihbarat Birimi
DGSE	: Fransız İstihbarat ve Dış Güvenlik Genel Müdürlüğü
DIA	: ABD Savunma İstihbarat Ajansı
DPSD	: Milli Savunma Güvenlik ve Koruma Müdürlüğü
DSCA	: ABD Savunma Güvenlik İşbirliği Ajansı

CEDEAO	: Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
ENVR	: Fransa Bölgesel Amaçlı Askeri Okulları
FEC	: Nijerya Federal Yürütme Konseyi
FRANC C.F.A.	: Fransız Afrika Sömürgeleri Fransı
FMSF	: ABD Dış Askeri Satış ve Finans Programı
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
G5 SAHEL	: Batı Afrika Bölgesel Güvenlik ve Kalkınma Birliği
IBRD	: Uluslararası Kalkınma ve Yeniden İnşa Bankası
IMET	: ABD Uluslararası Askeri Eğitim ve Tatbikat Programı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KGB	: Sovyetler Birliği Gizli Servisi
LIC	: Düşük Yoğunluklu Çatışma Doktrini
MAP	: Military Assistance Program
MCA	: ABD Askeri Sivil Eylem Programı
MHP/PPM	: Moritanya Halk Partisi
MMC	: Fransız Askeri İşbirliği Misyonu
MNLA	: Azavad'ın Kurtuluşu Ulusal Hareketi
MPRI	: Askeri Profesyonel Hizmet ve Kaynakları (Özel Güvenlik Şirketi)
MPLA	: Angola'nın Bağımsızlığı için Halk Hareketi
MUJAO	: Batı Afrika Tevhid ve Cihad Cemaati
NATO	: Kuzey Atlantik İttifakı Organizasyonu
NLC	: Gana Ulusal Kurtuluş Askeri Konseyi
NPLF	: Liberya Ulusal Vatansever Özgürlük Cephesi
NSSM	: ABD Ulusal Güvenlik Etüdü Memorandumu
OAC	: Orta Afrika Cumhuriyeti
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Organizasyonu
OEFTS	: Juniper Shield Trans Sahra Terörle Mücadele Operasyonu
OMEGA	: CIA Monrovia Askeri İstihbarat ve Navigasyon Üssü
OOTW	: Savaş Harici Operasyonlar Doktrini
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PAL	: Progressive Alliance of Liberians

PDRS	: Moritanya Sosyal ve Demokratik Cumhuriyetçi Parti
POLISARIO	: Batı Sahra Cephesi
PRC	: Liberya Halk Kurtuluş Konseyi
PUT	: Togo Birliği Partisi
RECAMP Programı (Fransa)	: Afrika'nın Barışı Sağlama Kapasitelerini Güçlendirme
RFI	: Uluslararası Fransız Radyosu
RPT	: Togo Halk Birliği Partisi
SAS Güvenlik Şirketi)	: Fransa Uluslararası Güvenlik Hizmetleri ve Danışmanlık (Özel
SCTIP	: Fransa Uluslararası Polis Teknik İşbirliği Servisi
SDECE	: Fransa Yurtdışı Dokümantasyon ve Karşı İstihbarat Servisi
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Konseyi
SMC	: Nijerya Yüksek Askeri Konseyi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UGTD	: Benin İşçi Sendikaları Birliği
UNITA	: Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
US/RDA	: Sudan Birliği-Afrika Demokratik Cephesi
USSOCOM	: Amerika Birleşik Devletleri Özel Harekât Komutanlığı
VOA	: Amerika'nın Sesi
WATC	: Batı Afrika Donanma Eğitim Seyirleri

GİRİŞ

Bu tez çalışması askeri darbelerin, dış nüfuz araçları yoluyla müdahale aracı haline getirilmesini konu almaktadır. Temelde darbe olgusu, sivil-asker ilişkileri disiplini içinde ele alınan ve siyaset bilimi açısından da mühim bir siyasal olaydır. Roma imparatorluğunda yaşamış şair Juvenal'in "Muhafızların muhafızlığını kim yapacak?" dizesiyle ifade ettiği darbe sorunu, ordunun siyasi otorite tarafından denetimi meselesi olarak iktidarların çok eski devirlerden beri en önemli gündem maddeleri arasındadır. Şiddet araçlarını elinde bulunduran kesim olan askerlerin siyasi otoriteye başkaldırısı, devletin otorite, güvenlik ve egemenlik gibi kayıplarına neden olabilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında ordunun siyasi erke tabi oluşu, siyaset süreçleri ve hatta bazen devletin devamı için varoluşsal bir nitelik taşımaktadır.

Askeri darbeler, toplum içi bir gelişme olarak meydana gelmektedir. İç dinamiklerden beslenerek ve siyaset-ordu ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat literatürde yeterince yer bulmamış olsa da askeri darbelerin gelişiminde toplum dışı etkenler de tartışılmalıdır. Dünyadaki pek çok örnekte darbelerin dış bağlamı öne çıkabilmektedir. Örneğin ordu mensupları ve siyasetçiler arasındaki dış politika anlaşmazlığı, bilhassa milli güvenlik konularını ilgilendiren unsurlar barındırıyorsa yüksek düzeyli karşıtlıklara neden olabilmektedir. Darbelerde dış etkenlerin bölgesel ve küresel koşullara bağlı geliştiği durumlar da söz konusudur. Soğuk Savaş döneminde mücadele içindeki kutupları oluşturan aktörlerin nüfuz alanına dair rekabeti, darbe gibi siyasal şiddet içerikli olayların önemli değişkenleri arasında yer almaktadır. Darbe örneklerinde rastlanan dış etkenler, bu darbelerin dış müdahaleler de dahil olmak üzere pek çok bileşenle gerçekleştiğini göstermektedir. Peki askeri darbeler çerçevesindeki dış müdahaleler hangi koşullar altında ve hangi araçlarla gerçekleşmektedir? Yabancı aktörlerin darbeleri müdahale aracı haline getirmeleri için hangi boyutlarda bir dış nüfuz gereklidir? Söz konusu nüfuzun analiz edilebileceği göstergeler neler olmalıdır? Bu çalışma, yukarıda sıralanan sorulara cevap arama hedefinden hareket etmektedir. Ayrıca, bilimsel literatürde fazla karşılık bulamamış dış etkenler ve müdahaleler konusunu, askeri darbelerin yoğun olarak görüldüğü Batı Afrika ülkelerinde

gerçekleşmiş somut vaka örneklerini ele alarak yeni bir perspektif getirme iddiası taşımaktadır.

Araştırma evreni olarak Batı Afrika'nın seçilmesi elbette rastlantısal değildir. Bölgede 1960'lardan günümüze kadar gerçekleşen askeri darbelerin miktarı hem Afrika kıtasında hem de dünya çapında bir büyüklük arz etmektedir. Darbelerin bu denli çok gerçekleşmesi ve sık rastlanan bir iktidar değişimi aracına dönüşmesi Batı Afrika'yı ilgili disiplinler açısından farklı kılmaktadır. Batı Afrika'da darbelerin ortaya çıkış süreçlerinde iç dinamikler kadar sömürgeciliğin mirası olan siyasi dengeler ve yeni sömürgeciliğin mahsulü olan çıkar ilişkileri de etkili olmaktadır. Dış aktörlerin, Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında büyük bir rekabet içinde olduğu Batı Afrika ülkelerinde siyaset ve ordu ilişkileri, küresel ve bölgesel bağlamın etkisi altındadır. Etnik rekabete dayalı toplumsal ayrışmaların zayıf düşürdüğü Batı Afrikalı siyasal düzenler, dış müdahalelerin hedefine yerleşerek istikrarsızlığa sürünmektedir. Dış aktörlerin müdahalelerinin görece belirginliği nedeniyle Batı Afrika'nın, bu çalışma kapsamında belirlenen perspektif doğrultusunda alana katkı yapacak örnekleri haiz bulunduğu değerlendirilmektedir.

Tez çalışmasının yönelimini belirleyecek olan önermeler, teori ve yöntem, çalışmanın konusu olan askeri darbelerde dış müdahalenin analizi için bir çerçeve inşa etmektedir. Bu çalışma, dört hipotezden hareketle başlamaktadır. Bu hipotezler şu şekilde sıralanabilir:

(H1) Etnik ve dini rekabetin, bu doğrultudaki elit çıkarlarının beslediği Pretoryan mücadele askerî darbelerle neden olduğu kadar, gerçekleştiği ülkeyi darbe bağlamında dış nüfuz ve müdahaleye açık hale getirmektedir.

(H2) Askeri darbenin hedefi olan devlet ile müdahaleci devlet arasında kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi yükselse müdahale başarılı olur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi dört ana gösterge ile ölçülebilir: askeri sosyalizasyon, ekonomik ilişkiler ve iş birliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağlar.

(H3) Bir devletin başka bir ülke üzerindeki hukuki imtiyazları, belli bir seviyedeki askeri ve kalkınma iş birliği, materyal varlığı (silah ticareti, yatırımları, genel dış ticareti, askeri üsleri vb) ile kurumsal veya kişisel ağların bulunması müdahalenin başarı ihtimalini artırır.

(H4) Askeri darbelerin dış müdahale alanına dönüşmesinde ABD daha çok kurumlarıyla, Fransa ise kişisel iktidar ilişkileri ve sosyal ağlarıyla ön plana çıkmaktadır. Farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da neo-kolonyal müdahaleler hedef ülkelerdeki patronaj ilişkilerinden istifade etmektedir.

Detayları çalışmanın seyri içerisinde açıklanan bu hipotezlerin test edilmesiyle şekillenecek olan çalışmanın teorik çerçevesi, birinci bölümde ele alınacak kuramsal tartışmalar ve teklif edilen bileşenlerle ortaya çıkacaktır. Tezin metodolojisi ise, belirlenen örneklerin öne sürülen teorik çerçeve içinde analiziyle biçimlendirilecektir. Askeri darbelerdeki dış müdahaleler hakkında sürüp giden tartışmaların varlığı, tarihsel deliller ve betimlemelerin çalışma içinde yer almasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla açık kaynaklarda yer alan belgeler, kitap ve makaleler, internet sayfaları ve haber metinlerinden istifadeyle veri oluşturulmuştur. Dış müdahalenin işleyişini ve biçimlerini somut olaylar ve erişilebilir verilerle ele almak, analizin metodolojisine bu şekilde eklenmektedir. Fakat hiçbir devletin başka ülkelerde askeri darbelerle karıştığını resmi olarak kabul etmediği bir ortamda materyal elde etmek, bu tez çalışmasının en ciddi zorluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden sahada görev yapmış uzmanlar ve diplomatların mülakatlarından, darbeye maruz kalan liderler ve darbecilerin, yabancı istihbarat elemanlarının hatıratlarından, konuyla ilgili kamu ve özel yapım belgesellerden, haber kaynaklarında yayınlanmış kapsamlı araştırma dosyalarından yararlanılmıştır. Kamuya açık diplomasi ve istihbarat belgeleri ise, hükümetlerin görüşlerini yansıtması ve dış müdahaleye dair ipuçları barındırması bakımından faydalı olmaktadır. Dış ticaret, silah ticareti, dış yardım ve askeri eğitim gibi konularda internette mevcut rapor, indeks ve veri setlerinden bilgi temin edilmiştir. Araştırmada Türkçe, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca dillerindeki kaynaklardan istifade edilmiştir. Tüm bu veriler, belirlenen göstergeler çerçevesinde analiz ve değerlendirmelerde kullanılmıştır. Bu veriler ve teorik çerçeve ışığında belli vakalar siyasi rejim durumundan sivil-asker ilişkilerine, müdahaleci dış aktörle olan münasebetlerden nüfuz göstergelerine ve darbelerde dış müdahalenin gelişimine kadar yapısal, tarihsel ve analitik bir yaklaşımla incelenecektir.

Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Batı Afrika ülkelerinde de etnik/dini rekabet yoğun siyasi karışıklıklar ve çatışma doğurmaktadır. Siyasi bozulma ve patronaj ilişkilerinin yükselmesiyle sonuçlanan bu karşılaşma, pek çok kurum gibi orduları da siyasallaştırmaktadır. Askeri darbelerin gelişiminde mühim bir role sahip

bu iç çatışmalar, sömürgecilik döneminden miras kalmakla birlikte yeni sömürgeci amaçlar için de kullanışlı bir zemin sunmaktadır. Böylece askeri darbe olaylarında iç koşullar kadar bu koşulları müdahale için araç haline getiren neokolonyal aktörlerin çıkarları, dış politika öncelikleri ve hedef ülkelerdeki yaklaşım tarzları önemli hale gelmektedir. İç dinamikler ve dış nüfuzun kombinasyonu, askeri darbenin oluşumuna ve başarısına etki etmektedir. Bu doğrultuda her iki bileşenin de kökeni ve karakteristiği deskriptif şekilde ele alınacak, böylece darbe olaylarının parametreler vasıtasıyla yapılacak analizinde bir arka plan bilgisi de sunulmuş olacaktır. Bu çalışma teori ve metodoloji, tarihsel-yapısal arka plan ve son olarak da analizleri içeren üç ana bölümden oluşacaktır.

Darbe olaylarında dış müdahalenin gerçekleştiği mecra olarak Batı Afrika ülkeleri, bu çalışmanın araştırma kapsamını teşkil etmektedir. Hem bölgeye hem de ülkelere has nitelikler analiz sırasında dikkate alınmaktadır. Fakat ortaya konan teorik çerçevenin genel geçer bir perspektife dönüşmesi için parametrelerin nesnel ve nicel değerlendirmelerle ele alınması da sağlanmaktadır. Analizde kullanılan göstergelerin genel manada dış nüfuz ölçümünde ve dış nüfuz alanlarının belirlenmesinde istifade edilecek şekilde oluşturulmasının nedeni de budur. Darbelerde dış müdahalelerin rolü, ilişki ağlarının işleyişi ve neokolonyal müdahale biçimlerine dair bulgular, genel analizin çıktıları olarak disipline yeni katkılar yapma hedefine uygun şekilde ortaya çıkmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE TEORİK YAKLAŞIMLAR VE DIŞ AKTÖRLERİN ROLÜ

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak sivil-asker ilişkilerine dair temel yaklaşımlar ele alınacaktır. Batı Afrika'da sömürgecilik sonrası kurulan devletlerde sivil siyaset ve askerlerin etkileşimi hep merkezi bir konuma sahip olmuştur. Devlet ve toplum içi ilişkileri incelediğimizde karşımıza pretoryan mücadeleler çıkmakta, iç çatışma ortamı dış aktörlerin etkisine açık hale gelmektedir. Bu bağlamda sivil-asker ilişkileri literatüründe dış etkenlerin yeterince yer alıp almadığı sorgulanmaktadır. Ayrıca bölüm kapsamında dış müdahalelerin hangi araç ve koşullarla gerçekleştiği ele alınmakta, "kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi" ile dış nüfuzun darbeler üzerindeki etkisi ve sınırları adına bir araştırma modeli önerilmektedir.

1.1 KARŞILAŞTIRMALI SİYASET BİLİMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ LİTERATÜRÜ

Bu çalışmaya, sivil-asker ilişkileri alanının tarihsel gelişimi, bu alanda ortaya konan analiz düzeyleri ve temel iddialar, mevcut birikimini ele alarak başlamak, çalışmanın teorik biçimlenişi ve zemininin netleşmesi bakımından elzem görünmektedir. Sorunsalın tanımından itibaren gözden geçirilecek teorik yaklaşımların odaklandığı unsurlar, elde edilen çıkarımların niteliğini ve sorunun hangi yönüne ilgi duyulduğunu anlamamıza yaramaktadır. Sivil-asker ilişkileri literatürü genel itibarıyla siyaset ve ordu kurumlarının organizasyonları ve işlevleri, sivil ve askeri liderlikler, kültürel öğeler ve militarizm, toplumun bu ilişkideki rolü, sivil denetim modelleri, sosyo-ekonomik unsurlar gibi konulara eğilmektedir.

1.1.1 Sivil-Asker İlişkileri ve Temel Sorunsalın Teorik Çerçevesi

Modern devletlerin oluşumunda savaşların, dolayısıyla da savaşın en önemli aktörleri olan orduların payı yadsınamaz bir mahiyet taşımaktadır. Türkiye'nin de dâhil olduğu pek çok ülkede kurucu unsur olarak kendini gören askerlerin sivil idarecilerle ilişkileri, bu askerlerin elde tuttıkları gücü siyaset ve toplum üzerinde bir tahakküm aracı olarak kullanması sebebiyle bir ulusal güvenlik sorunu halini almıştır ve almaktadır. Hatta devletin kamusal düzeni, kurumları ve rejimi için dış tehditler nasıl varoluşsal bir sorun olarak görülmekteyse, bu dış tehditlere karşı koymanın

aracı olan ordunun paradoksal şekilde siyaseti hedefe koyması da aynı düzeyde varoluşsal bir soruna dönüşebilmektedir.

Max Weber'in devlet olgusunu tanımlarken kullandığı "belirli bir coğrafya üzerinde şiddeti kullanma tekelini meşru biçimde elinde bulundurma" vurgusu¹, şiddeti ve şiddet araçlarını kullanabilme kapasitesinin bir devletin varlığı için ne denli önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Yine Weber'e göre, "şiddet, devletin tek olağan gereci değildir ama özgül gerecidir".² Şiddet araçlarını elinde bulundurmanın "meşru biçimde" olması da önemli bir vurgu olarak göze çarpmakta, meşru bir iktidarın meşru şiddet kullanımına gönderme yapmaktadır. Bir devlet organı olan ve şiddet araçlarını fiilen elinde bulunduran ordunun, bu gücü sorumlu olduğu meşru bir hükümete karşı kullanma niyet ve ihtimali, sivil-asker ilişkilerinin ulusal güvenlik sorununa dönüşmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Dış tehditlere karşı devlet ve hükümet adına caydırıcılık ve savunma gibi işlevleri yerine getirmekle yükümlü olan ordu kurumunun, devletin meşru kurumları ve toplumun geneli için bir iç tehdide dönüşmesi, çelişkili görünen ve fakat bir o kadar da somut bir gerçekliği ifade eder. Silahlı kuvvetlerin yeterince donanımlı ve yetenekli olmaması dışarıdan gelecek tehditlere kapı aralayabilmekte iken toplum ve siyaset içindeki ağırlığının gereğinden fazla olması da bir soruna dönüşme ihtimalini barındırmaktadır. Bu iki olumsuz durum arasında dengenin sağlanabilmesinin önemi, literatürdeki çalışmaların çoğunlukla "ordunun sivil denetimi"ni öne çıkarmasıyla kendisini hissettirmiştir. Meşru iktidarların orduyu denetim altında tutması, devletin muhtemel iç ve dış tehditler karşısında devamı için elzem görünse de güçten düşen orduların ülkeyi dış tehditlere karşı savunmasız hale getireceği de açıktır. Serra gibi kimi yazarlar bu sorunu, Romalı şair Juvenal'in "Quis custodiet ipsos custodes?" yani "muhafızların muhafızlığını kim yapacak?" sorusuyla ifade etmişlerdir.³ Sivil-asker ilişkileri alanındaki araştırmalar, söz konusu ikilemi çözmeye yönelmişlerdir. Gücü ve şiddet araçlarını fiili olarak elinde tutan ordunun, meşru siyaset karşısında nasıl dizginleneceği, bu gücü kendi toplumuna karşı kullanmasının nasıl engelleneceği (koruyucudan korunmak) sorunsalın merkezine yerleşmektedir. Devlet egemenliğinin sürmesi ise, denetim altındaki askerin belli bir caydırıcı gücü muhafazasına bağlı kalmaktadır.

¹ WEBER Max, **Meslek Olarak Siyaset**, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2006, s. 35.

² WEBER, a.e., s. 27.

³ SERRA Narcis, **Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 10.

Ordunun sivil denetimi veya kontrolü, “siyasi denetim” anlamında kullanılmakta veya sivil-siyasi kavramları birbirleri yerine kullanılmaktadır. Sivil kurumların silahlı kuvvetleri kontrol altına alması, karar alıcı siyasi iradenin demokratik bir biçimde tecelli etmesi anlamını taşımaktadır.⁴ Ordunun, demokratikleşme karşısındaki rolü ve pozisyonu, öncelikle siyasileri ilgilendirse de toplumun silahlı bir güç teşkil etmeyen, daha doğrusu sivil olan kısmını da etkilemekte veya oynadığı rolden etkilenmektedir. Ordunun sivil denetimi konusunda başrolde askerler ve siyasetçiler olsa da bunun dışında kalan varlığı inkâr edilememektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde literatüre farklı bileşenler eklenmiştir.

Sivil-asker ilişkilerinde temel gösterge, asker ve sivil idareciler arasında anlaşmazlığa sebep olabilecek bir durum söz konusu olduğunda kimin hükmünün, kimin kararının geçerli olacağıdır.⁵ Ancak, tarafların pozisyonlarını durumlara göre alabileceği, kanaat ve tercihlerini yansıtmayan stratejik konular tercih edebilecekleri ve kimi zaman gerçek tercihlerin sonuçlara göre ortaya çıkabileceği hesapta tutulmalıdır. Ayrıca, ordu ve siyaset olarak adlandırdığımız iki cephenin yekpare ve homojen varlıklara sahip olmadığı unutulmamalıdır, zira iç işleyişlerinde kimlik, kültür ve fikir farklılıkları, uygulamalarda ayrışmalar söz konusu olabilmektedir. Bu nedenledir ki, yalnızca sivil kurumlar ve ordu kurumu arasındaki çatışmaların gerekçeleri değil, bu kurumların kendi iç ilişkileri, farklılıkları, işleyişleri ve liderlikler gibi faktörler de araştırmaların konusu olmuştur. Ordunun organizasyon kültürü, hiyerarşik yapısı, çalışma prensipleri ve ilişkileri kadar, devlet içindeki siyasal organizasyon, birey ve kurum ilişkileri, çıkarları da önemli hale gelmektedir. Sözgelimi, siyasi iktidarın yasama ve yürütme olarak ikiye ayrılması ordunun görevlendirilmesiyle ilgili kararları, dolayısıyla sivil-asker ilişkilerini doğrudan etkileyebilecek bir faktördür.⁶ 2003 yılında TBMM’de oylanan ve siyasi iktidarın hararetle savunmasına rağmen mecliste onaylanmayan 1 Mart Tezkeresi⁷, yasama organının askeri konularda bloke edici bir güç olarak belirmesine örnektir. Çoğulcu toplumlarda anayasa ile ortaya çıkan kuvvetler ayrılığının etkisi orduya siyaset

⁴ RUKAVISHNÍKOV Vladimir O., PUGH Michael, **Civil-Military Relations in Handbook of the Sociology of the Military**, ed. Guiseppe Caforio, Springer, Pisa, 2006, s. 136.

⁵ DESCH Michael C., **Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment**, The Johns Hopkins University Press, London, 1999, s. 4-5.

⁶ DESCH, a.e., s.3.

⁷ **TBMM Meclis Tutanakları**, TBMM karar no.763, kabul tarihi, 20.3.2003. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/karartbmmc087/karartbmmc08700763.pdf, 15.12.2017.

karşısında bir avantaj sağlayabilmektedir. Askeri organizasyonlarda benzer rütbelere sahip olduğu halde farklı fikirlere sahip subaylar arasındaki parçalanma veya emir-komuta zincirini gevşetecek bir ayrışma da sivil denetimi ortadan kaldıracaktır. Orduda ve siyasette, bireylerden kurumlara farklı çıkar ve anlayışların olabilmemesi, sorunsalın karmaşıklık düzeyini artırmaktadır. Siyasetteki çoğulluk doğal, şeffaf ve demokratik ilkeler doğrultusunda mevcuttur. Bürokratik bir kurum ve siyasete tabi olan orduda, farklılıkların çok net ifade edilmesi ve/veya fiili bir duruma kavuşması, organizasyon kültürüne aykırı olmakla birlikte ya gerçekleşmemekte ya da gerilimin oldukça yükseldiği, kaostan arttığı bir durumda siyasal şiddet olarak kendini göstermektedir. Sivil-asker ilişkilerinde çoğu zaman açık/dağınık olan taraf siyaset iken, kapalı ve organize olan taraf ordudur.

Sivil-asker ilişkilerinde ordunun demokratik ilkelere uygun davranmaması, siviller üzerinde tahakküm kurmaya çalışması ve askeri darbelerle yeniden düzen kurucu bir rolü benimseyebilmesi, araştırmacıların öncelikli olarak askerlerin hem yapı ve organizasyonuna hem de hedef ve etkilerine odaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu konuda en temel yaklaşımlardan biri de ordunun özerkliğine yöneliktir. David Pion-Berlin'e göre⁸, silahlı kuvvetlerin özerkliği iki düzlemde incelenebilir: yapısal ve organizasyonel özellikleri içeren kurumsal özerklik, diğeri ise siyasi hedef ve etkilere tekabül eden siyasal özerkliktir.

Genelde bürokrasi, özelde de askeri bürokrasi devlet içinde uzmanlaşma ve modernleşmeyi temsil eden kadrolardan oluşur. Modern bürokrasi, modern devletten önce oluşmasına rağmen, tarihte var olduğu hiçbir dönemde bu dönem kadar sosyal alana nüfuz etmemiştir.⁹ Askeri bürokrasi, profesyonelleşme ve modernleşme konusundaki eğilimlerinin sonucunda ikame edilmesi güç kadroları ve özgün kurumsal fonksiyonu ile diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Silahlı kuvvetlerin farklılıkları, ordu mensupları için daha fazla özerklik gerektirdiği gibi bir düşüncüyü de beraberinde getirmektedir. Kendine has özellikleri ile kurumsal bir özerklik elde eden asker için, teknik konuları etkileyen kararlar söz konusu olduğunda sivil egemenliğe karşı bir direniş de gözlemlenebilmektedir. Diğer yandan, ordunun öznel bir kontrol altında bulundurulmasının profesyonelliğe aykırı olabileceği de kimilerince

⁸ PION-BERLIN David, **Military Autonomy and Emerging Democracies in South America**, in **Comparative Politics**, Vol. 25, No. 1 City University of New York, (Oct., 1992), s. 84-85.

⁹ BAYRAM Ahmet Kemal, ÇINAR Kerim, **İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2008, s. 12.

düşünülmektedir. Ordunun kurumsal özerkliğinin kimi durumlarda da siyasal özerkliğe kapı aralayabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Kurumsal özerklikte temel amaç savunma işleviyle açıklanır. Ordunun organizasyonu, stratejik ve taktik kültürü, iç işleyiş mantığı gibi olgular dışarıdan gelebilecek her türlü tehdit ve müdahaleye karşı koymak üzerine kurulmuştur. Her ordunun kurumsal varlığı kendi bütünlüğünü, birlik ve modernleşmesini, dolayısıyla organizasyonunu ve gücünü korumaya yönelir. Ümit Cizre, kurumsal özerkliğin göstergelerini şu şekilde sıralamaktadır:¹⁰

- a) Terfiler, atamalar, astların cezalandırılması
- b) Silahlı kuvvetlerde rütbelerin belirlenmesi
- c) Askeri eğitim ve doktrin
- d) Askeri reform ve modernizasyon

Bu göstergeler arasında en fazla tartışma konusu olanlar hiç şüphesiz eğitim-doktrin ve reform-modernizasyon konularıdır. Ordu mensuplarının doktrin ve modernizasyon konularındaki yaklaşımı, yalnızca teknik konularda uzmanlaşmaya dönük değil, aynı zamanda iç ve dış siyasal olaylar karşısındaki tutumunu belirlemeye de dönüktür.

Pion-Berlin'e göre¹¹, ordunun mesleki meselelerde özerkliğe sahip olması ve kararlar alması bu kurumun doğası gereğidir. Sorun, tam olarak bu kurumsal özerkliği koruma bahanesiyle siyasal alana nüfuz etmesi ve kendi yetkilerini artırarak, hükümetin yetkilerini daraltmasındadır. Dolayısıyla ordunun siyasal özerkliği, demokratik bir seçimle iş başına gelen hükümetlerin anayasal otoritesinin üzerine çıkma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Ordu, bu şekilde güç/şiddet araçlarını sivil denetim altından çıkararak, kendi otoritesini siyasal iktidara ve sivil makamlara dayatmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin sivil kontrolden sıyrılarak sivil siyaset üzerinde tahakküm kurma girişimleri, sivil-asker ilişkileri çerçevesinde pek çok yazarın konusu olmuştur. Hem kurumlar arasındaki hem kurumların kendi içlerindeki ilişkileri takip eden çalışmalara, zamanla farklı aktörlerin dâhil olduğu çok boyutlu çalışmalar da eklenmiştir. Sivil-asker ilişkilerinde yalnızca güç-siyaset eksenini değil, ekonomi ve

¹⁰ CİZRE Ümit, **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ, Ordu, İslamcılık**, İletişim Yayınları (Çev.: Cahide Ekiz), İstanbul, 1999, s. 59.

¹¹ PION-BERLIN, **a.g.e.** s. 85.

medya, bilim ve teknoloji, kültür ve tarih, uluslararasılık gibi bileşenler de etkili olmaktadır. İşbu çalışmanın zemini belirleyebilmek adına, literatürdeki kuramsal yaklaşımları inceleyerek başlamanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Temelde askeri darbeleri konu alan bu çalışmanın, sivil-asker ilişkileri merkezinde bir yaklaşım geliştirme iddiasının arkasındaki neden, sadece darbelere odaklanmanın iç ve dış pek çok etkenin bütüncül biçimde ele alınmasını zorlaştıracığı, darbelerin oluşum sürecindeki çoğu detayın gözden kaçırılması ihtimalidir. Siviller ve askerler arasındaki ilişkinin sadece ulusal düzeydeki değil, uluslararası düzeydeki aktörleri de içine alan çoğul bir ilişkiyi ifade ettiği, siyasal sistem ve idari yapıların bu ilişkiyi belirleyen bir zemin teşkil ettiği unutulmamalıdır.

1.1.2 Modernleşmeci ve Kurumsal Teoriler

Sivil-asker ilişkileri teorileri içinde ana akım çizgi Samuel P. Huntington'un öne sürdüğü fikirlerle kurulan etkileşimin neticesinde meydana gelmiştir. Huntington, sivil-asker ilişkilerini ele aldığı "Asker ve Devlet" (The Soldier and The State) ile siyasal gelişme ve kurumsallaşma üzerine tezlerini topladığı "Değişen Toplumlarda Siyasal Düzen" (Political Order in Changing Societies) adlı eserleriyle alan çok önemli katkılarda bulunmuştur. Modernleşme merkezli analizlerinde pretoryanizm, profesyonellik düzeyi, objektif/sübjektif sivil kontrol ölçütlerine yer vermiştir. Sivil-asker ilişkileri literatüründe eser vermiş çoğu yazar az ya da çok Huntington'un fikirlerinden istifade etmiştir. Aralarında Guillermo O'Donnell, Eric A. Nordlinger, Peter D. Feaver, Douglas L. Bland, Amos Perlmutter, Samuel Decalo gibi disiplinin önemli yazarlarının olduğu geniş bir kesim Huntington'a farklı eleştiriler getirirler de en temelde Huntington'un ordu ve siyaset arasına koyduğu "kurumsal ayrım"ı reddetmemişlerdir. Sivil-asker ilişkilerinde Huntingtoncu çizgi, alanda siyasi modernleşme ve kurumsallaşma çerçevesinde katkı yaparken toplumsal alanı ikincil bir konumda tutmuştur. Askerlerin, sivil alana müdahalesinin askeri değil siyasi bir tutum olduğunu ifade eden Huntington'un siyaset odaklı yaklaşımı pek çok takipçisi tarafından kabul görmüştür.

1.1.2.1 Huntington: Kurumsal Ayrım, Profesyonellik ve Pretoryan Analiz

Samuel P. Huntington, sivil-asker ilişkileri alanında öncü isimlerden biri olarak görülmektedir. “Asker ve Devlet” başlıklı eseri alandaki en temel kaynaklardan biri olarak görülmekte ve ürettiği tartışmalarla literatürün zenginleşmesine olanak tanımaktadır. Huntington, sivil asker ilişkileri konusundaki tezini, ordu ve siyaset arasındaki net kurumsal ayrım üzerine dayandırmıştır.¹²

Sivil-asker ilişkilerini “ulusal güvenliğin bir veçhesi” olarak ele alan Samuel P. Huntington, askerlerin alanı ile siyasetçilerin alanı arasında kesin bir kurumsal ayrımla sorunu çözme eğilimindedir. Bunu şu şekilde dile getirir:¹³ “Siyaset, askeri yetkinliğin kapsamı dışındadır ve askerlerin siyasete katılımı, mesleki yetkinliklerini gölgelemek, meslek içinde bölünmeler yaratmak ve mesleki değerlerin dışsal değerlerle ikame edilmesine yol açmak suretiyle profesyonelliklerini zedeler. Bir subay, siyasi açıdan tarafsız kalmalıdır”.

Huntington, ordu ve siyasetin net biçimde ayrılmasını ve askerin sivillere itaatini, ordunun profesyonelliğiyle ilişkilendirir. Ordunun kurumsal özerkliğinde profesyonellik yüksek seviyeye ulaştığında sivil makamlara itaat de artmaktadır. Sivil güce itaat, yalnızca askerlik mesleğinin temel bir niteliği değildir, aynı zamanda ordunun profesyonelliği için bir göstergedir. Aynı şekilde, siyasetin, mesleki nitelikteki konularda orduya müdahalesi de sorunlu bir mahiyet taşımaktadır. Siyasi iktidarın, “teknik meseleler”de askerlerin işine karışması bir başka denetim sorununu doğurmaktadır. Huntington’ın düşüncesine göre, asker-siyaset ikilemi arasında ordunun siyasete müdahalesi profesyonellik düzeyi ile açıklanırken, siyasetin müdahalesiyle ilgili iki farklı ölçüt söz konusu olmaktadır: Objektif sivil denetim ve sübjektif sivil denetim.

Huntington’un kavramlaştırmasıyla “objektif sivil denetim” şu olguları içermektedir:¹⁴

¹² AKYÜREK Salih, KOYDEMİR F. Serap, ATALAY Esra, BIÇAKSIZ Adnan, **Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi**, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM YAYINLARI, 2014, Ankara, s. 59.

¹³ HUNTINGTON Samuel P., **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (çev. Kazım Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 83.

¹⁴ SERRA, a.g.e., s. 240.

- a) Askeri profesyonelliğin üst düzeyde olması ve bunu sonucunda askerlerin profesyonel yetkinliklerinin sınırlarını kabul etmeleri
- b) Askerlerin temel dış ve askeri politika kararlarını alan sivil siyasi liderliğe etkin itaati
- c) Siyasi liderliğin, ordu için profesyonel yetkinlik ve özerklik alanını tanıması ve kabul etmesi
- d) Askerin ve siyasetin birbirlerinin müdahalesinin en aza indirilmesi

Sübjektif sivil denetim ise, siyasi kurumların, ordunun profesyonelliğine ve mesleki-kurumsal özerkliğine aykırı davranmasıyla, ölçüsüz müdahalelerde bulunmasıyla gerçekleşir. Özetle, objektif-sübjektif sivil denetim ayrımı ordunun özerk askeri profesyonelliğinin kabulü veya reddine bağlıdır. Sübjektif sivil denetim, orduyu sivilleştirerek, onu devletin bir aynası haline getirirken, objektif sivil denetim orduyu askerleştirerek, kurumsal kimlik ve özerkliğini muhafaza etmek suretiyle devletin aygıtı kılar. Ordu ve siyaset kurumları arasındaki ayrım ve yetki alanı farklılığı üzerine kurduğu bu yaklaşımla sorunu sterilleştirmeyi tercih eder. Huntington bu yolla objektif sivil denetimi ideal bir kontrol biçimi olarak konumlandırır.

Huntington'un Batı ülkeleri dışındaki sivil-asker ilişkilerinde öne çıkardığı temel analitik yaklaşım ise, Pretoryan devlet kuramıdır. Askerin siyasete müdahalesini profesyonellik düzeyinin düşüklüğüne bağlayan Huntington, askeri darbenin mesleki nitelikleri itibarıyla askeri değil, siyasal bir olay olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla "askerlik mesleği üzerinden yapılacak açıklamalar, askerin siyasete müdahalelerini açıklamaya yetmeyecektir".¹⁵ Bununla birlikte, askeri müdahale olgusu sadece az gelişmiş toplumlarda geniş kapsamlı olarak kendisini gösteren bir fenomenin spesifik bir tezahüründen ibarettir. Bu fenomen ise, sosyal güçler ve kurumların topyekûn siyasallaşmasıdır. Huntington'a göre, siyasallaşmış ordulara sahip olan ülkelerde, siyasallaşmış dini cemaatler, siyasallaşmış bürokrasiler, siyasallaşmış üniversiteler, siyasallaşmış sendikalar da mevcuttur. Her sosyal grup doğrudan doğruya siyasete karışabilir, genel politik konuların karar alma süreçlerine dahil olmak isteyebilir. Siyasallaşmanın bu derece yüksek olduğu toplumlarda siyasal kurum ve prosedürler, grup veya kurumsal

¹⁵ HUNTINGTON Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, London, 1968, s. 194.

çıkarları adına çatışan gruplar arasında denge kurmakta, aracılık etmekte ve sorunları çözmekte yetersiz kaldığında giderek etkisizleşirler. Siyasi etkisiz bir aktöre dönüşmesi, bir otorite ve meşruiyet krizi de doğurarak çatışma halindeki grupları baş başa bırakmaktadır. Bir anlaşma zemini oluşturabilecek ortak meşruiyet duygusunun yitirilmesi de çatışmanın büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Sosyal gruplar arasında her bir grubun diğerleriyle mücadele halinde olduğu ve siyasi kurumların çatışma sürecini yönetmekten uzak olduğu toplumlar Pretoryan toplumlardır.¹⁶ Her sosyal grup kendi eylem biçimiyle ve araçlarıyla hareket etmektedir. Söz konusu sosyal gruplardan biri olan askerler, ellerinde bulundurdıkları şiddet araçları ve fiziki gücü kullanma becerisiyle öne çıkarlar.

Pretoryan toplumlarda politize olmuş sosyal grupların denetimsiz çatışmacılığı, farklı grupların siyasete katılımıyla kaos doğurmaktadır. Huntington'ın tabiriyle "kurumsallaşmış" siyasi sistemlerde -ki çoğu zaman modern Batı ülkelerini kastetmektedir- yeni sosyal grupların siyasal katılımı ve politika üretimine dahil oluşu sistem tarafından kabul görmekte, hatta sistemi güçlendirmektedir. Oysa Pretoryan toplumda farklı grupların siyasi katılımı ve kitlelerin mobilizasyonu gerilimleri ve şiddeti artıracak, sistemin tıkanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla kurumsallaşmış ve Pretoryan toplumlar arasında siyasal katılımın sonucu birinde olumlu, diğerinde olumsuz seyretmektedir.¹⁷

Askerin modernleşme ve siyasal gelişme sürecinde oynadığı "kilit rol"ü tarihsel dönüşümlerle açıklamaya çalışan Huntington, eski sömürge ülkelerdeki siyasal organizasyonu genel olarak "oligarşik pretoryanizm" olarak tanımlamaktadır.¹⁸ Bu kavram, sömürgecilik döneminde kolonilerin iç kargaşa ve çatışmalarını ifade etmektedir. Meşruiyet sorunu yaşayan eski sömürgecilerin arkalarında bıraktıkları zayıf siyasal kurumlar mobilizasyon giderek karşısında işlevsiz kalmaktadırlar. Oligarşik pretoryen toplumlarda üç sosyal grup siyasal kurumların yerine geçer: toprak ağaları, din adamları ve profesyonel savaşılar. Geleneksel değerleri temsil eden bu gruplar, büyük bir meşruiyete sahip olsalar da, modernleşme sürecinin etkisiyle 20. yüzyılda zayıflamaya başlamışlardır. Batı'nın sömürgeciliğine karşı olan yerli elit grupların, modern değerlere sarılarak işgalciliğe karşı durması bu süreci hızlandıran en önemli faktörlerdendir. Eğitimlerini Batılı başkentlerde alan orta sınıf,

¹⁶ HUNTINGTON, a.e., s. 83-85.

¹⁷ HUNTINGTON, a.e., s. 197.

¹⁸ HUNTINGTON, a.e., s. 198.

ürettiği milliyetçi dalgalarla bağımsızlığın kazanılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ancak daha sonra kendi ülkelerinde iktidara gelen bu elitler, geleneksel otoriteler ve halk kitleleriyle büyük oranda ayrıışmış, aradaki zihniyet farklılığı elitleri halktan koparmıştır. Söz konusu kopuş, siyasi bozulmayı ve çürümeyi beraberinde getirince, çatışma ortamı ve şiddet kaçınılmaz olmuştur.¹⁹

Düzenin ortadan kalkmasıyla meydana gelen boşluğu, modernizmin en önemli temsilcisi olan ulusal ordular doldurmuşlardır. Sömürgecilerin bıraktığı yönetimlere nazaran daha az meşruiyet sorununa muhatap olan askerler, yönetimleri devralmışlardır. Bu durumun gerçekleştiği en önemli örnekler Latin Amerika ve Afrika ülkeleridir. Huntington bu süreci oligarşik pretoryanizmden radikal pretoryanizme geçiş olarak tanımlamaktadır. Bu fikre göre, mütevazı sosyal kesimlerden gelen, mütevazı eğitim dönemi yaşayan, milliyetçi ve idealist zihniyete subay kadrolarının halkın taleplerine göre modern sistem, kurum ve kurallar oluşturacağı, güçlü kurumsallaşma için ilk adımı attıkları varsayılmaktadır. Sömürgecilerden bağımsızlığını kazanan pek çok Ortadoğu ya da Afrika ülkesinde art arda gerçekleşen askeri darbeler oligarşiden radikal pretoryen döneme geçişi işaret ederken, siyasetin doğasını ve niteliğini değiştirmektedirler.²⁰

Modernleşme çerçevesinde umulan dönüşüm, oligarşik yapının faal aktörleri arasında gerçekleşen “saray darbeleriyle” değil, sistemin bütüncül biçimde değişmesini sağlayacak orta sınıfla mümkün olacaktır. Orta sınıfı bir aktöre dönüştürecek olan da yukarıda kimliksel özellikleri verilen üst düzey askerlerdir. Orta sınıfın yükselişle paralel olarak yarı özerk bir hüviyet kazanan subay kadroları siyasete karışarak söz konusu dönüşümü gerçekleştirirler. Bu şekilde geleneksel toplumdan, kapitalist topluma geçiş konusunda ordunun aracılığı, hatta sistemin yerleşmesiyle kurucu rolü ifade edilmektedir.

Ordunun siyasete müdahalesiyle bir çeşit devrim teklif etmekte olan Huntington, Batı-dışı toplumlarda modernleşme ve siyasi gelişme açısından bir ilk adım olarak gördüğü askeri darbelerin meşruiyetlerini ve/veya kurucusu olduğu sistemlerin üreteceği vesayetçi düzenleri göz ardı etmektedir. Ordunun profesyonelliğine eklemlediği modernleştirme misyonu, aslında idealize ettiği ABD, Sovyetler ve Avrupa ülkeleri dışında kalan hemen her ülkede askeri darbeyi ve

¹⁹ HUNTINGTON, a.e., ss. 198-200.

²⁰ HUNTINGTON, a.g.e., s. 198-206.

darbenin meydana getirdiği muğlak siyasal koşulları teşvik etmektedir. Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde askerin siyasete karışmasının bu ülkelerin geleneksel toplumdan modern topluma evrimini sağlayacağı gibi bir iddia yalnızca askeri darbeleri olağanlaştırmamakta, açıklanmalarını da dar bir çerçeveye mahkûm etmektedir.

Sivil-asker ilişkilerinde öne sürdüğü ordu-siyaset ayrımı ise, Amerikan toplumunda yaşanan sıkıntılara karşı koyma amacı taşıyan etik bir yaklaşımı ifade etmektedir. Huntington'un tarihsel sosyolojik bir çözümlemeye başvurarak açıkladığı Pretoryan toplumlarda ordunun profesyonelleşmesi modernleştirici bir askeri darbe ya da devrimle sonuçlanırken, Batılı toplumlarda ordunun profesyonelleşmesi siyasetten uzaklaşmasına, askeri-siyasi alanlarının çok net biçimde ayrılmasına neden olmaktadır. Huntington'ın bu iddiası, aslında geleneksel toplumda da yer edinen bir düşünceden doğmaktaydı: Siyasetten uzak tutulmak istenen savaşçıların, saygınlıklarını devam ettirebilecekleri tek yol olan savaşırlara, amansız mücadelelere gönderilmeleri gerekirdi. "Savaşçıyı iktidarsız bırakmanın yolu, onu sürekli savaştırarak yok etmektir".²¹ Huntington ayrıca, pretoryan toplumda modernleştirici işlevin dışında orduya rejimi ve siyaset sürecini koruma misyonu da vermektedir. Bu özellik, dış tehditlere karşı ülkeyi koruma görevine sahip ordu kurumunun kurumsal anlayışını muğlaklaştırarak toplumsal düzeni tehlikeye atabilmektedir. Rejimin bekçisi bir ordu, özgürce sürdürülebilecek siyasetin değil, ancak vesayetin teminatı olabilir ki, darbe yaşanan pek çok ülkede askerin siyasete müdahalesi ve hükümete darbe sık sık tekrarlanmıştır. Siyasetin, şiddet araçlarını kullanmak suretiyle yeniden dizayn edilebildiğini görmek, askerleri bu müdahaleler için teşvik etmiştir. Zira hem siyaset hem de ordu kurumu için geçmiş ve tarihsel birikim oldukça büyük bir önem arz eder.

Askeri profesyonelliğe iliştilen 'modernleştirici misyon'la ilgili ciddi bir sorun daha söz konusudur. Öteden beri siyasal şiddetin, ilerleme ve gelişme yolunda önemine inanan²², bununla birlikte modernleşme olgusunun kaynağı sayılan güçlü Batılı ülkeler için, Üçüncü Dünya olarak kabul ettikleri coğrafyalarda gerçekleşecek askeri darbelere destek olmak, sömürgeci dönemdeki "medenileştirme" misyonunun

²¹ AKAL Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 200; CLASTRES Pierre, **Malheur du Guerrier Sauvage**, Libre 2, Payot, Paris, 1977, s. 71-99.

²² AKE Claude, **Modernization and Political Instability: A Theoretical Exploration**, World Politics, 26-4, Cambridge University Press, 1974, ss. 580-591.

bir parçası haline gelebilmektedir. Latin Amerika ve Afrika gibi kıtalarda medeniyet söylemiyle kolonizasyon ve işgal politikası yürüten eski sömürgeciler, siyasal şiddetin gelişmeyi hızlandırdığına, medeniyetin Üçüncü Dünya'ya taşındığına inanmaktaydılar. Huntington'ın Pretoryan Toplum çözümlemesi, sömürge sonrası dönem siyasette aynı misyonun güncellenmesine hizmet eder görünmektedir. Kalıcı vesayetin inşası, demokratikleşme için kalıcı engellemelere neden olmaktadır.

Yalnızca Pretoryen analiz değil, profesyonelleşme temelinde ordu-siyaset ayrışması da tartışmalara neden olmuştur. Asker-sivil ilişkilerindeki sorunların, askerlerin iyi profesyoneller olduklarında ve sivil üstünlüğü kabul ettiklerinde çözüleceği gibi bir inancın reel olmayacağı çokça dile getirilmiştir. S. E. Finer, sivil üstünlüğü prensibinin askeri profesyonelliğin bir parçası olmadığını söylemektedir.²³ Buna göre, askerin profesyonelleşmeyle güç elde etmesi, ordunun sivil üstünlüğünü kabul etmesi sonucunu doğurmaz, bilakis ordunun müdahalesini kolaylaştırır. Ordu, profesyonelliğinin gelişmesinden bağımsız olarak sivil üstünlüğü prensibini özümsemiş olmalıdır. J. Samuel Fitch gibi yazarlar içinse, Latin Amerika ülkeleri örneğinde görüldüğü gibi, yüksek askeri profesyonellik yüksek seviyede askeri özerklik getirmektedir.²⁴ Peter Feaver'a göre ise, Huntington'ın kurumsal ayrımı nedensel olmaktan çok, normatif kaygılar içeren bir tanımdır.²⁵ Alfred Stepan ise, Üçüncü Dünya ülkelerinde Soğuk Savaş koşulları altında ordunun profesyonellik kazanmasıyla siyasi role giden kapının açıldığını iddia ederek Huntington'a karşı çıkmaktadır.²⁶ Huntington'ın görüşleri sivil-asker ilişkileri literatürü içerisindeki önemini korumaktadır. Kendisinden sonraki tartışmalar, disiplin içinde güçlü bir konuma sahip olmasına yol açmıştır. Huntington, halen bu alandaki en önemli yazarlar arasında gösterilmektedir.

1.1.2.2. Guillermo O'Donnell ve Bürokratik Otoriterizm

Sivil-asker ilişkilerinin, demokratikleşme literatürüyle kesiştiği noktada aklı gelen en önemli yazarlardan biri de Guillermo O'Donnell'dir. Huntington ve karşıtı

²³ SERRA, a.g.e., s. 240.

²⁴ SERRA, a.g.e., 241.

²⁵ FEAVER, Peter D., **The Civil Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civil Control**, Armed Forces & Society, 1996, s. 163.

²⁶ STEPAN Alfred, **Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future**, Yale University, New Haven, 1973, s. 22.

olarak konumlandırılan Morris Janowitz gibi öncü yazarlar, sivil-asker ilişkilerini idealize ettikleri gelişmiş Batı toplumlarını temel alarak değerlendirmekteydiler. ABD ve Batı Avrupa'nın öne çıktığı Batılı siyasal iktidarların ulusal ordularıyla ilişkileri gerilimler barındırsa da bu ülkelerde siyasetin baskın olduğu ve askerin siyasete karışmasının oldukça sınırlı kaldığı siyasal sistemlere ve kültürle sahip olduğu ortadadır. Batılı toplumlarla, Batı-dışı toplumlar arasında kalan en önemli yapısal fark, Batı-dışı dünyadaki pek çok ülkede ordunun tekil kurucu ve baskın unsur rolüne sahip olması ve siyaset üzerindeki hakimiyetini sürdürebilmiş olmasıdır. Askerlerin hayati rolleriyle elde ettikleri iktidarı sürdürebilmek adına siyasi alana sık sık nüfuz etmek istemeleri, buna müsait siyasal sistemin ve militarist siyasal kültürlerin şekillenmesinde de önemli pay sahibi olmuştur.

Askerlerin siyasete rahatça nüfuz edebildikleri otoriter düzenlerde, sivil-asker ilişkileri kimi zaman sivillerin askerlerden rol çalma girişimlerinden ibaret kalabilmektedir. Bir başka deyişle, ordu-siyaset arasında dengeli değil, karşılıklı nüfuz edici bir ilişki söz konusu olmaktadır. Güce ve şiddet kullanımına dayalı otoriter rejimlerde askerin etkisi üst seviyelerde kalmaktadır, zira iktidarlar, halk mobilizasyonunu kontrol etmek amacıyla orduya ihtiyaç duymaktadırlar. Otoriter rejimlerin en sık rastlanan tipi, subaylar ve bürokratların, başka aktörleri yanlarına almak suretiyle üstünlüklerini devam ettirdikleri, diğer grupları yönetime dahil edebildikleri ve dışlayabildikleri, başında bulundukları kurumları ve zihniyetlerini hâkim kılıp siyasetin ve siyasi partilerin üstünlük kurmalarına izin verilmediği bürokratik-askeri otoriter rejimlerdir. Çoğunluğu eski sömürge ülkelerden oluşan Asya, Afrika ve Güney Amerika'daki bu rejimlerde genellikle bürokratik elitin desteklediği bir siyasi partinin iktidara gelmesi, kitle mobilizasyonu ve muhaliflerin kontrol edilmesi, sivil toplumun etkisizleştirilmesi gibi karakteristik özellikler bulunmaktadır.²⁷ Barrington Moore, burjuva ve komünist devrimlerin dışında üçüncü bir endüstrileşme yolu olduğundan söz etmektedir.²⁸ Bu üçüncü yol, köylü sınıfı ve yeni doğan proleterya'ya karşı, bürokrasi ile mülkiyet sahiplerinin koalisyonunu içermektedir. Bu durum, bir anlamda hızlı endüstrileşmenin getirdiği yeniliklere ve kitlelerin siyaset sahnesine dahil oluşlarına karşı muhafazakâr bir tepki olarak da tanımlanabilmektedir. Geleneksel olarak var olan yerel egemenlikleri yeni dönemde koruma gayreti ön plana çıkarken, sosyal devrim ihtimali de en aza indirilmektedir.

²⁷ LINZ Juan, **Otoriter ve Totatliter Rejimler**, Liberte, Ankara, 2012, s. 198.

²⁸ LINZ, a.e., s. 215.

Barrington Moore'un modelini esas alan Guillermo O'Donnell ise, Güney Amerika'nın önde gelen ülkeleri olan Brezilya ve Arjantin'deki başarılı askeri darbelerle kurulan siyasi düzenleri açıklamaya çalışmıştır. Askerlerin üniformalarıyla siyasete dahil oldukları ve ekonomik elitlerle iş birliğine gittikleri bu siyasi düzenlerde, farklı mobilizasyon düzeyleri yaşansa bile sivillerin siyasetteki varlığı araçsaldır. Bürokratik otoriter rejimler teknokrat yöneticileri iş başına getirerek makroekonomik verileri yüksek tutmak, bu yolla sistemin devamını temin etmek tercihinde bulunmuşlardır. Siyaseti ve siyasi söylemi belirleyen askerler, devletin işleyişi için alan açtıkları ve iktidarı paylaştıkları bürokratlarla milli bir kalkınma hedeflemektedirler. Refahın halka yansımada çıkan sorunlar ve gerginlikler ise, askerler tarafından sistemi halkçı bir çizgide tutma adına milliyetçi sloganlara, himayeci ve paylaşımcı politika vaatlerine başvurarak çözülmeye çalışılmaktadır.²⁹

Guillermo O'Donnell, iktidarın defalarca orduda kaldığı ve askerin doğrudan yönetici olarak bulunduğu "bürokratik otoriterizm"ini iki ana eksene oturtmaktadır. İlki, toplumun yüksek modernleşme altında uzmanlık bilgisinden güç alan bürokrasinin etki ve tahakkümü altında kalmasıdır.³⁰ Çağdaş sorunlara çözümler bulma konusunda donanımı yeterli görülen tek grup olan teknokratlar, siyasetin gerisinde asıl karar vericiler olarak belirlemektedir. Bürokratik elitlerin otoriteyi siyaset ve halka devretmeme niyetleri askeri müdahalelerin sıkça tekrarına neden olmuş, askerler işi ülkeyi üniformalarıyla yönetmeye kadar varırmıştır. İkinci eksen ise, yine modernleşme ile gelen siyasi katılımın doğurduğu Kitle Pretoryanizmidir.³¹ Samuel Huntington ve Robert Dahl gibi pek çok araştırmacının gündeme getirdiği ve siyasi kurumsallaşmayı birinci dereceden etkileyen bileşen olarak siyasi katılım, siyasetin dengesini kaybetmesiyle sonuçlanabilmektedir. Toplumsal farklılaşmanın politik ifadesi olan siyasi çoğulculuk yoğun karşıtlık düzeyi ile geldiğinde ülkeleri Pretoryan bir mücadeleye sürüklemektedir. Siyasetin katılım ve çoğulculuk ile zayıf düştüğü ortamlarda bir darbe koalisyonu meydana getiren bürokrasi, Pretoryan mücadeleden elinde iktidarla çıkmaktadır. O'Donnell, bu koalisyonun şu unsurlardan meydana geldiğini ifade etmektedir: Askerler, üst düzey sivil bürokratlar, büyük iş adamları, geleneksel toprak arazi sahibi tabaka ve bu unsurlara büyük ölçüde

²⁹ LINZ, a.g.e., ss. 216-218.

³⁰ O'DONNELL Guillermo, **Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism**, Studies in South American Politics, University of California, California, 1973, ss. 79-84.

³¹ O'DONNELL, a.e., ss. 85-86.

bağımlı haldeki kentli orta sınıf.³² 1964 Brezilya ve 1966 Arjantin askeri darbelerinde bu unsur ve koalisyonları analiz eden O'Donnell, kendi tanımlarıyla bürokratik otoriteryanizmin en somut örneklerini Güney Amerika ve Doğu Avrupa'da bulmuştur. Bilhassa Güney Amerika'da söz konusu koalisyonların temin ettiği iktidar sayesinde ordular yönetici tip ordulara dönüşmüş ve askeri rejimler ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve bürokratik elitlerin kentli orta sınıfla iş birliği, askerin darbe amacına ulaşmasında kilit rol oynamaktadır. O'Donnell, askeri darbelerle kurulan rejimlerin modernleşme konusunda ülkelere ivme kazandırdıkları konusunda da Huntington'la hemfikirdir, fakat koalisyonun dışında kalanların kendilerini siyasi olarak ifade edemeyeceğini eklemektedir.³³ Dolayısıyla O'Donnell da orduyu modernleştirici bir güç olarak kabul etmektedir. Ayrıca ordunun iç bütünlüğü sağlamak konusundaki başarısını da takdir etmektedir. Ordu, sosyal gruplar içerisinde dönüşümü en bağımsız şekilde gerçekleşen gruptur. Bu bağımsızlık, ordunun çıkarlarının olumsuz etkilenmesiyle askerin siyasete müdahalesiyle sonuçlanmasına neden olur. Böylece askerlerin kimi ya da kimleri, hangi davranışları iç tehdit olarak gördükleri önem kazanmaktadır. Bu durum karşısında özerk, özgürlükçü, sivil, güçlü ve çoğulcu bir siyasal sistem inşa etmek zorlaşmaktadır.³⁴

Sivil-asker ilişkileri literatüründe gelişmekte olan ülkelerdeki ordu-siyaset gerilimlerine yönelik özgün bir pozisyonda olan 'bürokratik otoriteryanizm' yaklaşımı, sanayileşme ve modernleşme temelinde bir açıklama getirmektedir. Bürokrasinin, uzmanlık bilgisi nedeniyle devlet içinde vazgeçilmezliği sayesinde toplum içindeki elitleri harekete geçirebildiği dünyanın pek çok yerinde gözlemlenmektedir. O'Donnell'in yaklaşımı hem siyasal katılımın kurumsallaşma üzerindeki etkisi hem de bürokratik elitlerin uygun koşullar altında iktidar talebini vurgulaması sebebiyle Pretoryanizme bağlanmaktadır. Projeksiyonunu üçüncü dünyaya çeviren bu yaklaşımın, ana akım sivil-asker ilişkilerinin odaklandığı Batılı ülkeleri analiz etmekten uzak olduğunu belirtmek gerekir. Farklı modernleşme ve sanayileşme güzergahları bu teorinin handikapları arasındadır. Huntington'un kurumsal ayrımını kabul etmekle birlikte ordu ve siyaset arasında işveren-çalışan türü bir ilişkiyi benimseyen Peter Feaver, O'Donnell gibi bürokrasinin vazgeçilmezliğini dikkate

³² O'DONNELL, a.e., s. 89.

³³ O'DONNELL, a.e., ss. 73-74.

³⁴ LINZ, a.g.e., 219.

almıştır. Fakat Vekalet Teorisi ile öne sürdüğü analiz modeli, siyasetin orduyu kendi kaynaklarını kullanarak denetim altına almasına dayanmaktadır.

1.1.2.3 Peter D. Feaver ve Asil-Vekil Yaklaşımı

Vekalet Teorisi'ni ortaya atan Peter Feaver, sivil-asker ilişkilerindeki sorunsalı, siyaseti korumakla yükümlü ordunun yeterli güce ulaştığında siyaset için bir tehdide dönüşme paradoksuyla özetlemektedir. Bu durumu “medeniyet”e içkin bir sorunla, yani modern dönemde bir siyasi sınıfın tüm işlerle meşgul olamayacağı, sorumlulukları başka insanlar ya da kurumlara dağıtma zaruretiyle ilişkilendirir. Devletin varoluşsal bir işlevi olan şiddet kullanımını orduya tevdi etmesiyle askerler iki zorunlulukla karşı karşıya kalır; saldırı ve savaş ihtimaline karşı güçlü ve hazır bulunmak, siyaseti ve siyasi süreçleri düşmanlara karşı korumak. Ancak, yetenekleriyle içinden çıktığı toplumla ayrışan askerler, çatışma veya savaş durumunda fikir ayrılığına düştükleri yöneticilerine karşı çıkabilir, hatta toplumun bütününe karşılarına alabilirler. Çatışma olmaksızın da sırf kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarının önüne geçirdiklerinde aynı sorunun yaşanabileceği açıktır. Sorunsalın siyaset boyutu ise siyaset biliminin temeli olarak görülebilecek bir soruya çıkmaktadır: “Tiranlığa dönüşmeden orduyu ve vatandaşlarını kontrol edecek kadar güçlü bir hükümet nasıl inşa edilecektir?”

Feaver, literatürdeki analizleri normatif, deneysel-betimleyici ve teorik olmak üzere üçe ayırmaktadır.³⁵ Normatif ve deneysel çalışmaların katkılarının önemine dikkat çekerken, gerçeklik ve retorik arasındaki geçişkenliklerini de ihmal etmemektedir. Literatürdeki çalışmaların sayıca fazlalığına rağmen sofistike ve bütünsel bir kuramın ortaya çıkmamasını da eleştirmektedir. Ayrıca, sivil asker ilişkilerindeki bağımlı değişkenleri askeri darbe, askeri etkililik, sivil-asker uyumsuzluğu, askerin kontrol altına alınması ve son olarak da vekil tayin etme ve gözetleme (delegation-monitoring) olarak tanımlamaktadır.³⁶ Söz konusu bağımlı değişkenler aynı zamanda sivil denetimin dereceleri olarak da görülebilir. En düşük derece olan askeri darbenin, sivil-asker ilişkilerinde temel kıstas olmasının yanıltıcı olabileceğini dile getiren Feaver’a göre, ordunun etkisini anlamak için başka pek çok göstergeye ihtiyaç vardır. Askeri darbe söz konusu olduğunda başka kurumlara

³⁵ FEAVER Peter D., Civil-Military Relations, **Annual Review of Political Science**, Sayı 2:211 – 41, Durham, North Carolina, 1999, s. 217.

³⁶ FEAVER, a.e., s. 218-221.

nazaran gücüyle öne çıkan ordunun bu eyleme yönelmesinde, onu oyunun dışına iten bir zayıflığın varlığı da aşikâr görünmektedir. Bir başka ifadeyle, normal siyasi süreç içine dahil olamayan ordu, kendi çıkarları adına bu zayıflığı askeri darbeye gidermeye çalışmaktadır. Vekil tayin etme ve gözetleme seviyesi ise ideal bir sivil-asker ilişkileri düzeyine işaret etmektedir.

Sorunsalın bağımsız değişkenlerini iç ve dış faktörler olarak ikiye ayıran Feaver, araştırmacıların iç faktörlere daha çok yer verdiklerini, Desch gibi birkaç araştırmacı dışında dış faktörlerin doğrudan öne sürülmediğine dikkat çekmektedir. İç ve dış faktörlerin birlikte değerlendirilmesi ise çok sık rastlanmayan bir durum olarak göze çarpar. İç faktörler etno-kültürel, ideolojik, ekonomik, siyasi konularla yoğun ilişki içerisindedirler. Feaver'ın kontrol mekanizmaları arasında yaptığı ayırım da doğrudan ordu kurumunu hedefleyen modeller ve ordunun müdahale imkanlarını hedefleyen modeller olarak kendini gösterirken, Feaver bu ayırımla kendi kuramı için uygun zemini oluşturmaktadır.

Feaver, sivil ve askeri elitler arasındaki iş birliği veya çatışma, dış tehdit düzeyi, toplumun ideolojik yönelimleri, otoriterizm gibi makro dinamikler karşısında, mikro dinamikleri öne çıkaran Vekalet Teorisi, yaklaşımını asil-vekil ikilemi üzerine bina etmektedir. Sivil-asker ilişkilerini asil-vekil (principal-agent) sorunsalına dönüştüren bu kuram, mikroekonomide bireylerin ve ticari şirketlerin davranışlarından hareket eden soruları temel sorunsala yöneltmektedir. Söz konusu yaklaşım şirket sahipleri, yöneticileri ve çalışanları arasındaki amaç ve hedef farklılaşmasından doğan sorunları içermektedir.³⁷ Şirket sahipleri ile yöneticilerin veya çalışanların arasında beklentilerin çelişmesi, süreç doğru idare edilemediğinde krize dönüşebilmekte, sağlıklı bir ilişkinin yürütmesine engel olabilmektedir. Benzer süreçlerin yönetilmesi için hesap verebilirlik, şeffaflık, sorumluluk gibi kurumsal yönetim prensiplerinin yanında ödül-ceza mekanizmasının işletilmesi de teklif edilmektedir.

Feaver, sivil asker ilişkilerini “asil-vekil” zeminine oturturken, “askerlerin sivil siyasi otoritelerce yönetilip yönetilmediğini” sorgulamak, dolayısıyla siviller ve askerler arasında tam bir hiyerarşi sağlanıp sağlanmadığını anlamak niyetindedir. Feaver, “asil” olan siviller (principal) ile “vekil” olan askerler (agent) arasında

³⁷ ULUÇAKAR Mustafa, **Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı-Siyaset Bilimi Doktora Programı, Ankara 2013, s.66.

“sivillerin çıkarlarının korunması adına güç kullanımı kapasitesini geliştirmesi” konusunda toplumsal bir anlaşma olduğunu dile getirmektedir. Bu anlaşma sivillere, askerleri gücün suiistimal edilmesi riskini en aza indirme maksadıyla gözlemlene, denetim altında bulundurma hakkı vermektedir. Feaver, bu şekilde modern dönemde sivillerin, kendine has nitelikleriyle öne çıkan savunma yetki ve sorumluluğunu devrederek vekil tayin ettikleri orduyu kontrol hakkını bulundurdıklarına dikkat çeker. Siviller, sadece işveren olarak değil, meşru yetkilerini belli şartlar altında devrettikleri için de “asil”dirler. Eğer vekiller, asillerin üstünlüğü tartışmalı hale getirecek şekilde söylem ve eylemlerde bulunuyorlarsa, sosyal anlaşma ihlal edilmiş ve temel amacın dışına çıkmış demektir. Sivil-asker ilişkilerinin en sağlıklı şekilde yürümesi, vekilin yapısının, imkanlarının ve eylemlerinin asilin gereksinimi ve üstünlüğüyle uyumlu hale getirilmesine bağlı olmaktadır. Feaver böylece, ordunun durumu ve sınırlarına odaklanacağını işaretlerini vermektedir.

Vekalet verme ve gözetleme (delegation-monitoring) işlevinin sürdürülebilir olması için ordu kurumunun fonksiyonlarına odaklanılmaktadır. Feaver, ortaya koyduğu işletme temelli perspektifle tutarlılık içerecek şekilde çalışma (working) ve kaytarma (shirking) arasındaki gösterge skalasıyla bu fonksiyonları analiz etmektedir. Ordu kurumu mensuplarının bu aralıktaki durumlarına göre ödüllendirilmeleri veya cezaya çarptırılmaları, kurumsal yönetim ilkeleriyle uyusmakla kalmamakta, bir anlamda çerçeveyi tamamlamaktadır.

Asil-vekil kuramının uygulanışında siyasi kurumlar ve ordu kurumu arasındaki bilgi asimetrisi önemli bir handikap olarak kendini göstermektedir. Uzmanlık bilgisine dayanan askerlik mesleğine yabancı olan siyasetçilerin, askeri hareketin icrasına yönelik teknik bilgiye sahip olmamaları, orduya kendi çıkarlarını genişletme fırsatı sunmaktadır. Bunun yanı sıra operasyonun gizliliği ilkesi, gözlem kabiliyeti daralan sivil siyasi otorite için bir başka dezavantajdır. Ayrıca istihdam, görevlendirme, rütbe yükseltme, teknik donanım ihtiyacı gibi konular da mesleki bilgiye mahsus alanlar oldukları için askerlerin lehine bir ortam oluşturmaktadırlar. Feaver, bu olumsuzluklara rağmen asilin, vekil karşısında üstün bir pozisyonda olduğu ve askerlerin yeteneklerini sivil otoritenin isteklerine göre kullanacağını önemli olduğunu dile getirir. Bununla birlikte, Huntington’ın kurumsal ayırım modeline yakın biçimde ordu ve siyaset arasında bir ayrıma gitmektedir. Objektif denetim olarak görülebilecek asil-vekil yaklaşımı ordunun kendi yetenekleri ve kabiliyeti

üzerinden bir kısıtlamaya değil, maddi imkanlarını kontrol etmeye dönük bir yaklaşımı öne sürmektedir. Feaver, Huntington'ın modelini geliştirmeye odaklanmasını da kurumsal ayrımın pek çok kez test edildiği ve değişmeyeceğine olan inancıyla ifade etmektedir.³⁸ Feaver'ın alana getirdiği yenilikler, asil-vekil kuramının bileşenleri (vekalet-gözetleme-ceza-ödül) ile kendisini hissettiren, tüm eleştirilerine rağmen ana hatlarıyla Huntington'ın devamı niteliğindedir. Ancak, dış faktörlerin etkisini, dış tehditler dışında kendi tartışmalarına dahil etmemiştir. Feaver, öne sürdüğü sivil denetim modelinin otoriter rejimlerde işlememesinin nedenini ise devletin ve iktidarın toplum içindeki büyüklüğüyle açıklamaktadır.³⁹ Otoriter, yarı otoriter veya hibrit rejimlerde sivil denetime modellemelerine, Pretoryanizm literatürüne katkı yapan önemli isimlerden Eric Nordlinger'de rastlamak mümkündür.

1.1.2.4 Eric A. Nordlinger ve Sivil Kontrol Modelleri

Askerin davranışının doğasına dair yorumlar, ordunun siyasete müdahalesinin açıklanması bakımından literatürde önemli bir yer işgal ederler. Huntington'ın çok net ortaya koyduğu askeri ve siyasal alanlar arasındaki ayrım, askeri alanın profesyonelleşmesi gereken nötr bir alan olduğu yargısıyla sonuçlanmaktadır. Huntington'a göre, "askerin siyasete müdahalesinin nedeni askeri değil, siyasidir".⁴⁰ Ordunun siyasete müdahale yoluyla siyasallaştığı ve söz konusu siyasi davranışla mesleğinin gereklerinden uzaklaştığı anlamına gelecek bu varsayımda askerin davranışı özünde siyasi değildir. Nordlinger'e göre ise, askerî harekât hedefleri ve ortaya koyacağı neticeler açısından siyasi bir karar alma sürecine sahiptir.⁴¹ Nordlinger'in bu karşı çıkışı, Carl Von Clausewitz'in "savaş, siyasetin farklı araçlarla sürdürülmesidir" tespitine⁴² daha yakın bir tutumu ifade eder. Askeri hareketin, siyasetin kaçınılmaz parçasına dönüştüğü bir ortamda, ordunun siyasi gücünün artacağı Nordlinger gibi başka pek çok yazar tarafından da sıkça dile getirilmektedir. Nordlinger'in eleştirisi ise, "objektif sivil kontrol"ün, orduya müdahalecilik eğilimini artıracak güçlü bir özerklik sunduğu yönündedir. Diğer bürokratik kurumlarda olduğu gibi kurumsal çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi

³⁸ FEAVER Peter D, **Armed Servants: Agency, Oversight and Civil-Military Relations**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, Londra, 2003, s.11.

³⁹ FEAVER, a.e., s. 307.

⁴⁰ HUNTINGTON Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, Londra ve New Haven, 1968, s. 194.

⁴¹ NORDLINGER Eric A., **Soldiers in Politics, Military Coups and Governments**, Pearson College, Prentice-Hall, 1976, s. 26.

⁴² CLAUSEWITZ Carl von, **Savaş Üzerine**, Doruk Yayınları (Çev: Selma Koçak), İstanbul, 2015, 775 s.

talebinde bulunan askerlerin, objektif bir denetim altında sivilleri ilgilendiren konularda yönlendirme ve baskılama olanağı bulabilmeleri mümkündür. Üstelik, profesyonelleşme açısından gelişmiş orduların siyasi tarafsızlık yetisini elde edecekleri varsayımı tartışmalıdır. Nordlinger, bu gerekçelerle, orduya sunulacak özerklik alanının, yalnızca kurumsal çıkarlar ölçüsünde belirlenmesi gerektiği kanısındadır. Tıpkı Huntington'da olduğu gibi "profesyonelleşme yoluyla denetim" fikrini destekleyen Nordlinger, korporatist bir yolu tercih etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, başta ekonomik çıkarları olmak üzere kurumsal özerklik, iç işleyiş gibi talepleri karşılanan askerlerin siyasi alana nüfuz etmelerini engelleyecek subjektif bir denetim teklif etmektedir.⁴³ Nordlinger, tüm farklılıklarına rağmen orduyu diğer bürokratik kurumlardan ayrı düşünmemekte, bu konuda Feaver ile ayrışmaktadır.

Nordlinger, "Pretoryanizm"i de sivil denetimin karşısında konumlandırmaktadır. Ordu mensupları ile sivil siyasetin temsilcisi olan meşru hükümet arasında sivil üstünlüğün ortadan kalktığı bir düzen, daha doğrusu kaos anlamına gelen pretoryanizmde taraflar arasında çatışma esastır. Nordlinger pretoryan toplumları sırasıyla üç kategoride ele almaktadır: Arabulucu (hakem), muhafız ve yönetici. Ordunun arabulucu olduğu bir düzen, askerin siyasete doğrudan veya açıktan müdahalede bulunmadığı, fakat nüfuz alanı üzerinden siyaseti yönlendirebildiği bir yapıyı ifade eder. Görünmeyen bir siyasi iktidar olarak ordu, siyasete istikamet tayin etmektedir. Riyaset veya veto rejimleri olarak da adlandırılan arabulucu tipte, ordu zaman zaman siyasi iktidarı yerinden etme tehdidiyle çalışsa da esas olarak bu rejimler statükoyu korumaya odaklı muhafazakâr rejimler olarak görülmektedirler.

Muhafız tipteki ordular, siyasete yumuşak bir müdahalenin mümkün olmadığı kanaatini edinirlerse silahlı askeri müdahaleyi uygularlar ve sivilleri siyasetin dışında bırakırlar. Siyaseti kontrol altında tuttuklarından emin olduklarında kışlaya geri dönerler ve yönetime bizzat katılmayı tercih etmezler. Her askeri rejim gibi baskıcı olan muhafız rejimler sivil hakları kısıtlarlar, fakat belli bir süre için ülkeyi idare edecekleri ve iktidarı sivillere devredecekleri belli olduğu için baskılar belli bir ölçü içerisinde kalmaktadır. Yönetici (hükmedici) tipteki ordular ise, siyasete askeri darbe yoluyla müdahale ettikten sonra, çoğunlukla üniformalarını çıkarmadan Bakanlar Kurulu'nda bizzat yer almaktadırlar. İktidarı sivillere devretme ve demokratik

⁴³ ULUÇAKAR Mustafa, a.g.e., s. 59-60.

yönetime geçiş konusunda bir takvim sunmazlar ya da sunmak istemezler.⁴⁴ Güney Amerika'daki askeri darbelerden sonra asker kimlikleriyle yürütme makamlarına gelen ordu mensupları Nordlinger'in yönetici tipolojisine uygun görünmektedir. Hükmedici rejimlerde, reformlar ve siyasal güç dağılımı konusunda uzun vadeli ve kalıcı planlar söz konusu olmaktadır. Medya ve siyasi partiler, bütünüyle askerlerin denetimi altında olduğu için bu tipteki rejimler en baskıcı rejimler olarak kabul edilmektedirler. Ayrıca, sivil-asker ilişkilerinde askerin mutlak üstünlüğü ve denetimi de kurulan vesayet rejiminin temel karakteri haline gelmektedir.

Eric A. Nordlinger'in sivil-asker ilişkileri kuramında üç farklı denetim tipinden söz etmek mümkündür. Söz konusu tipolojiler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:⁴⁵

- 1- Geleneksel-aristokratik model: Askeri ve sivil iktidar aynı elitler tarafından paylaşılmaktadır ve bu modelde elit gruplar arasındaki muhtemel çatışmalar siyasi yapıyı zaafa uğratabilmektedir. Kitle siyasetinin yükselişi ve ordunun profesyonel anlamda gelişmesi sonucu geleneksel elitler arasındaki ayrışma büyüyeceği için Nordlinger bu modelin modern ve gelişmiş devletlerde uygulanamayacağını öne sürmektedir.
- 2- Liberal-demokratik model: Bu modelde askerler ve siviller, Huntington'ın iddiasındaki gibi, aralarına net bir sınır koymaktadırlar. Sivil-ordu ayrımı çok net olmakla birlikte, ordunun sivil siyasetin iradesine boyun eğmesi kaçınılmazdır. Nordlinger'e göre, liberal modelde askerler, sivil siyasetçilere katılmasalar da "mesleki etik" gereği müdahaleden kaçınılmaktadırlar. Bir başka deyişle, askerin sivillere müdahalesi bir etik ve profesyonelleşme sorunudur. Ordu, sivillerin otoritesine boyun eğdiğini, bütçesi ve iç yapısı konusundaki sivil denetimi kabul etmekle göstermektedir. Buna karşılık, sivil siyasetçiler de ordunun çıkarlarını ve güvenlik politikaları konusundaki önerileri dikkate alırlar. Pek çok yazarın idealize ettiği Batı Avrupa ve Kuzey Amerika sivil-asker ilişkileri bu sınıfa örnek gösterilmektedirler.
- 3- Totaliter-nüfuz edici model: Sovyetler Birliği ve Çin komünist rejimleri gibi totaliter siyasal düzenlerde, ordu mensupları profesyonelleşmenin

⁴⁴ ALBRIGHT David, Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations, **World Politics**, Vol. 32 Issue 4 (July 1980), s. 552-557.

⁴⁵ NORDLINGER Eric A., **a.g.e.**, s. 79-80; HALE William, Türkiye'de Ordu ve Siyaset (çev: Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 358-360.

yanında hâkim siyasi partiye yakınlıkları ve siyasete uyumlarıyla ödüllendirilirler. Askerler, partinin toplum üzerindeki iktidarını pekiştirme aracı da olduğu için, sivil siyasetçilerle birlikte görünürler, partinin hedefleri doğrultusunda mücadele ettiklerini söylem ve eylem bakımından ispatlamaları beklenir. Böylece sivil denetim ve üstünlük, partinin siyasi ilkelerine bağlılıkla sağlanmaktadır. Partiye sadakat, sivil liderlere sadakatle mümkün olacağı için, askerin itaatsizliği doğrudan doğruya bir rejim sorunu olarak görülmektedir.

1.1.3 Toplum ve Kültür Merkezli Yaklaşımlar

Huntington'a ciddi itirazlardan ilki Amerikan sosyoloji çevrelerinden ve bilhassa Morris Janowitz'ten gelmiştir. Huntington'un kurumsal ayrımını reddeden Janowitz, ordunun etkinliği ve sivil kontrolünün askerlerin sivil değerler ve prosedürlerle yakınlaşmasıyla sağlanacağını öne sürmektedir. Sivil ve askeri alanların iç içe geçebileceği bu düzende ordunun demokratikleşmesi beklenmektedir. Siyaset ve toplumla yakınlaşan ordunun, toplum içi bir birim olarak vazifesini diğer sosyal gruplarla iş birliği içinde yerine getireceği öngörülmektedir. Ordunun imtiyazlı ve ayrıcalıklı konumunu hedef alan Janowitz, genel olarak Huntington'u takip eden bazı yazarları ordunun profesyonelliği konusunda etkilemiştir. Janowitz'den farklılaşmalarına rağmen Samuel Finer ve Rebecca Schiff gibi yazarlar da toplumun ve toplumsal/siyasal kültürün sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Özellikle Rebecca Schiff, uyum teorisiyle söz konusu ilişkiye vatandaşları ve toplumun bütününe dahil etmektedir. Schiff ve Finer'a göre toplumun, ordu ve siyaset üzerindeki etkisini mümkün kılan olgu ise kültürdür. Paylaşılan Sorumluluk kuramını öne süren Douglas Bland ise, Huntington'un kurumsal ayrımına yakın bir formu kurumların işlevlerinde bir iş birliği ön koşuluyla kabul etmektedir. Fakat Huntington'daki "profesyonellik" olgusu yerine kültürel olanı bir ölçüt olarak kabul eden Bland, Finer'ın kuramını konstrüktivist bir zeminde geliştirmeye çaba göstermiştir.

1.1.3.1 Janowitz, Pragmatizm ve Yakınlaşma Teorisi

Sivil siyasetin sorunsuz işleyişi ve ordunun etkinliği adına ordu-siyaset ayrımını ortaya koyan Huntington'ın aksine, Janowitz ordunun değişen koşullar

altında etkinliğini üst seviyeye taşıyabilmek için sivil değerler ve prosedürlere yaklaşması gerektiğini savunmaktadır. Huntington'ın ortaya koyduğu şablonda, ordunun kendi kültüründen uzaklaşarak mesleki gerekliliklerinden kopma kaygısı ön plana çıkmaktaydı. Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde güç kullanımının meşru nedenlere bağlanması ve uluslararası toplumun daha etkin bir konuma ulaşması, Janowitz'in yaklaşımına uygun olarak günümüzde "demokratik ordular" tartışmasını doğurmuştur.

Ordu ve siyaset arasında değerler ve prosedürler düzeyindeki yaklaşma, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyal değişimlerin zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir. Janowitz'e göre, ordular bu dönemde profesyonellikleriyle toplumdan ve siyasetten ayrıışan değil, ulusal ve uluslar üstü siyaseti dikkate alan, yaşanan dönüşümlerle yeni misyonlar edinen aktörlerdir. Savaşta dahi muzaffer ordular değil, uluslararası ilişkilerin temel kurallarına uyum sağlayan meşru "kolluk kuvvetleri" makbul hale gelmektedir.

Sivil asker ilişkilerini Huntington'a göre çok daha sosyolojik bir mesele olarak gören Janowitz, askerlerin sivillere tabi olması konusunda Huntington'tan farklı düşünmemekle beraber, askerin kontrolü ve siyasal karar alma süreçlerini incelememektedir.⁴⁶ Askeri gücü, amaçlarını ve işlevlerini yeniden kavramsallaştırarak geleneksel olarak dış görevlere odaklanan askeri konseptini bir şekilde iç güvenlik konseptine dönüştürme eğilimindedir.⁴⁷ Kolluk kuvvetleri tanımlaması, iç güvenlik görevlerini ordunun görev tanımına eklerken, askerlerin organizasyon yapısına, sahadaki işlevine ve en önemlisi ideolojik pozisyonuna etki edecek niteliktedir. Sivil siyaset ve ordu arasındaki ayrışmaları, değerlerin ortak bir düzleme çekilmesiyle çözmeye yönelik bu tutum, askerin sivillerce kontrolünü ordu kurumunun sivil toplumla uyum sağlayacak bir dönüşümü gerçekleştirmesinde aramaktadır. 21. yy. başlarında Janowitz'in görüşlerinin sık sık gündeme gelmesi ise, 11 Eylül'le başlayan küresel terörizm olgusu ve askerlerin iç güvenlik konularına dönüşüyle ilgilidir.

Janowitz, toplumsal dönüşümlerin ordu kurumu ve askeri profesyonellik üzerindeki etkilerini şu beş hipotez ile açıklamaktadır:⁴⁸

⁴⁶ AKYÜREK vd., a.g.e., s. 70.

⁴⁷ FEAVER, a.g.e. s. 9.

⁴⁸ SERRA, a.g.e., s. 244.

- a) Otoriter düzenin dönüşümü: Otoriter hakimiyetten manipölasyona, iknaya ve grup konsesüsüne geçiştir.
- b) Asker ve sivil elitler arasındaki yetenek farklılığının azaltılması: Ordunun yeni görevleri, profesyonel subayın sivil yöneticiler ve sivil liderlerle daha fazla ortak yetenekler ve yönelimler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.
- c) Subay istihdamında göreceli olarak yüksek bir statü temelinden, halkı daha fazla temsil eden daha geniş kapsamlı bir statüye geçiştir. Başka bir deyişle, askeri kadrolarda belli bir kimliğe tekabül eden elitizmin zayıflatılmasıdır.
- d) Askerlik mesleğinde gelenekten gelen kriterlerle üst seviyelere çıkılabiliyorsa da geleneksel olmayan yollarla rol edinmiş, siyasi kavrayış ve özgün yaklaşımlara sahip bireylerin de askeri elit tabakanın çekirdeğine dahil olmasıdır.
- e) Siyasi doktrinlerin oluşumunda, askerin yeni siyasi, sosyal ve ekonomik sorumluluklara sahip olmalarıdır. Değişen koşullarda, asker de diğer siyasi aktörler gibi sorumlu davranmalı ve tutulmalıdır.

Janowitz'in Yakınlaşma Teorisi'ne göre, ordunun doktriner duruşunda köklü değişiklikler meydana gelmelidir. Karşılaşılan pek çok yeni siyasal ve ekonomik sorunda, ordunun daha önceki nötr pozisyonunu terk ederek çözüme katkı sunması yeni rolünün gereklilikleri arasındadır. Bu durum, kendisini askeri bürokrasi olarak adlandırdığımız ve kendine özgü nitelikler taşıyan yapının, sivil bürokrasi içinde erimesine ve diğer yönetici-idareci elite aynılaşmasına tekabül etmektedir. Ordunun kendini sivilleştirilmesiyle sonuçlanacak bu girişim, sivil-asker ilişkileri konusunu da bürokrasi-demokrasi tartışmasının içine çekmektedir.

Ancak Janowitz'in iddiası, ordunun ayırt edici özelliklerini ortadan kaldırmayı içermemektedir. Askerlik mesleğindeki dönüşümle askeri-sivil alanlar arasındaki farklılıkların azaldığını öne süren Janowitz, ordunun çalışma alanlarının genişlediğini, hareket kabiliyetinin arttığını, böyle bir durumun askerlerin sivillerle daha fazla ortak beceri ve yönelimin doğurması gerektiğini söylemektedir.⁴⁹ Her ne kadar sivillerle ortak yönelimler çok daha önemli hale gelse de askeri kurumların verimliliği askeri teknoloji uzmanları, kahraman liderler ve askeri yöneticiler arasında kurulacak doğru dengeye bağlı kalmaktadır.

⁴⁹ JANOWITZ, Morris, **The Professional Soldier**, The Free Press and Collier-MacMillan Limited, New York-Londra, 1960, s.424.

Huntington'ın kavramlaştırmasıyla ele alındığında, Janowitz'in modeli aslında sübjektif sivil denetimi mümkün kılmaktadır. Ayrıca askerlik mesleğinin diğer sivil gruplardan farklı olarak özerklik ve profesyonel özyönetime sahip olmaması, ordunun toplumun beklentilerine daha fazla angaje olmasıyla sonuçlanacaktır. Bu beklentilere uygunluk aranmasına ek olarak, verimliliğe dayalı bir profesyonellik anlayışı da doğmaktadır ki, bu anlayış Janowitz tarafından pragmatik profesyonellik olarak tanımlanmaktadır. Silahlı kuvvetlerin, toplumun beklentisini dikkate alması da belli ölçülerde siyasallaşmayı getirebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ordusuna subay alımlarında yaşanan artışlar, askeri birliklerin artık tek bir sosyal tabakanın temsilcisi olmadığını göstermektedir. Janowitz'e göre bu durum ordunun daha fazla siyasi gerçeklikle iç içe olacağını, sosyal gruplar adına daha iyi temsil edileceğine işaret eder.⁵⁰ ABD gibi ticari değerlerin ön planda olduğu bir toplumda işe alma kriterlerinin genişlemesi, askerliğin de bir görevden ziyade bir meslek olarak kendini göstermesiyle sonuçlanmaktadır. Janowitz, zorunlu askerlikten profesyonel ve gönüllü askerliğe geçişi öngördüğü dönüşümün merkezine almaktadır.

Ordunun siviller tarafından kontrol edilmesinden ziyade ordu kurumunun kendisine odaklanan Janowitz, daha ziyade sosyolojik yaklaşımıyla askerlerin davranışlarını incelemeye çalışmıştır. Ordu kurumunu anlama yolunda üç farklı tematik yaklaşımı öne çıkarmaktadır: askeri organizasyonu ve askerlik mesleğini ele alan çalışmalar, silahlı kuvvetler ve toplum arasındaki ilişkilere yönelen çalışmalar, çatışma ve savaşın niteliğine ilişkin çalışmalar. Kurum olarak ordunun dönüşümünü profesyonel askerlik temelinde ele alırken, ordu kurumunun toplumla ve siyasetle ilişkilerini daha fazla sivilleşme üzerinden okumaktadır. Demokratik toplumda sivil değerleri kabul ederek toplumun ana görüşüne yaklaşan ve toplumda kabul gören taraf ordu olmaktadır.

Morris Janowitz'in ABD ve diğer demokratik Batı toplumlarını örnekleyerek yaptığı açıklamalar, bu toplumların yerel gerçekliğiyle uyum sağlamaktadır. Bu şekilde çözümlemenin sahası konusunda Huntington'la buluşan Janowitz, O'nun karşısında konumlanan bir analiz geliştirmiştir. Amerikan Okulu olarak adlandırılan sosyoloji çevrelerinde Janowitz'in pragmatizm, sivilleşme ve liberalleşme temelli fikirleri yaygın şekilde kabul görürken, Huntington'ın realist tutumu aykırı ama

⁵⁰ CAFORIO Guiseppe, **Handbook of the Sociology of the Military**, Springer, Pisa, 2006, s. 17.

görmezden gelinemez bir konuma sahiptir. Sivil-asker ilişkileri alanında uzun zaman boyunca iki farklı kutup olarak görülen iki yazar, aslında farklı disiplinler içinde öncü olmuşlardır. Janowitz'ın görüşleri askeri sosyolojinin temellerini teşkil ederken, Huntington sorunsala siyaset biliminin hedefleri bakımından yaklaşmıştır.

Ordunun demokratik ve sivil değerleri kabul etmesinin dış tehditlere karşı sahadaki etkinliği ne ölçüde etkileyeceği kadar, Janowitz'ın öne sürdüğü dönüşümün ülkelerin genel anlamda bürokraside nasıl karşılık bulacağı da soru işaretleri doğurmaktadır. Elbette yaşanan dönüşüm bürokrasiyi ve orduyu etkisi altına almaktadır, ancak bu etkinin farklı coğrafya ve sistemlerdeki boyutları değişkenlik gösterecektir. Kurumsal organizasyonunda yoğun hiyerarşi barındıran yapıların demokrasiyle ilişkisi geçmişten günümüze zaafiyet göstermektedir. Ayrıca, Huntington'ın yaklaşımına göre Yakınlaşma Teorisi'nin sübjektif sivil denetimin yolunu açması, iki yaklaşım arasındaki en önemli tartışma konuları arasındadır. Güvenlik bürokrasisinde ordu gücünün, kolluk kuvvetlerine dönüşerek iç asayiş konularına yönelmesi, bir başka deyişle polis gücü haline gelmesi alandaki en temel tartışma konularından biri olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Janowitz'ın zorunlu askerlik karşısında profesyonel askerliği desteklemesi de sivil-asker ilişkileri bakımından önemli bir durumdur. Modern ulus devletlerden önce ortaya çıkan modern orduların ürettiği asker-vatandaş tipolojisi, askerin siviller karşısındaki üstünlüğünü pekiştiren bir bileşen olarak tebarüz etmektedir. Silah altına alınan sivil vatandaşların askerler tarafından komuta edilmesi, askerlik hizmeti sonrasında da belleklerde yer edinmekte, böylelikle ordunun toplum üzerindeki gücü muhafaza edilmektedir. Zorunlu askerlik hizmetinin yerleştiği toplumlarda askerlerin sivil üstünlüğünü kabul etmemesi, sivillere uygulanan doktrin ve hiyerarşinin dayatması ile kolaylaşabilmektedir. Diğer yandan, "gelişmekte olan ülkeler" olarak nitelenen coğrafyalarda askerlik hizmetinin sosyalleşme, eğitim ve modernleşme anlamındaki getirileri de çoğu zaman birer kazanım olarak kabul görmektedir. Ordu, siyaset ve toplumun yakınlaşmasının da ötesinde 'uyum' içinde hareket etmeleri gerektiğini düşünen Rebecca L. Schiff, Janowitz ile aynı düzlemde fakat çok daha somut, net ve özgün bir analiz modeli önermiştir.

1.1.3.2 Rebecca L. Schiff ve Uyum Teorisi

Sivil-asker ilişkilerine dair öncü yaklaşımlardan biri de Rebecca L. Schiff'in "Uyum Teorisi" olarak adlandırılan yaklaşımıdır. Schiff, Huntington'ın "Kurumsal

Ayrım” yaklaşımına bir cevap olarak kurguladığı önerisinde, ordu ve siyaset kurumları arasındaki ilişkiye vatandaşları da dahil ederek etkileşimin boyutlarını genişletmektedir. Huntington’ın teorisi sivil ve askeri kurumların ayrılığını savunurken, bu ayrımı destekleyen ya da desteklemeyen tarihsel ve kültürel şartları göz önüne almayı ihmal eder. Diğer taraftan Uyum Teorisi, kurumsal analizlerin ötesine geçerek ulusların kültürlerini analizlerde anlamlı kılmaya çalışır. Uyum Kuramı, Janowitz’in “birbirine nüfuz etme” olarak tanımladığı süreci onaylamakla kalmaz, sivil-askeri elitler arasındaki ilişkiye vatandaşları entegre ederek bir iş birliği teklif etmektedir. Başka bir deyişle, askerin siyasete müdahalesini önleyecek olan faktörün, bahsi geçen üç kesim arasındaki aktif iş birliğiyle açığa çıkacağını iddia eder.⁵¹

Schiff’in vatandaşları dahil ederek boyutlarını genişlettiği bu ilişki biçimi militarizm düzeyi gibi kültürel öğelerin de dikkate alınmasını gerektiren bir tutumu haiz bulunmaktadır. Bizim önceki bölümde Batı toplumlarının karar vericilerini öne çıkararak varılan yargıların, Batı dışı toplumlarda nasıl karşılık bulabileceğini sorguladığımız gibi Schiff de bu yargıların evrenselliğini tartışmaya açmaktadır. Kültür olgusunun vurgulanması, örneğin Amerikan sivil-asker ilişkilerinin kendine has niteliklerinin var olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Kurumsal Ayrım Teorisi çoğunlukla Amerika’nın tecrübe ettiği sivil-asker ilişkisinden yola çıkmış bir teoridir ve bu haliyle bu teorinin bütün milletlere tatbik edilebileceğini savunmaktadır. Ancak, Uyum Teorisi Amerika örneğinin belli bir tarihsel ve kültürel deneyime dayandığının bilincindedir ve bu yüzden Amerika örneğine benzemeyen, kendine has kültürel ve tarihsel özellikler taşıyan birçok farklı örneğin olabileceğini kabul etmektedir. Kültürel farklılığın dikkate alınmasının imkanlarını kullanan Schiff, İsrail ve Hindistan gibi toplumlarda sivil-asker ilişkilerini analiz edebilmektedir. Bir anlamda Janowitz’in yaklaşımını geliştirmekte olan Schiff, tıpkı O’nun gibi sübjektif sivil denetim eleştirisinin de muhatabı haline gelmektedir. Schiff’in görüşünde aktörler arası diyalogun gelişmesi, sivil denetimden önce gelmektedir. Denetim, ordu, siyaset ve vatandaşlar arasındaki sıkı irtibatlarla mümkün olabilmektedir. Sorunsalın askerler-siyasetçiler ve vatandaşları içerecek şekilde zenginleştirilmesi, Alfred Stepan’ın “sivil toplum, siyasi toplum ve devlet” ayrımına uygun şekilde gerçekleşmektedir.⁵² Bu

⁵¹ SCHIFF Rebecca L., **The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations**, Routledge, Londra-New York, 2008, s. 6.

⁵² SERRA, a.g.e., s. 251.

ayrım, ordunun denetlenebilmesi için sadece sivil siyasetin değil, sivil vatandaşların da denetim kapasitelerinin artırılması adına güçlendirilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Uyum Teorisi, askeri müdahalelere maruz kalan bazı ülkelerde bu müdahalelerin sebeplerini açıklarken, asker-siyaset-toplum uzlaşmasından hareket eder ve bu uzlaşmanın göstergelerini şu şekilde sıralar:⁵³

- a) Toplumun birbirinden farklı kesimlerinin orduda ve subaylar arasındaki sosyo-demografik temsil edilme düzeyi
- b) Ordu ile ilgili konularda siyasi karar alma süreçleri
- c) Askere alma ve askeri personel istihdam metodları
- d) Ordunun bürokratik-ideolojik zihniyetini yansıtan “askeri tarz”

Bahsi geçen göstergelerde taraflar arasındaki uyum-uzlaşma ne denli büyükse, Schiff'in yaklaşımına göre ordunun siyasal alana müdahale ihtimali de o ölçüde azalmaktadır. Sorunsalın farklı bileşenlerini ortaya koyma adına oldukça faydalı olan bu göstergeleri ileri süren teori, bazı ülkelerde uzlaşmaya varılmasına rağmen ordunun müdahalesinin neden gerçekleşebildiğine dair tatmin edici bir açıklama sunmaktan uzak kalmaktadır.

Vatandaşların, siyasi ve askeri elitlerin kendi aralarındaki uzlaşma ve iş birliğine dayanan Uyum Teorisi, sivil-asker ilişkileri alanına tarihsel-kültürel faktörleri dahil etmesiyle katkı yapmaktadır. Ortaya koyduğu dört gösterge ile uyumun seviyesini anlama adına bir çerçeve sunmaktadır. Sivil-asker ilişkilerini tarihsel ve kültürel bağlamı içinde değerlendirmek, tarihsel-kültürel birikimler ile askeri müdahaleler arasında bir nedensellik kurmayı gerektirecektir.

Uyum Teorisi'nin analize vatandaşları da dahil etmesi ise normatif bir yaklaşım olarak kendini göstermektedir. Halk iradesinin demokratik bir toplumda ordunun görüşüne yaklaşması pek mümkün olmayacağına göre, ordunun kendi mesleki/ideolojik değerleri ile halkın değerleri arasında bir seçim yapması beklenecektir. Buna göre, Schiff'in ifade ettiği “askeri tarz”, toplumun değerlerine göre yeniden üretilmelidir. Huntington'ın görüşüne taban tabana zıt bu düşünce, özellikle demokrasiye geçiş aşamaları konusunda bir fikir verebilmektedir. Nitekim bu geçiş süreçlerinde ordunun sivil denetim altına alınmasında, siyasal iktidarın

⁵³ SCHIFF, a.g.e., s. 13.

arkasındaki güçlü halk desteği kilit bir faktördür.⁵⁴ Ayrıca, ordu-toplum arasındaki mesafenin azaltılması ve değerler konusundaki yaklaşma da denetimin kurumsallaşması için büyük önem arz eder. Hatta Türkiye’de 15 Temmuz örneğini göz önünde bulundurursak, halkın askeri müdahalelere karşı fiili ve fiziki direniş gösterebileceği dikkate değer bir etken olarak kabul edilebilmektedir. Vatandaşların, sivil-asker ilişkilerinde aktif bir bileşen olması zor görünmekle beraber, siyasette halk iradesinin ortaya konması ve ordu karşısında siyasal iktidara desteğini sunması ciddi bir potansiyeli beraberinde getirmektedir. Bu durum, Huntington’ın Pretoryen Toplum olarak adlandırdığı yerlerde kitle mobilizasyonunun askeri müdahaleyi kolaylaştıracağı fikrine ise taban tabana zıt bir görünüm arz eder. Dolayısıyla Schiff’in düşüncesi, siyasi iktidarın arkasında güçlü bir halk desteğini içeren, hemen hemen toplumsal uzlaşma anlamına gelecek bir mobilizasyonda daha net bir görünüm kazanacaktır.

1.1.3.3 Samuel E. Finer ve Kültürel Açıklamalar

Samuel P. Huntington ve Morris Janowitz gibi isimlerin ivme kazandığı alanda, bu isimleri takip eden öncü yazarlardan biri de Samuel E. Finer’dir. Finer’ın “The Man on Horseback: The Role of Military in Politics” adlı eseri sivil-asker ilişkileri kuramı içinde temel bir kaynak olarak önemini korumaktadır.⁵⁵ Huntington’la etkileşim halinde olduğu görülen Finer, askeri müdahaleleri anlamada kültürel açıklamalara da yer vererek alana açılım kazandırmaktadır. Siyasal yapının doğası ve hukukun üstünlüğüne saygı gibi kriterlerle değerlendirdiği siyasal kültürlerin askeri darbe veya müdahale imkanlarını analiz etmektedir. Finer’a göre, siyaset ve toplum ilişkisinde liberal demokratik değerlerin öne çıkması bu müdahale imkanlarını azaltacaktır.⁵⁶

Finer, demokratik bir yönetimin teşekkülü için ordunun sivil yönetime tabi olmayı bir ön koşul olarak benimsemesi gerekmektedir⁵⁷. Ancak, Huntington’ın daha fazla profesyonelleşmenin, daha fazla sivil denetim getireceği fikrine itiraz eder.⁵⁸

⁵⁴ SERRA, a.g.e., s. 252.

⁵⁵ FINER Samuel L., **The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics**, Transaction Publishers, New Jersey, 2002, 268 s.

⁵⁶ POSTACI Aslı, **The Military Interventions of 1976 in Argentina and 1980 in Turkey: An Analysis and Comparison of The Civil-Military Relations**, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, Doktora Tezi, İstanbul, s. 36.

⁵⁷ SERRA, a.g.e., s.10.

⁵⁸ SERRA, a.g.e., s. 77.

Çünkü Finer’a göre, sivil üstünlüğü prensibinin kabulü, askeri profesyonellik bir kavramının bir parçası değildir. Bilakis, askerin sivillerle çatışma olasılığı doğası gereğidir.⁵⁹ O halde sivil denetimin sağlanabilmesi için ordunun kurumsal kültürünün, ordu-toplum ve siyaset arasındaki ilişkilerde demokratikleşme potansiyelinin dikkate alınması gerekecektir. Finer ayrıca, Huntington’ın “objektif denetim” mantığını, demokrasinin temel ilkeleriyle çeliştiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Objektif denetimin, askerlerin seçilmiş meşru siyasi otoriteye değil, “siyaset üstü” bir olgu olarak devlet egemenliğine boyun eğdiğini öne sürer. Bu da devletin “hizmetkârı”, hatta “bekçisi” rolünü üstlenen askerlerin siyasi iradeyi hiçe sayabileceği bir ortam oluşturmaktadır.⁶⁰

Finer’ın sivil-asker ilişkileri kuramında askeri darbe ve askeri müdahale kavramları arasında büyük bir ayrım söz konusu değildir. Bu doğrultuda askeri darbe de askerin sivil yönetime müdahalesinin bir parçası veya uzantısı haline gelmektedir. Askeri müdahale, silahlı kuvvetlerin kendi görüşlerini, seçilmiş meşru siyasi otoriteye zorla kabul ettirme girişimi olarak tanımlanabilmektedir. Askeri müdahalenin varlığı, yalnızca ordu ve siyaset arasında gerçekleşen basit bir işlem değil, toplumsal koşulların da rol oynadığı ve zemin hazırladığı bir ortamda kendini göstermektedir.⁶¹ Ancak Finer, askerlerin kamuoyunu kendi siyasi görüş ve tercihleri yönünde mobilize etmeye yönelik söylem ve eylemlerini, askerî müdahale kapsamı dışında tutmaktadır.⁶²

Kültürel açıklamalar, Finer’ın analizinde önemli hale gelse de pek çok araştırmacının öne sürdüğü gibi askeri müdahaleler yalnızca Üçüncü Dünya’ya has bir siyasal gelişme değildir. İster açık ister örtük biçimde olsun, bu ülkelerde de çeşitli anlaşmazlıklarda siyasi otoriteyi zayıflatacak girişimler söz konusu olmuştur. Zamanla değişen ise, ordunun siyaset süreçlerine dahil olma şeklidir.⁶³ Ordunun siyasete müdahale biçimleri konusunda da dört farklı kategoriden söz etmektedir: Etkileme, şantaj, yerinden etme ve yerine geçme ⁶⁴ olarak sıralanmaktadır. Etkileme ve şantaj olarak tabir ettiği müdahale yöntemlerine demokratik görünümlü ülkelerde

⁵⁹ SERRA, a.g.e., 240-241.

⁶⁰ ULUÇAKAR, a.g.e., s. 59.

⁶¹ FINER., a.g.e., s. 74-76.

⁶² ULUÇAKAR, a.g.e., s. 19.

⁶³ FINER, a.g.e., s. 4.

⁶⁴ FINER, a.g.e., s. 7.

de rastlanabilirken, yerinden etme ve yerine geçme eylemlerine pretoryan toplumlarda daha sık karşılaşılmaktadır.

Sivil-asker ilişkilerini etkileyen kültür düzeylerini kategorize eden Finer’a göre, dört farklı kültür düzeyi mevcuttur. İlki olan “olgun” siyasal kültürlerde askerlerin toplumsal desteği arkalarına almaları oldukça zordur. Askeri müdahale ve darbelerin bu toplumdaki ihtimali de buna bağlı olarak düşüktür. “Gelişmiş” kültürler ise, kamu kurumları ve sivil toplum unsurları arasındaki organizasyon darbe ihtimalini azaltsa da halktaki militarist eğilimler askerlere kamuoyu desteğini olanaklı kılmaktadır. “Zayıf” ve “düşük” kültürlerde ise, kültürel özelliklerin militarist idareye yatkınlığı ve siyasetin sürekli başarısızlığına bağlı olarak darbe ihtimalleri çok daha yüksek olmaktadır.⁶⁵

Sivil idarecilerin askerlerle ilişkisinde, siyasi iradenin halk desteğini almış ve seçilmiş olmasından bağımsız olarak “meşru” olması da önem taşır. Askeri elitlerin, sivil otoriteye yönelik algısındaki meşruiyetin kaybı, askeri müdahaleyi gerekli kılabak şartların veya çatışma ortamının oluşmasından daha mühim hale gelebildiğini unutmamak gerekmektedir. Nitekim, anlaşmazlık düzeyi yüksek olsa bile, meşruiyet sorunu meydana gelmemişe askeri müdahale de ortaya çıkmayabilir.⁶⁶ Meşruiyet, seçilmiş ve toplumun mutabakatıyla iradeye dönüşmüş siyasi otoritenin haklılığı, hukukiliği ve siyasal sistemle uyumluluğu olarak da anlaşılmaktadır. Ancak bütün bunların da yoruma açık oluşu ve tartışma doğurduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Finer’a göre, ordunun kurumsal çıkarlarını koruma güdüsü doğal bir reflektir ve çıkarlara yönelik bir savunma refleksinin yükselişe geçtiği bir ortamda, subayların toplumsal ve siyasal sorunların da çözümü için kendilerini adres göstermeleri vuku bulabilir. Kurumsal çıkarların tehlikeye düştüğü algısı, asker sınıfını savunma adına saldırıya geçme, mevzisini tahkim etme niyetiyle müdahale etme yönüne sürükleyebilmektedir. Rejim bekçiliği, “vatanı kurtarma” gibi söylemlerin arkasında çoğu zaman çıkarların muhafazası niyeti bulunmaktadır. Finer, askerin siyaset karşısındaki bu reflekslerini onun doğasıyla ilişkilendirmektedir.⁶⁷

⁶⁵ FINER, a.g.e., s. 76-79.

⁶⁶ FINER, a.g.e., s. 74-75.

⁶⁷ FINER, a.g.e., s. 20.

Finer, kendi kuramıyla kültürel özelliklere odaklanarak analiz etme anlamında büyük bir örneklik taşımaktadır. Askeri müdahaleleri kültür üzerinden açıklamak, olayların ve olguların kendine has özellikleri sunabilmesi bakımından literatüre katkı yapmaktadır. Üstelik Finer, kendi yaklaşımını ana akım çalışmalara uyumlu hale getirip eklemlene başarısını gösterebilmiştir.

1.1.3.4 Douglas L. Bland ve Paylaşılan Sorumluluk Teorisi

Bland'ın Paylaşılan Sorumluluk Teorisi adı verilen yaklaşımı, Finer'ın kültüre dair vurgusunu geliştirmesiyle dikkat çeken bir başka yaklaşımdır. Bland, ordunun siyasetten bağımsız olarak meşru biçimde hareket edemeyeceğini ve ordunun sivil denetiminin ilke ve değerlerden, kişiliklerden ve diğer toplumsal değişimlerden beslenen dinamik bir süreç olduğunu savunmaktadır.⁶⁸ Ordunun sivil kontrolünün, sivil otorite ve askerler arasında paylaşılan sorumluluklarla gerçekleştirilebileceğini öne süren Bland için bu sorumluluklar iç içe geçmiş olsa da birbirinden ayrılmaz halde değildir. Dolayısıyla Bland'ın kuramı Huntington'ın kurumsal ayırımına eğilimlidir, fakat işlevler konusunda bir iş birliği söz konusudur. Hatta, sivil liderler, ordunun denetimi konusunda dahi askerlerden yardım alabilmelidirler.⁶⁹ Ordu-siyaset iş birliği, sivil üstünlüğünü inkâr etmemekle beraber, tarafların sorunları karşılıklı inisiyatif olarak çözebileceğine vurgu yapılan bir mahiyet taşımaktadır. Bland'e göre, toplumun iyi bir şekilde yönetildiklerinden emin olma endişesi askerler için de geçerlidir ve sorumlulukları paylaşma duygusu bir aidiyet duygusunu da beraberinde getirecektir. Bland, sivil-asker ilişkilerindeki dört sorunu şöyle sıralamaktadır: Pretoryanizm; ordunun disiplinli davranışını temin etmek, hükümetin, salt parti çıkarlarına yönelmesini engellemek amacıyla demokratik denetimi; uzman olmayan siyasetçinin uzmanları denetlemesiyle ilgili sorunlar veya başka deyişle uzman-bakan problemi.⁷⁰ Bland'e göre bu sorunların çok net çözümleri mevcut değildir, ama sorumlulukların paylaşılması müşterek bir çözüm dairesinin oluşumuna neden olur.

⁶⁸ BLAND Douglas L., A Unified Theory of Civil-Military Relations, **Armed Forces and Society**, c. 26, no. 1, Sonbahar Sayısı, 1999, ss. 7-10.

⁶⁹ AKYÜREK vd., **a.g.e.**, s. 77.

⁷⁰ BLAND, **a.g.e.**, ss. 11-12.

Askerler için meşruiyetin kaynağı sivil otoriteye tabi olmaktır. Buna karşılık siviller de ordunun denetimi adına askeri gereklilikleri, prensipleri, değerleri göz ardı etmemelidirler. Bland'e göre savunma yönetiminde dört temel unsur mevcuttur: Stratejik, toplumsal, organizasyonel ve operasyonel. Stratejik alan savunma amaç ve araçlarının sevk ve idaresini; toplumsal alan ordu-toplum ilişkisini; organizasyonel alan iç işleyiş, kaynak ve sorumlulukları; operasyonel alan da güç kullanımını içermektedir.⁷¹ Bland, bu alanlara sivil liderlerin ne kadar dahil olması gerektiğini ya da askerlerin hangi konuda sivillerle iş birliği yapabileceğini ilişkinin özgün bağlam ve şartlarına bırakmaktadır.

Başta Orta ve Doğu Avrupa olmak üzere gelişmekte olan demokrasilerden hareket eden Paylaşılan Sorumluluk Teorisi, siviller ve askerler arasındaki ilişkiyi tarifi yapılamayan "profesyonellik" düşüncesinden kurtarma iddiası taşımaktadır.⁷² Zira, profesyonellik üzerinden sivil üstünlüğün sağlanabilmesi muğlak bir temele dayanmaktadır ve ordunun sivil denetimi, sınırları daha belirli bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bland bu noktada Feaver'ın Vekalet Teorisi'ndeki denetim tarifini daha anlamlı bulur.⁷³ Sivil otoriteler, subayları vekil (agent) olarak değerlendirirken, askeri liderler de mesleki ilke ve standartlara bağlı kalmak dışında bir bağımlılığı reddetmektedirler. Uzmanlığın verdiği özgüvenin denetimden kurtulma isteğine dönüştüğü bu bakış, tam da Feaver'ın teklif ettiği araçlarla kontrol altına alınabilir, fakat Bland'e göre bu kontrol liberal değerleri içselleştirmiş ülkelerde çok daha kolay olacaktır. Ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar, orduların kendi uzmanlıklarını ve komuta gücünü farklı düzeylerle de olsa kutsama eğilimleri nedeniyle vekalet kuramını sınırlandıracaklardır. Böylece kültür farklılıkları, aktörlerin rol farklılığına da yol açmaktadır. Siviller ve askerler arasındaki sorumlulukların dağılımı da bu nedenle net olarak çizilmemektedir. Zira kurumlar ve aktörlerin yetki alanı ve sorumluluklarını belirleyen normlar, değerler ve beklentiler her ülkede farklılıklar göstermektedir.

Kültürel öğeleri öne çıkarmakla Finer'ın çerçevesini genişlettiği görülen Bland'in, bu öğelerin ve kültürel süreçlerin devingenliğine vurgu yapması konstrüktivist yaklaşımla uyuma halindedir. Bilindiği gibi konstrüktivist anlayışa göre kültürel süreçler, karşılıklı etkileşime dayalı ve sürekli inşa halindeki dinamik

⁷¹ BLAND, a.g.e., s. 11.

⁷² BLAND, a.g.e., s. 21.

⁷³ BLAND, a.g.e., s. 14.

süreçlerdir. Feaver'ın Vekalet Kuramı, Bland'in kuramı için ordunun denetimi açısından çok daha net bir kavramsal çerçeve kazandırır da bu kuramı kültür odaklı yaklaşımıyla sadeleştirmektedir. Ana akım çerçeve olarak görebileceğimiz kurumsal ayırım yaklaşımını sürdüren Bland, yerel ögelere Schiff gibi yer vermekteyse de onun aksine sivil denetimin toplumsal yönünü ihmal etmektedir. Douglas Bland, Paylaşılan Sorumluluk yaklaşımının kökenleri itibariyle Claude Welch'in hipotezleriyle aynı fikirdedir. Welch, Huntington'ın kurumsal ayırım ve pretoryanizm gibi yaklaşımlarını olumlarken, taraflara sorumlulukları paylaşma gibi normatif bir tarzı benimsemektedir.⁷⁴

Gerek modernleşmeci ve kurumsal gerekse de toplum-kültür odaklı yaklaşımlar dış etkileri ve müdahaleleri başlı başına bir sorun olarak ele almamışlardır. Huntington, Feaver ve Finer gibi yazarlarda dış etkiler, dış tehdit bağlamında tartışmalara dahil edilmiştir. Dış tehdit ana bileşen biçiminde merkeze taşıyan ise Michael Desch olmuştur. Desch, dış tehdit yoğunluğunun sivil-asker ilişkilerine etkisini değerlendirerek alana katkı yapmıştır. Ordu-siyaset ilişkilerini ana-akımlaşmış yaklaşımı içinde analize dahil eden Marksist teori ise, dış etkenleri dikkate alan bir başka kuramsal perspektiftir.

1.1.4 Dış Etki Merkezli Yaklaşımlar

Sivil-asker ilişkilerinde dış faktörlerin en somut şekilde ele alındığı yaklaşım “dış tehdit düzeyinin ordu-siyaset gerilimi üzerindeki etkisi”ni ön plana çıkarmıştır. Dış faktörler konusuna genel olarak teorik çalışmalarda çok kısıtlı biçimde yer verilmiştir. Huntington'un siyasal kurumsallaşma düzeyini incelerken vurgu yaptığı “özerklik” koşulu, dış faktörlerin etkisini gündeme getirse de araştırmacıların yeterince ilgisini çekmemiştir. Michael C. Desch, 1997 yılında yayınladığı “Ordunu Sivil Kontrolü: Değişen Güvenlik Çevresi” adlı eserinde dış faktörlerin sivil kontrol üzerindeki farklı bir yönüne “dış tehdit düzeyinin etkisine” odaklanmıştır.⁷⁵ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başlayan siyasi ve askeri dönüşüm sürecinde siviller ve askerlerin düşük düzeyli tehdit algısı altında çatışmaya başladıklarını gözlemleyen

⁷⁴ SCHARRY François L., **Le Rôle des Communautés Epistémiques dans l'Institutionnalisation d'un Régime civilo-militaire démocratique en République de Chine et en République de Corée**, Ottawa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü (doktora tezi), Ottawa (Kanada), 2011, ss. 36-39.

⁷⁵ DESCH Michael D., **Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997.

Desch, görüş ayrılıkları üzerinden ölçümler gerçekleştirmiş ve çıkarımlar elde etmiştir. Desch'in çalışması, sivil-asker ilişkilerinde dış faktörleri çok net biçimde vurgulaması bakımından da büyük öneme sahiptir. Dış etkiyi dikkate alan bir diğer yaklaşım ise Marksistlerden gelmiştir. Sosyal bilimlerde kullanılan genel çerçevesini sivil-asker ilişkileri içinde de tatbik eden Marksist yaklaşım, siyaset ve orduyu emek-sermaye mücadelesi üzerinden tanımlamıştır. Devletin, hâkim sınıfların çıkarını koruyan bir aygıt olarak betimlendiği bu yaklaşımda askeri müdahaleler de aynı doğrultuda ele alınmaktadır: Askerler, sermaye gruplarının çıkarlarını korumak ve işçi sınıfının devrimci mücadelesini engellemek için yönetimi gasp etmektedir. Sosyalist askeri müdahaleler ise devrimci şiddetin bir vechesi olarak nitelendirilmektedir. Sınıf mücadelesini merkeze alan Marksist yaklaşım için iç sermaye grupları ile uluslararası sermaye grupları arasında temelde bir fark görülmediği için, askeri müdahalelerde dış müdahaleler olağan görülmektedir. İster 'dünya sistemi', ister emperyalizmle açıklansın böyle müdahaleler söz konusu perspektif dahilinde işçi sınıfını hedef almaktadır. Bu yönüyle iç-dış arasındaki çizgi çok belirgin değildir. Nitekim çoğu Bağımlılık teorisyenleri de devletler arasındaki ilişkiyi de bu bağlamda ele almaktadırlar.

1.1.4.1 Michael Desch ve Dış Tehdit Çevresi

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik parametreleri ve tehdit algılarında yaşanan dönüşümün sivil-asker ilişkilerine etkisini sorgulayan Michael C. Desch, oluşan yeni güvenlik çevrelerinde iç-dış tehdit yoğunluğunun doğurduğu sonuçları analiz etmektedir. Desch, Harold Lasswell'in Soğuk Savaş sonrası iyimser bir yaklaşım ortaya koyan "garnizon devlet" tezine⁷⁶ cevap niteliğindeki eserinde, sivil-asker ilişkileri kuramının; sivil ve askeri liderlerin bireysel karakterleri, ordu kurumunun yapı ve normları, sivil iktidar kurumları ve toplumun doğası (militarizme yakınlık düzeyi vs) gibi iç etkenlere fazlaca odaklanmasını eleştirmektedir.⁷⁷ Tüm bu bileşenlerin sivil-asker ilişkileri üzerinde hiç kuşkusuz önemli etkileri vardır, ancak ulus devlet anlayışı katı bir ayrımı gerektirse de devlet ve toplumlar dış dünyadan yalıtılmış değillerdir. Dış kaynaklı etki biçimleri arasında en görüneni ise, askeri müdahale ve işgal tehdidi olarak görülebilir. Dış tehditlerin yükselmesinin doğrudan doğruya etkilediği en önemli saha ise, sivil-asker ilişkileri olacaktır. Bu duruma

⁷⁶ Bkz. LASSWELL Harold, 1997, *Essays on the Garrison State*, Routledge, 143 s.

⁷⁷ DESCH, a.g.e., ss. 1-2.

rağmen, dış etkenlerin literatürdeki zayıf yeri Desch'in dikkatini çekmiş görünmektedir.

Desch'e göre, sivil-asker ilişkileri kuramında karışıklıklar söz konusudur ve tanımlar üzerinde uzlaşamamasının iki temel nedeni vardır:⁷⁸ Birincisi, sivil-asker ilişkilerinde temel aktörlerin kim olduğu, sivil ve askerler arasındaki çatışmanın ordu kurumu içinde mi, siyaset kurumu içinde mi, yoksa ordu-siyaset koalisyonu olarak görülecek bir sahada mı gerçekleştiği her zaman net olmamaktadır. Ordu içinde yetki, kanaat veya çıkar konularında ayrışma yaşanabileceği gibi, siyaset içinde de siyasal yapı kaynaklı farklılaşma mümkün olabilmektedir. Örneğin çoğunlukçu demokrasilerde iktidar, kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği yasama ve yürütme organları olarak bölünmektedir. Siyaset açısından sorun, yürütme değil de veto gücüne sahip yasama kaynaklı da olabilir.

Bir diğer anlaşmazlık kaynağı ise, sivil-asker ilişkilerinde neyin "iyi", neyin "kötü" olduğu konusundadır. Desch'e göre, bunu sadece darbe üzerinden tanımlamak doğru olmayabilir. Huntington'un "Modern devlette askeri müdahale sorunu bir silahlı isyan temelinde gelişmez, temel sorun uzmanların siyasetçiyle ilişkisidir" sözüne atıfta bulunan Desch, sivil-asker ilişkilerinin kompleks yapısına vurgu yapmaktadır.

İdeal bir dünyada asker sadece militer bir güç olarak kaldığında; sivil-asker arasında anlaşmazlıklar az olduğunda; askeri ve sivil liderler birbirlerine karşı saygı duyduğunda, hatta sevgi beslediklerinde; mükemmel bir askeri profesyonelleşme gerçekleştiğinde ve etkin bir ulusal güvenlik politikası izlendiğinde darbe tehdidi olmayacaktır. Fakat gerçek dünyada sivil-asker ilişkileri bu kadar steril, sivil siyasetçiler bu kadar özgür değillerdir.⁷⁹

Desch'in sivil-asker ilişkileri kuramında en temel gösterge, sivil ve askerler arasında fikir ayrılığı veya anlaşmazlık vuku bulduğunda kimin sözünün somut olarak geçerli olduğudur.⁸⁰ Zaten kendi analizlerinde de anlaşmazlıklarda kimin galip geldiğini sayısal olarak ele almaktadır. Toplumun genelini ilgilendiren konularda askerin karar alma süreçlerindeki rolü, sivil denetimin de düzeyini ele verir.

⁷⁸ DESCH, a.g.e., s. 3.

⁷⁹ DESCH, a.g.e., s. 4.

⁸⁰ DESCH, a.g.e., s. 5-6.

Desch, sivil denetimin düzeyini anlamaya çalışma çabası yolunda üstesinden gelmesi zor olan dört konudan bahsetmektedir.⁸¹ İlki, sivilin ve askerlerin pozisyonu stratejik olabilir ve bütünüyle gerçeği yansıtmayabilir. Bu durumda, ilişkinin çıktısı üzerinden yapılan bir analizle gerçek pozisyonlar olduğu varsayılabilir. İkinci konu ise, tarafların kendi içindeki üyelerden bir kısmının karar değiştirmesi, karşı tarafın kazanmasıyla sonuçlanabilir. Başka bir ifadeyle, tarafları iç tutarlılığa sahip bloklar olarak düşünmek hata doğurabilmektedir. Üçüncüsü, taraflar arasında sivil-asker ilişkilerini sağlıklı gösterecek bir “anlaşma” vuku bulmuş olabilir. Fakat bu anlaşma, iki taraftan birinin zaferini gizleyebilir. Son olarak da anlaşmazlıkların sayısı bilinenden çok daha fazla olabilir. Desch, kendisinin çok fazla “çatışma” konusu bulduğu için eleştirildiğini dile getirmektedir. Bu son bileşende Desch, ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin mahremiyetine dikkat çekmektedir.

Desch’in kuramında sorulan en temel sorulardan birisi de askerlerin sivillerle ilişkilerinin, yoğun bir iç veya dış tehditle karşı karşıya kaldıklarında hangi istikamete yöneldiğiyle ilgilidir. Aslında bu soru, Desch’in kuramındaki en temel farklılığı da ortaya koymaktadır. İç veya dış tehditler yükseldiğinde, hangi tarafın sözünün geçerli olduğunu, özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Sovyet Rusya ve ABD üzerinden ele alarak temellendirmeye gayret etmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle iki kutbun tarafları, küresel gerilimlerin azalmasıyla bu kez ordu-siyaset gerilimleri ile baş başa kalmışlardır. O zamana kadar sivil-asker ilişkilerinin kurumsallaşması açısından ve demokratik ve totaliter tipolojiler bakımından model olarak gösterilen Rusya ve ABD’nin gözle görülür derecede artan iç siyasal krizleri literatürün de aynı dönemde hareketlenmesine neden olmaktadır. Soğuk Savaş’ın bitişi ABD’de sivil toplum ve ordu arasındaki ilişkiler üzerinde sert etkiler bırakmaktaydı. Ancak, 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında askeri güç en temel dış politika aracına dönüşünce, tartışmalar yeniden yerini sükûnete bırakır. 1989-2001 yılları arasında Amerikan sivil-asker ilişkileri ciddi bir gerilim hattı olarak belirmiş ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Desch, 1938 ve 1997 yılları arasında Amerika Başkanları ve ABD Ordusu arasında vuku bulan 65 anlaşmazlık olduğunu iddia etmektedir. O’na göre, 1950 öncesi ortaya çıkan 33 anlaşmazlıkta ABD Başkanı’nın görüşleri kabul görmüştür. 1950-1989 yılları arasında da 30 anlaşmazlıkta ordunun sadece nükleer savaş

⁸¹ DESCH, a.g.e, s. 5.

doktrini konusundaki tavrı üstün gelmiştir. ABD Ordusu ayrıca askerlerin Kore'den çekilmesi konusunda da ciddi bir baskı oluşturabildi. Desch, 1989 ve 1997 arasında 12 farklı anlaşmazlığın söz konusu olduğunu da dile getirmektedir. Bu anlaşmazlıklardan 7'sinde ordu üstün gelirken, sivil siyasetçiler sadece 4 konuda fikirlerini kabul ettirebilmişlerdir. Dış tehdit yoğunluğunun azaldığı bu dönemde ordunun sivil denetiminin zorlaştığı Desch'in analiziyle ortaya çıkmaktadır.⁸² Soğuk Savaş sonrası daha az meydan okuyan bir uluslararası ortamın sonucu olarak sivil denetim zayıflamaktadır.⁸³

Desch, ABD'de olduğu gibi Rusya'da da Soğuk Savaş sonrasında oluşan anlaşmazlıklar sonucu sivil-asker ilişkilerinin bozulmasını, muvazzaf bir Rus subayının tanıklığına dayandırmaktadır. O dönemde Rus askerleri, sivil siyasetçilerin uygulamalarından son derece rahatsız olmaktadır ki, 19 Ağustos 1991'deki darbe girişimi de bu rahatsızlığın ürünü olacaktır. Bilinen verilere dayandığı araştırmasında 1986-1991 yılları arasında 12 anlaşmazlık olduğu tespit eden Desch'e göre, bunlardan 9'unda siviller, 1'inde ordu ve 2'sinde de ortak mutabakat galip gelmiştir.⁸⁴ Fakat, 1991 sonrası ortaya çıkan pek çok sorundan sadece ikisinde siviller orduya söz geçirebilmiş, dört konuda ordunun tercihi kabul edilmiştir. Ayrıca 7 farklı konuda da ordu, sivil siyasetçileri ortak birer çözüm yolu için baskı altında bırakmışlardır.⁸⁵ Desch, anlaşmazlık sayıları, konuları ve çıktıları üzerinden yaptığı bu analizle dış tehdit yoğunluğunun sivil-asker ilişkilerine olumlu etkisi üzerinde durmaktadır. Yoğunlaşan dış tehdit çevresine odaklanan ordu ile bu çevrenin siyasi anlamı-sonuçlarına odaklanan siyasetçiler için mutabakat çok daha kolay hale gelmektedir. Bu modelde, sivil-asker ilişkileri için en dezavantajlı ortamın "yoğun iç tehdit-düşük dış tehdit" olarak formüle edilmesi mümkün olmaktadır.

Desch, kendi yaklaşımının çıktılarını şu şekilde sıralandırmaktadır:

- 1- Sivil-asker ilişkileri darbelerin engellenmesinin ötesinde çok boyutlu ve kapsamlı bir alandır. En önemli konusu ise, ihtilaf durumunda sivil otoritenin askerlerin itaat etmesini temin etmesidir.

⁸² DESCH, a.g.e., s. 135-139.

⁸³ Bkz. DESCH Michael C., *Soldiers, States and Structures: The End of The Cold War and Weakening U.S. Civilian Control*, **Armed Forces and Society**, c. 24, no:3, 1998, s. 389-406.

⁸⁴ DESCH, 1997, s. 42.

⁸⁵ DESCH, a.g.e, s. 62-64.

- 2- Ordunun iç konulara lüzumundan fazla yönelmesi, onu dış tehditlere karşı zayıf kılar ve tehlikeye atar.
- 3- Sivil denetimin sağlanamaması, bir ülke için kötü olduğu gibi, fonksiyonlarını kaybetmesi açısından ordu için de kötü bir duruma işaret eder.
- 4- Dış tehditler belli koşullar altında sivil denetimi güçlendirebilir, demokrasiyi ve siyasetin işleyişini hızlandırabilir.⁸⁶

“İki taraf arasında bir anlaşmazlık olduğunda kimin sözü geçerlidir?” sorusu, başta indirgemeci gibi görünse de sorunsalın olaylar ve istatistikler temelinde ele alınabileceğini de göstermektedir. Desch, yapısal ve sistemsal açıklamaların yoğun olduğu literatürde analiz düzeyi ve ilgi alanıyla (tehdit çevreleri) farklı bir yaklaşım sunabilmiştir. Desch’in kuramında önemli noktalardan biri de ordu ve polis gücü ayrımına ciddi biçimde dikkat çekmesidir. Bu kavramsal ayrım, güvenlik alanının iç ve dış olmak üzere ayrılmasına, dolayısıyla dış tehditlere karşı koyma işlevine sahip ordunun iç meseleler yerine dışarıdaki hedefe odaklanmasına neden olacaktır. 1960’larda bağımsızlığını kazanan pek çok ülkede ordunun dış tehditlere karşı değil de iç karışıklıklara karşı polis gücü olarak kullanılması hem halk hem de askerler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş ve askeri darbeler art arda gelmişti. Desch’in ayrımı, Janowitz’in bu durumu doğallaştırmasının aksine, daha somut çıktılarına sahip olabilmektedir.

Desch’in iç dinamiklerin yanında, dış dinamiklere de yer vermesi de sivil-asker ilişkileri kuramı için önemli bir gelişme olarak kayda geçmektedir. Literatürde, genel itibarıyla çok gerilerde ya da satır aralarında geçen dışsal faktörlerin, pek çok ülkede birincil hale gelmesi muhtemeldir. Ancak şimdiye kadar gerçekleşen analizlerde bu ihtimal çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Dış tehdit çevresi gibi bir olguyla da olsa dış faktörlerin kuramda yer alması, dış dünyadan yalıtılmış kabul edilemeyecek olan ordu-siyaset ilişkilerini anlamada mühim bir durum olarak göze çarpmaktadır.

1.1.4.2 Marksist Teoride Sivil-Asker İlişkileri

Doğrudan doğruya bir devlet kuramı üretmese de sosyal bilimlere uygulanan analizinin genel çerçevesiyle Marksizm düşüncesinin devletin, sistemlerin ve kurumların anlaşılmasında farklı imkân, görüş ve söylemler üretebildiği açıktır.

⁸⁶ DESCH, a.g.e., s. 114-116.

Marksist devlet analizine yön veren düşünce de ortaya konan genellenebilir çerçeveden etkilenmektedir. Marksist düşüncede öncelikle siyasi mücadele, emek ve sermaye arasında bir sınıf mücadelesinden ibarettir. Devletin konumunu da bu mücadelenin seyri belirleyecektir. Üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde bulunduran sermaye grupları, sermayenin ve gücün devamı adına devlet iktidarını da elinde tutmaktadır. Dolayısıyla devlet, hâkim sınıfların işçi sınıfına karşı baskı uygulamak için kullandığı bir aygıt olarak tanımlanmaktadır.⁸⁷ Marksist düşüncenin önde gelen isimlerinden Louis Althusser'in tanımlamasıyla "devletin kendisi dahi, devlet iktidarına ait bir aygıttır".⁸⁸ Bu bakış açısıyla devletin ideolojik bir baskı unsuru olduğu öne sürülmektedir. Devlet iktidarı olarak tanımlanan unsurun, sermaye sahipleri ve bunların çıkarlarını korumak adına yönetimi devralan siyasetçiler olduğu açıktır. Devlet aygıtını, devlet iktidarından ayırmanın ilk sonucu da devlet aygıtı araçlarının değil, iktidarının Marksizmin temel hedefi haline gelmesidir. Devlet aygıtının işleyişini şiddet kullanmasına bağlayan Althusser, şiddet araçlarından ziyade toplumu dönüştürme gücüne sahip ideolojik faktörlere yönelmiştir. Gramsci ise, Marksist devlet analizine hegemonya kavramıyla katkıda bulunmuştur. Siyasal elitler ve sivil toplum arasında güç ve rızaya dayandırdığı ilişkiyi hegemonya kavramıyla açıklamaktadır.⁸⁹ Siyasal toplumda şiddet kullanma kapasitesi, sivil toplumda rıza ve itaatle bu hegemonik ilişkiye dahil olurlar.

Marksist perspektifte devletin işlevleri egemen sınıfın mülkiyetini korumak, bu doğrultuda üretilen yasaların işleyişini temin etmek, işçi sınıfın sömürülmesini daim kılmak üzere şiddet tekeli elinde bulundurmak gibi ekonomi temelli sayılabilecek faktörlerle açıklanmaktadır. Her ne kadar emek-sermaye karşıtlığını merkezine alsada şiddet araçlarını elinde bulundurmanın önemini göz ardı etmemektedirler. Sınıf mücadelesinde şiddet araçlarını kullanmak ise sosyalist yapıların oluşumunda en önemli bileşenlerden biri haline gelecektir. Marksist düşüncede şiddet araçlarını

⁸⁷ DAS Raju J., **Marxist Theories of the State**, Alternative Theories of the State (Ed. Steven Pressman), Palgrave Macmillan, New York, 2006, ss. 64-89.

⁸⁸ ALTUSSER Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İthaki Yayınları (çev: Alp Tümertekin), İstanbul, 2014, ss. 48-49.

⁸⁹ Bkz. GRAMSCI Antonio, **Selection From the Prison Notebooks**, ed. and trans. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith, London, 1971, 219 s.

kullanma ya da savaş kavramı, “kesintisiz ideolojik mücadele ve devrimci şiddet” bağlamı içinde anlam kazanmaktadır.⁹⁰

Şiddet araçlarının devlet tarafından kullanımı yalnızca iç siyasal ve ekonomik yapıyı korumakla sınırlı değildir. Silahlı kuvvetler, sermaye sahiplerinin refahını artırmak için emperyalist bir aygıt olarak başka ülkelerde de faaliyet gösterebilmektedirler. Emperyalizm ve ideallerine ilişkin, geçmişte Lenin’in görüşleri⁹¹ öne çıkmaktaysa da küresel anlamda kapitalist bir sistemin varlığı ile güç, aktör ve araçları Immanuel Wallerstein tarafından formüle edilmiştir. Wallerstein’ın “Modern Dünya Sistemi” adı verdiği düzene klasik sosyal bilimler anlayışının dışına çıkarak fakat yine yapısal ve tarihsel bir analizle yaklaşmıştır. Marksist düşüncenin hâkim olduğu çevrelerin uluslararası ilişkileri açıklamakta kullandıkları Bağımlılık Teorisi de bu yaklaşımlardan istifade etmektedir.⁹²

Sınıf mücadelesinin ve devrim fikrinin yön verdiği Marksist perspektife göre savaş, siyasal bir eylemdir. Madem ki işçi sınıfının, sermaye sahiplerine karşı verdiği mücadele siyasaldır, o halde aynı doğrultuda verilecek bir savaş da siyasi bir faaliyet olacaktır. Bu şekilde Marksistler, Clausewitz’in “savaş, siyasetin farklı araçlarla devamıdır” ilkesini geliştirerek, “savaş, siyasetin çekirdeğini teşkil eder ve onun farklı araçlarla devam ettirilmesidir” varsayımını ortaya atarlar.⁹³ Ayrıca bu yaklaşımda silahlı mücadele, yalnızca dış siyasetin aracı değil, iç siyasette de araç haline getirilmektedir. Kendisini çatışma üzerine kuran bir siyasal düşünce olan Marksizm için silahlı kuvvetlerin rolü de bu düşüncenin savaş-mücadele hakkındaki fikirlerinden etkilenmektedir. Devletin varoluşu için büyük önem taşıyan ordular, çatışmanın siyasallığı içinde yer alarak siyasi birer aktör konumu kazanmaktadırlar. Marksistlere göre askerlerin siyasallaşması, onların profesyonelliğine gölge düşürmemekte, sınıfsal mücadelede yer almak silahlı kuvvetlere anlam kazandırmaktadır. Ordu, dış tehditlere karşı olduğu gibi, iç tehdit olarak görülebilecek unsurlara karşı da bir baskı unsurudur. Bu iki tercih, aynı zamanda

⁹⁰ SHORTEN Richard, **Modernism and Totalitarianism: Rethinking the Intellectual Sources of Nazism and Stalinism, 1945 to the Present**, Palgrave Macmillan, New York, 2012, ss. 190-235.

⁹¹ Bkz. LENİN Vladimir İ., **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, 224 s. Lenin, Kapitalist sistemlerin ürünü olan aktörlerin dünyayı paylaşan tekeldi kapitalist bir bütün meydana getirdiğini savunmuş, bunu da emperyalizmle açıklamıştır. Bu bakımdan, egemen devletler aslında bu tekeldi bütünü yöneten devletlerdir.

⁹² WALLERSTEIN Immanuel, **World-Systems Analysis: An Introduction**, Duke University Press Books, Massachusetts, 2004, ss. 41-49.

⁹³ ULUÇAKAR, a.g.e., s. 48.

totaliter devletlerde ordunun konumu ve işlevleri hakkında da fikir vermektedir. Sivil değerlerin öne çıktığı siyasal sistemlerde ordunun sivil denetimi konusunda sorun teşkil edecek bu iki faktör, totaliter devletlerde ordunun karakteriyle bütünleşmektedir. Nordlinger'in nüfuz edici modeline uygun şekilde, ordunun sivil denetimi sosyalist düzenlerde hâkim siyasi aktör olan siyasi partinin ve ideolojisinin baskınlığıyla temin edilmektedir. Ordunun politizasyonuna müsamaha gösteren, hatta teşvik eden Marksist yönetimlerde askerlerin ideolojik düzeyde mutlak bağımlılığı, ordunun siyasal özerkliğini ortadan kaldırmaktadır. İdeolojik hedeflerin ortaklığı, siyasal elitler ile ordu mensupları arasındaki ilişkinin eşitsiz karakterini muhafaza ettiği gözlemlenmektedir. Partinin iktidarı, gerektiğinde askerlerin kurumsal özerkliğini de kısıtlayabilmektedir. Ayrıca askerlerin, toplum içinde sivil idarecilerle birlikte görünür olması bir taraftan sivil denetimin işareti olarak görünmekte, diğer taraftan da ordu-siyaset ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Marksistler, alanda büyük tartışma yaratan sivil-asker ayrımını reddederek kendi görüşlerini ortaya koymaktadırlar. SSCB gibi totaliter devletlerde ordunun sivil denetimini sağlayan temel faktörlerin parti ve ideoloji olduğu da bu şekilde anlaşılmaktadır.⁹⁴

Marksist temele dayanan Bağımlılık teorisyenleri askeri darbeleri ekonomik bağımlılık, sınıf mücadelesi ve dış müdahalelerle açıklamaktadırlar. Eski sömürgeci devletler veya uluslararası kapitalist odakların kendi çıkarları uğruna ürettiği gerilimlerin, sosyal ve ekonomik krizlerle birleşmesi sonucu askeri müdahale gerçekleşmektedir. Ordu mensupları, içeride burjuva sınıfıyla ve dışarıda yabancı unsurlarla ittifak kurarak yönetimi devirebilir veya baskı uygulayabilir. Ordunun silah satın aldığı, dış yardım elde ettiği devletler kimi zaman darbenin birinci sebebi olabilmektedirler. Zira, Nijer ve Moritanya gibi Afrika ülkelerinde dış yardımlar ve silah ticareti askerlerin kararlarını belirleyebilmede oldukça büyük öneme sahiptir.⁹⁵

Marksistlerin askeri darbeye yaklaşımı, devrimin gerçekleşmediği kapitalist ülkelerde devlete ve orduya biçtiği rolden bağımsız değildir. Ekonomik belirlenimciliğin etkisi altındaki Marksist görüş orduyu bir üst yapı kurumu olarak kapitalist düzenin koruyucusu olarak tanımladığından, askeri darbe ve müdahaleler

⁹⁴ HERSPRING Dale R., VOLGYES Ivan (Ed.), **Civil-Military Relations in Communist Systems**, Routledge, London, 1978, s. 202-204.

⁹⁵ N'DIAYE Boubacar, **A Comparative Analysis of Civilian Control Strategies: Botswana, Ivory Coast and Kenya**, Northern Illinois University, Siyaset Bilimi Bölümü, Doktora Tezi, 26 Ağustos 1998, Dekalb-Illinois, ss. 78-83.

de hâkim sınıfın çıkarlarını korumaya yönelik silahlı birer eylem olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı Marksist düşünürler, “ilerici askerler” iş birliğiyle girilen devrim sürecini bunun dışında tutmaktadırlar. Fakat Marksistlerin askeri müdahalelere yaklaşımında asıl dikkat çekici nokta ekonomiye dayalı açıklamalardır. Askeri darbelerin veya askeri vesayetin meydana gelmesinde subayların ekonomik bir fail olarak piyasa ve kamu ekonomisi içindeki ayrıcalıklı konumunun belirleyici bir etkisi olduğu farklı analizlerde ifade edilmektedir.⁹⁶

Gelişmiş ülkelerin dışında kalan dünya ülkelerinde ordunun siyasi alan içindeki rolü ve siyasete müdahalesi, ekonomik yapılarıdaki dönüşümlerle de açıklanabilmektedir. Siyasetin, kaynakların dağıtımında adaletsiz davranması, halkın refahında ciddi düşüşler yaşanması, ekonomik krizler ve işsizlik gibi bileşenler askeri darbelerin oluşumunda temel gerekçe olmasalar da destekleyici faktörler olarak göze çarpmaktadırlar. Bununla birlikte, ekonomik sorunlar karşısında yükselen halk mobilizasyonuna karşı kolluk kuvveti olarak kullanılan ordunun hoşnutsuzluğu, siyasete müdahale olarak dönebilmektedir. Askerlerin siyasi hayatta görünür olmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisinin de ordunun elinde tuttuğu ekonomik güçtür. Ordunun piyasadaki varlığı veya piyasa ile ilişkileri de bu şekilde önem kazanmaktadır. Marksistlerin devlet iktidarının asıl sahipleri olarak gördüğü sermaye sahiplerinin askeri elitler üzerindeki yönlendirmeleri etkin olabilmektedir. Türkiye’deki OYAK örneği gibi ekonomik araçlara sahip askeri elitlerin, müdahale açısından rahat davranabildikleri gözlemlenebilmektedir. Ekonomi politikaları açısından radikal stratejik değişimler, piyasada aktör ve sermayedarların partneri olan askerleri mutlu veya mutsuz edebilmektedir. 1973 Şili darbesi öncesinde Salvador Allende’nin ekonomik yapıdaki ciddi hamleleri, sosyalist bir sisteme geçiş olarak algılanmış, iş dünyası kadar askerleri de rahatsız etmişti. Ekonomik koşullar ve çıkarların askerlerin müdahaleciliğini tetikleyebildiğini söylemek mümkündür.⁹⁷

Marksist literatürün alana yaptığı en büyük katkılardan biri de bu çalışmanın merkeze aldığı askeri müdahalede dış nüfuz ve yönlendirmelerle ilgilidir. Ekonomik

⁹⁶ BARANY Zoltan D., **Civil-Military Relations in Communist Systems: Western Models Revisited**, in *Soldiers and Politics in Eastern Europe, 1945–90*. Palgrave Macmillan, London, 1993, ss. 6-23.

⁹⁷ Bkz. KLEIN Naomi, 2010, **Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi**, Agora Kitaplığı (çev: Selim Özgül), İstanbul, 674 s. Klein, askeri darbe ve iç savaş gibi olayların, dönemin neoliberal gereksinimlerine uygun şekilde dış desteklerle üretildiğine dair bir kanaate sahiptir. O’na göre felaketler, ülkeleri yeni dönemin ekonomi politikalarının uygulanabilmesi için birer fırsata dönüşmektedir.

ve askeri elitlerin, yabancı ülkeler ve uluslararası şirketlerle çıkarları kesiştiğinde askeri müdahaleler için teşvik edici bir ortam doğabilmektedir. Güçlü ülkelerdeki siyasi ve ekonomik aktörlerin, kapitalist düzenin uluslararası karakteri altında daha zayıf ülkelerde iç çatışmaları körüklemesi, bu durumu en azından baskı unsuru olarak kullanması beklenebilir. Marksizm bu yönlendirmelere ekonomi ve kapitalizm bazlı açıklamalar getirmektedir. Yukarıda bahsi geçen Şili darbesi böyle yönlendirmelere tipik bir örnek teşkil ederken, 1953 İran askeri darbesi⁹⁸, 1954 Guatemala askeri darbesi⁹⁹, 1987 Burkina Faso¹⁰⁰ askeri darbesi başka diğer örnekler olarak sıralanabilir. Marksist görüşün dış faktörleri gündeme getirmesi, dış aktörlerin askeri müdahalede etkinliğinin anlaşılması bakımından önem taşısa da ekonominin öne çıktığı neredeyse tekil ve ideolojik bir yaklaşımı barındırması bakımından yer yer boşluklar ihtiva etmektedir.

1.1.5. Teorik Çerçeve

Sivil-asker ilişkileri literatüründe askeri darbeler üzerindeki dış etkilerin çok kısıtlı bir yere sahip olması, disiplinin siyaset-ordu-toplum alanlarına odaklanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Alandaki tartışmalar söz konusu toplum içi unsurlar arasındaki ilişkinin niteliğine, kurum organizasyonlarına ve toplumsal-siyasal kültüre yönelik öğelere yönelmektedir. Oysa özellikle Batı dışı toplumlarda, ordu ve siyaset ilişkilerinde Batı ülkelerine göre büyük farklılıklar söz konusudur. Demokratik kurumlara sahip olmayan ve siyasi kurumsallaşmayı gerçekleştirememiş toplumlarda hem kurumsal ayırım hem de demokratik ilkeler temelinde yakınlaşma mümkün olmamaktadır. Özellikle otoriter rejimlerde ordu ve siyaset arasında bir bulanıklık söz konusudur. Siyasi kurumsallaşma eksikliği sadece ordunun değil, tüm kurumların, tüm sosyal grupların ve cemaatlerin siyasallaşmasını beraberinde getirmektedir. Bu siyasallaşma, toplum içindeki unsurların iç içe geçmişliğini, düzensizliği ve çatışmayı daha belirgin hale getirecek mahiyettedir. Böyle ülkelerde örneğin Vekalet Teorisi ile öne sürülen asil-vekil modelinin gerçekleşeceği bir netliğe ve bütçe süreçlerine rastlanmaz. Ordu ve siyaset yakınlaşması otoriter veya totaliter

⁹⁸ GASIOROWSKI Mark J., The 1953 Coup d'Etat in Iran, *International Journal of Middle East Studies*, 19-3, Ağustos 1987, ss. 261-286.

⁹⁹ Bkz. KINZER Stephen, **Darbe: Hawaii'den Irak'a Amerika'nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı**, İletişim Yayınları (çev.: Zeynep Beler), İstanbul, 2007.

¹⁰⁰ **Assassination of Thomas Sankara**: evidence of a documentary by RAI 3 involve France, CIA and Blaise Compaoré, (Çevrimiçi), <https://www.thomassankara.net/assassination-of-thomas-sankara-evidence-of-a-documentary-by-rai-3-involve-france-cia-and-blaise-compaore/?lang=en>, 8.2.2018.

bir zeminde gerçekleştiği için siviller ve askerler arasında istikrarlı bir ilişkiden söz edilememektedir. Janowitz'in öne sürdüğü gibi demokratik değerlerin benimsenmesi yoluyla yakınlaşma dolayısıyla söz konusu değildir. Aslında sivil-asker ilişkileri literatüründeki ana akım yaklaşımların çoğunun Batı-merkezli olduğu, bu bölümde ele alınan görüşler ve iddiaları ile ortaya çıkmaktadır. Genelde demokratik kurumlarını işletebilen, siyasi kurumsallaşmasını tamamlamış, ordu-siyaset ilişkileri kadar sahadaki askeri etkinliği de oldukça olumlu düzeyde seyreden devletlerin ele alınmasında faydalı olabilecek ana akım yaklaşımlar, Batı-dışı toplumlarda yapılacak analizlerde verimi sağlayamamaktadır. Sömürgecilik sonrası dünyada oluşan yeni devletlerdeki tecrübe, finansman, insan kaynağı ve kurumsallık vizyonu eksiklikleri, dar elit dairedaki çıkar rekabeti ile bütünleşerek birer otoriter rejim olarak karşımıza çıkmıştır. Pek çoğu askeri darbe silsileleriyle gelişen ve pekişen bu rejimler, elitler arası mücadele ve yoğun kitle mobilizasyonu gibi durumlarda bir başka askeri darbe yoluyla ortadan kalkarak, bir başka otoriter rejimle yer değiştirmektedir. Darbe döngüsü, toplumun büyük çoğunluğundan yalıtılmış iktidar mücadelesi olgusunu açıkça göstermektedir. Batı Afrika ülkeleri özelinde bakıldığında ise benzer bir durumun söz konusu olduğu kolayca görülebilmektedir. Siyasi ve bürokratik elitlerin, etnik veya dini grupları güç ve çıkar mücadelesi adına mobilize etmesi karşılıklı olarak politikleşmeyi beslemekte, topyekûn siyasallaşmaya yol açmaktadır. Siyasi karşıtlık düzeyinin yoğunluğu ve ulusal uzlaş ortamından mahrum bir siyasi ortamda kurumların özerklik ve karmaşıklık gibi kurumsallaşma kriterlerini yerine getiremeyeceği muhakkaktır. Ordu ve siyaset arasında bir netliğin bulunmayışı, bahsi geçen siyasi ve toplumsal dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerdeki siyasi olayların, bilhassa da askeri darbelerin Pretoryan mücadelelerin sonucu olarak görülmesi kanaati belirlemektedir. Bu çalışmanın teorik çerçevesinin temelini Pretoryan analize dayandırılmasının nedeni budur. Tüm sosyal grupların birbiriyle amansız bir siyasi karşıtlık ve mücadele içinde bulunduğu toplumsal-siyasal düzenlerde görülen Pretoryanizm, darbelerin oluşumuna etki eden temel faktördür. Pretoryan mücadele içindeki sosyal gruplar, kurumların topyekûn siyasallaşmasına neden olmaktadır. Siyasi karşıtlığın en yüksek seviyede olduğu durumda şiddet araçlarını elinde bulunduran silahlı kuvvetler, diğer sosyal grupların önüne geçerek iktidara el koymaktadır. Başta Samuel P. Huntington olmak üzere pek çok yazarın istifade ettiği Pretoryan analiz modeli, söz konusu toplumlarda siyaset-ordu ilişkilerini anlamada verimli bir teorik

çerçeve sunmaktadır. Yerel-geleneksel şeflikler ile kimlik aidiyeti üzerinden kitleleri harekete geçiren elitlerin baskın unsurlar olarak kaldığı ülkelerde askerin yönetime el koyması kuvvetle muhtemel görülmektedir. Fakat özellikle Huntington'un vurguladığı "askeri darbeler yoluyla oligarşik pretoryanizmden radikal pretoryanizme geçiş" mümkün olmamış, yalnızca yönetimler el değiştirmiştir. Bununla birlikte ele alınan ülkelerde siyasetin niteliği ve darbelerin oluşumundaki yapısal bileşenlerin anlaşılmasında Pretoryan modelin katkısı yadsınamayacağı için analizde bu model başlıca olarak tercih edilmektedir. Pretoryanizm yaklaşımını benimseyen bir başka yazar olan Nordlinger'in sivil kontrol modelleri, yine bu çalışmada ve yapılan analizlerde kullanılan bir başka teorik kuramdır. Ordunun yönetime el koymasından sonra siyasi iktidarın yeniden nasıl organize olduğu, askerlerin siyaset karşısındaki konumunun vesayetçi mi yoksa doğrudan yönetim şeklinde mi belirlendiği bu perspektifle ele alınmaktadır. Askeri veya vesayetçi rejimlerde yönetici, muhafız ve arabulucu ordu tiplerinin siyaset içindeki çatışma ve mücadeleyi nasıl etkiledikleri de bu şekilde görülmektedir. Ordu ve siyaset arasındaki sınırın kaybolması, her iki yaklaşımda tartışılan "objektif sivil denetim"i etkisiz kılmaktadır. Zira iki olgu arasında net bir ayrımın eksikliği, denetimin taraflarını da bulanıklaştıracaktır.

Sivil-asker ilişkilerinde sosyal, siyasal ve toplumsal kültür ile anılan Samuel E. Finer ve Rebecca L. Schiff'in yaklaşımları ise bu çalışma bağlamında ve Pretoryan analiz içinde tamamlayıcı bir katkı sunmaktadır. Kurumsal gelişmişlikten uzak toplumlarda nasıl bir siyasal kültürün egemen olduğu ve patronaj ilişkilerinin nasıl yaygın hale geldiğine dair açıklamalar sunan Finer, ordunun müdahale biçimlerini bu kültür bağlamında ele almaktadır. Kültürel açıklamalar bir temel analiz modeli olarak oldukça sınırlı kalsa da siyasal kültür faktörünün etkisi açısından önemli görünmektedir. Schiff ise uyum teorisiyle hemen hemen diğer bütün teorik yaklaşımlardan farklı olarak genel geçer bir kuramsal çerçeve ortaya koymaktadır. Ordunun sosyal kompozisyonu, siyasi karar alma süreci, askerlerin orduya alınma yöntemi ve askeri tarz ile dört maddede öne sürdüğü analiz parametreleri ve kültür ile topluma yaptığı atıflarla bütüncül ve tutarlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Bilhassa etnik çatışmanın baskın olduğu siyasi düzenlerde tüm bu unsurların önemli olduğu açıktır. Dolayısıyla bu çalışma içerisinde Schiff'in perspektifinden de istifade edilmektedir.

Alandaki tartışmaların gündeminde pek yer bulamayan dış etki ve müdahalelere ele alınan teorik yaklaşımlarda rastlanmamaktadır. Oysa pek çok

somut darbe olayına bakıldığında etkisi tartışmasız mahiyette olan dış müdahale örnekleri söz konusu olmuştur. Bu çalışma bağlamında Pretoryan analiz modelinin temel alınmasında askeri darbe olgusu üzerindeki dış yönlendirmelere ışık tutabilmesi de etkili olmuştur. Çünkü siyasi kurumsallaşma kriterlerini sağlayamayan ve Pretoryan mücadeleye sahne olan ülkelerde siyasi sistem dış nüfuza açık hale gelmektedir. Sistemin zayıflığı yalnızca ordu ve siyasetin birbirlerine nüfuz etmesine yol açmaz, aynı zamanda güçlü dış aktörlerin arabulucu, teşvik edici veya engelleyici roller edinmesine de neden olur. Örtük veya açık dış müdahale sayılabilecek eylemlerin vuku bulması, Pretoryanizmin pek de dile getirilmeyen bir karakteristiği haline gelmektedir. Pretoryan toplumlarda görülen askeri darbeler üzerinde dış etkilerin hangi koşullardan beslendiği bu çalışmanın nüvelerindendir. İstifade edilen kuramsal perspektifler de çalışmaya dış müdahale düzleminde katkı yapmaktadır. Çalışmanın metodolojisi ise, ele alınan askeri darbelerdeki dış nüfuzun boyut ve etkisinin ölçülmesiyle gerçekleşmektedir. Fakat bu teorik ve metodolojik açılımlardan önce sivil-asker ilişkileri ve askeri darbe literatürlerinde dış müdahalenin konumu ile disiplinde Afrika'daki darbelere yönelik bakışa dair bir incelemeye ihtiyaç vardır. Askeri darbe üzerindeki rolü bariz olmasına rağmen literatürde pek yer bulamamış dış müdahaleler, Afrika kıtası ve Batı Afrika alt bölgesi özelinde de geri planda kalmıştır. Dış faktörlerin, sivil-asker ilişkileri içinde değerlendirilecek çoğu olayda hesaba katılması gereken bir bileşen olduğu ele alınan örnekler yoluyla daha net görülmektedir.

1.2 SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNDE DIŞ FAKTÖRLER

Sivil-asker ilişkileri ve askeri müdahaleler söz konusu olduğunda genelde iç koşullar ve sistemik öğeler ön plana çıkmaktadır. İlişki modelleri çoğu zaman kurumsal yapı ve işleyişleri üzerinden ele alınmakta, ancak kurumsallaşma sürecinde yapıların özerkliği sık sık toplum dışı etkenlerden bağımsız biçimde ele alınmaktadır. Uluslararası etkilerin daha çok hissedildiği günümüzde dahi dış etkilerin literatürde yeterince yer almaması dikkate değer bir konudur. Dolayısıyla literatüre bir analiz düzeyi olarak dış aktörlerin rolünün eklenmesi tamamlayıcı bir etki potansiyeline sahiptir. Bu bölümde, askeri darbelerde dış müdahalelerin düşünsel ve teorik kökenleri, alanda bu doğrultuda yapılmış çalışmaların örnekliğinde ele alınacaktır.

1.2.2 Sivil Asker İlişkilerinin Değerlendirilmesi ve Dış Faktörler Sorunu

Sivil-asker ilişkileri literatürü kimi zaman ordu ve siyaset kurumlarının kendi iç niteliklerine ve doğalarına, lider profillerine, bulundukları ülkelerin kültürlerine; kimi zaman da aralarındaki ilişki biçimlerine odaklanmaktadır. Orduyu ve siyaseti daha homojen birer olgu olarak ele alanların yanı sıra, farklı bileşenleri (toplum, dış aktörler vb.) dahil eden yaklaşımlar da mevcuttur. Şimdiye kadar ortaya konan teorik çerçevelerde Batı dışı toplumlara yönelik yaklaşım, alanda farklı iki damar olan ordu-siyaset ilişkileri ve demokratikleşme arasında kalmıştır. Askerin siyasete müdahalesi bir demokrasi sorunu olarak kendini gösterse bile, sivil-asker ilişkileri demokratikleşme alanıyla sınırlandırılacak bir alan değildir. Sivil-asker ilişkileri siyasi rejimler ve askeri müdahalelerle ilişkili olmakla beraber, bu alt alanların ötesinde müstakil ve ana akım bir konuma sahip olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir.

Ordunun sivil denetimine dair öne sürülen görüşlerde odaklanılan konular sivil-asker ilişkilerini doğrudan ilgilendiren konulardır. Ordunun kurumsal organizasyonu, kurumsal ve siyasal özerkliğinin derecesi, ordu ve siyaset arasındaki ayırım, her iki kesimin toplumla girdiği ilişki ve aktörlerin uyumu, kültürel faktörler, bütçe ve terfilerin rolü, dış tehdit yoğunluğu, rejim ve kontrol tipleri bir şekilde sivil-asker ilişkileri üzerinde önemli etkenlerdir. Ancak tüm bunlara bakıldığında, sivil-asker ilişkilerinin toplum-dışı etkenlerden ve yönlendirmelerden yalıtılmış gören bir resim ortaya çıkmaktadır. Madem ki askerin siyasete müdahalesi siyasi bir eylem olarak kabul görmektedir, ulusal ölçekteki siyasi gelişmelerin çoğu zaman dış siyasi gelişmelerden bağımsız olamayacağı göz ardı edilmemelidir.¹⁰¹ Siyasi iktidarların dış siyasi yönlendirmelerden etkilendiği gibi, farklı platformlarda dış sosyalizasyona sahip olan orduların dış faktörlere karşı nötr kalabilmesi de oldukça zor olmalıdır. Doğası itibarıyla ordular dışa dönük kurumlardır, tehdit olarak algıladıklarıyla savaşırlar, ancak tehdit olarak görmedikleri, hatta organizasyonel ve teknolojik anlamda üstün gördükleri mihraklar karşısında etkiye daha fazla açık hale gelmektedirler. Gücün çekiciliği en çok da şiddet kullanımının sahadaki faileri olan askerleri etkilemekte, güce erişme yolunda en çok da onları manipülasyona maruz bırakmaktadır. Toplamlar ve kurumlar her türlü siyasal ilişkide dış faktörlerin ve

¹⁰¹ PION-BERLIN David (Ed.), **Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill ve Londra, 2001, s. 41 ve s. 128.

gelişmelerin etkisi altında kalabilirler. Sivil-asker ilişkileri literatüründe bu etkiye genelde satır aralarında kısmen vurgu yapılsa da dış etkenler önemli bir kıstas olarak yer almamaktadırlar. Dış tehdit yoğunluğunun, ordunun etkinliği üzerinden bir sivil denetim faktörüne dönüşmesi anlamlıdır, fakat dış etkenler açısından sınırlı bir alanı ihtiva etmektedir. Marksist perspektifin devlete ve kurumlara yüklediği mana, sivil-asker ilişkilerini anlamada handikaplar üretse de dış aktörlerin rolünü belki de en çok gündeme getiren yaklaşım olmuştur. Ancak, salt sermaye ve ekonomi bazlı bir okuma, çok boyutlu ve çok bileşenli sivil-asker ilişkilerinin anlaşılması ve açıklanması adına faydalı bile olsa yeterli olmayacaktır. Ekonomik nedenlerin, ordunun siviller tarafından denetlenmesi açısından önemi inkâr edilemez. Fakat düşünsel, siyasal, psikolojik, kültürel ve kurumsal pek çok başka boyut da mevcuttur, ekonomi bütün bunları açıklamakta eksik kalabilmektedir. Esaslı bir devlet teorisi ortaya koyamadığı gibi, pratik alandan da uzaklaşan Marksist perspektif halen sunabildiği imkanların dışında bütüncül bir sivil-asker ilişkileri düzlemi meydana getirmekten de uzak kalmaktadır.

Huntington'ın Pretoryanizmle açıkladığı sert toplumsal mücadele, sivil-asker ilişkilerini anlamada da oldukça aydınlatıcı olmuştur. Ordunun da dahil olduğu sosyal grupların çatışmalarının yoğunluğu ve istikrarsızlık ortamları, askeri müdahalelerin önünü de açmaktadır. Bir analiz yöntemi olarak pretoryanizm, toplumsal-siyasal koşullar içinde sivil-asker ilişkilerini anlamada çoğu zaman faydalı olsa da Huntington'ın "oligarşik pretoryanizmden radikal pretoryanizme geçiş"¹⁰² olarak adlandırdığı askeri müdahaleleri aynı zamanda Üçüncü Dünya için bir çıkış yolu olarak göstermesi arızalı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Üçüncü Dünya veya gelişmiş ülkelerin dışında kalan Batı-dışı toplumlarda askeri darbeleri modernleşmenin ön şartı gibi gösterebilecek bu yaklaşım, Batılı ülkelerin siyasal şiddete duyduğu inancı körüklemekte, darbelerin siyasal gelişme adına desteklenmesine yol açabilmektedir. Öte yandan, Huntington'ın öne sürdüğü düşüncelerin kimilerine verdiği ilham, "demokratik darbe" gibi paradoksal bakış açılarının üretilmesine neden olmuştur.¹⁰³ Askerin siyasete müdahalelerini, demokrasinin bir aracı olarak görmek tutarlı olmadığı gibi, netice itibarıyla de bu

¹⁰² Huntington'ın söz konusu çıkarımı, askeri müdahaleleri moderniteyle sıkı biçimde ilişkilendirmektedir. Huntington'ın Pretoryanizm yaklaşımı bu bakımdan irdelenmesi ve tartışılması gereken bir yaklaşım olarak göze çarpıyor. Modernleşme ve modernizm etrafında sivil-asker ilişkilerini tartışmak, siyasal-sosyal dönüşümlerin siyaset-ordu ikilemini aşmanın da ötesinde, darbelerin dış dünyayla oldukça sıkı bağlara sahip düşünsel kökenlerini anlamak için faydalı olacaktır.

¹⁰³ Bkz. VAROL Ozan O., **Democratic Coup d'Etat**, Oxford University Press, Londra, 2017, 248 s.

tutum anti-demokratik vesayet rejimlerini meşrulaştırmaktadır.¹⁰⁴ Oysa, “demokratik darbe” düşüncesindeki örneklerden Portekiz ve Türkiye vesayet rejimlerini yarım asırlık tecrübelerle kısmen aşabilmiş, Mısır ise 2013 askeri darbesi ve sonrası dikkate alındığında askeri vesayet rejiminin kalıcılığına maruz bırakılmıştır. Sivil-asker ilişkileri tarihinin, aynı zamanda modernleşme süreçlerinin siyasal alandaki en önemli parçası olduğu düşünüldüğünde Huntington’ın çıkarımları akla yatkın görünebilir. Fakat modernleşmenin sadece askerin kontrolünde ve siyasal şiddet yoluyla gerçekleştiği yanılgısı, 21. Yy. şartlarında daha açık ve net görülmeye başlamıştır. Pretoryanizm, toplumsal ve siyasal mücadele içinde yerini alan sivil-asker ilişkilerini açıklama adına önemli ve muteber bir analiz olmakla beraber, Huntington’ın toplumsal dönüşüm ve siyasal gelişme temelinde bu çerçeveyi genişletme iddiası modernleşme prototipi üretme çabasıyla maluldür.

Huntington’ın sivil-asker ilişkileri analizi ve kurumsallaşma perspektifinde dış faktörlerin, hatta dış yönlendirmenin çok kısıtlı da olsa yeri mevcuttur. Soğuk Savaş koşullarında ABD ve Rusya’nın nüfuz alanlarını genişletme adına başka ülkelerin iç işlerine karışması sıradanlaşmış bir durumdu. Gerek siyasal ve ekonomik baskıyla gerekse de istihbarat ağıları ya da üst düzey yöneticilerle kurulan ilişkilerle olsun, nüfuz mücadeleleri pek çok ülkeyi etkisi altına alarak askeri müdahalelere, hatta darbelere sürükleyebilmiştir. Soğuk Savaş’ın erken dönemlerinde gerçekleşen 1953 İran askeri darbesi ve 1954 Guatemala askeri darbesi bu konuda önemli örnekler arasındadır.¹⁰⁵ Sivil-asker ilişkilerinin olumsuz koşullara ve yanlış uygulamalara sahne olduğu bu iki örnekte de dış yönlendirme ve nüfuzun katkısı göz ardı edilemez bir mahiyet taşımaktadır. Bu duruma kayıtsız kalamayan Huntington,

¹⁰⁴ Askeri darbe olgusunun kendisini bir demokratikleşme hamlesi olarak görebilen yaklaşımlar, darbenin hedefi olan siyasal rejimlerin demokrasiyle mesafesi üzerinden bir değerlendirme yapmaktadırlar. Rejimlerin otoriterliği kimi zaman sübjektif değerlendirmeler içerdiği dikkate alınır, söz konusu değerlendirmenin geçiş sürecindeki ülkelerde tehlikeli sonuçlar doğurabileceği düşünülebilir. Demokratik Darbe yaklaşımına benzer bir başka değerlendirme için Bkz. TYHNE Clayton L., POWELL Jonathan M., Coup d’Etat or Coup d’Autocracy? How Coups Impact Democratization, 1950–2008, **Foreign Policy Analysis** (2014), 0, doi: 10.1111/fpa.12046, s. 1–22.

¹⁰⁵ FOREIGN POLICY, **Report: Mapped: The 7 Governments the US Has Overthrown**, 20.08.2013. <http://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/>, 7.5.2018; J. Dana Stuster imzalı haber dosyasında ABD’nin gizli haber alma teşkilatı CIA’nın kabul ettiği rejim devirme operasyonları konu ediliyor. Bu ülkeler İran-1953, Guatemala-1954, Kongo-1960, Dominik Cumhuriyeti-1961, Güney Vietnam-1963, Brezilya-1964 ve Şili-1973.

siyasal gelişme ve siyasal bozulma ekseninde açıkladığı kurumsallaşma sürecine “özerklik” başlığı altında bir kriter daha ekliyor:¹⁰⁶

“Toplum içerisindeki siyasal-olmayan güçlerin etkisine açık siyasal teşkilat ve usüller, genellikle toplum-dışı güçlerin etkilerinden de kendilerini koruyamazlar. Başka siyasal sistemlerden gelen ajanlar, gruplar ve fikirler, bunları kolayca etki altına alabilir. Örneğin, bir siyasal sistemin uğradığı hükümet darbesi, diğer azgelişmiş sistemlerde benzer grupların yapacağı darbeleri kolayca tahrik edebilir. Bazı hallerde, bir ülkeye birkaç ajanla bir avuç silâh kaçırılması, rejimin devrilmesine yeter görünmektedir. Bazen de bir rejim, yabancı bir devlet elçisiyle bazı hoşnutsuz albaylar arasında geçen birkaç söz ve alınıp verilen birkaç bin dolar sonucu devrilebiliyor. Sovyet ve Amerikan hükümetleri, güçsüz siyasal sistemlerin yöneticilerini satın almak için muhtemelen yüksek meblağlar harcadıkları halde, birbirlerinin yöneticilerini etkileme yolunda paralarını israf etmeyi düşünmüyorlar”.

Askerlerin siyasete müdahalesinde dış etkilerin rolü açık olsa da bu müdahaleler iç siyasal gelişmelerden ve sivillerin askerlerle ilişkilerinden bağımsız değildir. Zaten Huntington da “hoşnutsuz subay” vurgusu yaparak bu gerçeğe işaret etmektedir. Fakat diğer yandan dış etki ve yönlendirmelerin, sivil-asker ilişkilerinde bu denli geri planda olması kuramda bir eksiklik hissi oluşturmaktadır. Zaaf ve etkisizlikleri nedeniyle dış etkilere açık hale gelmiş kurum ve prosedürlerin, toplum dışı etkilere de maruz bırakılabileceği ihtimali hem düşünsel planda hem somut örneklerle ele alındığında dikkat çekici ve önemli bir görünüm arz etmektedir. Dış siyasal gelişmeler, ittifaklar ve karşıtlıklar, ülkelerin güç ve çıkar mücadelesi, iç siyasal ve askeri elitlerin kurumsal ve kişisel dış ilişkileri, bu ilişkilerden doğan çıkarları ve iç siyasetteki neticeleri gibi konular da dış faktörler dikkate alındığında önem kazanmaktadır. Sivil-asker ilişkilerinde çevresel koşullar ve dış yönlendirmelerin analize dahil edilmesi, ordunun siyasete müdahalelerini anlamak adına tamamlayıcı bir anlam taşır. Dış yönlendirmeler yalnızca ordu üzerinden siyaseti hedef almaz, siyaset üzerinden orduya da yönelebilir. Bu iki ihtimalin de varlığı, sivil-asker ilişkilerine olumsuz yansıyabilmekte, kırılğan hale

¹⁰⁶ HUNTINGTON Samuel P., Political Development and Political Decay, **World Politics**, Vol. XVII Nisan 1965 sayısı, ss. 386 -430; Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma (Çev. Ergun ÖZBUDUN), ss. 74-75. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3439.pdf>

getirebilmektedir. Huntington'ın dile getirdiği gibi, kurumların organizasyon ve prosedürlerinin özerklik kriterini sağlayamamaları zayıflığa ve bozulmaya neden olurken, bu kurumları hedefe dönüştürebilmektedir. Kişiler, kurumlar ve sosyal gruplar arasında pretoryan bir mücadelenin varlığı ise, iç-dış ittifak arayışı içindeki bu kurum ve sosyal grupların özerkliği açısından en önemli dezavantaj olarak görülmelidir.

Pretoryan mücadelenin hüküm sürdüğü toplumlarda siyasete müdahalede bulunan ordunun en temel argümanlarından biri de askerlerin devlete olan sadakatleri, başka bir deyişle kendilerini “rejimin bekçileri” olarak tanımlamalarıdır.¹⁰⁷ Seçilmiş, anayasal meşruiyete sahip siyasi iktidara değil de devletin varlığına ve kurumlarına sadakat gösterdiklerine dair söylem aslında sivil denetimden kaçış için devlet iktidarı ile siyasi iktidar arasında net bir ayrım öne sürerek üretilmektedir. Siyasete müdahale ve vesayet rejimlerinin oluşumunda başvuru “rejim bekçiliği ve teminatı” iddiasının, darbelerin gerçekleştiği pek çok ülkede askerler tarafından kullanılmasında devletin oluşumunda ordunun kurucu rolü önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu söylem için tarihsel bir arka plan da oluşturulabilmektedir. Ordu, bürokrasi içinde kendine has konumuyla kendisine “modernleşmenin taşıyıcısı” rolü de biçmektedir. Askeri müdahalelerin meşrulaştırılması sürecinde kullanılan bu iki imge, yani siyaset karşısında rejimin teminatı ve modernleşmenin taşıyıcısı olma iddialarının tartışılması elzem görünmektedir. Bu iki iddiaya sırasıyla “kime karşı?” ve “kiminle beraber?” sorularını sormak, yalnızca taşıdıkları anlamı tartışmaya açmayacaktır, aynı zamanda meselenin toplum dışı boyutlarını görme zarureti de doğacaktır. Zira devletin ve rejimin geleceğini dış tehdide karşı değil de iç siyasal aktörlere karşı koruma yaklaşımı dış müttefik ve meşruiyet arayışlarını da beraberinde getirecektir. Siyasi ve bürokratik elitler arasındaki kopuş ve sadakatsizlik, kurumların çeşitli eksikliklerden dolayı özerk olmama durumuyla birleşerek karşıt olduğu grubu dış desteklerle bertaraf etmeye yöneltebilmektedir. Modernleşme konusu ise, gelişmiş Batılı ülkeler ile Batı-dışı dünya arasında bir aktarım boyutuna sahip olması nedeniyle doğrudan doğruya dış faktörlerle ilişki içindedir. Orduda modernizasyon belki de en başından beri teknoloji ve kültür transferi anlamına gelecek, oldukça aşikâr bir aktarım süreci olarak algılanmıştır. Bu durum da orduların, savunma teknolojisi ve kurumsal (organizasyon, taktik ve

¹⁰⁷ WELCH Claude E., Praetorianism in Commonwealth West Africa, *The Journal of Modern African Studies*, no. 10-2 (Temmuz 1972), Cambridge University Press, s. 203-204.

strateji dahil) kültürün kaynağı olan ülkelere dair ilgi ve yakınlık kurmasına, hatta doktrinden mühimmat edinilmesine kadar¹⁰⁸ bağımlılık ilişkisinin oluşmasına neden olmaktadır.

Söz konusu iki argümanın içselleştirilmesi sonucunda ordu kendisini ve devleti, siyasi iktidar ve aktörlere karşı koruma vazifesi edinerek siyaset içinde bir pozisyon sahibi haline gelmektedir. Bu aşamada siviller ve askerler arasındaki anlaşmazlıklar, teknik olmanın ötesine geçerek siyasi alana kaymaktadırlar. Siyasallaşan bir ordu, bünyesindeki kadronun farklı etnik, dini, mezhepsel ve ideolojik mensubiyete sahip unsurlarını bir arada tutmakta zorlanmaktadır. Bu evreyi Pretoryan mücadelenin ordu kurumuna dahil olması olarak da adlandırabiliriz. Ülkeyi dış tehditlere karşı savunma yolunda taşıdığı en önemli özelliklerden biri olan iç bütünlüğünü statik biçimde de olsa kaybeden ordu kurumu, hiyerarşik yapısı açısından zaafa düşebilmekte, siyasi unsurlarla siyasi bir aktör olarak karşılaşma güdüsüyle dış etkilere karşı özerkliğini yitirme tehlikesi yaşamaktadır. Dolayısıyla siyasallaşan veya iç yapısı nedeniyle siyasallaşmaya müsait orduların iç bütünlüklerini yitirmesi, siyasete müdahale hedefine yönelik dış yönlendirme ihtimalini de artırmaktadır.

Hem ordunun hem de siyasetin organizasyonları farklı kimliklerden oluşmaktadır. Siyasetteki rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmacılık gibi siyasal bozulma olarak açıklanabilecek uygulamalar, ister etnik-dini temelli, ister sadece çıkar temelli olsun orduyu meydana getiren kesimleri etkileyebilmektedir. İki durumda da subayların hoşnutsuzluğu ordunun genel tutumuna ya da iç parçalanmasına yansıyabilmektedir. Askerlere siyasete müdahaleyi meşru gösterecek herhangi bir olgu, durum veya siyasi uygulama, ordu mensuplarının belki de tehdit olarak yaklaşması gereken dış aktörlerle iş birliği için de kullanışlı bir argümana dönüşebilmektedir. Yolsuzluklara dair üretilen algılar veya kaynakların dağıtımındaki hoşnutsuzluklar, ordu içinde küçük bir kesimin baskı ve müdahalesini beraberinde getirebilir. Ancak yine de tüm bunlar siyasi düzenin kurumsal bir hüviyet kazanamaması ve zayıflığı anlamına gelmektedir.

¹⁰⁸ Sivil-asker ilişkilerinde çokça tartışılan profesyonelleşme düzeyi, pek çok konuda dışa bağımlı olan ülkelerin varlığı dikkate alındığında iç dinamikler kadar dış faktörler de önemli hale gelmektedir. Ordunun modernleşme yolundaki sosyalizasyonu, dış etkilere açıklığını ve profesyonelleşme sürecinin dış kaynaklı çok fazla bileşenin dahil oluşunu beraberinde getirmektedir.

Siyasetin kolonyal dönemlerden miras kalan veya sadece ekonomik nedenlerle oluşan bağımlılıkları da sivil-asker ilişkilerini etkileyen bir faktöre dönüşebilmektedir. Sömürgecilik açısından bakıldığında, eski sömürge ülkelerin ordularında görev yapan ilk subayların, bağımsızlıklarını kazanmadan önce sömürgeci ülkenin ordusunda görev yapmış olması en temel sorunlardan biri olmuştur. Sömürgeci ülke ordusuna sadakat problemi olmayan, başarıları karşılığında ödüllendirilen ve iyi imkanlara sahip olduklarını düşünen subayların, sömürge ülkenin bağımsızlığından sonra yeni orduyu teşekkül ettirmesi hoşnutsuzluklarını da beraberinde getirmiştir. Görev yaptıkları bir önceki ordunun halen görevdeki mensuplarıyla kişisel ilişkileri bir yana, bu ordunun ait olduğu ülkeyle kurduğu duygusal bağlar da kafa karıştırıcı olmaktadır. Ayrıca her türlü eğitimini ve halihazırda savunma teknolojisini elde ettiği, dolayısıyla gücün kaynağı olarak gördüğü eski sömürgeci ülkeye karşı nötr olamaması da önemli bir sonuçtur. Artık yabancı olduğu kadar, dış tehdit haline gelme potansiyelini taşıyan bir ülkeye karşı duyulan böylesi bir bağlılık, pek çok ülkede subaylarla sivil siyasetçileri karşı karşıya getirmiştir.¹⁰⁹ Sivil-asker ilişkilerinin olumsuz yönde seyretmesinde tarihsel arka planın önemi, post-kolonyal ilişkiler temelinde daha net ortaya çıkmaktadır ki, özellikle ordular hafızaları diri kurumlar olarak bilinmektedir. Orduda modernizasyon arayışları güçlü ve modern Batı ülkelerine yönelimi artırırken, bu ülkelerin çoğunun aynı zamanda eski sömürgeci kimlikleri, sonradan bağımsızlığını kazanan devletlerin ilk yıllarında iç işleyişleri ve siyasal kurumsallaşmaları için -tabir yerindeyse- bir kabusla dönüşmüştür. Modernleşme ve kurumsallaşma ikilemi olarak tanımlanabilecek bu alan tartışmaya açık haldedir.

Sömürge olmamış bazı ülkelerin ekonomik durumları ve gelişmişlik düzeyleri sebebiyle de benzer sorunlar yaşanmıştır. Ekonomik ve teknolojik bağımlılıklar, askerlerin bazı güçlü ülkelere farklı yaklaşmasına, eğitim ve teknoloji transferi ya da satın alma süreçlerinde kişisel ve kurumsal yakınlıklar kurmasına yol açmıştır. Dolayısıyla kendi kurumsal veya bireysel çıkarlarını bu güçlü ülkelerle yakınlığa iliştiren askerlerin, siyasi iktidarın bu yakınlığa ters düşen politikalarına itiraz ettikleri, bunun gelecekte genel bir itiraz ve muhalefet halini alabildiği görülmektedir. Bununla birlikte, askeri ve teknik dış yardımlarla büyüyen iş birlikleri, gelişmiş ülkelere ekonomik yapılandırma amacıyla yapısal dönüşüm reçetesi sunma fırsatı vermiş, bu

¹⁰⁹ ASSENSOH A.B., ALEX-ASSENSOH Yvette M., **African Military History and Politics: Coups and Ideological Incursions, 1900-Present**, Palgrav-Macmillan Press, New York, 2001, ss. 127-141.

lkeler yardım alan ülkelerin askeri harcamaları üzerinde söz sahibi olmuřlardır¹¹⁰. Başta Peter Feaver olmak üzere pek çok araştırmacının, sivil-asker ilişkilerinde ve ordunun sivil denetiminde bütçenin kullanımının önemine vurgu yaptığı düşünüldüğünde, dış kaynaklı yapısal ekonomik dönüşümler ciddi bir etken halini almaktadır. Dış aktörler, bütçe direktifleriyle dolaylı yoldan da olsa sivil-asker ilişkilerine etki etme imkanına sahip olmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ordunun sivil kontrolünün yalnızca ordu-siyaset veya ordu-toplum-siyaset ilişkileri üzerinden anlaşılamayacağını, bu ilişkilerin yalıtılmış ilişkiler olduğunu var sayamayacağımız için toplum dışı ilişkilerin de bir bileşen olarak dahil edilmesi zarureti açıktır. Meşruiyet ve g, çıkar, kimlik ve kültür gibi olgular dış etkenlerden bağımsız biçimde oluşmamaktadırlar. Kurumsallaşma sürecinde özerklik olgusunu toplum dışı faktörlerden tamamen kopuk biçimde ele almak mümkün değilse, o halde dış nedenleri ve bağlamı da dikkate almak sivil-asker ilişkilerinin geleceği adına en doğrusu olacaktır.

Doğası gereği dışa dönük bir kurum olan ordu, tıpkı siyaset gibi dış dünya ile pek çok noktada ilişki içindedir. Ordunun dış sosyalizasyonu, modernleşme temelinde başka ordularla bir benzeşme getirdiği gibi, askerler adına kişisel ve kurumsal düzeylerde çıkarlar içermektedir. Bu sosyalizasyon biçimi için pek çok platform söz konusu olabilmektedir: Yabancı askeri üsler, asker alanda dış yatırımlar, silah-mühimmat ticareti ve her türlü askeri teknolojinin edinilmesi, bürokratik ve askeri-teknik içerikli dış yardımlar, ikili-çoklu ittifaklar veya barış misyonları çerçevesinde ortak askeri tatbikat ve operasyonlar, yurtdışı askeri formasyon, subayların uluslararası kurumlar ve yabancı ülkeler nezdindeki yurtdışı görevleri, komuta kademesinin yürüttüğü iki taraflı ve çok taraflı diplomatik faaliyetler, karşılıklı casusluk ve istihbarat faaliyetleri veya istihbarat paylaşımı bu platformlar arasındadır. Askerlerin bu platformlarda kurduğu bireysel ve kurumsal ilişkilerin getirdiği imkanlar, dış kurum ve devletlere karşı kanaat ya da ön yargı edinmelerine sebep olabilmektedir. Ordunun dış sosyalizasyonu, askeri elitlerin sivil elitlerle kurduğu ilişkileri etkileyecek bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bahsi geçen platformlar ordunun kurumsal çıkarları gibi, subayların bireysel çıkarlarına da hitap edebilecek mahiyettedirler. Son yıllarda uluslararası çapta savunma sanayii şirketlerinin subaylarla ilişkilerinin yoğunluğu, buradaki

¹¹⁰ Konuyla ilgili Afrika lkelerinde özellikle 1980'lerde uluslararası dış yardım ve finans kuruluşları ile resmi devlet yardımlarının ciddi etkileri olmuştur.

sosyalizasyonun resmi düzeyde kalmadığı ve çok uluslu şirketlerin liderliğindeki özel sektörü de kapsadığı anlaşılmaktadır. Yurtdışıyla ilişkili imkanların kullanımı ve sunduğu çıkarlar, ordu içinde anlaşmazlıklara neden olabileceği gibi, ordu-siyaset ilişkisine de yansıyabilmektedir. Günümüzde paralı asker temin eden uluslararası özel güvenlik şirketlerinin yükselişi de sivil-asker ilişkilerini etkileyebilecek bir başka dış boyut konusu haline gelmektedir. Gerek ordunun dış sosyalizasyonu gerekse de siyasetin askeri konularda girdiği dış etkileşimler sivil denetim açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Feaver'ın tabiriyle gözlemlene (monitoring) olarak adlandırılan sivil denetimi sürecinde dış sosyalizasyonun da takibi ehemmiyet taşımaktadır.

Askeri darbeler üzerindeki dış nüfuz hakkında dünyada pek çok somut örnek mevcuttur. Dış destekleme veya engelleme açısından çok farklı etki düzeyleri söz konusudur, fakat bilinen örnekler dış müdahalelerin başarısı açısından belli bir yakınlık seviyesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. 1955'ten itibaren Kuzey Vietnam ile savaş halinde olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, 1963'te Güney Vietnam'daki askeri darbeye yönelik desteği bu örnekler arasındadır. Yerel bir şef iken önce askeri bir güce sahip olan ve baskıları sonucu 1955'te kurulan devletin başına geçen Ngo Dinh Diem, sıkı bir Amerikan müttefikiydi, ayrıca ekonomik ilişkiler de üst düzeydeydi.¹¹¹ Zaten ABD, Kuzey Vietnam ile savaşını Güneyliler üzerinden bir vekalet savaşı şeklinde yürütmekteydi. İç siyasette başlangıçta birçok etnik-dini unsurun katılımı söz konusuyken Diem, ABD desteği ile otoriter bir rejim inşa etmiştir. Bu dönemde Güney Vietnam devletinin ordusu, Amerikan ordusu tarafından eğitilmekte ve ordu içindeki dengeler Amerikalı subaylar tarafından oluşturulmaktadır.¹¹² Diem rejiminin dışlayıcılığı ve Katolikliği teşvik etmesi, Budist milliyetçilerin tepkisine ve silahlı biçimde örgütlenmesine yol açmıştır. Ayrıca Kuzey Vietnam'ın desteği ile komünist gerillalar Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi (Vietkong) isimli bir örgüt kurmuşlardır. Kuzey Vietnam ile yaşanan savaşın yanı sıra iç çatışmalar ve siyasi kaosla karşı karşıya kalan Güney Vietnam'da ordu mensupları iktidara el koymayı planlamışlardır. 1963 yılı mayıs ayında Budist göstericilere ateş açılmasıyla gerçekleşen katliam ve Ağustos'ta sıkıyönetim ilanı bu

¹¹¹ OEC Data Resources, Import/Export Data, Vietnam, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/vnm/show/all/1963/, 17.11.2018.

¹¹² NGUYEN Eric, *La politique étrangère des Etats-Unis depuis 1945*, Studyrama edition, Paris, 2004, s. 79.

süreci hızlandıran gelişmelerdir.¹¹³ Diem rejimiyle ittifakına rağmen darbe niyetindeki generallerle doğrudan irtibat kuran Amerikan yönetimi darbe girişiminden haberdar olmanın ötesinde destekleyici pozisyonu almıştır. ABD'nin Saigon Büyükelçisi Henry Cabot Lodge ve CIA yetkilisi Lucien Conein bu süreci yürütmüşlerdir. ABD'nin darbeye yönelik desteğini belgeleriyle açıklayan Ulusal Güvenlik Arşivi, Başkan Kennedy ve yönetiminin bu yöndeki talimatını da ifade etmiştir.¹¹⁴ Kennedy'nin, Diem'in devrildiği ve hayatını kaybettiği askeri darbeye yönelik desteğini otoriterlik ve yolsuzluklarla açıklaması dikkat çekicidir. Bir başka dikkat çekici nokta ise, belirtildiği gibi askeri darbe girişimine desteğin ABD-Güney Vietnam arasındaki kurumsal yakınlık düzeyi ile başarıya ulaşmasıdır. Güney Vietnam'da ordunun eğitimi, askeri danışmanlık, silah ticareti, ekonomik ilişkiler, istihbarat faaliyetleri, kişisel-kurumsal irtibat gibi alanlarda ABD ciddi manada söz sahibi olmuş bir müttefikdir. Hatta bu sayede dış müdahalesi başarılı olmuştur. Ulusal ordular üzerindeki dış etkiler bu kadar bariz durumda olmasına rağmen, literatürdeki kısıtlı varlığının alanı daralttığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Afrika siyaseti ve Batı Afrika alt bölgesindeki ordu-siyaset ilişkilerinde ise, dış yönlendirmeler görece daha bariz biçimde gerçekleşebilmektedir. Bağımsızlık ve dış himaye arasındaki gidiş gelişler, Afrika ülkelerinde post-kolonyal dönemde de nüfuzunu koruyan eski sömürgeci devletlerin varlığı ve rekabeti, Afrika siyasetindeki askeri müdahalelerde dış etkenleri önemli kılmıştır. Hatta, kimi araştırmacılar için Afrika'daki askeri müdahalelerde toplum-dışı aktörlerin yönlendirmeleri birincil faktörlerdir.¹¹⁵

¹¹³ NGUYEN, a.e., s. 80

¹¹⁴ USA National Security Archive, **JFK and the Diem Coup**, by John Prados, National Security Archive Electronic Briefing Book No. 101, 5.11.2003, (Çevrimiçi), <https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEBB/NSAEBB101/index.htm>, 7.1.2019.

¹¹⁵ THIRIOT Céline, **La Place des Militaires dans les régimes post-transition d'Afrique subsaharienne: la difficile resectorisation**, Revue internationale de politique comparée, n. 2008/1 – Volume 15, De Boeck Université, s. 31; MWAKIKAGILE Geoffrey, **Statecraft and Nation Building in Africa: A Post-Colonial Study**, New Africa Press, Darüsselam-Tanzanya, 2014, ss. 71-76; O'ROURKE Lindsay A., **Covert Calamities: American-Backed Covert Regime Changes And Civil War**, Canadian Foreign Policy Journal, 23:3, Routledge, 2017, ss. 232-245.

1.2.2. Sivil-Asker İlişkileri Kuramında Afrika ve Askeri Müdahalelerde Dış Destek

Modern dönem tarihi sömürgecilik faaliyetleriyle başlatılan Afrika ülkelerinde, bağımsızlık sonrası sivil-asker ilişkileri siyasetin ordu karşısında hayatta kalma mücadelesiyle formüle edilebilir. Bağımsızlık süreçlerinde en itibarlı ve baskın kesim olan askeri elitlerin üstlendiği kurucu rol ve bu rolün muhafazası için başvurdukları sert yöntemler siyaseti başından beri baskı altında tutmalarına, çoğu ülkede militer tahakküm rejimleri üretmelerine yol açmıştır. Siyasi zeminde oluşan bu kırılma ve kayganlık, toplumsal-siyasal düzende zaten var olan birey ve grup çıkarıcılığını beslemiş, siyasal bozulmalardan çıkış yolu olarak “ülkenin kurtarıcısı” olan ordu tekrar tekrar sahneye çıkmıştır. Otoriterlikleriyle rüşvet, yolsuzluk gibi sorunların ortadan kaldırması ve devlet düzenini sağlaması beklenen askerler, siyasallaştıkça siyasetin bozuk düzenine uyum sağlamakta da zorlanmadılar. Askeri rejimler, siyasi rejimlerden daha adil ve ahlaklı olmadıkları gibi, sivillerden daha iyi bir siyasi düzen kuramadılar. Çünkü, McGowan’a göre, siyasi düzenin ıslahı için sorunun bir parçasıydılar, çözümün değil.¹¹⁶ Askeri rejimlerin ekonomik performanslarının oldukça kötü olmasına, askeri darbelerin sosyo-ekonomik sonuçlarının olumsuzluğuna rağmen sık tekrar etmesi dikkat çekicidir.¹¹⁷ Sivil siyasetçilerle subaylar arasındaki gerilimlerin kaynağı olarak gösterilen nedenlerden ilki, kolonyal dönem sonrası siyasi düzen eksikliğinin kalıcılığı ve toplum içi gruplar arasında bitmeyen pretoryan mücadeledir. Bağımsızlık sonrası Afrika ülkelerinde siyaset-ordu-toplum ilişkilerindeki yanlışlıklara dikkat çeken J. Gus Liebenow açıkça Afrikalı siyasal elitleri suçlamaktadır. Liebenow’a göre, Batılı sömürgeci devletlerden kopan siyasal elitler, Batı’da gördükleri eğitime de güvenerek bürokrasinin işleyişini kavradıklarını düşünüyorlardı, fakat bürokrasi kompleks yapısı itibariyle tecrübe ve itidal de gerektiriyordu. Afrikalı genç devletler, ekonomilerini kontrol altında tutmaya çalışırken başarısız oldukça sosyal mobilizasyon artırıyor, hoşnutsuz kitlelerin hareketlerini bastırmak içinse ordu bir polis gücü olarak kullanılıyordu. Siyasetçilerin halka karşı şiddet kullanmak zorunda bıraktığı askerler, siyasetin başarısızlığı sebebiyle halkın gözünde itibar kaybına uğramaları nedeniyle rahatsızdılar.

¹¹⁶ MCGOWAN Patrick J., **African Military Coups d’Etat 1956-2001: Frequency, trends and distribution**, Journal of Modern African Studies, vol: 43 no.1 2003 sayısı, s. 340.

¹¹⁷ DEE ZIANKHAN Daniel, **The Impact of Military Coups d’Etat on West Africa’s Socio-Economic and Political Development**, Kansas University (USA) - A.M.E Zion University College, Monrovia (Liberia), Master Tezi, 2011, s. 63-64.

Dolayısıyla halkın hoşnutsuzluğu, mütemadiyen subayların hoşnutsuzluğuyla birleşiyor ve mutsuz kesimlerin ittifakı askeri müdahalelere zemin hazırlıyordu.¹¹⁸ Afrikalı devletlerin ilk yıllarında siyasi süreçlerin darbelerle kesintiye uğramasında, Liebenow'ın da belirttiği gibi, sivil siyasetçilerin başarısızlıklarına karşın orduyu asayiş adına polis gücü olarak kullanmaları önemli bir rol oynamıştır. Ancak önemli olsa da bahsi geçen faktör, askeri müdahale etkenlerinden yalnızca birini teşkil etmektedir. Liebenow, Afrikalı elitlerin Avrupalı muarızlarının yeteneklerini küçümsediklerini öne sürmektedir. Başlangıçta bir tehlike arz etmeyen ordunun belli bir tarihi tecrübenin sonucunda tehlikeye dönüştüğü tespiti ayrıca dikkat çekmektedir.

Welch'in Batı Afrika'daki pretoryan mücadeleyi anlattığı makalesinde, "Pretoryanizm"e getirdiği etimolojik bazlı tanım, siyasetçiler gibi askerlerin de iç-dış etkilere çeşitli nedenlerle açık hale gelebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Pretoryanizm, genelde ülke içinde tüm sosyal gruplar arasındaki amansız mücadele sebebiyle ordunun yönetime el koyması olarak anlaşılırken, Welch kelimenin Roma İmparatorluğu'na dayanan kökenine vurgu yapar: Para karşılığı sadakatlerini satan Romalı muhafızlar.¹¹⁹ Çeşitli nedenlerden ötürü hoşnutsuz subayların, zayıf ve kurumsallaşmamış siyasal sistem içinde kendi bireysel ve/veya grupsal çıkarları için siyasete müdahale edebileceklerini gösteren Pretoryan muhafızlar tanımı, yalnızca Afrika ölçeğinde değil, dünyanın pek çok yerindeki askeri darbeleri açıklamak bakımından faydalı görünmektedir. Zira Afrika'da siyaset, dekolonizasyonun başından itibaren "tüm anlamlarıyla" pretoryan bir görüntü vermektedir. Pretoryan toplumlarda uzlaşma sağlamış, güç kazanmış ve fikirlerini ifade edebilen orta sınıfların yokluğu ve toplumsal gruplar arasında etnik-dini-mezhepsel-ideolojik temelli sert çatışmalar söz konusudur. Tutarlı, duyarlı ve bağımsız siyasetin ortaya çıkmaması, dolayısıyla siyasal kurumsallaşmanın sağlanamaması, müdahale niyeti taşıyan askerler için şartların sürekliliğini temin etmiştir.

Siyasal düzensizliğin sömürgeci dönemden miras kalan kökenleri de sivil-asker ilişkileri ve askeri müdahaleler bakımından tartışma konusu olmuştur. Afrika kıtasına egemen olan iki sömürgeci güç olan İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının sömürge dönemi ve post-kolonyal dönemlerdeki tutumlarının

¹¹⁸ LIEBENOW J. Gus, **African Politics: Crises and Challenges**, Indiana University Press, Bloomington, s. 240-245.

¹¹⁹ WELCH, 1972, s. 203.

Afrika ülkeleri üzerindeki etkisi büyüktür. Bu iki gücün yönetme biçimleri arasındaki farklılıkların Afrika ülkelerinde bürokrasinin oluşumuna katkıları pek çok çalışmanın konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Sözelimi İngiltere'nin idare tarzındaki adem-i merkezîyetçi tavır özerkleştirme imkanı sunan dolaylı bir tarz (indirect rule), Fransa'nın merkezîyetçi otorite tutumu ise doğrudan yönetim (direct rule) tarzı olarak adlandırılmaktadır.¹²⁰ Bunun sonucu olarak eski İngiliz sömürgelerinde bürokrasinin, Fransa'nın eski sömürgelerine nazaran daha güçlü olduğu varsayımı oldukça yaygındır. Bunda, eski İngiltere sömürgesi olan ülkelerin kendi iç işlerinde bağımsız karar alma alışkanlıklarına rağmen, Frankofon Afrika ülkelerinde dekolonizasyon sürecinde meydana gelen yönetim boşluğunun büyük payı vardır. Eski Fransız sömürgesi olan Afrika ülkelerinde askeri darbe daha yaygın bir olgu olarak karşımıza çıkarken, eski İngiliz sömürgelerinde iç savaşların fazlalığı göze çarpmaktadır.¹²¹ Bunda bağımsızlık savaşlarının kimi ülkelerde iç savaşa dönüşmesi de rol oynamaktadır. Eski sömürgeci ülkelerin Afrikalı ülkelerle halihazırda yürüttüğü ekonomik ve siyasi ilişkilerin bu ülkelerdeki bürokratik-siyasi süreçlere etki ettiği yaygın bir görüştür.

Sömürgecilik çağında sömürge ordusunda görev yapan Afrikalı askerlerin daha çok iç güvenlikten sorumlu olmaları ve dış güvenlik konularından uzak tutulmaları, bağımsızlığa geçiş döneminden sonra ordunun polis gücü gibi davranmaya devam etmesiyle sonuçlanmıştır.¹²² Sömürgecilik mirasının askeri müdahalelere etkisi bakımından dikkat çekici bu durum, iç siyasette pretoryan mücadeleye eklemlenen ordunun eski sömürgeciyle ittifakını da anlamlı kılmaktadır. Ordunun içe dönük bir aktöre dönüşmesi, dış güvenliğin himaye yoluyla sağlanacağı bir ortama götürmektedir.

Ekonomik başarısızlıklar ve halkın refah düzeyinin düşüşü, rüşvet ve yolsuzluklar, etnik-dini-ideolojik çatışmalar nedeniyle ulusal bütünlüğün sağlanamaması, hesap verebilirliğin ve ifade özgürlüğünün eksikliği gibi nedenlerin militarizmin yükselişine ve darbelere yol açtığı Afrika ölçeğinde sık sık dile getirilmektedir. Fakat ordunun kurucu unsur oluşu ve siyasi kurumsallaşmanın sağlanamaması, siyasetin doğasının militer bir kimliğe sahip olduğu gibi bir tespite

¹²⁰ Bkz. MAMDANI Mahmood, **Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism**, Princeton University Press, 1996, 344 s.

¹²¹ MARSHALL G. Monty, **Conflict Trends in Africa, 1946-2004 A Macro-Comparative Perspective**, Report for Africa Conflict Prevention Pool (ACPP), Government of UK, London, 2005, s. 20-21.

¹²² WELCH, 1972, s. 205.

de götürmektedir. Gabriel Almond'a göre ister radikal modernleşme ister defansif modernleşme istikameti benimsenmiş olsun, toplumun ortak siyasi uzlaşma üretilmediği durumlarda, perde arkasındaki hâkim aktörler olan askerler sahaya inmektedirler.¹²³ Askerin hakemlik vazifesi üstlendiği bu siyasal koşullar, ordu mensuplarının kurumsal ve ideolojik kimlik ve çıkarlarını da önemli hale getirmektedir. Siyasetin başarısızlıklarından cesaret alan askeri elitin, kendisini "rejimin bekçisi" ya da "siyasetin siyaset üstü hakemi" olarak görmesi durumu sonuçta kimlik, çıkar ve ideolojilere hizmet etmesi bakımından anlamlı olacaktır. Dolayısıyla bu unsurlar doğrultusunda toplum içi ortaklar kadar, toplum dışı müttefikler de dikkate alınmalıdır. Afrika ülkelerinde ordunun siyaset üzerindeki ağırlığı ve konumunun, sık gerçekleşen müdahalelerinin söz konusu toplum dışı ittifaklardan beslenip beslenmediği tartışma konusu olmuştur. Afrikalı orduları teşkil eden subayların eski sömürgeci devletlerle eğitim, ticaret, ortak operasyon gibi alanlar üzerinden kurduğu çıkar ilişkilerinin iç siyasette bir nüfuz aracına dönüştüğü, Afrika siyasetindeki militarizmin kökenleri arasında gösterilmektedir. Afrika ülkelerinin siyasi hayatları üzerinde ordular aracılığıyla gerçekleşen dış nüfuzun, baskı ve müdahale aracı olarak kullanılması da iç siyasetin konusu olan askeri müdahaleleri bir dış politika aracına dönüştürmesi bakımından dikkat çekmektedir. Bunun en bariz örneklerinin bir nüfuz savaşı biçimi olan Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmesi rastlantısal değildir. Soğuk Savaş döneminin bu anlamda bir diğer özelliği ise, demokratikleşme veya orduların demokratikleşmesinin güçlü devletlerin önceliği olmamasıdır. Dolayısıyla askeri müdahale içindeki dış nüfuz ve destek olgusu bu dönemde ve uluslararası düzeyde de facto olarak dikkate alınan etik bir soruna tekabül etmemektedir. Zira Soğuk Savaş'ın bitişiyle askeri diktatörlüklerin desteklenmesi hem maliyetli hem de gereksiz görülmüş, dış yardımların dağıtılması konusunda 1990'ların başından itibaren "demokrasiye geçiş" şartı getirilmiştir.

Gana'da 1966 yılında Devlet Başkanı Kwame Nkrumah'ı hedef alan askeri darbe başta olmak üzere, Afrika'da pek çok askeri darbeye ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin açık ya da gizli desteği söz konusu olmuştur.¹²⁴ Askeri darbe ve müdahalelerin dış politikada baskı aracı haline getirilmesi nüfuz ve güç arayışındaki ülkeler için işlevsel bir kaynak halini almıştır. Askeri darbelere

¹²³ ALMOND Gabriel A., **Comparative Politics Today: A World View**, Pearson Longman, New York, 2004, s. 94.

¹²⁴ ASSENSOH A.B, ALEX-ASSENSOH Yvette M., **African Military History and Politics Coups and Ideological Incursions, 1900–Present**, Palgrave MacMillan, New York, 2001, ss. 127-140.

sunulan destekler ise büyükelçilikler, özel yabancı danışmanlar, paralı askerler ve istihbarat birimleri üzerinden gerçekleşmiştir. 1979 yılında Orta Afrika Cumhuriyeti'nde diktatör Jean Bedel Bokassa'ya karşı yapılan askeri darbenin başarılı olmasını isteyen Fransa, ordusuyla ülkeyi işgal ederek, bu alanda yabancı ordu desteğini de dikkate alma gereğini dikkatlere sunmaktadır. Siyasi, ekonomik ve ideolojik konularla yoğun ilişki içinde olan dış etkenlerin askeri müdahalelerin açıklanmasıyla ilgili çabalara eklenmesi zarureti özellikle Afrika'da kendisini net bir şekilde göstermektedir.

Orduların dış etkilere ve yönlendirmelere açılmasını kolaylaştıran faktörler ise siyasal ve toplumsal sistemlerin yapısından subayların eğitimlerine, dış askeri yardımlardan silah ve teknoloji transferine, dış tehdit algısından uluslararası kurumlar ve medyanın tutumuna kadar pek çok bileşenle ilişkilidir. Ekonomik ve teknik bağımlılıkların, iç siyasal koşullarla birleşmesi ordu mensuplarının dış aktörlerle müdahaleler özelinde ittifak kurmalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu çalışmanın iddialarından biri de dış tehditlere karşı kullanılması gereken ordunun iç güvenlik konularına yönlendirilmesinin, ordu-siyaset ilişkisini dış etkilere açtığı olgusudur.

Darbelerde dış faktör olgusunun genel literatür içindeki yeri oldukça kısıtlı olsa da yapılan az sayıdaki çalışma araştırmacıların bu konuya bütünüyle duyarsız kalamadığını ortaya koymaktadır. Büyük çoğunluğu Marksist perspektifle ortaya konulan bu çalışmalar, darbenin hedefi olan ülkelerdeki sosyal-siyasal dinamikleri ekonomi üzerinden yorumlamakta ve büyük devletler arasındaki güç-nüfuz mücadelesinin rolü geri planda kalmaktadır. Afrika'daki askeri darbelerin gerçekleşmesinde dış faktörlere dair geçmişte yapılan çalışmalar şu başlıklar altında gerçekleşmiştir:¹²⁵

- Global ve bölgesel koşullar,
- Dış siyasal baskılar ve istikrarsızlaştırma faaliyetleri: Darbelerin, karşı darbelerin ve işgallerin dış aktör tarafından doğrudan sevk ve idaresi,
- Bölgesel ve uluslararası çatışmaların istikrar temin edici/istikrarsızlaştırıcı etkileri
- Darbelerde bölgesel salgın etkisi,

¹²⁵ LUCKHAM Robin, The Military, Militarization and Democratization in Africa: A Survey of Literature and Issues, African Studies Review, Vol. 37, No:2 Eylül 1994, Cambridge University Press, 1994, s. 31.

- Askeri ve bürokratik alanda dış yardım, subayların eğitiminde dış platformlar, ulusal güvenlik doktrinlerinin uluslararası transferi, dış profesyonel referans gruplarının etkileri,
- Özellikle eski Fransa sömürgesi olan Afrika ülkelerinde darbelere karşı neo-kolonyal himaye,
- Dış sermaye grupları ile iş birliği yapan subaylar,
- Silah transferinin politik ekonomisi,
- Borçlanma, dış ticaret bağımlılığı ve ekonomik planlamada yapısal düzenlemeler, bu düzenlemelerde dış aktörlerin rolleri.

Sosyal gruplar arasındaki sosyal ve siyasal mücadele, otoriter rejim içinde kurulan patronaj ilişkileri, ordunun iç bütünlüğü kaybetmesi ve sonunda siyaset aygıtının işlevini yitirmesi üzerine dış aktörler belli bir dış bağlam altında müdahalede bulunabilmektedir. Soğuk Savaş gibi global faktörler, ittifakların dağılmaya başlaması üzerine başlatılan istikrarsızlaştırma faaliyetleri, askeri rejimlerin bölgesel olarak yayılmaya başlaması, vekalet savaşları gibi unsurlar bu dış bağlamı inşa ederler. Ayrıca ulusal orduların eğitim, danışmanlık, silah, askeri teknoloji bağımlılıkları ile subayların dış aktörlerle çıkar ortaklıkları açık veya örtük dış müdahaleleri kolaylaştırabilmektedir. Siyasal sistemin zayıflığı, etnik rekabetin beslediği Pretoryan mücadele, dış tehdide odaklanması gereken ordunun halka karşı şiddet aracı ve polis gücü olarak kullanılması, orduların oluşum, eğitim, görevlendirme ve terfi süreçlerindeki bağımlılık, dış politika anlaşmazlıkları gibi faktörler askeri darbeler ve dış müdahaleler adına iç dinamikleri teşkil etmektedir. Batı Afrika'da gerçekleşen darbelere dış nüfuz ve müdahalelerin rolünün anlaşılmasında, iç dinamiklerin payı da dahil edilerek, siyasal rejimlerin askeri müdahalelere ve bu müdahalelerin dış etkilere açıklığı literatürdeki çerçeveden istifade edilerek irdelenecektir.

1.3. ORDUYU DIŞ NÜFUZA AÇAN UNSURLAR

Sivil-asker ilişkileri üzerinde yönlendirmelerde bulunan dış aktörlerin, iç siyasal koşullar dahilinde buldukları imkanlardan istifade ettikleri bilinmektedir. Dış nüfuzun bu ilişkilerde bir bileşen olarak karşımıza çıkışı, siyasetin yapısal sorunlarından kaynaklanan zaafıların bir sonucudur. Siyasal kurumsallaşma eksikliğinin özerklik sorunu etrafında siyasal krizleri beslediği Batı Afrika alt bölgesindeki askeri müdahaleler de benzer zaafı taşımaktadır. Özellikle pretoryan

eğilimler gösteren bu toplumlarda siyasal yapının eksiklikleri, ordunun merkeziliği ve güvenlik işlevinin niteliği, etnik mücadele ortamı, subayların eğitimleri, dış görevleri ve terfi sistemleri, finansal ilişkileri dış etkenler karşısında dirençsiz bir siyasal ortam meydana getirmektedir. Siyasal sistem, kurum ve prosedürlerin özerk niteliklerini kaybederek, dış etkilere nasıl açık hale geldiği de bu bağlamda irdelenecektir.

1.3.1.Siyasal Sistem

1950'lerin sonundan itibaren resmi olarak bağımsızlıklarını kazanan ve ulus-inşa sürecine giren Afrika devletlerinin siyasi ve bürokratik yapılanmaları büyük ölçüde eski sömürgeci devletlerden ödünçleme şeklinde gerçekleşmiştir. Hükümet sistemi, yargı sistemi, devlet organları ve bürokrasinin teşkilatlanması, sömürgecilik döneminde Avrupa'da tahsil görmüş siyasi elitin ideolojik ve politik yaklaşımlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak ne var ki, yeni Afrika ülkelerindeki etnik-dini farklılıklar ve parçalanmaların boyutu, Batı toplumlarında başarılı olmuş sistemlerin bu ülkelerde kurumsallaşmasına engel olmuştur. Sömürge sonrası devletlerin oluşumunda sınırların eski sömürgeci devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda ve yönlendirmeleriyle çizilmiş olması balkanlaştırmayla, etnik yapılar arasındaki çatışmalar ise siyasi elitlerin kendi bireysel ve grupsal çıkarlarına yönelmeleriyle sonuçlanmıştır. Siyasal bozulmanın kökenleri, siyasal sistemlerin ihtiyaçlara cevap vermekten uzak olmasıyla yoğun olarak ilişkilidir. Bu ülkelerdeki çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü sosyal yapıların bir arada-lığını temin edecek, temsiliyeti ve kaynakların adil paylaşımını gerçekleştirecek bir sistemin eksikliği çatışma ortamını besleyen bir faktör olagelmıştır.

Tarihi ve toplumsal tecrübeleriyle özgün biçimde teşekkül eden Batılı siyasal sistemlerin Afrika ülkelerinde herhangi bir uyarılama olmaksızın uygulanmaya çalışılması, "yukarıdan modernleşme"yi sürekli kılacak bir siyasal şiddet ortamı da doğurmaktadır. Sistemlerin, parçalanmış toplumların mevcut durum ve koşullarını dikkate almayan ve beklentilerini karşılayamayan işleyişleri, pretoryan mücadeleyi körüklerken, kurumsallaşmadan uzaklaşan siyaset gitgide daha zayıf bir hal almaktadır. Özgün koşulların dikkate alınmadığı ve tek-tipleştirici tutumun benimsendiği toplumlardaki kurumlar özerkliklerini de kaybetmekteydiler. Zira bu kurumların meydana getirdiği siyasal düzen; dar elitlerin elinde ve dış aktörlerden medet uman, toplumsal desteğin hemen hiç sağlanmadığı bir niteliğe sahiptir.

Bertrand Badie, “Siyasal Düzenin Batılılaşması: İthal Devlet” adlı eserinde, özgün koşulların dikkate alınmadığı ve ödünçleme ile yürürlük kazana siyasal sistemlerin zayıflık ve bağımlılık ürettiğine dikkat çeker. Badie’ye göre, bağımlı devlet ithal siyasal siyasal sistemlerle iç sıkıntıları ve sosyal travmaları çözmekten uzak bir hal alarak daha da bağımlı hale gelir. Kaynağını iç problemlerden alan bağımlılık hali ise, devletler için bir egemenlik sorununa dönüşmektedir. Yine Badie’ye göre bağımlı devlet, hâkim devlet karşısında zaman içinde üç temel işlevinde yönlendirmelere maruz kalabilmektedir:¹²⁶ 1- Dış politika ve diplomasinin işleyişinde müdahaleye uğrar; 2- Sosyo-ekonomik planlamanın koordinasyonu konusunda belli talimatlara uymak zorunda kalır; 3- Son olarak da kamu alanının organizasyonunda dış müdahalelerin hedefi olabilir.

İlk konu olan dış politikada güçlü ülkelerin yönlendirmeleri oldukça aşikâr biçimde kendisini hissettirmektedir. Gerek uluslararası kurumlar bünyesindeki kararlarda ülkelerin pozisyonları, gerekse de ikili-çoklu ittifakların tutumları pek çok meselede yönlendirici rol hakkında fikir vermektedir. Güçlü ülkelerin güç ve denge arayışları, gelişmekte olan ülkeler üzerinde nüfuz mücadelesine dönüşmekte, dış politikaların belirlenmesinde yoğun biçimde dikkate alınmaktadır. Ekonomik planlama konusunda ise, iki taraflı ve çok taraflı olarak baskıya varan yönlendirmeler gerçekleşmiştir. Özellikle Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren “ekonomik düzenleme”, “kalkınma planı”, “kemer sıkma politikaları” başlıkları altında dış kaynaklı pek çok reçetenin muhatabı olmuşlardır. IMF, Avrupa Birliği, Dünya Bankası ve kalkınma bankalarına ilaveten dış yardımlarıyla söz sahibi olan devletler de bu doğrultuda etkindirler. Bu durumun ekonomik ve sosyal dönüşümler bakımından olduğu kadar, siyasetin işleyişine de etkileri söz konusudur.

Kamu alanının organizasyonuna müdahaleler, ideolojik rekabet ve nüfuz mücadelesinin en yoğun yaşandığı konulardan biri olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği, parti sistemlerinden atanacak bürokratlara, üst düzey görevlere getirilecek subayların kim olacağına kadar bir dizi konuda talepkâr tutumlar takınmışlardır. Soğuk Savaş sonrası ise, benzer mücadelelerin ortadan kalktığına dair net argümanlar bulunmamaktadır. Kurumların pozisyonlarını, kimliklerini ve organizasyonlarını belirlemekte etkin olan dış yardım, silah ticareti, eğitim ve teknik destekler gibi araçlar ordu kurumları üzerinde de yadsınamaz bir

¹²⁶ BADIE Bertrand, *L’Etat importé: L’occidentalisation de l’ordre politique*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1992, ss. 54-67.

etkiye sahiptirler. BM Güvenlik Konseyi ve NATO gibi uluslararası güvenlik kurumlarında geniş yetkilere sahip devletlerin hoşnutluğu, güvenlikten sorumlu ordular için ayrıca önem taşımaktadır. Asli olarak dışa dönük kurumlar olan orduların kimlikleri, tehdit algıları ve istikametleri açısından dış etkenlerin, rekabetlerin ve yönlendirmelerin sorgulanması, sivil-asker ilişkilerini anlamak bakımından elzemdir. Dolayısıyla yüksek rütbeli subayların dış sosyalizasyonu ve gerçekleştiği mecralar üzerinden değerlendirmeler yapmak bu çalışmanın hedefleri arasında olacaktır. Siyasal sistemlerin özerklik ve özgünlüğün yanı sıra, hesap verebilirlik, şeffaflık ve yolsuzlukla mücadele konularında büyük zaaf göstermesi Batı Afrika siyasetinde genel bir kurumsallaşamama sorunu doğurmuştur. Ordu mensuplarının sivil üstünlüğü kabul etmeyişlerini besleyen ve onları müdahale adına iç-dış müttefik arayışına iten en temel argümanlardan biri söz konusu siyasal bozulmadır. Siyasal sistem içinde hükümet sistemi ve kurum yapılarının sivil-asker ilişkilerine nasıl yansıdığını, darbeler konusunda nasıl bir etkisinin olduğunu, ürettiği iç istikrarsızlığın askeri darbeler üzerindeki dış yönlendirmelerde oynadığı rol merkezinde ele almak, darbe olgusunu bütünselliğiyle anlama yolunda faydalı görünmektedir. Siyasal sistem açısından başarısız taklitlerin Batı Afrika sivil-asker ilişkileri kadar, bu ilişkilerde dış etkilere de yol açacak zayıflığı da beraberinde getirmesi bu çalışmanın analiz konusu olacaktır.

1.3.2 Siyaset ve Orduda Etnik-Dini Parçalanma, Pretoryan Mücadele ve Dış Boyut

Afrika kıtası ve Batı Afrika alt bölgesinde devletlerin ve ulusal orduların şekillenmesinde, sömürgeci devletlerin kurumları bünyesinde görev yapmış askeri ve sivil elitlerin rolü önem taşımaktaydı. Eğitimlerini Batılı ülke okullarında alan bu elit sınıflar, kendi ülkelerindeki bağımsızlık taraftarı ve milliyetçi hareketlerin de nüvelerini teşkil etmekteydiler. Bağımsızlık mücadelesini sömürgeci ülke parlamentosunda yürüten Afrikalı siyasi elitlerin sayısı, silahlı olarak yürüten milletler ve elitlerin sayısından çok daha fazlaydı. Afrika ülkelerinde yükselen milliyetçilik hareketleri, bağımsızlık kazanıldığında ve etnik-dini aidiyetler öne çıkmaya başladığında daha yerel düzeydeki etnik milliyetçiliklere dönüşmeye başlamıştır. Çok dilli, çok kültürlü ve çok etnik gruplu bu toplumlarda siyasi ve askeri elitlerin kendi aralarında ve içlerindeki mücadele, gruplaşmanın boyutu ve gücüyle kazanılan bir çatışma halini almaktadır. Kurumlar arasındaki ilişkiler de buna göre dizayn

edilmektedir.¹²⁷ Etnik siyaset, Batı Afrika ülkelerinde tam anlamıyla hüküm süren pretoryan mücadeleyle karakterize edilebilmektedir. Ordu içindeki hakimiyet mücadelesini kazanan etnik-sosyal gruplar, siyasette karar alma süreçlerinden dışlandıklarını hissettiklerinde, askeri darbe yolunu seçmişlerdir. Dahası mücadelenin sürekliliği ve amansızlığı, askeri darbeyi bir çeşit iktidara geliş biçimine dönüştürmüştür. Söz konusu pretoryan mücadele, yalnızca etnik ve dini değerleriyle tanımlanan sosyal grup çıkarlarıyla değil, bireylerin ve kurumların çıkarlarıyla da gerçekleşmektedir. Kurumsallaşma eksikliği ve ordunun sivil denetiminin sağlanamayışı, ordu kurumunun siyasete müdahalesi kadar, ordunun iç bütünlüğünü kaybetmesine de neden olmaktadır. Emir-komuta zincirinde kopukluklara maruz kalan ordu dış tehditlere karşı da caydırıcılığını yitirmektedir. Farklı fraksiyonların ordu içindeki rekabeti, siyasi aktörlerde olduğu gibi, siyasal kimlikler kazanan ordunun da iç-dış müttefikler arayışına girmesiyle sonuçlanmaktadır. Hem dış operasyonlarda güçlü ülkelerin askeri desteği, hem de iç siyasette çıkar ortaklığıyla yabancı aktörlerle kurulan ittifaklar bu çerçevede gerçekleşmektedir. “Yönetmek için desteklemek” yaklaşımı etnik, dini veya ideolojik toplumsal grupları elde etmek için güçlü devletlerin farklı ülkelerde kullandığı bir yöntemi ifade etmektedir.¹²⁸ Ali Mazrui, Afrika’da ordu içindeki ideolojik ayrışmaların grup çıkarlarına dayalı ve dış kaynaklı olduğunu, zıt gibi görünen ideolojik grupların darbeler söz konusu olduğunda çabucak ittifak yapabildiklerini dile getirmektedir. Yine Mazrui’ye göre Afrika siyaseti fazlasıyla elitler arası münasebetten müteşekkil olduğu için, askeri elitler halkın devrim gerçekleştirmesini beklememekte veya buna rıza göstermemekte, hükümeti devirmek için dış ittifaklara yönelebilmektedirler.¹²⁹

Batı Afrika’da elitler arasındaki mücadelenin en önemli sonuçlarından birisi, milliyetçi hareketlerle başlayan siyasi mücadelenin eski sömürgeciye bağımlı bir siyaset tarzına dönüşmesidir. Kendi içinde çekişme yaşayan askeri ve siyasi elitin büyük kısmının, modernleşmeyi Batılı sömürgeci ülkelerle beraberlikte görmesi bir yana, silah alımları ve dış yardım gibi nedenlerle bu güçlü ülkelerin desteği için de rekabet etmesi kaçınılmazdır. Bu gerekçeler zihniyetin bağımlılığını beraberinde getiriyordu, zira özellikle Soğuk Savaş döneminde Batı Afrika ülkelerinin ulusal

¹²⁷ PABANEL Jean Pierre, *Les Coups d’Etat militaire en Afrique Noire*, Editions l’Harmattan, Paris, 1984, ss. 57-60.

¹²⁸ PABANEL, a.e., s. 65.

¹²⁹ OGUERI Eze, *Theories and Motives of Military Coups d’état in Independent African States*, Africa Spectrum, Vol. 8, No. 3 (1973), Institute of African Affairs at GIGA, Hamburg, ss. 292-293.

güvenlik doktrinlerinde Fransa etkisi açıkça görülmekteydi.¹³⁰ Bir önceki bölümde siyasal sistemin ve kurumlarının benzeşme yoluyla zayıfladığı dile getirilmekteydi. Etnik parçalanma da siyasal kurum ve süreçlerin zayıflamasıyla sonuçlanmaktadır. Askeri darbelerin oluşumunda etnik-dini ayrışma ve çatışmaların boyutu ve etkisi elbette göz ardı edilemez, fakat bu ayrışmanın öncelikle siyasal sistemin zayıflamasına neden olduğu ve zayıflığı üreten bileşenlerin nitelikleri itibariyle kurumları ve sivil asker ilişkilerini dış etkilere açık hale getirdiği dikkate alınmalıdır. Siyaset ve ordu içinde, pretoryan toplum düzeyindeki sert etnik mücadeleler dış aktörler için manipülasyona ve yönlendirmeye açılmaktadır. Kendi çıkarları ve güç mücadelesini önceleyen devletler için bu durum oldukça kullanışlı bir ortam sunmaktadır. Siyasal kurumsallaşmanın önündeki en büyük engellerden biri olan etnik-dini-ideolojik parçalanmalar, Batı Afrika'daki askeri darbelerin oluşumundaki etkileri kadar, ABD, Fransa ve İngiltere gibi güçlü devletlerin askeri müdahalelerdeki rolleri bakımından da ele alınmalıdır. Tarihsel olarak büyük oranda Fransa'nın etkisi altında kalan, fakat dönem dönem büyük rekabetlere de sahne olan Batı Afrika'daki askeri darbeler ve askeri yönetimlerin dış etkileşimleri, etnik parçalanmalar üzerinden de analiz edilecektir.

1.3.3. Ordunun Polis Gücü Olarak Kullanılması

Batı Afrika ülkelerinde siyasal sistemlerin işlevsizliği ve başarısızlığı, etnik çatışmaların beslediği pretoryan mücadelenin sürekliliğiyle buluştuğunda devlet, kendi kurumları ve toplum üzerinde hakimiyetini kaybetmektedir. Ekonomik refah düzeyinin düşük olması karşısında yükselen sosyal mobilizasyonu kontrol etmek adına, asıl hedefi ve görevi dış tehditler olan ordunun iç güvenlik birimi olarak kullanılması ordunun siyasallaşmasını hızlandıran ve sivil-asker ilişkilerini dış etkilere karşı zayıflatan bir faktör olagelmıştır.

Önceki bölümlerde Liebenow'dan aktarıldığı gibi, Afrika ülkelerinde ordunun kolluk kuvveti olarak görev yapması hem halkın hem de subayların hoşnutsuzluğuna neden oluyordu. İstemedikleri halde siyasi iradenin talebiyle halka şiddet uygulayıp itibar kaybı yaşayan askerler, bir süre sonra kendilerini iç siyasi konularda birer aktör olarak görmeye, dış tehditlerden çok iç gündemlere yönelmeye başlamışlardır. Toplumsal desteği ve meşruiyetini giderek yitirmekte olan siyasi elitlere karşı

¹³⁰ BAGAYOKO-PENONE Niagalé, **Formation militaire des armées ouest-africaines et culture du maintien de la paix**, International Review of Sociology, 18:1, 2008, s. 136.

müdahale isteği giderek artan ordu, gelişme ve siyasi başarı için elzem gördüğü dış aktörlerle ittifaka girerek elini güçlendirmek istemiştir. İç güvenlik konularında başlayan bu türden bir siyasallaşma, subayları her kesimle birlikteliğe açık siyasi figürlere dönüştürmektedir.¹³¹ Ordunun polis gücü olarak kullanılması sistem zafiyetine yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda orduyu siyasallaştırarak siyasete karşı iç ve dış ittifaklara yönelmesinin önünü de açmaktadır.

Ordunun görev ve faaliyet alanları, Batı Afrika'da gerçekleşen askeri darbelerde yabancı devletlerin ve dış aktörlerin rolü incelenirken, kurumsallaşamama olgusunun nedenselliğiyle ilişkilendirilebilecek en önemli konular arasındadır. Güvenlik doktrinlerinde yaşanan dönüşüm ve iç güvenlik konularında ortaya çıkan ihtiyaç, orduların ister istemez iç güvenlik konularıyla ilgilenmelerine neden olmuştur. Nitekim terör olaylarıyla mücadelede ordunun etkinliği büyük önem taşımaktadır. Ancak terör, genel itibarıyla dış bağlantılara sahip olduğundan başlı başına bir iç güvenlik konusu olmamakta, genel manada bir ulusal güvenlik sorunu olarak kendisini göstermektedir. Zaten burada söz konusu problem, terör gibi doğrudan silahlı gruplara karşı asayişin sağlamakta değil, kötü yönetim sonucu meydana gelen halk protestolarına karşı ordu gücünün şiddet unsuru olarak meydanlara gönderilmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla Janowitz'in orduya atfettiği kolluk kuvveti niteliği tartışmalı bir hale gelmektedir. Konuyu, ordunun toplumsal olaylardaki rolü ve siyasetin ordu ve toplumla ilişkileri açısından ele almak daha sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlayabilecektir. Batı Afrika'daki askeri müdahalelere ordu kurumunun iç ve dış işlevleri, bu işlevlerin siyasi-sosyal sonuçları ile beraber askerlerin dış sosyalizasyonuna etkisini tartışmanın alana farklı imkanlar sunabileceği düşünülmektedir.

Otoriter sistemlerde kitle mobilizasyonuna karşı ordunun şiddet kapasitesini kullanması, etnik ayrışmalarla birleştiğinde siyasal süreçler halk ve hükümet arasında ordunun merkezliği sorunsalını pekiştirmektedir. "Katılımı engelleyici" bir strateji olarak ordu şiddeti, etnik gerilimlerin kaynağı haline gelirken siyasal düzenin zayıflaması ve bozulmasına neden olmaktadır.¹³² Etnik çatışmaların yükselen boyutu, zaten iç asayiş gücü ve hakem pozisyonuna sahip olan ordunun siyasete ve

¹³¹ LIEBENOW J. Gus, *a.g.e.*, s. 245.

¹³² JENKINS J. Craig, KPOSOWA Augustine J., **The Political Origins of African Military Coups: Ethnic Competition, Military Centrality, and the Struggle over the Postcolonial State**, International Studies Quarterly, Vol. 36, No. 3 (Eylül, 1992), The International Studies Association, s. 289.

düzeni sağlamakta başarısız olan hükümete müdahalesini bir seçeneğe dönüştürmektedir. Ancak aynı çatışmaların ordu içine sirayet etme riski, orduyu toplum dışında daha güçlü aktörlerin desteğini aramaya itmektedir. Ülkeleri dış destekli rejim değişikliklerine sürükleyen ve askeri darbeleri birer dış müdahale aracına dönüştüren bileşenler siyasal sistemin uyumsuzluğu, etnik-dini ayrışmaların toplum ve orduda sert mücadelelere dönüşmesi ve orduların iç güvenlik konularıyla gereğinden fazla meşgul edilmesi olarak bu şekilde sınıflandırılabilir.

1.3.4. Orduların Oluşum Süreçleri ve Subayların Eğitimi

Bağımsızlıklarını kazanan Batı Afrika ülkelerinde ilk hedef, güvenliği ve devlet otoritesini sağlama almak amacıyla kendi ulusal ordularını oluşturmaktır. Askeri anlamda yakın geçmişte edinilen tek tecrübe, sömürge orduları bünyesinde yürütülen görevlerle elde edilmişti. Sömürge sonrası ve bağımsızlık sürecinde orduların oluşumuna dair iki temel sorun kendisini göstermekteydi. Bunlardan ilki, ulusal orduların teşekkülünde askere alma yöntemleri, görevlendirilecek subayların seçilmesi, güvenlik doktrinlerinin şekillendirilmesi hakkındaydı. Ordunun üst düzey komuta kadrosunun seçilmesi ve bu kadronun askere alırken ortaya koyacağı kriterler ciddi bir sorundu, zira bazı etnik gruplar askerlik mesleğinde tecrübeli ve bu mesleğe yatkınlar iken, başka etnik gruplar askeri konularda bilgisizlerdi.¹³³ Ordulardaki etnik ayrışma ve mücadelelerin temeli de bu dönemde atılmış oldu. Eldeki subay kadrosunun tamamının daha önce sömürge ordusunda görev yapmış olması, ordunun kurulmasından itibaren ilk iki subay jenerasyonunun sömürgeci ülkenin zihniyet ve nüfuz bakımından etkisi altında kalmasıyla sonuçlanmıştır.¹³⁴

Orduların oluşumunda bir diğer önemli sorun ise, askerlerin eğitimiyle ilgiliydi. Sivil-asker ilişkileri literatüründe son zamanlarda ortaya konan bazı çalışmalar askeri eğitim ile askeri darbeler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Subayların, asker darbelerinde ihtiyaç duyulan organizasyonel kabiliyet ve hedef/çıkar ortaklığı gibi olguları askeri eğitim sırasında edindikleri bu çalışmalarda vurgulanmaktadır.¹³⁵ Demokratikleşme yolundaki ülkelerde ve otoriter rejimlerde, subayların askeri akademilerdeki sosyalizasyonunun sonraki yıllarda askerin

¹³³ PABANEL, a.g.e., s. 19.

¹³⁴ PABANEL, a.g.e., s. 20.

¹³⁵ BÖHMELT Tobias, ESCRIBA-FOLCH Abel, PILSTER Ulrich, **Pitfalls of Professionalism? Military Academies and Coup Risk**, Journal of Conflict Resolution, 1:29, 2018, ss. 3-5.

siyasete müdahalesi için hazırlık sürecine dönüşebildiği bu çerçevede gözlemlenebilmektedir.¹³⁶ Askeri eğitimin doktrin, ideoloji, prensiplerin benimsenmesi ile kültür hayatına etkileri de dikkate alındığında, sivil-asker ilişkilerindeki önemi daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Demokratik devletlerin Batı dışı dünyada askeri eğitim desteği vermesi de bu çerçevede stratejik bir ehemmiyet kazanmaktadır. Yeni kurulan ulusal orduların eğitimi, gelişen teknik imkanlara adaptasyonu gibi ihtiyaçlar, bağımsızlığını yeni kazanan genç devletlerin tek başlarına karşılayabilecekleri boyutlarda değildi. Bu alanlarda gelişmiş ülkelerden destek almak tek çare olarak görünüyordu, fakat bu ülkenin genelde eski sömürgeci ülke olması askeri alanda bir tekelleşme meselesini de beraberinde getirdi.¹³⁷ Dolayısıyla subayların eğitimi konusunda çözüm olarak iki uygulama hayata geçirildi. Birincisi, genellikle eski sömürgeci ülkeden olmak üzere Batılı danışmanların Batı Afrika ordularında büyük yetkilerle donatılarak danışman olarak görev yapmaları ve Batı Afrikalı askerlerin eğitim için yurtdışına gönderilmeleri. Çoğunluğu Fransızca konuşan Batı Afrika ülkelerinde 1963 yılında 3000 adet Fransız askerî danışman görev yapmaktadır. Bu danışmanların sayısının 1981 yılında 1200'e düştüğü gözlemlenir. Buna mukabil, aynı yıllar arasında Fransa'da eğitim alan subay sayısı 800'den 1900'e çıkmıştır.¹³⁸

Yabancı askeri danışmanların sayısında yıllar içinde yaşanan düşüşe rağmen, yurtdışına eğitim için gönderilen subayların sayısında artış gözlemlenmektedir. Ancak, askeri eğitimin ve askeri politikaların yabancı etkisi altında belirlenmesinden daha da önemlisi, ordunun sık sık merkezi konuma yerleştiği Batı Afrika siyasetinde yabancı ülkelerin baskı ve nüfuz kabiliyetlerini yüksek seviyelerde tutmalarıdır. Soğuk Savaş'ın getirdiği nüfuz mücadelesinde güç arayışındaki gelişmiş ülkeler, askeri danışmanlık ve askeri eğitim gibi araçları siyasi hedefleri doğrultusunda kullanmışlardır. Yabancı ülkeler, eğitilen askerler üzerindeki nüfuzlarını kendi çıkarları adına siyaset sahnesine taşımışlar, devşirme olarak tanımlanabilecek yandaş subay gruplarını hükümetlere baskı yapmak için kullanmışlardır. Eğitim ve danışmanlık gibi konular başta olmak üzere ordunun dış sosyalizasyonu temelindeki ilişkiler yalnızca doktriner benzeşmeyi değil, farklı

¹³⁶ BÖHMELT, vd., **a.g.e.**, ss. 23-25.

¹³⁷ SCHNEYDER Philippe, **Les armées africaines**, Esprit, Nouvelle Série Septembre 67, 1967, ss. 300-318.

¹³⁸ LUCKHAM Robin, **French Militarism in Africa**, Review of African Political Economy, No. 24, The French Connection (Mayıs-Ağustos, 1982), ss. 55-57.

grupların yabancı ülkelerle çıkar ortaklığına da yol açabilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ordu içindeki çekişmelerin tarafı olan subayların İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerle anılmalarının kökeni de eğitim gibi dış sosyalizasyon faktörlerine dayanmaktaydı. Bu durum, bahsi geçen yabancı ülkelerin iç siyasette nüfuzunu ve ittifakları da beraberinde getirmiştir.¹³⁹ Bir kısmı asırlarca sömürge imparatorlukları tarafından yönetilen Batı Afrika ülkelerinin bağımsızlık sonrası dışa bağımlı siyasal ve askeri yapıları ise, Osmanlı gibi büyük devletlerle kıyaslanamaz mahiyettedir.

Yalnızca eski sömürgeci ülkeler olarak Fransa ve İngiltere'nin değil, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de orduların eğitimi ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde danışmanlık alanlarında ciddi etkileri söz konusudur. Gana'da, Batı Afrika'da bilinen ilk askeri darbelerden biri olan 1966 darbesinin gerçekleşmesinde, Kwame Nkrumah'ın subayların eğitimi ve askeri ekipmanın temini için Sovyetler Birliği ile anlaşması ciddi bir rol oynamıştı. İngiltere sömürge ordusunda görev yapmış olan ve Batı ile sıkı ilişkilere sahip olan subayların hoşnutsuzluğu bir yana, söz konusu radikal adımın bertaraf edilmesi için ABD bizzat devreye girmiş ve 1966 darbesinde aktif rol almıştır.¹⁴⁰ Soğuk Savaş döneminde açık ve sert rekabet halindeki bu ülkelerin, mücadele sahası olan ülkelere cunta hareketlerini desteklemeleri sık rastlanan bir durumdu, ancak Gana örneği askeri eğitim üzerindeki etkinliğin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bir ülkede subayların eğitiminin yurtdışı boyutunun, ülkelerin kendi aralarındaki siyasi ilişkilere ve aynı zamanda askeri darbelerle etkisi konusunda yeni yaklaşımların zarureti açıkça görülmektedir.

Son yıllarda ABD'nin dış yardım faaliyetleri kapsamında sunduğu askeri eğitim hizmetleri ile askeri darbeler arasında ilişki kuran çalışmalar göze çarpmaktadır. Jonathan Caverley ve Jesse Dillon Savage yaptıkları araştırmalarla yabancı askeri eğitimleri ve darbe girişimi sayılarına dair bir ilişkiyi ortaya çıkarmışlardır.¹⁴¹ Ordunun sivil/demokratik denetiminin sağlanmasını amaçladığı gözlemlenmesine rağmen yurtdışı askeri eğitim faaliyetlerinin darbeleri artırdığı ve

¹³⁹ Bkz. VON SANDERS Liman, **Türkiye'de Beş Yıl**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, 482 s.

¹⁴⁰ ASSENSOH, ALEX-ASSENSOH., **a.g.e.**, s. 133.

¹⁴¹ CAVERLEY, Jonathan, SAVAGE, Jesse Dillon, **Foreign Military Training and Coup Propensity**, Massachusetts Institute of Technology, October 1, 2015 (Çevrimiçi), https://www.jonathancaverley.com/uploads/2/9/7/2/29726853/caverleysavage_sept17_2015.pdf, 5.12.2017.

bu şekilde ters etki oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa ABD'nin IMET ve CTFP gibi dış askeri eğitim programlarının darbe ihtimalini artırdığı bu çalışmaların bulguları arasında yer almıştır.¹⁴²

1.3.5. Yabancı Askeri Misyon, Orduların Benzeşmesi ve Etkileri

Ordu mensupları yalnızca dış tehdide cevap vermek için değil, görevlerini daha iyi icra edebilmek için de dış dünyaya açık biçimde yetişmektedir. Yurtdışı müşterek askeri tatbikatlar, diplomatik misyonlar, teknoloji-ekipman tedariki, bölgesel ve global çapta ortak toplantılar gibi görevler aynı zamanda dış dünya ile sosyalleşme alanlarıdır. Görevlendirilen subaylar için yurtdışında prestijli bir konumda bulunmaktan, terfileri kolaylaştırmak ve satın almalarda ikili çıkar zemini elde etmeye kadar pek çok menfaat söz konusudur. Bu nedenle dış görevler rekabete ve tartışmaya yol açmaktadır. Bu durum subayların görev yaptığı ve ortaklık içinde olduğu devlet ve orduları kendileri için daha kıymetli hale getirir. Nasıl ki subay kadrosu çeşitli görevler için yurtdışına gönderiliyor ise yabancı askeri misyonlar da benzer görev ve motivasyonlarla sahada görev almaktadır. Askeri kadronun karşılıklı dolaşımının devletler için anlamı ise temsiliyet, daha nitelikli askeri personele sahip olmak ve askeri teknoloji ile ilgili know how aktarımı olarak özetlenebilir. Subayların dış dünya ile ittifak veya iş birliğine dayanan bu etkileşimi 'orduların benzeşmesi' (military emulation) olarak adlandırılabilir.¹⁴³ Söz konusu benzeşme süreci, subayların yabancı meslektaşlarıyla doğrudan sosyalleştiği ve yabancı ülkelerle özel bağlar kurduğu bir ilişkiye sahne olmaktadır. Benzeşmenin diğer önemli unsurları yabancı askeri ve teknik danışmanlar olmuştur. Bu danışmanlar zamanla yabancı askeri ve teknik danışmanlar orduların kurum organizasyonu, görevlendirme, terfi ve atamalar üzerinde söz sahibi olmaktadır ve böylece askerlerin kaderini tayin etme iktidarına kavuşmuşlardır. ABD ordusundan

¹⁴² CAVERLEY Jonathan D., SAVAGE Jesse Dillon, **When human capital threatens the Capitol: Foreign aid in the form of military training and coups**, Journal of Peace Research, 2017, ss. 542-557; CAVERLEY Jonathan D., SAVAGE Jesse Dillon **Training The Man on Horseback: The Connection Between U.S. Training and Military Coups**, War On The Rocks, 9.8.2017. (Çevrimiçi), <https://warontherocks.com/2017/08/training-the-man-on-horseback-the-connection-between-u-s-training-and-military-coups/>, 03.03.2018.

¹⁴³ RESENDE-SANTOS Joao, **Military Emulation in International System**, Harvard University, Department of Political Science, Doktora Tezi, Mayıs 1997, Massachusetts-Cambridge, ss. 66-67.

resmi veya özel olarak Güney Amerika’da görev yapan subayların bu derecede bir etkiye kavuşması bu konudaki örneklerdendir.¹⁴⁴

Orduların benzeşmesi çerçevesinde kurulan ilişki ağları gelecekte sivil-asker ilişkilerinin bozulmasına ve askeri müdahalelere neden olabilecek çıkar ilişkilerine yol açabilmektedir. Kriz anlarında dış aktör tarafından istifade edilmesi muhtemel bu ağlar, ordunun dış politikaya müdahalesi gibi sonuçlar da doğurabilir. Toplumsal ve siyasal aidiyetleri bireysel veya grupsal çıkarlar nedeniyle zayıflayan bazı subayların, yurtdışında kurdukları ittifaklarla iç siyasete bir siyasi aktör olarak dönüşleri yıkıcı neticeleri beraberinde getirecek zaaflar üretmektedir. Dış sosyalizasyon, ordunun sivil denetimi açısından kontrol edilmesi en zor alanı olarak görülmektedir. Orduların iç kurumsal işleyişlerinde rütbe ve terfilerin belirlenmesi süreçlerinde özerklik düzeyi, sivil-asker ilişkilerini ve askeri müdahaleleri etkileyici bir konuma sahiptir. Terfi ve görevlendirmede, devlet ve kurumlarının dış etkilere ne kadar açık oldukları, ilişkileri üzerindeki yabancı nüfuzunu anlamamıza da müsaade edecektir.

1.3.6. Askeri Bütçeler ve Subayların Finansal İlişkileri

Askeri bütçeler, sivil-asker ilişkileri alanında en çok değer verilen konulardan biri olagelmıştır. Ordu-siyaset ilişkilerindeki gerilimlerin önemli bir kısmı ordunun kurumsal ve subayların bireysel çıkarlarının sivil hükümet tarafından kısılması girişiminden doğmaktadır. Peter D. Feaver’ın Vekalet Teorisi, sivil denetimin sağlanmasını sivil karar mekanizmalarının askeri bütçeler üzerindeki tasarrufuna dayandırmıştır. Asil-vekil üzerinden formüle edilen siyaset-ordu ilişkisinde bütçe, siyasetin elindeki en güçlü koz olarak görülmektedir.¹⁴⁵ Dolayısıyla sivil denetimin gücü ve boyutlarının anlaşılmasında bütçenin sivil otorite tarafından özerk biçimde hazırlanmasının payı önem kazanmaktadır. Samuel Finer, ordunun siyasi karar alma süreçlerine müdahalesini “askeri baskı” olarak tanımlarken, askeri bütçelerin hazırlanması konusundaki yönlendirmelerini “askeri etki” kavramını kullanmaktadır.¹⁴⁶ Subayların, askeri bütçe hazırlanırken siyaset üzerine etki edebilmeleri, askeri baskı ve müdahalelerin de önünü açmaktadır. Öte yandan,

¹⁴⁴ RESENDE-SANTOS, a.e., ss. 68-69.

¹⁴⁵ FEAVER, *Armed Servants*, ss. 91-94.

¹⁴⁶ GOLDSWORTHY David, *Civilian Control of the Military in Black Africa*, African Affairs, Vol. 80, No. 318 (Ocak, 1981), s. 52.

subayların hoşnutsuzluğuna neden olabilecek askeri bütçelerin müdahalelere sebep olma ihtimali de askeri bütçeyi açmaza sürükleyen bir soruna dönüştürmektedir. Kesin olan şey, siyasal kurumsallaşmanın sağlanabilmesi ve sağlıklı sivil-denetimin yürütülmesi adına askeri bütçeyi belirleme yetkisinin özerk şekilde sivil-siyasi otoriteye sahip olması zaruretidir.

Askeri bütçe ile ilgili tek sorun bütçeyi kimin hazırlaması gerektiğinden ibaret değildir; öncelikle bütçenin yeterliliği ile ilgili kriterler göreceli olabilir. Siyasi otoritenin ayırdığı bütçe miktarı ordu mensuplarını tatmin etmeyebilir. Her ne kadar Feaver, bütçeyi sivil denetimin aracı olarak görse de dünyanın pek çok yerinde askerlerin orduya ayrılan payı beğenmeyerek siyasete müdahale ettiği bilinmektedir. Batı Afrika ülkelerinde orduların siyasete müdahaleleri, 1960'larda devletlerin bütçeyi kısımasıyla başlamıştır.¹⁴⁷ Asker maaş ve gelirleri, özlük haklarına dahil edilen hak ve muafiyetler, silah alımları, emeklilik, askeri yatırım ve şirketler bütçe kalemleri arasına giren konulardandır. Ekonomik refah düzeyi düşük olan Batı Afrika ülkelerinde askerlerin beklentilerini karşılama zorunluluğu, halkın ve sivil siyasetçilerin tepkisini çekmektedir. Kitle mobilizasyonuna karşı şiddet kullanımı, bu şartlar altında askeri rejimlerde yoğunlaşmıştır. Ordu ve siyaset arasındaki krizleri derinleştiren askeri bütçe sorunu, askeri müdahalelerin süreklilik kazanmasında dikkat çekici bir konuma sahip olagelmıştır.

Uluslararası finans kuruluşlarından ve gelişmiş ülkelere borç ve dış yardım olarak bürokratik işleyişini sağlayabilen ülkeler için, bütçenin oluşturulmasında dış aktörler de zorlayıcı birer etken olarak ortaya çıkarlar. Örneğin Uluslararası Para Fonu (IMF), bu ülkelere sunduğu destek ve kredilerin neticesinde bütçenin hazırlanmasında ve fiyatların belirlenmesinde uzun yıllar etkin rol almıştır.¹⁴⁸ Özellikle 1970'lerin sonu ve 1980'li yıllarda "yapısal düzenlemeler" başlığı altında sunulan reçeteler, bütçedeki kalemleri ve kurumların aldığı payları belirlemiştir. Kimi zaman askeri bütçenin, genel bütçe içindeki payının düşüklüğü, ordu mensupları ile siyasetçileri karşı karşıya getirmiştir. Ekonomik düzen ve işleyişe müdahale araçlarını elinde bulunduran kuruluşların, askeri bütçe üzerindeki etkinlikleri, askeri müdahalelerin oluşumuyla ilgili analizlerde hesaba dahil edilmelidir.

¹⁴⁷ WOLPIN Miles D., **Dependency and Conservative Militarism in Mali**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 13, No. 4 (Aralık, 1975), Cambridge University Press, s. 612.

¹⁴⁸ BIENEN Henry S., GERSOVITZ Mark, **Consumer Subsidy Cuts, Violence, and Political Stability**, Comparative Politics, Vol. 19, No. 1 (Ekim, 1986), City University of New York, s. 25.

Bütçe yetersizliğinin neden olduğu hoşnutsuzluğun ordu-siyaset arasında neden olabileceği bir başka sorun ise ordunun imkanlarını ve özlük haklarını yeterli bulmayan subayların toplum içi ve dışı aktörlerle patronaj ilişkileri kurmasıdır. Özellikle partner devletlerin gerçekleştirdiği dış yardımlar bürokrasiyi ve orduyu yakından ilgilendirmekte olduğu için subaylar bu devletlerle özel finansal ilişkiler kurmaya eğilim gösterebilirler. Adam kayırma, hizipçilik, etnik mücadele gibi olguların yaygın olduğu toplumlarda, nüfuz ilişkileri kadar finansal ilişkiler ve rüşvet ağları da dikkate değerdir. Pretoryan mücadelenin yoğun ortamında, güç arayışındaki subayların kendi grup çıkarları adına yurtdışından finansal destek almaları öngörülebilir bir gerçeği ifade eder. Söz konusu illegal durumun, yabancı ülkelerin finansal müdahale araçlarına ve siyasal sistemlerin zaaflarına bakıldığında bir gerçekliği ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut şartlarda, dış finansal kuruluşlar ve ülkelerin başka ülkelerde askeri bütçeye müdahale imkânı bulmasının yanı sıra, üst düzey askerlerle finansal etkileşimlere girerek nüfuz elde etmeleri mümkün görünmektedir.

Dolayısıyla askeri bütçe ve subayların özlük haklarına dair yetersizlik algısı üç gelişmeye kapı aralamaktadır: Subayların maddi durumlarından ötürü hoşnutsuzlukları ile siyasete müdahale eğilimlerinin artması; yabancı devlet ve finans kuruluşlarının yardım ve borç aracılığıyla bütçeye müdahale imtiyazı elde etmeleri; son olarak da subayların özel finansal ağlar ve patronaj ilişkilerine yönelmeleridir. Askeri darbelerin ve siyasete müdahalelerin oluşum sürecinde bu ve benzeri durumların etkinliğini anlamaya çalışmak, dış finansal aktörlerin siyasal sistem içinde ve ordu-siyaset ikilemine etkileri bakımından analiz etmek alana katkı sunacaktır. Ayrıca eğitim, dış yardım, danışmanlık, bütçe, silah ve askeri teknoloji gibi konularda dışa bağımlılık, orduların müttefik devletler konusunda hassaslaşmasına ve zaman zaman dış politikaya müdahalesine yol açmıştır. Dış nüfuzun çeşitli araçlarla yoğun olduğu ülkelerde sivil hükümet ve ordu böylece karşı karşıya gelebilmektedir.

1.3.7 Ordu ve Dış Politika

Ordu ve siyaset arasındaki gerilimlerin en çok görünür olduğu yer hiç kuşkusuz iç siyaset olmaktadır. Terfi ve bütçe gibi ordu kurumunu ilgilendiren konuların dışına çıkacak kadar siyasetin merkezine yerleşebilen subayların toplumsal politika ve siyasal tercihlere de müdahale edebildiği bilinmektedir. Fakat,

savunma odaklı bir organizasyon olan ordunun dış gelişmelere olan duyarlılığı, küresel şartlar ve tehdit algıları nedeniyle orduyu pek de göz önünde olmayan bir dış politika aktörüne dönüştürmektedir. Ulusal orduların dış politika üzerindeki etki ve ağırlıkları, iç politikaya göre çok daha fazladır. Ordunun siyasi özerkliğe sahip olduğu ülkelerde tehdit algısının boyutlarına göre ordu mensupları dış politikanın rotasını belirleme imkân ve iktidarına kavuşabilmektedirler.

Ordunun dış politika üzerindeki etkisine dair dikkat çekici bir diğer nokta ise, bu etkinin genellikle sivil siyasetçiler tarafından da meşru olarak kabul edilmesidir. Ulusal çıkarlar içerisinde temel bir konuma sahip olan “ulusal güvenlik” ihtiyacı, siyasetçilerin ordunun dış politikadaki görüş ve etkilerini hoşgörüyü karşılmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan ordunun, dış politika üzerindeki etkilerinin artması siyasetçilerle aralarında huzursuzluklar doğurabilmektedir.¹⁴⁹ Türkiye’de de Kıbrıs sorunu gibi problemlere yaklaşımda ordunun görüşleri merkezi bir konuma sahiptir. Ordunun yönlendirmesi bu gibi sorunların “milli dava”, “devlet politikası” gibi kavramlarla “depolitize” bir çerçeveye yerleşmesine neden olmuştur ki, bu durum ordunun “partiler-üstülük” iddiasıyla doğrudan ilişkilidir.¹⁵⁰ Ordunun kurum nitelik ve kültüründen dolayı doğal şekilde ortaya çıkan bu öncelik ve etki, dış politikanın siyasal ve bürokratik diğer paydaşlarını geride bırakmasıyla pretoryanizmin dış politikaya taşınması olarak da anlaşılabilir. Pek çok ülke Soğuk Savaş döneminde ordunun dış politikadaki ağırlığına şahit olmuştur. Fakat güçlü-gelişmiş ülkelerde bu durum ordunun sivil denetimi için olumlu koşullara neden olurken, geliştirmekte olan ülkelerde ordunun siyasette merkeziliğine ve iç siyasette etkinliğini artırmasına yol açmıştır.

Bu ülkelerde ordunun dış politikada belirleyici bir konum edinmesi, müttefik olsun veya olmasın, ilişki içerisinde olduğu diğer devletlerin de farkında oldukları bir gelişmeydi. Böyle bir tablo, etkisine inandıkları durumlarda subaylarla paralel bir diplomasi hattı geliştirmelerine de neden olmuştur. Güvenlik işbirliği görünümü arkasında subaylarla dış politika konularını müzakere edebilmek, siyasi sorumluluğa

¹⁴⁹ ABD ve Fransa’daki örnekler için bkz. PERRY Mark, **The Pentagon’s Wars: The Military’s Undeclared War Against America’s Presidents**, Basic Books, New York, 2017, 368 s.; CAILLETEAU François, **Le Rôle et l’Influence des Responsables Militaires dans la Politique Extérieure de la France. Les leçons du XXe siècle**, Revue internationale et stratégique, Armand Colin, 2002:4/48, ss. 53-61.

¹⁵⁰ UZGEL İlhan, **Ordu Dış Politikanın Neresinde? Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu** içinde (Der. Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 313.

sahip olan sivil siyasetçilerle müzakereye oturmaktan çok daha “verimli” olacağından böyle bir tercihin rasyonelliği tartışılmaz mahiyettedir.¹⁵¹

Ordunun dış ilişkilerdeki etkinliği, kurumsal çıkarlardan bireysel çıkarlara değin epeyce getiriye de açık bir platform üretmektedir. Partner devlet, siyasete baskı kurma yoluyla beklentilerini yerine getirebilecek olan subaylara yardım adı altında pek çok imkân sunabilmekte, bu çıkar ilişkisinin sınırların öngörülemez bir hale ulaşmasına neden olabilmektedir. Elbette böyle bir ağ, sivil-asker ilişkilerinin giderek zayıflamasına ve çatışmanın boyutlarının büyümesine yol açacaktır. Kişisel ve kurumsal çıkarlarını, siyasi otoritenin ve devletin çıkarlarından üstün görme eğilimindeki subay kadrosunun siyasete farklı düzeylerde müdahalesi sürpriz olmayacaktır. Devletler arası sistemde bu yolla oluşan ilişkiler, maruz kalan devletler için egemenlik buhranına neden olmaktadır.

Her pretoryen toplum güvensizlikler üretmektedir. Ordunun da dahil olduğu sosyal grupların sert mücadelesi, iktidara erişen grubun dış müttefik bularak iktidarını koruma eğilimine yöneldiği bir siyasi ortamı doğurmaktadır. Dış aktörlerle çıkar ilişkisine bulaşmış bir ordu, dış politikadaki güçlü etkisini iç politikaya taşımaya çalışarak siyasi erke karşı gücünü artırmaya yönelir, fakat dış politikadaki yabancı etkisini bu kez iç politikaya taşımış olacaktır. Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, Bertrand Badie de güçlü ve Batılı devletlerin daha zayıf devletleri kontrol etmeye dış politikadan başladığını dile getirerek bu kanaati doğrulamaktadır.¹⁵² Bir diğer ifadeyle yabancı bir ülkenin bir ülkenin iç işlerine ve sivil-asker ilişkilerine dair müdahalesi dış politikadan başlamaktadır.

1.4. KURUMSAL YAKINLIK VE SOSYALLEŞME

Önceki bölümlerde sivil-asker ilişkilerinde genel hatlarıyla teorik yaklaşımlar ve bu yaklaşımlarda dış etkilerin ve müdahalelerin literatürdeki eksikliği ifade edilmiştir. Ayrıca askeri darbelerde dış etkileri kolaylaştıran iç dinamikler betimlenmeye çalışılmıştır. Siyasi sistemin zayıflığı, etnik rekabetin körüklediği

¹⁵¹ 1980’lerde Genelkurmay Başkanlığı yapan Necip Torumtay’ın ABD’li senatörlerle görüşmesinde Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ilişkileri, İran-Irak savaşı bağlamında verdiği taahhütler askerin dış politika üzerindeki ağırlığı bakımından çarpıcıdır. **CIA Library, Codel Byrd: Meeting With Chief of Turkish General Staff**, February 1988.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90M00005R000700130044-8.pdf>, 13.5.2018.

¹⁵² BADIE, 1992, ss. 55-61.

Pretoryan mücadele, ordunun oluşumunda ve işleyişinde dışa bağımlılık, esas olarak dış tehditlere karşı koyma görevine sahip ordunun amacı dışında kullanılması, ordunun bütçesi ve subayların maddi imkanlarına dair sorunlar, dış politikadaki anlaşmazlıklar bir ülkeyi dış etkilere açan iç dinamiklerdir. Sömürgeciliğin sona erdiği 20. yüzyılın ikinci yarısında kurulan devletler kurumlarını teknik ve finansal nitelikli dış yardım ve desteklerle oluşturmuştur. Bürokrasi ve orduların kuruluşunda ve gelişiminde rol oynayan dış destekler, her ne kadar bu süreçlerde olumlu bir rol üstlenseler de zaman içinde dış nüfuzun araçlarına dönüşmüştür. Soğuk Savaş dönemindeki büyük rekabet, tarafların nüfuz alanlarını harekete geçirmelerine ve gerekli gördüklerinde açık veya örtük müdahalelerde bulunmalarına yol açmıştır. Dış nüfuz elbette yalnızca araçlarla ilgili değil, ittifak halinde olunan hükümetin siyasi ve diplomatik tavırlarıyla da ilgilidir. Nüfuzun devamı için muhatap hükümetlerin ittifak ekseninden ayrılma yönünde bir irade ortaya koymaması gereklidir. Aksi takdirde farklı sektör ve araçlarla temin edilen nüfuz alanı kaybedilebilir. Çıkarlarına yönelik böyle bir riskle karşı karşıya kalan devletler baskı araçları geliştirmiş, hatta ayrışma yaşayan hükümetleri devirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu noktada söz konusu girişimlerin hangi araçlarla ve hangi koşullar altında başarılı olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soruya verdiğimiz cevap, askeri darbeleri yönlendiren dış etkilerin ölçüleceği parametreleri de ortaya koyacaktır. Önceki bölümlerde açıklanan iç dinamikler ve dış nüfuzun birleşmesi sonucu askeri darbelerin müdahale aracına dönüşmesinde kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi temel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin, başka ülkelerdeki askeri darbelerde açık veya örtük dış müdahalesi belli bir yakınlık ve sosyalleşme gerektirmektedir. Zira bu tarz bir müdahale bürokrasinin uzman kadrosunu ikna ve tatmin edecek bir odaktan gelmiyorsa, hiçbir üst düzey memur böyle irrasyonel bir riske atılmak istemeyecektir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi, şu dört ana gösterge ile açıklanabilir:

- Askeri sosyalizasyon
- Ekonomik ilişkiler ve işbirliği
- Askeri materyal
- Kişisel/kurumsal ağlar

Çalışmamızın metodolojisi bu göstergeler ile alt göstergelerinin analizi üzerine kurulu olacaktır. Bir devletin diğer bir devlet üzerindeki nüfuzunun

ölçülmesine dair ortaya konan bu parametrelere yönelik verilerin elde edilmesi için açık kaynaklar ve indekslere başvurulacaktır. Analiz için belirlenen bu temel ölçüt, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi yükseldikçe darbe üzerindeki dış müdahalenin başarı ihtimalinin arttığı iddiası üzerine kuruludur. Öncelikle kurumsal yakınlık ve sosyalleşmenin dayandığı tüm göstergeleri açıklamak yerinde olacaktır.

1.4.1 Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Atlantic Council ve The Hague Centre for Strategic Studies adlı düşünce kuruluşları tarafından 2018 yılında tamamlanan “Globalleşen Dünyada Güç ve Nüfuz” (Power and Influence in Globalized World) başlıklı bir çalışma yayınlanmıştır.¹⁵³ Devletlerin nüfuz kapasitelerini inceleyen söz konusu çalışma “Foreign Bilateral Influence Capacity Index (FBIC)” (Karşılıklı Dış Nüfuz Kapasite İndeksi) bir ölçüme yer vermiştir. FBIC siyasal, ekonomik ve güvenlik olmak üzere üç farklı boyutta şekillendirilmiştir. FBIC indeksinde iki devlet arasındaki genel ticaretin veya silah ticaretinin boyutları, petrol boru hattının varlığı, dış yardım miktarı, savunma veya ticaret iş birliği antlaşmalarının varlığı, ittifak düzeyi gibi göstergeler dış nüfuzun seviyesini ortaya koymak için kullanılmıştır. Örneğin, hedef ülke tarafından nüfuz sahibi devletten yapılan silah alımının genel silah alımına oranı, silah bağımlılığı açısından bir veri olarak kabul edilmektedir. Güvenlik bağlamında askeri savunma iş birliği antlaşmasının varlığı, hukuki olarak da müdahale hakkı vermesi bakımından önemli bir kriterdir. 1963, 1980, 2000 ve 2016 dönemleri baz alınarak ve öz konusu göstergelerle değerlendirildiğinde Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’nın FBIC’de ilk üç içindeki yerleri hiç değişmemiştir.¹⁵⁴ FBIC indeksinde gerçekleşen ölçümlerin bir benzerini askeri müdahalelerde dış nüfuz bağlamında tatbik etmek, dış nüfuz araçlarının müdahale başarısına etkisini analiz etme açısından faydalı bir ölçüt ortaya koyacaktır. Ancak, darbe olgusu askeri ve siyasi açıdan öne çıktığı için başka gösterge ve kriterlere ihtiyaç duyulacağı açıktır. Askeri eğitim, danışmanlık, askeri üsler, paralı askerler, istihbarat faaliyetleri, kişisel-kurumsal ağlar gibi faktörler yabancı nüfuzunun boyutlarının daha net anlaşılması için gereklidir.

¹⁵³ MOYER Jonathan D., SWEIJS Tim, BURROWS Mathew J., VAN MANEN Hugo, **Power and Influence in Globalized World**, Atlantic Council&The Hague Centre for Strategic Studies, Washington, 2018, 30 S.

¹⁵⁴ Fransa, ikinci sıradan üçüncü sıraya gerilemiş, ABD ise ilk sıradaki yerini tüm dönemlerde muhafaza etmiştir. MOYER vd., **a.e.**, ss. 12-13.

Askeri darbeler üzerindeki dış yönlendirmelerin başarısını veya başarısızlığını belirleyen faktörleri temelde kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi üzerinden ele almak mümkündür. Çünkü bir müdahale için sahada müdahale araçlarının bulunması, bu araçların etkinlik düzeyi büyük önem arz edecektir. Kurumlar, siyaset ve toplum üzerindeki dış nüfuzu sağlayacak etkenler, dış aktörün darbeyi destekleme veya engelleme girişimlerinin sonucunu da doğal olarak etkileyecektir. Devletlerin kendi aralarındaki ilişki, bağımlılık ve etkileşim düzeylerinin askeri darbe üzerindeki müdahalelerdeki etkisi böylelikle incelenebilecektir. Güçlü devletlerin çeşitli araçlarla başka devletlerin iç siyasetine müdahalede bulunma, etkileme gücü veya başka bir deyişle dış nüfuz kapasitesini ölçebilmenin yolu, kurumsal yakınlık göstergelerini dikkate alma zarureti doğurmaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme, daha önce yer verilen faktörlerin dört ana başlık altında toplanmasıyla analiz edilecektir: Askeri sosyalizasyon, ekonomik iş birliği, askeri materyal varlık ve kurumsal-kişisel ağlar.

Tablo 1.1. Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi Göstergeleri

Askeri Sosyalizasyon	Ekonomik İş birliği	Askeri Materyal	Kurumsal ve Kişisel Ağlar
*Askeri eğitim ve danışmanlık hizmetleri *Savunma iş birliği antlaşmaları *Diplomatik temsilcilikler ve dış askeri misyonlar *İkili veya çok taraflı müşterek askeri tatbikatlar ve operasyonlar	*Parasal finansal ve antlaşmalar *Dış yardım, doğrudan yatırım, kredi ve hibe *Dış ticaret hacmi	*Silah ticareti *Askeri üs ve birliklerin varlığı *Yabancı paralı askerler ve özel-yarı özel güvenlik şirketleri	*İstihbarat faaliyetleri ve istihbarat paylaşımı *Kişiselleşmiş ilişkiler *Medya araçlarının etkinliği

Sömürgeciliğin sona ermesiyle kurulan yeni devletler kendi ordularını meydana getirmiştir, bu ordularda görev yapmaya başlayan subay ve ast subaylar eski sömürgeci ordular veya halefleriyle¹⁵⁵ etkileşimi yeni dönemde güçlü biçimde sürmüştür. Askeri eğitim ve danışmanlık, silah ve teçhizat temini gibi konularda bu devletlerden yardım alınmaktadır. Fakat, önceki bölümlerde değinildiği gibi sosyalleşme alanları bunlarla sınırlı değildir. Dış nüfuz analizi konusunda bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Dış nüfuz siyaset, bürokrasi, ordu, iş dünyası gibi geniş yelpazedeki bir alanı tahkim etme kapasitesini göstermeli; siyasi, askeri, hukuki, ekonomik dayanaklara sahip olmalıdır. Savunma iş birliği antlaşmaları, subay eğitim programları, ortak tatbikatlar, askeri üsler, askeri danışmanlık, paralı askerlerin veya özel güvenlik şirketlerinin varlığı, dış yardım ve krediler, finansal ilişkiler, dış ticaret, kişisel ağlar ve istihbarat ağlarının yalnızca pivot ülkelerdeki ihtiyacı karşılamadığı, dış nüfuzun araçlarına dönüştürüldüğü önceki bölümlerde yer alan açıklamalarda görülmektedir. Bu göstergelerin askeri darbelerdeki dış müdahalelerin incelenmesinde bahsi geçen dört analiz birimi içerisinde yer alması uygun bulunmuştur. Bazı göstergeler hakkında veri elde etmenin zorluğu kabul edilmekle beraber ulaşılabilir verilerin değerlendirilmesi dış nüfuz açısından daha net ve sağlıklı bir çerçeve elde edilmesini temin edecektir. Destekleme ve engelleme olmak üzere iki temel müdahale biçiminin dış müdahalelerdeki başarısının, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyine göre şekillendiği bu çalışmanın temel önermesini teşkil etmektedir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşmenin analiz edilmesine izin verecek olan söz konusu göstergelerin ele alınması ve açıklanması ile teorik çerçeve tamamlanacaktır.

1.4.2 Askeri Sosyalizasyon

20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan yeni devletlerin ilk meselesi silahlı kuvvetlerin oluşturulmasıydı.¹⁵⁶ Fakat güvenliğin sağlanması ve muhtemel dış tehditlerin bertaraf edilmesi için ordunun varlığı tek başına yeterli değildir. Çünkü henüz tecrübesiz olan kurumlar ve güvenlik bürokrasisinin risklere cevap vermesine imkân yoktur. Bu noktada hangi devletle ittifak yapılacağı sorusu belirlemektedir. Hemen hepsi sömürgecilik altında yaşamış olan bu toplumlarda, bağımsızlığın

¹⁵⁵ İngiltere'nin Batı Afrika'dan çekilmesiyle Amerika Birleşik Devletleri bu bölgede pro-aktif bir siyaset izlemiştir. FRANCIS David J., **US Strategy in Africa: AFRICOM, Terrorism and Security Challenges**, Londra-New York, Routledge, 2010, s. 15.

¹⁵⁶ PABANEL, a.g.e., ss. 8-14.

kazanılmasına rağmen ve kültürel nedenlerle eski sömürgeci iktidarlarla ittifak kurulması eğilimi ağır basmıştır. Soğuk Savaş'ın baskın olduğu küresel ortamda muhalif tutum gösteren hükümetler ise Batı Blokuna karşı Çin ve Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayı tercih etmişlerdir. Aynı dönemde küresel bağlamdan ötürü dış müttefikin kimliği, rejimin durumu ve resmî ideolojiyi de belirleyen bir etken olmuştur. Bu durum devletlerin askeri ittifak durumlarını, askeri ortaklıklarını ve müşterek tatbikat gibi mesleki eylemlerini sosyalleşme açısından da önemli hale getirmektedir.

Bürokrasinin ve ordu kurumunun organizasyonunun, siyaset ve toplum ile ilişkilerinin düzenlenmesi için askeri eğitmen ve teknik danışman gibi ihtiyaçlar dış müttefik tarafından temin edilmiştir. Bazıları doğrudan genelkurmay başkanlığı yapan bu uzman kadro, zaman içinde ordunun terfi, görevlendirme, rütbe ve atamalarında birinci dereceden etkili olmuşlardır. Askeri eğitmen ve danışmanın uyruğu olduğu yabancı devletin, ordu kurumunun iç düzenine etki etme kapasitesi anlamına gelecek böyle geniş yetkiler istismara açık bir durum arz etmektedir. Nitekim kriz anlarında böyle istismarların belli olduğuna dair iddialar var olagelmıştır. Silahlı kuvvetlerin organizasyonel ve operasyonel kabiliyetleri için gerekli görülen dış desteğin etkinliğini orduyu dizayn edecek seviyeye çıkarması ordu mensuplarını yabancı askeri teknik kadroya mahkûm etmekte, bu ekiplerle daha fazla sosyalleşmeyi mesleki bir mecburiyet haline getirmektedir. Subaylar, mesleki ve teknik anlamda pek çok faydalı bilgi edindiği yabancı eğitmen-danışman kadrosundan sivil-asker ilişkilerine dair pek çok olumsuz tutum öğrenebilmektedir.¹⁵⁷ Zayıf siyasal sistemlere sahip devletlerde subayların askeri okullarda sosyalleşmesinin sonraki yıllarda askerin siyasete müdahalesi için hazırlık sürecine dönüşebildiği bu çerçevede gözlemlenmektedir. Askeri ittifakın yüksek düzeyi, söz konusu yabancı uzman kadronun bağlı bulunduğu müttefik devletin ordunun işleyişi üzerinde tekelleşmesi sorununu da beraberinde getirmektedir.¹⁵⁸ Subayların, mesleki gelişim ve terfileri adına tekelleşmiş yabancı unsurlara mecbur kalışı ordunun genetiğini ve davranışlarını belirleyecek bir zorunlu bir ilişki doğurmaktadır. Askeri sosyalizasyon olarak adlandırılan bu ilişki zemini orduyu dış nüfuz ve yönlendirmelere müsait kılmaktadır. Bu sosyalizasyon biçimi eğitim ve danışmanlık sürecinden ibaret değildir. Sosyalizasyon süreçlerinin konusu olan teknoloji transferi,

¹⁵⁷ BÖHMELT vd., a.g.e., ss. 23-25.

¹⁵⁸ SCHNEYDER, a.g.e., s. 314.

eğitim, askeri-teknik iş birliği, ortak hareketler ulusal sınırlar içerisinde uluslararası güvenlik kurumları veya üçüncü ülkelerin birlikteliğinde gerçekleşebilmektedir. Bu alanlarda destek veren ülkelerin, yalnızca ordu üzerinde değil, siyaset üzerinde de nüfuz elde edebildikleri bilinmektedir. Büyükelçilikler ve askeri misyonlar, ittifakın yoğunluğuna göre, askeri stratejik planlamalarda da söz sahibi olmaktadır.¹⁵⁹ Kurumsallaştıkları ilk dönemlerden itibaren, istihbarat işlevine de büyük katkı yapan ve askeri diplomat konumundaki ataşe-militer ve ataşe-navaller genellikle bu ittifakların üst düzey dış muhataplarını teşkil etmektedirler. Ancak büyükelçilerin de üst düzey subaylarla ilişkiler kurduğu, temsil ettikleri ülkelerin pozisyonları konusunda sık sık bilgilendirme yaptıkları da bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türden bir bağımlılığın güvenlik zaaflarına neden olabileceği gerçeğine rağmen sürdürülmesi aradaki mecburi ilişkiyi açıklayıcı mahiyettedir.

Hükümetler arasındaki siyasi anlaşmalar ordu-siyaset krizlerinde yabancı misyonların da birer hakem olarak belirmesine neden olmaktadır. Güçlü devletler kendi çıkarlarını korumak ve genişletmek amacıyla, bu tarz muhtemel krizlerde destekleyici veya önleyici bir pozisyona geçebilmektedirler. Yabancı misyonların diyalog ve müzakere eylemlerine dahil olması askerleri müdahale için teşvik edebilmekte veya yalnızlığa itebilmektedir. Yabancı diplomatik misyonların etki gücüne, krizlerde askeri müdahale imtiyazı veren hukuki antlaşmalar da eklendiğinde söz konusu yabancı devletlere geniş bir nüfuz ve müdahale gücü sunulmuş olmaktadır. Savunma ve askeri teknik işbirliği antlaşmalarının, güvenlik krizlerinde ortaya çıkan garantör devletleri hukuki olarak tanımladığı, pratik sonuçlarla doğrulanmaktadır. Özellikle Afrika'da, askeri müdahale dönemlerinde askerlerin veya sivil hükümetin savunma antlaşmalarını gerekçe göstererek ABD veya Fransa gibi yabancı ülkelerin büyükelçilikleriyle pazarlığa oturmaları, dış etkiler açısından şaşırtıcı fakat bir o kadar da somut bir gerçekliğe işaret eder. Orta Afrika Cumhuriyeti'nde 1966 yılının ilk gününde gerçekleşen Noel Darbesi'nde Fransa Büyükelçiliğinin ve askeri misyonları temsil eden diplomatların etkinliği şaşırtıcı boyutlardadır. Fransız devlet arşivlerinin yayınladığı resmî belgelere göre, Çin Halk Cumhuriyeti'yle gizli antlaşmalar imzaladığı öğrenilen ve rahatsızlığa neden olan O.A.C. Devlet Başkanı David Dacko'yu devirme amacı güden askeri ihtilalin hazırlık aşamasında, subaylar toplantılarını dahi Fransa Büyükelçiliği'nde

¹⁵⁹ RESENDE-SANTOS Joao, a.g.e., s. 70.

gerçekleştirmektedirler.¹⁶⁰ Darbenin her aşamasında Fransız diplomatlar bilgilendirilmektedir, icraat safhasında ise son görüşme yine Fransa Büyükelçisi'yle yapılmıştır. Büyükelçi Jean Français'nin, Fransa Dışişleri Bakanlığı'yla yazışmaları, diplomatların askeri darbeye müdahil oluşlarının merkezi hükümetin bilgisi ve emri dahilinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır.¹⁶¹ Büyükelçilik, resmi bir makam olarak örtük bir operasyonun koordinasyonunu sağlamıştır. Ayrıca, darbe sonrası cunta idaresini kurup başına geçen Albay Jean Bedel Bokassa, yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Fransa Büyükelçiliği'nin hararetle tercih ettiği bir isimdi. Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki Noel Darbesi örneği gibi başka örnekler de mevcuttur. Diplomatik temsilciliklerin, illegal bir yol olsa da bulundukları ülkelerdeki iç siyasete karışmanın üssü haline gelebileceklerini gösteren bu örnekler, askeri darbelerin dış müdahale enstrümanına dönüşüm sürecini de kavramamız için anlamlı görünmektedirler. Devletlerin en yetkili dış temsilcilikleri olan büyükelçiliklerin askeri ayaklanmalarda rol alması, darbelere yönelik pozisyonlarındaki açıklık ve resmi tutum açısından da dikkate alınmalıdır.

Askeri dış sosyalizasyon, subayların yabancı askeri eğitmen-danışman kadrosu, diplomatik misyonlar, müşterek görevleri birlikte icra ettikleri yabancı askerlerle irtibatı ile de sınırlı değildir. Sosyalleşme silah ticareti veya genel ekonomik ilişkiler, yabancı askeri üsler veya uluslararası medya üzerinden de sürebilmektedir. Daha genel bir fotoğraf içinde bakılacak olursa bu unsurlar toplum içindeki sosyal grupların davranışlarına nüfuz edecek önemdedir. Devlet ile birlikte zenginleşmenin ikinci kaynağı olan yabancı sermaye gruplarının toplumun tümü üzerindeki etkisi askerler için de söz konusudur. Bu ülkelerde ekonomik varlığın büyüklüğü ile öne çıkan devletler ve sermaye grupları, subayları teşvik etme ve engelleme gücüne sahip olabilirler. Ekonomik çıkarların, darbe olaylarının gerçekleşmesinde yadsınamaz bir ehemmiyete sahip olduğu unutulmamalıdır.

¹⁶⁰ RFI Afrique, **Archives Foccart: la France et le coup d'Etat de Bokassa**, 26.2.2016, (Çevrimiçi), <http://www.rfi.fr/afrique/20160210-archives-foccart-france-rca-coup-etat-bokassa-histoire>, 22.7.2018.

¹⁶¹ RFI Afrique: **Archives Foccart et les graphiques et les documents du coup d'Etat de Bokassa**, 26.2.2016, (Çevrimiçi), <http://graphics.rfi.fr/centrafrique-1966-foccart-bokassa-dacko-de-gaulle-diaporama/> Erişim Tarihi: 21.07.2018.

1.4.3. Ekonomik İlişkiler ve İşbirliği

Dış nüfuzun maddi çıkar ayağını teşkil eden ekonomik ilişkiler ve işbirliği parametresi üç alt göstergeden oluşmaktadır: Ticari ilişkiler, dış yardımlar ve parasal-finansal antlaşmalar. Yeni devletlerin ortaya çıkışında dış aktöre para birimini belirlemeye varan imtiyazlar sunan parasal-finansal antlaşmalar, sonraki yıllarda borçlanma ile yönetime etki etme fırsatı sunmuştur. Bu antlaşmaların sağladığı hukuki çerçeve neo-kolonyal ağ inşası bakımından çok önemlidir. Bir yandan yabancı devleti iç finansal işlemler konusunda yetkili kılarken diğer yandan eşitsiz bir ticari faaliyet alanı üretmiştir. Paranın kullanımı, piyasanın işleyişi ve enerji gibi stratejik materyal ticareti bu yolla 'müttefik' devletlerin tekeline geçmiştir. Örneğin, Fransa'nın Batı ve Orta Afrika bölgeleriyle kurduğu ekonomik bağ bu cinsten bir süreç doğurmuştur. Buna aykırı davranan Gine ve Mali gibi ülkeler ise farklı yöntemlerle cezalandırılmışlardır. İkinci dalga antlaşmalar ise neoliberal ekonomiye geçiş sürecinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarıyla yapılmıştır. Borçlanma ile başlayan ilişkiler bu kurumların iç piyasa ve siyasete müdahalesine kadar vardırılmıştır. Bu antlaşmaların hangi koşullarda yapıldığı ve sonuçlarının neler olduğuna dair bilgiler tarihsel ve yapısal arka planın betimlendiği ikinci bölümde detaylı biçimde ele alınacaktır.

Dış nüfuzun ekonomik boyutunu biçimlendiren diğer araçlar dış yardım, doğrudan yatırımlar ve karşılıklı ticari faaliyetlerdir. Sadece dış nüfuzun değil, pazar üretme odaklı kalkınmacı yaklaşımın da enstrümanı olan dış yardım somut bir işbirliği aracı olarak devletlerin ve toplumların hayatına etki etmektedir. Hans Morgenthau'nun "Dış Yardımın Siyasal Teorisi" (A Political Theory of Foreign Aid) başlıklı makalesi dış yardımın nüfuzla ilişkisi bakımından dikkate değerdir. Morgenthau'ya göre, para, mal veya hizmet (genel manada birçok imkânı içerebilmektedir) bir dış politika aracı olan dış yardımlar, işlevlerine göre şöyle sınıflandırılmalıdır: insani yardım, kamusal mevcudiyet ve işleyişin sağlanmasına yönelik destekler, askeri dış yardım, prestij amaçlı dış yardım, ekonomik kalkınma yardımı ve siyasi hedefi olan rüşvetler.¹⁶² Morgenthau, en az siyasi görünüme sahip olan insani yardımların bile siyasi hedefler güdebildiğini, büyük şirketlerin desteklediği insani yardım kuruluşlarının yardım politikaları üzerinden izah

¹⁶² MORGENTHAU Hans, *A Political Theory of Foreign Aid*, The American Political Science Review, Vol. 56, No. 2, Haziran 1962, APSA, s. 301.

etmektedir¹⁶³. Bu yaklaşıma göre, kamusal varoluş ve işleyişi amaçlayan yardımlar, ülke bürokrasilerinin ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ciddi bir etkiye sahip olduklarından siyasi bağımlılık anlamına da gelmektedirler. Bu şekilde siyasal ve bürokratik statükonun devamını veya sarsılmasını sağlayabilmektedirler. Kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından etkin olabilen dış yardımların, siyasal rejim ve hükümetler tarafından dikkate alınması gerektiği, dolayısıyla yardım yapan ülkelerin taleplerinin siyasette belirleyici olduğu bir siyasal ortamla sonuçlanabilmektedir. Morgenthau'nun rüşvet kategorisinde değerlendirdiği yardımlar ise, 18. ve 19. yüzyıllarda bir diplomasi aracı olarak kullanılmaktadır. Morgenthau, siyaset ve bürokraside yetkin kişilere sunulan imkanlarla imtiyaz satın alma işlemi olan bu alışverişin zamanla farklı biçimlerle tebarüz edebileceği görüşündedir.¹⁶⁴ Sözgelimi sadece kişilere değil, ittifak halinde olunan kurum ve hükümlere de “ekonomik kalkınma yardımı” görünümünde siyasi rüşvetler sunmak mümkündür. Hangi görünümde olursa olsun, dış yardımların iç siyasal ve sosyal dönüşümler üzerinde etki edebileceği bu şekilde ifade edilmektedir. Askeri dış yardımlar ise, özellikle Soğuk Savaş döneminde dikkate değer bir enstrüman olmuştur. 1961 yılında ABD'nin dış yardımları içinde “aslan payı”nın askeri yardımlara ayrıldığını hatırlatan Morgenthau, bu yardımları ittifakların oluşumunda müttefikleri kendi tarafına yaklaştırmının geleneksel bir aracı olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁵ Ayrıca, bu yardım yalnızca müttefiklere değil, nüfuz alanını genişletme amacıyla ittifakın dışında kalan ülkelere de aktarılmaktadır.¹⁶⁶ Bu bağlamda dış yardımlar, genel hatlarıyla ekonomik olmaktan çok siyasi anlam kazanmaktadırlar.

Dış yardım ve rejimlerin niteliği ilişkisine dair verilebilecek ilk örneklerden biri de şüphesiz ABD kaynaklı olan Marshall yardımlarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da restorasyon ve Sovyetler'in etkisini kırma gibi gayeleri haiz olan Marshall yardımlarının, aralarında Türkiye'nin de olduğu pek çok ülkede “istikrarlı demokratik kurumların tesis edilmesi” şartıyla verilmesi gözden kaçırılmaması gereken bir

¹⁶³ MORGENTHAU, a.e., s. 302.

¹⁶⁴ MORGENTHAU, a.e., ss. 302-304.

¹⁶⁵ MORGENTHAU, a.e., s. 303.

¹⁶⁶ ABD'nin, döneminde iki kutba da dahil olmayan Yugoslavya'ya yaptığı askeri yardımı örnek veren Morgenthau, askeri yardımın siyasi hedefleri ve ulusal çıkarlar için ifade ettiği anlamın boyutlarına göre rüşvet niteliği kazanabileceğini vurgulamaktadır.

detaydır.¹⁶⁷ Bu yardımlar, siyasi özgürleşme ve pazar ekonomisine geçişin yanı sıra, sosyalizm ve faşizm gibi ideolojilerin yükselişine engel olma amacı da taşımaktadırlar. Bir dış yardım pratiği olarak Marshall yardımlarının, ülkelerin siyasi ve sosyal dönüşümlerine, rejimlerinin belirlenmesi üzerindeki etkisine bakıldığında çarpıcı bir araç olduğu kolayca görülmektedir. Samuel Huntington ise, dış yardımların tanımlanması ve Amerikan yardımlarının anlaşılmasına dair yazısında bu yardımların ekonomik görünüme sahip olmakla birlikte “politik” hedefleri ağır basan yardımlar olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

Askeri darbe süreçleri üzerindeki rolü bakımından değerlendirildiğinde, öncelikle dış yardımların artması ya da azalmasının halkta ve orduda ürettiği memnuniyet ve hoşnutsuzlukların boyutu üzerinden bir analizler yapmanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Dış yardımlar, Afrika ülkelerinde bürokrasinin işleyişi, halkın refahı gibi konulara ek olarak ordunun profesyonelleşmesi açısından etkin bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Siyasi ve bürokratik koşulların değişiminde oynadığı rol nedeniyle dış yardımlar, siyasi ortamın gerginleşmesine ve bu gerginliğin askeri ayaklanmalarla sonuçlanmasına neden olabilmektedirler. Dış yardımlardaki değişimde, donör ülkenin ulusal hükümetlerle anlaşmazlıkları gibi siyasi hedef ve çıkarlar öne çıkabilmektedir. İttifak içinde olunan askeri yönetimler ve otoriter rejimlerde ise, dış yardımlar statükonun korunması gibi bir işlev kazanmaktadırlar.

Soğuk Savaş sonrası gerçekleşen askeri darbelerin akabinde demokrasiye ve sivil hükümete geçiş talebiyle iki taraflı ve çok taraflı dış yardımların azaltıldığı, böylelikle askeri cunta yönetimlerinin yerini demokratik rejimlere bırakmasının teşvik edildiği kimi çalışmalarda öne sürülmektedir.¹⁶⁹ Fakat demokratikleşmenin bunca teşvik edildiği bir dönemde darbelerin oluşum süreçlerinde yardımların rolüne dair çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Üstelik, yardımların demokratikleşmeye yönelik destek işlevini ele alan bu çalışmalar, 2012 Mali askeri darbesi ile 2013 Mısır askeri darbesi gibi kimi örneklerde yardımların kısılmasının geçici bir uygulama olduğu kabul edilmektedir. Özellikle ABD’nin Mısır’daki askeri rejime yönelik yardımlarında

¹⁶⁷ CUNNINGHAM Jennifer Jones, **U.S. Military Aid and the Role of Foreign Armies in Civil Politics**, Department of International Studies, Old Dominion University, Mayıs 2015, Doktora Tezi, s. 93.

¹⁶⁸ HUNTINGTON Samuel P., **Foreign Aid for What and for Whom**, Foreign Policy, 1970, ss. 161-189.

¹⁶⁹ MASAKI Takaaki, **Coups d’Etat and Foreign Aid**, World Development, 79-1, 2016, s. 61.

sonraki aylarda artış söz konusu olmuştur.¹⁷⁰ Dış yardımların etkisine dair olumsuz görüşler de söz konusudur. Askeri darbelerin oluşumunda dış aktörlerin rol oynama ihtimalini kabul eden Huntington'a göre¹⁷¹, “askeri dış yardımlarla, askerin siyasete müdahalesi arasında ikna edici bir korelasyon bulunmamaktadır”. Bir diğer önemli isim olan Morris Janowitz'e göreyse, “dış askeri destek programlarının, askeri rejimin konsolidasyonuna dair bir etkiye sahip olduklarını söylemek doğru olmayacaktır”.¹⁷² Oysa askeri yardımları da içeren dış yardım programlarının, siyasi hedefler içermekle beraber, üçüncü dünya ülkelerinde bürokratik işleyiş ve siyaset üzerinde ciddi etkilere sahip olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁷³ Yalnızca kalkınma işbirliği (resmi kalkınma yardım programları, yerinden yönetim işbirliği vb içerikli) adı altında yapılan yardımlar bile kamu bürokrasisinin işleyişi için büyük öneme sahiptir. Askeri yardımlar başta olmak üzere, diğer tüm dış yardımların siyaset ve ordu adına bağımlılıklar ürettiği çok açıktır. Zira realist bir perspektifle ele alındığında, dış yardımların politik amaçlara sahip olabileceği açıkça görülmektedir. Dış yardımın, donör bir ülkenin tekelleşmesi ve müdahale imtiyazı ele geçirmesi sonucu demokratikleşme konusunda olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalarda, kaynaklarını çeşitlendirebilen ve bağımlılıklarını azaltmayı başaran Afrika ülkelerinde darbelerin azaldığına dair tespitler de ortaya konmuştur.¹⁷⁴

Dış ticaret ve doğrudan yatırımlar ise toplumların hayatında birincil derecede etkiye sahiptir. Askeri darbeleri inceleyen pek çok çalışmada siyaset-ordu ilişkisinin politik ekonomisi ve dış ekonomik faktörler az ya da çok gündeme gelmiştir. Öncelikle, darbelerin nedenlerine yönelik çalışmalarda ekonomik performans ve refah düzeyinin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Büyüme rakamları, dış ticaret, kişi başına düşen milli gelir gibi performans kriterlerine göre başarısız durumdaki ekonomilerde darbe ihtimali yükselmektedir.¹⁷⁵ Ekonomik performans için önemli kriterlerden biri de doğrudan yabancı yatırımlardır. Yabancı yatırımların varlığı, ülkenin ekonomisinin geleceği açısından önemli olduğu gibi, yatırımcıların ülkedeki

¹⁷⁰ MASAKI, a.e., ss. 51-54.

¹⁷¹ HUNTINGTON, 1968, s. 193.

¹⁷² JANOWITZ, 1977, s. 48.

¹⁷³ DECALO Samuel, **Military Coups and Military Regimes in Africa**, The Journal of Modern African Studies, 11-1, Mart, 1973, Cambridge University Press, s. 119.

¹⁷⁴ GREY Robert, **A Balance Sheet on External Assistance: France in Africa**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 28, No. 1, Mart-1990 Sayısı, Cambridge University Press, ss. 113-114.

¹⁷⁵ ÜNAY Sadık, DİLEK Şerif, **15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası**, SETA Analiz, Ocak 2017 Sayı: 184, İstanbul, ss. 8-9.

siyasi gelişmelere karşı duyarlılığını da artırmaktadır. Nitekim yabancı ülkelerin hedef ülkedeki yatırımlarının boyutu, kendi çıkarları adına o ülkedeki siyasi gelişmeleri yakından takip etmesini, ikili ve çoklu ilişkiler etrafında diplomatik biçimlerde siyasi değişimlere müdahale etmeye çalışması sık rastlanan ve anlaşılabilir bir durumu ifade eder. Petrol ve uranyum gibi stratejik enerji kaynakları ile kıymetli madenler gibi alanlara yatırım söz konusu olduğunda ise yatırımcı ülke ve şirketlerin reaksiyonları siyasal şiddeti destekleyici bir mahiyet kazanabilmektedir. İki kutuplu dünyanın gerilimli ortamı ve ideolojik argümanları arkasında, bu mahiyetin daha belirgin bir hal aldığını söylemek mümkündür. United Fruit Company'nin yatırımlarını ve çıkarlarını korumak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri ve CIA'nin operasyonu ile gerçekleşen¹⁷⁶ 1954 Guatemala askeri darbesi, enerji dışındaki şirketler adına da müdahalelerin gerçekleşebildiğini göstermektedir. Bahse konu olan askeri darbenin gerçekleşmesinde, Jacobo Arbenz Hükümeti'nin ülkede muz üretimi yapan United Fruit Company adlı şirketin aleyhine sayılabilecek Tarım Reformu'nu yürürlüğe sokması etkili olmuştur. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey mensuplarıyla yakın ilişkilere sahip şirketin teşvikleri, örtük bir operasyonla başlatılan ayaklanmanın askeri bir darbeye dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁷⁷ Petrol ve BP şirketiyle ilişkilendirilen 1953 İran askeri darbesi de "Ajax Operasyonu" adıyla aynı yönetim tarafından yürütülmüştür. Çıkarların ve nüfuz mücadelesinin yoğun yaşandığı bu dönemlerde, karışıklığın boyutlarına göre askeri darbe üzerinden hükümet veya rejim değişikliği, savaş ve işgallere kıyasla etkin ve daha az maliyetli bir yol olarak tercih edilmektedir.

Yatırımların, yardımların, ticari faaliyetlerin ve dolayısıyla çıkarların büyüklüğü, bu çıkarların tehlikeye düştüğü algısıyla karşılaşıldığında siyasal şiddet içeren yöntemlerin desteklenmesi beklenebilir bir duruma işaret eder. Fakat ekonomik çıkarlar adına ve ekonomik araçlar kullanılarak gerçekleştirilecek her müdahale başarılı olamayabilir. Çünkü hem çıkarlar hem de araçlar farklı düzeylerde mevcut olabileceği için risk alma durumu, etki ve ikna gücü, baskı kapasitesi ve maliyetler değişebilmektedir. Şu hâlde dış nüfuz ve dış müdahaleye katkısını

¹⁷⁶ O'ROURKE Lindsey, **Covert calamities: American-backed covert regime changes and civil war**, Canadian Foreign Policy Journal, 23:3, 2017, s. 233; WILLARD Melissa, **The Logic of Foreign-Imposed Regime Change**, University of California, Department of Political Science, Doktora Tezi, Los Angeles, 2011, s. 27; Ayrıca Bkz. CULLATHER Nick. **Secret History: The CIA's Classified Account of Its Operations in Guatemala, 1952-1954**. Stanford, CA: Stanford University Press, 2006.

¹⁷⁷ KINZER, a.g.e., ss. 175-198.

değerlendirebilmek için ekonomik göstergelerin analize dahil edilmesi yerinde olacaktır. Finansal ve parasal antlaşmaların varlığı ve niteliği için resmi arşiv ve açıklamalara; karşılıklı dış ticaret faaliyetleri için Observatory of Economic Complexity (OEC)¹⁷⁸ gibi veri setlerine; dış yardımlar için de OECD¹⁷⁹ ve ulusal kalkınma yardımı kuruluşlarının veri içeren raporlarına başvurarak muteber, tutarlı ve steril bir veri bütünü elde etmek amaçlanmaktadır.

1.4.4. Askeri Materyal

Ordular için hayati önem taşıyan askeri materyaller ile sahada varlık gösteren yabancı askeri üsler ve paralı askerler ikili ilişkiler ve dış nüfuzun boyutunu etkileyen faktörlerdir. Askeri materyal ve hizmet temini olarak görülebilecek bu etkileşim subayların davranış ve tercihlerini etkileyecektir. Ayrıca silah, askeri donanım ve teknolojilerin tedariki ordu-siyaset ilişkilerinin ilk gündem maddeleri arasındadır. Sivil-asker ilişkileri literatürü açısından bakıldığında, genel itibariyle silah alımlarının düşük veya yüksek yoğunlukta yapılmasının askeri darbeler üzerindeki etkisi bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Silah alımlarındaki artışın, askeri darbe ihtimalini artırdığını iddia eden çalışmalar Üçüncü Dünya ülkelerinde silah bütçelerinin oranının GSMH'ye oranı üzerinden ordunun merkezîliğini ölçmeye gayret etmişlerdir¹⁸⁰. Subaylar, böylelikle ordunun güçlenmesi adına bütçeden oldukça büyük paylar edinerek kazandıkları askeri gücü siyasete karşı kullanabilmektedirler. Buna mukabil, yüksek yoğunluklu silah alımlarının subayların hoşnutluğunu kazandığı için belli coğrafya ve tarih aralıklarında askeri darbe ihtimalinin azaldığını iddia eden çalışmalar da mevcuttur.¹⁸¹ Söz konusu iddialardaki farklılıklar, yapılan çalışmaların seçilen dönemler ve farklı alt bölgelerdeki veri değişkenliğine dayanmaktadır.

Silah ve askeri teçhizat tedarikinin sağlandığı ülkelerin, alımları gerçekleştiren ülkelerdeki ordu-siyaset ilişkileri üzerindeki davranışları ise tartışmada çok az bir yer tutmaktadır. Literatürdeki bu eksiklik, silah ticareti hakkındaki politik ekonomi temelli okumaya, belli ülkeler için silah ticaretinde öne

¹⁷⁸ OEC, **The Observatory of Economic Complexity**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/

¹⁷⁹ OECD, Statistics, (Çevrimiçi), <https://stats.oecd.org/#>

¹⁸⁰ MANIRUZZAMAN Talukder, **Arms Transfers, Military Coups, and Military Rule in Developing States**, The Journal of Conflict Resolution, 36-4, (Aralık, 1992), s. 750.

¹⁸¹ Bkz. WANG T. Y., **Arms Transfer, and Coups d'Etat: A Study of Sub-Saharan Africa**, Journal of Peace Research, Vol. 35, No. 6, 1998 Sayısı, Sage Publications, Londra, ss. 659-675.

çıkan aktörlerin, askeri darbe süreçlerindeki tutumlarını tartışmaya açarak yeni bir perspektif sunma zarureti doğurmaktadır. Silah ticareti, silah üreten ülkeler için ciddi bir çıkar alanı olmakla kalmamakta, silah alımları konusunun sivil-asker ilişkileri için ehemmiyetine binaen dış nüfuz için stratejik bir araca dönüşmektedir. Batı Afrika ülkelerine yönelik silah ticaretinde öne çıkan devlet ve şirketlerin, askeri darbelerde açık ve örtük olarak takındıkları tavrın analiz edilmesi, bu şekilde silah alımlarının yoğunluğu kadar önemli hale gelmektedir. Darbelerden sonra gerçekleşen yardımlar ve silah transferlerinin darbeye yönelik bir destek olarak anlaşılması da bu tabloya eklenmektedir.¹⁸² Afrika kıtası üzerinde büyük rekabet yaşanan legal ve illegal silah ticareti yarışının, militarizm üzerinde gözle görülür bir etkisi de söz konusudur.¹⁸³ Askeri yatırımlar ve silah ticareti, ülkelerin askeri darbe süreçlerine dahil olan dış aktörlerin tutumlarını belirleyen çıkar alanlarıdır. Yabancı ülkelerin nüfuz mücadelesi ve çıkar çatışması içinde, tıpkı enerji yatırımları gibi belirleyici olan bu alanların, askeri müdahalelerin dış boyutunun anlaşılmasında katkı yapması beklenmektedir.

Asker darbe ihtimalinin düşüş veya artışına dair çalışmalar arasında, bir ülkede yabancı askeri üslerin bulunmasının rolü de tartışma konusu olmuştur. Bölgesel güvenlik ve barış misyonları çerçevesinde oluşturulan yabancı askeri üsler, aynı zamanda “askeri üs yatırımı” yapmakta olan ülkenin çıkarlarını koruma amacı taşımaktadırlar. Askerler için önemli bir dış sosyalleşme zemini olan yabancı askeri üslerin, resmi birer dış temsilcilik olarak da siyasi bir pozisyonu temsil ettikleri söylenebilir. İttifak kurduğu bir ülkede askeri üs, dolayısıyla askeri güç sahibi bir ülkenin, hedef ülkede güvenlik planlaması ve tehdit algılamasında söz sahibi olmasını doğal bir sonuç olarak görmek mümkündür. Askeri bir güç barındıran yabancı askeri üslerin, sivil-asker ilişkilerinde yaşanan ayrışmalarda takınacağı tavrın ehemmiyeti, ülkeden ülkeye değişkenlik gösterse de dikkate değer büyüklüktedir. Halihazırda gerçekleşmekte olan bir askeri darbede, yabancı üsler teknik ve lojistik destek verebileceği gibi, caydırıcı niteliklerini kullanarak darbenin başarısızlığına da yol açabilmektedirler. Dolayısıyla bir ülkede yabancı askeri üslerin varlığının o ülkede darbe ihtimalini ne ölçüde değiştirdiği kadar, mevcut yabancı üslerin darbe süreçlerindeki etkisi de irdelenmelidir. Askeri ihtilallerde, yalnızca

¹⁸² ASLAN Ömer, **U.S. Involvement in Military Coups d'état In Turkey And Pakistan During The Cold War: Between Conspiracy And Reality**, Department of Political Science and Public Administration, İhsan Doğramacı Bilkent University, Doktora Tezi, Aralık 2016, Ankara, s. 44.

¹⁸³ CHARLTON Roger, MAY Roy, **Warlords and Militarism in Chad**, Review of African Political Economy, No. 45/46, Militarism, Warlords & the Problems of Democracy, 1989 sayısı, ss. 15-21.

ayaklanmanın bulunduğu ülkede değil, komşu ve bölge ülkelerdeki yabancı askeri üslerin rolü de önem taşımaktadır. Mesela, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde gerçekleşen 1978 askeri darbesinin ertesi günü, Çad'da bulunan Fransız askeri üssünden gelen birlikler, cuntacı askerlere destek olmak amacıyla müdahalede bulunmuşlardır.¹⁸⁴

Orduların modernizasyon süreçlerinde yabancı askeri danışmanların etkisine dair konulara önceki bölümlerde değinilmişti. Ancak doğrudan doğruya ulusal ordulara entegre edilen veya ayrı bir özel kuvvet olarak görev yapan yabancı paralı askerlerin, Batı Afrika ülkelerinde sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri hala tartışmaya açık bir konu olarak görünmektedir. Temel sorunsal içindeki ağırlığının ölçeğine göre yabancı etkisi sayılabilecek bu türden bir faktörün irdelenmesi, alanda çağdaş dönemde yapılan profesyonel ordu, özel paralı ordular, özel güvenlik şirketleri gibi tartışmalarla ilişkisi bakımından da ayrıca değer kazanmaktadır. Zira güvenlik konusunda sahada etkinlik sağlayabilecek paralı askerlerin, hükümetler ve rejimlerin geleceği açısından bir tehdide dönüşüp dönüşmeyeceği, güvenliğin bir başka boyutuna temas eden anlamlı bir sorudur. Bağımsızlıklarını 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazanan devletler için güvenlik sorunları birincil derecede önem taşımaktaydı. Ulus-devletleşme sürecinin sancılarını uzun süre taşıyan bu devletler iç savaş, askeri darbe ya da işgal tehditleriyle her daim burun buruna yaşamışlar, bu şekilde gelen egemenlik bunalımları kalıcı siyasal kurumsallaşmaların oluşumuna engel teşkil etmiştir. Etnik bölünmelerin kabile siyasetine dönüştüğü bu ortamda, yabancı ordular gibi yabancı paralı askerler de etkin birer aktör olmuşlardır. Paralı askerlerin hukuki mevzuatlardaki bulanık yeri, onları ülkelerin gayrı resmi ve örtük operasyonları için işlevsel kılmaktadır.¹⁸⁵ Paralı askerlik denince Afrika kıtası bağlamında ilk akla gelen isimlerin başında Bob Denard gelmektedir. Denard, 1960'lar ve 1970'lerde Afrika'nın bazı ülkelerinde kimi zaman rejimlerin askeri darbeye karşı müdafaasında, kimi zaman bazı darbelerin başarıya ulaşmasında ve iç savaşlarda önemli görevler almıştır.¹⁸⁶ Denard'ın müdahaleleri öyle bir seviyeye

¹⁸⁴ MENTAN Tatah, **Africa in the Colonial Ages of Empire: Slavery, Capitalism, Racism, Colonialism, Decolonization, Independence as Recolonization, and Beyond**, African Books Collective, Bamenda, 2017, s. 260.

¹⁸⁵ **Le Boom du mercenariat, Actes du colloques du 30 novembre 2000** (Paralı askerlik: Panel dokümleri, 30 Kasım 2000), Association Survie, s. 3.

¹⁸⁶ Bob Denard, Biafra İç Savaşı'nda görev aldıktan sonra, 1975 ve 1978'de Komor Adaların'nda başarılı askeri darbeleri yönetmiş, Benin'de organize ettiği bir askeri darbe ise başarısız olmuştur. 1963'te Cemal Abdünnasır'ın desteğiyle Yemen'de ayaklanmalara katılmış, 1964'te Kongo'daki iç savaşta faaliyet göstermiş, 1972'de Kaddafi karşıtı eylemler planlayıp uygulamıştır. Yine 1970'li yıllarda Fransa'nın desteğiyle Gabon ordusunun eğitimi için çalışmalar yürütmüştür. 1989 yılında

ulaşmıştır ki, 1989 yılında Birleşmiş Milletler “paralı askerliğin, devletleri istikrarsızlaştırdığı için suç sayılmasına hükmeden bir karar çıkarmıştır”.¹⁸⁷ Fransız olan Denard’ın faaliyetleri, Fransa yasalarıyla uyuşmadığı için çoğu zaman tartışma doğursa da uzun süre Fransa Devleti tarafından gizli operasyonlarda kullanıldığı bilinmektedir. Paralı askerlik, Anglosakson kültürde ise geçmişte ve bugün yasal bir eylem alanı olarak görülmektedir. Paralı askerlik ordunun kurumsal çıkarları, profesyonelleşmesi ve sivil idarecilerle ilişkileri bakımından da etkindir. Faaliyet ve yetki alanındaki çakışmalar nedeniyle subayların hoşnutsuzluğuna neden olabilecekleri ise, sorunsalın farklı bir boyutuna işaret etmektedir. Paralı askerlerin zamanla darbe organize edebilecek bir güce sahip olabildiği bir ortamda¹⁸⁸, demokratik rejimler ve meşru hükümetler için risk taşıdıkları düşünülmektedir. Paralı askerler ve kurumsallaşmış hali sayılan özel güvenlik şirketlerine daha ziyade çatışma ve iç savaş bölgelerinde rastlanmaktadır. Ancak güvenlik sektöründeki reformlar bu unsurları daha formel bir yüzüyle ordu-siyaset ilişkisine dahil etmektedir.

Silah ticareti, yabancı askeri üsler ve paralı askerlerin meydana getirdiği askeri materyal ekseni, dış nüfuzun bir başka önemli boyutunu teşkil etmektedir. Öncelikle bir ülkede askeri üs bulundurmak o ülkede askeri nüfuzun tartışmasız biçimde işaretidir. Askeri darbe hareketlerini destekleme ve engelleme açısından büyük potansiyeller barındırmaktadır. Yabancı paralı askerler ise resmi veya gayri resmi, devletin bünyesinde veya devletin karşısında olsun denetimi zor bir güvenlik unsurudur. Paralı askerlerin orduda veya muhafız alayı içinde görev yapması yerli askerlerin olumsuz tepkisine neden olmakta, güvenlik güçleri ile çatışmaları durumunda ise güvenlik zafiyeti oluşturarak ordu-siyaset ilişkisini yıpratmaktadır. Askeri üsler ve paralı askerlerin varlığı, dış nüfuzun boyutlarını anlamamıza yarayan alt kategorilerdir. Silah ticareti ise belli oranlara ulaştığında dış nüfuzun bir başka

Komorlar’da üçüncü askeri darbe organizasyonu yine başarıyla sonuçlanmıştır. 1995 yılında ise Fransa devleti ile yaşadığı bir anlaşmazlık sonucunda yine Komor’da askeri darbe örgütlemiş, başarılı olup devlet başkanı Muhammed Djohar’ı devirse de bu kez Fransa ülkeyi işgal edip Denard’ı tutuklamıştır. Çad, Fas ve Angola Bob Denard’ın benzer faaliyetleri yürüttüğü ülkeler arasındadır.

¹⁸⁷ ROMER Jean Cristophe, HENNINGER Laurent (sous la direction de), 2009, **Armées Privées, Armées d’état: Mercenaires et auxiliaires d’hier et d’aujourd’hui**, Actes du colloque des 27 et 28 mars 2008, IRSEM, Paris, s. 244.

¹⁸⁸ Bkz. DENARD Bob, **Corsaire de la République**, Paris, Editions Robert Laffont, 1998, 437 s. Denard’ın anılarında paralı askerlerin askeri darbelerde nüfuzunun, müdahale ve etki gücünün boyutlarının büyüklüğü anlaşılmaktadır. Denard, bu faaliyetleri sebebiyle ulusal ve uluslararası mahkemelerde defalarca yargılanmıştır.

göstergesi haline gelmektedir. Silah tedarikçisi devletin bu alanda monopol konumuna erişmesi güçlü bir bağımlılık doğurmaktadır. Bu durum subay kadroları tarafından görmezden gelinebilir değildir. Günümüzde her silah veya teknoloji ürünü her askeri araç kolayca adapte edilir bulunmadığından tedarikçiyi değiştirmek çok hızlı biçimde gerçekleşmemektedir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) ikili silah ticareti ve askeri harcamalar gibi konularda veri temin etmektedir. Bu ve benzeri kuruluşlardan sağlanacak verilerin analize katkı yapacağı düşünülmektedir.

1.4.5. Kişisel ve Kurumsal Ağlar

Dış nüfuzun analizinde veri elde etmenin zor olduğu, buna karşın askeri darbe girişimlerinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan kişisel ve kurumsal ağların temel bir gösterge olarak analize dahil edilmesi bir zaruret olmuştur. Bu ağlar yabancı aktörlerin, ordu mensuplarının geleceğini belirleme imkanına kavuştuğu ülkelerde askeri sosyalizasyonun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Patronaj ilişkilerinin üst seviyelere çıktığı bu toplumlarda birey ve grup çıkarlarının yabancı unsurlarla ortaklaşması söz konusu ağları doğurmaktadır. Kişiselleşmiş iktidarların öne çıktığı otoriter yapılarda siyaset ve bürokrasideki kilit pozisyonları işgal eden elitleri çeşitli araçlarla bu ağlara dahil etmek dış nüfuzu daha etkin hale getirecektir. Dolayısıyla bunu sağlayan faktör siyasi kurumsallaşma eksikliğidir. Bu bağlamda üç farklı alt kategoriden söz edilebilir: Siyasi ve bürokratik elitler ile özel ilişkiler kurmaya dayalı kişisel ağlar, istihbarat faaliyetleri ile kendisini gösteren kurumsal ağlar ve sosyal psikolojik etkisi tartışmasız olan uluslararası medya faaliyetleri.

İktidarın dar bir elit içinde kaldığı, kilit makamlarda olanların arzu ettiklerinde zor meseleleri uzun prosedürler olmaksızın çözdüğü, kurumsal olmaktan uzak ve zayıf siyasi sistemlerde gücü elinde tutan elitlerle kurulan yakın münasebetler pek çok talebin herhangi bir engele takılmadan ve hızlı biçimde yerine getirilmesi mümkündür. Bahsi geçen elitlerin bireysel ve grupsal çıkarlarına hizmet eden bu düzende yabancı aktörler de kendilerine yer bulabilmektedir. Yabancı unsurların devlet başkanı, genelkurmay başkanı, bakanlar, milletvekilleri, genel müdürler ve subaylar ile kurduğu sıkı ilişkileri karşılıklı ekonomik ve siyasi çıkarlar için kullandıkları bilinmektedir. Kişisel ağlar genellikle kültür ortaklığı, mesleki etkileşim ve diğer sosyalleşme biçimleriyle oluşmaya başlamaktadır. Kültürel yakınlığı göz

önünde bulundurarak kişisel ağlar kurmayı sistematik hale getiren Fransa gibi devletlerin varlığı ve bu ağların ekonomik ve siyasi gelişmeler üzerindeki başarısı dikkate değerdir. İkinci bölümde daha detaylı biçimde ele alınacak olan Jacques Foccart ve Fransafrika düzeni kişisel ilişki ağlarına en karakteristik örneklerden biridir.¹⁸⁹ Kendi çıkarını milli menfaatlardan üstün gören, manipülasyona açık her elit unsur bu şekilde dış nüfuzun ve ülke sınırını aşan bir patronaj sisteminin parçası olmaktadır. Rejimin otoriterliği ve kapalılığı, bu ağları daha etkin hale getirmektedir. Bu koşullarda askeri darbe gibi sonuçlara doğru varan siyasi buhran dönemlerinde hem bilgi akışı hem de müdahale açısından söz konusu ağlar harekete geçirilmekte ve darbe girişimi üzerinde destekleme veya engelleme için gruplar ikna edilmektedir. Kişisel ağlar ikili veya çoklu duygusal oluşumlar değil, çıkar ortaklığına dayanan bir zemin olduğu için sonuç getirebilmektedir.

Kurumsal ağlar ise istihbarat kuruluşlarının faaliyetleriyle şekillenmektedir. İstihbarat kuruluşlarının darbelerin oluşumuna dair süreçlerde rolü en çok sorgulanan kesimler olmuşlardır. Yabancı ülkelerin kendi çıkar ya da ittifaklarını koruma adına giriştikleri örtük müdahale biçimi, askeri tabirle “gayrı nizami harp” olarak da tanımlanmaktadır. Tüm dünyada gayrı nizami harp yöntemlerinden en sık ve profesyonel şekilde istifade eden kurumlar istihbarat teşkilatlarıdır. İstihbarat servislerinin örtük şekilde rol aldıkları askeri darbeler, genellikle ABD’nin gizli servisi CIA’in operasyonlarıyla ve zamanla açtığı arşivlerindeki verilerle anılmaktadır. Bu darbeler arasında en çok bilinenlerden biri ise, 1953 yılında İran’da Musaddık Hükümeti’ni hedef alan askeri ihtilaldir. CIA’in o dönem örtük biçimdeki etkinliği ve Ajax Operasyonu adıyla bilinen müdahalesi bugün açığa çıkmış vaziyettedir. ABD’nin, CIA aracılığıyla gerçekleştirdiği bu örtük operasyon darbenin koşulları ve oluşumunda ciddi etkilere sahip olmakla birlikte, bu konudaki en tipik örneklerden birini teşkil etmiştir. Ajax Operasyonu’nun Başbakan Musaddık’a yönelik askeri darbesi üzerindeki etkinliği konusunda, öne çıkan en temel gerekçe olarak İran hükümetinin petrolün işletilmesinde Büyük Britanya ve British Petroleum ile yaşadığı anlaşmazlıklar gösterilmektedir. Hükümetin, petrolün millileştirilmesine dair kararı İngiltere’yi rahatsız etmiş, başlarda tarafsız kalan ABD ise Soğuk Savaş’ın rekabetçi ortamında soruna müdahil olmaya karar vermiştir.¹⁹⁰ Sonuçta ABD gizli servisi

¹⁸⁹ Bkz. PEAN Pierre, *L’Homme de l’ombre*, Fayard, Paris, 1990, 563 s.

¹⁹⁰ RAHNEMA Ali, *Behind the 1953 Coup in Iran: Thugs, Turncoats, Soldiers, and Spooks*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, ss. 11-33; ARSLAN, 2012, ss. 65-67.

CIA'in, Musaddık Hükümetini devirmeye yönelik bir dizi uygulamayı içeren planı sahneye konmuş ve askeri darbe başarılı olmuştur.

Örtük veya gizli operasyonlarla ilgili çeşitli sınıflandırmalar da yapılmaktadır. Dış yardım ve yatırım araçlarının kullanıldığı operasyonların ekonomik, seçmen davranışlarına veya seçimlere etki amacı güden vb. operasyonların siyasi örtük operasyonlar olarak tatbik edildiği dış müdahalelerde, istihbarat teşkilatlarının faaliyetleri yarı askeri (paramiliter) örtük operasyon mahiyeti taşımaktadırlar. Ayrıca propaganda ve dezenformasyonun da bir kategori olarak örtük operasyonlara dahil edildiği çalışmalar söz konusu olmuştur. 27 Mayıs askeri darbesi sürecinde Sovyet gizli servisi KGB ve ABD gizli servisinin faaliyetleri olduğuna dair tanıklıklar da dile getirilmektedir.¹⁹¹ KGB'nin şehir içi terör faaliyetleri ve hükümet karşıtı propaganda yürüttüğü, CIA'in ise darbeden haberdar olduğu ve hükümeti bilgilendirmeyerek ayaklanmayı desteklediğine dair iddialara rastlanmaktadır. 12 Eylül'le ilgili benzer destek iddiaları bulunmaktadır.¹⁹² Ancak bahsi geçen örnekler, yabancı istihbarat teşkilatlarının askeri darbelerde rol alabileceğine dair fikir vermesi bakımından önem taşırlar. Ancak her dış müdahale unsuru gibi bu servislerin desteği de darbelerin başarısının zorunlu koşulu değildir. Nitekim dış destek verildiği halde pek çok darbe girişimi de akamete uğratılmıştır.¹⁹³

Yabancı istihbarat servislerinin, dolayısıyla bu servislere sahip konumdaki devletlerin askeri darbe süreçlerinde yalnızca destekleyici değil, ittifaklarını koruma adına önleyici bir pozisyona geçebildikleri de dikkate alınması gereken bir duruma işaret eder. İngiltere'nin 1958 Ürdün'de ve 1961'de Kuveyt'te "dost rejimleri iktidarda tutma" maksadıyla gizli servis yoluyla askeri darbeleri engellediği kimi yazarlarca ifade edilmiştir.¹⁹⁴ Yine İngiltere, istihbarat servisi aracılığıyla 1965 yılında Kenya'da Jomo Kenyatta hükümetine yönelik Sovyet destekli askeri darbeyi önlemiştir. Binnacle Operasyonu adıyla bilinen harekât, gizli servis üzerinden paramiliter

¹⁹¹ ASLAN, 2016, ss. 85-99; TAŞPINAR Gül Tuba, **27 Mayıs Askeri Darbesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, ss. 55-59.

¹⁹² BBC Türkçe, **ABD gizli diplomatik belgelerinde 12 Eylül darbesi: "Terör tehdidi Türkler için azaldı ama ABD için sürüyor"**, 14.9.2018, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45514342>, 19.9.2018. ASLAN, a.g.e., ss. 147-164.

¹⁹³ KARAM Jeffrey G., **Missing revolution: the American intelligence failure in Iraq 1958**, Intelligence and National Security, 32:6, 2017, ss. 693-709.

¹⁹⁴ ASHTON Nigel John, **Microcosm of Decline: British Loss of Nerve and Military Intervention in Jordan and Kuwait, 1958 and 1961**, The Historical Journal, Vol. 4, 1997 yılı sayısı, s. 1070.

grupların silahlandırılmasıyla başlamış, yeterli olmadığı görülünce İngiliz Ordusu'nun ülkeye asker çıkarmasıyla netice vermiştir.¹⁹⁵

Kişisel ve kurumsal ağlar yoluyla darbe planı yapan askerleri silah sevkıyatıyla destekleme hamlelerinin yeterli olmadığı 1979 Orta Afrika askeri darbesinde, darbeye destek veren Fransa cuntacıların başarısızlığından endişe edince ihtilalin ertesi günü ülkeyi işgal etmiştir.¹⁹⁶ Fransa gizli servisinin aktif olduğu Batı Afrika'daki en meşhur müdahalelerinden biri, halihazırda sık sık gündeme gelen ve 1987 yılında Burkina Faso'da gerçekleşen askeri darbedir. Sosyalist bir asker olan ve yine bir darbeye iktidara gelen Thomas Sankara, başarılı bir operasyon sonucu devrilmiş ve öldürülmüştür.¹⁹⁷ Fransız istihbaratının anılan ihtilalle ilişkisi ön plana çıkmış, konu yalnızca Soğuk Savaş sonlarında sosyalist bir iktidarın ortadan kaldırılmasının da ötesinde Fransa'nın Burkina Faso'daki çıkarlarının korunması için şiddet yöntemlerinin kullanılması olarak değerlendirilmiştir. Fransa'nın yaklaşımında kurumsal ağlardan ziyade kişisel ağlar ön plana çıkmaktadır. Gana'da ise, önceki bölümlerde dile getirilen ve CIA'in aktif rol oynadığı 1966 askeri darbesi, istihbarat örgütlerinin bu ihtilallerde oynayabileceği muhtemel role tam bir örneklik teşkil etmektedir.¹⁹⁸

Kişisel ve kurumsal ağlara dahil edilmesi gereken bir diğer unsur medya faaliyetleridir. Uluslararası medya kuruluşlarının ve ulusal yayın yapan kollarının etkisi günümüzde çok daha 'operasyonel' bir anlam kazanabilmektedir. İstihbarat örgütlerinin örtük operasyonlarıyla paralel biçimde "dezenformasyon ve propaganda" işlevine sahip medya faaliyetleri, algıları yönlendirerek algıları iktidarlara sarsabilmektedir. Propaganda, ülkelerin siyasetinde iç ve dış iktidar odaklarınca kullanılan, bilginin doğru veya yanlış olmasına bakılmaksızın görsel ve yazılı kaynaklarla sık tekrar edilmesi üzerinden kitlelere güçlü ve genel kanaatler edindiren bir faaliyet türüdür. Dezenformasyon ise, bu kanaatlerin oluşturulmasında doğru ve yanlış bilginin aynı anda servis edilmesiyle gerçeğin sabit zeminini ortadan kaldırmayı, oluşan bilgi boşluğunu belli hedefler doğrultusunda manipüle etmeyi

¹⁹⁵ CULLEN Poppy, **Operation Binnacle: British plans for military intervention against a 1965 coup in Kenya**, The International History Review, Routledge, 2016, ss. 10-15.

¹⁹⁶ AIRAULT Pascal, BAT Jean-Pierre, **Françafrique: Opérations secretes et Affaires d'Etat**, Editions Tallandier, Paris, 2016, ss. 89-96.

¹⁹⁷ Bkz. SKINNER Elliott P., **Sankara and the Burkinabe Revolution: Charisma and Power, Local and External Dimensions**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 26, No. 3, Cambridge University Press, Eylül 1988, ss. 437-455.

¹⁹⁸ ASSENSOH A.B, ALEX-ASSENSOH Yvette M., **2001**, ss. 127-140.

amaçlar. Dezenformasyon ve propaganda faaliyetleri, uluslararası medyada pek çok rejim ve hükümet aleyhine bir baskı aracı olarak da işletilmektedir.¹⁹⁹ Darbelerin oluşum safhalarında medya faaliyetlerinin katkısı yadsınamaz mahiyettedir. Dolayısıyla medya bir baskı aracı olmanın ötesinde, askeri ayaklanmalarla rejim/iktidar değişikliği empoze etme konusunda işlevsel bir enstrümana olarak da işlerlik kazanabilmektedir. Son yıllarda sosyal medyanın da bu bağlamda etkin bir yer edindiğine dair çalışmalar, ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar özelinde gündeme getirilmektedir.²⁰⁰ Sivil-asker ilişkileri ve askeri ihtilallerin gelişimi içerisinde medyanın operasyonel rolünün büyüklüğü ve sunduğu şartların mahiyetine göre başat bir aktör olarak belirmesi dikkate değerdir. Büyük medya kuruluşlarının bu anlamda maksatlı yayınlarına karşılık geniş kitlelerin kullandığı internet ve sosyal medya platformları günümüzde etkinliğini giderek artırmaktadır. Uluslararası medya kuruluşlarının propaganda faaliyetlerinin darbeler üzerindeki etkisi kadar, sosyal medya platformlarının darbe girişimlerinde başarısızlık ihtimalini azaltabilecek bir faktör olarak uzun süre tartışılacağı da tahmin edilmektedir. Liberya İç Savaşları (1989-2003) ve aynı dönemde gerçekleşen askeri darbe girişimleri konusunda BBC, RFI, VOA, CNN, Al Jaziraa ve AFP gibi uluslararası medya kuruluşlarının rolü sık sık tartışma konusu olmuştur.²⁰¹

Kişisel ve kurumsal ağlar günümüzde artık iki taraflı olmanın dışına çıkmış ve çok taraflı platformlarda kendisine yer bulmuştur. Uluslararası kurumların, askeri darbelerle yönelik tutumlarına dair eleştirilere ilişkin ağları perspektifinden bakmak bir gereklilik olmuştur. Uluslararası kurumların dünyanın çeşitli ülkelerinde gerçekleşen askeri darbelerle yönelik tutumu, bu kurumlar sıkça üzerinde nüfuz sahibi ülkelerin tercihlerine göre şekil alabildiği için, darbelerin ve darbeci yönetimlerin dış

¹⁹⁹ Resmî açıklamalar ve gayri resmi yönlendirmelerin etkisine dair çalışmalardan birini de Clayton L. Thyne gerçekleştirmiştir. Latin Amerika'daki darbelerin oluşumunda "ABD'nin negatif ve pozitif sinyallerini" kavramlaştıran çalışmasında bu sinyallerin darbe ihtimalini artırabildiğini/azaltabildiğini ifade etmiştir. ABD'ye ekonomik bağımlılıklar, yardım bağımlılığı, seçim süreçleri de birer bileşen olarak darbeye etkilemişlerdir. Hedef ülkede yönetimin seçimle değişme ihtimali darbe sinyallerini, dolayısıyla darbe ihtimalini azaltmaktadır. Desteklemek ve engellemek gibi işlevlere sahip bu sinyaller medya ve propaganda araçları içinde etkin olmaktadır. THYNE Clayton L., **Supporter of stability or agent of agitation? The effect of US foreign policy on coups in Latin America 1960-1999**, Journal of Peace Research, 47:4, 2010, ss. 450-457.

²⁰⁰ Bkz. SHIRKY Clay, **The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change**, Foreign Affairs, 90-1, Council of Foreign Relations (CFR), Ocak-Şubat 2011 Sayısı, ss. 28-41.

²⁰¹ SQUARE Issaka K, **Guerres civiles et coups d'Etat en Afrique de l'Ouest: Comprendre les causes et identifier les solutions possibles**, Editions Harmattan, Paris, 2007, ss. 112-115.

meşruiyetleri adına dolaylı destek veya engel anlamına gelebilmektedir.²⁰² Herhangi bir yaptırım kararı olmasa da illegal bir eyleme başvuran askerlerin kınanması dahi, meşruiyet beklentisi adına önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Zira uluslararası kurumların başarılı olmuş bir darbeye yönelik siyasi ve ekonomik adımları darbeci yönetimlerin geleceği için önem taşır. Bu kurumların oluşturduğu şartlar sonucu ihtilalin gerçekleştiği ülkelere yardım ve yatırımların arttığını öne sürenler mevcuttur.²⁰³ Ayrıca Fransa gibi eski sömürgeci ülkeler ve ABD'nin, Afrika'daki askeri ayaklanmalara çok hızlı tepki verdiği ve güçlü durumda bulundukları uluslararası kurumlardan konuyla ilgili siyasi açıklama ve karar çıkartabildikleri de dile getirilmektedir.²⁰⁴ Ülkelerin ekonomik refah düzeyleri düştükçe, uluslararası kurumların da parçası olduğu uluslararası toplumun askeri darbe girişimlerine tepki boyutunun azaldığı, petrol gibi enerji kaynaklarına sahip ülkelerde vuku bulduğunda ise darbeye karşı reaksiyonların yoğunlaşabileceğine de aynı çalışmalarda rastlamak mümkündür.²⁰⁵

Kişisel ve kurumsal ağların darbeler üzerindeki etkisini araştırmak için yayınlanmış istihbarat belgeleri, kullanıma açık devlet arşivleri, sahada görev yapmış personellere ait hatıratlar, medyada yayınlanmış röportaj ve araştırma haber metinlerinden istifade edilebilmektedir. Bu perspektiften somut vakalar ve mevcut veriler ışığında nasıl bir dış nüfuz olduğu ve nasıl bir hareket alanı işletebileceklerini sorgulamak, bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyine göre darbelerde dış destek ve engelleme aksiyonunun analizinden önce bir tarihsel-yapısal arka plan bilgisine ihtiyaç olacaktır. Darbelerde dış müdahalenin hedefi olan Batı Afrika alt bölgesindeki siyasi sistem zaafının nasıl meydana geldiği, iç rekabet ve çatışmaya sebebiyet veren yapısal koşulların neler olduğu sorusuna cevap aranmalıdır. Ayrıca bölgesel açıdan askeri darbe trendleri üzerinden bir dönemlendirme denemesi, tarihsel bağlamın incelenmesine izin verecektir. İç dinamiklerin oluşturduğu koşullarda harekete geçen neokolonyal müdahalelerin hangi saikler ve hangi yaklaşımlarla nüfuz sahibi

²⁰² THYNE Clayton, POWELL Jonathan, PARROTT Sarah, VANMETER Emily, 2017, Even Generals Need Friends: How Domestic and International Reactions to Coups Influence Regime Survival, *Journal of Conflict Resolution*, 62:7, ss. 1406–1432.

²⁰³ HAYDEN Sarah, 2014, **Coups and the International Community**, *Kaleidoscope*: Vol. 11, Article 71, s. 4.

²⁰⁴ SHANNON Megan, THYNE Clayton, HAYDEN Sarah, DUGAN Amanda, 2014, **The International Community's Reaction to Coups**, *Foreign Policy Analysis*, ISA, 2014 sayısı, s. 9-10.

²⁰⁵ SHANNON vd., a.e., s. 12.

oldukları ile müdahale eğilimleri ele alınmalıdır. İkinci bölümde incelenecek bu hususlar, iç dinamikler ve dış nüfuz kombinasyonu resmini bir arka plan betimlemesi ile tamamlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI AFRİKA'DA ASKERİ DARBELER VE DIŞ MÜDAHALELERİN ARKA PLANI

Sömürgeciliğin resmen sona ermesiyle kurulan Afrikalı devletlerin ilk meselesi devletin ve siyasetin nasıl organize olacağı, bürokrasinin nasıl oluşacağı ve nasıl yürütüleceği olmuştur. Anayasalar ve anayasal düzenlerin ortaya çıkışı rejimin karakterini, bürokrasi ve siyasetin ilişki biçimini, toplum içi dengelerin işleyişini belirleyici niteliktedir. Ayrıca kurumların oluşturulmasında kaynakların temini de bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin yapılandırılması sürecinde inşa edilen siyasi sistemin yerel gerçeklikler ve gereklilikler üzerine kurulu olmayışı iç çatışmalara müsait bir ortam üretmektedir. Anayasalar ve anayasal kurumların teşekkülünde söz sahibi siyasi ve bürokratik elitlerin, ulusal inşa sürecinden ziyade kendi birey ve grup çıkarlarını öncelemesi yapısal çarpıklığın kökenine yerleşmektedir. Yasal düzenin yerini kaosa bırakması da aynı zihniyetin ürünü olmuştur. Dış örneklerden hukuki düzeyde yapılan alıntılara dar bir kesimin çıkarı adına yapılan eklemelerle melez birer düzenin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hukuki-yapısal melezlik, etnik grup mücadelelerinin körüklediği Pretoryanizme de kapı aralamıştır. Pretoryanizm ise siyasi sistemin zayıflığını daha da artırmış, ülkeleri dış etkilere daha da açık hale getirmiştir. Neokolonyal bağımlılık, bu yapısal koşullar içinde kök salmıştır. Bunun yanında güvenlik hassasiyetleri yeni devletler için askeri bürokrasinin geleceği sorununu daha da ön plana çıkarmaktadır. Ordunun oluşumu, teknik ve finansal nedenlerden dolayı eski sömürgeci iktidarlardan bağımsız gerçekleşmemiştir. Fakat ordunun kurulmasını sağlayan dış etkenler, zamanla kalıcı birer dış nüfuz parametresine dönüşmüştür. Etnik rekabetin beslediği pretoryan mücadele ve askeri darbeler, güçlü dış etkilere az ya da çok etkilenmişlerdir. Dış etkilere sadece küresel değil, bölgesel boyutlardaki aktörler de dahildir. Bölgesel darbe hareketlerinin tarihsel olarak dönemlendirilmesi dış bağlamın etkilerin daha fazla netleşmesine yardımcı olacaktır. Eski sömürgeci devletlerin daha fazla nüfuz ve söz sahibi olduğu Batı Afrika'da, bu devletler ile süregelen bağların darbe trendlerine etkisi dikkat çekici bir başka konudur.

Bu çalışma için müdahaleci örnek olarak seçilen ABD ve Fransa'nın Afrika siyasetleri, sömürge sonrası kurulan yeni sömürgeci düzenler biçiminde belirmiştir.

Söz konusu düzenlerin merkezindeki çıkarların ve araçların ne olduğu, bu devletlerin Batı Afrika'ya yaklaşımlarının dış politika ve güvenlik politikasındaki kökenleri ile müdahaleciliğin biçimleri bu ikinci bölümde ele alınacak konular arasındadır. Neokolonyal düzenin bu örnekler özelinde araç ve tarzları, müdahalenin şeklini belirleyici unsurlar olarak görülmektedir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyini meydana getiren göstergelerin bu devletlerin genel yaklaşımı içindeki varlığı da betimlenecektir. İç dinamikler ve dış nüfuz kombinasyonunun bir arka plan dahilinde açıklanması bu bölümün ihtivasını özetlemektedir.

2.1. BATI AFRİKA'DA ORDU, SİYASET VE TOPLUM

Çalışmanın bu bölümünde Batı Afrika'da sömürgecilik sonrasında devletin ve ordunun oluşumunu, dekolonizasyon sürecinde siyasetin şekillenışı ve ordunun siyaset içinde konumlanması ele alınacaktır. Sömürge devletlerinin parçalanmasıyla sonuçlanan süreç, pek çoğu 1960'larda eski sömürgecilerin denetiminde ilan edilen bağımsızlıklar, ulus-devletleşme tekamülünü gerçekleştirememiş bu toplumlarda pretoryen bir rekabeti beraberinde getirmiştir. Etnik-dini parçalanmışlık, toplumun aynası olan siyasi ve bürokratik elitler arasında çatışmalara yol açmıştır. Anayasal kurumlarını, kendi toplumsal gerçekliklerine göre değil, halen “ana kara” olarak görülen sömürgeci devletin birikim ve kurumlarına göre şekillendiren bu toplumlar, söz konusu çatışmalara özgün çözümler bulma imkanına da sahip olamamışlardır. Dolayısıyla, kurumsallaşmamış ve etkin olamayan siyasal sistem içinde ordunun merkezi bir konum elde etmesi askerlerin yalnızca ülkelerin elit-uzman kadrolarını teşkil etmesiyle değil, yapısal koşullar ve ürettiği çatışma ortamıyla da mümkün hale gelmektedir.

2.1.1. Bağımsızlık Sonrası Batı Afrika'da Devlet ve Toplum

Afrika kıtasını yönetmiş olan sömürge imparatorluklarının idare tarzındaki farklılıklar, bağımsızlığını ilan eden yeni Afrika ülkelerinin toplum ve devlet yapısı üzerinde önemli izler bırakmışlardır. İngiltere Sömürge İmparatorluğu'nun “indirect rule” (dolaylı hükümet etme) tarzı, yerel liderleri merkeze bağlılık koşuluyla otonomlaştıran bir idare anlamına gelirken, Fransa Sömürge İmparatorluğu'nun “direct rule” (doğrudan hükümet etme) tarzı merkeziyetçi bir tutuma işaret

etmektedir.²⁰⁶ Bunun sömürge sonrasında en önemli sonuçlarından biri, eski İngiliz sömürgelerinde toplumlar görece hazır halde bulunurken, eski Fransız sömürgelerinde siyasi belirsizliklerin hâkim olmasıdır. Gerçekten de eski İngiliz sömürgelerinde bürokrasi ve sivil toplum daha etkin çalışmaktadır. Ancak Mamdani gibi yazarlar, “indirect rule” tarzını yerel liderlerin sadakatlerini demokratik kültürlerinden daha çok önemsedikleri için “yerel despotizmin güçlendirilmesi” olarak tanımlayıp eleştirmişlerdir.²⁰⁷ Fransız sömürgeciliğinin en önemli etkilerinden biri de kendi anlayış ve kurumlarını yeni Afrikalı devletlere miras bırakmalarıdır. Tarihinde pek çok askeri darbe olan Fransa Ordusu’nun bürokratik kültürü, bu orduda görev yapmış olan ilk dönem Afrikalı subayların çalışma biçimleri üzerinde fazlasıyla etkilidir. Fransız sömürgeciliğinin kurumsal asimilasyonu devlet, ordu ve siyasetin şekillenmesinde mühim bir role sahip olmuştur.

Batı Afrika’da devletlerin oluşum sürecinde üç temel ihtiyaç ortaya çıkmıştır. İlki, nitelikli insan beklentisini karşılayacak insan kaynağı ve bu kaynağı üretmesi gereken bir eğitim sistemidir. Bağımsızlıkların kazanıldığı yıllarda okuma-yazma oranının %5’in altında olduğu Batı Afrika ülkelerinde²⁰⁸ nitelikli insan kaynağı olarak istifade edilen kadrolar, eski sömürgeci ülkelerin metropollerinde eğitim almış sivil ve asker elitlerden oluşmaktaydı.²⁰⁹ Bu elitler, devletlerin kuruluşunda başat aktör olarak belirseler de ülkelerindeki yetersizliklerden dolayı eski devlet (sömürge devleti) ve yeni devlet arasında aidiyet bunalımı yaşamaktaydılar. Ayrıca, siyasetin sürdürülmesi elitlerin kendi aralarında uzlaşmalarından ibaret bir durumdu. Dolayısıyla elitlerin çıkarları, halk kitlelerinin çıkarlarından önde görülmekte, bu zihniyet kurumsallaşma ve gelişiminin önüne geçmektedir.

Devletin oluşumundaki ikinci ihtiyaç bürokratik ve siyasi organizasyonun teşekkülüydü. Ancak kurumların meydana getirilmesinin önündeki ilk engel, kamu işlevinin yerine getirilmesinde ortaya çıkacak olan maliyetti. Genel olarak Sahra altı Afrika’da bu maliyet başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 1964

²⁰⁶ MAMDANI Mahmood, **Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism**, Princeton University Press, 1996, ss. 17-19.

²⁰⁷ MAMDANI, a.e., ss. 109.137.

²⁰⁸ Bugün dahi okuma yazmanın oldukça yetersiz olduğu 15 Batı Afrika ülkesinin 13’ünde okuma yazma oranı halen %60’ın altındadır. **Index Mundi, Data on Africa**, (Çevrimiçi), <https://www.indexmundi.com/map/?%20t=0&v=39&r=af&l=fr>, 12.4.2018.

²⁰⁹ Burkina Faso’da 1966-1987 yılları arasında gerçekleşen beş askeri darbeye darbelerinde, darbe liderlerinin tamamı Fransa’da eğitim görmüş ve güçlü irtibatlara sahip askerlerdi: Sangoulé Lamizana, Saye Zerbo, Jean-Baptiste Ouédraogo, Thomas Sankara, Blaise Compaoré.

yılında Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kamu harcamaları maliyetinin %81'i personel giderlerinden kaynaklanmaktaydı. Genel bütçe içinde personel giderlerinin oranı %58'i bulmaktaydı. Mali'de 1969 yılında milli gelirin %26'sı kamu personel harcamalarına ayrılmıştır.²¹⁰ Bir başka Batı Afrika ülkesi olan ve o dönem Dahomey adıyla anılan Benin'in 1964 yılındaki genel bütçesinin %64'ü yine kamu personel giderlerine ayrılmıştı.²¹¹ Kamu organizasyonunun yeni kurulan Batı Afrikalı devletler için altından kalkması güç maliyetler doğurması, ekonomik ve siyasi bağımsızlığın eksik bir niteliğe bürünmesine neden oluyordu. Zira bu yeni devletlerin kuruluşlarından bu yana halen dış yardıma bağlı olarak varlığını devam ettiren kamu sektörleri bulunmaktadır. Özellikle kamu alanında dış yardım bağımlılığı, bürokrasi organlarının bağımsız politika uygulaması konusunda temel-yapısal bir soruna işaret etmektedir.

Bürokrasinin işlevi ve koordinasyonundaki finansman problemine ek olarak, siyasetin ve rejimlerin mahiyetine dair de kurumsallaşma niyetinden uzaklaşmıştır. Kuvvetler ayrılığı, çok partili sistem, özgür ve adil seçimler bu ülkelerde gerçek bir zemin bulamamışlardır. Farklı yerel dilleri konuşan ve farklı etnik yapılara ait olan sosyal grupların özgür biçimde kendilerini ifade edebilmeleri düzen içinde ancak elde ettikleri güç miktarı ve müddetince mümkün olabilmektedir. Siyasal sistemlerin çoğulculuğa kapalılığı, devlet başkanlarının çok uzun süre görev yapabildiği tek parti rejimlerine veya askeri rejimleri doğallaştıran bir kültürün yerleşmesine neden olmuştur. Toplumun genelinde ve kurumlarda vücut bulan parçalanmışlık, yoğun iç siyasi kriz ve çatışmaları sonlandırmaya muktedir kişi veya kesimlerin otoriter yönetimiyle sonuçlanmaktadır.

Devletin inşasında göze çarpan en temel ihtiyaçlardan olan savunma ve güvenlik işlevi, yeni kurulan Batı Afrikalı devletlerin hem iç asayiş hem de dış tehditlere karşı sınırları koruma amacı taşımaktaydı. Sınırların belirlenmesinde eski sömürgeci devletlerin üst mercii olarak kabul edilmesi, bağımsızlık aşamasında Afrikalı devletlerin arasında sınır ihtilafları ve ihlalleri yaşanmasını engellemiştir. Devletler arasında yeni bir Westfalya düzeni kurularak çatışma ihtimali bertaraf edilmiştir. Hem Afrika kıtasının genelinde hem de Batı Afrika alt bölgesinde büyük askeri hareketlilik meydana gelmemiştir.²¹² Bunun sonucunda ise, dış tehdit hemen

²¹⁰ PABANEL, 1984, s. 10.

²¹¹ PABANEL, a.g.e., ss. 10-11.

²¹² PABANEL, a.g.e., s. 9.

hemen bütünüyle ortadan kalkarken, milli savunmayla yükümlü askeri elit iç siyasi konulara ve asayişe odaklanmıştır. Michael Desch'in sivil-asker ilişkilerinde dış tehdidin rolüne dair görüşleri söz konusu durum açısından bakıldığında anlam kazanmaktadır. Sömürgeciliğin şemsiyesi altında ve garantörlüğünde çizilen sınırların çatışmadan uzak şartlar doğurması, Batı Afrika'da devletin oluşum sürecinde orduyu siyasetin merkezine çekmiştir.

Devletin ve kurumların organizasyonunda belirginleşen kaynak eksikliğine karşın, bu ülkelerde kuruluş aşamasında ekonomik düzen kaynak üretmeye elverişli değildir. İthalatın oldukça yüksek olduğu Batı Afrika ülkelerinde, ithalat mallarının büyük çoğunluğunu nihai mallar teşkil etmektedir. 1964'te üretim ekonomisine yönelik araç ve hammadde, lüks tüketim ürünlerinin yarısına tekabül ettiği, o dönem yapılan bazı çalışmalarda ifade edilmiştir.²¹³ Dış ticaret açığının büyümesi ve on yıllardır süren borçlanma, yardımlara bağımlı bir ekonomi üretmiştir. Ayrıca Afrika ülkelerinin pek çoğunda burjuvazi doğal şekilde gelişmemektedir. Temelde iki sermaye grubundan bahsetmek mümkündür: Yabancı sermaye ve devlet. Bu ülkelerdeki zenginler, kaynakları dağıtan devletler eliyle veya büyük yatırımlar yapan yabancı sermaye ortaklığıyla servet edinmektedirler. Devletin, ekonominin işleyişinde temel aktör olması, siyaset içindeki çıkar mücadelesinin daha şiddetli gerçekleşmesiyle sonuçlanmıştır. Zira, siyasi iktidarı ele geçirmek, ekonomik iktidarı ele geçirmenin bir aracı olmuştur.²¹⁴ Dolayısıyla sosyal grupların gelişimi ve hayatlarını sürdürebilmeleri, tahakküm ilişkilerine ayak uydurabilmelerine bağlı kalmaktadır. Askeri darbelerin, sosyal grupların ve kişilerin ekonomik ve siyasi çıkarlar için yarattıkları pretoryan bir mücadelenin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Sivil toplumun gelişim seyri de mevcut tablodan etkilenmiştir. Sosyal gruplar, toplumun genelinin menfaati adına değil, kendi grup ve birey çıkarları adına hareket etmesi, devleti ve iktidarlara daha merkeziyetçi ve otoriter bir tutuma sevk etmiştir. Dolayısıyla sivil toplum, siyasi iktidarın şemsiyesi altında varlığını sürdürüyor görünse de işlevini kaybetmektedir. Darbelerle derinleşen siyasi istikrarsızlık, toplumlarda güven eksikliğini de beraberinde getirmiş ve sivil topluma dair çabalar da karşılıksız kalmıştır. Afrika'da devletlerin ve kurumların oluşumunda en temel

²¹³ CHALIAND Gérard, **Mythes Révolutionnaires du Tiers Monde**, Editions Points, Paris, 1979, s. 54. 1964'te çoğu Batı Afrika'da yer alan 14 Afrika ülkesinde yapılan araştırmada alkollü içecekler, otomobil, lüks araç yakıtı, kozmetik ürünleri gibi kalemlerin; traktör, motor, hammadde ve zirai alet gibi ithalat kalemlerinin iki katı değerinde olduğu tespit edilmektedir.

²¹⁴ GONIDEC P.F., **Etat africain**, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1970, s. 141.

faktörlerden birisi de sömürge mirasının, devletin şekillenmesinde hâkim zihniyet olarak belirmesidir²¹⁵. Eski sömürgecinin örnekliliğinden istifade etme isteği, taklitçilik gibi bir tarza dönüşünce toplumların gerçekliğinden kopuk siyasal sistemler ortaya çıkmıştır. Ulus devletleşme ve ulusal organizasyon konusunda askeri/siyasi elitlerin kişisel ve grup çıkarlarının öne çıkması nedeniyle etnik-dini görünümlü karşıtlıklar süreklilik kazanmıştır.

2.1.2. Batı Afrika'da Anayasalar ve Anayasal Kurumların Oluşumu

Bağımsızlık sürecinde Batı Afrikalı yeni devletin yapı ve kurumlarının oluşumunda, sömürgeci metropolün örnekliliği büyük önem taşımaktaydı. Öyle ki, bağımsızlığın bu ülkelerin siyasi hayatında bir kırılma olup olmadığı bir tartışma konusudur. Gerçekten de sömürgeciler ve sömürge ülkeler arasında sömürgeci ayrılma sürecinde bir kopuştan ziyade, siyasi-idari yapının biçimsel devamlılığı dikkate değerdir. Devamlılık olgusu, bağımsızlığını barışçıl yollarla, daha doğrusu sömürgecinin dağılma sürecinde elde eden Afrikalı devletlerde çok daha belirgin olmaktadır. Devamlılığın bir diğer işareti de sömürgeci devletlerin bağımsızlıkların kazanıldığı dönemde kendi ulusal çıkarları lehine yaptıkları antlaşmalardır. Bu antlaşmalar Batı Afrikalı liderleri yükümlülük altına sokmakla birlikte, milliyetçi veya pan-afrikanist eğilimli siyasetçiler neokolonyal bağlantılı kimi direnişlerle karşılaşmaktaydı. Dolayısıyla Batı Afrikalı yeni devletlerin anayasaları sömürgeci ülkelerden gelen siyasal gelenek ve güncel talepler ile milliyetçi temayüllerin kısmen etkilediği pratikler arasında ortaya çıkmıştır. Sömürgeci ülkenin politik ve kültürel baskınlığı, eğitimi çoğunlukla bu ülkede alan Afrikalı elit için temel bir ölçü haline geldiğinden anayasacılığın bir taklitçilik üzerinde şekillendiği yadsınamaz bir durumdur. Modern devleti teşekkül ettiren anayasalar ve anayasal siyasi-bürokratik kurumların öneminin farkında olan Afrikalı politik elitler için bu taklitçilik zarureti, etnik parçalanmışlık gibi yerel gerçekliklerin önüne geçmiştir.

²¹⁵ BAYART Jean François, *L'Etat en Afrique*, Fayard, Paris, 1989, s. 317.

2.1.2.1. Anayasacılıkta Taklitçilik Olgusu

Batı Afrika'da milliyetçi yaklaşımların yerli değerler ve tecrübelerle dayalı anayasa ve kurumlar vurgusunun temel nedeni, sömürge öncesi Afrikalı toplumlarda başarılı ve karmaşık devlet sistemlerinin kurulabilmiş olmasıdır. Demokratik değerlerden etkilenmiş olan milliyetçi liderler, bu idari sistemlerden istifade etmeyi talep etseler de doğrudan ikamesini talep etmemişlerdir. Bu yaklaşımın Batı Afrikalı siyasal elitlerin çoğu tarafından kabul görmemesinin nedeni ise, geleneksel tarzın modern siyasal sistemler arasında pratik karşılığının olmamasına ve zayıflığa neden olacağına dair duyulan inanç olmuştur. Medeniyet söylemine dayalı sömürgeci bürokrasi ve siyasal hayatla tanışmış olan elitlerin çoğu, modern devletlerin modern anayasal düzenler gerektirdiğine inanmaktaydı. İki kesim arasındaki tartışmada tarafların keskinliği, net bir pozisyon almalarıyla sonuçlanırken, sentetik tercihler ancak tarihsel tecrübeyle gerçekleşecektir. Böylece Afrikalı modern devleti kuracak olan siyasi düzen için prefabrik anayasalar tercih edilmiştir. Bertrand Badie'nin "siyasal sistemin Batılılaşması" adını verdiği dönüşüm²¹⁶, sömürge geçmişine sahip Afrikalı yeni devletlerde çok bariz biçimde görülmekte, anayasaların ortaya çıkışından itibaren benzeşme yoluyla müdahaleye açık sistemler meydana getirmektedir.

"Direct-indirect rule" yönetim farklılığına sahip olan İngiliz ve Fransız sömürgeciliklerinin idare tarzları yeni Afrikalı devletlerin yapısal farklılıklarının da kaynağı olmuştur. İngiliz sömürgeciliği himaye yöntemini sıklıkla kullanırken, Fransa'nın merkezîyetçi tutumu bu iki sömürgecilik altında değişik toplumsal-siyasal koşulların oluşmasına neden olmuştur. Siyasi ve bürokratik hayatı bağımsızlığa daha hazır görünümde olan İngiliz sömürge ülkelerine karşılık, Fransız sömürgeleri modern birer devlet kurmak için elverişli şartlara sahip değillerdi ve bunun sıkıntısına da uzun süre maruz kalmışlardır.²¹⁷ Başlarda pek çok eski Fransız sömürgesinde yetersizlikler nedeniyle metropol Fransa'sından kopmama eğilimi de yüksektir. Merkezîyetçi idarenin bu topraklardan çekilmesi siyasi düzen ve otorite boşluğu doğurmaktadır. Sömürgecinin tartışılmaz otoritesi altında etkisiz kalan etnik veya

²¹⁶ BADIE Bertrand, *L'Etat importé: L'occidentalisation de l'ordre politique*, s. 56. Birinci bölümde değinildiği gibi sistemlerin benzeşmesi taklit edilen devletlere üç aşamada müdahale imkânı sunmaktadır: İlki dış politika, ikincisi iktisadi sistem ve sonuncusu bürokratik yapılanmalar.

²¹⁷ CONAC Gérard (dir.), *Les Institutions constitutionnelles des Etats d'Afrique Francophones et de la République Malgache*, La Vie du Droit en Afrique – CNRS, Editions Economica, 1979, Paris, s. 2

dini ayrışmalar, oluşan otorite boşluğunda ve itaatsizlik tutumunun genelleşmesiyle kaosa neden olmaktaydılar. Fransızca konuşan bazı Afrika ülkelerinde bazı siyasi liderler, sömürge idaresi altındaki halkların federatif yapıda birleşmelerini, bu kaosla başa çıkmanın tek yolu olarak görmekteydiler.²¹⁸ Bu göstergeler Fransızca konuşan Afrika ülkelerinde bağımsızlık sürecindeki koşullar hakkında fikir vermektedir.

İki sömürgeci tarz arasındaki farklılık anayasaların oluşum prosedüründe de kendisini göstermektedir. İngiliz sömürgesi altındaki ülkelerin bağımsızlığında anayasalar yerel parlamenterlerin Birleşik Krallık denetiminde yaptıkları tartışmalarla şekillenmiştir. Fransa'nın sömürgesi altındaki ülkelerin anayasaları ise, yerel parlamentolar tarafından hazırlanmış olsalar bile onaylanma sürecinde bu anayasaların, Fransa'nın 1958 anayasasına tabi oldukları kabul edilmiştir. Bu durum, bağımsızlık sürecindeki bu ülkelerin hukuki ve siyasi özerkliği konusunda arızalar meydana getirecektir.²¹⁹ Ayrıca tam olarak bağımsızlık ilanı içermeyen bu sömürge sonrası anayasalarında yerel özerklik öncelenmiştir. Zira Afrikalı siyasi elitler için herhangi bir anayasaya sahip olmak meşruiyet kaynağıdır.

Anayasa yapma ve kurumlar inşa etme faaliyetleri söz konusu koşullardan etkilenmektedir. Devletlerin kuruluşuyla beraber yürürlüğe sokulan anayasaların çok azı değişmeden aynı kalabilmiştir. Anayasayı ihlal ve değiştirme gereksinimi askeri ihtilaller, başkan ve hükümetin görev süresine dair tartışmalar, iç çatışma ve savaşlar veya siyasal sistemi tıkayan herhangi bir sebepten doğabilmektedir. Ancak siyasal yapıda en radikal değişikliklere neden olan faktörün askeri darbe olduğu çok açıktır. Anayasa konusunda en istikrarlı dönemleri yaşayan Afrikalı ülkeler dahi, nihayetinde bir askeri darbe ile köklü değişimler yaşamışlardır. Fildişi Sahili ve Fransa'dan modelleyerek 1960 yılında yürürlüğe soktuğu anayasayı, 1974 askeri darbesine kadar koruyabilen Nijer bu alandaki en önemli örneklerdendir. Zira bahsi geçen 14 yıl, Batı Afrika şartlarında anayasa istikrarı bakımından mühim bir süre olarak kabul edilmektedir. Hamani Diori'nin devlet başkanı olarak güçlü siyasi liderliği ve kurduğu tek parti rejimi 1974'te sona erene dek göreceli bir siyasi istikrar sağladığı gibi, anayasa da bu süreçte korunabilmiştir. İktidarı askeri darbeye sona eren Diori, hükümeti devirmek için ortaya çıkan 1963 askeri darbe girişimini ülkede konuşlandırdığı askerleriyle önleyen Fransa'ya karşı da büyük bir bağlılık

²¹⁸ CONAC, a.g.e., s. 3-4.

²¹⁹ CONAC, a.g.e., s. 11.

duymuştur.²²⁰ 12 Kasım 1962 tarihli anayasası, 1964 revizyonu dışında bir değişikliğe uğramayan Çad ise, 13 Nisan 1975 tarihinde gerçekleşen ve devlet başkanı Tombalbaye'in öldürüldüğü askeri darbeye kadar anayasa metnini muhafaza etmiştir.²²¹ Moritanya'da ise 1964, 1964, 1966 ve 1970 revizyonlarını geçiren 1961 anayasası 1978 askeri darbesine dek dayanabilmiştir.²²²

Söz konusu örnekler, Batılı ülkelerin kendi tarihsel-toplumsal tecrübelerinin ürünü olan anayasaları, bir taklitçilik esasına dayalı şekilde modelleyen Batı Afrika ülkelerinin, anayasal ve siyasi istikrarı kaybettikleri ve iktidarın giderek kişiselleşmesiyle sonuçlanan bir evreye ulaştıklarını göstermektedir. Verili anayasaların modellenmesi ve dış kaynaklı temel anayasal metinler pratikte başarısız olmuşlardır. Siyasal istikrarsızlık ise, dış nüfuza daha açık bir zayıflık meydana getirmektedir. Zira siyasal sistem arayışındaki bu ülkeler, istikrar adına yeniden yapılandırma süreçlerinde eski sömürgeci ülkeler başta olmak üzere güçlü devletleri ve IMF gibi kuruluşları söz sahibi kılmaktadırlar.²²³

İktidarların kişiselleşmesi ve siyasetin elitler kümesinde kalması da oldukça önemlidir. Askeri darbeler ile değişen anayasal düzenler, tüm bu koşullara rağmen elitlerin tercihlerine göre şekillenmektedir. Afrikalı elitlerin siyasetteki varlıkları o kadar ön plandadır ki, bu elitlerin yurt içi ve yurt dışı sosyalizasyonlarına katkı yapanlardan başka kurum yapılarını hayal etmek dahi oldukça güçtür. Dış sosyalizasyon ve ittifaklar, bu siyasal denklem içindeki güç arayışını daha da fazla etkilemektedir. Pretoryan mücadelenin sosyal grupları daha fazla destek talebi nedeniyle dış aktörlerin nüfuzunu artırdığını görmekteyiz.

Anayasalarda ulusal orduların devlet içindeki konumu, askeri darbe ve cunta yönetimlerinin çokluğu nedeniyle önem arz etmektedir. Bağımsızlık sürecinde ordunun statüsü, kurucu rolü sebebiyle siyasi elitleri endişelendirmemiştir.

²²⁰ IDRISSE Kimba, 2008, *Armée et Politique au Niger*, African Books Collective, CODESRIA, Dakar, ss. 7-11 ile s. 45.

²²¹ MAHZAN Innocent Ehueni, *Les accords politiques dans la résolution des conflits armées internes en Afrique*, Université de La Rochelle, Faculté de Droit (Hukuk Doktora Tezi), Nisan 2013, La Rochelle (Fransa), s. 488-489.

²²² Bkz. OULD MEYMOUN Mohamed Lemine, *La Mauritanie entre Le Pouvoir civil et Le Pouvoir militaire*, Etudes Africaines, Edition Harmattan, Paris, 2011, 247 s.

²²³ IMF'nin ilk dönemlerden itibaren ekonomi ve siyasete müdahalelerine örnek için Bkz. HUTCHFUL Eboe, *IMF Adjustment Policies in Ghana Since 1966*, Afrique et Développement, Vol. 10, No. 1/2 (Ocak-Haziran 1985), ss. 122-136.

Dolayısıyla yapılan ilk anayasalarda ordunun konumu ve rolü ihmal edilmiştir.²²⁴ Zira orduların siyasete destek ve sadakatleri tartışma veya şüpheye konu olmamıştır. Anayasaların hazırlanmasında Batılı ülkelerin kullandığı formül ve çözümler, Batı Afrikalı devletler tarafından “ordunun sivil üstünlüğünü doğal olarak tanıyacağı” gibi bir fikre dayalı şekilde hayata geçirilmiştir. Ayrıca devlet başkanının “başkomutan” sıfatının, ordunun siyasete bağlılığını teminat altına aldığını düşünmekteydiler. Subayların hangi şekilde atanacağı uzun yıllar boyunca yapılan anayasalarda yer almamaktaydı. Dahası, ilk yıllarında orduyu anayasal bir kurum olarak konumlandırmakta zorluk çeken bu devletler, askeri darbe silsileleriyle militarize olmuş devlet düzenini ordunun merkezi konumunu güçlendirecek şekilde kurumsallaştırmaya başlamışlardır. Ordunun diğer devlet kurumları ve siyaset üzerindeki bariz üstünlüğü pek çok ülkenin anayasasında ve devlet protokolünde kendini göstermektedir. Ordunun anayasa ile garanti altına alınan merkeziliği, askerin siyasete müdahalelerini daha da normalleştirmiş, kaynağını halktan alan demokratik meşruiyet yerine kaynağını şiddet araçlarından alan askeri meşruiyet benimsenmiştir. Askerin paradoksal şekilde demokratik meşruiyet kaynağına dönüşmesi ise, son yıllarda demokratikleşmede ordunun rolü üzerine pek çok çalışma yapılmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁵ Yalnızca bu çalışmaların varlığı, askerin meşruiyeti ve demokratik rejim talebinin orduya yönelmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Devlet düzeninin kurucusu olduğu kadar, siyaseti kurgulayan da hala çoğu bölge ülkesinde ordudur.

Sömürgeci devletlerin anayasalarının büyük oranda taklit edilmesinin bir sonucu da eski sömürgeci-eski sömürge devletlerin kurumları arasındaki iletişimin kolaylaştırılmasıdır. Kurumların birbiri arasındaki iletişimini her iki taraf da önemsemekteydi. Fakat ulus devlet tecrübesini doğal biçimde edinmiş, örneğin Fransa gibi ülkelerin anayasalarının kullanılması, Batı Afrika ülkelerinde etnik değerlere dayalı farklılıkları göz ardı edilmesi anlamına geliyordu. Bunun ulus devletleşme sürecini hızlandıracağı düşünülse de farklılık ve çıkar temelli kavgaların istikrarsızlığa yola açacağı zamanla ortaya çıkacaktı.

²²⁴ CONAC, a.g.e., s. 28.

²²⁵ JOANA Jean, SMYRL Marc, **Civils et militaires en démocratie**, Revue internationale de politique comparée

Sayı: 2008/1 – Vol. 15, De Boeck Université-cairn.info, ss. 7 – 13.

2.1.2.2. Hükümet Sistemleri

Bağımsızlık sürecinde siyaset ve bürokrasi arasındaki ilişkileri yakından ilgilendiren konulardan biri de hükümet sistemleriydi. Yeni devletlerin hükümet sistemleri büyük ölçüde eski sömürgeciler dönemindeki alışkanlıkların sürekliliği nedeniyle kopulan devletlerden ilham alınarak oluşturuldu. Anayasacılıktaki taklit olgusunun ciddi şekilde etkilediği hükümet-bürokrasi-ordu-yargı ilişkileri, hükümet sistemi üzerinden çarpık bir yapıya kavuşturulmuştur. Zira etnik ve dini temelli ayrışmaların ve çıkar kavgalarının ortasında, ulusal birliğini ve kimliğini pekiştirmiş devletlerin devlet yapılarını uygulamaya çalışmak aslında yaşanan pek çok krizin hukuki dayanağı haline gelmiştir. Sözgelimi İngiltere parlamenterizmi ve Fransa'nın 1958 anayasasıyla hayata geçirdiği yarı başkanlık hükümet sistemi, bu ülkelerin siyasal dengeleri açısından anlamlı olmakla birlikte, Afrika ülkelerinin yeni angaje oldukları siyasal hayatlarında tatbiki zor olmasına rağmen benimsenmişlerdir. Bu iki hükümet sisteminin başarısızlığa uğradığı bazı ülkelerde, özellikle ordu ve siyaset arasındaki dengeyi sağlamak adına ABD tipi başkanlık sistemine benzer bir hükümet yapısına veya Sovyet nüfuzuyla tek parti-hâkim parti gibi otoriter bir yapıya geçilmiştir.

Eski İngiliz sömürgesi olan Batı Afrikalı devletler parlamenter sistemle başladıkları siyaset hayatlarında, krizlerin etkisiyle hızla ABD'den modelledikleri başkanlık sistemine geçiş yaptılar. Bu geçişler, sivil-asker ilişkilerinde hızlı iyileşmelere yol açmasa da ordunun sivil denetimini aşamalarla sağlamayı başarmış görünmektedirler. Özellikle Gana ve Nijerya'da 1990'ların başından bu yana askeri darbe yaşanmamıştır. Başkanlık sistemini uygulayan ülkelere Sierra Leone'de 1997'deki darbeye başarılı olan ve sonrasında Nijerya'nın başını çektiği Batı Afrika Koalisyonu tarafından zorlanarak iktidarı bırakmak zorunda kalan cuntacılar da sonra benzer bir olayla karşılaşmamıştır. 1994 yılındaki bir darbeye başkanlık sisteminin geçerli olduğu Gambiya'da iktidara gelen Yahya Jammeh, 2017'de baskılar sonucu başkanlık koltuğunu barışçıl biçimde bırakmıştır.²²⁶ ECOWAS'ın ülkeye operasyon açıklamalarından sonra Gambiya'daki geçiş barışçıl şekilde sonlanmıştır. Eski bir Fransız sömürgesi olan Benin'de başkanlık hükümet sisteminin uygulanması diğer Frankofon ülkeler arasında bir istisna teşkil etmektedir.

²²⁶ BBC Africa, **Profile: Former Gambian President Yahya Jammeh**, 22.1.2017, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-africa-24383225>, 28.9.2018.

Benin de 1970'lerden bu yana sivil-asker ilişkilerinin görece başarıyla yürütüldüğü yerler arasındadır.

Sömürgecilik dönemlerinde Fransız Batı Afrika'sı olarak anılan Batı Afrika'daki Frankofon ülkeler, bazı farklılıklar içermekle birlikte genel olarak Fransa'daki gibi yarı-başkanlık sistemini yürürlüğe sokmuşlardır. Yarı başkanlık hükümet sisteminde yürütmenin çift başlılığı (Cumhurbaşkanı devletin, Başbakan hükümetin başı) Fransa'da bazı krizlere neden olsa da Afrika'ya nazaran daha uygulanabilir görünmektedir. Bürokrasi siyaset ilişkisini etkileyen en önemli faktörler arasında, siyasal sistemde kuvvetler ayrılığına dair görev paylaşımında yürütme iktidarının bölünmesi gösterilmektedir. Bilhassa güvenlik konularında başkanlık makamı karşısında farklı tavır ortaya koyacak bir meclis veya Bakanlar Kurulu'nun varlığı, sivil-asker ilişkilerinde olumsuzluklar doğurabilmektedir. Birinci bölümde Desch'in konuyla ilgili fikirleri mevcut duruma dair isabetli bir çerçeve ortaya koymaktadır.²²⁷

Batı Afrikalı devletler arasında bulunan iki ülke, 1960'lı yıllarda bağımsızlıktan hemen sonra başkanlık sistemini tercih etmişlerdi. Senegal ve Fildişi Sahili'nin başkanlık sistemini tercih etmelerinin en önemli sebebi hiç şüphesiz güçlü siyasi kurucu liderlere sahip olmalarıydı. Liderin kişisel iktidarını pekiştirme amacı taşıyan başkanlık hükümeti düzenlemesi, yeterince pekiştiği kanaati oluştuğunda Başbakanlık makamı da eklenerek sistem yarı başkanlığa dönüştürüldü. Bununla birlikte, Senegal'in hükümet sistemi tecrübesinde Fildişi'ne göre farklılıklar bulunmaktadır. Kurucu Cumhurbaşkanı Léopold Sedar Senghor'un, Başbakan Mamadou Dia'nın organize ettiği başarısız bir darbe girişiminin hedefi olması, Başbakanlık makamının ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁸ Dolayısıyla Senegal'deki tercihin planlı bir durum olmadığı açıktır. En ilginç olan şudur ki; Senegal'de bu başarısız darbe girişimi sonrasında başka bir darbeye maruz kalınmamış, Fildişi Sahili'nde 1999 darbesine kadar herhangi bir darbe girişimi yaşanmamıştır. Siyasal sistemini başkanlık hükümet sistemi ile başlatan ve siyasi liderliği kurumsallaştırabilen devletlerde darbelerin azaldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Batı Afrika'da bulunan hükümet sistemleri verilmektedir.

²²⁷ DESCH, a.g.e., ss. 4-5.

²²⁸ RFI Afrique, **Profile de Mamadou Dia**, (Çevrimiçi), <http://www.rfi.fr/contenu/20100323-1-portrait-mamadou-dia-18>, 15.9.2018.

Tablo 2.1. Batı Afrika Ülkelerinde Hükümet Sistemleri ve Askeri Darbeler

ÜLKE	HÜKÜMET SİSTEMİ	DARBELER
Benin	Yarı Başkanlık->Başkanlık Sistemi	Başarılı: 1963, 1965, 1967, 1969, 1972 Başarısız: 1972, 1975, 1977, 1992.
Burkina Faso	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1966, 1974, 1980, 1982, 1983, 1987 Başarısız: 2015, 2016
Çad	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1975, 1990, 2006 Başarısız: 1977, 1979, 1991, 2004, 2006, 2013
Fildişi Sahili	Başkanlık-> Yarı Başkanlık	Başarılı: 1999 Başarısız: 1973, 2000, 2002, 2006
Gambiya	Başkanlık	Başarılı:1994 Başarısız: 1981
Gana	Parlamente-> Başkanlık	Başarılı:1966, 1972, 1978, 1979, 1982 Başarısız: 1964, 1967, 1979, 1982, 1983, 1984
Gine	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1979, 1984, 2008 Başarısız: 1977, 1985, 1996
Gine Bissau	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1980, 2003, 2012 Başarısız: 1993, 1998, 2010, 2011
Liberya	Başkanlık	Başarılı: 1980 Başarısız: 1981, 1983, 1985(2), 1994
Mali	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1968, 1991, 2012 Başarısız: 1977, 1978
Moritanya	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1978, 1979,1980, 1984, 2005, 2008 Başarısız: 1981, 1982, 2003
Nijer	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1974, 1985, 1996, 1999, 2010 Başarısız: 1976, 1983, 2011, 2015
Nijerya	Parlamente-> Başkanlık	Başarılı: 1966(2), 1975, 1983, 1985, 1993 Başarısız: 1976, 1990
Senegal	Başkanlık-> Yarı Başkanlık	Başarısız: 1963
Sierra Leone	Parlamente-> Başkanlık	Başarılı: 1967, 1968, 1992, 1996,

		Başarısız: 1971, 1987, 1995, 1996, 2000
Togo	Yarı Başkanlık	Başarılı: 1963, 1967 Başarısız: 1966, 1970, 1991(2), 2005

Kaynak: African Development Bank (AfDB)

Batı Afrika'da siyasal sistemlerin, taklitçi anayasal düzenler ve hükümet sistemleriyle şekillenmesinin en mühim sonuçlarından biri de Huntington'ın çokça eleştirdiği ve pretoryanizmin merkezine yerleştirdiği kontrolsüz ve aşırı siyasal katılımdır. Bilindiği gibi, siyasal gelişme ve kurumsallaşma tartışmalarında Huntington, öncüllerinin siyasal katılımı siyasal gelişmenin parametresi haline getirmesini istikrarsızlık doğurduğu, düzensizliğe neden olduğu için kurumsallaşmaya zarar vermesi açısından eleştirmektedir. Çok fazla etnik ve dini oluşumu bünyesinde barındıran Afrika toplumlarının, Avrupa'nın siyasal katılımı özümsemiş siyasal kültürünün ürünü olan sistemleri ödünçlemeleri, Huntingtoncu anlamda pretoryanizmi körüklemiştir. Neticede anayasa faaliyetleri ve hükümet sistemlerinin ortaya çıkardığı siyasal sistemin sıhhati ve doğurduğu koşullar, siyasetin seyri kadar ordunun sivil denetimini de doğrudan etkileyen yapısal faktörlerdir.

2.1.3. Ulusal Orduların Oluşumu ve Ordunun Merkezi Konumu

Batı Afrika'da siyasetin askeri darbelerle art arda sarsıldığı 1970'li yılların ortalarından itibaren devlet düzeni içinde temel hedef ordunun kamu idaresi ve yargı kurumlarının da yer aldığı bürokratik sisteme entegrasyonudur. Fakat bürokrasi sınıfı içinde kalması umulan askerler, zamanla siyasete müdahale etmeye devam etmişler, siyasi aktör olarak konumlarını muhafaza etmişlerdir. Kişisel nüfuzlarını artıran genelkurmay başkanı ve komutanlar artık ordu adına değil, halk adına konuşmaya ve faaliyet göstermektedirler. Sistem içinde ordunun siyasi özerkliği ve etkinliği arttıkça, devlet başkanları ve hükümetler için ordunun siyasi karar ve faaliyetlerini desteklemekten başka yol görmemektedirler. Orduların ellerindeki güç ve sahip oldukları askeri zihniyet nedeniyle Afrikalı siyasetçiler için partner ya da hasım olmak dışında seçenek kalmamaktadır. İkinci seçenek de çoğunlukla iktidarın devrilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Max Weber'in devlet ve devlet kurumlarının teşkilatlanmasına dair kuramları, yirminci yüzyılın pekişmekte olan modern devletlerini olduğu gibi, yeni kurulmakta olan devletleri de etkilemiştir. Devletin tanımlanmasında varoluşsal bulduğu "şiddet kullanma eylemi"nin devlet tekeline aidiyetini savunan Weber, devletin bu işlevin yerine getirilmesinde orduyu görevlendirdiğini vurgulamaktadır. Ancak hem iç hem de dış güvenliğin sağlanması, Weberyen düşünceye göre, orduya devredilen şiddet kontrolü görevi kapsamındadır.²²⁹ Dolayısıyla Weber, kendisinden önceki akademik geleneği domine eden, "iç asayiş-dış tehlide karşı savunma" arasındaki ayrıma dayalı Clausewitzyen yaklaşıma karşı bir fikri öne sürmüştür. Söz konusu yaklaşım, iç asayiş vazifesini polis sorumluluğuna, dış tehlide karşı savunma vazifesini de orduya vermektedir. Bu durum kaynağını Clausewitz'in savaş ve barış arasındaki farklılığa vurgu yapmasından almaktadır.²³⁰ Weber'in yaklaşımı, iç-dış güvenlik ayrımını dile getirse de şiddetin kontrolünde net bir kurumsal ayrıma gitmemesiyle bir eksiklik ihtiva etmektedir. Marksist düşünür Althusser'in devletin ideolojik aygıtları arasında gördüğü ordu ve polis gücünü birbirinden ayırmayıp "devletin baskı aygıtı" olarak konumlandırması, özünde Weber'inkiyle aynı temelde buluşmaktadır.²³¹ Söz konusu ordu gücü-polis gücü ayrımı, Afrika'da sömürgecilik sonrasında kurulan yeni ulusal orduların vazife ve işlevleri dikkate alındığında büyük önem arz etmektedir. Afrikalı orduların kurucu unsur olarak ortaya çıkmaları, onları görev tanımları üzerinde söz sahibi yapmış ve iç siyasetin kaçınılmaz aktörü haline getirmiştir. Afrikalı orduların bağımsızlıktan sonra kazandıkları işlev, dış tehdit yoğunluğunun düşüklüğü nedeniyle iç asayiş ve iç siyasete dönüktür.

Ordunun iç güvenlik, siyasi egemenlik ve iktidar mücadelesi gibi konulara yönelmesinin sömürgecilik döneminden kalma bazı alışkanlıklarla da yoğun ilgisi söz konusudur. Sömürgeci ordulardan ayrılan Afrikalı subay profili, sömürgecilik döneminin yoğun etkisi altında kalmıştır. Sömürge idaresi tarafından kısmen uzak coğrafyalardaki askerî harekâtlarda görevlendirilen bu askerlerin görev alanı çoğunlukla sömürge topraklarındaki iç asayişin sağlanmasıdır. Dolayısıyla Afrika'daki pek çok ulusal orduda tehdit, sınırları sömürgecilerce çizilmiş topraklarının dışında değil, içinde aranmaktadır. Bu ülkelerde ordu mensuplarının

²²⁹ HUGON Philippe, ANGO Naida Essiane, **Les Armées Nationales Africaines Depuis Les Indépendances: Essai de Périodisation et de Comparaison**, Notes de l'IRIS, Institut de Relations Internationales et Stratégiques, Nisan 2018, Paris, s. 6.

²³⁰ HUGON, a.e., s. 7.

²³¹ Giuseppe Caforio, "Some Historical Notes", Handbook of the Sociology of the Military içinde, (Ed. G. Caforio), Springer, 2006, ss.9-15.

zihnindeki dış tehdit algısı oldukça zayıftır. Eski sömürgeci iktidarlar tarafından Afrika'ya özgü bir Westfalyan²³² bir düzen kurulduğu için yeni Afrikalı devletlerarasındaki çatışmasızlık hali orduların kendi iç siyasetlerine kapılmalarına neden olmuştur. Ayrıca coğrafi olarak daha uzakta olan güçlü Batılı devletlere, özellikle de eski sömürgeci ve hami devletlere yönelik herhangi bir olumsuz kanaat söz konusu değildir. Zira siyasal düzenden teknolojiye kadar pek çok konuda gelişmişlik ve modernleşmenin kaynağı, dolayısıyla gücün kaynağı olarak görülen bu ülkeler Afrikalı ordular tarafından doğal müttefikler olarak algılanmaktadır.

Bağımsızlıklarını kazanan Afrikalı subayların sömürge metropollerinde eğitim almaları ve kolonyal ordularda görev yapmış olmaları kişisel ve profesyonel hayatları üzerinde ciddi bir etkiye neden olmuştur. Birinci nesil Afrikalı subaylar bu vesilelerle tanıştıkları düzen ve imkânlarla kavuşamadıkları yeni devletlerinde, iktidarın kişiselleşmesi ve yolsuzluk gibi durumlarla karşılaştıklarında, birey ve grup çıkarları adına iç iktidar mücadelesine dâhil olmaktadır. Modernleşme ve gücün kaynağı olarak²³³ gördükleri Batılı devletlerle münasebetleri, kişisel irtibatlarıyla kurdukları ittifaklarla sonuçlanmakta, iç iktidar mücadelesine bu ittifaklardan aldıkları ile dahil olmaktadır. Afrika ulusal orduları profesyonelleşme adına kurum olarak, Afrikalı subaylar ise pretoryen mücadelenin aktörleri olarak Batılı güçlü devletlerle iş birliğinin zaruri olduğuna inanmaktadır. Ancak bu iş birliklerinin gerek ordu içi gerekse de genel siyasi düzende meydana getirebileceği müdahale ve krizleri göz ardı etmemektedirler. Nitekim, bağımsızlıkların ilan edilmesinden sonra, sivil siyasete dair problemlerde olduğu gibi sivil-asker ilişkilerindeki sorunlara da yurtdışı aktörler sık sık müdahale etmişlerdir.

Afrikalı ulusal orduların oluşumundaki en önemli detaylardan biri de bu orduların başta eski sömürgeciler olmak üzere güçlü devletler tarafından desteklendiği, eğitildiği, donatıldığı ve finanse edildiğidir.²³⁴ Önceleri Fransa, İngiltere ve Belçika gibi ülkelerin desteklediği yeni Afrikalı ulusal ordular, Soğuk Savaş'ın nüfuz mücadelesi şeklinde geçen ortamında Sovyetler Birliği ve ABD'nin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Komünizm ve kapitalizm arasındaki ideolojik mücadele, bu zihniyetleri temsil eden ülkelerin yardımlarıyla ülke siyasetinde ve

²³² Afrika'da eski sömürgeciler tarafından Westfalyan bir düzen kurulduğu fikri Bagayoko-Penone'ye ait olup, Fransa ve ABD'nin müdahaleciliğine dair bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

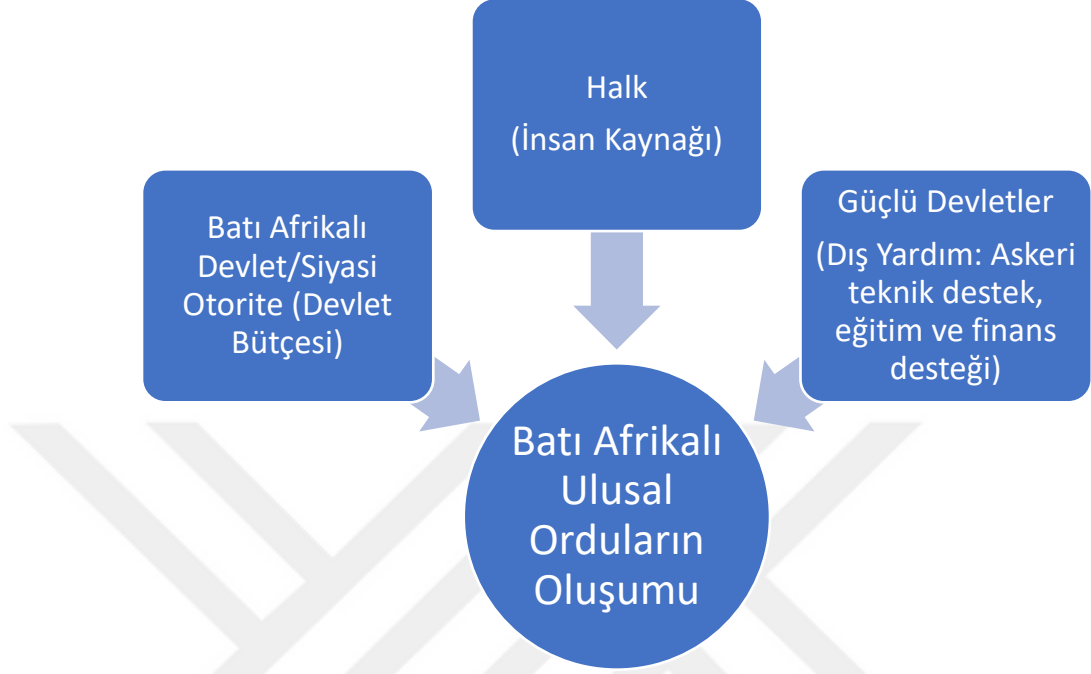
²³³ PYE, Lucian W., **Armies in the Process of Political Modernization**, European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie, Cambridge University Press, 2:1, 1961, ss. 82-92.

²³⁴ HUGON, a.g.e., s. 12.

siyaset-bürokrasi ilişkisinde kendisine yer bulmuştur. Hem siyasi hem de bürokratik kurumların elde ettikleri yardımlar ideolojik pozisyonlarının belirlenmesinde mühim bir faktör olarak görülmektedir. Afrikalı devletlerin bürokrasinin işletilmesinde başta materyal ve finansman eksikliği yaşaması ve devlet kurumlarının işlevini yerine getirmesindeki yüklü maliyet bu devletleri yardım ve kredi bağımlılığını kronik bir hale sokmuştur. 1960'larda pek çok Afrika ülkesinde çoğu personel gideri olmak üzere kamu giderleri GSMH'lerinin %60 ila %80'ine tekabül ediyordu.²³⁵ Kurumların, kırtasiye malzemesi gibi en temel ihtiyaçları "teknik iş birliği" adı altında donör ülkelerden temin edilmektedir. Bürokrasi içinde güvenlik ihtiyacının öneminin büyüklüğü ölçüsünde özel bir yere sahip olan askeri bürokrasinin ihtiyaçları ise elbette çok daha fazla olmaktadır. Askeri giyim eşyaları, temel gıda maddeleri, askeri teçhizat, mühimmat ve teknik donanım orduların temel gereksinimleri arasındadır ve bunların yüklü maliyeti kuruluş süreçlerinde alınan yardımlarla karşılanmıştır. Dolayısıyla Afrika'da orduların oluşumu Afrikalı milletlerin öz kaynaklarıyla değil, kimi zaman nüfuz çatışması yaşayan yabancı devletlerin müdahil oluşuyla gerçekleşmiştir. Ulusal orduların ortaya çıkışı, dış aktörlerin de içinde olduğu bir süreçtir. Askeri dış yardımların Afrikalı ulusal ordular üzerindeki etkisi, savunma teknolojileri ve askeri eğitim konusunda çok hassas olan Afrikalı subayların siyasi davranışlarını da etkilemiştir ve etkilemektedir.

²³⁵ PABANEL, 1984, s. 10.

Şekil 2.1. Batı Afrika’da Ordunun Oluşumu

Ordunun siyaset içindeki merkezi konumunu güçlendiren faktörler ise, kuruluş sürecinde askerlerin ülke içinde en nitelikli-eğitilmiş kadroları teşkil etmesi, milli savunmanın devletlerin ilk ihtiyacı olması, ordu mensuplarının şiddet araçlarını kontrol etmesi, askerlik hizmetinin toplumların modernleşmesine katkısına duyulan inanç, etnik çatışmalardan doğan düzen sorunları ve tüm bunlar nedeniyle siyasi otoritenin bütçeden önemli bir payı orduya ayırmasıdır. Ordu mensuplarının devlete ait mevcut kaynakların büyük kısmına erişmeleri, askeri bürokratik eliti devlet ve siyaset içindeki kurumsal ve siyasi özerkliğini diri tutan bir etken olagelmıştır. Ordu kurumunun devlet içindeki merkezi konumunu anlamak amacıyla, ordunun bütçedeki payı ve ekonomik imkanlarına dair verilerden istifade eden yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ordulara ait ticari ve finansal kuruluşlar son yıllarda politik ekonomi bağlamındaki çalışmalara konu olmaktadır. Bu kuruluşların yurtdışı aktörlerle açık ve örtük ilişkileri, sivil-asker ilişkileri ve ordunun sivil denetiminin sağlanması adına önem taşımaktadır.

Ordu kurumu veya ordu mensubu askerlerin sahip oldukları ekonomik ilişkilerin gösterdiği finansal boyutun dışında, ordunun siyasal sistem içinde merkezi konumuna dair bir diğer gösterge yargı sistemi düzeyindedir. Askeri mahkemelerin varlığı, ordunun kurumsal özerklikten siyasal özerkliğe geçişinde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Askeri yargı organlarının varlığı, sivil denetimin gerçekleştiği pek çok

Ülkede başarıyla uygulanmaktadır. Fakat, askerlerin siviller ile ilişkilerinde sivil alana müdahalelerini denetleyecek mekanizmaların eksikliği ordu kurumunun siyaset üzerindeki vesayetini pekiştirmektedir. Askerlerin siyasi ve sivil alana müdahalesinin mevzuattaki yeri, insan haklarını ihlal durumunda hangi mahkemede yargılandıkları sivil denetimin yargı boyutu açısından önemli bir göstergedir.²³⁶ Bağımsızlığından itibaren altı kez başarılı darbe geçiren Gana'da askerlerin 1980'lerdeki reformlara kadar sivil mahkemelerden muaf olması önemli bir örnektir. Ganalı subayların, sivil siyaset ve insan hakları alanına yönelik ihlalleri darbelerle güçlenen vesayet nedeniyle yargılanmamıştır.²³⁷

Ordunun siyaset üzerindeki hakimiyetinin siyasi boyutu ise, iki kıstasa tabi tutulmaktadır.²³⁸ Birincisi, ordu mensuplarının resmî törenlerde uygulanan protokol listesindeki sırasındaki pozisyonudur. Subayların resmi protokol sıralamasında askerlerin yasama ve yürütme organı mensuplarının önünde olması durumu, askerin siyaset üzerindeki hakimiyetini göstermesi açısından mühimdir. Pek çok askeri darbe yaşamış olan Mali, Nijer, Nijerya ve Gana gibi ülkelerde Genelkurmay Başkanı, bakanlar kurulu yeleri ve parlamenterlerden nde gelmektedir. 1999'da tek başarılı askeri darbeye maruz kalan Fildişi Sahili'nde ise, Genelkurmay Başkanı'nın resmi protokoldeki yeri 34. sıradadır.²³⁹ Devlet resmi protokol sıralamasında askerlerin konumu, devlet organizasyonunda ordunun hakimiyetinin Batı Afrika'da güçlü olduğuna işaret etmektedir. İkinci kıstas ise, ordu mensuplarının yürütmede kime karşı sorumlu olduğuyla ilgilidir. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının, yürütmenin başı olarak devlet başkanı veya başbakana bağlı olmaları ile savunma bakanlığına bağlı olmaları arasında sivil denetim açısından önemli göstergeler arasındadır. Sivil siyaset üzerinde vesayet kurumu haline gelen bir ordu, yürütme organı içinde bir bakana karşı değil, yürütmenin başındaki makama karşı sorumlu olmayı tercih etmekte, bu şekilde sivil denetimden sıyrılabilereğini düşünmektedir. Batı Afrika lkelerinde genellikle yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'na bağlı olan ordu kurumunun sivil denetimine müsait bir

²³⁶ AYDOGAN Abdullah, **Institutional Foundations of Military Coups: Constitutional Design and Military Centrality**, University of Houston, Faculty of the Department of Political Science, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2015, s. 73-85.

²³⁷ MINGST Karen A., **Judicial Systems of Sub-Saharan Africa: An Analysis of Neglect**, African Studies Review, Vol. 31, No. 1, Nisan 1988, s. 141.

²³⁸ AYDOGAN, a.g.e., s. 84-85.

²³⁹ **Dcret no 2013-509 portant organisations des crmonies publiques, prseances et honneurs civils.**

konumlanışa sahip olmadığı görülmektedir. Gine gibi bazı Batı Afrika ülkeleri, bu sorunun üstesinden gelmek için Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı makamlarını tek bir kişide birleştirmeyi tercih etmişlerdir.²⁴⁰

Mevcut siyasi yapının doğurduğu güvensizlik ortamında hem siyaset ve toplum hem de ordu içinde etnik rekabet çok sert biçimde gerçekleşmiştir. Elitlerin mobilize ettiği sosyal grupların çıkarlar adına mücadelesi siyasallaşmalarına ve Pretoryan bir evreye geçişlerine neden olmuştur.

2.1.4. Elitlerin Etnik-Dini Mücadelesi ve Parçalanmalar

Ordu kurumunun kendi iç organizasyonundaki sorunlar ve iç çatışmaları, sivil denetimin önüne geçen ve orduyu dış nüfuz etkilerine açan bir diğer faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bağımsızlıklarını kazanan Batı Afrikalı devletlerin demokratik siyasi kurumlar edinme talebi, çoğul etnik-dini yapılara sahip bu toplumların siyasete yönelik yoğun katılımıyla sonuçlanmıştır. Ülkedeki siyasi ve bürokratik elitlerin, etnik ve dini grupların temsilcilerine dönüşme süreci bu demokratik katılımı doğrudan ilişkilidir. Oy ve finansman desteği arayışındaki siyasi elitler, doğal olarak kendi kabile ve cemaatlerine yönelmişler, bu durum da çıkar çevresinin genişlemesine neden olmuştur. Kurumlar arasındaki ve kurum içi çıkar çatışmalarında etnik-dini gruplar bu şekilde araç-sallaştırılmaktadır; zira unutulmamalıdır ki, Batı Afrika'da siyasal sistemin gerçek aktörleri siyasi ve bürokratik elitlerdir. Elitler arasındaki mücadele, kendisine etnik ve dini bir zemin bularak genişlemekle de kalmamakta, bu ülkelerdeki pretoryan karıştırlıkların da merkezine oturmaktadır. Dolayısıyla Batı Afrika'daki ayrışmalar, etnik grupların siyasi güç talebiyle dahil olduğu bir elit çıkar kapişmasının sonucudur.

Etnik grupların temsilcisi kimliğini bürünen siyasi ve bürokratik elitlerin, bu grupların tarihsel birikimleri ve verili imkanlarıyla rol sahibi olabilmeleri de dikkat çekicidir. Söz gelimi Nijerya'da rekabet halindeki üç büyük etnik yapıdan Hristiyan Yoruba'ların zengin tüccarlardan müteşekkil bir nüfus olmasına karşılık, kuzeyde yoğunlaşan Müslüman Hausa-Fulani'ler, Sokoto Hanedanlığı'ndan tevarüs eden bir askeri birikime ve mücadele kabiliyetine sahiptirler. Bir diğer etnik grup olan Igbo'lar

²⁴⁰ Günümüzde Gine Devlet Başkanı Alpha Condé hem Cumhurbaşkanı hem Genelkurmay Başkanı ve hem de Milli Savunma Bakanıdır. Aynı durum 1971 ve 1972'de iki ayrı başarısız darbe girişimi yaşamış olan Fas için de geçerlidir. Fas Kralı VI. Muhammed, halen bu makamları bizzat sürdürerek ordunun sivil denetimini sağlamaya çalışmaktadır.

ise, zengin petrol yatakları üzerinde bulunmaları nedeniyle hem büyük bir imkana kavuşmuşlar hem de Biafra iç savaşı gibi çatışmalarda iç-dış aktörlerin hedefi olmuşlardır. Müslüman Hausa'ların askerlik mesleğine temayülleri, Yoruba'ların ticaretle olduğu gibi sivil siyasette de etkinlikleri ve Igbo'ların petrol kartını kullanma niyetleri elitlerin de eğilimlerine etki etmiştir. Aslında bağımsızlık kazanıldığında Nijerya'da ordu kurumunun üst düzey subayları çoğunlukla güneylilerden (Yoruba, Igbo) oluşmaktaydı. Özellikle Igbo'lu askeri elitler, Yoruba'lı sivil siyasetçilerin desteğiyle eğitilmiş insan gücü nispeten kuzeyli Hausa'ları sindirmek üzere ordu kurumunu ele geçirmiş görünmektedirler. Ancak ordu özelinde yürütülen bu bürokrasi ele geçirme girişimleri, başta Hausa'lılar olmak üzere kuzeyli etnik grupların siyaseti domine etmesiyle sonuçlanmıştır.²⁴¹ Alhaji Sir Abubakar Tafawa Balewa'nın başbakanlığında kurulan Nijerya Hükümeti, kuzeyli liderlerden Sir Ahmadu Bello'nun etkisi altındaydı ve bu durum Igbolu subay kadrosunu rahatsız ediyordu. 15 Ocak 1966'da gerçekleşen ilk Nijerya askeri darbesi Emmanuel Arinze Ifeajuna ve Chukwuma Kaduna Nzeogwu adlı iki Igbolu binbaşı tarafından gerçekleştirildi. Ahmedu Bello ve diğer birkaç bakanın öldürüldüğü bu darbenin sonucunda Igbolu General Johnson Aguiyi-Ironsi cunta hükümetinin başına geçirildi. Haziran 1966'da kuzeyli subayların gerçekleştirdiği karşı-darbe, birkaç aylık bu cunta hükümetini bir başka askeri hükümetle değiştirmiş oldu.²⁴² Hausalar, siyasetten sonra orduyu da hakimiyetleri altına aldılar. Petrol gelirlerinin kuzeyli halk için kullanılmasına karşı çıkan Igbo'lu sivil ve askeri elitler bunun üzerine bağımsızlık ilan ettiler ve üç yıl sürecek olan Biafra İç Savaşı 1967'de başlamış oldu. Yeni kurulmuş bir devlet olarak Nijerya elbette dış aktörlerle yoğun ilişki içindeydi, fakat askeri ve sivil elitlerin mücadelesinden doğan iki askeri darbe ve bir iç savaşın ürettiği koşullar bu petrol ülkesi üzerindeki yabancı nüfuzunu da artırmaktaydı. Biafra Savaşı'nın tarafları, ülkedeki farklı askeri ve siyasi liderleri aşarak güçlü devletleri de içine alarak genişledi.²⁴³

Batı Afrika'da sık sık kuzeyli-güneyli biçiminde tezahür eden etnik çatışmalar, sosyo-ekonomik bir içeriğe de sahiptir. Afrika'nın Sahraaltı Afrika olarak tanımlanan kısmı, kuzeyinde Büyük Sahra çölünü barındırmakta ve yaşam kaynakları güneye

²⁴¹ SILLOUN Max, Oil, **Politics and Violence: Nigeria's Military Coup Culture (1966–1976)**, Algora Publishing, New York, 2009, s. 27-30.

²⁴² SILLOUN, a.g.e., s. 31.

²⁴³ FORSYTH Frederick, **The Biafra Story: The Making of an African Legend**, Pen and Sword Military Books, Barnsley (UK), 2007, s. 40.

doğru gidildikçe artmaktadır. Orta Afrika'ya doğru artan tarıma elverişli yeşil alanlar ve liman ticareti ile balıkçılık yapılabilen deniz-okyanus kıyıları, Batı Afrikalı halkların sosyo-ekonomik durumunu belirleyen şartlar sunmaktadır. Çoğu ticaretle uğraşan zenginlik sahibi Güneyliler maddi güç ile siyaset üzerinde etkili olurlarken, Kuzeyliler ise sahip oldukları nüfus gücünü kullanarak ve ordu gibi bürokratik kadrolarda çoğalarak siyasete yön vermeye çalışmaktadırlar. Eğitim kurumlarının eksikliği nedeniyle okumuş-nitelikli insan gücünün az olduğu ve çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği kuzey bölgelerinin; bulundukları coğrafyaların verimliliği nedeniyle sömürgecilerle daha çok iç içe yaşamış, eğitilmiş ve zengin Güneyliler karşısında dezavantajlı olduğu açıktır. Güneyli sosyal grupların en temel itirazı ise, kendi ürettikleri zenginliklerle oluşan kamu kaynaklarının kuzey bölgelerde yaşayan halk için kullanılmasına yönelik olmuştur. Kuzey olarak tanımlanan bu iç bölgelerdeki bir diğer ciddi sorun ise, savaş ve açlık gibi faktörler nedeniyle nüfusların sınırların ötesine doğru mobilize olmalarıdır. Afrika kıtasının genelinde sık rastlanan mültecilik olgusu, belli etnik-dini grupların kendi ülkelerinde demografik olarak zayıflamasına neden olurken, iltica edilen ülkelerde vatandaşlık alamamalarıyla da sonuçlanmaktadır. Vatandaşlık alabilenler ise, Fildişi Sahili'ndeki "ivoirité" (Fildişililik) tartışmasındaki gibi siyasi ayrımcılıkların hedefi olabilmektedirler.²⁴⁴ 1993-1999 yılları arasında Fildişi Sahili'nde devlet başkanlığını yürüten Henri Conan Bédié'nin başlattığı "ivoirité" tartışmalarının amacı, farklı etnik kökenden gelen²⁴⁵ rakiplerini kamuoyunun gözünde küçük düşürmek ve arkalarındaki toplumsal desteği zayıflatmaktır. Aslen Burkina Fasolu olan dönemin Başbakanı Alassane Dramane Ouattara başta olmak üzere, göçmenlerin Fildişi Sahili'ni yönetme ve uluslararası kurumlarda temsil etme hakkı olmadığına dair bir eleştiriyle başlayan tartışmalar, ülkenin 1990'larda yaşadığı siyasi buhranların merkezine yerleşmiştir. "Fildişililik" ideolojisi, ülkeye göçle gelen Malililer, Gineliler, Burkinalılar ve iç savaş sonrası iltica eden Lübnanlıların giderek siyaset ve ekonomiyi ele geçirdikleri fikrinden hareket eder ve buna karşı çıkar. Bu ideolojinin telaffuzu ile başlayan hadiseler "yerliler" ve "yabancılar" arasında kutuplaşma meydana getirmekteydi. Bédié'den önce uzun yıllar ülkeyi sosyal çatışmalardan uzak şekilde yöneten Houphouët-Boigny'nin ülkede kurumsallaşan siyasi çizgisindeki ilk kırılma da bu kimliksel kutuplaşmayla

²⁴⁴ AKINDES Francis, **Les racines de la crise militaro-politique en Côte d'Ivoire**, Publications CODESRIA, Dakar, 2004, ss. 28-36.

²⁴⁵ Kuzeyde Burkina Faso ve Mali'den Fildişi Sahili'ne göç edenler zamanla bu ülkenin vatandaşı olmuşlar, yoğun nüfuslarıyla siyasette de etkin hale gelmeye başlamışlardı.

gerçekleşiyordu. Siyasi karşıtlıkların ülkenin bütünlüğüne zarar verdiğini düşünen ordu mensupları, 1990'ların sonuna doğru "Fildişililik" üzerine kurulu etnik milliyetçilikten rahatsızlıklarını belli etmeye başlamışlardı. General Robert Guei'nin başını çektiği subaylar, 1999 yılında başarılı bir darbeye mevcut ideolojik yaklaşımı bertaraf ederlerken, Fildişililik politikası ve yolsuzluğu darbe için gerekçe gösteriyorlardı.²⁴⁶ Fakat cunta hükümeti kurarak devlet başkanı olan Robert Guei'nin döneminde adı anılmasa da "Fildişililik" politikasına kısa zamanda geri dönüş söz konusu olmuştur. Guei'nin en çok eleştirildiği diğer konu ise, ülkenin hayati derecede önemli ekonomik kaynak ve sektörlerini yabancılara "peşkeş çekmesidir".²⁴⁷ Guei Hükümeti'nin, cunta yönetimini olumlu karşılayan başta Fransa olmak üzere yabancı devletlerle kurduğu ilişki, milliyetçi siyasetçilerin yoğun itirazıyla karşılaşmaktaydı. Aslında, Robert Guei'nin yabancı devletlere sunduğu imtiyazlarla itibar elde etmeye çalışması ve etnik milliyetçi politikalara dönüşü, onun iktidarda kalma arzusunun işaretleriydi.

Siyasetçilerin kişisel çıkarları ve güç talebiyle müdafaa ettikleri etnik-dini sosyal grup çıkarları adına dahil oldukları toplumsal-siyasal mücadele, askeri darbelerle siyasallaşmanın doruğuna çıkan askeri bürokratik eliti de içine çekmektedir. "Asker siyasetçiler", sivil siyasetçilerin argümanlarını ve araçlarını aynı siyasi güce kavuşabilmek için, sivillerin nezaketin uzak bir sertlikle kullanmışlardır. Etnik ve dini kimlikler üzerinden yürüyen siyasi mücadeleler, siyasi ve bürokratik elitlerin yurt içi ve yurtdışındaki ortaklarıyla kişiselleştirdikleri iktidar-nüfuz alanlarını tahkim etmektedir. Kabile asabiyetine dayalı mikro milliyetçiliklerin, devletin kaynaklarını kontrol etme amacıyla karşı karşıya gelişleri ya kaostan hâkim olduğu siyasi bunalımları ya da birkaç etnik yapının ittifakıyla ortaya çıkan otoriter siyasi iktidarlara meydana getirmektedir. Kaostan yükselişi, halka karşı sorumluluğu olmayan askerlerin ellerindeki şiddet araçlarını kullanarak darbe gerçekleştirmeleri, dolayısıyla kaynakları ele geçirmek için bir fırsat sunmaktadır. Söylemleri ve itirazları ne olursa olsun, darbelerin hedefinde kamu kaynaklarını ele geçirme olduğu için yolsuzluk, etnik ayrımcı siyaset ve hak ihlalleri askeri cunta idaresi altında artarak devam etmektedir.

Askeri darbelerin oluşumunda katkısı olan ordu-içi bölünmeler, siyasetteki etnik ayrışma havasından büyük ölçüde etkilenmektedir. Kişisel husumetlerin ve

²⁴⁶ AKINDES, a.g.e., s. 23.

²⁴⁷ AKINDES, a.g.e., s.24.

çıkar çatışmalarının, etnik farklılıklar temelindeki bir çatışma halinde kendisini göstermesi gibi, siyasi elitin etnik kökene dayalı terfi ve kadrolaşma uygulamaları da orduda iç parçalanmayı körükleyebilmektedir. Subayların eğitim, görevlendirme, terfi ve rütbe işlerinde siyasetin yönlendirmesi sonucu oluşan ayrımcılıklar ordunun organizasyonunda ve emir-komuta zincirinde kırılmalara meydan vermektedir. Darbelerin oluşumunda ordudaki iç parçalanmaların etkisi de oldukça yüksektir. Subayların kendi aralarında ulusal çıkarlar yerine, kendi bireysel çıkarlarına yönelmesi onları etnik-dini aidiyetlerine yaklaştırmaktadır. Etnik grupların elit çıkarları adına mobilize edilmesi kurumları siyasallaştırarak pretoryanizmi beslemektedir. Dolayısıyla pretoryanizm, ordu içinden başlayabilmektedir. Batı Afrika'da bu durumun pek çok örneğine rastlamak mümkündür.²⁴⁸ Etnik-dini toplumsal aidiyete yönelik, ideolojik pozisyonun ulusal çıkarın önüne geçmesi gibi durumlar ordu mensuplarının organizasyonuna zarar verdiği gibi askeri darbe ihtimalini artırmaktadırlar. Bu tutumların arkasındaki neden ise, dar elit grupların kendi kişisel ve grup çıkarlarını gözetme arzularıdır.

Ordunun sivil denetimini Batı Afrika ülkelerinde zorlaştıran bir diğer faktör de sivil-asker ilişkileri bu çalışmada da anılan bazı nedenlerle bozulan yürütme organlarının kendi güvenliklerini sağlama adına ve ordu kurumuna karşı muhafız birlikleri kurmalarıdır. Ordu ve cumhurbaşkanlığı muhafız birlikleri arasında tarafsızlığını yitiren sivil siyaset, askerlerin daha çok tepkisini çekmiştir. Ordu kuvvetleri arasında tercih yapmak gibi²⁴⁹, muhafız alayları ve ordu mensupları arasında ayrımcılık da darbelerle neticelenebilecek bir ordu-siyaset çatışmasına dönüşebilmektedir. Bu iki kuvvet arasındaki çekişmelerle gelen darbe ve karşı-darbe girişimleri, sivil siyaseti arada bırakarak zayıflatmaktadır.²⁵⁰ Emir-komuta zincirinin dışında gerçekleşen askeri darbelerde, ordu kurumundaki iç çatışmaların payı

²⁴⁸ HARKNESS Kristen Angela, **The Origins of African Civil-Military Relations: Ethnic Armies and the Development of Coup Traps**, Princeton University, Department of Politics, Doktora Tezi, Haziran 2012, New York, ss.121-133.

²⁴⁹ Kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerini karşı karşıya getirerek orduyu denetim altına alma girişimleri, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde 1966'da gerçekleşen ilk darbedekine benzer şekilde başarısızlığa uğrayabilmektedir.

²⁵⁰ 2014'te Devlet Başkanı Blaise Compaoré'nin devrildiği ve ordunun da destek verdiği halk isyanı sonrası, Compaoré'ye yakın askerlerden kurulu muhafız alayı, geçiş hükümetine yönelik karşı darbe girişiminde bulunmuş, geçiş hükümetinin başı olan Michel Kafando kaçırılmıştı. 6 gün süren yeni cunta yönetimi, dış baskılara dayanamayarak idareyi sivilere bırakmak zorunda kalmıştır. NTV, **Burkina Faso'da askeri darbe girişimi**, 17.9.2015, (Çevrimiçi), <https://www.ntv.com.tr/dunya/burkina-fasoda-askeri-darbe-girisimi,U8jarWQjd0GJ8hsAHvnucw>, 27.8.2019.

büyüktür. Bununla birlikte Pretoryan mücadele, halihazırda güçlü biçimde ortaya çıkmamış olan siyasi sistemi daha da zaafa uğratmakta, dış etkilere daha açık bir hale getirmektedir.

2.1.5. Pretoryanizm ve Sistemlerin Dış Nüfuza Açıklığı

Pretoryan toplumlarda sosyal grupların sert çıkar mücadelesinde her sosyal grubun topyekûn siyasallaştığını ve ordu kurumunun bu siyasallaşmanın dışında kalmadığı bu çalışmada daha önce ifade edilmişti. Bahsi geçen siyasallaşma süreci, siyasi elitlerin bireysel ve grupsal çıkarları adına kitleleri etnik milliyetçilik veya sosyalizm gibi ideolojiler etrafında mobilize etmesiyle gerçekleşmektedir. Elit dairedaki siyasi mücadelelere her kesim gibi ordu mensupları da dahil olduğunda, bu mücadele önce devletin militer aygıtı içine taşınmış olmaktadır. Pretoryanizmin, ordunun siyasete müdahalesiyle anılması askerlerin sahip oldukları askeri gücü siyasi otoriteye karşı kullanması nedeniyledir. Oysa ordu duruma göre çatışan sosyal gruplardan herhangi veya bu grupların etkisiyle parçalanmış bir yapıdan ibarettir. Kişi ve grupların baş döndürücü çıkar ve iktidar mücadelesi, aynı zamanda kurumsallaşmanın ve hukuk düzeninin uzağında kalmış bir sistemde ittifaklarla denge arayışındaki siyasi aktörlerin mücadelesi olarak da görülebilir. Böyle toplumlarda siyasete karşı iktidar arayışı örneğin ekonomik ve askeri aktörlerin birlikteliğiyle sağlanabilmektedir. Sermaye sahipleri, devlet desteğiyle daha fazla ekonomik çıkar elde edebilecekleri yeni siyasi düzenlere destek verebilmektedirler. Halihazırdaki siyasi düzenin daha fazla kâr elde edilmesine engel olduğu düşünülen bir ekonomik yapı doğurması (yüksek asgari ücret, yüksek vergiler vb) veya siyasi iktidarın kaynakları yalnızca kendisine yakın iş çevrelerine dağıtması gibi nedenlerden ötürü iş dünyasından askeri müdahalelere destek daha yüksek bir seviyeye ulaşabilmektedir. Nitekim sosyalizme yakın bir ekonomik-siyasi bir politika yürüten Salvador Allende'yi 1973'te deviren Pinochet askeri darbesinde ekonomik aktörlerin büyük çoğunluğu darbeye destek vermişlerdir.²⁵¹

Darbeci kadrolar yeni kurulacak yönetimlerde söz sahibi olmak, askeri müdahalenin bedelini hukuki açıdan ödememek ve cuntaların meşruiyeti bakımından göreceli halk desteğini de önemsemektedirler.²⁵² Siyasi iradelerinin

²⁵¹ SAĞIROĞLU Akın, *Latin Amerika'da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin ve Şili'deki Askeri Darbelerin Etkileri ve Tarafları Ekonomi*, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1-2, 2016, ss. 48-50.

²⁵² AKYÜREK vd., *a.g.e*, ss. 302-303.

gasp edildiği fikriyle askeri darbelere yönelik olumsuz bir kanaat sahibi olan kitlelere karşın, siyasi otoriteye muhalefetinden veya sadece çıkarından dolayı darbecilere destek verebilecek belli bir halk kesimi her daim mevcut olmuştur. Etnik çatışma görüntüsü veren bir askeri darbe girişiminde, darbeciler siyasi iktidara karşı başka etnik toplulukların da desteğini alabilmektedirler. Farklı etnik grupların ağırlıkta olduğu kurum ve kuruluşlar, farklı reaksiyonlar sergileyebilmektedirler. Pretoryan mücadele toplumları iktidar sağlayabilecek ve hareketlere meşruiyet kazandırabilecek her türlü iş birliğine muhtaç kılmaktadır. Siyasal sistemlerde gücün kaynağı olan müttefikler ne kadar güçlüyse, iktidarlar da o kadar etkili ve istikrarlı bir görünüm arz etmektedir.

Bağımsızlıkların kazanılmasından ordunun oluşumuna, anayasal kurumların inşasından dış politikanın şekillenmesine kadar dış nüfuz ve yönlendirmelerin etkisi altındaki Batı Afrika ülkelerinde, bu ülkeler üzerinde kültürel ve siyasi etkisi hala canlı olan eski sömürgeciler başta olmak üzere güçlü devletlerin desteğini almak siyasal oyunu domine etmek için en önemli koz halini alabilmektedir. Bundan dolayı zayıf devletler kategorisindeki Batı Afrikalı devletlerin dış aktörlerle ilişkileri yalnızca ekonomik bağımlılıklar nedeniyle değil, iç siyasetteki rekabet açısından da önem taşımaktadır. Dış yardım bağımlılığı ve yabancı yatırım talebi bu ülkeler için ne kadar hayati ise, bu imkanları sunan aktörlerin siyasi desteği de o ölçüde belirleyicidir. Böylelikle, yabancı devletlerden dış yardım ve yatırım talep eden siyasetçinin de dış yardımların desteğiyle işlevini yerine getiren bürokratların da iç siyasi mücadelede etkinlik için yurtdışı partnerler edinme süreci doğal biçimde gerçekleşmektedir. Ayrıca, burjuvazinin yokluğunda iki zenginlik kaynağından biri kaynakların dağıtımını üstlenen devlet, diğeri de yabancı yatırımcılardır. İki temel ekonomik gelir kaynağından biri olan yabancı yatırımcı ve devletler yalnızca siyasi ve bürokratik elitler için değil, ekonomik eliti teşkil eden iş çevreleri için de önemlidirler. Orduların biçimlenmesinde rol oynayan askeri danışmanlıklar, dış askeri teknik ve finansal yardımlar, askeri formasyon ve yurtdışı eğitimler, yurtdışı operasyonlar ve ortak askeri misyonlar, askeri diplomatik görevler ve kişisel çıkar ilişkileri gibi alanlar ordu kurumunun dış sosyalizasyonunda teknik ve özel mahiyetlere sahip oldukları için, sürekli profesyonelleşme hedefindeki Batı Afrikalı askerler için dış aktörleri daha vazgeçilmez ve yakın kılmaktadırlar. Bu nedenledir ki, siyasi alana müdahil olma ve siyasi iktidar elde etme niyetindeki subay kadroları,

ülke üzerinde büyük nüfuza sahip devletlere daha hızlı biçimde yönelmekte, siyasi sorumsuzluğun getirdiği rahatlıkla imtiyazlı ilişkileri daha kolay kurmaktadır.

Fransa ve İngiltere gibi eski sömürgeci aktörlerin, 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşadıkları zaafılar sömürgeci kopma sürecini hızlandırmış ve Afrikalı devletler kurulmuştur. Sömürge sonrası özellikle Fransa'nın eski sömürgesi olan devletlerle yoğun siyasi ilişkisinin sürdüğünü söylemek mümkündür. İngiltere ise, ilişkilerini Commonwealth çatısı altında çoğunlukla kültürel ve ticari olarak devam ettirmeyi tercih etmiştir. Fakat 1960'larda bağımsızlıklarını kazanan bu devletlerin kuruluş süreçleri aynı zamanda Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı evreye denk gelmektedir ve dünyanın pek çok yerinde görülen ABD-Sovyetler rekabeti Batı Afrika alt bölgesine de taşınacaktır. ABD, Batı Afrika'da dil-kültür yakınlığı sebebiyle özellikle eski İngiliz sömürgeleriyle bağ kurarak kıtaya müdahil olmuştur.²⁵³ Sovyetler Birliği ise, öncelikle Kuzey Afrika ve Angola ile ilişkileri üzerinden başlattığı ilişkilerini sosyalist rejimler kuran Orta ve Batı Afrikalı devletlerle genişletmiştir.²⁵⁴ Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ABD'nin kıtadaki etkisini artırmasına neden olacaktır. Fakat bu dönemden sonra bir başka dış aktör olan Çin, nüfuzunu gitgide hissettirerek bir anlamda Sovyetlerin yerini alacaktır. Bütün bu devletlerin Batı Afrika'ya yönelik teknik ve finansal dış yardım politikaları, askeri eğitim üzerinde etkileri, özel ve resmi askeri danışmanlık hizmetleri, silah ticareti ve askeri teknoloji transferi, askeri üsleri ve ortak hareketleri, istihbarat faaliyetleri mevcuttur ve bu durum Batı Afrika ulusal ordularının pozisyonlarını etkileyebilecek bir sosyalizasyona işaret etmektedir.²⁵⁵ Bir ülkenin başka bir ülkedeki güvenlik sektörü üzerindeki etkinliği, ordu mensuplarının eğilimlerini belirleyebilmektedir, zira siyasallaşmış askeri kadrolar için siyasi gücün devamı askeri gücün yüksek seviyede tutulmasına bağlıdır. Bu nedenle askeri gücü ve etkinliği artıracak yöntem ve araçlar, bunları temin edecek resmi ve özel dış aktörleri, askerler için zorunlu müttefiklere dönüştürmektedir.

Bununla birlikte nüfuz sahibi dış aktörler olan güçlü devletlerin Batı Afrika'yla ekonomik-ticari ilişkilerinden doğabilecek maddi çıkar, darbeci askerlerin iktidar beklentisinin diğer yüzünü teşkil etmektedir. Cunta yönetimlerinin siyasi iktidarlarının

²⁵³ TAYLOR Ian, WILLIAMS Paul, **Africa in International Politics: External involvement on the continent**, Routledge: Taylor&Francis, New York&Londra, 2004, ss. 23-61.

²⁵⁴ TAYLOR&WILLIAMS, **a.g.e.**, ss. 102-105.

²⁵⁵ WOLPIN Miles D., **External Political Socialization As A Source of Conservative Military Behavior in The Third World**, Comparative International Development, Springer, 1973, s. 3-21.

devamı için odaklandıkları askeri güç, halkın beklentilerinin karşılanmasında olduğu gibi kaynak ihtiyacı doğurmaktadır. Batı Afrikalı devletlerde iktidarın ve iktidar ilişkilerinin kişiselleştiği siyasi yapıların sonucu olarak bu iki beklentiye sivil ve askeri liderlerin kişisel çıkarları da eklenmektedir. Dış yardım ve yatırımlarla elde edilen kaynaklar, öncelikle sivil ve bürokratik elitleri tatmin etmelidir. Hatta bu beklenti öylesine ön plandadır ki, karşılanması için kurulan imtiyazlı dış ilişkiler halkın aleyhine gelişebilmektedir. Zaten yoksulluğun en yüksek düzeyde bulunduğu bölgeler arasındaki Batı Afrika'da yolsuzluğun bu denli yüksek olması da siyasi ve askeri elitlerin kişisel ve grupsal çıkarlarını toplumun çıkarlarının önüne geçiren zihniyetleridir ki, Pretoryan toplumun ortaya çıkışında başlıca neden budur. Güçlü devletlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarını artırmalarında en büyük destekçilerinin yanında duracakları şu hâlde sürpriz bir gelişme olmayacaktır. Batı Afrika'daki uranyum, altın, petrol, elmas gibi zengin maden yataklarının ve gelişmekte olan pazarların bulunduğu bir coğrafyada menfaat beklentisi olan güçlü devletlerin siyasi ve askeri elitlerle doğrudan ve kişisel çıkarlarına dayalı ilişkiler kurmaları zaten rasyonel görünmektedir.

Pretoryan toplumlarda siyasi mücadele nasıl ki elinde şiddet araçlarını bulunduran ordu mensuplarını rejimin bekçisi ve iktidarın sahibine dönüştürüyorsa; askerlerin kişisel menfaat ve kurumsal güç talebi de yabancı devletleri ve bu devletlerden gelen özel-resmi aktörleri kaçınılmaz ortaklara dönüştürmektedir. Pretoryan mücadele halindeki sosyal gruplar arasında en temel iktidar aygıtı olan askeri gücü elinde bulunduranlar siyasette etkin hale geliyorsa, askeri gücün devamını sağlayacak olan kaynak ve araçların tekeli halindeki güçlü devletlerin bu ülkeler üzerindeki nüfuzu da artacaktır. Dolayısıyla her pretoryan mücadele ve neticesindeki her askeri darbe, dış aktörlerin etkisini artıracaktır. Romalı "Pretorian" muhafızların paralı askerler olduğu ve sadakatlerinin ücrete dayandırıldığı gerçeği meseleye etimolojik açıdan da bir zemin kazandırmaktadır.²⁵⁶

²⁵⁶ PERLMUTTER Amos, **The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Politics**, Comparative Politics, Vol. 1, No. 3, Nisan, 1969, ss. 382-404.

2.1.6. Batı Afrika'da Siyaset-Ordu İlişkilerinin Genel Seyri ve Darbeler

Batı Afrika ülkelerinde bağımsızlıkların kazanılmasından itibaren ordunun sivil denetiminin sağlanamamasına dair iç sosyal ve siyasal dinamiklerin anlaşılması, darbelerin gelişim süreçlerinde dış müdahalelerin açıklanması adına faydalı görünmektedir. Yabancı dış nüfuzunun farklı araçlarla bu ülkelerin sivil asker ilişkilerine etki etmesi kaynağını bu dinamiklerde bulmaktadır. Batı Afrikalı devletlerin siyaset ve ordu düzeyindeki zaafı, yalnızca sivil-asker ilişkilerinin kurumsallaşmasına engel olmamakta, eşzamanlı olarak siyasal sistemi ve aktörlerini dış etkilere açık bırakmaktadır. Kişilerin ve dar elit grupların çıkarlarına dayalı kişiselleştirilmiş iktidar ilişkilerinin hâkim olduğu Batı Afrika siyaseti, etnik veya ideolojik grupları mobilize eden siyaset tarzlarının araçsallaştırıldığı mücadelelere sahne olmaktadır. Birey ve özel grup çıkarlarının, toplumun genelinin menfaatlerine üstünlüğüyle derinleşen pretoryan ilişkiler, diğer gruplar gibi çıkarlarından endişelenen ordunun müdahalesine kapı aralamaktadır. Kurumların, kişilerin zaafı ve çıkar ilişkileri, dış aktörlerin doğal olarak müdahil olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Huntington, Nordlinger, Welch, Sahlin gibi yazarların özellikle Afrika kıtasındaki askeri darbeleri “muhafız ordu” perspektifinden okudukları bilinmektedir. Huntington'ın pretoryan analizinde de ifade edildiği gibi, kendisini rejimlerin bekçileri olarak gören askerler ekonomik başarısızlık, düzenin bozulması ve çıkarların tehlikeye düştüğü gibi resmi söylemlerle siyasi iktidarı devirmekte, bu işlevi de genel misyonlarının bir parçası olarak görmektedirler.²⁵⁷ Siyasetçilerin, ordu kurumunun hoşnutsuzluğunu kazanan siyasi müdahaleleri, siyasetin toplumsal bütünlüğü sağlamadaki ve ekonomideki başarısızlığı, yolsuzluklar gibi açıklamalar görünen şartları anlamak açısından çoğunlukla faydalı olsalar da, kimi zaman gerçeği de yansıtmamaktadırlar. Gelişmecilik/Kalkınmacılık yaklaşımı temelde iki konuya, ulus inşa etme süreci ile siyasal kurumsallaşmadaki yetersizliğe ve ekonomik başarısızlığa odaklanmaktadır. Ulus inşa süreçlerindeki yetersizliğin Afrika ülkelerinde neredeyse genel bir hal aldığı, etnik siyasetin hem siyaset hem de ordu kurumlarında çatışmalar doğurduğunu, bu çatışmaların süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Dönemin Uganda lideri Milton Obote'un, Ganda etnik

²⁵⁷ ONWUMECHILI Chuka, **African Democratization and Military Coups**, Greenwood Publishing Group, Westport/Dallas, 1998, s. 38.

grubuna yönelik ayrımcı tutumu, 1971 yılında İdi Amin'in gerçekleştirdiği ve bir diktatörlükle sonuçlandığı askeri darbenin en temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Keza General Ankrah'ın, Gana'nın kurucu lideri Kwame Nkrumah'ı devirdiği 1966 askeri darbesinin resmi söylemi de ekonomideki başarısızlıklardan ibaretti. Liberya'da darbeye iktidara gelen Samuel Doe de Tolbert Hükümeti'ni ulusal ekonomik kaynakları adil şekilde dağıtmamakla suçluyordu.²⁵⁸

Batı Afrika askeri darbelerinde rejimin niteliği ve antidemokratik uygulamalar da askeri darbelerin resmi söylemlerinde kullanılmaktadır. Demokrasiye geçiş süreçlerinde seçimlere hile karıştırılması, devlet ve hükümet başkanlık sürelerinin anayasaya aykırı şekilde veya anayasa değiştirilerek uzatılması, gücün tek bir merkezde toplanması gibi gerekçeler askeri darbe niyetinin oluşmasında sıkça rol oynamaktadır. Bu ülkelerde yargı kurumunun etkisizliği ya da tarafsızlığını yitirmesi gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Söz gelimi askeri darbelerde kullanılan darbe bildirilerinde "hükümetin hukuksuzluk ve yolsuzlukları"na karşı, rejimin bekçisi sayılan subayların "bozulan hukuki düzenin yeniden tesisi" argümanını kullanmasına sıkça rastlanmaktadır.²⁵⁹ Bu söylemin temelinde yargı kurumunun etkisizliğine vurgu yapmak ya da bahsi geçen hukuk-dışlıklara müdahale edebilecek yargı mensuplarını etkisiz göstermek amacı yatmaktadır. Kalkıncı yaklaşımı savunan yazarlar öne sürülen bu sebeplere demokrasinin toplumsal-siyasal olarak içselleştirilmemesi, ordunun iç işlerine karışma (sübjektif sivil kontrol) ve yetersiz ordu bütçesini de eklemektedirler. Ancak bu gerekçelerden demokrasi eksikliğini, özellikle darbeci subayların dile getirmesi paradoksal bir duruma işaret etmektedir.

Darbeci orduların bir diğer argümanı olan yolsuzluklar ise, darbelerin sonuçlarına bakıldığında anlamını yitirmektedir. Tarih, yolsuzluk şikayetiyle yapılan darbelerle kurulan askeri diktatörlüklerde, cunta yönetimlerinin yolsuzluğu genel ve kalıcı bir soruna dönüştürdüğünü açık şekilde göstermektedir.²⁶⁰ Darbeci askerler, sorgulanamaz ve keyfi şekilde sürdürdükleri iktidarlarında kendilerini yolsuzluk ve rüşvet olaylarına kaptırmışlar, bu durumdaki ülkeler yolsuzluğun en yaygın şekilde bulunduğu devletlere sahip olagelmışlerdir. Sivil siyasetçilerin suçlandığı yolsuzluk, kaynağını toplumsal bozulmalardan, ülkede bütünlüğün kaybedilmesinden ve sosyal

²⁵⁸ ONWUMECHILI, a.g.e., ss. 27-29.

²⁵⁹ ONWUMECHILI, a.g.e., s. 39.

²⁶⁰ MCGOWAN P., SLATER Robert O., JOHNSON Thomas H., **Explaining African Military Coups d'Etat, 1960-1982**

The American Political Science Review, Vol. 78, No. 3, Eylül., 1984, s. 633.

gruplar arasındaki çıkar mücadelesinden almaktadır. Ancak rüşvet ve yolsuzluğun bir düzen biçimi alması, darbelerin ve askeri diktatörlüklerin ürettiği şartlarda gerçekleşmiştir.

Diğer yandan sivillerin, askerlerin işine karıştığı iddiası da öne çıkmaktadır. Profesyonelliği ve uzmanlık düzeyiyle diğer bürokratik kadrolardan ayrılan askerler, sivillerin askeri-teknik konuları anlamadıklarını ve işlerine karışıldığını öne sürmektedirler. Huntington'ın "sübjektif sivil denetim"le açıkladığı bu durum askeri darbelerin en önemli sebepleri arasında gösterilmektedir. Her ne kadar sivil-asker ilişkilerinde tarafların birbirlerinin çalışma alanına saygı göstermesi ve denge kurulması önemli olsa da savaş ve askerî harekât gibi olguların Clausewitzyen perspektifle siyasal hedefler doğrultusundan gerçekleştiği ve siyasetin aracı oldukları sıkça unutulmaktadır. Ordunun faaliyeti, siyasi amaçlar adına gerçekleştirilir ve bu durum sivillerin üstünlüğünü mutlak şekilde gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ilk ön kabul objektif veya sübjektif bir görünüm de arz etse, ordunun sivil denetimidir. Afrika kıtası ve Batı Afrika alt bölgesi ülkeleri örneğine bakıldığında, sivil siyasetçilerin kendi işlerine karıştığını düşünen darbeci askerlerin çoğu, sivillerden emir almamaları gerektiğine inanmaktadırlar. Bu durumun arka planındaki düşünce ise, devletlerin en modern kurumlarının ordu kurumu olması ve en seçkin bürokratik kadroların bu kurumda görev yapmasıdır. Devletleri savaşlar kurduğu için ordunun kurucu bir role sahip olduğu söylenebilir. Özellikle sömürgeci ordulardan ayrılan subaylar iyi eğitim almış ve modern bürokrasinin gereklerini bilen unsurlardır. Fakat ordu kurumunu kendi hiyerarşisi içinde belli bir güce kavuşturacak olan söz konusu seçkin tavır, askeri profesyonel alandan siyasi alana taşıtığında ordunun siyaset kurumuyla, dolayısıyla halkla karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Ordunun, siyasetle böyle bir mücadeleye girişmesi devlet ve ordu arasındaki hiyerarşinin zarar görmesi, emir komuta zincirine riayetsizlik anlamına gelecektir. Böyle bir durum ordunun profesyonelliğiyle bağdaşmayacaktır ki, Huntington da profesyonelleşme düzeyi arttıkça darbelerin azalacağını söz konusu durumla ilişkilendirmektedir. Ancak tarihi olaylar, profesyonelleşme düzeyinin sivil-asker ilişkilerini içermeyecek şekilde yükselebildiğini göstermektedir. Huntington'ın öne sürdüğü haliyle, askeri darbelerin radikal modernleşmeyle sonuçlanacağı fikri, her şeyden sivil üstünlüğünü ve saygınlığını ortadan kaldırdığı için ekonomik ve siyasi

gelişmeye neden olmamış, askeri darbeyi bir iktidar değiştirme aracına dönüştürdüğü için oligarşik pretoryanizmi derinleştirmiştir.²⁶¹

Siyasetçilerin hazırladığı askeri bütçelerin ordunun kurumsal ve subayların bireysel çıkarlarını tatmin etmediği durumlarda askeri darbelerin gerçekleşeceğine dair de yaygın bir kanaat vardır.²⁶² Sierra Leone’de gerçekleşen 1992 ve 1997 askeri darbelerinde askeri bütçelerin zayıflığı ile subayların vazifelerinden doğan maaş, prim gibi haklarını alamadıkları resmî açıklamada da yer almıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti’nde 1997 yılında gerçekleşen diğer bir darbe de askeri finansman kaynaklıdır²⁶³. Ancak, güvenlik ve dış tehdit kaygıları bir devletin en önemli gündem maddesini teşkil etmekte ve ekonomik durum ne kadar zor durumda olursa olsun en az ihmal edilen alan askeri ekipman ve giderleri olmuştur. Yolsuzluğun çok olduğu ve kaynakların adil biçimde dağıtılmadığı ülkelerde çıkarlarının görmezden gelindiğini düşünen veya doğrudan zorunlu askeri ihtiyaçları ihmal eden hükümetler de elbette mevcuttur. Ancak bu, askeri darbeye gerekçe haline getirildiğinde ekonominin daha büyük zarar gördüğü, askeri diktatörlüklerin bazen askeri harcamalara dahi güç yetiremediği sıkça rastlanan bir durum halini almaktadır. Üstelik diğer bütün sektörler darbe kararından olumsuz etkilenmekte, krizden çıkma güdüsü başka askeri darbeleri gündeme getirmekte, darbeyi devingen bir hale sokmaktadır. Vekalet Teorisi’ni öne süren Peter D. Feaver, ordunun bütçe üzerinden sivil denetimine gireceğini hararetle savunmuş, asalet-vekalet (siyaset-ordu) arasındaki bağın bütçeyle sağlanabilme imkanını vurgulamıştır.²⁶⁴ İhtiyaç ve beklentilerin tatmin edilebilme veya dizginlenebilme ihtimali üzerine kurulan bu yaklaşım kişisel ihtiraslar ve iç-dış destek odaklarını görmezden gelmektedir. Ordu içindeki unsurların ihtiyaçtan öte rütbe-makam, finansal gelir gibi hırs kaynaklı beklentileri siyasetle karşı karşıya gelmelerine neden olabilmektedir.

Afrika ülkelerindeki askeri darbelerde kullanılan resmî açıklama ve söylemlerdeki naiflik, eksiklik ve inandırıcılıktan uzak olma durumu dikkat çekicidir. Darbenin ardında yatan gerçek sebep, çoğunlukla resmî açıklamalarla örtülmeye çalışılmaktadır. Bozulan hukuki düzen, antidemokratiklik, yolsuzluklar, ordunun iç

²⁶¹ HUNTINGTON Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven-Londra, 1968, ss. 198-208.

²⁶² FEAVER Peter, **Armed Servant: Agency, Oversight and Civil-Military**, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts-Londra, ss. 68-86

²⁶³ ONWUMECHILI, **1998**, s. 34.

²⁶⁴ FEAVER, **a.g.e.**, ss. 74-77

işlerine müdahale ve bütçe sorunlarına dair çelişkili durumlara vurgu yaparken, aslında resmi darbe söylemlerindeki eksikliğe de dikkat çekmek de amaçlanmaktadır. Darbelerin ürettiği siyasal koşullar, darbecilerin mücadele ettiklerini iddia ettikleri sorunları daha da büyötmelerine neden olmuştur ve olmaktadır. Darbelerin ardında yatan veya çoğu zaman dile getirilmeyen nedenler ise, Decalo'nun öne sürdüğü gibi²⁶⁵; etnik-dini karşıtlıklar, ordu-içi parçalanmalar ve çatışmalar, kurumsal çıkarlar, kişisel hırs ve kıskançlıklarla açıklanabilir. Tüm bu olgular pretoryan bir toplum ve siyasetin de bileşenlerini teşkil etmektedirler. Kurumsal ve bireysel aktörlerin ve menfaatlerinin öne çıkarıldığı böyle toplumlardaki siyasi güç mücadelesi içeride olduğu gibi dışarıda da güçlü müttefik arayışlarıyla kendisini gösterecektir. Bundan dolayı, tüm bu faktörlere dış etkenleri ve bu koşullardan istifade etmesi olağan şekilde gündeme gelecek olan dış nüfuz da eklenecektir.

Siyasi düzen üzerinde "balans ayarı" yapma niyetindeki askerlerin rejimin/devletin bekçisi olarak belirmelerini bir fedakârlık gibi sunmaları, halkın gözünde meşruiyet kazanmalarına yönelik bir hamle olduğu açıkça görölmektedir. Kurulan askeri diktatörlük ve vesayetler, seçimlerin yapılmasındaki belirsizlikler, özgür seçimlerin yapılamaması, tekrarlanan askeri müdahaleler ve tüm bu süreçlerde ordunun elde ettiği siyasi ve ekonomik menfaatler bunun en önemli göstergeleridir. Afrika siyasetinde ve Batı Afrika alt bölgesinde etnik ve dini karşıtlıklardan doğan siyasi mücadeleler yolsuzluktan iç savaşa kadar pek çok olumsuz vakanın da merkezine yerleşmektedir. Etnik veya dini değerlerle oluşan sosyal grupların toplumun genelinden ayrışması, yalnızca grup çıkarlarını savunması ve ahlaki zeminini kaybetmesi siyasal birliği ortadan kaldırmakta ve yoğun siyasi karşıtlığa yol açmaktadır. Sosyal gruplar arasındaki karşıtlık kaynağını askeri ve sivil elitlerden, siyaset dünyasından ve geleneksel güç odaklarından almaktadır. Sosyal aidiyetler ve çıkarlar, bireylere temsil ettikleri kurum ve yapılardaki görevlerini geri plana atmalarına neden olabilmektedir. Siyasi krizler ve askeri darbelerin oluşumunda etnik ayrışmaların rolü, Batı Afrika ülkelerinde oldukça yüksek bir düzeydedir.

Sosyal gruplar arasındaki ayrışma kadar, etnik-dini yapılar arası benzerlikler de ortaya çıkardıkları ittifaklarla dikkate değerdir. Batı Afrika ülkelerinde özellikle

²⁶⁵ DECALO Samuel, **Coups and army rule in Africa: Motivations and constraints**, Yale University Press, New Haven, 1990, ss. 7-16.

sahil bölgelerinde yaşayan zengin Hristiyan etnik gruplar ile iç kesimlerde yaşayan fakir Müslüman etnik gruplar arasında sömürge dönemlerine dayanan bir mücadele söz konusudur. Bu mücadele pek çok Batı Afrika ülkesinde Kuzeyliler ve Güneyliler Çatışması olarak adlandırılır. Bu ülkeler arasında yer alan Nijerya, kuzey-güney ikileminin şimdiye değin siyasi krizler ve askeri darbelere yol açtığı, 2000'ler itibarıyla de güvenlik ve terör olarak başka bir yüzle kendini gösterdiği önemli bir örnektir. Nijerya'da 1966 yılında Igbo etnik grubuna mensup subayların başarısız darbe girişimi, Kuzeyli subayların etnik siyaset yorumlarına yol açınca ikinci ve bu kez başarılı bir darbeyi tetiklemiştir. Kuzeyli askeri ve sivil elitler, tehdit olarak gördükleri Igbo subayları öldürüp iktidarlarını sağlama almaya çalışmışlar, bu kanlı girişim bir petrol bölgesi olan Biafra'da üç yıl sürecek bir iç savaşa dönüşmüştür. Petrol ve enerji yolları nedeniyle uluslararası bir mücadele halini alan Biafra İç Savaşı, etnik çatışma olarak tanımlanabilecek askeri darbelerin çok net biçimde sonucudur. Nijerya'da Şubat 1976 ve Nisan 1990'da gerçekleşen askeri darbeler, derinleşen etnik mücadelelerin sürekli krizlere ve askeri darbelere yol açabileceğinin diğer örnekleridir.²⁶⁶

Ordu içi mücadelelerin siyaset kurumunu hedef alarak darbeye dönüşmesi, kaynağını çoğunlukla etnik-dini ayrışmalardan alsa da kişisel hırsların ve çıkar mücadelesinin önemi de göz ardı edilemez. Gana'da 1966 askeri darbesinde Nkrumah her ne kadar yolsuzlukla suçlansa da, General Barwah'ın görevden alınmasının orduyu ikiye böldüğü ve nihayetinde gerekli desteği bulan General Joseph Ankrah'ın askeri darbeyi gerçekleştirdiği de bilinmektedir. Siyasallaşan bir askeri aktör olan Barwah ile Nkrumah yanlısı askerler arasındaki anlaşmazlıklar hizipleşme ve çatışma doğurmuştur ve bu çatışmada dış unsurların da görmezden gelinemeyecek kadar büyük bir payı bulunmaktadır. Yine Gana'da 1972 yılında Albay Ignatius Acheampong'un, Dr. Kofi Busia'yı devirdiği askeri darbe, yandaş-muhafız çatışmasına sahne olan ordu-içi anlaşmazlığın ürünü olmuştur.²⁶⁷

Kişisel çıkar, hırs ve kıskançlıkların sonucu olan çatışma ve kriz ortamlarında meydana gelen darbe vakalarına da rastlanabilmektedir. Orta Afrika Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı David Dacko'nun, kuzeni de olan Genelkurmay Başkanı Jean Bédél Bokassa tarafından düşürülmesi, kişisel hırsların darbe motivasyonu haline

²⁶⁶ ONWUMECHILI, 1998, s. 41.

²⁶⁷ HYDEN Goran, BRATTON Michael (Ed), **Governance and politics in Africa**, Lynne Rienner Publishers, Boulder-Colorado, 1991, ss. 121-141.

gelmesine mühim bir örnektir. Bokassa, iktidara geldikten sonra hırslarını saklamamış, ülkeyi cumhuriyetten krallığa götürmüştür. Fransa'daki iktidarlara kişisel nüfuz ve para ilişkisine giren Bokassa'nın gerçekleştirdiği askeri darbe de Fransa'nın bilgisi ve denetimi dahilindedir. Daha sonra eski devlet başkanı Dacko'yu danışman atayan Bokassa'nın iktidardan uzaklaştırılması başka bir askeri darbeye olmuştur.²⁶⁸ Teğmen Samuel B. Arthur ve 120 askerinin, 1967'de Gana'daki başarısız askeri darbe girişimi de yine kişisel kıskançlık ve hırsın ürünüdür. General İdi Amin'in, 1971'de Milton Obote Hükümeti'ne yönelik askeri darbesi de kişisel hırs ve korkularının bir ürünü olmuştur. Genelkurmay Başkanı iken görevden alınma korkusuyla darbe yapan Amin'in, kurduğu diktatörlük döneminde büyüyen bu korkuları iktidarının birkaç sürmesine neden olmuştur.

Sosyal grupların pretoryan mücadelesi, devletin kuruluşundan itibaren ordunun merkezi konumu, elitlerin dini/etnik görünümlü ve bireysel-grupsal çıkarlara dayalı çatışmaları, iktidarın çabucak kişiselleşmesi/otoriterleşmesi ve ekonomik çıkarlarla özdeşleşmesi gibi iç yapısal faktörler Batı Afrikalı siyasal sistemleri askeri darbelerle olduğu kadar dış müdahalelere de açık hale getirmektedir. Her türlü siyasi-bürokratik ilişkiyi etkileyen çıkar beklentileri, sivil-asker ilişkilerini de etkilemektedir. Ordunun sivil denetimi, güçlü devletlerin siyasi desteğini almış Batı Afrika ülkelerinde daha kolay sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde siyasi güç, dış etkenlerden bağımsız biçimde oluşmamaktadır.

Batı Afrikalı orduların stratejik ve taktik kültürlerini ödünçledikleri eski sömürgeci ülkelerin kurumsal reflekslerini de taklit etmişlerdir.²⁶⁹ "Direct-indirect rule" ayrımıyla açıklanabilecek bu durum, örneğin Batı Afrikalı bir devletin eski İngiliz veya Fransız sömürgesi olmasına göre darbe ihtimalinin artabileceğini veya azalabileceğini göstermektedir. Söz gelimi, darbelerin gelişimine bakıldığında eski Fransız sömürgesi olan bir Sahraaltı Afrika ülkesinde darbe olma ihtimali, eski İngiliz

²⁶⁸ Bokassa Darbesi detayları için Foccart arşivi önemli belgeler içermektedir. RFI Afrique, **Archives Foccart: la France et le coup d'Etat de Bokassa**, 26.2.2016, (Çevrimiçi), <http://www.rfi.fr/afrique/20160210-archives-foccart-france-rca-coup-etat-bokassa-histoire>, 22.7.2018.

²⁶⁹ BAGAYOKO-PENONE Niagalé, **Formation militaire des armées ouest-africaines et culture du maintien de la paix**, International Review of Sociology, 18:1, 2008, s. 137.

sömürgesi olan bir ülkeye göre daha yüksektir.²⁷⁰ Sömürgeciliğin bitiş döneminde bu ülkelerden siyasi olarak çekilen ve bağımsızlıkları destekleyen sömürgecilerin kültürel hakimiyeti, her alanda olduğu gibi askeri alanda da sürdürülmüştür. Afrikalı orduların eğitiminden silah tedarikine kadar başat rollerini devam ettiren bu devletler, askeri iş birliğinin ötesine geçerek ordu mensuplarıyla kişisel ve kurumsal yakın ilişkiler kurmuşlardır. Dolayısıyla bu devletlerin, Afrikalı muhatap ülkelerdeki etkileri kültürel olanın çok üstündedir. Bağımsızlıkların kazanılmasından sonra Afrikalı devletler ile Fransa-İngiltere gibi eski sömürgeci güçler arasındaki ilişki başlangıçta hiyerarşik bir görünüm arz etse de Soğuk Savaş'ın rekabet ve güç dengesine dayalı ortamının gölgesinde zaman zaman sertleşerek sürdürülebilecektir. ABD ve Sovyetler'in rekabeti, eski sömürgecilerin çıkarlarını tehlikeye atacak şekilde gelişti ve ABD'nin bilhassa İngilizce konuşan coğrafyaya yerleştiğini ve Fransa'nın etki alanına da nüfuz ettiğini söylemek mümkündür.

Afrika'daki rekabetin, Soğuk Savaş sonrası Çin'in kıtaya yerleştiği de göz önünde bulundurulursa, sivil-asker ilişkilerini etkisi altına aldığı gerçeği yadsınamaz bir mahiyet taşımaktadır. Soğuk Savaş dönemindeki mücadeleye Batı Afrika'daki nüfuz alanı (Fransız Batı Afrikası) tarihsel olarak çok geniş olan Fransa'nın, Soğuk Savaş'ın kutuplarıyla mücadelesi gözüyle de bakılabilmektedir. Bu bölümde bahsi geçen iç zaafılardan kaynaklanan nedenlerle Batı Afrika'da özellikle Fransa-ABD-Sovyetler rekabetinin siyasete yabancı nüfuzu olarak dahil oluşu askeri darbelerin oluşumunda büyük önem taşımaktadır. Fransa'nın Batı Afrika'daki Frankofon (Fransızca'yı resmi dil kabul eden) ülkelerde askeri darbe icrasına iştirak ettiği, darbe girişimlerini desteklediği veya engellediği pek çok örnek bulmak mümkündür.²⁷¹ Keza ABD'nin 1953 İran, 1954 Guatemala ve 1973 Şili darbelerindeki gibi Gana'da 1966 darbesindeki etkisi, darbelerde dış boyutun kültürel nedenlerin çok ötesine taşındığını göstermektedir. Çoğu kez düşülen hata, sivil-asker ilişkilerini dış faktörlerden soyutlayarak ve dış etkilere bağımsız şekilde ele alarak açıklamaya kalkmaktır. Oysa tam da iç koşulların doğurduğu ortam nedeniyle dış aktörler, siyasi iktidar mücadelesinin sonucu olan askeri darbelerde büyük bir hareket kabiliyeti kazanmaktadırlar. Sivil siyaset kurumlarının ve ordunun sivil denetiminin zayıflığı,

²⁷⁰ RABINOWITZ Beth, JARGOWSKY Paul, **Rethinking Coup Risk: Rural Coalitions and Coup-Proofing in Sub-Saharan Africa**, Armed Forces & Society, 2017:2, s. 10; AfDB, **Political Fragility in Africa: Are Military Coups d'Etat a Never-Ending Phenomenon?** African Development Bank Report 2012, s. 4.

²⁷¹ LE VINE Victor T., **Politics in Francophone Africa**, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2004, ss. 295–300.

dış nüfuz için bir engel değil, avantajdır. Bu avantajın, askeri darbelerin gelişim süreçlerinde destekleyici ve engelleyici etkiler adına kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Darbeler ve dış faktörler konusunda bir diğer önemli bileşen de dönemlendirme ile ilgilidir. Soğuk Savaş döneminin sert rekabetinde destek verilen ve çoğu darbelerle iktidarı ele geçirmiş askeri hükümetler ve diktatörlükler, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ABD ve Fransa gibi müdahaleci devletlerin desteklerinden mahrum kalmışlardır. 1990'ların başında ABD'nin, 1990'ların ortaları itibariyle Fransa'nın askeri yardımları kesilince bu diktatörlükler askeri darbelerle yıkılmış ve siyaset içinde yeni koalisyonlar şekillenmiştir.²⁷²

2.1.7. Batı Afrika'da Askeri Darbe Trendleri

Batı Afrika ülkelerinde gerçekleşen askeri darbelerle ilgili sayısal verilere değinmeden önce, bahis konusu alt bölgeyi daha detaylı biçimde ele almak faydalı olacaktır. Sömürgeci dönemden kalma bir kategori olan "Batı Afrika", sömürgecilik döneminde "Fransız Batı Afrikası" olarak da anılmaktaydı. Batı Afrika 9'u Fransa'nın, 4'ü Birleşik Krallık'ın ve 2'si Portekiz'in eski sömürgesi olan²⁷³ 16 ülkeden oluşmaktadır. Bağımsızlık tarihleri ve resmi dillerini de içeren bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. İngiliz sömürgeleri bağımsızlıklarını 1950'li yılların sonunda, Fransız sömürgeleri ise 1960'ların başında kazanmışlardır. Portekiz egemenliğindeki sömürge ülkeler, bağımsızlık için 1970'lerin ortalarına değin beklemişlerdir. Hemen hepsi barışçıl yollarla bağımsızlık elde eden Batı Afrikalı devletler, dillerini resmi dil olarak kabul ettikleri eski sömürgeci iktidarlara ilişkilerini çoğu zaman üst seviyede tutmuşlardır, ancak kıtadaki siyasi rekabet ittifakların seyrini değiştirebilmiştir.

Tablo 2.2. Batı Afrika Ülkeleri ve Genel Bilgiler

ÜLKE	BAŞKENT	BAĞIMSIZLIK TARİHİ	AYRILDIĞI ÜLKE	RESMİ DİL
BENİN	PORTO NOVO	1 Ağustos 1960	FRANSA	FRANSIZCA
BURKİNA FASO	VAGADUGU	5 Eylül 1960	FRANSA	FRANSIZCA

²⁷² FRANÇOIS Patrick, RAINER Ilia, TREBBI Francesco, **How Is Power Shared In Africa**, Review Econometrica, Vol. 83, No. 2 (Mart, 2015), The Econometric Society, Cleveland/Ohio, 2015, s. 468.

²⁷³ Batı Afrika'da sonradan sömürgeleştirilmeyen tek ülke Liberya'dır. Bir koloni ülke olarak kurulan Liberya, 19. yüzyıl ortalarında resmen bağımsızlığını kazanmıştır.

FİLDİŞİ SAHİLİ	ABIDJAN	5 Ağustos 1960	FRANSA	FRANSIZCA
GAMBİYA	BANJUL	18 Şubat 1965	BİRLEŞİK KRALLIK	İNGİLİZCE
GANNA	ACCRA	6 Mart 1957	BİRLEŞİK KRALLIK	İNGİLİZCE
GİNE	CONAKRY	2 Ekim 1958	FRANSA	FRANSIZCA
GİNE-BISSAU	BISSAU	10 Ekim 1974	PORTEKİZ	PORTEKİZCE
LİBERYA	MONROVİA	26 Temmuz 1847	YOK	İNGİLİZCE
MALİ	BAMAKO	22 Eylül 1960	FRANSA	FRANSIZCA
MORİTANYA	NUAKŞOT	28 Kasım 1960	FRANSA	FRANSIZCA-ARAPÇA
NİJER	NİAMEY	3 Ağustos 1960	FRANSA	FRANSIZCA
NİJERYA	LAGOS	1 Ekim 1960	BİRLEŞİK KRALLIK	İNGİLİZCE
SENEGAL	DAKAR	4 Nisan 1960	FRANSA	FRANSIZCA
SİERRA LEONE	FREETOWN	27 Nisan 1961	BİRLEŞİK KRALLIK	İNGİLİZCE
TOGO	LOME	27 Nisan 1960	FRANSA	FRANSIZCA
YEŞİL BURUN	PRAIA	5 Temmuz 1975	PORTEKİZ	PORTEKİZCE

Kaynak: CIA World Factbook, 1985

Afrika genelinde 1990'a kadar altmıştan fazla başarılı askeri darbe gerçekleşmiştir. İlk askeri darbe, 17 Kasım 1958 tarihinde Sudan'da Korgeneral Ahmed Abboud ve Tümgeneral Wahhab'ın gerçekleştirdiği askeri darbedir. Samuel Decalo, Afrika'da bağımsızlıktan sonraki otuz yıl boyunca devletlerin yarısından fazlasını askeri veya askeri-sivil ortaklığındaki hâkim partiler ve otoriter askeri yönetimlerle idare edildiğini dile getirmektedir.²⁷⁴ 1950'lerden bu yana iki yüzü aşkın askeri darbe girişiminin yaşandığı²⁷⁵ Afrika kıtasında, darbe sayısına ilişkin farklı rakamlar öne sürülmüştür.²⁷⁶ Yapılan karşılaştırmaların sonucu olarak bu çalışmada,

²⁷⁴ DECALO, 1990, s. 11.

²⁷⁵ Le Parisien, **Afrique: plus de 200 coups d'Etat depuis les années 1950**, 18.9.2015, (Çevrimiçi), <http://www.leparisien.fr/espace-premium/actu/interactif-afrique-plus-de-200-coups-d-etat-depuis-les-annees-1950-18-09-2015-5104321.php>, 23.3.2018.

²⁷⁶ Center for Systemic Peace kuruluşundan Monty G. Marshall, kendi çalışmasında "başarılı" ve "başarısız" askeri darbe girişimlerinin yanında "planlanan" ve "iddia edilen" diye iki farklı kategori de kullanmıştır. Bu kategorilerin de dahil edilmesiyle toplam darbe girişiminin 300'ün üzerinde olduğu varsayılmaktadır.

Bkz. MARSHALL Monty G., **Conflict Trends in Africa, 1946-2004, A Macro-Comparative Perspective**, Africa Conflict Prevention Pool (ACPP) / Government of the United Kingdom, 14 Ekim 2005, 28 s.

Afrika Kalkınma Bankası'nın rakamları ve bazı ek kaynaklar dikkate alınmaktadır.²⁷⁷ Verileri değerlendirmeye alınan askeri darbeler arasında Kuzey Afrika-Magrib ülkeleri (Fas, Tunus, Cezayir) ile çoğu zaman Ortadoğu üzerinden ele alınan Mısır bulunmamaktadır. Bu bağlamda söz konusu ülkeler Sahraaltı Afrika ülkeleri ile özelde Batı Afrika ülkeleridir.

1960'larda bağımsızlıklarını elde ederek devletleşme sürecine giren Batı Afrika ülkeleri sivil-asker ilişkilerine dair ilk büyük krizleri on yıllık ilk dönemde yaşamışlardır. Kurumsallaşma ve yönetim sorunu en çok da ordunun sivil denetimi alanında kendini göstermiştir. İdare tarzının başarısıyla öne çıkan Nkrumah gibi kurucu liderler dahi, ordu-siyaset bunalımının kurbanı olmaktan kurtulamamışlardır. Afrikalı siyasi ve bürokratik elitlerin otonomi kazanmaları ve karar mekanizmalarına sahip olmaları sert çıkar çatışmaları ve bölünmelerle sonuçlanmış, kurumlar ise bu çatışmanın araçları olarak anlam kazanmışlardır. Soğuk Savaş'ın da yoğunluk kazandığı 1960'lı yıllar, bu devletlerin kuruluş sancısı çektikleri ve ayakta kalma mücadelesi verdikleri bir periyot olarak kabul görmektedir. Sert siyasi çekişmeler ve iki kutuplu küresel rekabet, 1960'lı yıllarda tüm Afrika'da askeri darbelerin yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Huntington'ın 1974-1990 yılları arasında gerçekleştiğini iddia ettiği üçüncü demokratikleşme dalgası²⁷⁸, Batı Afrika'da özellikle Frankofon ülkelerde adeta ters dalga olarak tezahür etmiş ve askeri darbe girişimleri artmıştır. Huntington, bu durumu kendi çalışmasında da kabul etmektedir, ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında dış faktörlerin ve yönlendirmelerin rolüne dikkat çekmektedir.²⁷⁹ Zira askeri rejimlerin ve darbelerin her dönemde bu denli yüksek oluşu, yalnızca iç siyasal koşullarla yapılacak açıklamaları yetersiz kılmaktadır. Bununla birlikte 1970-1989 arası dönemde askeri darbelerin bir önceki döneme göre artışı, Batı Afrika ülkelerinde ordunun siyasete müdahalesinin bir kuruluş dönemi bunalımı olmadığını, askerlerin siyasi denklem içinde kalıcılığını göstermektedir.

Bu tez çalışması bağlamında yapılan hesaplamalar Afrika kıtasının genelinde 55 yıllık dönemde (1960-2015) gerçekleşen askeri darbe girişimlerinin büyük kısmı Batı Afrika'da gerçekleşmiştir (Grafik 2.2). 1960-1969 yılları arasındaki ilk periyotta Sahra altı Afrika'nın diğer üç alt bölgesinde (Doğu Afrika, Güney Afrika ve Orta

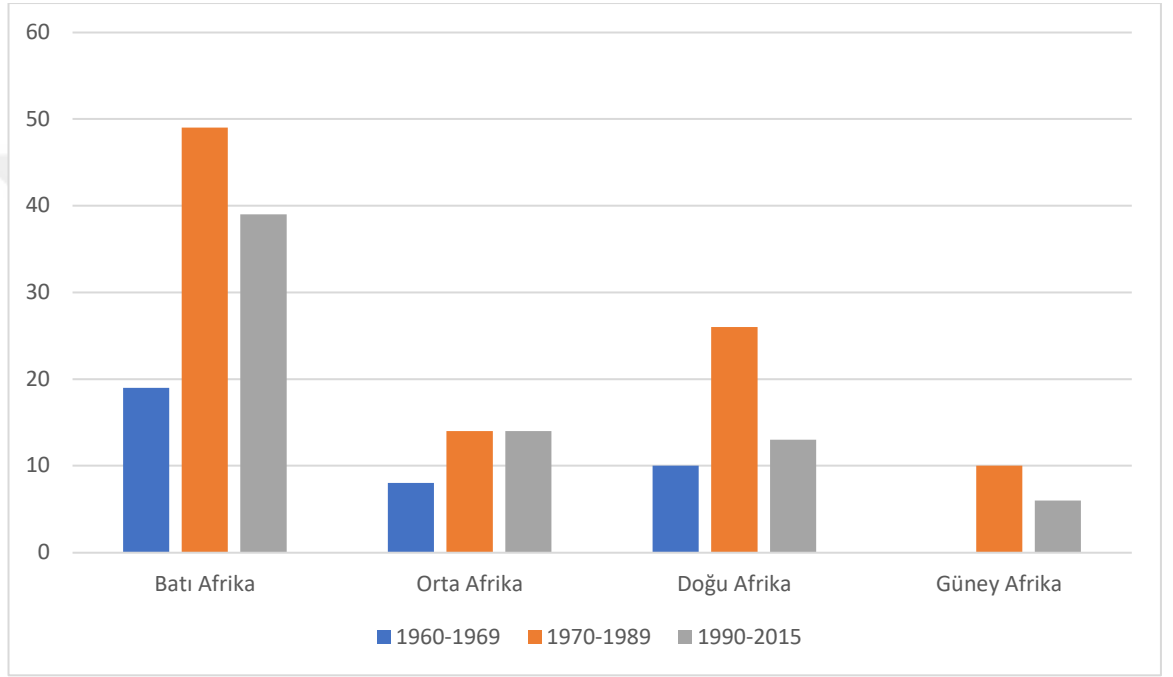
²⁷⁷ Bkz. BEN BARKA Habiba, NCUBE Mthuli, **Political Fragility in Africa: Are Military Coups d'Etat a Never-Ending Phenomenon?** AfDB Report on Military Coups, Eylül 2012, 16 s.

²⁷⁸ HUNTINGTON Samuel P., **Democracy's Third Wave**, Journal of Democracy Vol.2. No.2 Spring 1991, ss. 12-34.

²⁷⁹ HUNTINGTON, **a.g.e.**, ss. 13-16.

Afrika) meydana gelmiş darbe girişimlerinin toplamı miktarınca darbe girişimi Batı Afrika'da görülmektedir. 1970-1989 yılları arasında üç bölge ile Batı Afrika arasında neredeyse eşitlik söz konusudur (49-50).

**Grafik 2.1. Dönemlere ve Bölgelere Göre Afrika'da Darbe Girişimleri
(Başarılı+Başarısız)**

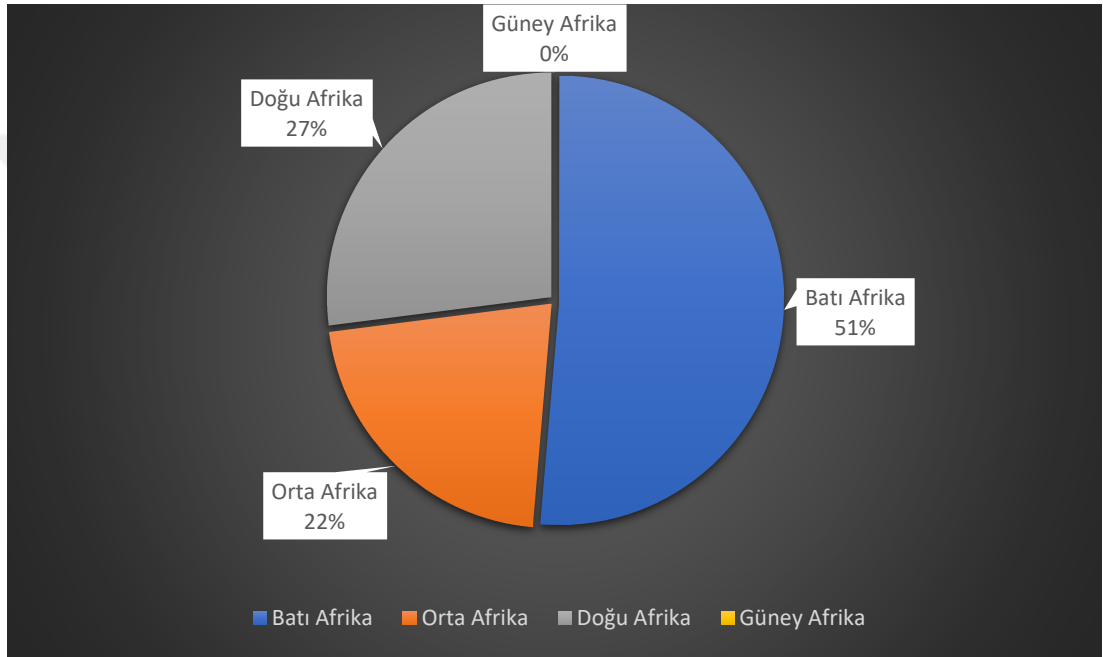
Kaynak: Coups Dataset, Jonathan M. Powell; African Development Bank

1990-2015 yıllarında ise Batı Afrika'daki darbe girişimleri, diğer üç bölgedeki girişimlerin toplamından dikkate değer biçimde fazla olmuştur. Dış koşullar ve küresel konjonktürün Soğuk Savaş dönemiyle sınırlı kalmadığı, dünyada darbelerin düşüş trendinde olduğu bu son dönemde Batı Afrika'da yeniden ortaya çıkan askeri müdahalelerle tespit edilmektedir. Soğuk Savaş boyunca destek verilen otoriter rejimlerin askeri bazlı dış yardımlarla desteklenmesi savaş sonrasında maliyetli bulunduğundan, yardımlar giderek azalmış ve zayıflayan bu rejimler darbeler yoluyla başkalarıyla değiştirilmiştir.

1960-1969, 1970-1989 ve 1990-2015 dönemleri, dış faktörlerin dahil olduğu farklı tarihsel koşullarla gelişen üç farklı askeri darbe dalgasını içermektedirler. İlk dönem güçlü küresel aktörlerin Afrikalı yeni devletlerle ittifak arayışına girdikleri ve bu doğrultuda iç-siyasi bürokratik aktörler arasında tercihte bulundukları müzakere

dönemi; ikinci dönem, küresel rekabetin etkisi altında kurulu düzenlerin tahkiminin amaçlandığı statüko dönemi; üçüncü dönem ise, demokratikleşme söyleminin yoğunlaştığı, fakat sancılı bir bunalıma neden olan değişim dönemi olarak adlandırılabilir.

Grafik 2.2. 1960-1969 Döneminde Sahra altı Afrika’da Darbelerin Dağılımı

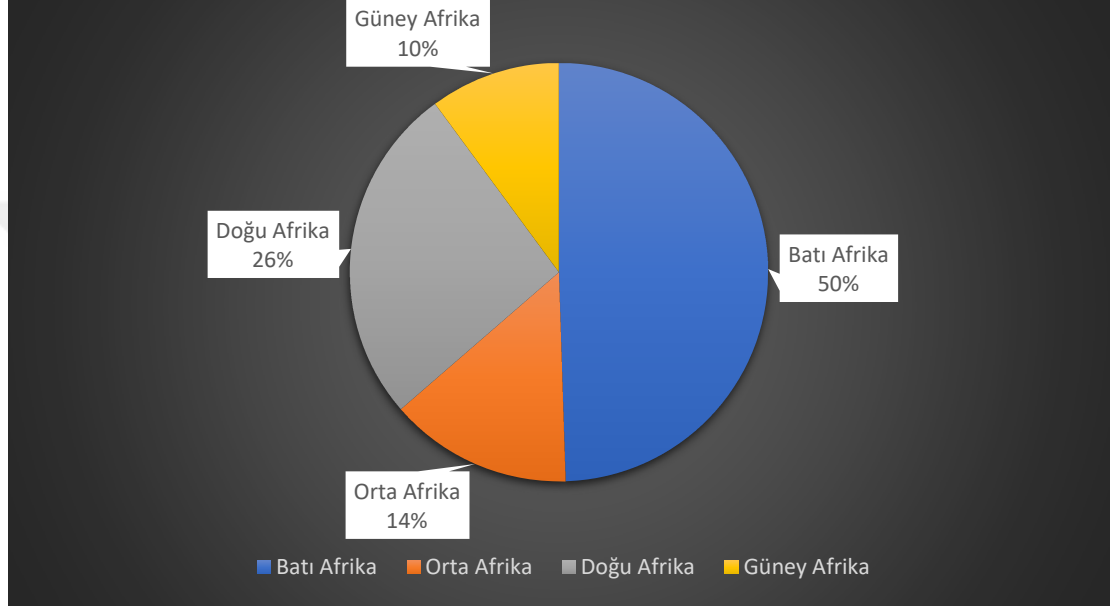

Kaynak: Coups Dataset, Jonathan M. Powell; African Development Bank

Oransal olarak bakıldığında daha açık biçimde görülmektedir ki kıtada rastlanan askeri darbelerin hemen hemen yarısı Batı Afrika bölgesindedir. Darbe konusunda bölgesel salgın tartışmalarına örnek gösterilen Batı Afrika, ordunun siyasetin merkezine yerleştiği dönemi ilk evrede yaşamıştır. Bu dönemde bölgesel etkileşimler ve bölge içinde dış tehditlerin artması da şüphesiz etkili olmuştur. Togo-Gana, Nijerya-Kamerun, Moritanya-Senegal-Mali arasındaki sınır anlaşmazlıkları, ordunun siyasallaşma sürecinde bölgesel dış bağlama eklenmektedir. Sınır gerilimleri askerlerin siyasetten daha fazla destek beklemelerine neden olmuş, çatışmalarda verilen kayıplar ordunun siyasallaşmasına katkı yapmıştır. Kısacası kuruluş dönemi siyasetin etnik rekabet ve çatışma nedeniyle zayıflığı ve kırılganlığı yanında güçlü dış aktörlere bağımlılıklar ve bölgesel dış tehditler bir yük olarak

siyasi sistem içi ilişkilere dahil olmaktadır. Tüm bu unsurların yoğun şekilde vücut bulduğu Batı Afrika, Sahra altı Afrika’da darbelerin en çok görüldüğü bölge haline gelmiştir.

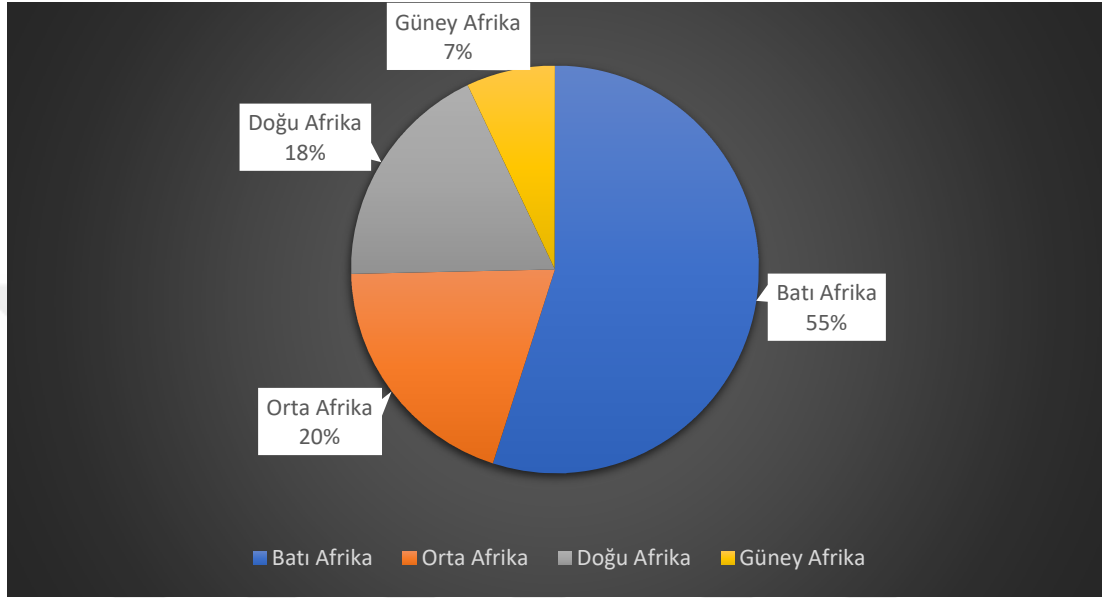
Grafik 2.3. 1970-1989 Döneminde Sahra altı Afrika’da Darbelerin Dağılımı

Kaynak: Coups Dataset, Jonathan M. Powell; African Development Bank

1970-1989 döneminin “statüko dönemi” olarak adlandırılmasının en temel nedenlerinden biri, bu üç periyot arasında Batı Afrika’da başarısız darbe girişimlerinin başarılı girişimlere oranla yüksek olduğu tek dönem olmasıdır. On yıllık ilk dönemde Batı Afrika bölgesinde 15 askeri darbe gerçekleştirilmiş, sadece 4 girişim başarısız olmuştur. Orduların vesayet düzenlerini pekiştirdiği ikinci evre statükonun karşı darbelere direndiği bir ortama sahne olmaktadır.

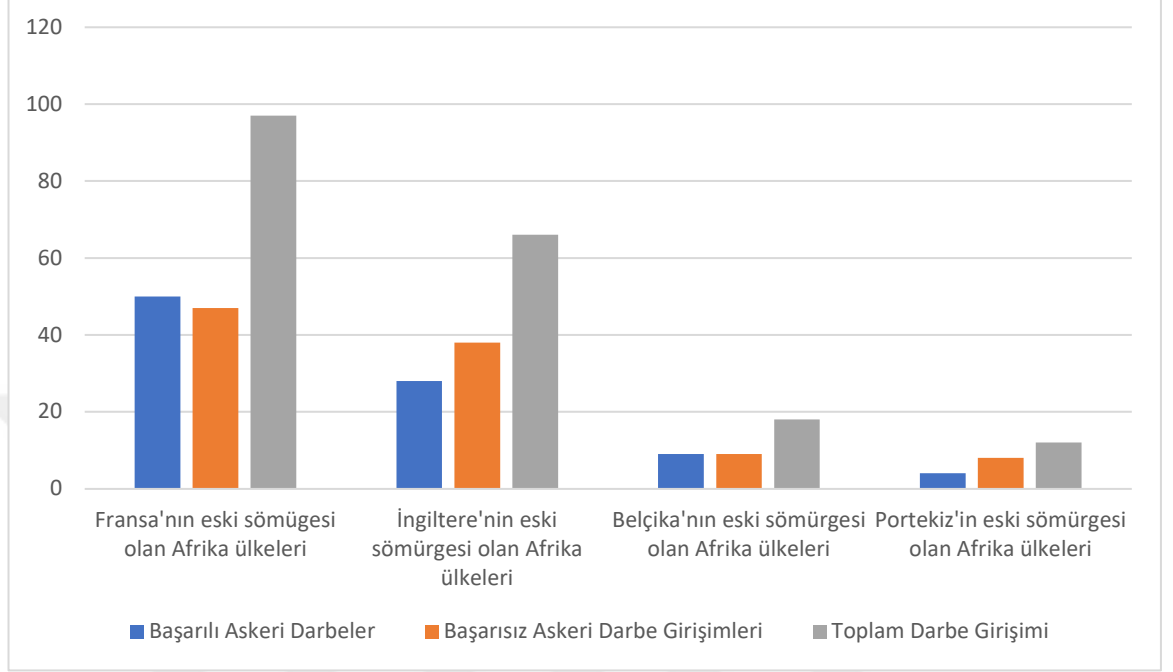
Grafik 2.4. 1990-2015 Döneminde Sahra altı Afrika'da Darbelerin Dağılımı

Kaynak: Coups Dataset, Jonathan M. Powell; African Development Bank

1990-2015 yılları arasında tüm dünyada ve hatta Afrika'da darbe trendi düşerken, Batı Afrika'da yeniden artmış ve 39 girişimden 20'si başarılı olmuştur. 1970-1989 döneminde ise, 49 darbe girişiminden 28'i başarısız olmuştur. Batı Afrika alt bölgesinde 55 yıl süren üç dönemde toplam 107 askeri darbe girişimi olmuştur. Batı Afrika ülkelerinin maruz kaldığı bu süreç ve diğer bölgelerle arasındaki belirgin farkın açıklanmasında salt iç dinamikler yeterli olmayacaktır. Batı Afrika'nın, Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında dünyanın güçlü devletleri arasında önemli bir rekabet alanı olması dış faktörlerin dikkate alınması gerekliliğini zorunlu şekilde doğurmaktadır.

Grafik 2.5. Eski Sömürgeci Ülkeye Göre Sahra altı Afrika'da Başarılı ve Başarısız Darbe Girişimleri (1960-2015)

Kaynak: Coups Dataset, Jonathan M. Powell; African Development Bank

Önceki bölümlerde eski sömürgeci devletlerin siyasal ve anayasal olarak taklit edilmesine ek olarak, orduların kurum kültürlerini de bu ülkelerden aldıkları ifade edilmişti. Askeri darbeler eski sömürgeci devletlere göre tasnif edildiğinde karşımıza Fransa'nın sömürgesi olmuş ülkelerdeki darbe girişimlerinin diğer Sahraaltı ülkelere oranla fazla olduğunu ortaya koymaktadır. İngiltere, Belçika ve Portekiz'in Sahraaltı'ndaki eski sömürgelerinde gerçekleşen darbe girişimlerinin toplamı, Fransa'nın eski sömürgelerinde gerçekleşen toplam darbe sayısından azdır (97-96). Bu rakamlar, Fransa'nın eski sömürgesi olmanın darbe ihtimalini artırdığına dair bir bileşenin varlığını kanıtlamaktadır (GRAFİK 2.5). Ancak bu durumun nedeni yalnızca Fransa'nın yoğun müdahaleleri değil, alt bölgede Soğuk Savaş'la başlayan rekabettir. Bölgede Fransa'nın geleneksel görülebilecek iktidarı ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin nüfuz ve etkinlik arayışıyla karşılaşmakta, bu rekabet bölge ülkelerinin siyasi geleceği ve istikrarını etkilemektedir. Bilhassa İngiltere'nin eski sömürgesi olan Batı Afrikalı devletlerin 1960'lardan itibaren ABD'nin etkisi altına girmeye başlaması ile iç siyasette Sovyet yanlısı sosyalist siyasetçilerin güç kazanması sonucunda darbe seçeneği sık sık gündeme gelmiştir. Gana ve Nijerya

2.2. BÜYÜK DEVLETLERİN BATI AFRİKA POLİTİKALARI VE MÜDAHALECİLİK

Sömürgecilik, Avrupalı devletlerin 19. ve 20. yüzyıl güç mücadelesinde ciddi bir etkiye sahiptir. Bilhassa Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesi büyük devletlerin rekabetinde merkezi bir konum edinmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yalnızca %4'lük kısmı sömürgeleştirilmemiş olan Afrika kıtasında toprak elde etmek sadece sanayinin gelişimi için gerekli yeraltı kaynaklarına egemen olmak veya enerji kaynaklarını yönetmek için değil, savaşın çapının genişlediği Avrupa'da askeri açıdan mevzi kazanmak bakımından da kıymetlidir. Sömürgeciliğin arka planında olduğu iddia edilen milliyetçilik, üstün ırk veya medenileştirme misyonu gibi gerekçeler söylem açısından öne çıkarılsa da askeri, siyasi ve ekonomik gerekçeler her zaman sömürgecilikte baskın olmuşlardır. Başta Büyük Britanya ve Fransa gibi²⁸⁰ Afrika'da hâkim olan sömürgeci devletler geleceklerini ve güçlerinin devamını sömürgeciliğin devamına bağlamışlardır. Ne ki sömürge imparatorluklarının sona ermesi, Soğuk Savaş ortamında yükselen rekabete rağmen bağımlılıkların sona erdiği anlamına gelmemektedir. Nitekim bağımsızlığını bir kurtuluş savaşıyla elde eden Cezayir, Fransa sömürgeleri içinde bir istisna idi ve diğer Afrika ülkelerinin çoğu için başlangıçta bağımsız devlet kurma fikri bu ülkelerce desteklenmiyordu.²⁸¹ Bağımsızlıklarla gelen bazı imtiyazlara ve imkanlara sahip sömürgeci devletlerin yanı sıra Afrika'daki rekabete dahil olan diğer güçlü devletler de Afrikalı devletlerin oluşum ve yapılandırma süreçlerine katkı yapmışlardır. Fakat bu durum bir nüfuz yarışını da beraberinde getirmiştir. Dış yardımlarla şekillenen Afrika bürokrasisi, varlığını destekleyen dış aktörlerin müdahalelerine de açık hale gelmiştir. Sömürgeciliğin sona ermesi ile Fransa, Büyük Britanya, ABD ve Sovyetler Birliği gibi aktörlerin Afrikalı ordulara silah, eğitim gibi teknik veya finansal destekleri; askeri üs, siyasi-askeri ittifak ve ekonomik imtiyazlar olarak geri dönmektedir. Neo-kolonyal dış siyaseti karakterize eden en temel özelliklerden biri de, önceki bölümlerde değinilen bürokratik ve siyasi elit faktörüdür. Çok açıktır ki, elitler üzerinden yürütülen "kişiselleştirilmiş" ilişkiler daha etkin biçimde sonuçlandırılmaktadır. Afrika ve Batı Afrika alt bölgesinde bu şekilde yürütülen dış politikalar, bürokratik ve siyasi

²⁸⁰ SCHALK David L., *Reflections d'outre-mer on French colonialism*, European Studies, sayı: 28, 1998, Londra, ss. 5-7.

²⁸¹ FOCCART Jacques, *Foccart Parle: Entretiens Avec Philippe Gaillard*, Jeune Afrique – Fayard, Sainte-Maxime, 1995, ss. 203-221.

aktörlerin farklı bağlamlarla da olsa (etnik, dini, ideolojik) karşı karşıya gelmesinde etkili olmaktadır. Orduların, ihtiyaçlarını teminde bağımlı bulundukları yabancı devlet ve aktörlerin taleplerini göz ardı edemeyecekleri gibi, Afrikalı siyasetçi de dış desteklerin ehemmiyetinin son derece farkındadır. İster kişisel çıkarlara dayalı olsun ister kurumsal ve ülke çıkarları dikkate alınsın, bu siyasal sistemler dış faktörleri dışlayarak ele alınamaz durumdadırlar. Ordunun siyasete müdahalesinde dış boyut ve dış nüfuzun anlaşılması, bu nedenle yönlendirici dış aktörün durumunun değerlendirilmesine bağlıdır. Askeri darbeler yalnızca devletin kaynaklarına egemen olmak isteyen subayların siyasete müdahalelerini değil, söz konusu ülkelerin siyaset ve bürokrasisinde ağırlığını hissettiren dış aktörlerin pozisyonunu da ifade etmektedir.

Neokolonyal siyaset, çoğu sömürgeci devletlerden müteşekkil güçlü Batılı devletlerin, zayıf devletleri çeşitli araçlarla yönlendirmesini ve müdahalesini ifade etmektedir. Neokolonyal siyasetin kökeninde müdahale edilen devletin kurumlarının zayıflığı, kurumsallaşamama, kişiselleşmiş iktidarlara patronaj-rüşvet ilişkisi kurma, etnik bölünmeler ve iç çatışmanın sürekliliği yatmaktadır. Bunun farkında olan güçlü devletler ulus inşası ve ulus-devletleşme süreçlerinde destek olmadığı gibi, krizin devamını bir fırsat olarak algılamışlardır.²⁸² Zayıf devlet ve kurumlar, dış aktör olarak ortaya çıksalar dahi güçlü iktidarlardan tarafından yönetilmektedirler.

Bağımsızlık sonrası Batı Afrika'nın siyaset tarihinde askeri darbelerin bu denli baskın olması, güçlü ve bölgede etkin yabancı devletlerin tercihlerinden özerk bir fenomen olarak görülemez. Batı Afrika devletlerinin siyasi tarihleri, iç siyasal kriz ve gelişmelerden ibaret olmadığı gibi, askeri darbeler dışında da neokolonyal çerçevede bir dış müdahaleler silsilesini içermektedir. Terör ve güvenlik konularında Fransa ve ABD gibi bölgede etkin devletler askeri olarak sahada faaliyet göstermekte, her tehdit algılaması durumunda doğrudan müdahale etmektedirler. Bu devletlerin Batı Afrika'ya yönelik stratejileri, dış politika öncelikleri ve imkanları yalnızca ikili ve çoklu ilişkileri açısından değil, bölge ülkelerinin iç siyaseti üzerindeki etkileri ve sivil-asker ilişkilerinin düzeyi açısından da büyük önem arz etmektedir. Askeri darbelerin oluşumunda çıkar durumlarına göre destekleyici veya engelleyici etkiye ulaşmalarını temin eden bileşenleri, müdahaleci devletlerin yönelimlerine ve beklentilerine göre açıklamak oldukça yerinde olacaktır.

²⁸² BADIE Bertrand, **New Perspectives on International Order**, The Sciences Po Series in International Relations and Political Economy Series, Palgrave-Macmillan, Paris, 2019, ss. 77-78.

2.2.1. ABD'nin Afrika Siyaseti ve Müdahaleleri

Sömürgecilik döneminin başlarında Batı Afrika-ABD arasında büyük kısmını köle ticaretinin oluşturduğu bir ticari trafik söz konusuydu. 1862'de kölelik kaldırılrsa da ticari faaliyetler artarak devam etmiştir. Siyasi ilişkiler ise doğal olarak doğrudan sömürge imparatorluklarının merkezi hükümetleriyle yürütülmüştür. Batı Afrikalı devletlerin bağımsızlıklarını kazandıkları süreçte ise diplomatik ilişkiler hızla kurulmamıştır. ABD'nin Afrika kıtasında Güney Afrika ve Soğuk Savaş ortamında Sovyetler ile rekabete girdiği Angola²⁸³ dışında yoğun bir diplomatik faaliyete dahil olmadığı gözlemlenmektedir. 1960'ların başında bazı özel durumlar haricinde Afrika'nın Amerikan dış politikasında bir öncelik olmadığı aşıkardır.²⁸⁴ Petrol gibi kaynakların varlığı, sonraki yıllarda Soğuk Savaş'ın ana mücadele alanlarından biri olan Afrika kıtasını ABD'nin gözünde daha kıymetli hale getirmiştir. Heintz'a göre, ABD dış politikasını şekillendiren teorik çerçeveyi üç düşünsel unsurla özetlemek mümkündür: 1 – Jeopolitiği ve askeri-siyasi çıkarları öne çıkaran realpolitik; 2 – Ekonomik çıkarlara dayalı Hamiltonizm (jeo-ekonomik); 3 – Son olarak da “Amerika'nın dünyayı daha iyi bir yer haline getirme” söylemine dayalı siyasetinin siyasal-kültürel veya sosyo-ekonomik ifadesi olan Meliorizm'dir.²⁸⁵ Güç dengesi kurma ve etkin müdahale gerçekleştirmeyi içeren realpolitik, Soğuk Savaş döneminde dış politikanın baskın unsuru olmuştur, ancak uluslararası hukuki ve finansal düzeni kurmaya ağırlık veren Hamiltoncu gelenek de oldukça önemli bir yere sahiptir. GATT, IMF ve Dünya Bankası'nın giderek daha fazla aktif olduğu Afrika kıtasında ABD gücünü ciddi şekilde artırmıştır. Meliorist yaklaşım ise, temelde apartheid rejimi veya Wilson ilkeleri gibi konularda kendini göstermiştir. Esasen Meliorist söylemlerin, neoliberal-egemen düzen inşasıyla meşgul Hamiltonculuk ve “dost ve müttefik” diktatörlükleri destekleyen realpolitikle bir arada bulunması Amerikan istisnacılığını özetlemektedir. Batı Afrika'nın, ABD'nin dış politikasında yer alması, bütünsel biçimde pragmatizm olarak görülebilecek bu yaklaşımlara uygun

²⁸³ Sovyetler ve ABD'nin Soğuk Savaş boyunca en önemli mücadele alanlarından biri Angola'dır. Küba ordusunun çıkarma yaparak destek verdiği Angola Özgürlük Halk Hareketi'ne (MPLA) karşı ABD de Angola Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik (UNITA) grubunu desteklemiştir. Amerikalı petrol şirketlerinin çıkarlarını korumak için bu ülkeye odaklanan ABD iç savaşın da tarafı haline gelmiştir.

²⁸⁴ DOBSON Alan P., MARSH Steve, **US Foreign Policy since 1945**, Routledge, Londra-N.Y., 2002, ss. 91-93.

²⁸⁵ HEINTZ James, **The contending currents in United States involvement in sub-Saharan Africa**, in Africa in International Politics External involvement on the continent, Routledge, Londra-N.Y., 2004, s. 24.

şekilde gelişmiştir. Başlangıçta ABD'nin Batı Afrika'yla tek siyasi ve ticari ilişkisi bir sömürge devleti olmayan Liberya ile idi. Amerikalı tüccarların Liberya ve çevresi ile kurduğu ticari bağlar, kişisel bağlantılarla Batı Afrikalı elitlere ulaşmanın da önünü açmıştır. Siyasi ve diplomatik ilişkiler, Afrika'nın siyasal koşullarına uygun şekilde elitlerle çıkar ilişkisi görünümünde sağlanmıştır.

ABD dış politikası, bilindiği gibi farklı hükümetler döneminde farklı görünümler arz edebilmiştir. Truman ve Eisenhower dönemlerinde Afrika'nın geneline yönelik ilgi oldukça düşüktür. Nixon'ın başkan yardımcılığı döneminde, ABD Kongresi ve dış politikayı belirleyen bürokrasinin ayak diremesine rağmen Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bağımsız bir Afrika İşleri Bürosu kururması ilk önemli adımlardan biridir. Nixon'ın bu hamlesi, hiç şüphesiz Soğuk Savaş'taki yoğun mücadelenin sonucuydu. Başkan Kennedy dönemiyle beraber Afrika kıtası, Amerikan dış politikası için bir yatırım alanına dönüşmüştür. O dönem Amerikan dış politikasında yaşanan dönüşümler Afrika kıtasına yaklaşımında da kendisini göstermekteydi. Afrika İşleri'nden Sorumlu Bakanlık Sekreteri G. Mennen Williams, 1961-1966 yılları arasında kritik sayılabilecek bir dönemde ilişkileri güçlendirmiş, gerektiğinde müdahaleleri de yönlendirmiştir.²⁸⁶ Hamiltoncu paradigmayla tanımlanabilecek bu yaklaşım çıkarları stratejik ve ekonomik açılarla sınırlandırmıyor, Meliorist ahlaki ve insani söylemleri de çıkar dizgesine eklemliyordu.²⁸⁷ Bu doğrultuda kalkınma yardımlarının, bağımsızlığını yeni kazanmış Afrikalı devletlerin ABD yanında pozisyon almasını sağlaması beklenmekteydi. ABD ve yeni Afrikalı devletler arasında ilk yakınlaşma da bu şekilde gerçekleşiyordu. Ancak George Ball'un, Chester Bowles'ın yerine ABD Dışişleri Bakanlığı Afrika Sorumlusu olmasıyla bilhassa Başkan Lyndon B. Johnson döneminde realizmin sert etkileri hissedilmeye başlanmıştır. Johnson döneminde Vietnam Savaşı ve iç sorunlara odaklanması Afrika konusunda bürokrasinin de öne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Kendi hükümetleri döneminde ne Başkan Nixon, ne de bakanı Henry Kissinger Afrika işleri konusunda Ulusal Güvenlik Konseyi kadar meşgul olmamışlardır. Afrika'da yerel çatışmaların artması ve Portekiz sömürge imparatorluğunun yıkılması da bu yeni realist politikaya ayak uydurmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Portekiz'den kopan Angola'ya Kübalı askerleri göndermesi,

²⁸⁶ HEINTZ, a.e., ss. 23-24.

²⁸⁷ MEAD, Walter Russell, **Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World**, Alfred A. Knopf Publication, New York, 2001, s. 35.

Başkan Ford'un, Henry Kissinger'ı Afrika'da müttefikleri artırmayla görevlendirmesine neden olmuştu.²⁸⁸

Jimmy Carter dönemi ABD'nin Afrika politikasında icraat ve inisiyatif anlamında çok verimli bir dönem olarak kayıtlara geçti. Afrika ülkelerinin siyasi bağımsızlığını destekleyen bir söyleme sahip olan Carter, Afrikalıların milliyetçiliklerinin kullanışlı bir olgu olduğuna inanmaktaydı. Carter, Amerikan çıkarları adına özünde belli bir milliyetçilik barındıran Mozambik ve Angola gibi marksist devletlerle dahi ilişki kurulabileceğini ve yardımlarla desteklenebileceğini düşünüyordu.²⁸⁹ Kalkınma ve milliyetçiliğin güçlendirilmesinin Afrika'nın çıkarlarıyla uyduğu sıkça dile getirilmekteydi. Ancak Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi, Amerikan dış politikasında bir kez daha değişimlere yol açtı. Brzezinski'nin globalist ve jeo-stratejik yaklaşımı, Carter dönemindeki soft-power anlayışını sarstı ve iki kutuplu çatışmada sert tedbirleri öne çıkardı. Realist paradigmanın öne çıktığı her yeni dönemde ABD'nin Afrika politikası dışişleri ve güvenlik bürokrasisine emanet ediliyordu. Art arda gelen iki dışişleri bakanı olan Alexander Haig ve George Schultz, Başkan Reagan'ın genelde görmezden geldiği Afrika politikası üzerinde doğrudan etkisi olan isimlerdi.²⁹⁰ Reagan'ın ikinci döneminde ise İstihbarat Direktörü olan William Casey Afrika politikası üzerinde doğrudan söz sahibi olmuştur. 1986 yılında Amerikan Kongresi'nde görüşülen Anti-Apartheid Act tartışmaları, Casey'nin Güney Afrika konusundaki yönlendirmelerinin şüpheler doğurmasına neden olmuştur. Kesin olan şudur ki, Kennedy'den Reagan yönetimlerinin sonuna kadar ABD'nin Afrika politikalarının merkezinde hep Orta Afrika bulunmaktaydı. William Casey dışında bir başka önemli ismin, Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Afrika Sorumlusu olan Chester Crocker'ın 1985'e kadar büyük bir özerkliğe sahip olduğu da bilinmektedir. George Bush'un Somali ile başlayan doğrudan müdahale politikaları, Orta Afrika'nın dışında da görünür müdahalelerin gerçekleşmesine neden olmuştur.²⁹¹ ABD Başkanları ve bürokrasi arasında Afrika politikaları üzerinde baskın kesim şimdiye dek bürokrasi olmuştur denebilir. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Avrupa İşleri Bürosu'ndan ayrılarak oluşturulan Afrika İşleri Bürosu, Savunma Bakanlığı ve CIA'in de iş birliğiyle, zaman zaman da bu kurumlar ve Ulusal Güvenlik Konseyi'ne direnerek

²⁸⁸ MEAD, a.e., ss. 34-39.

²⁸⁹ BAGAYOKO-PENONE Niagalé, **Afrique: Les Stratégies française et américaine**, Editions Harmattan, Paris, 2003, s. 53.

²⁹⁰ BAGAYOKO-PENONE, a.e., s. 55.

²⁹¹ HEINTZ, a.g.e., s. 31.

1979 yılına kadar tek başına politika üretmeye çalıştı. Değişen hükümetler ve dönüm noktası olan olayların ürettiği koşullar altında bu kurumların Afrika siyaseti üzerinde ciddi rekabetleri söz konusu olmuştur.²⁹²

ABD'nin Afrika siyasetini pratik sahaya taşıma kapasitesi, 1960'ların başında yeterli deneyimli personelin azlığından olumsuz etkileniyordu. Kıta ile irtibat Liberyalı iş adamlarıyla kurulan kişisel ilişkilerle yürütülüyordu. Ayrıca Charles de Gaulle'ün, Fransız nüfuzunun kırılmasına yönelik kaygılarından çekinen Eisenhower yönetiminin yaklaşımı kıtada bölge büyükelçiliklerinden öte bir temsilcilik bulundurmamaktı. Kennedy, Sovyetler'in eleştirilerine uğrayan iş dünyası temelli ilişkilerin siyasi sahaya kaydırılması için büyükelçiliklerin sayısını artırmaya çalıştı ve çoğu akademisyenlerden oluşan bir danışma kurulu oluşturdu. 1961 yılında Kennedy'nin talimatıyla kurulan resmi yardım kuruluşu USAID ve bağımsız bir ajans görünümüne sahip Barış Gönüllüleri (Peace Corps) zamanla Afrika politikasının önemli araçlarına dönüştüler.²⁹³

II. Dünya Savaşı sonrasında zayıflayan Avrupalı sömürgeci devletlerden rol çalma amacıyla yeni Afrikalı devletlere anti-sömürgeci bir söylemle yaklaşan ABD, Avrupalılara sömürgelerden çekilmeleri yönünde baskı yapmayı ihmal etmemiştir. Sovyetler'in anti-empyralist söylemine karşı denge kurmayı da amaçlayan bu söylem Amerikan dış politikasında farklı eğilimleri birleştiren pragmatist politikasının bir parçasıydı. Zira söylemsel düzeyde örneğin Wilson ilkelerini müdafaa etse de Amerikan ulusal çıkarları adına insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinden vazgeçebileceğini göstermekteydi. Bu durumun en belirgin olduğu aralık Soğuk Savaş dönemi olmuştur. Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı çevreleme politikası nedeniyle demokratik olmayan yönetimlere desteklerini sunabilmiş, fırsatını bulduğunda müdahalelerde bulunmuş, hatta askeri darbe gibi hukuki olmayan ve anti-demokratik eylemleri destekleyebilmiştir.²⁹⁴ ABD dış politikasında "arka bahçe" olarak görülebilecek Latin Amerika'da örneğin 1973 Şili darbesinde, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde darbeler ve diktatörler konusunda benzer tavrı sergileyebileceği görülmektedir.²⁹⁵ Sovyet yanlısı olarak tanımlanan Salvador Allende'nin devrildiği

²⁹² BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., ss. 55-61.

²⁹³ BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., s. 62.

²⁹⁴ SARI Buğra, **Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika**, Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi, cilt 1, sayı 2, Ankara, Bahar 2012, ss. 96-97.

²⁹⁵ Bkz. QURESHI Lubna Z., **Nixon, Kissinger, and Allende: U.S. Involvement in the 1973 Coup in Chile**, Lexington Books, Plymouth, 2009, 178 s.

1973 darbesi, darbelerde ABD nüfuzu adına tipik bir örnek teşkil etmektedir. Ulusal çıkarlar ve güvenlik kaygılarının çok net görülebildiği bu politika tarzı, “dost rejimler”e dış yardım ve gizli/örtük operasyonları da içermektedir. Dost rejimlerin iktidara getirilmesi için finans, istihbarat ve silah destekleri sunulmuş, iktidara gelen bu rejimlerin gelişimi ve pazar üretimi için güçlü yardım politikası ortaya konmuştur.²⁹⁶ Rejim değişiklikleri ve yardım politikaları arasında bir ilişkinin açık olduğu o dönem yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır. “Sovyet karşıtı ve sağcı” olarak tanımlanan darbelerde dış yardımın arttığı, solcu veya başka devletler tarafından desteklenen askeri darbelerde dış yardımın düşürüldüğü görülmektedir.²⁹⁷ Sözgelimi, Uganda’da 1966 yılında Devlet Başkanı Milton Obote’nin devrildiği askeri darbe sonrası Amerikan dış yardımı 2,9 milyondan 4,7 milyon dolara çıkarılmıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti’nde aynı yıl gerçekleşen ve Fransa tarafından desteklenen askeri darbeye ise yardımlar düşürülmüştür. Keza görece daha sol eğilimli olarak görülen 1967 Sierra Leone darbesinden sonra ABD yardımı 1 milyon dolar kadar düşmüştür.²⁹⁸ Dıştan empoze edilen rejim değişiklikleri ve değişen rejime yönelik tutumu (destekleyici-engelleyici) Amerikan dış siyasetinde yardım politikasını da belirleyen önemli bir öge olarak bu şekilde göze çarpmaktadır. Fakat dış yardım askeri darbe gibi faaliyetlerin öncesi veya sonrasında etkili bir araçtır, darbenin oluşumunu bir kısmı doğrudan etkileyen başka araçlar da mevcuttur. İstihbarat, medya, doğrudan askeri müdahale, uluslararası kurumlar ve üçüncü taraflar üzerinden baskı yapma, asker üzerinde doğrudan baskı yapma gibi araçlar da söz konusu çerçevede değerlendirilmelidir. Dış kaynaklı rejim değişiklikleri yalnızca darbelerde değil, ABD’nin söz konusu araçlar üzerinden desteğiyle gerçekleşen örtük operasyonlar sonucu iç savaşlarda da kendisini göstermektedir.²⁹⁹ Gayet açık işaretler olmasına rağmen, dış kaynaklı bu rejim değişikliklerinin iç koşullara dayalı gerçekleştiği gerekçesiyle askeri darbeleri kısmen dışlandığı çalışmalar da mevcuttur.³⁰⁰ Oysa ABD’nin askeri darbelerdeki bariz müdahaleleri İran, Guatemala

²⁹⁶ KESKİN Mustafa, **ABD’nin Müdahaleci Dış Politikası: Latin Amerika Örneği**, Yalova Üniversitesi, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt.4 No.1, Yalova, 2016, s. 78.

²⁹⁷ FRANGUL Ramzi N., **The Relation U.S.Foreign Aid And Revolutionary Change of Governments in Developing Countries- 1953-1970**, New York University Graduate School of Business Economics, 1974, Doktora Tezi, New York, ss. 51-59.

²⁹⁸ FRANGUL, a.g.e., s. 58.

²⁹⁹ O’ROURKE Lindsey A., **Covert calamities: American-backed covert regime changes and civil war**, Canadian Foreign Policy Journal, 2017, Vol. 23, No. 3, ss. 232-238.

³⁰⁰ PEIC Goran, REITER Dan, **Foreign-Imposed Regime Change, State Power and Civil War Onset, 1920-2004**, British Journal of Political Science, 41-3, (Temmuz 2011), Cambridge, s. 462.

ve Şili örneklerinden çok daha fazlasına sahiptir. Kongo’da 1960 yılında gerçekleşen askeri darbedeki etkin rolü bugün çok daha net şekilde değerlendirilmektedir. Kongo askeri darbesi yalnızca Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ndeki ilk darbe değil, ABD’nin kıtadaki askeri darbelerde bilinen ilk müdahalesini içermektedir. Ülkenin ilk başbakanı Patrice Lumumba’nın, Belçika’nın desteğiyle bağımsızlığını ilan eden Katanga bölgesinde kontrolü eline alma girişimleri siyasi krizi sonlandıramayınca Sovyetler Birliği’nden destek talep etmesi ABD’nin tepkisine neden olmuştu. Belçika’nın bölgeye askeri müdahalesi, ABD istihbarat birimi CIA’in desteğini arkasına alarak Lumumba hükümetini tehdit etmeye başlamıştı. CIA’in ve Belçikalı yetkililerin müzakere içinde olduğu Cumhurbaşkanı Joseph Kasavubu ve ordu mensupları, Albay Mobutu Sese Seko liderliğinde bir askeri darbeye Lumumba hükümetini devirdiler. 14 Eylül darbesi sonrasında BM taahhüdüyle evinde gözaltında tutulan Lumumba, kaçarak yeniden bir direniş örgütlemeye çalışırken yakalanmış ve suikastle öldürülmüştür. Sovyetler Birliği’nin BM Güvenlik Konseyi’nde Lumumba’yı kurtarmaya yönelik çabaları bu şekilde hüsrarla sonuçlanmıştır. 1975 yılında Amerikan Kongresi’nde 11 senatörün kurduğu araştırma komisyonunda “CIA’in Lumumba hükümetini devirmeye yönelik girişimleri desteklediği ve suikaste izin verildiği” resmen kabul edilmiştir.³⁰¹ Darbenin başındaki Mobutu Sese Seko, 5 yıl daha silahlı kuvvetlerin başında kalmış ve bu sürenin sonunda Cumhurbaşkanı Joseph Kasavubu’yu devirerek 32 yıl sürecek bir diktatörlük yönetimi kurmuştur. Angola ve desteklediği Katanga bölgesiyle sorunları nedeniyle Soğuk Savaş boyunca ABD müttefiki olarak anılmış, ülkede başka bir başarılı darbe söz konusu olmamıştır. O dönem ABD’li yetkililerin Lumumba’ya olan tepkisi ABD büyükelçisinin, darbeden iki gün sonra dışişleri bakanlığına gönderdiği telgrafta gözlemlenebilmektedir. “Lumumbaviç” olarak andığı Lumumba yanlılarının da yakalanması gerektiğini, Rusların ülkeyi terk etmesinin önemini vurguladığı telgrafta ABD’nin olaylar üzerindeki kontrolünü yansıtmaktadır.³⁰²

³⁰¹ Foreign Policy, **Report: Mapped: The 7 Governments the US Has Overthrown**, 20.08.2013. <http://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/>, 7.5.2018; Guardian, **President 'ordered murder' of Congo leader**, 10.8.2000, (Çevrimiçi), <https://www.theguardian.com/world/2000/aug/10/martinkettle>, 14.9.2019; The New York Times, **The CIA and Lumumba**, 2.8.1981, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1981/08/02/magazine/the-cia-and-lumumba.html>, 3.8.2019.

³⁰² **Telegram From the Embassy in the Congo to the Department of State**, Leopoldville, 16 Eylül 1960, Foreign Relations of The United States, 1958–1960, Africa, Volume XIV, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v14/d217>, 6.3.2019.

ABD'nin, Afrika ülkelerinde siyaset ve ordu arasında üçüncü bir aktör olarak belirmesi adına başka pek çok örnek mevcuttur. Ancak Kongo bağlamında ortaya çıkan detay, Soğuk Savaş mücadelesinin ve çevreleme politikasının bir parçası olan bu müdahalede istihbarat birimlerinin öne çıkmasıdır. İstihbarat birimleri üzerinden yürütülen gizli operasyonlarla hükümetleri devirme veya ikna etme faaliyetleri, doğrudan askeri müdahaleye lüzum bırakmayacak sonuçlar alma adına ABD tarafından sıklıkla kullanılmıştır. “Dost ve müttefik” rejimlere finansal ve teknik yardım, bunun dışında kalan rejimlere yönelik medya-propaganda, istihbarat ve karşıt gruplara silah desteği ABD'nin genel Afrika politikasının bir parçası olmuştur. Afrika ülkelerinin kuruluş ve ulus-devletleşme mücadelesi verdiği 1960-1969 yılları, kurumsal zaafıların henüz giderilmemiş olmasından dolayı da neo-kolonyal tavırların yoğunlaştığı bir dönemi beraberinde getirmektedir. Ayakta kalmaya çalışan yeni hükümetler ve iktidar-çıkar beklentisi içindeki askerler, Soğuk Savaş rekabetinde Sovyetler Birliği ve ABD arasında bir tercih yapmakla karşı karşıya kalmışlardır. Üstelik bir tercih yapan sosyal grup veya kurumun bu tercihi, karşıt grubun tercihini de etkilediği için küresel çaptaki rekabet iç siyaset sahnesine taşınmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ise, diktatörlere verilen destekler geri çekildiği için sancılı değişimler gerçekleşmiş, krizlerin çözümünde ABD'nin sahadaki askeri gücüne (AFRICOM) çok taraflı unsurlar eklenmiştir.

2.2.1.1. ABD Dış Politikası'nda Batı Afrika

ABD'nin, Batı Afrika ile münasebetleri sömürge döneminin sonuna kadar ticaret merkezli olarak sürdürülmüştür. Bölge ile ilk diplomatik ilişkiler bir sömürge ülkesi olmayan Liberya ile 1864 yılında kurulmuştur. Liberya ile ilişkiler, ABD'li tüccarların bu ülkeyi bir üs gibi kullanması sonucunu doğurmuş, Liberya bir anlamda ABD'nin Batı Afrika'ya açılan kapısı olmuştur. Liberya üzerinden kurduğu irtibatı sömürge sonrası bağımsızlığını kazanan Batı Afrikalı devletlere yayabilmiştir. ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Afrika'nın genelinde sömürge karşıtı bir görüntü vermesi, hiç şüphesiz kıtadaki egemenlik ve nüfuz mücadelesi ile ilgilidir. Sömürge sonrası ABD dış politikasının Afrika hedefi, sömürgeci güçler olan İngiltere ve Fransa'dan rol çalmak, Sovyetler'e alan bırakmayacak şekilde mevzileri artırmaktır. Bu nedenle ABD, bağımsızlığını kazanan hemen hemen tüm Afrika devletlerini resmen tanımıştır. 1962 yılı itibariyle Batı Afrika'da bağımsızlığını kazanan 14 ülkenin tamamında diplomatik ilişkiler söz

konusu olmuştur. ABD hükümetlerinin, Afrikalı devletlerin “kendi kaderini kendilerinin tayin etmesinin önemi”ne (self-determinasyon) sık vurgu yapması, bu ülkeyi kıtaya yakınlaştırmıştır.³⁰³ Sömürge karşıtı olarak algılanan Amerikan yaklaşımı, milliyetçi siyasi eliti etrafında toplamaya başlamıştır. Batı Afrika’da Kwame Nkrumah ve Félix Houphouët-Boigny gibi liderler ilk dönemlerde ABD ile güçlü ilişkiler kurmuşlardır. Fakat daha sonra Batı Afrikalı liderlerin daha özerk davranmaya yönelik taleplerinin Soğuk Savaş gerçeklikleriyle karşılaşması, ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. ABD ile temasta olan ve büyük miktarlarda dış yardım alan hükümetler, rahatsızlıklarından dolayı pan-afrikanist bir eğilim kazanmışlar ve bir kısmı Sovyetler Birliği’ne yönelmeyi tercih etmişlerdir. Batı Afrika’nın ilk otuz yılındaki siyasi krizlerde Soğuk Savaş bağlamı büyük önem taşımaktadır, zira iç aktörlerin pozisyonları başta ABD ve Sovyetler olmak üzere güçlü devletler tarafından desteklenmektedir. Sovyetlerle yakınlaşan hükümetlere ABD’nin cevabı Angola’daki gibi askeri tedbirlere dayanmasa da iç aktörler arasındaki ittifak arayışları diplomasi ve istihbarat kurumları vesilesiyledir.

1960-1969 yılları arasında ABD’nin Batı Afrika siyasetini siyasi otoriteler ve bürokratik uzmanların inisiyatifleriyle kimi faaliyetler örtük bir zeminde yürütülmüştür. ABD siyasetinde, bir strateji belgesi anlamı taşıyan Ulusal Güvenlik Etüdü Memorandumu’nda (NSSM) ortaya çıkan bilgiler ışığında belirlenen dış politika, 1947 tarihli “National Security Act”ın kabul edilmesiyle aşağıdaki tabloda verilen aktör eliyle yürütülmüştür. Söz konusu aktörlere 1961 yılında ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı USAID de katılmıştır.³⁰⁴

³⁰³ MANGI Lutfullah, **US Diplomatic Interests in Africa: An Overview**, Pakistan Horizon, 39-2, Pakistan Institute of International Affairs, 1986, ss. 22-37.

³⁰⁴ Bkz. ESTERLINE John, BLACK Robert B., **Inside Foreign Policy: Department of State in Political System**, Mayfield Publishing Co., California, 1975.

Tablo 2.3. ABD Dış Politika Paydaşları

Departman	Ajans veya Büro
Dışişleri Bakanlığı	USAID – Uluslararası Kalkınma Ajansı*
Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC)	Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA)
Savunma Bakanlığı	Savunma İstihbarat Teşkilatı (DIA)
Genelkurmay Başkanlığı	Resmi Haber Ajansı (USIA)
Hazine Bakanlığı	NASA Uzay Ajansı
İçişleri Bakanlığı	Eximbank
Tarım Bakanlığı	FBI – Federal Soruşturma Bürosu
Ticaret Bakanlığı	
İstihdam Bakanlığı	
Enerji Bakanlığı	*USAID, 1961’de ABD Dış Politikası’na eklemlendi.

Kaynak: ESTERLINE John, BLACK Robert B., 1975.

ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı Afrika’da Sovyetlerle olduğu kadar, Fransa ile de rekabet içinde olmuştur. Sömürge döneminde “French West Africa” olarak tanımladığı bu bölgeyle ilişkilerini sömürgecilik sonrası genel olarak “Sahraaltı Afrika” veya “siyah Afrika” olarak algılamıştır. Amerikan siyaseti için öneminden dolayı “apartheid” rejimi çatışmalarının merkezi “Güney Afrika”ya ve Sovyetlerle doğrudan askeri mücadeleye girdiği Angola-Namibya’dan dolayı da “Güney-Batı Afrika”ya odaklanan ABD, Batı Afrika’yı bölgesel bir bütünlükte ele almamıştır. Uluslararası Güvenlik İşleri’nden Sorumlu Bakan Yardımcısı Paul H. Nitze’nin, Siyasi İşlerden Sorumlu Dışişleri Bakanlık Yetkilisi Alex Johnson’la 15 Şubat 1963 tarihli yazışmasında, Sahraaltı Afrika ülkelerine yönelik başta askeri olmak üzere yardımlarda “bölgesel bir değerlendirmeye değil, ülke bazındaki kanaatlerle” bir tutum belirlenmesi önerilmiştir.³⁰⁵ Amerika’nın, Sahraaltı Afrika’daki ilk siyasi

³⁰⁵ U.S. Historical Documents, **Letter From the Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs (Nitze) to the Deputy Under Secretary of State for Political Affairs**, Foreign

faaliyetleri Soğuk Savaş rekabetinden dolayı her şeyden önce güvenlik temasını öne çıkaran askeri yardıma dayanmaktadır. Zira Sovyet tehdidi olarak görülebilecek her bölge ve nokta hakkında sömürgeciliğin dağılma döneminde raporlar hazırlanmaktaydı. Sovyetlerle ilişkisinden dolayı bağımsızlıktan çok önce takip edilmeye başlanan Gine Devlet Başkanı Sekou Touré hakkındaki CIA raporları buna örnek gösterilebilir.³⁰⁶ Bu raporların 1959 tarihli olanında bağımsızlık kazanması durumunda Gine'nin, Fransız "Communauté"sine³⁰⁷ girmeyi reddettiğini, buna karşılık ekonomik yardımları keseceğini, askeri korumayı kaldıracağını ve Batılı devletlerin Gine'ye büyükelçi göndererek tanımlarını istemediğini belirtmektedir. Bu şekilde Gine'ye baskı yaparak kontrol etmeye çalıştığı, Gine lideri Sekou Touré'nin sosyalist bir lider olduğu ve buna razı olmadığı da vurgulanmaktadır. Buna karşılık Sovyetlerin, Gine'yi derhal tanıdığı ve silah da içeren yardımlar yaptığı, Fransa'nın bu silahlardan bir kısmını Batı Afrikalı başka milliyetçi gruplara ulaştırılmasından endişelendiği de yine raporda ifade edilmektedir. İkinci raporda ise, Gine ve Sekou Touré apaçık şekilde bir tehlike olarak nitelendirilir. Gana'da Devlet Başkanı Nkrumah'ın ise sosyalizmi bütünüyle benimsemediği, fakat Afrika'da yayılmaya başlayan pan-afrikanizm fikrine kapıldığı ve bu düşüncenin Afrika ile Batılı hükümetlerin arasını açabileceği de bu ikinci raporda dile getirilmektedir. Son olarak Mali ve Togo'nun dahil olduğu Fransız Communauté'sine bağlı devletler ile Sierra Leone ve Nijerya'nın Batı ile uzlaşma içinde olduğuna da yer verilmektedir. Bu belgeler, 1960 itibariyle Batı Afrika ülkelerindeki siyasi görünümü ABD'nin gözünden ifade etmesi bakımından önemlidir. Zira Amerikan Dışişleri'nin bölgeye dair yazışmaları Gana ve Gine üzerinde yoğunlaşmaktadır.³⁰⁸ Gine ile uzlaşmak konusunda zorlanan ABD'li diplomatlar, Gana Devlet Başkanı Nkrumah ile güçlü ilişkiler kurmuşlar ve Amerika risk düzeyi yüksek gördüğü bu ülkeye yatırımlar yapmıştır. Volta Projesi olarak bilinen ve Volta nehri üzerinde inşa edilen hidroelektrik santrali, ABD'nin dış yardımlarıyla yürütülen 47 milyon dolarlık çok

Relations of The United States 1961-1963, vol XXI, Africa, Document 215, Washington, February 15, 1963, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v21/d215>, 12.3.2019.

³⁰⁶ CIA Library, **20 Mayıs 1959 tarihli ve "France-Guinea" başlıklı CIA raporu ile 22 Mart 1960 tarihli ve "West Africa Policy Paper" başlıklı CIA raporu**, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/>, 10.12.2018.

³⁰⁷ Communauté: Sömürgecinin sona erme evresinde Fransız sömürgesi ülkelerin yeni kurulan devletlerinin, Fransa tarafından Fransız Milletler Cemiyeti'ne bağlanması talep ediliyordu.

³⁰⁸ US Historical Documents, **List of Sources**, Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Africa, Volume XIV, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v14/sources>, 13.12.2018.

büyük bir projeydi ve Amerikalıların hassasiyetini ifade etmekteydi.³⁰⁹ Ancak bütün bunlara rağmen Gana-ABD iş birliği 1965'te kesintiye uğradı ve raporda belirtildiği biçimde Nkrumah'ın panafrikanist fikirleri ön plana çıkmaya başladı. 1966'da Nkrumah'ın devrildiği askeri darbede ABD'nin pozisyonu artık oldukça netti ve hatta cuntayı bilfiil desteklemiştir.

Nkrumah'a yönelik askeri darbenin gerçekleştiği 1966 yılı siyasi krizlerin bir salgın gibi Batı Afrika'yı ele geçirmeye başladığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bir başka eski İngiliz sömürgesi olan ve aynı zamanda petrol-doğalgaz yatakları bakımından zengin Nijerya'da aynı gerçekleşen iki askeri darbe ve 1967 yılında başlayan Biafra İç Savaşı, ABD'ni çıkarları açısından görmezden gelemeyeceği olaylardı. Petrol bölgesinde yaşadıkları için merkezi hükümet bütçesinden daha fazla pay beklentisi içinde olan Igbo etnik grubuna mensup askeri elitler 1966'da askeri darbe gerçekleştirip, bir cunta hükümeti kurdular, fakat altı ay sonra Müslümanların ağırlıkta olduğu karşı darbe hareketine direnemediler. 1967'de Biafra'da ayaklanan Igbo'ların yeni devlet kurma talebi, petrol nedeniyle neredeyse bütün dünyayı ilgilendirir hale gelmişti. İsrail, Fransa, Fildişi Sahili ve Gabon (ve diğer Communauté üyesi devletler) 1968 yılından itibaren Biafra ayrılıkçılarına askeri, diplomatik, finansal ve insani yardım desteğinde bulundular. Güney Afrika, Tanzanya ve Zambiya ise paralı asker göndermekten uluslararası baskıya kadar farklı destekler sundular. Buna karşılık İngiltere ve ABD, Nijerya merkezi hükümetini destekliyorlardı. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, bu desteğin gerekçesi olarak "İngiltere'nin nüfuz alanı olmasını" göstermiştir.³¹⁰ 1970'de "vekalet savaşı"nı kazanan ABD ve İngiltere olmuştu. Sovyetler'in Nijerya ile ticari ilişkilerinin yoğunluğu, Sovyetler ve ABD'yi aynı kampta buluşturmuştu. Biafra İç Savaşı, ABD'yi Nijerya'ya yaklaştırsa da 1976 yılındaki başarısız askeri darbe girişimine verdiği örtük desteğin anlaşılması ilişkilerin 1980'lerin sonuna kadar sürecek şekilde bozulmasına neden olmuştur. Yakubu Gowon'u 1975'te bir darbeyle indiren General Murtala Muhammed, 1976 askeri darbe girişiminde suikastle öldürülmüş, ABD bu konuda ciddi suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. ABD Dışişleri'ne ait bir yazışmada 1975 darbesinin sonuçları irdelenirken, Murtala Muhammed ve yardımcısı Olusegun

³⁰⁹ Proje detayları için bkz. World Bank, **Volta Power Project Details**, (Çevrimiçi), <http://projects.worldbank.org/P000834/volta-power-project?lang=en>, 26.12.2018.

³¹⁰ DUNN John, **West African States: Failure and Promise**, Cambridge University Press, Cambridge, NY, 1978, s.155.

Obasanjo'ya yönelik olumsuz ifadeler dikkat çekmektedir.³¹¹ Murtala Muhammed konusundaki bir diğer ilginç belge ise, Angola-Nijerya arasındaki ilişkilere değinen CIA raporudur. Nijerya askeri rejiminin, Angola'ya destek verdiğini, askeri cunta konseyi içinde Sovyetler'in ve Küba'nın Angola'daki varlığını tehlike olarak görenlerin azınlıkta olduğunu dile getiren rapor, askeri darbe girişiminden bir ay önce hazırlanmış görünmektedir.³¹² Obasanjo Hükümeti, 1978 yılında Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Nijerya'ya girişini yasaklamış olmasına rağmen, Başkan Carter petrol üzerinden yoğun ticari ilişkiler nedeniyle aynı yıl bu ülkeyi ziyaret ederek ilişkileri düzeltmeye gayret etse de, sonraki yıllar ABD-Nijerya ilişkilerinin sönük biçimde sürdüğünü göstermiştir.³¹³

ABD'nin, Kongo Krizi'ni yönetme biçimi ve Patrice Lumumba'nın CIA operasyonu ile öldürülmesi bölgedeki siyasi liderlerin belleklerinden silinmeyen travmatik bir gelişme olmuştur. Kennedy'nin özgürlük ve sömürge karşıtı söylemleriyle gelişen sıcak ilişkiler, söz konusu travmanın da etkisiyle 1960'ların ortalarına doğru gerilmeye başlamıştır. Pan-Afrikanist düşünceye yakınlıkları nedeniyle bu dönemde Sovyetler Birliği ve Çin'den destek almaya başlayan Gana ve Fransa'nın bile kontrol etmekte zorlandığı, 1965'te diplomatik ilişkileri askıya aldığı Gine, ABD'yi huzursuz ediyorlardı. Gana Devlet Başkanı Nkrumah'ın 1966 yılında askeri darbeye görevinden uzaklaşması, bu ülke ile olan ilişkilere olumlu yansıdı, fakat Sovyetler'in Gine'deki askeri faaliyetleri devam etmekteydi. 1970 yılında Sovyet destekli başarısız bir askeri darbe girişimine maruz kalan Sekou Touré'nin de yönünü ABD ve Fransa'ya çevirmesi Amerikan diplomasisi adına memnuniyet verici bir gelişme oldu.³¹⁴ Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ile sıkı ilişkilerini devam ettiren Batı Afrikalı rejimleri genellikle "Batı yanlısı" olarak değerlendiriyor ve tehdit olarak algılamıyordu. Dolayısıyla Mali, Dahomey (yeni adıyla Benin) ve Yukarı Volta (yeni adıyla Burkina Faso) gibi Batı Afrikalı devletlerde dönem dönem yükselen sosyalizm ve Sovyetler ilgisi ciddi bir sorun olarak görülmemiştir. Ancak bu

³¹¹ Briefing Memorandum From the Assistant Secretary of State for Public Affairs (Reinhardt) to Secretary of State Kissinger, Foreign Relations of the United States, 1969–1976, vol E-6, Documents on Africa, 1973–1976 Washington, August 18, 1975, Document 208, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve06/d208>

³¹² CIA Library, President's Daily Brief, 10 Ocak 1976, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0006015000.pdf, 7.3.2018

³¹³ DEROCHE Andrew, **Relations with Africa Since 1900**, SCHULZINGER Robert D., A Companion to American Foreign Relations (içinde), Blackwell Publishing, Oxford, 2003, ss. 116-117.

³¹⁴ AMIN Julius A., **United States Peace Corps volunteers in Guinea: A case study of US-African relations during the cold war**, Journal of Contemporary African Studies, Routledge, Londra, s. 211.

devletlerin Sovyetler Birliği'nden ve hatta Çin'den aldıkları yardımlar ve ticari ilişkileri gözetim altındaydı.³¹⁵ İlgili istihbarat raporlarında Sovyetler Birliği ve Çin'in diplomatik varlıkları, askeri dış yardımları, finansal destekler, silah ticareti ve askeri üsler, askerlere yönelik teknik danışmanlık ve eğitim faaliyetleri merkezi bir yer işgal etmektedir. Soğuk Savaş doğrultusunda düşman rejimlere çevreleme politikası uygulayan ABD'nin bu alanlara yönelmesinin nedeni rekabetin büyük oranda askeri boyut üzerinde gerçekleşmesi ve Amerika'nın da benzer faaliyetlerinin varlığıdır.

1970'lerin başında, bu çalışmada “statükolar çağı” olarak adlandırılan dönem çift kutuplu düzende safların netleşmesi ve askeri diktatörlüklerin artışı bakımından önem arz etmektedir. Fakat statükoların yükselişi bu yoğun rekabet döneminde darbe girişimlerini ve dış müdahaleleri ortadan kaldırmamıştır. Henry Kissenger'ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığı ve sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na denk gelen bu zaman diliminde Amerikan müdahaleleri daha da bariz hale gelmiştir. Angola İç Savaşı'na Sovyetler ve ABD'nin bilfiil müdahil olmaları gerginliği tırmandırmış, bu mücadele sonra Portekiz'den bağımsızlığını kazanan diğer Afrikalı devletlere yayılmıştır. Gerginliğin boyutları, dış müdahalelerin artmasına neden olurken bu müdahaleler ABD dış politikası açısından Nijerya örneğindeki gibi olumsuz sonuçlara da neden olabiliyordu. Kissenger'ın etkisinin hissedildiği Nixon-Ford yönetimleri boyunca Batı Afrika'nın Sovyetlerle mücadele alanı olmasına, Gine Körfezi'nin petrol yolları üzerinde olması gibi bir faktör de eklenmiştir. Bu yıllarda Ortadoğu ile yaşanan petrol krizleri, ABD'nin enerji güvenliği için Batı Afrika yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Angola gibi birer petrol ülkesi olan Nijerya, Gabon, Ekvator Ginesi bu dönemde daha da önem kazanmışlardır. Enerji tedariği bakımından bu ülkelerle ilişkiler sürdürülse de başta Nijerya olmak üzere siyasi ilişkilerin durumu endişe vericiydi.

ABD'nin, Liberya ile “geleneksel” olarak tanımladığı ilişkileri 1970'lerin sonuna doğru bozulunca, Liberya hükümeti dışında başka aktörlerin tercih edilmesi daha cazip hale gelmişti. Amerika'nın stratejik hedefleri, ittifak halinde olduğu

³¹⁵ CIA Library, **CIA Report on The Soviet Union and Black Africa: New Approaches and the African Response**, 13 Mart 1969, 12 s, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000270618.pdf, 9.11.2018; CIA Library, **CIA Special Report on Communist China's Presence in Africa**, 20 Haziran 1969, 11 s. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP08S02113R000100080001-0.pdf>, 7.4.2018.

rejimlerin otoriterliklerini ve yolsuzluklarını görmezden gelmesine, hatta bu durumdan istifade etmesine neden olmaktaydı. Tolbert'in kardeşini Senato Başkanı, diğer kardeşini finans bakanı, kız kardeşini belediye başkanı, oğlunu büyükelçi, kızını Milli Eğitim Bakanı yapması ve Tolbert yönetiminin yolsuzlukları ilişkiler bozuluncaya dek sorun olmamıştır.³¹⁶ Başından beri Sovyetler'in yardım ve desteklerini takip eden ABD, Sovyet askeri teknik ve finansal desteği olmaksızın kültürel yayılcılık politikası uygulanan ve sonuç alınan Burkina Faso gibi coğrafi olarak iç kesimde bulunan ülkelerde sosyalist rejim değişikliklerine müdahalede bulunmamıştır. Amerika'nın çekingen davranması, 1983 yılındaki askeri darbeye sosyalist rejimin getirildiği Burkina Faso'nun Fransa'nın nüfuz alanında olmasıyla açıklanabilir görünse de asıl neden Sovyetler-Burkina Faso arasında etkin bir askeri iş birliği ve silah ticaretinin bulunmamasıdır.³¹⁷

Başkan Reagan döneminde Batı Afrika'ya yönelik dış politika durağanlaşmış görünse de Sovyetlere cevap bağlamındaki stratejik yönelim korunmuştur. Bilindiği gibi Afganistan'ın işgali ve İran devrimi dikkatleri daha çok bu ülkelere yoğunlaştırmıştır. 1980'lerde dikkat çeken gelişme IMF ve Dünya Bankası'nın yeni neoliberal ekonomi politikaları için pek çok yerde olduğu gibi Batı Afrika'ya da yoğunlaşmasıdır. "Yapısal düzenlemeler" (structural adjustment) kapsamında borç ve kredi ilişkisine giren Batı Afrika ülkeleri, iç ekonomik gelişim çerçevesinde Atlantik tarafıyla yakınlaşmışlardır. 1981-1991 yılları arasında Sahraaltı Afrika ülkelerinin tamamına 25 milyar dolar büyüklüğünde ciddi bir kaynak aktarılmıştır.³¹⁸ Bu şekilde 1990'lara doğru, devletler ve kurumlar arasında finans ilişkilerinin, siyasi ilişkilere ağır bastığını gözlemlemek mümkündür. Başka bir deyişle, azalır gibi görünen siyasi ilişkiler, artık finansal bir zemin bulmuş oluyordu.

Sovyetler'in çöküşüne kendi döneminde şahit olan ABD Başkanı George H.W. Bush, CIA Direktörlüğü görevindeyken Afrika işleri konusunda tecrübe kazanmış bir liderdi. Realist dış politikasını daha çok Avrupa ve Asya stratejisi üzerine kuran Bush, Afrika politikasında da dünyadaki değişime uygun şekilde

³¹⁶ BIRU Yonas, **Arrangements: A structural Causes of Black African Coups d'Etat - A Public Choice Perspective**, George Mason University, Department of Economics, Doktora Tezi, 1992, Fairfax, s. 107.

³¹⁷ CIA Library, **CIA Report on Soviet Response to Instability in West Africa**, Eylül 1985, 27 s. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86T00591R000300440002-2.pdf>, 13.2.2019.

³¹⁸ WATERS JR Robert Anthony, **Historical Dictionary of United States-Africa Relations: Historical Dictionaries of U.S.Diplomacy**, No. 9, The Scarecrow Press, Linham-Plymouth, 2009, s. 314.

radikal kararlar vermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Bush, Afrika'daki diktatörlüklere askeri ve finansal yardımını bir anda kesmiş, Batı Afrika'daki istikrarsızlığı farklı bir boyuta taşımıştır.³¹⁹ 1970'ler ve 1980'lerde kurulmuş olan statükolar bu süreçte dağılmaya başlamış ve askeri darbelerde yükseliş gözlemlenmiştir. Batılı devletlerin 1990'lardaki demokrasi vurgusu Batı Afrika'da siyasal şiddet içeren sancılı bir geçiş sürecine neden olurken, askeri müdahalelerin yoğunluğu sebebiyle demokratikleşme ordu mensuplarının niyet ve iradesine bırakılmıştır. Ancak 1990'larla başlayan bu yeni dönem ne dış müdahalelerin ne de askeri vesayetin sonunu getirmiştir. Dolayısıyla demokratikleşme vurgusunun bir "maliyet düşürme" girişimi olarak okunması da doğru olacaktır.³²⁰

Bu dönemde ABD'nin çıkarları açısından önemli bir konuma sahip olan Liberya'da, daha sonra savaş suçlarından yargılanacak olan Charles Taylor öncülüğündeki isyan hareketine müdahalesi ve müdahale biçimi dikkate değerdir. 1990 yılında Gine ve Fildişi Sahili sınırından saldırılara başlayan Liberya Ulusal Vatansever Cephesi (National Patriotic Front of Liberya), Samuel Doe rejiminin ABD desteğiyle işlediği suçlardan dolayı öfkeli gruplardan müteşekkil bir organizasyondur. ABD, isyanın bastırılmasını yönlendirmek üzere gönderdiği Özel Kuvvetler mensubu askeri danışmanları Kongre'nin tepkisi üzerine geri çekti. Fakat isyancıların altı ay sonra başkent Monrovia'ya yönelmeleri üzerine Pentagon Deniz Kuvvetleri'ne bağlı 2000 kişilik bir askeri gücü göndermek zorunda kalmıştı. Ne ki bu askerler çatışmaya müdahale yerine 360 Amerikan vatandaşını tahliye ile görevlendirilmişlerdi. Vatandaşların tahliyesinin arkasındaki başka bir konu ise, Pentagon'u endişelendirmekteydi. Amerikan Büyükelçiliği binası ve bina çevresinde yer alan Voice of America (VOA) istasyonları, Omega adı verilen askeri iletişim ve navigasyon sistemleri ile CIA'nın tüm Afrika kıtası ile haberleştiği özel bir üssünü ihtiva etmekteydi. ABD, vatandaşlarını tahliye edip, bu sistemleri kurtardıktan sonra geri çekilmiş ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (ECOWAS) bağlı 4000 kişilik bir kuvveti isyana karşı desteklemiştir. 1991 yılında 2,8 milyon dolarlık askeri ve 6 milyon dolarlık insani yardım gönderdiği ECOWAS'a istihbarat desteği de sunmuştur. ABD, Senegal Ordusu'nun ECOWAS'a dahil olması karşılığında 42 milyon dolar borcunu sileceğini taahhüt edince ECOWAS Barış Gücü bu

³¹⁹ WATERS JR, a.g.e., ss. 16-17.

³²⁰ SCHMIDT Elizabeth, **Foreign Intervention in Africa: From the Cold War to the War on Terror**, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2013, ss. 197-198.

genişlemeyle daha ciddi sonuçlar almaya başlamıştır. Charles Taylor, Gine, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'nden gördüğü desteğin çok daha fazlasını yüksek miktarda silah ve askeri araç içeren desteğiyle Kaddafi Libyası'ndan almıştır.³²¹ Demokrasi ve self-determinasyon söyleminin yükseldiği bu yıllarda ABD, dolaylı da olsa müdahaleden vazgeçmemiştir.

Demokratikleşmenin, pazar ekonomisinin gelişimi üzerindeki etkisi yeni yaklaşımların önünü açmıştır. Soğuk Savaş döneminde stratejik öneme sahip olan Batı Afrika ülkeleri, sonrasında ekonomik açıdan daha önemli olmaya başlamıştır. Ancak söylemek gerekir ki Sahraaltı Afrika, ABD dış politikası adına siyasi olarak yeni dönemde de bir öncelik kazanmamıştır.³²² Sovyetlerle rekabet bakımından askeri stratejik eğilim, 11 Eylül terör olaylarına kadar, petrol nedeniyle ekonomi bazlı bir stratejiye yerini bırakmıştır. Yapılan araştırmalarda Batı Afrika'daki petrol rezervlerinin dünya çapında bir üretim payına sahip olacağı öngörülmektedir. Halihazırda Nijerya'nın günlük petrol üretimi 2,7 milyon varile ulaşmıştır.³²³ Nijerya ve çevresinde LNG üretimi de yapılmakta olup doğalgaz tedariği konusunda çeşitli avantajlar sunmaktadır. Nijer'de yüksek miktarda bulunan uranyum da dikkate alındığında Batı Afrika'nın enerji alanında ne denli olduğu görülmektedir. Bu duruma kayıtsız kalamayan ABD bu bölgede dış yatırımın kolaylaştırılması, petrol şirketlerinin sorunlarının giderilmesi ve enerji yollarının güvenliğinin sağlanması gibi öncelikler belirlemiş ve 1990 ile 2000'lerin başlarında bu konular ile meşgul olmuştur. Ayrıca ABD'nin Batı Afrika politikasında insani yardım ve müdahale kapsamında Birleşmiş Milletler Yeni Bin Yıl Kalkınma Hedefleri³²⁴ (Millenium Goals), Mültecilik Sorunları ile HIV/AIDS ile mücadele³²⁵ de bu yıllarda sıklıkla yer almıştır. ABD'nin dış yardım faaliyetleri Batı Afrikalı devletler ve ABD'nin bizzat kendisi için mühim bir etkileşim alanı olmuştur. Resmi yardım kurumu USAID'nin eğitim, gıda,

³²¹ VOLMAN Daniel, **Africa and the New World Order**, The Journal of Modern African Studies, Cambridge University Press, Vol. 31, No. 1, Mart 1993, ss. 9-11.

³²² NEWSOM David D., **After the Cold War: U.S. Interests in Sub-Saharan Africa**, The Washington Quarterly, No: 13:1, Routledge, UK, 1990, s. 100.

³²³ Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC), **Nigerian Crude Oil Production**, (Çevrimiçi), <http://www.nnpcgroup.com/PublicRelations/NNPCinthenews/tabid/92/articleType/ArticleView/articleId/380/Nigerian-Crude-Oil-Production-Hits-27-Million-Barrels-As-NNPC-Benue-Pledge-to-Resuscitate-Makurdi-Depot.aspx>, 5.5.2019.

³²⁴ **Birleşmiş Milletler Yeni Bin Yıl Hedefleri**, (Çevrimiçi), <http://www.un.org/millenniumgoals/>, 4.5.2019.

³²⁵ Bkz. PEPFAR, **The U.S. President's Emergency Plan for AIDS Relief (PEPFAR)**, (Çevrimiçi), <https://www.pepfar.gov/>, 15.03.2019.

sağlık ve insani yardım alanlarındaki faaliyetleri bazı dönemlerde siyasi kararlardan kısmen etkilense de önemini günümüze değin korumuştur.

ABD'nin, Liberya ile başlayan Batı Afrika siyaseti sömürgeciliğın sona ermesinden bu yana değışimler geçirerek farklı boyutlar kazansa da güvenlik temelli yaklaşım büyük oranda korunmuştur. Ancak enerji güvenliğı hassasiyetine rağmen Batı Afrika doğrudan askeri müdahale sahası haline gelmemiş, Amerikan ulusal çıkarları “düşük yoğunluklu” bir mücadele ile korunmaya çalışılmıştır. Çatışmalara müdahaleyi iç aktörlere vekalet vererek yürütmeyi tercih eden bu yaklaşım yeterli görüldükçe doğrudan askeri müdahaleye de gerek görülmemiştir. ABD'nin bu bölgeye yönelik stratejilerini, genel stratejik yönelimleri içinde farklı araçlara yer vererek sürdürdüğü muhakkaktır. Bölgesel çatışmalarda yerel ulus aktörlerin, söz gelimi ulus devletlerin devreye girmesi söz konusu olabildiğı gibi, bölge ülkeleri iç krizlerinde siyasal, ekonomik ve bürokratik elitlerin işbirliğı de bir fırsat olarak görülmüştür.

2.2.1.2 ABD'nin Güvenlik Doktrinde Batı Afrika

ABD'nin genel güvenlik stratejisi yönelimlerinin Batı Afrika pratiğı, bu bölgeyi tipik bir konuma erıştirmektedir. Soğuk Savaş boyunca çevreleme taktiğı uygulayan ABD, doğrudan askeri müdahaleyi özellikle Batı Afrika'da tercih etmemekteydi. Kissenger döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi'nin eğilimleri sertleşmiş olsa bile doğrudan çatışmaya girmek çokça maliyetli bulunuyordu. 1970'lerin başında Afrika'nın geneline yönelik iki faktör daha çok ön plana çıkmıştır: Bölgesel algılamaların yetersiz ve yanlış sonuçlar doğuracağı, bu nedenle ülke ülke değerlendirilmeleri gerektiğı ile kıtayla ilgili raporlarda Afrikalı sivil ve askeri elitin sıkça vurgulanması³²⁶. Askeri yardım ve kalkınma yardımının artışı, askeri eğitim programları ve istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaşması ile elitlerle özel ilişkiler bu çerçevede değerlendirilebilir.

1973 yılındaki War Power Act'ın kabulü ABD'nin yurtdışına asker göndermesini kısıtlayan bir hamle olarak görülmüştü, oysa bu ABD'nin stratejik doktrini için önemli bir gelişmeydi. Kissinger'ın “dolaylı müdahale stratejisi” olarak

³²⁶ U.S. Historical Documents, **Paper Prepared by the National Security Council Staff**, 12 Haziran 1970, Washington, Foreign Relations of The United States, Historical Documents, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v24/d24>, 12.4.2019.

adlandırdığı plana göre, askeri yardım ve silah transferi yoğunlaştırılacak, müttefik ordular desteklenecek ve Afrika'da yeni müttefiklerle nüfuz alanı genişletilmeye çalışılacaktı.³²⁷ Ancak 1979'da Afganistan'ın işgali ABD'yi yeniden doğrudan müdahaleler için teşvik edici oldu. 1983'te CENTCOM (Central Command) teşkil edildiğinde ilk faaliyet alanları arasında Mısır ve Kenya da vardı. Bu dönemde Weinberger Doktrini, müdahalelerde şu önceliklerle etkili olmaya başladı: ABD veya müttefiklerinin hayati çıkarları söz konusu olmalı; konuşlanan askeri varlık zafer için yeterli sayıda olmalı; siyasi ve askeri hedefler tam olarak belirginleşmeli; hedefler ve araçlar arasındaki ilişki değerlendirilmeli, kamuoyu müdahaleyi desteklemeli; şiddete son çare olarak başvurulmalıdır. Amerikan Özel Kuvvetleri'nin ve istihbarat kuruluşlarının faaliyetleri ise, bu konvansiyonel müdahalelerin dışında tutulmaktaydı. Özel Kuvvetler'in (US Special Operations Command – USSOCOM) “devrimci savaşlar”da “karşı-isyan” hareketlerini örgütlediği de bilinmektedir.³²⁸

ABD'nin barış zamanında yürüttüğü ve bu bağlamda özel kuvvetlerden istifade ettiği Düşük Yoğunluklu Çatışma (Low Intensity Conflict) stratejisi ise şu faaliyetleri içermektedir.³²⁹

- Marksizme karşı müttefik ordu ve direniş gruplarının silahlandırılması, eğitilmesi, danışmanlık hizmeti sunulması.
- Gerektiğinde yerel müttefiklerle doğrudan lokal müdahale.
- Ekonomik kalkınma ve insani yardım misyonlarının yürütülmesi.
- Psikolojik Operasyonlar.

Bu stratejinin operasyon hedefleri ise; isyan/karşı-isyan aksiyonu içindeki müttefiklerin desteklenmesi/korunması, çıkarlara tehdit oluşturan rejimlere karşı isyana teşvik, terör ve suikastlerle mücadele, uyuşturucu ve silah trafiğinin kontrolü, güç dengelerine mikro müdahaleleri içermekteydi. Düşük yoğunluklu çatışma stratejisinin başarıyla uygulandığı dünya ülkelerinden biri de El Salvador'du. ABD, solcu ayaklanmaların bastırılması ve oligarşik rejimin demokratikleştirilmesi için on iki yıl boyunca dolaylı bir savaş vermiştir. Bu süre içinde silahlı gücü 17.000 askerden 56.000 askere çıkarılan Salvador Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu USAID programlarıyla sağlanırken, ayaklanma karşıtı askeri stratejisi ise ABD

³²⁷ BAGAYOKO-PENONE Niagalé, *Afrique: Les Stratégies française et américaine*, Editions Harmattan, Paris, 2003, ss. 52-53.

³²⁸ BAGAYOKO-PENONE, *a.e.*, ss. 56-57.

³²⁹ BAGAYOKO-PENONE, *a.g.e.*, ss. 58-62.

tarafından yeniden düzenlenmişti.³³⁰ Salvador'daki bu yaklaşımının temel hedefi, Amerikan askeri kullanmadan tehdit risklerini azaltmaktır. Bu çerçevede Salvador ordusuna subay alımları ve terfiler ABD'nin gözetiminde gerçekleşiyor, ABD'li yetkililer isyanlarla mücadele adına psikolojik hareketler kapsamında "sivil etkinlikler" koordine ediyorlardı. 1980'lerin sonuna gelindiğinde CIA, USAID, STK'lar, şirketler, yabancı ordular ve ilgili kurumların iş birliği içinde yürüttüğü düşük yoğunluklu çatışma (LIC) stratejisi yerini "Savaştan Başka Operasyonlar" (Operations Other Than War – OOTW) doktrinine bırakmıştır. OOTW Doktrini şu prensiplerden oluşmaktadır:³³¹

- Amaç ve hedeflerin kesin biçimde belirlenmesi gerekmektedir.
- Birbiri arasında hiyerarşik bağı bulunan veya bulunmayan aktörlerin belirlenmiş ortak hedefe yönelmesinin sağlanması, çabaların birliği. Operasyonları yürüten sorumlular kamu veya özel niteliğe sahip farklı aktörlerin eylem tutarlılığını ve koordinasyonunu temin etmelidir.
- Amerikan çıkarlarıyla ilişkili tüm unsurların ve gruplarının güvenliğinin sağlanması önem arz eder.
- ABD Ordusu ve devlet temsilcileri, her türlü operasyonda halk ve devletin gözündeki meşruiyetini korumalıdır. Bunun için sivillerle iyi ilişkiler, etkili kamu diplomasisi ve gerektiğinde psikolojik operasyonlar yürütülmelidir.
- Süresi uzayan operasyonlarda kararlılık ve dirayet gösterilmelidir. Kararlılık ve dirayet, askeri olmayan operasyonlarda da kendini göstermelidir.
- Clausewitz'in öne sürdüğü "aşırı şiddet" yaklaşımı değil, ılımlı şiddet yaklaşımı OOTW'yi karakterize etmektedir. Silahlı mücadele ve taktikler şiddetin ılımlı biçimde kullanılmasına göre tanzim edilecektir. Gerektiğinde şiddetin boyutları genişleyebilir fakat genel yaklaşım ölçülü olmayı salık vermektedir.

Terör ve isyan gibi kriz durumlarında müdahale etme ve kontrollü şiddet fikri, "gücün kalıcı kontrolü" prensibini benimseyen ve kalıcılığa ehemmiyet veren Fransa devletinin yaklaşımıyla uyumludur. OOTW'nin ve benzer durumdaki Fransız askeri doktrininin süreklilik vurgusu yapan savaş harici doktrinler olduğunu, askeri kalıcılığı farklı terminolojilerle dile getirdiklerini söyleyebiliriz. Ancak bu yaklaşım savaştan

³³⁰ METZ Steven, **Counterinsurgency: Strategy and Phoenix of The American Capability**, Strategic Studies Institute, US Army War College, Carlisle, Pennsylvania, 1995, s. 12.

³³¹ FOSTER Gregory, **A Post Cold War Strategy Vision**, Society, vol. 32, no. 1, Kasım-Aralık Sayısı, 1994, ss. 21-28.

kaçınma amacıyla asimetrik yöntemleri öne çıkarmaktadır. Bu yöntemler arasında lokal askeri çatışmalardan, teröre karşı önleyici müdahalelere, psikolojik harekate, kişisel ve kurumsal olmak üzere özel finansal ilişkilere kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Devletlerle doğrudan savaş değil, asimetrik savaş yürütme ve yerel müdahalelerle çıkarlarını koruma anlayışı OOTW doktrininin merkezindedir.

ABD'nin Afrika'daki ulusal çıkarlarını koruma faaliyetleri ve güvenlik yaklaşımı devlet merkezli aktörler gibi özel sektörü de kapsamaktadır. İş birliği veya ittifaklar söz konusu olduğunda yalnızca yardım kuruluşları ve STK'lar değil; sendikalar, şirketler, danışmanlık ofisleri ve özel güvenlik şirketleri de devreye girmektedir. Bu aktörler aynı zamanda güvenlik ve istihbarat faaliyetlerinin paydaşları arasındadırlar. Bu bakımdan güvenlik sektörünün özelleşmesi olgusunu, ABD'nin Afrika'daki güvenlik politikasında bulmak mümkün hale gelmektedir. ABD uzun süredir Afrika'da farklı paydaşların katılımıyla açık istihbarat yöntemlerini kullanmaktadır. Sivil toplumun kamu işleriyle bütünleşmesi, ABD'nin sivil-asker yaklaşması ve entegrasyonu adına önemsenmiştir ve bir medenileşme göstergesi olarak anlaşılmıştır. 1980'lerden itibaren Afrika'ya yönelik ilgi arttıkça, aktörlerin ve kurumların sayısında ciddi artış olmuş ve bütünleşmenin boyutları genişlemiştir. Afrika'daki sivil-siyasi ve askeri muhataplarla daha kolay iletişim kurabilen özel aktörler, OOTW doktrinine uygun şekilde koordine olarak güvenlik sektörü içinde yerlerini almaktadırlar.

Operation Juniper Shield olarak da bilinen Operation Enduring Freedom Trans Sahara, ABD'nin terörizmle mücadele çerçevesinde OOTW'nin sınırlarını zorladığı bir proje olarak Batı Afrika ülkelerinde 2007 yılında başlatılmıştır. 2002 yılında terörle mücadele kapsamında Mali, Çad, Nijer ve Moritanya ile başlatılan Pan Sahel Girişimi'nin (Pan Sahel Initiative) devamı niteliğindeki OEFTS silah ve uyuşturucu trafiği ile sınır geçişlerini kontrol maksadıyla yürütülmektedir. En baştaki dört ülkeye 2007 yılında Cezayir, Fas, Tunus, Senegal ve Nijerya da dahil edilmiştir. Bölgesel askeri ittifaklar bir yandan ABD Ordusu'nun yükünü azaltırlarken, diğer yandan Batı Afrikalı ordu mensuplarıyla doğrudan irtibat sağlayan bir sosyalizasyon platformu doğurmaktadır.³³²

³³² PHAM J. Peter, **AFRICOM: Terrorism and Security Challenges in Africa**; FRANCIS David J. (Ed) *US Strategy in Africa* (içinde), Routledge, Londra-New York, 2010, ss. 70-71.

Terörizmin hem dünyada hem ABD dış politikasında temin ettiği değişim, güvenlik yaklaşımını yeniden enerji güvenliğinin ötesine geçirmiştir. George W. Bush hükümetinin emriyle Afrika'da sivil ve askeri operasyonlar düzenlemek amacıyla Pentagon'un 2007 yılında kurduğu ABD Afrika Komutanlığı (AFRICOM) bu çerçevede ortaya çıkmıştır. AFRICOM, ABD'nin Sahraaltı Afrika'da askeri olarak varlığını pekiştiren önemli bir askeri organizasyondur. Afrikalı ulusal ordularla ortak operasyonlar da düzenleyerek askeri sosyalizasyon platformu anlamına da gelen AFRICOM bölgesel çatışmalara müdahale etmektedir. AFRICOM'la ilgili bir diğer önemli detay da Batı Afrika'daki askeri varlığı daha etkili bir konuma ulaştırmış olmasıdır. Önceleri daha çok Orta ve Doğu Afrika'daki çatışmalara yoğunlaşan ABD Ordusu, terör olaylarının tırmanmasıyla Batı Afrika'ya güçlü biçimde yerleşmiştir. Terörle mücadele kapsamında askeri ve insani yardım, askeri tıp eğitimi, ortak hareketler ve barış gücüne katılan askerlerin eğitimi gibi faaliyetler yürüten AFRICOM bünyesindeki Batı Afrika aktif askeri personelinin sayısı 2000'i aşmıştır ki, bunun 800 kadarı Nijer'dedir.³³³ Amerikan kaynaklarına göre bu ülkedeki Fransız askeri personel miktarı 4000 askerdir. Son yıllarda ABD, bölge ülkelerinde Afrikalı orduların askeri eğitimi alanında ciddi bir etkiye sahip olmuştur.

Batı Afrika, Düşük Yoğunluklu Çatışma (LIC) veya Savaş Harici Operasyonlar (OOTW) stratejik yaklaşımlarının tatbiki açısından uyumlu bir saha olarak görülmüştür. Bu iki yaklaşımda da doğrudan müdahale ve sıcak çatışma bir öncelik değildir. Diplomatik yöntemler ve müzakere, karşılıklı çıkara dayalı işbirliği söylemleri kadar resmi-gayri resmi usullerle yerel aktörlerin desteklenmesi, lokal müdahaleler ve örtük operasyonlar da bu yaklaşımların muhtevasında yer almaktadır. Batı Afrikalı devletlerle yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda farklı etnik veya dini grupların temsilcisi ve iktidar imkânı olan sivil veya askeri elitlerle diyalog da bir baskı aracına dönüşebilmektedir. Soğuk Savaş döneminin gergin havası bu yöntemlerin daha sıklaşmasına, daha sert ve etkin biçimde yürütülmesine yol açmıştır. İç siyasal krizler ve iç savaşlar bu müdahalelerin neticesinde kimi zaman kontrolden çıkarak kanlı eylemleri doğurmuştur. Pretoryan mücadelelerin genelde kazananı olan askerler, krizleri fırsata çevirerek askeri darbe yoluyla iktidarı ve

³³³ AFRICOM, **Why the U.S. Military is in Niger**, United States Africa Command, 20.10.2017, (Çevrimiçi), <https://www.africom.mil/media-room/article/30023/why-the-u-s-military-is-in-niger>, 13.9.2019.

ekonomik kazanımları ele geçirirken ABD gibi güçlü ülkelerin desteğine ihtiyaç duymuşlar, anlaşma zemini temin edildiğinde Mobutu veya Samuel Doe örneğinde olduğu gibi bu desteği kazanmışlardır. Doğrudan askeri müdahalenin can kayıpları ve maddi giderleri de içeren maliyeti karşısında pretoryan toplumların çoğul siyasal dinamiklerinden istifade etmek dış politika açısından reelpolitikle kolayca izah edilebilir bir durumdur. Dolayısıyla askeri müdahaleden kaçınma önceliği, çıkarların korunması açısından iç aktörlerin vekalet yoluyla baskı ve müdahalesi ile telafi edilmektedir. Amerika'nın söz konusu stratejik eğilimlerini gerçekleştirmede başvurduğu güvenlik araçları, aynı zamanda bu aktörlere erişmesini ve kendisini kabul ettirmesi/çözümünü empoze etmesine yarayan araçlardır. ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Güvenlik Anlaşmaları ve Yurtdışı Taahhütler Soruşturma Alt Komisyonu'nun 1970 yılındaki raporunda bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir: "Denizaşırı askeri üsler, yurtdışı görevindeki Amerikan askeri unsurlar, müşterek planlama ve tatbikatlar, harekâtlar ve askeri yardım programlarının tümü Amerika Birleşik Devletleri'nin ev sahibi hükümetin iç işlerine karışmasının garantisidir".³³⁴ Bütün bu araçlar ABD'nin güvenlik politikalarının hayata geçirilmesine olduğu kadar mevcut olunan ülkedeki müdahaleleri için de imkanlar ve fırsatlar sunmaktadırlar. Bu müdahaleler zaman zaman çok açık biçimde gerçekleşirken, kimi zaman da istihbarat birimlerinin daha öne çıktığı örtük operasyonlarla da sağlanmaktadırlar.

2.2.1.3. Askeri İş birliği ve Yardımlar

ABD dış politikasında USAID vasıtasıyla gerçekleştirilen resmi kalkınma yardımlarının rolü, Kennedy yönetiminden bu yana büyük önem taşımaktadır. Pazar ekonomisinin ve tüketimin geniş bir alana yayılması ile devletlerarası ekonomik ilişkiler açısından etkin bulunan yardım yaklaşımı, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa sisteminin yeniden inşasında da önemli bir faktördü. Fakat askeri işbirliği ve yardımlar, kalkınma yardımı kadar benimsenmiş ve güvenlik temelindeki dış ilişkilerin kaçınılmaz ögesi haline gelmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin faaliyetleri arasında çoğu askeri olan dış yardımlarına odaklandığı ve karşılık verme arzusu önceki bölümlerde dile getirilmiştir. Bağımsızlıkların kazanılmasından sonra askeri bürokrasinin ayakta kalması için gerekli finansal ve teknik araçlardan mahrum halde bulunan Sahraaltı Afrika ülkeleri en baştan beri dış yardım kabul etmekte, bu yardımlar içinde askeri yardımlar önemli bir yer

³³⁴ FRANCIS David J., *US Strategy in Africa*, Routledge, Londra-New York, 2010, s. 16.

tutmaktadır. Askeri yardımlar pek çok farklı görünümde ortaya çıkmaktadırlar: Askeri bürokrasinin ihtiyacı olan teknik materyaller, savunma teknoloji transferi ve eğitimi, silah ticareti veya hibesi, silah dışı askeri malzemeler, askeri elit veya kurumlara yönelik finansal destekler, genel askeri eğitim, askeri danışmanlık hizmetleri, lojistik desteği, çatışma bölgelerinde silahlı güçlere yönelik insani yardım desteği, askeri tıp malzeme ve eğitim desteği, istihbarat paylaşımı ve bu amaçlara yönelik krediler. Orduların işleyişini ve hareketini etkileyen pek çok unsur bu yardımlarla temin edilmiştir. Fakat bu yardımların varlığı askeri bürokrasinin siyasete karşı güçlenmesiyle sonuçlanırken, yardımların kesilmesi beraberinde başka siyasi krizleri de getirmiştir. Ayrıca yardım kapsamındaki askeri-siyasi sosyalizasyon, yurtdışı aktörlerden çeşitli beklentileri olan Batı Afrikalı askerlerin sivil hükümete baskı yapabileceği yeni ilişkilerin önünü açmaktadır. Askeri eğitim veya silah ticareti, ordunun modernleşme talebine cevap veren hayati unsurlar olarak görülmekteyken, bu araçların kaynağı olan güçlü ülkeyle siyasi sorunların yaşanması askerlerin tepkisine neden olmaktadır.

Afrika'daki ilk eğilimi sömürge karşıtı politikalarını desteklemek olan ABD, 1963 yılına kadar Nkrumah'lı Gana hükümetine hatırı sayılır büyüklüklerde krediler vermiştir. ABD şirketleri Gana'da alüminyum yatırımlarını yıldan yıla artırmaktaydılar. Başta Volta Project olmak üzere baraj ve yollar USAID programlarıyla finanse ediliyordu. Fakat ülkedeki anti-emperyalist politik söylem, oklarını ABD'ye çevirdiğinde Amerikan Hükümeti krizin siyasi yollarla çözülemeyeceğine dair bir kanaat edinmiştir.³³⁵ 1966 yılında Kwame Nkrumah'ı hedef alan askeri darbeye CIA'in başat bir rol oynadığı, sonraki yıllarda yayınlanan pek çok eserde detaylı şekilde ifade edilmiştir. ABD, Gine'de de bir grup uluslararası şirketi bir araya getirerek, "albümin" üretimi yapacak Fria adlı bir konsorsiyum kurdurduğu ifade edilmektedir. Büyük bir yardım paketi hazırlanarak Sekou Toure yönetimindeki Gine Hükümeti'nin hizmetine sunuldu. ABD'nin amacı, Sekou Toure'yi Sovyet yanlısı politikasından vazgeçirmektir. 1965 yılında Conakry'de imzalanan bir anlaşmayla ABD, Gine'ye uçak satın alması için kredi verdi ve başkentte elektrik

³³⁵ U.S. Historical Documents, 263. Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, July 8, 1966, 7:15 p.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 17.2.2019.

tedarik ve dağıtımı için yeni tesisler inşa etmeye başlamıştır.³³⁶ Dünyanın neoliberal düzene geçiş sürecinde dış yardımlar daha çok kalkınma ve piyasa üretme hedefine yönlendirilmişlerdir, ancak önceki dönemde (1960-1980) daha çok siyasi anlamı öne çıkmıştır. Siyasi ilişkilerin düzeyi, yardımların nitelik ve miktarının belirlenmesinde dikkate alınmaktadır.

Pentagon'un Dışışleri Ofisi'ne bağlı olan Afrika İşleri Bürosu, bu askeri eğitim ve teknik desteğin amaçlarını şu şekilde belirlemiştir: 1 – Teknik ekipman ve askeri eğitim vererek Batı yanlısı hükümetlerin istikrarına katkı sağlamak 2 – Kıtadaki yerel krizler kadar, Avrupa ve Ortadoğu'daki krizlere cevap verebilmek için kalıcı ve stratejik askeri üsler ve tatbikat kolaylıkları elde etmek, bu orduları mobilize etmek için nüfuz sahibi olmak. ABD'nin Batı Afrika'da doğrudan askeri işbirliği kapsamındaki ilk faaliyetleri askeri danışmanlık, askeri eğitim, silah ticareti gibi orduların oluşum süreçlerinde gereksinim duydukları türdendir. 1961 yılında kabul edilen "Foreign Assistance Act", ABD'nin genel dış yardımlarının hukuki dayanağı olarak askeri alandaki yardımların da çerçevesini teşkil eder. Bu kapsamda Uluslararası Askeri Eğitim ve Tatbikat Programı (International military education and training – IMET) ve Peace Corps önemli bir yer tutmaktadır³³⁷. Özellikle Uluslararası Askeri Eğitim ve Tatbikat Programı, hem ABD hem de programa dahil olan ülkeler tarafından halen önemsenmekte ve güçlü şekilde devam ettirilmektedir. 1950-1993 yılları arasında Sahraaltı Afrika'dan her yıl ortalama 500 subay IMET çatısı altında eğitime katılmış, bunların önemli bir kısmı ABD'ye giderek eğitimlerini orada tamamlamışlardır³³⁸. Yalnızca 1966 yılında bölge ülkelerinden gelen 2721 subay ve astsubay Amerika Birleşik Devletleri'nde askeri eğitim ve staj görmüştür.³³⁹ Bu eğitimlerin ABD'ye maliyeti 13,861 milyon dolar olmuştur. Ayrıca aynı dönemlerde Etiyopya, Gana, Liberya, Mali ve Sierra Leone'den gelen sınırlı sayıdaki subayın

³³⁶ U.S. Historical Documents, **320. Memorandum From the Assistant Secretary of State for African Affairs (Satterthwaite) to the Under Secretary of State**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1958–1960, AFRICA, VOLUME XIV, October 6, 1959, (Subject: Aid to Guinea), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v14/d320>, 11.2.2019.

³³⁷ House Office of Legislative Council (HOLC), **Foreign Assistance Act Of 1961**, (Çevrimiçi), <https://legcounsel.house.gov/Comps/Foreign%20Assistance%20Act%20Of%201961.pdf>, 16.1.2019

³³⁸ Toplamda 21.500'ün üzerinde Afrikalı subay ABD tarafından eğitilmiştir. BERNSTEIN Joanne, 1994, Military Assistance in Sub-Saharan Africa Joanne Bernstein, The DISAM Journal, Institute of Security Assistance Management, Fall 1994, Ohio, ss. 90-103.

³³⁹ ABD ayrıca polis teşkilatlarını da eğitmektedir. Amerikan International Police Academy, 1966 yılında 175 Batı Afrikalı polis görevlisini Washington'da eğitime almıştı.

yetiştirilmesi için 5 yıllık bir askeri eğitim programı başlatılmıştır³⁴⁰. Program dahilinde teknik kabiliyetler, askeri operasyon bilgisi, savunma teknolojisi kullanımı gibi askeri konuların yanında askeri yargı, demokrasi, insan hakları, ordunun sivil denetimi gibi konular da ele alınmıştır. Amerikan demokrasisinin temel alındığı söz konusu askeri olmayan eğitimlerin etkinlik düzeyinin düşüklüğü asker darbe girişimlerinin fazlalığıyla ortaya çıkmaktadır. Uluslararası standartlarda teknik kapasiteye ulaşması beklenen bu orduların sivil kontrolüne girmesi, tüm neticelere rağmen halen IMET programının ana hedefleri arasında gösterilmektedir. IMET'in asıl önemi askeri eğitim işbirliği kapsamında aktarılan kaynak değil, sunduğu teknik eğitim olanakları ve çok sayıda Batı Afrikalı subaya, başka bir ifadeyle askeri elitlere ulaşma ve ilişki kurma imkanı elde edilmesidir. Eğitim programının tek açıdan başarılı olması bir yana, ABD IMET sayesinde Sahraaltı Afrika'da güçlü bir irtibat ağı yakalamış, güvenlik konusunda zaaf meydana getirebilecek şekilde subayların kimliklerine dair erişim sağlamıştır. Güçlü devletlerin askeri eğitim ve müşterek tatbikatlar vasıtasıyla ulusal ordular üzerinde nüfuz etmesi sık rastlanan bir durumdur.

ABD'nin, 1970-1980 yılları arasında IMET üzerinden eğittiği Batı Afrikalı subay ve astsubayların sayısı 3049'a ulaşırken bu rakam Sahraaltı Afrika'nın geri kalanında toplam eğitilen asker sayısından fazladır (3049 – 2807).³⁴¹ IMET'in askeri eğitim ve tatbikatlarının maliyeti USAID'in genel dış yardımları içinde çok küçük bir dilimi ifade etmesine karşın, on binlerce subay ve astsubayın eğitiminde söz sahibi olunmuş, veri elde edilmiştir. Dolayısıyla IMET'in etki gücü finansal nicelik değeri üzerinden değil, ürettiği imkanlar bakımından değerlendirilmelidir.

Tablo 2.4. ABD'nin IMET Programı Kapsamında Sahra Altı Afrika'da Eğitilen Askeri Personel Miktarı

Ülke	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1970 - 1980
Fildişi Sahili	8	12	8	3	-	-	-	-	-	-	30

³⁴⁰ BERNSTEIN, a.g.e., ss. 99-100.

³⁴¹ BAGAYOKO-PENONE, 2003, ss. 74-75.

Gana	22	11	9	14	8	41	118	43	78	66	410
Liberya	44	38	36	34	36	20	26	16	30	9	289
Mali	9	2	2	1	-	-	-	-	-	3	17
Nijerya	5	108	35	-	-	4	428	825	406	482	2293
Senegal	5	-	-	2	-	-	-	2	7	11	27
Togo	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4
Yukarı Volta (Burkina Faso)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	9
Batı Afrika - Toplam	93	171	90	53	44	65	572	890	521	580	3049
Sahraal tı Afrika Toplam	363	471	300	248	254	239	107 5	126 1	869	776	5856

Kaynak: Bagayoko-Penone, 2003, ss. 74-75.

Dış Askeri Finanse Etme Programı (Foreign Military Financing Program) ise, daha önce çeşitli askeri yardım finansmanı işlemlerinin yerine 1990'larda bir çatı program olarak belirmiştir. Müttefiklere yönelik büyük çapta finansal yardımlar, Soğuk Savaş'ın bitişiyle azaltılmış, yerini "güvenlik işbirliği" temelinde FMF gibi daha düşük maliyetli programlara bırakmıştır³⁴². Geçmişte büyük miktarda yardım alan orduların iç siyasi ve dış politika konularındaki tavırları da bu yardımların miktarını belirleyen bir kriter haline almıştır. Bu kriteri 1990'lardan itibaren demokratikleşme taleplerinin yükselmesiyle oluşan baskılarda gözlemlemek mümkün olsa da pretoryan devletler aynı dönemin siyasi buhranlarından çıkış yolunu askeri

³⁴² FIKREYESUS Daniel, **Oil and U.S. Foreign Policy Towards Africa**, Georgia State University, Department of Political Science, Doktora Tezi, Bahar 2012, Atlanta, ss. 89-92.

müdahalelerde aramışlardır. Yardımların demokratikleşme çabalarına göre yeniden düzenlendiğini ilgili istatistiklerden saptamak mümkündür.³⁴³

1985 yılında başlatılan Africa Civic Action (ACA) programı Batı Afrika ile askeri işbirliği açısından önemli bir girişimdir. Askeri Kamu İşleri Programı (Military Civic Action – MCA), Sahil Güvenlik Programı (African Coastal Security – ACS) ve Askeri Sağlık Destek Programı (Military Health Affairs – MHA) olmak üzere üç alt programdan oluşan ACA, Batı Afrika alt bölgesinde büyük bir etkinliğe kavuşmuştur. ACA, ABD Merkezi Komutanlığı CENTCOM'un ve sonradan kurulan AFRICOM'un devralmasına kadar, ABD Avrupa Komutanlığı EUCOM tarafından yürütülmüştür. Askeri Kamu İşleri Programı'nın (MCA) açıklanan amaçları arasında bürokratik ihtiyaçların karşılanması, yol, okul ve hastane yapımına kadar pek çok faaliyet bulunsa da en dikkat çeken "ulus inşa sürecine destek" maddesidir. Nijer, Kamerun, Mali, Senegal ve Fildişi Sahili'nde bu program çerçevesinde askeri hastaneler inşa edilmiştir. Sahil Güvenlik Programı (ACS) doğrudan Batı Afrika'ya yönelik programlar arasındadır. Balıkçılık ve deniz ticaretine yönelik tehditlere karşı başlatılan bu programın güzergahının merkezinde enerji yolları bulunmaktadır. Kamerun, Fildişi Sahili, Ekvator Ginesi, Gambiya, Gine, Gine Bissau ve Senegal bu programa dahil edilmiştir. Buna göre radar ve navigasyon sistemleri gibi muhabere vasıtaları kurulmuş, ancak ABD bu program nedeniyle istihbarat ağını genişletmekle suçlanmıştır. Deniz Kuvvetleri (US Navy) tarafından 1978'den beri bölgede gerçekleştirilen bir diğer program ise pek çok Afrikalı donanma askerini yetiştiren West Africa Training Cruise (WATC)'dir.³⁴⁴ Batı Afrika ülkelerine ait deniz kuvvetleri WATC programıyla teknik eğitim olanaklarından istifade etmekte, ABD Deniz Kuvvetleri de bu yolla petrol güzergahında büyük bir etkiye sahip olmaktadır.

Yardım programlarının neden olduğu bağımlılık hali, askeri müdahalelerle birlikte katlanarak artmıştır. Darbe gerçekleştiren ordular daha fazla ekonomik ve askeri yardıma ihtiyaç duymuşlar, güvenlik ve meşruiyet kaygısı nedeniyle bütçelerinin büyük bölümünü askeri harcamalara ayırmışlardır. Ayrıca dış yardım siyasi otoriteden çok bürokrasiyi güçlendirmekte, bilhassa askeri elitler dış yardım vesilesiyle zaafa uğramış sivil siyasi otoriteler karşısında güçlenmektedirler. Bu

³⁴³ USAID, U.S. OVERSEAS LOANS AND GRANTS (GREENBOOK), **Data of United States Government (USG) Foreign Military and Economic Assistance since 1945**, (Çevrimiçi), <https://www.usaid.gov/data/dataset/49c01560-6cd7-4bbc-bfef-7a1991867633>, 20.1.2019.

³⁴⁴ BAGAYOKO-PENONE, 2008, s. 124.

durum askeri yardım ve silah ticaretinin farklı bir yüzünü ortaya çıkarmaktadır: Güçlü dış aktörler askeri darbe hareketleri öncesinde askeri bürokrasiyi sivil siyasete karşı güçlendirebilecek araç ve seçeneklere sahip olabildikleri gibi, darbe sonrasında cunta rejimlerini ayakta tutabilecek veya devrilmelerini kolaylaştıracak olanaklara sahiptirler. Bunu yaparken de kendi eğittiği ve hatta haklarında kendi hükümetlerinden fazla veriye sahip olduğu subaylar üzerindeki nüfuzlarını kullanmaları da beklenen bir gelişme olacaktır. Elbette yurtdışı eğitim ve tatbikat faaliyetlerine katılmış olan tüm subayların kendi sivil hükümetlerine karşı yabancı bir devletle işbirliği içinde olacağı yanlış bir yargı ihtiva etmektedir. Ancak siyasi, dini, ideolojik veya etnik ayrışma düzeyinin yüksekliği, kişi ve kurum çıkarları, siyasal sistemlerin zaafları, pretoryan mücadelenin yoğunluğu gibi faktörlerle meydana gelen ordu-siyaset karşıtlığı, dış sosyalizasyon üzerinden elde edilecek desteklere açık hale gelmiştir ve gelecektir.

Batı Afrika'da genellikle illegal biçimde yürütülen silah ticareti de ABD'li şirketlerin dahil olduğu örtük bir piyasaya sahiptir. %80'i illegal olan bu piyasa çoğunlukla hafif silahların trafiğiyle varlığını sürdürmekte, devletler gibi devlet harici aktörlerin/silahlı grupların da müşteri olduğu ticari ilişkileri içermektedir. Silahların legal ve illegal dolaşımı ile Batı Afrika'da yayılması bu ülkeleri toplumsal ve siyasal açıdan militarize etmiştir. Milyonlarca hafif düzeyde silahın dolaşımda olması, silah tüccarlarının silahlı gruplar ve devletlere yönelmesi çatışma düzeylerini ve çatışmanın seyrini etkilemektedir. ABD'nin bölgede resmi düzeyde yaptığı satışların büyüklüğü değil, siyasetin bu ticaret üzerindeki belirleyiciliği dikkate değerdir.³⁴⁵ 1964 yılında bir adet Bell-47/OH-13 helikopter satışı yapılan Gine, Sovyetlerle yakınlaşınca silah satışı günümüze değin kesilmiştir. 1966 askeri darbesinden sonra Gana ile silah ticareti hız kazanmıştır. Çad dışında Fransızca konuşan ülkelere Amerikan silah şirketlerinin ilgisi zayıf kalmıştır. İki otoriter lider olan Liberya Devlet Başkanı Samuel Doe ve Sierra Leone Devlet Başkanı Joseph Momo önemli miktarlarda silaha erişebiliyorlardı.³⁴⁶ Liberya'nın silahlı kuvvetler bütçesi, 1980-1988 yılları arasında 16 milyondan 28 milyon dolara ulaşarak neredeyse ikiye katlanmıştı. Liberya aynı dönemde Batı Afrika'da ABD'den en çok askeri yardım alan ülke konumundaydı. Joseph Momo ise, Sierra Leone'de bir askeri darbeden çekindiği için

³⁴⁵ ABD'nin silah ticaretine yönelik hukuki mevzuatı için bkz. Foreign Military Sales of 1961 ve International Security Assistance and Arms Export Control Act of 1976.

³⁴⁶ **SIPRI Arms Transfers Database, Transfers of major weapons: Deals with deliveries or orders made for 1960 to 2017**, USA-West Africa, SIPRI Online Report.

silahlı kuvvetlerin bütçesini ve silahlanma imkanlarını kısıarak, Nijerya'dan getirdiği özel kuvvetlerin güçlendirilmesi için çaba sarf ediyordu. Fransa, ABD, İngiltere ve Belçika'nın yönlendirdiği illegal silah ticareti ise, doğrudan Batı Afrika ile ilgili değildi. Daha çok Doğu ve Orta Afrika'dan idare edilen bu illegal silah trafiği yine de Batı Afrika'ya ulaşıyor, Biafra gibi krizlerde etkisini hissettiriyordu.³⁴⁷

2.2.1.4. Askeri Üsler, Özel Güvenlik Şirketleri ve İstihbarat Faaliyetleri

ABD askeri üslerinin varlığı, bulunduğu ülkedeki askeri varlığı ve stratejik çıkarlarının dışında siyasi nüfuzunun da işareti olarak kabul edilmektedir. Askeri müdahale imkanlarını artıran askeri üsler, iç siyasete baskı aracı olduğundan kuşku duyulan ve tartışılan araçlardır. Batı Afrika'daki eğilimini askeri yardım, finans ve teknoloji desteği, eğitim ve tatbikat desteği ile gösteren ABD, Soğuk Savaş dönemi boyunca askeri üs edinmek konusunda çekingen davranmıştır. 2000'li yıllara gelinceye ve teröre karşı AFRICOM kuruluncaya kadar sadece Liberya'da askeri üs bulundurulmuş, Liberya İç Savaşı sırasında bu üs de pasif konuma getirilmiştir. Ancak 2000'lerde bölgeye yerleşerek Moritanya, Senegal, Nijer, Burkina Faso, Gana ve Çad'da askeri üsler kurmuş, Liberya'daki askeri üs yeniden etkinliğe kavuşturulmuştur.³⁴⁸ Terörle mücadele kapsamında yürütülen müşterek operasyonların yoğunlaştığı bu süreçte Moritanya'da biri başarısız üç darbe girişimi, Çad'da üç başarısız darbe girişimi, Nijer'de ikisi başarısız üç darbe girişimi, Mali'de bir başarılı darbe girişimi gerçekleşmiştir. Burkina Faso'da ise 27 yıllık Blaise Compaoré iktidarı halk hareketiyle sona ermiş ve akabinde iki başarısız darbe girişimi yaşanmıştır. Amerikan askeri üsleri terörle mücadele konusunda etkinlik sağlamıştır, fakat güvenlik konularında sağlanan ilerlemeye rağmen iç siyasal krizlerde yükseliş gözlemlenmektedir. Bu askeri üslerin bulundukları ülkede istikrarı koruma misyonları ve ABD'nin siyasi gücünü temsil etme iddiaları dikkate alındığında terör konusundaki başarının genel siyasal istikrar alanında başarısızlığa dönüştüğü anlaşılmaktadır. ABD üslerinin kurulması 2000'lerde başlayan bir furya görünümüyle Batı Afrika ile ilişkiler tarihi açısından yeni bir gelişme olarak görülebilir. Batı Afrikalı ulusal orduların ABD'li askerlerle ilişkileri, eğitim ve tatbikat

³⁴⁷ BAGAYOKO-PENONE, 2008, ss. 106-110.

³⁴⁸ US Base Nation, **U.S. Military Bases Abroad**, (Çevrimiçi), <https://www.basenation.us/maps.html>, 12.8.2019.

temelindeki sosyalizasyonları, her ne kadar müfredat tam tersini ifade etse de sivil-asker ilişkilerini zedeleyecek bir zemine sahiptir. Zira her askeri eylemin amacı siyasidir ve bu siyasi amaca engel olabilecek kararlar diplomatlar kadar askerlerin de tepkisini çekecektir.

Batı Afrika'da terörle mücadele adına yoğunlaşan Amerikan ve Fransız askeri müdahaleleri ve aynı dönemde artan askeri üsler, bölge ülkelerinin siyasi sonucundan endişe ettikleri bir boyuta ulaştınca bölgesel askeri bir teşkilat olan G5 Sahel kurulmuştur.³⁴⁹ Çad, Nijer, Mali, Moritanya ve Burkina Faso'nun 16 Şubat 2014 tarihinde gerçekleştirdiği zirveyle kurulan G5 Sahel, terörle mücadelenin maliyetini düşürdüğü gerekçesiyle Fransa ve ABD tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Fakat üye ülkelerin asıl maksadının, dış nüfuzun iç siyasal gelişmelere daha fazla müdahalesini engellemek olduğuna dair iddialar da fazlaca dile getirilmiştir.³⁵⁰ G5 Sahel ülkelerinin bu beklentisi, özellikle Fransa'nın bu organizasyonu kendi operasyonları için paravan olarak kullanmasıyla boşa çıkmıştır. ABD'nin AFRICOM çerçevesindeki faaliyetleri, "Foreign Military Sales" ve "IMET" programlarını sürdürmekle birlikte "Afrika Kıtası Yardım, Eğitim ve Operasyonlar" (ACOTA- Africa Contingency Operations Training and Assistance) programının dahil olduğu bir düzeye ulaşmıştır.³⁵¹

ABD'nin resmi istihbarat kuruluşları olan Savunma İstihbarat Ajansı (Defense Intelligence Agency – DIA) ve Merkezi İstihbarat Ajansı'nın (Central Intelligence Agency – CIA) Afrika'ya yönelik faaliyetleri ve örtük operasyonları ile oynadıkları aktif rol mühimdir. Yalnızca karar süreçleri için gerekli bilgiyi edinme değil, gerekli lokal müdahaleleri gerçekleştirme açısından da yetkilendirilmiş istihbarat kurumları, Soğuk Savaş döneminde komünizmle mücadele bağlamında ani reaksiyonlar gösterebilmişlerdir. Şiddet içeren pek çok hükümet ve rejim değişikliğini önceden haber alan bu kurumlar, ABD'nin siyasi pozisyonuna uygun şekilde askeri darbelere de destek vermiş veya darbe karşısında sessiz kalmışlardır. 1974 yılında Sahraaltı Afrika konusunda özel olarak hazırlanan ve bir strateji metni olarak kabul edilen

³⁴⁹ G5 Sahel Page Officiel: **G5 Sahel, Qui sommes-nous?**, (Çevrimiçi), <https://www.g5sahel.org/qui-sommes-nous/le-g5-sahel>, 19.10.2019.

³⁵⁰ BORREL Thomas, **Coopération militaire et policière en Françafrique: De l'héritage colonial au partenariat public-privé**, Rapport SURVIE Association, Mart 2018, Montreuil, s. 42.

³⁵¹ AFRICOM, **What We Do?, Africa contingency operations training and assistance**, (Çevrimiçi), <https://www.africom.mil/what-we-do/security-cooperation/acota-africa-contingency-operations-training-and-assistance>, 17.9.2019.

NSSM 201’de silah ticareti, askeri işbirliği ve askeri üsler gibi konuların yanında istihbarat kurumlarının faaliyetlerinden pek bahsedilmemektedir.³⁵² Fakat aynı yıl CIA’in Afrika için ayırdığı bütçenin 20-25 milyon dolar civarında olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir.³⁵³ Hatta 1975 yılında yalnızca silahlandırma faaliyetleri için CIA’in Sahraaltı Afrika’da 25 milyon dolar kullandığı iddia edilmektedir.³⁵⁴ Ancak doğal olarak faaliyetleri şeffaf olmayan CIA’in Afrika’daki bütçesine dair çelişkili tahminlerin çokluğu da göz ardı edilmemelidir. Şurası açıktır ki, CIA kıtada 1960-90 arasında komünizmle mücadele programı yürütmüştür ve bu kapsamda pek çok operasyona imza atmıştır. “Office of Regional Director for Africa” bürosuna sahip olan Pentagon ise, Afrika konusunda zaman zaman etkin fakat genellikle geri planda durmuştur. Sovyetlerle rekabette karşı istihbarat faaliyetlerinde bulunan Savunma Bakanlığı, askeri üslerin artırılması için de sık sık girişimlerde bulunmaktaydı. Amerikan Kongresi’nin etkisi ise, Soğuk Savaş sona erene kadar sınırlı biçime seyretmiştir.³⁵⁵ Amerikan Kongresi’nde otoriter yönetimlerin desteklenmesi hususundaki tartışma ve huzursuzluklar, istihbarat kurumlarını öne çıkarmıştır. IMET askeri eğitim programı nedeniyle DIA’in elinde Afrikalı subayların etnik-dini kimliklerine dair veriler her daim mevcut olmuştur. Afrika’nın siyasal koşulları, Amerikalı diplomatlar gibi istihbarat unsurlarını da elitlerle kişisel ve çıkar dayalı (clientelism) ilişkiler kurmaya itmiştir. CIA ve DIA bu ilişkileri kullanarak Sahraaltı Afrika’da müdahale konusunda çekingen davranmamışlar ve pek çok müdahaleye ortak olmuşlardır.³⁵⁶ 2000’li yıllarda terörizmle yeniden hassasiyet kazanan güvenlik öncelikleri, Soğuk Savaş dönemine benzer müdahaleci bir yaklaşıma yol açmıştır.³⁵⁷ İstihbarat kurum faaliyetlerinin en önemli özelliklerinden biri, örtük operasyonların yürütülmesi için ilgili ülkenin müttefik-düşman olması şartının aranmamasıdır.³⁵⁸

³⁵² U.S. Historical Documents, **Response to National Security Study Memorandum 201, NSSM 201**, Foreign Relations of The United States, 1969–1976, Volume E–6, Documents on Africa, 1973–1976, Washington, October 8, 53 s. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 23.2.2019.

³⁵³ OUDES Bruce, 1974, **The CIA in Africa**, Africa Report, Washington.

³⁵⁴ LEMARCHAND René, 1978, **American Policy in Southern Africa: the Stakes and the Stance**.

³⁵⁵ BAGAYOKO-PENONE, 2008, ss. 52-58.

³⁵⁶ LEMARCHAND René, **The C.I.A. in Africa: How Central? How Intelligent?**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 14, Issue 3, 1976, ss. 401-426

³⁵⁷ Konuyla ilgili haber örneği için bkz. The Washington Post, **U.S. expands secret intelligence operations in Africa**, 13.6.2012, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-expands-secret-intelligence-operations-in-africa/2012/06/13/gJQAHyAbV_story.html?utm_term=.d3a2cd0b4a82, 9.9.2019.

³⁵⁸ PATEMAN Roy, **Intelligence Agencies in Africa: A Preliminary Assessment**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 30, No. 4 Aralık- 1992, s. 581.

Örtük operasyonlar, müttefik ülkelerde de işbirliğinin sürdürülmesi açısından siyasi koşulları kontrol etme, engelleri ortadan kaldırma gibi amaçlarla yürütülmüştür ve yürütülmektedir. Bu operasyonların içeriğinde askeri müdahaleleri finansal ve teknik açıdan destekleme ya da engelleme, propaganda ve dezenformasyonla baskı altına alma, isyanları teşvik etme ve silahlandırma, etnik siyaseti teşvik etme, askeri lojistik operasyonları ve silah trafiğini kontrol etme, seçimleri manipüle etme, tehlikeleri suikast ve rüşvetle bertaraf etme gibi pek çok eylem yer almaktadır.³⁵⁹ Örtük müdahalelerin yasal dayanağı açısından istihbaratı yönlendirmekte olan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin görev tanımları dikkat çekicidir:

“Ulusal Güvenlik Konseyi, ABD ulusal güvenliği ve çıkarları ile dünya barışı yararına, sorumluluğu kendilerine ait olmak ve izinsiz kişilerin hakkında bilgi sahip olamayacağı biçimde ABD hükümetinin açık dış faaliyetleri gibi örtük-gizli operasyonlarını da belirlemekte, planlamakta ve ABD hükümeti adına yürütmektedir. Sorumluluğu ilgili birimlere ait bu gizli faaliyetlerin ortaya çıkarılması durumunda ABD hükümeti makul biçimde inkâr etme hakkını saklı tutmaktadır. Bu örtük faaliyetler doğrudan önleyici müdahale, propaganda, ekonomik savaş, sabotaj ve anti-sabotaj, tahrip ve imha etme ile tahliye önlemlerini; düşman devlet, hükümet veya aktörlere karşı direniş gruplarını, gerillaları destekleme veya komünizm ve özgür dünyayı tehdit eden güçlerin karşısı yerel unsurları güçlendirme eylemlerini içerecektir”³⁶⁰

Risk altındaki çıkarların korunması amacıyla başvuru yöntemler şiddet, bilhassa da siyasal şiddet içerikli olabilmektedir. Sahraaltı Afrika'da darbe yoluyla yaşanan rejim değişiklikleri ve iç savaşlarda gerektiğinde koşullara müdahale etme fikri, çıkarların korunması bağlamında Amerikan istihbaratının gündeminde sıklıkla yer almıştır. Kongo ve Angola, CIA'in operasyonları açısından çok bilinen örneklerdir, ancak Liberya gibi Afrika'nın en önemli Amerikan istihbarat üssünü barındıran Batı Afrika da örtük operasyonlara sahne olmuştur. 1960'ların ikinci yarısında Sovyetlere yönelen Gana ve Gine, ABD hükümetini endişelendirmekteydi

³⁵⁹ O'ROURKE Lindsey, **Secrecy and Security: U.S.-Orchestrated Regime Change During The Cold War**, University of Chicago Department of Political Science, Yayınlanmış Doktora Tezi, Chicago-Illinois, Haziran 2013, ss. 9-12

³⁶⁰ **National Security Council Directive 10/2 (1948).**

ve bu dönemden itibaren yetkilendirilen Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA) gerekli görülen örtük müdahaleleri gerçekleştirmiştir.

ABD'nin Afrika'daki ulusal çıkarlarını koruma faaliyetleri ve güvenlik yaklaşımı devlet aktörleri gibi özel sektörü de kapsamaktadır. İş birliği veya ittifaklar söz konusu olduğunda yalnızca yardım kuruluşları ve STK'lar değil; sendikalar, şirketler, danışmanlık ofisleri ve özel güvenlik şirketleri de devreye girmektedir. Bu aktörler aynı zamanda güvenlik ve istihbarat faaliyetlerinin paydaşları arasındadırlar. Bu bakımdan güvenlik sektörünün özelleşmesi olgusunu, ABD'nin Afrika'daki güvenlik politikasında bulmak mümkün hale gelmektedir. ABD uzun süredir Afrika'da farklı paydaşların katılımıyla açık istihbarat yöntemlerini kullanmaktadır. Sivil toplumun kamu işleriyle bütünleşmesi, ABD'nin sivil-asker yakınlaşması ve entegrasyonu adına önemsenmiştir ve bir medenileşme göstergesi olarak anlaşılmıştır. 1980'lerden itibaren Afrika'ya yönelik ilgi arttıkça, aktörlerin ve kurumların sayısında ciddi artış olmuş ve bütünleşmenin boyutları genişlemiştir. Afrika'daki sivil-siyasi ve askeri muhataplarla daha kolay iletişim kurabilen özel aktörler, LIC ve OOTW doktrinlerine uygun şekilde koordine olarak güvenlik sektörü içinde yerlerini almaktadırlar. Bu bağlamda özel güvenlik şirketlerine ayrıca bir parantez açmak gerekir ki, bağımsızlık sonrasında paralı askerlerin önemli bir ağırlığa sahip olduğu Afrika'da hem kurumsal bir askeri güç olarak belirmişler, hem de ABD'nin bölgedeki istihbarat faaliyetlerine en çok katkıyı yapan oluşumlar olarak göze çarpmışlardır. ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) bünyesinde oldukça üst düzey görevlerde bulunmuş emekli subayların idare ettiği özel güvenlik şirketleri Afrika'daki operasyonlarda rol almaktadırlar. Kimi zaman da müttefik orduların ihtiyaç duyduğu danışmanlık hizmetlerini de sunmaktadırlar. Military Professional Resources Incorporated (MPRI), Defense Forecast International (DFI) ve LOGICON gibi güvenlik şirketleri zamanla sahada edindikleri tecrübelerle Pentagon'dan doğrudan askeri veya sivil-asker cepheleri olan vazifeler almışlardır. General Vernon Lewis'in kurduğu MPRI şirketinin yardımcılığını Genelkurmay Eski Başkanı Carl E. Vuono yapmaktaydı. ABD Ordusu'yla aynı eğitim ve tatbikat müfredatına sahip olan MPRI, ilk faaliyetlerine Pentagon'un emriyle geçiş sürecindeki Doğu Avrupa'da, bilhassa da Hırvatistan'da başladı. SAIC şirketi, iki eski Savunma Bakanı (Perry – Laird) ve CIA'nın iki eski genel direktörü (Robert Gates ve John Deutch) tarafından kurulmuştur. DFI şirketi ise daha çok uzman görüşü ve akademik değerlendirme içeren genel bir istihbarat hizmeti sunmaktadır. DFI, sahada mevcut personel

barındıran ve politika belirlenmesinde etkin bir kuruluş olarak Sahraaltı Afrika'da önemli hizmetler sunmaktadır.³⁶¹

Bünyesinde pek çok eski Savunma Bakanı, CIA Direktörü, Genelkurmay Başkanı bulunduran özel güvenlik şirketleri, askeri istihbarata yaptıkları mühim katkı sebebiyle, Pentagon'un istihbarat kuruluşu olan Defense Intelligence Agency'nin (DIA) toplantılarına katılmaktadırlar ki, bunlar arasında Afrika'da oldukça faal durumda bulunan ve Başkan Bush'un Afrika İşleri Sekreteri William Cohen'in kurduğu Cohen and Woods adlı şirket de yer almaktadır. Bu şirketlerin Batı Afrika alt bölgesindeki profesyonel güvenlik ve istihbarat faaliyetleri kadar, tıbbi materyal ve gıda yardımları yapmaları da dikkat çekicidir. ABD Ordusu'nun operasyonel faaliyetlerinde bu şirketlerle iş bölümü yaptıkları da gözlemlenmektedir. Doğu Avrupa'da barış gücü misyonu olarak faaliyet gösteren özel kuvvetler harekât hazırlıklarından sorumlu iken MPRI şirketi eğitim, doktrin ve taktik belirlenmesi görevini yerine getiriyordu. MPRI, 2000 yılında Ekvator Ginesi'nde yürütülen Coast Guard askeri programı kapsamında petrol kuyularının güvenliği için görevlendirilmiştir. MPRI ayrıca aynı yıl Angola ulusal ordusu içinde operasyonlara katılmak için girişimlerde bulunmuş, ancak bu istek son anda hükümet tarafından reddedilmiştir. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu CEDEAO, bölgedeki operasyonlarda MPRI'den halen istifade etmektedir. USAID ve DSCA'nın ortak girişimiyle oluşturulan programla MPRI'nin Nijerya Ordusu'nun yeniden yapılandırılma sürecine destek olduğu ve sivil-asker ilişkilerinin iyileştirilmesi için eğitimler verdiği de bilinmektedir.³⁶² MPRI gibi kâr amacı güden şirketlerin bölgedeki profesyonel faaliyetleri, askeri istihbarat konusunda yetkin duruma gelmelerine de yol açmaktadır. Bununla birlikte, ABD'nin özel güvenlik şirketlerini kullanması politika ve niyetlerine dair şeffaflığı konusunda tartışmalar doğurmaktadır. Nasıl ki Balkanlar parçalandığında Doğu Avrupa'ya giden MPRI bugün 200.000 silahsız Sırp'ın öldürülmesinden sorumlu tutuluyorsa, Zaire'de Devlet Başkanı Mobutu'nun devrilmesinde de baş aktör olarak görülmektedir. MPRI'ye ait paralı askerler, Pentagon ve CIA'nin gizli talimatıyla Tutsi Lejyonu'nun eğitimi ve

³⁶¹ BAGAYOKO-PENONE, 2008, ss. 358-360.

³⁶² MANEA Maria-Gabriela, RÜLAND Jürgen, **Taking Stock of Military Reform in Nigeria**, MANEA Maria-Gabriela, RÜLAND Jürgen, BORN Hans (Eds), *The Politics of Military Reform: Experiences from Indonesia and Nigeria* (içinde), Springer, Berlin-Heidelberg, 2013, s. 67.

silahlandırılmasında faal rol oynamışlardır.³⁶³ Ruanda'daki çatışmalarda da MPRI, RONCO, Black Gold Corporation gibi şirketlerin etkin rolleri, ABD'nin paralı askerlere sık başvurduğunu göstermektedir. 1990'larda paralı askerler ve bağlı oldukları güvenlik şirketlerindeki artış, Soğuk Savaş sonrasındaki sancılı geçiş süreçleri ve iç çatışmaların ürettiği şartlarla açıklanabilir. Statüko ve değişim arasındaki mücadele iç savaşlar ve askeri darbeleri doğurmuş, farklı bölgelerin güvenliği için harekete geçen Batılı hami devletler kendi ulusal orduları gibi güvenlik şirketlerine de başvurmuşlardır. Bu yöntemin zaman zaman yerel hükümetlerde ve sivil-asker ilişkilerinde sorunlar doğurabildiğini de dile getirmek gerekmektedir. Ulusal ordular ve barış gücü şemsiyesi altındaki silahlı güçler arasında yetki ve görev alanı çatışması siyasi ortama olumsuzluk olarak dönmektedir.

2.2.2. Fransa ve Afrika Siyaseti

“Batı Afrika” adını bizzat Fransa sömürgeciliğinden almaktadır. Sömürgecilik döneminde “Fransız Batı Afrikası” olarak anılan geniş coğrafi bölge İngiliz Sömürge İmparatorluğu ile paylaşılmaktaydı. Fransa'nın çok daha özel bir önem atfettiği (ve bağımsızlık sürecinde daha sert askeri tepkiler verdiği) Kuzey Afrika/Magrib bölgesi ile Fransız Ekvatoryal Afrikası, yani Orta Afrika ülkeleri arasında bulunan Batı Afrika ticari ve askerî açıdan Fransa için hep kıymetli bulunmuştur. Kıyı şeridinde Dakar, Abidjan, Lomé ve Douala gibi ticaret şehirlerini barındıran Batı Afrika enerji güzergahının merkezinde bulunması ve stratejik kaynaklara sahip olmasıyla da Fransa için vazgeçilmez bir konumdadır. Sömürgecilik döneminin sona ermesiyle Fransa, kendi arka bahçesi (pré carré) olarak gördüğü Fransızca konuşan Afrikalı devletlerde nüfuzunu korumak için yeni sömürgecilik olarak anlaşılabilecek pek çok tedbiri hayata geçirmiştir.

Fransa'nın genel dış politikası II. Dünya Savaşı ile beraber büyük bir kırılma yaşamıştır. Yaşanan işgal ve yıkımlar, Fransa'nın uluslararası siyasetteki etkisinin ciddi şekilde azalmasına neden olmuştur. Savaş sonrasında Anayasayı ve siyasal sistemi yeniden yapılandırma sürecine giren Fransa'da, Beşinci Cumhuriyet'in kurucu ve sembol ismi Charles De Gaulle dış politika ve güvenlik konularını kendi ilkelerini ortaya koyarak yeniden kurgulamıştır.

³⁶³ CHAMPIN Cristophe, *Securité: Le Nouveau business mercenaires*, MFI (Fransa Savunma Bakanlığı Resmi Dergisi), no. 944, 30 Ekim 1998, Paris, s. 18.

Savaşın hemen ertesinde ve henüz Dördüncü Cumhuriyet devrinde mevcut şartlar zamanın Fransız Hükümeti'ni NATO ittifakına girmesiyle sonuçlanmıştı. ABD'nin, Avrupa'da kurmaya başladığı yeni düzene uyum sağlama eğilimi, Fransa'nın Dördüncü Cumhuriyet dönemindeki zayıf koalisyonları ve kırılgan hükümetlerinin varlığıyla da ilişkilidir.³⁶⁴ ABD'nin güdümüne girme kararı, başta II. Dünya Savaşı'nda Fransız direnişinin kahramanı olarak görülen Charles De Gaulle'ün tepkisini çekmekteydi. 1950'lerin ortasında şiddetlenen Cezayir Milli Bağımsızlık Mücadelesi esnasında, Cezayirli direnişçilerle masaya oturmak isteyen Fransız siyasetçiler ile Cezayir'i terk etmek istemeyen Fransız subaylar arasındaki kriz pek çok şeyin başlangıcı olmuştur. Yönetime karşı ayaklanan Fransız subaylar ülkeyi iç savaşa sürüklemişlerdi. Cezayir topraklarında 13 Mayıs 1958 tarihinde gerçekleşen ve 1 Haziran'a kadar sürdürülebilen "Generaller Darbesi" krizin zirveye çıktığını göstermekteydi. Bu askeri darbe girişiminde CIA'in isyancı subaylara destek verdiğine dair iddialar da bulunmaktadır.³⁶⁵ Siyasetin kritik ortamında oluşan bir konsensüsle göreve çağrılan Charles De Gaulle Aralık 1958'de cumhurbaşkanı seçildi. De Gaulle'ün iktidara gelmesi anayasa dahil pek çok değişikliğin sağlandığı, yarı başkanlık hükümet sistemine geçilen bir dönemi beraberinde getirdi. De Gaulle'ün, büyük savaş tecrübeleriyle tatbik ettiği güvenlik ve dış politika modeli Beşinci Cumhuriyet'in büyük bölümünü etkilemiştir.

De Gaulle'ün siyaseti ulusal bağımsızlık, "grandeur" (büyüklük) ve nükleer güç olma iddiası olmak üzere üç eksene dayanmaktadır.³⁶⁶ Nazi işgali ve Vichy Hükümeti döneminde tehlikeye giren ulusal bağımsızlığı vurgulanması, bu travmatik dönemde İngiltere ve ABD gibi müttefiklerin olumsuz davranışlarından da beslenmektedir. De Gaulle Fransa'sı, ulusal bağımsızlık söylemini sürekli hale getirerek güç arayışını pekiştirmek niyetindedir. Dolayısıyla ulusal bağımsızlık, Fransa'nın zorunlu olarak daha güçlü hale gelmesini gerektirecektir. Aksi takdirde oluşacak zaafılar nedeniyle "bir devletin, ne kadar dost olursa olsun, kaderini başka

³⁶⁴ 1946-1958 yılları arasında Fransa'da 24 hükümet görev yapmıştır.

³⁶⁵ Mediapart, **Un coup d'état militaire monté par la CIA en France**, 4.4.2011, (Çevrimiçi), <https://blogs.mediapart.fr/sissoko/blog/040411/un-coup-detat-militaire-monte-par-la-cia-en-france>, 23.5.2018.

³⁶⁶ DEMİRKIRAN Özlem, **Fransa'nın Güvenlik Politikası: De Gaulle Dönemi (1958-1969)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 3, sayı 5, 2007, Isparta, s. 81; FIRAT Melek, 2009, Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64-1, Ankara, s. 117.

bir devletin kararlarına bırakması, ulusal savunmasına yönelik sorumluluğunu da ortadan kaldıracaktır”.³⁶⁷

Bağımsızlığın “güçlü ve büyük Fransa” ile mümkün olacağı fikri “grandeur” ideolojisini besleyen en önemli faktör olmuştur. Sömürgecilik bağlamında “medeniyetin temsilcisi” iddiasıyla hareket eden Fransa, “kimlik ve kültürünün büyüklük ve ihtişamı”nı (la grandeur et la gloire) yeniden elde etmek için mücadeleye girişeceğini göstermektedir. Kendisini Fransa Sömürge İmparatorluğu’nun mirasçısı olarak gören Fransa’nın sömürgeciliğin bitiş sürecinde bunu nasıl gerçekleştireceği, bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerle nasıl bir ilişki kuracağı bu çerçevede önem kazanmaktadır. Sömürge imparatorluğu olarak bir dünya gücü hüviyeti kazanan Fransa Devleti’nin, bu gücü geri kazanması eski toprakları başta olmak üzere dünya ülkeleri üzerindeki nüfuzu nispetinde gerçekleşecektir. Eski sömürgelerle ilişkiler “grandeur” ideolojisi bağlamında merkezi bir konuma sahiptir. Fransa, bu ülkelerin bağımsızlıklarını kabul etmekle beraber çıkar merkezli yeni bir bağımlılık ilişkisi için çaba sarf etmiştir. Zira dekolonizasyonun anlamı da sömürge topraklarına aktarılan kaynakların yükünden ve sorumluluğundan kurtulmayla yakından ilgiliydi, yani ekonomik gerekçelere dayanıyordu. Dünya çapında askeri ve ekonomik olarak belli bir gücü elinde tutmaya kararlı Fransa “denizi aşırı topraklar” olarak tanımladığı (France d’outre-mer) ve dünyanın uzak köşelerindeki altı adayı dekolonizasyon sürecine dahil etmedi.³⁶⁸

De Gaulle döneminde dikkat çekici diğer nokta ise, çift kutuplu yeni düzenle ilgilidir. De Gaulle’ün bağımsızlık anlayışı, ABD veya Sovyetler arasında tercih yaparak güdümlü bir devlete dönüşme ihtimalini kaldıramayacak nitelikteydi. Bu iki büyük aktörle belli bir mesafede durarak rekabete dahil olmayı amaçlayan Fransa’nın asıl amacı, blok sistemini zayıflatmak ve Avrupa kıtasını yeniden büyük oyuncu haline getirmektir. Böylece ilk hamlelerinden biri, NATO’nun askeri kanadından çekilmek olmuştur.³⁶⁹ Bloklara karşı muktedir Avrupa fikri kadar

³⁶⁷ KISSENGER Henry, **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 583.

³⁶⁸ Fransa Deniz Aşırı Bakanlığı, **Ministere des Outre-Mer**, (Çevrimiçi), <http://www.outre-mer.gouv.fr/les-territoires>, 11.1.2019. Büyük Okyanus’ta Fransız Polinezyası ve Yeni Kaledonya, Karayipler-Antiller’de Gouadeloupe ve Martinique, Hint Okyanusu’nun batısında La Réunion, Madagaskar’ın kuzeyinde ve Komorlar dahilinde Mayotte bugün Fransa’nın deniz aşırı topraklarıdır.

³⁶⁹ DEMİRKIRAN, **a.g.e**, s. 84.

ekonomik çıkar beklentisiyle de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyeliği kabul etmiştir.

Bağımsızlık ve grandeur ilkeleri, II. Dünya Savaşı tecrübesinin de etkisiyle Fransa'da nükleer güç olma temayülünü doğurdu. Bu üçüncü ilkeye hassasiyetle yaklaşan De Gaulle Hükümeti, nükleer program kapsamında ilk atom bombası denemesini 1960 yılında Büyük Sahra'da gerçekleştirmiştir.³⁷⁰ Mirage tipi savaş uçaklarıyla nükleer saldırı gerçekleştirebilen savaş filoları kuran Fransa, zamanla nükleer enerjiyi de başarıyla kullanmıştır. Bugün Fransa'da enerji bağımlılığını büyük ölçüde ortadan kaldıran 58 nükleer santral bulunmaktadır. Ulusal bağımsızlık ve "grandeur" ilkelerini ayakta tutması beklenen nükleer çalışmalar Fransa-Afrika ilişkilerinin önemini bu şekilde bir kat daha artırmıştır. Çünkü nükleer için gerekli olan uranyum hammaddesinin tedariki tüm dünyada bir sorun iken, Afrika kıtasında kolaylıkla bulunabilmektedir.³⁷¹ Fransızca konuşan Afrika ülkeleri arasında yer alan Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gabon ve Kongo gibi ülkeler büyük uranyum tedarikçileri olarak kabul edilmektedir. Fransa, son 50 yıldır nükleer için gerekli olan uranyum ihtiyacının üçte ikisini Nijer'den, üçte birini Orta Afrika Cumhuriyeti'nden karşılamaktadır.³⁷²

Sömürgelerin dağıldığı dalga ile bağımsızlıkların kazanılması Afrika ülkeleri ile Fransa'yı birbirinden koparmış görünse de De Gaulle ile başlayan Beşinci Cumhuriyet'in dış politika ve güvenlik öncelikleri böyle bir kopuşun mümkün olamayacağını, sömürgeciliğin kazanımlarının başka araçlarla devamı beklentisini doğurmaktadır. Yalnızca petrol ve uranyum gibi stratejik kaynaklara erişim değil, yeni pazarlar edinme ve ihracatını yükseltme açısından da geniş coğrafyalarda nüfuz ve çıkarlarını koruma açısından da Afrika ülkeleri Fransa siyaseti için kaçınılmaz ve hassas bir konu olmuştur. Dolayısıyla büyük çoğunluğu barışçıl yollarla bağımsızlık sürecine götürülmüş olan Afrikalı devletlerle yeni dönemin üslubuna uygun güçlü ilişkiler kurulmuştur. Fransa'nın eski sömürgelerinde

³⁷⁰ Jeune Afrique, **Ce jour-là: le 13 février 1960, la France effectue son premier essai nucléaire à Hamoudia**, 13.2.2007, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/114231/archives-thematique/premier-essai-nucl-aire-fran-ais-2/>, 16.3.2019.

³⁷¹ World Nuclear Association, **Uranium in Africa**, (Çevrimiçi), <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/others/uranium-in-africa.aspx>, 27.7.2018.

³⁷² Société Française d'Énergie Nucléaire, **Uranium dans le Monde**, (Çevrimiçi), <https://www.sfen.org/energie-nucleaire/panorama-nucleaire/uranium-monde>, 25.7.2018.

devletlerin kuruluşlarında öne çıkan siyasi ve bürokratik elitlerin hemen hemen tamamı Fransa'da eğitim almıştı ve doğal olarak Fransa'yı idealize etmekteydiler. Onların gözünde askeri ve sivil teknolojinin, maddi çıkarların, güç ve modernleşmenin kaynağı Fransa'dır ve Fransa ile mesafenin açılması bu imkanlardan uzaklaşma anlamı taşımaktadır. Fransızca konuşan Afrika ülkelerinde iktidarı devrilen, seçimleri kaybedip siyaseti bırakan, görevden alınan veya yalnızca emekli olarak görevinden ayrılan üst düzey yöneticilerin hayatlarına Paris'te devam etmeleri bu açıdan bir göstergedir.³⁷³ Karşılıklı çıkara dayalı beklentiler Afrikalı elitler ile Fransız idarecileri yeniden yakınlaştırdı ve Fransa etkinliğini özel irtibatlarıyla bu ülkelerde siyaseti kontrol altına alarak sürdürdü. Soğuk Savaş'ın sona ermesine dek Afrika'daki diktatörlüklerin varlığından rahatsız görünmeyen Fransa'nın, 1990'larda söylem değiştirmesine rağmen pratikte bunu yine sorun olarak görmemektedir.

Sömürgelerin bağımsızlığına doğru atılan ilk ciddi adım Denizaşırı Topraklar Bakanı Gaston Defferre'nin gayretleriyle onaylanan "Loi-cadre" (1956-çerçeve yasa) olmuştur. Sömürge memleketlere ülkelerini temsil hakkı ile göreceli otonomi sunan loi-cadre'dan iki yıl sonra daha önemli bir etaba geçilmiştir.³⁷⁴ 1958 yılında Beşinci Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Afrika'daki sömürgelerine "Communauté française" (Fransız Milletler Cemiyeti) adıyla federatif bir birlik altında yeni bir statü veren Fransa'nın, Afrikalı ülkelere bağımsızlık vermek için bir geçiş süreci arayışında olduğu açıktır. Sahraaltı Afrika'da sömürge ülkelerinden yalnızca Gine "Communauté"ye girmeyi reddetmiş, 1958 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁷⁵ Bunun üzerine Gine'deki üst düzey yetkililer ve iş adamları dahil olmak üzere Fransızlar De Gaulle'ün talimatıyla ülkeyi terk etmişlerdir. 1961 yılında ise hemen hemen yeni devletler kurulmuş ve Communauté ortadan kalkmıştır. Fransızlar, Communauté'de yer alan ülkelerin bağımsızlık talep etmediklerini, bilakis Fransa'nın

³⁷³ Fransa'nın paraşütçüleriyle desteklediği bir askeri darbeye 1979 yılında iktidardan düşen Jean Bédel Bokassa bile bu tarihten sonra ölene dek Paris'te yaşamıştır. Bu konuda istisnalar epeyce azdır. <https://www.youtube.com/watch?v=v5T22nB3fpl>, 15.7.2019.

³⁷⁴ Parlement français, législation n° 56-619 adopté le 23 juin 1956, Loi Cadre de Defferre.

³⁷⁵ MCNAMARA Francis Terry, **France in Black Africa**, NDU Press National Defense University, Washington DC, 1989, s. 75. Gine'nin yer altı kaynaklarının ciddi bir kısmını Fransız olmayan şirketler işletmekteydi ve bundan cesaret alan Gine lideri Sékou Touré, Batı bloğuna karşı Sovyetler ile ilişki kurmaktan yanaydı. Böylece referandumda Communauté'ye girmeyi reddeden tek ülke Gine olmuştur.

bu ülkeleri bağımsızlığa mecbur ettiklerini sıkça iddia etmekteydiler.³⁷⁶ Léon M'ba, Félix Houphouët-Boigny gibi liderler bu görüşe göre bağımsızlık için uzun uğraşlar sonunda ikna edilmişlerdi. Communauté, bu ülkelerde hangi bürokratik ve sivil elitlerin kurucu unsur olacağına da bir anlamda karar verilmiş oldu.

Fransa'nın, Communauté içinde yer alan ve devletleşme sürecine giren Afrika ülkelerinden resmi düzeyde iki önemli talebi olmuş ve bu talepler gerçekleşmiştir. İlki, Fransa egemenliği altındayken Fransa'nın para birimi "franc"ı kullanan bu devletlerin para birimlerini değiştirmemesiydi. Halen Batı Afrika ve Orta Afrika ülkelerinde para birimi olarak Franc C.F.A. (Franc des Colonies Françaises d'Afrique – Fransa'nın Afrika Sömürgeleri Frankı; daha sonra Franc de la Communauté Financière africaine şeklinde değiştirilmiştir) kullanılmaktadır ve bu paralar günümüzde de Fransa'da basılmaktadır.³⁷⁷ Bu şekilde serbest ticaret ve "zone franc" (Frank bölgesi) garanti altına alınmıştır. Finansal açıdan nüfuzunun yayılmasını arzulayan Fransa'nın bu hamlesi Frankofon Afrika'daki egemenliği bakımından kritiktir.

Fransa'nın ikinci talebi ise, sömürgeciliğin bitiş evresinde Batı ve Orta Afrika ülkelerini zorunlu tuttuğu iş birliği antlaşmalarıdır. Askeri, teknik, ticari işbirliği antlaşmaları ve bu doğrultudaki faaliyetler Fransa ve Batı Afrika arasındaki ilişkilerin uzun yıllar en önemli maddesi olmuştur. Fransa'nın askerî açıdan imtiyazlar elde etmesi ve koruması da bu antlaşmalar sayesinde. Charles De Gaulle'ün, Gabon'un kurucu Devlet Başkanı Léon M'ba ile görüşmesinde yaptığı açıklama bu konudaki görüşünü çok net biçimde ifade etmekteydi.³⁷⁸

"Fransa olarak bizler, iş birliği antlaşmaları imzalanması ve bu antlaşmalardaki taahhütlere uyulması şartıyla bağımsızlık veriyoruz. Art arda yürürlüğe giren iki mekanizma var: bağımsızlık ve iş birliği antlaşması. Biri olmadan, diğeri olmayacak".

İşbirliği politikası temelindeki yardımlar, bağımsızlığını elde eden Batı ve Orta Afrika ülkelerinin Fransa karşısındaki eşitsizliğini ortaya koymakta, hatta kimilerince

³⁷⁶ GERBI Alexandre, **Histoire occultée de la décolonisation franco-africaine: Imposture, refoulements et névroses**, Etudes Africains, Harmattan, Paris, 2006, s. 56; FOCCART, 1995, ss. 203-221.

³⁷⁷ https://www.ndarinfo.com/Les-usines-de-fabrication-du-franc-Cfa-se-trouvent-en-France_a17978.html

³⁷⁸ M'ZALI Abderrahmane, **La Coopération franco-africaine en matière de Défense**, Etudes africaines, l'Harmattan, Paris, 2011, p. 26

“işbirliği, sömürgeciliğin yerini almaktadır”.³⁷⁹ Özellikle askeri antlaşmalar ve işbirliği, De Gaulle dönemi Fransa’sı tarafından çok önemsenmiştir. Tüm savunma işbirliği antlaşmalarının ortak amacı ve temel maddesi “muhatap devlet bir dış tehdit ve saldırıyla karşı karşıya kaldığında, Fransa Ordusu’nun müdahale hakkına sahip olduğu”ydı.³⁸⁰ Bu antlaşmalar Fransa’ya imzacı ülkelerde askeri üs inşa etmeyi ve asker bulundurmayı kolaylaştırmaktaydı. Aslında yalnızca savunma antlaşması imzalamak uluslararası hukuka göre iç anlaşmazlık, kriz ve isyanlarda değil, yalnızca üçüncü ülkelerden ve terör gruplarından gelen tehlikelere karşı müdahale imkânı sunmaktadır. Ancak Fransa, çeşitli propaganda faaliyetleri ve açıklamalarla yurtdışı ile ilişkilendirilen iç isyanlarda da doğrudan müdahale seçeneğini tercih etmiştir. Bu savunma işbirliği antlaşmaları “güvenlik gerekçesiyle” Fransa Parlamentosu’nun görmezden geldiği veya onayladığı pek çok gizli madde barındırmaktaydı.³⁸¹ Fransa’nın müdahale siyaseti için hukuki bir dayanak halini alan bu antlaşmalar, Afrikalı ülkelerin hâmesi olduğunu da belgelemekteydi.

Ticari antlaşmalar ve kalkınma yardımları ise, temelde iki işlevi yerine getirmekteydi: Birincisi, Fransa’nın stratejik kaynaklara imtiyazlı biçimde erişimi; ikincisi ise, Fransa’nın siyaset ve bürokrasi üzerindeki nüfuzunu korumasıdır. İlk dönemlerde ekonomik durumu zayıf olan bu ülkelerde büyük bir ticaret hacmine ulaşmak pek mümkün olmadığından dolayı, pazar yaratma gibi hedefler ancak 1990’lar ve 2000’lere doğru telaffuz edilmeye başlanmıştır. Fransa’nın, Soğuk Savaş ortamında güvenlik ve beka kaygıları Afrika ülkeleri ile ilişkilerini şekillendirirken, bu ülkeler Fransa için “arka bahçe” (pré carré) olmaktan öteye geçememişlerdir.³⁸² İşbirliği Bakanlığı’nın, söz konusu nedenlerden ötürü Afrika’ya yönelik politikalarda Dışişleri Bakanlığı’nın önüne geçmesi doğal biçimde gerçekleşmiştir. Fransa, “Fransızca konuşan Afrika” ile ilgili konulara “iç işleri” gözüyle bakmakta, siyasi ve bürokratik işleyişini bizzat temin etmeye çalışmaktadır. Resmi yardımlarla hayatını sürdürmesine katkı yaptığı Batı ve Orta Afrika ülkelerinde yaşadığı sorunları çözmek veya talep ettiği değişiklikleri gerçekleştirmek amacıyla “gayri resmi yardımlar”a da

³⁷⁹ MCNAMARA, a.g.e., s. 95-143.

³⁸⁰ GUINANT Priscille, **La politique de la France en Afrique subsaharienne après les indépendances**, IEP Sciences Po Toulouse, Yüksek Lisans Tezi, 2013, Toulouse, ss. 9-10.

³⁸¹ GUINANT, a.g.e., s. 9.

³⁸² MCNAMARA, 1989, s. 130; GUINANT, 2013, s. 6. Başka pek çok kaynakta Batı ve Orta Afrika’da yer alan ve Fransızca konuşan devletler için “pré carré” ifadesi kullanılmaktadır. Neo-kolonyal politikalara vurgu yapan “arka bahçe” sözcüğü, Fransa’nın eski sömürgelerine bakışını betimleyen eleştirel bir terim olarak görülmektedir.

başvurmaktadır.³⁸³ Bilhassa Batı Afrika'daki elitlerle yürütülen mahrem ilişkiler, özel ve gizli finansal eylemleri de içermekteydi, zira bu eylemlerin hedef kitlesi iç buhran dönemlerinde bu ilişkilere son derece müsait hale gelmekteydi.

Sömürgecilikten kalmasına rağmen sonrasında da canlı şekilde sürdürülen ve Fransa'nın Afrika politikasına dair bilinen en önemli yüzü olan kültür ve eğitim politikaları da dikkate değerdir. Batı Afrikalılar başta olmak üzere Fransızca konuşan (Francophone) Afrika ile kültürel işbirliği Fransa için daima bir öncelik olmuştur. 20 Mart 1970 tarihinde imzalanan antlaşmayla kıtadaki 13 ülkenin dahil olduğu bir Kültürel ve Teknik İşbirliği Ajansı (l'Agence de coopération culturelle et technique – ACCT) kurulmuştur. Hükümetlerarası bir organizasyon olan ACCT'nin merkezinin Nijer'in başkenti Niamey'de olması Batı Afrika'nın bu proje içindeki yerini işaret etmekteydi.³⁸⁴ Fransızca dilinin korunması, yaygınlaştırılması ile eğitim-kültür bağlamında yoğunlaştırılması ACCT'nin temel amacı olarak kabul edilmiştir. Aynı ülkelerde ve tüm dünyada Fransızca dilinin yaygınlaştırılması için istifade edilen Fransız Kültür Merkezleri ve Alliances française adı verilen kurumlar yeterli görülmemiş, Batı Afrikalıların entelektüel vizyonunu etkileyecek bir kültür, dil ve düşünce platformuna ihtiyaç duyulmuştur. Fransa'nın Afrika'da günümüze değin gerçekleştirdiği “kalkınma işbirliği” temelli projelerinde de “Fransız dilinin yaygınlaştırılması” maddesinin en sık rastlanan kriter olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Eğitim-kültür dili olarak Fransızca'nın yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesine dair politika 1986 yılında gerçekleştirilen Francophonie (Fransızca konuşan ülkeler) Zirvesi ile desteklenmiştir. Bu yıldan itibaren düzenli olarak gerçekleştirilen zirvede Fransızca konuşan ülkelerin kültür ve iletişim endüstrilerini daha etkin kullanımı ve iç etkileşimleri tartışılmıştır. ACCT ajansı 2005 yılında Uluslararası Francophonie Organizasyonu'na (l'Organisation internationale de la Francophonie) dönüştürülerek bu zirve ile birleştirilmiştir. Francophonie, etkinliği bakımından çoğu zaman Franc zone (Ortak para birimi Frank Bölgesi, Fransa'ya Batı ve Orta Afrika'nın finansal faaliyetleri üzerinde büyük bir iktidar sunmaktadır) ve askeri üslerle birlikte anılmaktadır.³⁸⁵

³⁸³ GERBI, 2006, ss. 81-92.

³⁸⁴ NGARLEM TOLDE Evariste Beelndoum, **La francophonie et la résolution des conflits : réflexion sur la notion de tiers**, Université Jean Moulin Lyon 3, Département de Science Politique, Doktora Tezi, 2012, Lyon, ss. 50-51.

³⁸⁵ CHAFER Tony, **The End of Empire in French West Africa: France's Successful Decolonization?**, BERG, Oxford-New York, 2002, s. 12.

Fransa'nın çeşitli proje ve organizasyonlar ile kalkınma yardımlarını kullanarak dil ve kültür hayatına nüfuz etmeyi sürdürdüğü Batı Afrika'da askeri ve sivil elitlerin hayat bakışlarını etkilemektedir. Yalnızca temel eğitim değil, askeri ve mesleki eğitimler de Fransa'nın desteğiyle yürümektedir. Söz konusu bağımlılıklar ve büyük nüfuz, neo-kolonyalizm tartışmalarının günümüze ulaşmasına neden olmuştur. En temel tartışmalardan birisi de, Fransızca konuşan Afrika ülkelerinde siyasi konularda sivrilmiş pek çok liderin etkisiz hale getirilmiş olması veya siyasal şiddet yoluyla iktidardan uzaklaştırılması nedeniyle meydana gelen siyasal istikrarsızlıklardır. Fransa'nın ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarları doğrudan veya dolaylı olarak tehdit edildiğinde, çoğu askeri darbe yoluyla ciddi sayıdaki hükümet yıkılmıştır. Bu darbelerde Fransa, 1979'da Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki askeri darbe hariç, sorumluluğu resmi olarak asla kabul etmemiştir.³⁸⁶ Fakat sahip olduğu araçlarla Batı Afrika siyaseti üzerinde büyük etkiye sahip olan Fransa'nın sertlik yanlısı ve militarist yaklaşımı da dikkate alındığında müdahalelerde bulunması muhtemel bir görünüm arz etmektedir.

2.2.2.1. Fransa'nın Batı Afrika ile İlişkilerinde Çıkar, Strateji ve Güvenlik

Sömürgecilik sonrasında Fransa'nın Batı Afrika'ya yaklaşımında üç temel eksen söz konusu olmuştur: Farklı alanlarda ve işbirliği kapsamındaki dış yardımlar; kültürel, siyasi ve askeri olarak sahada varlığını yoğunlaştırma; son olarak da koşullar gerektirdiğinde müdahale etme. Fransa'nın müdahaleciliği erken dönemlerden itibaren kendisini göstermiştir. Bilinen ilk doğrudan askeri müdahale, Fransa yanlısı pozisyonuyla bilinen Gabon Devlet Başkanı Léon M'ba'ya yönelik askeri isyanın bastırılması amacıyla 18-19 Şubat 1964 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. De Gaulle hükümetlerinin ikinci büyük askeri müdahalesi ise, 1969 yılında Çad'da başlatılan ve uzun sürecek askeri müdahaledir. De Gaulle'ün görevini bıraktığı 1969 yılından itibaren harekelleri 2010 yılına kadar 40'tan fazla askeri

³⁸⁶ MARTIN Guy, **The Historical, Economic, and Political Bases of France's African Policy**, The Journal of Modern African Studies, Vol. 23, No. 2, Haziran 1985, Cambridge University Press, 1985, s. 194. Ayrıca son yıllarda 1987 yılında sosyalist diktatör Thomas Sankara'nın devrildiği ve suikastle öldürüldüğü askeri darbedeki sorumluluğunu örtük biçimde kabul ettiğini gözlemlemek mümkündür. Sankara darbesi ile ilgili arşivler Burkina Faso resmi makamlarına halen dosyalar halinde teslim edilmektedir. <http://lefaso.net/spip.php?article85644>

müdahale gerçekleştirmişlerdir.³⁸⁷ Fransa'nın savunma politikası De Gaulle sonrasında büyük değişimlere de uğramıştır, ancak Fransa'nın Afrika üzerindeki “grand” stratejisi ve Afrika politikasındaki önceliklerini değiştirecek bir reform söz konusu olmamıştır. Uluslararası güvenlik çevresinin değişimi, savunma politikalarında büyük etkiye sahiptir, fakat çevrenin değişimi Fransızların çıkarlarını değiştirmemiştir. Üstelik Fransa'nın doğrudan askeri müdahaleleri eski sömürgeci devletler arasında neredeyse istisna bir tutuma işaret etmektedir. Britanya 1964 ve 2000 yılları arasında Afrika'ya askeri müdahale gerçekleştirmemiştir. Patrice Lumumba ile mücadeleler sırasında ABD ile birlikte Kongo'ya müdahale eden Belçika, 1978 ve 1991 yıllarında kıtada Fransa'ninkilere kıyasla çok düşük boyutlarda müdahaleler gerçekleştirmiştir. İspanya ve Portekiz, 1970'lerde girdikleri dekolonizasyon sürecinden sonra kıtada doğrudan askeri müdahalede bulunmamışlardır.³⁸⁸ Fransa'nın, diğer kolonyal iktidarlardan açık ara önde olan müdahaleciliği ve sertlik yanlısı tutumu özellikle de “geleneksel ve stratejik” nüfuz alanı Batı Afrika'da kendisini göstermiştir. Soğuk Savaş'ın bloklara ayrılmış siyaset düzeni içinde bağımsız hareket etmeye özen gösteren Fransa, iki bloğun (ABD-Sovyetler) Afrika'da yükselen rekabetine cevap verebilmek amacıyla askeri yöntemlere başvurmaktan çekinmemiştir.

Nükleer çalışmalar için gerekli olan uranyum, enerji ihtiyacının karşılanmasında gerekli petrol yatakları ve petrol hattı güzergahı, ticaret limanları, başta Burkina Faso'da olmak üzere altın madenleri, farklı ülkelerdeki elmas yatakları Batı Afrika'yı stratejik açıdan kıymetli kılmaktadır. Kakao, kahve ve pamuk üretimi açısından dünyanın en verimli bölgeleri arasında yer alan Batı Afrika, Atlantik Okyanusu'nun doğu yakasında ve Avrupa'nın güneyinde mühim bir jeopolitik konuma da sahiptir. Fransa'nın askeri ve ekonomik olarak üstünde mevcudiyetini varoluşsal gördüğü Batı Afrika'ya yönelik korumacı/himayeci tavrıyla bölge içi aktörler kadar dış aktörlere de mesaj vermektedir. Zira Fransız Batı Afrikası'ndan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden bölge devletleri arasında bizzat Fransa tarafından Westfalyan bir düzen tesis edilmiş, aralarında kimi zaman ortaya çıkan gerilimlere rağmen bu devletler arasında büyük bir savaş ve işgal söz konusu olmamıştır. Batı Afrika ülkeleri arasındaki hakem ve hami görüntüsü yadırganmayan Fransa, bu

³⁸⁷ GRIFFIN Cristopher William, **French Grand Strategy in Africa in Fifth Republic**, Faculty of The Graduate School University of Southern California, International Relations, Doktora Tezi, Mayıs 2009, South California, s. 6.

³⁸⁸ GRIFFIN, a.g.e., s. 7.

Ülkelerin kendi iç krizlerinde de “ilgili hükümetin talebiyle” ya da “bölgesel istikrarsızlık” endişesiyle ortaya çıkmıştır.

Kıtada askeri üsler barındırması, askeri işbirliği antlaşmaları, teknik ve finansal yardımlar, askeri eğitim ve mtterek tatbikatlar, silah trafiğini kontrol girişimleri Fransa’nın askeri konulardaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Nüfuz alanını küresel ve bölgesel rekabette kaybetme endişesi Fransa’nın Afrika siyasetini sertletirmitir. Sovyet ve Anglo-Sakson etkilerine karşı bir denge kurmayı amaçlayan Fransa’nın Soğuk Savaş dönemi Afrika siyasetindeki askeri tedbir tutumu “Fachoda Sendromu”ndan (Afrika’daki nüfuz alanını kaybetme korkusunun istikrarsızlıkları desteklemeye sonuçlanması, özellikle de Ruanda’da) beslenmektedir.³⁸⁹ Fransa için Batı Afrika lkeleri bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen halen bir i mesele olarak görünmektedir ve tüm çıkarlar dış tehditlere karşı korunmalıdır.

Fransızca konuşan Batı ve Orta Afrikalı devletler kuruluşlarından itibaren hızlı gelişen siyasi krizlerle ba baa kalmışlardır. 1963 yılında üç farklı ülkedeki teebbslerle balayan askeri darbe dalgası, Fransa’yı “kontrolü kaybetme” kaygısıyla davranmaya sevk etmiştir. Bu darbelerin öncülü olan ve Senegal’deki ilk ve tek darbe girişimi olarak kabul edilen 1962 girişimi, Fransa’nın baskılarıyla bertaraf edilmişti. Başbakan Mamadou Dia’nın, kurucu devlet başkanı Lopold Sdar Senghor’u devirmek için askerlerle planlar yaptığı Fransız istihbaratının tahkikatıyla ortaya çıkarılmış ve Senghor’un sosyal-demokrat iktidarı 1980’e kadar Fransa’nın garantisi altında srdrlmtir. Afrika’nın Atlantik yakasındaki en u noktası olan Senegal’in ticari ve askeri önemi karşısında Fransa tereddüt göstermemiştir. 1963 yılındaki darbe girişimleri arasında Togo ve Benin’de gerekleenler herhangi bir müdahaleye uğramaksızın başarılı oldular. Ancak petrol nedeniyle Gabon’da, Fransa’ya rağmen bir iktidar değişikliği tahayyül edilemezdi. Fransa’nın sıkı bir müttefiki olan Gabon Devlet Başkanı Lon M’Ba, askeri darbe girişiminin hedefi olduğunda Fransa Ordusu başkent Libreville’e doğrudan askeri

³⁸⁹ 1898 yılında Soudan française (Fransız Sudan’ı) olarak kabul edilen bölgede Fachoda (Faoda) adı verilen bir kasabayı Britanya İmparatorluğu’na kaptırmanın doğurduğu bir travma olan Faoda Sendromu veya Kompleksi, Fransa’nın Afrika politikasının temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Konu hakkında bkz. MEREDITH Martin, **The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence**, Free Press, Londra, 2005, 608 s.

müdahalede bulunmuştur.³⁹⁰ Söz konusu müdahale Fransa'nın askeri etkinliğini dış tehditlere karşı artırma amacıyla inşa ettiği üsleri, Batı Afrika ülkelerindeki iç siyasi krizlerde de kullanacağını göstermesi bakımından önemlidir. 1963 askeri darbe girişimleri, Fransa'nın kendi nüfuz bölgesinde muhafaza etmeye çalıştığı güç dengesini tehdit etmekte, stratejik çıkarlarını tehlikeye atmaktaydı. Fakat yalnızca Gabon'a askeri müdahalede bulunulması, petrol yataklarının varlığı düşünüldüğünde daha anlamlı bulunmaktadır. Bununla birlikte Togo'da Etienne Gnassingbé Eyadéma'nın³⁹¹ kontrolünde yaşanan başarılı darbe ile Sylvanus Olympio iktidarı devrilirken, yerine Alman vatandaşı Nicolas Grunitzky'nin getirilmesi Fransa'nın yönlendirmesinin eseridir.³⁹² Togo ve Benin gibi bürokratik hayatları Fransız yardımlarına bağlı ülkelerde bu değişikliklerin bağımsız biçimde ortaya çıkması tartışmalı görünmektedir. Nitekim, 1950'lerde Unilever firmasının Nijerya temsilcisi olan Sylvanus Olympio, devlet başkanı olduktan sonra Togo'yu defalarca Frank bölgesinden çıkarmayı denemiş, Fransa'nın tepkisini çekmiştir. Buna karşılık Nicolas Grunitzky ise Togo İlerleme Partisi'nin lideri (Parti togolais de Progres-PTP) olarak "Fransa'nın gölgesinde sağlam bir evrim" yanlısı olduğunu vurgulamaktaydı. Netice itibariyle Olympio, 1963 askeri darbesinde öldürülmüş, Grunitzky iktidara gelmiştir.³⁹³ Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Afrika Özel Danışmanı Jacques Foccart'ın yönlendirmeleri ve Grunitzky ile ilişkileri yıllar sonra ortaya çıkmıştır.

1963'teki gelişmelerin Fransa'yı harekete geçiren yönü, sömürgecilik sonrası kurulmaya çalışılan düzenin kontrolden çıkması ihtimali ile ilgilidir. Fransa'nın kendi nüfuz bölgesinde güç dengesinin kırılanlaşması, enerji kaynakları ve enerji güzergahında güvenliği kaybetme riski, Fransa'nın hem doğrudan askeri hem de örtük şekillerde müdahalesini zorunlu kılmıştır.³⁹⁴ Bir başka petrol ülkesi olan Çad'da

³⁹⁰ Fransa'nın o dönemki Gabon Büyükelçisi Paul Cousseran, Fransız Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta durumu şöyle özetliyordu: "Lomé, Brazzaville ve Cotonou'daki darbe girişimleri karşısında askeri müdahalede bulunmayışımızın verdiği rahatlıkla yalnızca taktik düzeyde hazırlandıkları darbeye girişen bir grup subay, hızlı tepkimiz karşısında şaşkına döndüler". Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AAE), Direction des affaires africaines et malgaches (DAM) 2078, Gabon – Politique intérieure. Événements du Gabon – Tentative du 18 février 1964. **"Telegram from Ambassador Paul Cousseran at the French Embassy in Gabon to Maurice Couve de Murville at the Quai d'Orsay,"** February 27, 1964.

³⁹¹ Fransa Sömürge İmparatorluğu'nda astsubay olarak görev yapan Eyadéma, Togo'da üst düzey subay olarak orduya katılmıştır.

³⁹² VERSCHAVE François-Xavier, **La Françafrique**, Editions Stock, Paris, 1998, s. 122.

³⁹³ GRIMAL Henri, **La Décolonisation de 1919 à nos jours**, Editions Complexe, Brüksel, 1985, s. 299; VERSCHAVE, a.g.e., ss. 122-123.

³⁹⁴ GRIFFIN, 2009, s. 162.

Chad 1968-1969 yıllarında gerçekleştirilen Limousin Operasyonu da benzer şekilde Fransa'nın kendi nüfuz bölgesini kontrol altında tutma, güç dengesini tahkim etme³⁹⁵ ve Batı-Orta Afrika bölgelerindeki Westfalyan düzeni muhafaza gibi hedeflere yöneliktir. Tüm bunlar sömürgecilik döneminde “medenileştirici misyon” (mission civilisatrice) ve Fransız kimliğini öne çıkaran Fransa Devleti'nin sömügeciliğin bitişiyile reelpolitik siyasete geçiş yaptığını göstermektedir.³⁹⁶ Eşit konumlarda bulunan devletlerin karşılıklı çıkar ilişkisini ifade eden “işbirliği”, Fransa-Batı Afrika askeri-teknik işbirliği bağlamında sert tedbirler ve tepkiler, stratejik tercihler ve müdahaleler içeren bir üstünlük ilişkisine dönüşmüştür.

De Gaulle'ün görevi bırakmasından sonra en yakın kurmaylarından biri olan Georges Pompidou Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Pompidou dönemi, pek çok açıdan De Gaulle devrinin devamı olarak görülmektedir. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri, Fransa'nın güvenlik davranışlarını önemli ölçüde etkileyen bir strateji metni olarak Beyaz Kitap'ın (Livre Blanc) 1972 yılında hazırlanıp yürürlüğe sokulmasıdır. De Gaulle'ün tam bağımsızlık, Soğuk Savaş sırasındaki ikili blok siyasetini (ABD-Sovyetler) delme ve “grandeur” ile nükleer güç iddialarını kurumsallaştıran ilk Beyaz Kitap, işbirliği üzerinden kurulan güvenlik siyasetini de sıkça vurgulamaktadır.³⁹⁷ Daha sonra yayınlanan strateji belgelerinden çok daha az detay içeren 1972 Livre Blanc'ı Afrika'ya da özel bir önem atfetmeyen bir görünüme sahiptir. “Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerinin güçlü bağımsızlık taleplerinin yeni siyasi fırsatlar sunduğuna” dikkat çekmekle birlikte oldukça genel bir çerçeve çizmektedir. Belgede Fransa'nın Afrika ülkeleri gibi deniz aşırı topraklarda müdahale kapasitesini değerlendirmesi dikkate değerdir. Dış askeri müdahale kapasitesi açısından Hava Kuvvetleri'nin payı belirtilmekte, bu kuvvetler içinde F100, Vautour ve Jaguar tipi savaş uçakları tarafından desteklenen 9. Tugay ve 11. Paraşütçü Bölüğü'nün özellikle altı çizilmektedir.³⁹⁸ Ayrıca lojistik amacıyla 50 adet Transall tipi uçağın görevlendirildiği, bu uçakların ikmallsiz biçimde Dakar (Senegal) ve Abidjan'a (Fildişi Sahili), tek ikmalle Cibuti'ye ve iki ikmalle Madagaskar'a ulaşabileceği ifade edilmektedir.

³⁹⁵ Sınır hareketlilikleri konusunda hassas olan Fransa, Batı Sahra'da Polisario örgütüne askeri operasyon düzenleyerek Fas ve Cezayir arasındaki güç dengesini korumayı amaçlamıştır.

³⁹⁶ GRIFFIN, a.g.e., s. 180.

³⁹⁷ Fransa Cumhurbaşkanlığı, **Le Livre blanc sur la défense de 1972**, 15 s., (Çevrimiçi), <http://www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/pdf/le-livre-blanc-sur-la-defense-1972.pdf>, 8.2.2018.

³⁹⁸ **Le Livre blanc sur la défense de 1972**, s. 14.

Lokasyonların rastgele biçimde değil, stratejik önemiyetlerine binaen seçilmiş olduğu görölmektedir. Ayrıca 11. Paraşütçü Bölüğü Afrika kıtasında pek çok başarılı operasyonda yer almıştır.

1974 yılında merkez sağcı Valéry Giscard d'Estaing'in Cumhurbaşkanı olması ile güvenlik politikası ve Afrika'ya müdahaleler konusunda köklü değişiklikler yaşanmamıştır. Giscard d'Estaing'in, Afrika ile ilgili konularda bakanlarından çok askeri danışmanlarını dinlemeye eğilimli olmasının bunda payı söz konusu olmuştur.³⁹⁹ Fransa, Afrika'daki askeri varlığını değil ama askeri operasyonlarını sınırlandırmayı hedeflemiştir. Cumhurbaşkanı olduğu yıl hem kendisinin hem de eski danışman Jacques Foccart'ın eski dostu olan Nijer Cumhurbaşkanı Hamani Diori'ye yönelik askeri darbeye tepki bile gösterilmezken, özel finansal ilişkiler içinde olduğu Orta Afrika Devlet Başkanı Jean Bédel Bokassa'nın devrildiği 1979 askeri darbesine destek olmak maksadıyla Fransız paraşütçüler gönderilmiştir.⁴⁰⁰ Hamani Diori darbenin engellenmesi için Fransa Büyükelçisinden ve Niamey'deki Fransız askeri üssünde görev yapan askerlerden yardım istemesine rağmen talebi karşılık bulmamış, mesele Fransa'daki siyasetçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Giscard döneminin dikkat çekici askeri müdahaleleri Çad'da ve Moritanya'da da kendisini hissettirmekteydi. Çad'da, Kaddafi Libyası'nın desteklediği gruplara karşı müdahalede bulunan Fransa Ordusu, Batı Sahra'da Polisario'ya yönelik operasyonlar gerçekleştirmiştir. Polisario ile ateşkesin sağlanması, Moritanya Devlet Başkanı Ould (Veled) Daddeh'in bir askeri darbeye devrilmesi sonucunda gelişmiştir.⁴⁰¹

François Mitterrand uzun iktidar yıllarının 1980'lere tekabül eden döneminde Çad-Libya ekseninde bu müdahaleleri sürdürmüştür. 1983-1984 ve 1986-1987 dönemlerinde Çad müdahaleleri tekrar ederken, Batı Afrika ülkeleri siyasi statükoların tekâmül ettiği bir döneme geçmişti. Sosyalist Parti üyesi Mitterrand'ın genel Afrika politikası bakımından sağcı seleflerinden pek farkının olmadığı hem müdahalelerinin net şekilde gelişmesinden hem de 1986'da başlattığı La

³⁹⁹ COHEN Samy, **La politique extérieure de la France de 1974 à 1981: un seul homme? un homme seul?**, *La Politique extérieure de Valéry Giscard d'Estaing*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1985, s. 27.

⁴⁰⁰ GRIFFIN, 2009, ss. 182-232.

⁴⁰¹ GRIMAUD Nicole, **L'introuvable équilibre maghrébin**, *La Politique extérieure de Valéry Giscard d'Estaing*, Samy Cohen (Ed.), Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1985, s. 339.

Francophonie zirvesindeki Fransız kültürüne dair yüksek tonundan anlaşılmaktadır.⁴⁰² Bu dönemden itibaren “işbirliği”nin kültürel boyutuna da ağırlık verilmiştir. Mitterrand’ın, silah ticareti yapan⁴⁰³ oğlu Jean Cristophe Mitterrand’ı Afrika Özel Danışmanı olarak ataması ise eleştirilen bir başka adım olmuştur. Dolayısıyla Mitterrand devrinde önceki dönemlerin ideallerine bağlılık göstermenin ötesine geçilmiş, Batı Afrikalı liderlerle kurulan özel ve mahrem ilişkileri, Fransa’nın askeri müdahaleleri, kültür politikaları daha da derinleştirilmiştir. Mitterrand’ın Afrika siyasetini şekillendiren Fachoda sendromu Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle de nihayete ermemiştir. Fransa’nın, 1987 yılında Burkina Faso’da sosyalist diktatör Thomas Sankara’nın devrildiği ve öldürüldüğü darbeye açık desteğinin, “solcu” Mitterrand döneminde gerçekleşmesi Fachoda sendromuyla ilişkilendirilmektedir.⁴⁰⁴

Mitterrand döneminin iki önemli gelişmesi 1990’larda meydana gelmiştir. İlki, Soğuk Savaş’ın hemen ertesinde, 1990 yılında Fransa-Afrika Zirvesi’nde yaptığı “La Baule” olarak bilinen konuşmasıydı. Bu konuşmada Mitterrand “otoriter yönetimlere yönelik yardımların kesileceğini, Fransız yardımlarının demokratikleşme yolunda cesur adımlar atan Afrikalı devletlere yöneleceğini” açıklıyordu. Demokratik ve temsiliyetçi bir siyasi sistemi, çok partili hayatı, yargı bağımsızlığını, serbest ve adil seçimleri, basın özgürlüğünü ve sansürün reddini de şart koşuyordu.⁴⁰⁵ Ancak, tek kutuplu dünyaya geçişin ürettiği koşullar dahilinde yapıldığı anlaşılan bu konuşma, statükoların yıkıldığı 1990’ların krizli yıllarında Fransa’nın görmezden geldiği bir resmi ilana dönüşmüştür. Bunun en önemli kanıtı 1990’larda artan askeri darbelerde stratejik tercihlerini ön plana çıkarması ve self-determinasyon ilkesini ihlal ettiği Ruanda krizi ve soykırımındaki olumsuz rolü olmuştur.

Bu yeni dönemin diğer mühim gelişmesi 1994 yılında yürürlüğe giren ikinci Livre blanc’tır. İkinci Beyaz Kitap’ta Afrika’ya dair çıkarların, askeri olarak varlığın ve müdahalelerin önemi daha net biçimde vurgulanmaktadır.⁴⁰⁶ Afrika kıtasının, daha

⁴⁰² GOUTTEBRUNE François, *La France et l’Afrique: le crépuscule d’une ambition stratégique ?*, Politique étrangère, Vol. 67, No. 4, 2003, Institut Français des Relations Internationales (IFRI), Paris, s. 1042.

⁴⁰³ Que Fait La France En Afrique?: *La Françafrique, ou la face cachée de la politique française en Afrique*, Renseignement Généraux, Mart 2008, Paris, s. 11.

⁴⁰⁴ BEUCHER Benoît, 2010, *La Françafrique, entre mythes et réalités*, IMAF, Paris, ss. 43-44.

⁴⁰⁵ SCHMIDT, 2013, ss. 188-192.

⁴⁰⁶ Fransa Cumhurbaşkanlığı, *Le Livre blanc sur la défense de 1994*, (Çevrimiçi), <http://www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/pdf/le-livre-blanc-sur-la-defense-1994.pdf>, 16.2.2018.

doğrusu eski Fransız Batı Afrikası'nın, dış politika ve savunma öncelikleri içindeki yeri ve savunma antlaşmalarının daha verimli şekilde yenilenmesi zarureti bu belgede vurgulanmıştır. Afrika'da üs ve asker bulundurmanın gerekliliği, kriz anlarında veya önleyici müdahalenin kaçınılmazlığı, Fransız Ordusu ile Afrika orduları arasındaki ilişkilerin yardım, tatbikat ve müşterek operasyonlar temelinde daha da geliştirilmesinin önemi de aynı metinde ifade edilmektedir.⁴⁰⁷ Ayrıca, Afrikalı askerlerin eğitime ve orduların profesyonelleşmesine yönelik destek de bu çerçevede yeniden gündeme alınmıştır. İkinci Beyaz Kitap'ta uluslararası medya ile istihbarat faaliyetlerinin giderek güç veya zayıflığın kaynağı haline geldiğine bilhassa dikkat çekilmektedir. 1972 Beyaz Kitabı'nda yere almayan bu iki faktörün hızlı ve yerinde müdahaleler için lüzumlu bulunduğu dile getirilmektedir.⁴⁰⁸ Ancak demokratikleşmeye ve Fransa'nın çıkarlarına aykırı durumlarda devreye girmesi planlanan müdahalenin, somut olarak hangi hallerde gerçekleşeceği, söz gelimi askeri darbelerde net olarak hangi tavrın takınılacağı metinde yer almamaktadır.

2000'li yıllara girildiğinde dünyada artık yükselişte olan terörizm söylemi, Giscard D'Estaing döneminden beri operasyonlarını sınırlandırmayı ve düşük bir yoğunlukta gerçekleştirmeyi hedefleyen Fransa'nın yeniden De Gaulle çizgisine ulaşmasına neden olmuştur. Art arda gelen iki sağcı Cumhurbaşkanı Chirac-Sarkozy dönemlerinde Fransa, özellikle Batı Afrika'daki askeri faaliyetlerini artırmıştır. 1997'den itibaren bölgedeki yedi ülkedeki askeri üslerde görev yapan kuvvetlere 8500 Fransız askeri ilave edilmiştir. Afrika'nın geneli ile ilişkilerde Savunma, Dışişleri ve Ticaret bakanlıkları yeniden İşbirliği Bakanlığı'nın önüne geçirilmiştir. RECAMP Programı'nın (Renforcement des Capacités Africaines de Maintien de la Paix – Barışın Tesisini İçin Afrikalı Askeri Kapasitelerin Güçlendirilmesi) hayata geçirilmesi ile Afrikalı askerlere yönelik eğitim-donat etkinliği artırarak sürdürülmüştür.⁴⁰⁹ Chirac'ın 2002 yılında yaptığı bir konuşma, Afrika'da yükselen rekabete mukabil daha mücadeleci bir tavır sergileyeceği şeklinde yorumlanmıştı: "Fransa, Afrika'nın modern dünyaya entegre olması için elinden gelen çabayı göstermiş; kıtadaki krizlerin çözümünde masada ve sahada en önde olmuş; bu ülkelerin karşılaştıkları zorlukları ve çatışmaları aşmalarında destek olmuş ve uluslararası mercileri seferber etmiştir. Güçlü kuzey devletlerinin istikrarlı ve

⁴⁰⁷ *Le Livre blanc sur la défense de 1994*, ss. 43-44.

⁴⁰⁸ *Le Livre blanc sur la défense de 1994*, s. 5 ve s. 20.

⁴⁰⁹ UTLEY Rachel, *Franco-African Military Relations: Meeting the Challenges of Globalisation?*, Modern & Contemporary France, Vol. 13, No. 1, February 2005, Paris, ss. 29-30.

müreffeh Afrika'ya duydukları ihtiyaç arttıkça, Afrikalı devletlerin bize duyduğu ihtiyaç da hatırlatılacaktır".⁴¹⁰ Chirac'ın, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Fildişi Sahili'ndeki askeri müdahaleleri rekabet açısından gerekli mesajı verme amacı taşımaktaydı.⁴¹¹ Sarkozy ise, Fildişi Sahili konusundaki müdahaleciliği (Licorne Operasyonu) sürdürmekle beraber, Irak ve Libya'nın işgali ile Batı Afrika'dan daha fazla meşgul olmuştur. 2008 yılında ve Sarkozy iktidarı döneminde yürürlüğe giren Üçüncü Beyaz Kitap, 2000'lerin terör vurgulu ve çok taraflı siyaset ortamına uygun bir dille hazırlanmıştır. Bu üçüncü temel strateji metni, 2006 yılındaki "Terörle Mücadelede İç Güvenlik Beyaz Kitabı"ndaki önceliklerle hazırlandığından Sahraaltı Afrika bölümü "güvenlik" ağırlıklı olarak ele alınmaktadır.⁴¹² Sarkozy döneminde çerçevesi çizilen yaklaşım, François Hollande zamanında somutlaşmış, Serval ve Sangaris⁴¹³ gibi uzun soluklu askeri operasyonlar icra edilmiştir. Fransa'da son dönemin etkili ve şahin siyasetçilerinden Jean-Yves Le Drian'ın Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları Batı Afrika'da müdahaleciliğin artışına neden olan bir başka faktör olmuştur.⁴¹⁴

Tek başına Bokassa'nın hikayesi dahi, bilhassa ilk dönemlerinde Fransa'nın Afrika'daki askeri darbelerde oynadığı rolü ve realist stratejik eğilimlerini açıklamak için mühim bir örnek niteliğindedir. 1965'in son gününde Bokassa'nın, David Dacko'yu devirdiği askeri darbeden haberi olan Fransa Büyükelçiliği ve istihbarat birimleri açık biçimde Bokassa'yı desteklemişlerdir. Dacko'nun, Çin Halk Cumhuriyeti ile imzaladığı gizli antlaşmalarla gerilen ilişkiler, Soyvetler'den askeri yardım talebiyle iyice bozulmuştur. Fransa'nın hoşnutsuzluğu kadar, birkaç yıl evvel Fransa Ordusu'nda görev yapmakta olan subayların da tepkisini çeken Dacko, adeta Fransa'nın nezaretinde görevden uzaklaştırılmıştır.⁴¹⁵ Yerine geçen Bokassa ile yeniden tesis edilen sıkı ilişkiler, zamanla Giscard D'Estaing gibi siyasetçilerle özel finansal ve yolsuzluk ilişkisine dönüşmüştür. 1974 yılında kendisini Orta Afrika

⁴¹⁰ Fransa Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Konuşması, 29.8.2002**, (Çevrimiçi), <http://www.elysee.fr/rech/disc.php>, 15.6.2018.

⁴¹¹ SMITH Etienne, **Sous L'Empire des Armées: Les Guerres Africaines de la France**, Les Temps Modernes, 2017 n° 693-694, Gallimard, Paris, s. 26.

⁴¹² Fransa Cumhurbaşkanlığı, **Le Livre blanc de 2008, Défense et Sécurité nationale**, http://archives.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/2008/IMG/pdf/livre_blanc_tome1_partie1.pdf, 17.2.2018.

⁴¹³ Barkhane Operasyonu- 2014: Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya, Nijer; Serval Operasyonu 2013-2014: Mali; Sangaris Operasyonu – 2013: Orta Afrika Cumhuriyeti.

⁴¹⁴ SMITH, **2017**, ss. 26-27.

⁴¹⁵ Bkz. FRANÇAIS Jean, **Le Putsch de Bokassa - Histoire secrète**, Editions L'Harmattan, 2004, Paris.

Kralı ilan eden Bokassa, Kaddafi'nin desteğini arkasına alarak Fransa ile ters düşmüştür. Altı aylığına Müslüman da olan Jean Bédel Bokassa, Fransa ile yaşanan krizden pişman olsa da ilişkileri düzeltememiş, nihayetinde Fransız paraşütçülerin doğrudan müdahalede bulunduğu (Barracuda Operasyonu) bir askeri darbeye iktidardan uzaklaştırılmış, yerine de David Dacko getirilmiştir. Değişen şartlara göre alınan stratejik pozisyonların bir diğer delili ise, Fransa'nın desteğiyle ve darbeye antidemokratik biçimde iktidara gelen Bokassa'nın kendisini kral ilan ettiği dönemde hem Fransa'nın ulusal çıkarları hem de Valéry Giscard D'Estaing'in özel finansal ilişkileri ağır bir reaksiyon vermesini engellemiştir.⁴¹⁶ Fransa-Batı Afrika ilişkilerinin kişisel ve mahrem bir diplomasi şeklinde yürütülmesi esasına dayalı olması başka pek çok benzer olayı doğurmuştur.

Fransa'nın Batı Afrika güvenlik stratejisi içinde askeri darbelere yönelik tavrında engelleyici ve destekleyici pozisyonları farklı formlar altında da olsa gözlemlemek mümkündür. Togo'da 1990'ların başındaki askeri hareketliliklere tedbir olarak darbe girişimlerini engellerken, çıkarları açısından hayati öneme sahip ve stratejik müttefiki olmasına rağmen Fildişi Sahili'nde 1999 yılındaki darbeye adeta ses çıkarmamıştır. La Baule'deki demokratikleşme vurgusuna rağmen bu ülkeyle ikili ilişkilerini koruyan Fransa Hükümeti buna mukabil aynı ülkede 2002 yılındaki askeri darbe girişiminde Licorne askeri operasyonu ile engelleyici bir rol üstlenmiştir.

2.2.2.2. Fransa'nın Batı Afrika Siyasetinin İkili Niteliği

Fransa'nın Afrika'ya, daha da spesifik olarak ele alırsak çoğu Batı ve Orta Afrika'da bulunan Frankofon Afrika'ya yönelik dış politikasını belirleme yetkisi temelde 1958 anayasasının 14. ve 52. Maddelerine göre Fransa Cumhurbaşkanı'na aittir. Elysée Sarayı bünyesinde Afrika İşleri Özel Danışmanlığı (Cellule africaine de l'Elysée) makamı, Cumhurbaşkanı'nın verdiği özel yetkilerle Afrika politikasını ve bu konudaki tüm önemli kararları belirlemekte ve tatbikini devlet başkanı adına

⁴¹⁶ Jeune Afrique, **Ce jour-là: le 10 octobre 1979 éclate l'affaire des diamants entre Giscard et Bokassa**, 11.10.2011, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/189871/politique/giscard-bokassa-les-diamants-sont-ternels/>, 12.9.2018. Meşhur "Elmas Davası", Giscard D'Estaing'in Bokassa'dan elmasla üzerinden rüşvet aldığını Le Canard Enchaîné gazetesinin ortaya çıkarmasıyla Fransa tarihinin en büyük yolsuzluk vakalarından biri olarak kayıtlara geçmiştir. Nicolas Sarkozy'nin Libya lideri Muammer Kaddafi ile benzer ilişkileri de ifşa edildiğinde büyük etki uyandırmış, Sarkozy hükümetinin Libya işgali sırasında aldığı inisiyatifte bu durumun birinci derece faktör olduğu yorumları yapılmıştır.

denetlenmektedir⁴¹⁷. Quai d'Orsay ile özdeşleşen ve bu ifadeyle anılan Dışışleri Bakanlığı, Afrika politikasının belirlenmesi sürecine sınırlı bir katkı yapmasına rağmen diplomasiğin görünür yüzü olması bakımından önem arz etmektedir. Cumhurbaşkanı'nın, hükümet kabinesi ve parlamentonun önüne geçen bu irade biçimi, Afrika'nın Fransa için ifade ettiği büyük anlama binaen geliştirilmiştir. Ekonomik ve siyasi çıkarlar, güç ve güvenlik gereksinimleri Afrika'yı Fransa siyaseti için stratejik bir hedef haline getirmektedir. Söz konusu alana dair hassasiyetin düzeyi, devletin başı ve başkomutan olarak kabul edilen Cumhurbaşkanı'nı bu alanda tek yetkili kişi haline getirmektedir. Charles De Gaulle'ün devlet başkanlığından günümüze kadar görev yapan Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Danışmanlarının sahip oldukları imkân ve yetkiler tartışılmalı, şeffaf olmamakla eleştirilmiştir. François Mitterand'ın kendi döneminde oğlu Jean-Cristophe Mitterand'ı bu göreve getirmesi ve altı yıl bu görevde tutması da bu tartışmaları alevlendiren bir başka gelişme olmuştur. Başkan Mitterand, 1993 yılında Le Monde'a verdiği bir mülakatta kendisine Afrika politikası ve Dışışleri Bakanı'nın konumu sorulduğunda "politikaları yürütenin başı olarak kendisinin belirlediğini, elbette bakanların da görüşünü aldığını, fakat tek yetkilinin kendisi olduğunu" ifade etmiştir.⁴¹⁸ Gerçekten de Fransa cumhurbaşkanları için Afrika politikaları "kendilerine rezerve" bir alandır ve bu konuda yetkilerini paylaşmak istememişlerdir (domaine réservé). Zira Fransa'nın uranyum ihtiyacının üçte ikisini halen Nijer'den, üçte biri Orta Afrika'dan karşılanmaktadır. Çoğu eski sömürgesi olan Fransızca konuşan Afrika ülkelerinin, uluslararası toplumda ve bilhassa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Fransa'ya büyük bir avantaj sağladığını ve statüsünü sağlamlaştırdığı da bir vaki'dir. Ayrıca yükselen terör hareketlerinin Afrika'da ve Sahra bölgelerinde kendini göstermesi, Afrika ülkelerini Fransa'nın güvenlik stratejisinde önemli bir yere taşımaktadır. Dolayısıyla en önemli inisiyatif doğrudan Cumhurbaşkanı'nın alması, kıtaya atfedilen ehemmiyetin işaretidir. Fakat kurumlara değil de siyasetçilerin şahsi tercihlerine terk edilen "rezerve" alanların varlığı, ilişkinin her iki tarafında da özel/kişisel çıkar alanlarını kaçınılmaz biçimde üretecektir.

Fransa Cumhurbaşkanı ve yetkilendirdiği Afrika Özel Danışmanı'nın domine ettiği Afrika politikasında, hiyerşinin daha altında Dışışleri Bakanlığı, Millî Savunma

⁴¹⁷ KROSLAK Daniela, **France's Policy towards Africa: Continuity or change?**, in Africa in International Politics – External Involvement on the Continent (Ed. TAYLOR Ian and WILLIAMS Paul) Routledge: Taylor and Francis Group, Londra-New York, 2004, ss. 61- 82.

⁴¹⁸ KROSLAK, a.g.e., s. 62.

Bakanlığı, Kalkınma ve İş birliği ile Hazine ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, DGSE (Direction Générale de la Sécurité Extérieure – Dış Güvenlik Genel Müdürlüğü) başta olmak üzere Fransız istihbarat birimleri, AFD (Agence française de développement – Fransa Kalkınma Ajansı) gibi ilgili kamu kuruluşları ve ilişkili özel kuruluşlar/aktörler bulunmaktadır.⁴¹⁹ Dış politikanın konvansiyonel araçları olan diplomasi, resmi dış yardım faaliyetleri, sivil ve askeri misyonlar, istihbarat ve özel sektör faaliyetleriyle bu şekilde tamamlanmaktadır. Afrika Özel Danışmanı'nın fonksiyonunu icra etme yolunda Afrika politikasının kamu ve özel tüm paydaşlarıyla doğrudan irtibata geçebilmesi büyük bir hareket kapasitesine ulaşmasını sağlamaktadır. Afrika Özel Danışmanı ayrıca Afrikalı siyasi ve liderler, kamu idarecileri, hatta Afrikalı siyasi-askeri elitin aileleriyle doğrudan bağ kurabilmesi Fransa-Afrika ilişkileri üzerinde tam bir hakimiyet kurmasıyla sonuçlanmaktadır. Marchal'a göre, Fransa'nın Afrika politikasında aktörlerin çokluğu, "resmi olarak beyan edilmiş politik önceliklerin seyretilmesine, kimi zaman göz ardı edilebilmesine" yaramaktadır.⁴²⁰ Böylece kişisel-kurumsal nüfuz ve "gizli ittifaklar" daha rahat işleyebilmekte, bu durum Afrikalı liderlere de kişisel menfaat sağlama açısından kolaylıklar sağlamaktadır. Afrika politikasının resmi ve beyan edilmiş kısmı formel aktör ve süreçlerle yürütülürken, gayri resmi kısmı tamamen siyasi elitler arasında ve örtük olarak yürütülmektedir. Fransızların sömürge döneminin sona ermesinden itibaren kıtaya yönelik yaklaşımının ikili niteliği, söz konusu resmi ve gayriresmi yüzleriyle kendisini göstermektedir.

Resmi politika sömürge sonrası Frankofoni (La Francophonie) gibi kültürel içerikli söylemlerle politik (parlamentolar, resmi işbirliği örgütleri, kurumlar, ikili ve çok taraflı ilişki platformları) çerçevelerde iş birliği söylemleriyle yürütülürken, gayri-resmi politika ise Afrikalı siyasal ve üst düzey bürokratik elitlerle kurulan kişiselleştirilmiş diplomasi yöntemiyle sağlanmaktadır. Gayri-resmi Afrika politikasının en önemli özelliklerinden birisi de Fransa'da denetim vazifesini yerine getiren Parlamento, yargı organları ve bakanlıkların devre dışı bırakılmış olmaları, dolayısıyla denetimsiz ve kapalı/örtük olmalarıdır. Hukuki zemin olarak ikili ve çok taraflı resmi antlaşmalar elbette parlamentoların onayına tabidir, fakat icraatın her aşamasında Parlamento denetimi değil, yürütme organlarının kararları öne

⁴¹⁹ KROSLAK, a.g.e., ss. 62-63.

⁴²⁰ MARCHAL R., **France and Africa: The Emergence of Essential Reforms?**, International Affairs, 74-2, Oxford University Press, 1998, ss. 355-72.

çıkılmaktadır. Dolayısıyla Fransa'nın resmi olarak belirlenen ve yürütülen görünür Afrika siyaseti, gayri resmi siyaseti olan Fransafrik'ten (La Françafrique) ayrılmaktadır. Fransa'nın, Afrika siyasetinin ikili niteliği bu ayrımın getirdiği sistemik karakterden beslenmektedir.⁴²¹

Fransafrik ifadesi, Fildişi Sahili'nin eski Devlet Başkanı Félix Houphouët-Boigny'nin, bağımsızlıktan hemen sonra Fransa ile ilişkilerin derinliğini ifade etmek için kullandığı bir tabirdir⁴²². Fakat 1990'larda Fransa-Afrika ilişkilerini irdeleyen metinlerde, yeni sömürgecilik vurgusu için kullanılmaya başlanmıştır.⁴²³ Fransa'nın Afrika eliti ile kurduğu kişisel, gizli/örtük ilişkileri, denetim dışı bırakılan askeri ve siyasi faaliyetleri için Fransafrik terimini kullanmak bu çalışmanın çerçevesini belirlemek açısından da faydalı olacaktır. Fransa'nın Afrika'daki militarizmi ve müdahaleciliğinin sınırlarını ve imkanlarını genişleten temel faktör Fransafrika yaklaşımı olmuştur. La Francophonie ile kültürel arka plan kazandırılan Afrika politikası resmi fonksiyonlarıyla ilerlerken, Fransafrika tutumu bu politikaya serbestlik ve derinlik kazandırmaktadır.

Tablo 2.5. Fransa'nın Afrika Politikasının İkili Niteliği

Fransa'nın Resmi Afrika Politikası	Fransafrika
La Francophonie	Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel
Dışişleri Bakanlığı	Danışmanlığı'nın Kişisel İlişkileri
Ticaret Müşavirlikleri	DGSE ve diğer istihbarat birimleri
İşbirliği Bakanlığı	Askeri üsler
Dış Yardımlar (Kalkınma Yardımları, Yerinden Yönetim İş birliği, Askeri ve	Özel güvenlik şirketleri
	Profesyonel askeri danışmanlar ve paralı

⁴²¹ BAYART Jean François, **Réflexion sur la politique africaine de la France**, Politique Africaine, no. 58, Paris, 1995, s. 46.

⁴²² BAT Jean-Pierre, AIRAULT Pierre, **Françafrique: Opérations secrètes et affaires d'Etat**, Tallandier, Paris, 2016, s. 8.

⁴²³ 1990'larda yazar François-Xavier Verschave ve yeni sömürgecilik karşıtı Survie hareketinin gayretleriyle literatüre kazandırılan çalışmalar pek çok konunun aydınlatılmasını sağlamış, Fransa Devleti "Françafrique" olgusunun varlığını resmi olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un, Burkina Faso'daki "Fransafrik sona erdirilecek" açıklaması için bkz: TV5 Monde: Emmanuel Macron revendique une rupture avec la Françafrique à Ouagadougou, 28.11.2017, (Çevrimiçi), <https://information.tv5monde.com/afrique/video-emmanuel-macron-revendique-une-rupture-avec-la-francafrique-ouagadougou-206281>, 4.10.2018.

Bürokratik Yardımlar)	askerler Silah ticareti

Kaynak: Bagayoko-Penone, 2003.

Fransa'nın Afrika'ya yönelik resmi dış politikası çoğunlukla Dışişleri Bakanlığı ve Afrikalı liderlerin dış yardımla ilgili olduğu için "daha çok kendilerinden gördükleri" İşbirliği Bakanlığı ile yürütülmüştür.⁴²⁴ Resmi mesaj ve açıklamalardan, ikili ve çoklu antlaşmalardan sorumlu olan Dışişleri Bakanlığı ile dış yardım projelerinin gerçekleşmesinden sorumlu İşbirliği Bakanlığı arasında zaman zaman hedeflerin ayrışmasından ötürü sorunlar ortaya çıkmaktaydı ve bu sorunlar 1990'lı yıllarda iki "cohabitation"⁴²⁵ döneminde siyasi görüş farklılıklarından dolayı⁴²⁶ olabildiğince artmıştı. Bundan dolayı Lionel Jospin, başbakanlığı döneminde İşbirliği ve Frankofoni Bakanlığı'nı, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir genel müdürlüğe dönüştürme girişiminde bulunmuş, bu talep Chirac tarafından veto edilmiştir. Bugün resmi dış yardım faaliyetlerini merkez teşkilatı adına Fransa Kalkınma Ajansı (AFD) koordine etmekte, Fransa'da yerel yönetimler ve STK'lar bu alanda büyük katkı yapmaktadırlar. Siyasi iktidarlar ve konu hakkındaki düşünceler kısmen değişime uğramış olsa da dış yardımlar Fransa'nın Afrika siyaseti üzerinde oluşturduğu nüfuz bakımından önemini hep korumuştur. Arka bahçe (pré carré) siyaset fikri de "yardım eden Fransa" imgesiyle şekillenmektedir. Sekou Touré döneminde Gine'ye yönelik yaptırımlar da bu yardımların bir baskı aracına dönüşebildiğini kanıtlamaktadır.⁴²⁷

Afrika ülkelerinde kalkınma ve siyasi gelişim açısından hayati bir öneme sahip dış yardımlar, kamu işlevinin yerine getirilmesi konusunda dahi son derece önemlidir. Bürokrasinin en temel ihtiyaçlarının karşılanması, gıda ve sağlık alanlarında sürdürülebilir kalkınma projeleri, yerel yönetimlerin kendi aralarında

⁴²⁴ KROSLAK, 2004, s. 63.

⁴²⁵ Cohabitation: Yarı başkanlık hükümet sistemine sahip Fransa'da, Başkanlık ve Parlamento'da çoğunluğun farklı partilere geçmesi nedeniyle Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet Kabinesi'nin, dolayısıyla yürütmenin ayrışması anlamına gelmektedir. Fransa'da şimdiye dek üç "cohabitation" dönemi yaşanmış ve Başkanlık ile Parlamento seçimlerinin aynı tarihte yapılması kararlaştırılarak sorun giderilmiştir.

⁴²⁶ O dönem Lionel Jospin'in temsil ettiği modernistler ile Jacques Chirac'ın temsil ettiği gelenekselciler arasında, cohabitation'un sunduğu imkanlar dahilinde bir mücadele yaşanmıştır. Akabinde ise Chirac'ın, Gaullcü eğilimlerinin ağır bastığı bir siyasi ortam söz konusu olsa da, Jospin'in bahsi geçen teklifi hayata geçirilmiştir.

⁴²⁷ MARTIN, 1985, s. 191.

temel hizmetlerin sağlanması konusundaki iş birliği gibi adımlar rakamsal büyüklükleri nispetinde Fransa'yı Afrika siyasetinde yadsınamaz bir faktör haline getirmektedir. Bağımsızlıkların kazanılmasının hemen ertesinde imzalanan askeri teknik ve iş birliği antlaşmaları ise, büyük çoğunluğu Fransa ordusunda görev yapmış Afrikalı subayların kışladaki günlük işleyişten eğitim, tatbikat ve hareketlara kadar icra edilen fonksiyonlarda en önemli destek anlamına gelen yardım projelerini başlatan adımlar olmuştur. Fransız askeri danışmanlar ve Fransa'nın resmi yardımlarının, Afrika ulusal ordularının oluşumundaki katkıları tartışılmaz bir mahiyet kazanmıştır. Bu durumun etkisinin farkında olan Fransa devleti, yardımlar konusunda oldukça titiz davranmış ve sürekliliğini ihmal etmemiştir.⁴²⁸

Afrika, Fransa siyaseti için bağımsızlık süreçlerinden sonra çok daha fazla anlam kazanmıştır. Cezayir dışında bağımsızlıkların sancısız bir şekilde idare edilmesini planlayan Fransa Cumhurbaşkanı General Charles De Gaulle, bağımsızlık sonrasını da belli bir bağımlılık ilişkisini diri tutacak şekilde kurgulayarak bugünkü Fransa-Afrika ilişkilerinin temellerini atmıştır. De Gaulle'ün ihdas ettiği Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Danışmanlığı makamı, Afrika'nın özel konumuna uygun bir hamle olarak görülmektedir. Stratejik askeri üslerin korunması, dış yardım mekanizması, yoğun ticari ve siyasi ilişkilerin yanı sıra Fransafrika politikası bağlamında da örtük müdahalelerin yaşandığı ilk dönem, bu ilişki sisteminin kurucu babası olarak görülebilecek olan De Gaulle dönemine aittir.⁴²⁹ Çift kutuplu Soğuk Savaş döneminin zorlu ortamında Afrika'daki nüfuzunu koruma mücadelesi veren Fransa, De Gaulle ile başlayan ve ikili niteliğe sahip Afrika politikasının yararını nüfuzunu büyük ölçüde koruyarak görmüştür. De Gaulle sonrasında Georges Pompidou'dan Emmanuel Macron'a kadar tüm Fransa Cumhurbaşkanları Afrika konusunda pro-aktif bir siyaset izlemişler, ancak yalnızca sağcı iktidarlar korunmacı-müdahaleci görünümlelerinden ötürü Gaullecü olmakla eleştirilmişlerdir. Soğuk Savaş ortamındaki Afrika siyasetiyle ilgili en önemli detaylardan biri de Fransa'nın bu dönemde müttefik rejimlerin niteliğini göz ardı etmesi, hatta çoğunlukla sürdürülebilir ilişki kurduğu otoriter rejimleri tercih etmesidir.

⁴²⁸ GREY Robert D., **A Balance Sheet on External Assistance: France in Africa**, The Journal of Modern African Studies, 28-1, Cambridge University Press, 1990, s. 102.

⁴²⁹ BOURMAUD Daniel, **La Politique africaine de Jacques Chirac: les anciens contre les modernes**, Modern and Contemporary France, NS4-4, 1996, s. 436.

Yardım ve ticaret faaliyetlerinin, ikili ve çoklu antlaşmaların inşa ettiği resmi ilişkiler ile daha mahrem ilişkilerin barındığı gayrı-resmi politika arasında kimi zaman örtüşmeler gözlemlense de devlet kurumlarıyla çıkar ayrışmasına düşen siyasi ve bürokratik elitlerin farklı yönde hareket etmeleri söz konusu olmuştur. Fransafrika, Fransız üst otoritelerinin Batı Afrikalı muhataplarıyla kişiselleştirilmiş ve mahrem bir iletişim kurmalarını sağlamıştır ve bu ilişki biçimi özellikle Batı Afrika'da iç siyasi koşullara yoğun biçimde etki etmiştir.

2.2.2.2.1. Fransa-Batı Afrika İlişkilerinin Resmi Boyutu: Ekonomik İlişkiler ve “La Francophonie”

Bağımsızlıklarını ilan eden ve Gine hariç Fransa ile güçlü ilişkiler sürdürmeyi taahhüt eden Batı Afrikalı devletlerle yapılan antlaşmalar bu ilişkilerin resmi temelini teşkil etmekteydi. Communauté'nin kurulmasıyla bu devletlerin oluşumlarında Fransa'nın tercihlerinin yansıtıldığı bir hazırlık süreci de başlatılmıştır. Yeni devletlerde yönetici sınıf olarak ortaya çıkanların büyük bölümü eğitimlerini Fransa'da almış, kültürel çevre itibarıyla Fransa'ya yakın kişilerdi. Birçoğu Fransa'da devlet kurumlarında ve Parlamentoda görev yapmıştı. Hatta Kamerun Cumhurbaşkanı Paul Biya gibi istihbarat kurumlarında çalışanlar da olmuştur, fakat kimi yazarlara göre bu devletlerin çoğunun devlet başkanları Fransız istihbarat servisi DGSE'de çalışmışlardır.⁴³⁰ Bu bilginin doğruluğu tartışmalı bile olsa Communauté'nin sömürgeciliği bitirme hazırlığının Batı Afrika için değil, Fransa için yapıldığını en tepedeki resmi görevli şahıslar da kabul etmektedirler.⁴³¹ Afrika'daki eski sömürgelerine yönelik “arka bahçe” (pré carré) tutumu, bu dönemde başlamış, resmi ilişkiler ve bu ilişkilerdeki üstünlüğünü işbirliği antlaşmaları ile garanti altına almıştır.

Batı Afrikalı devletler ile Fransa arasındaki en temel antlaşmalardan biri de “Frank Bölgesi”ne yönelik olanıdır. Resmi olarak 1939 itibarıyla sömürge topraklarda kullanılmaya başlayan Fransız Frank'ı, yerini sömürgecilik sonrası bir başka ortak para birimi olarak Frank CFA'ya bırakmıştır. O dönem UMOA (Union monétaire Ouest africaine – Batı Afrika Parasal Birliği) üyesi ülkeler Benin, Burkina Faso,

⁴³⁰ SMITH Stephen, GLASER Antoine, *Ces Messieurs Afrique. Le Paris-Village du continent noir*, Editions Calmann-Lévy, Paris, 1997, s.104.

⁴³¹ FOCCART, 1995, ss. 203-230.

Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal ve Togo⁴³² 1963 itibariyle bu para birimini kullanmaya başlamışlar, 1973 yılında Fransa ile imzalanan antlaşma ile de uygulamayı kurumsallaştırmışlardır.⁴³³ 1960-1962 yılları arasında bu devletlerin her biriyle ekonomik ve finansal işbirliği antlaşmalarını tamamlayan Fransa, hem ticari olarak önemli imtiyazlara sahip olmuş hem de Batı Afrika Merkez Bankası kararlarına etki edebileceği bir noktaya ulaşmıştır.⁴³⁴ Bunun bir sonucu olarak Frank CFA günümüzde dahi Fransa'da basılmaktadır. 1973 antlaşmasının neticesinde Frank CFA ile Fransız Frangı sabit kurdan işlem görecektir; Fransa, Frank CFA'nın uluslararası çevrilebilirliği konusunda yardımcı olacak; para politikalarında tarafların oluşturduğu Bakanlar Konseyi yetkili olacaktır. 1973'te yapılan bir başka antlaşma ile Fransa Hazinesi'nde hareketleri yönlendirebilmek amacıyla ve Batı Afrika Merkez Bankası adına "ortak operasyon hesabı" açılmıştır. Para politikalarındaki birliktelik ve entegrasyon sağlandıktan sonra 1980'lerde başka bir aşamaya geçilmiştir. Fransa'nın da teşvikleriyle IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası'nın öncülüğünde Batı Afrika'da "yapısal düzenlemeler" (ajustement structurel) içeren reformlar icra edilmiştir. Finansal devrimin bölgede olumlu sonuçlar vereceği düşünülmüş, fakat reformlar kamu maliyesinin düzenlenmesinde Fransa ve uluslararası finans kurumlarının daha fazla söz sahibi olmasından, ekonomiye çok taraflı müdahaleden başka önemli bir netice elde edilememiştir. Makro-ekonomik dengesizlikler, kamu bütçe açığının artışı, faizlerin yükselmesi ile bunlara bağlı olarak borçların ciddi şekilde artması gibi olumsuz neticeler doğurmuştur.⁴³⁵ 1990'larda neo-liberal ekonomiye geçişte Fransa'nın baskılarını artırdığını gözlemlemek mümkündür. 1993 yılında Fransa Başbakanı Edouard Balladur'un açıkladığı Abidjan Doktrini, serbest ticaret adına piyasanın daha fazla liberalleşmesini öngörmektedir. Bunu takiben Fransa'nın, Gana ve Nijerya gibi Fransızca konuşmayan Batı Afrika ülkelerine yönelik ticari açılımı ve Frank CFA'nın devalüasyonu önemli gelişmeler olarak kayda geçmiştir. Bilhassa François

⁴³² Portekiz eski sömürgesi olmasına rağmen Gine-Bissau'da Birliğe katılmış ve aynı para birimini kullanmaya başlamıştır.

⁴³³ Fransa Dışişleri Bakanlığı, **Accord de Coopération Entre La République Française et Les Républiques Membres de L'Union Monétaire Ouest-africaine**, 14 Kasım 1973, (Çevrimiçi), https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/util/documents/accede_document.php?1548272776765, 23.10.2018.
https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/util/documents/accede_document.php?1548272776765

⁴³⁴ KROSLAK, **2004**, s. 71.

⁴³⁵ FOUNOU-TCHUIGOUA Bernard, **L'échec de l'ajustement en Afrique**, Alternatives Sud, Vol. 1, Kasım 1994, Cahiers édités par le Centre Tricontinental, Louvain-la-Neuve, 1994, ss. 1-11.

Mitterrand, CFA'nın devalüasyonu konusunda ısrarcı olmuş, otuz yıldır geçerli olan sabit kurdaki oynama ile Frank CFA %50 değer kaybına uğramıştır.⁴³⁶ Geleneksel olarak kabul edilen ekonomik ilişkiler bakımından bir kırılma sayılan bu adımlar, Fransa için göreceli biçimde güç kaybına neden olmuş, ABD ve Çin gibi büyük ekonomik aktörlerin Batı Afrika'ya daha çok yerleşmesiyle neticelenmiştir. La Baule Konuşması ile başlayan "normalleşme" sürecinin devamı olarak görülen bu gelişmelerin sonuçlarından endişe eden Fransa, işbirliği çerçevesindeki faaliyetleri artırarak gücünü yeniden pekiştirme yolunu tercih etmiştir.⁴³⁷

Fransa'nın, çoğu Fransızca konuşan Batı Afrika ülkelerine yönelik kültür siyaseti, bölge devletleriyle ilişkilerine önemli bir boyut kazandırmıştır. 1986 yılında Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın inisiyatifiyle gerçekleşen Birinci Francophonie Zirvesi'ne 18'i Sahraaltı Afrika ülkesi olmak 33 ülke katılmıştır. Fransa'nın üst otorite olarak görüldüğü çok taraflı bir işbirliği biçimi olan Francophonie, eğitim, kültür ve iletişim endüstrilerine odaklanmakta, teknolojik gelişimin ortak kültüre katkısını öne çıkarmaktadır. İşbirliği faaliyetleri içinde kültürel etkileşim ve Fransız dilinin yaygınlaştırılması Afrika'daki projelerde sıkça tekrarlanan bir kriter olmuştur. Afrika'nın çok dilli, çok etnik yapılı toplumsal yapılarında ulusal birliği korumakta zorlanan Batı Afrikalı liderler için Fransızca ortak bir dil olarak her zaman avantajlı bir seçim olarak görülmüştür. Fransa'nın pek çok hamlesinde bölge ülkelerine sunduğu avantajlar gibi Francophonie de imkanlar barındırmaktadır. Buna karşın Fransa'nın üye ülkeler üzerindeki korunmacı tavrı ve politik önceliklerine dahil olmaları Francophonie ile etkili bir platforma kavuşmuştur. Esası, Fernand Braudel'in ifadesiyle "Fransa, Fransızcadır" sözüyle açıklanabilecek kültür tabanlı yaklaşım, sömürgecilik geçmişinden de beslenmektedir. "Medenileştirme misyonu"ndan, La Francophonie'ye geçiş aşamalı biçimde de olsa lineer bir görünüme sahiptir. Ayrıca Fransa'nın nüfuz alanını koruma adına kültürel işbirliğinin boyutları, bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Mitterrand'ın ısrarının arka planında, Çin ve ABD'nin Afrika'da rekabete dahil olmasının da payı olmuştur.

Francophonie'nin bir diğer işlevi de 1990'da La Baule ile başlayan resmi sürecin yürütücüsü bir platform oluşudur. 2000 yılında Mali'de kabul edilen Bamako

⁴³⁶ HIBOU Béatrice, 1995, *Politique économique de la France en zone franc*, *Politique Africaine*, No. 58, ss. 25–40; CHAFER Tony, **Franco-African Relations: No Longer So Exceptional?**, *African Affairs*, No. 101, 2002, s. 361.

⁴³⁷ BOURMAUD, 1996, s. 434.

Deklarasyonu, demokratik değerlere uymayan üyelere baskı içeren bir metindir ve dönemin baskın politik söylemleriyle uyum arz etmektedir. Bu dönemle birlikte, barış, insan hakları, demokrasi, sürdürülebilir kalkınma, ekonomi, dijital teknolojiler gibi konular daha çok gündeme gelmiştir. Normalleşme ve demokratikleşme temelinde geliştirilen La Baule döneminin mesajları kültürel dönüşüm üzerinden yayılacak şekilde La Francophonie'nin imkanları kullanılarak muhatap ülkelere iletilmiştir.

La Baule döneminin “ni ingérence, ni indifférence” (ne karışma ne umursamazlık) sloganının ne derece hayata geçirildiği ise bir başka tartışma konusu olmuştur. Batı Afrikalı devletlerin kendi iç krizlerinde, halihazırda askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel bir aktör olan Fransa'nın müdahil oluşu kaçınılmaz görülmekteydi. Nitekim bu ülkelerde cereyan eden zorlu gelişmelerde Fransa'nın müdahalesini talep eden siyasi ve askeri otoriteler genellikle var olmuştur. Dahası, 2000'lerden sonra kendisini daha fazla hissettiren rekabette yeniden alevlenen Fachoda Sendromu, Fransa'yı şiddet yanlısı bir siyasete sevk etmiştir. 2000'li yıllarda Moritanya'da 2005 ve 2008 askeri darbelerinin, bölgedeki küresel rekabete bağlı olarak gerçekleştiğine dair bir kanaat söz konusudur. Aynı dönemde Fransa, Batı Afrika'daki askeri varlığını artırmış ve terörizme karşı uzun yıllar sürecektir operasyonları başlatmıştır.

Fransa'nın, bölge ülkeleriyle dekolonizasyon aşaması öncesinde kurduğu “özel” ilişkiler; yoğun askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan tebarüz eden resmi ilişkileri zaman zaman destekleyen, kimi zaman da karşı etki uyandıran, fakat günümüze kadar Fransız nüfuzunun hâkim boyutunu teşkil eden ilişkiler olmuştur. Fransa'nın Batı Afrika ile ilişkilerinin ikili niteliğinin diğer yüzü olan gayrı-resmi ilişki biçimi, şüphe yoktur ki nüfuzunun en önemli kaynağıdır.

2.2.2.2.2. Fransafrika (Françafrique) ve Foccartizm

Fransa'nın Afrika politikasında gayrı-resmi ilişkilerin, detaylı biçimde ele alınan pek çok olayda resmi ilişkilere ağır bastığını görmek mümkündür. Özellikle eski Fransız sömürgesi devletlerle olan münasebetlerde elitler arası mahrem bağların varlığı, görünmeyen bir dış politika biçimi olan Fransafrika'yı (Françafrique)

doğurmuş, sistemleştirmiş ve kurumsallaştırmıştır.⁴³⁸ De Gaulle zamanından itibaren Afrika yönelik siyaset ve strateji, Fransa Cumhurbaşkanı'nın kendine münhasır bir alanı olarak görülmüştür.⁴³⁹ Kurumların devre dışı bırakıldığı ve özel ilişkilerin öne çıktığı Fransafrika, Fransa'ya yönelik yeni sömürgecilik suçlamasının da merkezine yerleşmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı'nın görevlendirdiği özel temsilciler, kurulan "hücre" ve ağlar, Afrikalı elitlerle kurulan yakın ilişkiler bu dış politika tarzını karakterize etmektedir. Fransafrika politikasının en önemli temsilcisi ise, bu düzenin kurucusu olarak kabul edilen Jacques Foccart'dır (1913-1997). 1958 yılında iktidara geldiğinde Communauté'yi, 1960'ta ise Cumhurbaşkanlığı bünyesinde bir "Afrika Dairesi" (Cellule africaine) kuran Charles de Gaulle, Communauté française'in Genel Sekreteri Foccart'ı Afrika Özel Danışmanı olarak (ayrıca Afrika ve Madagaskar İşleri Genel Sekreteri) atamıştır. Communauté'nin tasarımı ve yürütülmesi üzerinde ciddi bir ağırlığı olan Foccart, sömürgecilik sonrası dönemin Fransa açısından en verimli biçimde tamamlanması için büyük çaba sarf etmiştir ve başarıları sayesinde 1958-1974 yılları arasında görevde kalmıştır. "Bay Afrika" (Monsieur Afrique) olarak bilinen ve kendisinden sonra makamına getirilenlerin bu isimle anılmasına neden olan Foccart'ın yetkileri de olağanüstüdür. De Gaulle, göreve getirdiği Foccart'a Fransa Hazinesi ve istihbaratı üzerinde tam yetki sunmuştur.⁴⁴⁰ General De Gaulle'e sadakat, mahrem ilişkileri ve ağzı sıklığı, Afrika sathında iş bitiricilik ve "devletin bekası"na duyduğu bağlılık, kullandığı yetkiler karşılığında Foccart'ın en önemli karakterleri haline gelmiştir. Bir gazeteci olan Gilbert Comte'un şu sözü şöhretinin boyutlarını vurgulamaktadır: "Dakar ve Brazzaville arasında hiçbir darbe yoktur ki, Jacques Foccart hazırlığını ve yürütücülüğünü yapmakla suçlanmasın, bu darbeler Foccart'a atfedilmesin".⁴⁴¹ Çok net olan şudur ki Foccart'ın, Fransafrik olarak tanımlanan Afrika politikası içindeki anahtar konumu asla yadsınamaz bir mahiyet taşımaktadır. Afrikalı elitlerle kurduğu mahrem ilişkiler üzerinden pek çok müdahale gerçekleştirmiş, Fransızca konuşan Batı ve Orta Afrika ülkelerindeki siyasi olaylar üzerinde engelleyici ve teşvik edici bir kontrol düzeni kurmuştur. Foccart'ın kurduğu sistem içinde gerçekleşen pek çok

⁴³⁸ BADIE Bertrand, **New Perspectives on the International Order: No Longer Alone in This World**, Palgrave-Macmillan, Springer, 2019, ss. 112-113.

⁴³⁹ MCNAMARA, **1989**, ss. 214-215.

⁴⁴⁰ BAT, AIRAULT, **2016**, ss. 11-12. Aynı eserde Foccart için yapılan teşbihlerden biri de şu ifadedir: "Kardinal Richelieu'den bu yana istihbarat ve hikmet-i hükümet konusunda bu kadar yanıp tutuşan Foccart'dan başka kimse olmamıştır".

⁴⁴¹ BAULIN Jacques, *La Succession d'Houphouët-Boigny*, Editions Karthala, Paris, 2000, s. 7.

olay, dekolonizasyonun sömürgeciliğin yeni reformundan ibaret olduğu intibarı uyandırmaktadır. Pierre Messmer gibi siyasetçilerin, Maurice Delauney gibi diplomatların, Maurice Robert ve Bob Maloubier gibi üst düzey istihbaratçıların kendi anılarında verdikleri bilgilere göre Foccart, bazı hükümetleri devirme girişiminde bulunmuş, bazı doğrudan askeri müdahaleleri plan ve icrasını yönetmiş, bazı Afrikalı idarecileri düzenli olarak tavsiye ve talimatlarıyla kontrol altında tutmuştur.⁴⁴² Fransa eski Başbakanı Pierre Messmer'in anılarındaki ifadelerine göre Foccart, Fransa ile işbirliğine yanaşmayan Sékou Touré Gine'sine karşı 1958-1960 yıllarında hükümeti yıkma girişimlerinde bulunmuştur.⁴⁴³ Franc CFA kullanmayı reddederek Franc bölgesinden çıkan ve kendi milli parasını basan Gine'ye yönelik "Persil Operasyonu" Foccart'ın talimatıyla iki yıl boyunca sürdürülmüştür. Operasyonun hedefi, Fransa'da basılan sahte paraları Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklarla Gine'nin muhtelif şehirlerine serpiştirmekten ibarettir. Bir çeşit ekonomik savaş anlamına gelen bu müdahale Gine'ye büyük zararlar vermiş, 1970'lerde Fransa ile yakınlaşmak zorunda bırakan etkenlerden biri olmuştur.⁴⁴⁴ Ayrıca 1958-1968 yılları arasında Gine'ye yönelik yoğun bir karşı-istihbarat çalışması da söz konusudur. 22 Kasım 1970'te başkent Conakry'de gerçekleştirilen "Mar Verde Operasyonu" da dikkat çekici bir başka operasyondur. Sékou Touré hükümetinin kararıyla tutuklanan Cape Verde ve Gine-Bissau kökenli mahkumları hapisten çıkararak isyan ve darbe girişimine zemin hazırlama amacındaki operasyon, Sovyetlerin istihbarat paylaşımıyla ortaya çıkarılmış ve uluslararası bir skandala dönüşmüştür.⁴⁴⁵ Mali Federasyonu'nun dağılmasında, Kamerunlu sömürge karşıtı siyasetçi Félix-Roland Moumié'nin bir istihbarat operasyonuyla İsviçre'de zehirlenerek öldürülmesinde, 1963 Togo darbesinde, 1964'te Gabon'da gerçekleşen askeri darbe girişimine karşı askeri müdahalede, Nijerya İç Savaşı'nda Biafra'daki ayrılıkçı Igbo'lara verilen Fransız desteğinde, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde 1966 Bokassa darbesine verilen destekte, 1963 ve 1964 yıllarında Nijer'de Hamani Diori'ye yönelik askeri darbe girişimlerinin

⁴⁴² <https://www.youtube.com/watch?v=QCKQicjZUYA>, 3.8.2018. Fransa Devlet Televizyonu "Public Sénat" tarafından yayınlanan "**Jacques Foccart, L'Homme qui dirigeait l'Afrique**" belgeseli konu hakkında tanıklıklar içermektedir. Cedric Tourbe, Luarent Ducastel, K'ien Productions, Planète, Public Sénat. Filmdocumentaire.fr, Foccart, l'homme qui dirigeait l'Afrique, Cedric Tourbe, K'ien Productions, Planète, Public Sénat (Çevrimiçi), http://www.film-documentaire.fr/4DACTION/w_fiche_film/34464_1, 4.8.2018.

⁴⁴³ MESSMER Pierre, **Après tant de batailles: Mémoires**, Albin Michel, Paris, 1992, s. 239.

⁴⁴⁴ ROBERT Maurice, 2004, *Ministre de l'Afrique. Entretiens avec Alain Renault*, Editions Seuil, Paris, ss. 156-188.

⁴⁴⁵ BAT, AIRAULT, **2016**, ss. 53-58.

başarısızlığa uğratılmasında ve başka pek çok stratejik tavırda Foccart'ın kararlarının etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁶

Foccart'ın petrol ülkesi olan Gabon'daki etkisi oldukça dikkat çekicidir. Bölgedeki devlet başkanları arasında en yakın iki dostundan biri (diğeri de Fransa'nın Batı Afrika'daki en büyük destekçisi Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Félix Houphouët-Boigny) olan Gabon Devlet Başkanı Léon M'Ba'ya yönelik isyan ve darbe girişimleri Fransa tarafından sert şekilde bastırılmıştır. Bilhassa 1964 askeri darbesi Fransız Ordusu'nun kararlı müdahalesiyle durdurulmuştur. De Gaulle, bu askeri darbenin ABD ve CIA'nin desteği ile gerçekleşmekte olduğu kanaatini taşımaktaydı ki müdahalenin en önemli sebepleri arasında petrol rekabetinin varlığı da gösterilmektedir.⁴⁴⁷ Ayrıca, Léon M'Ba'nın önemli kararlar almadan önce Foccart'a danıştığı bizzat Foccart tarafından kabul edilmektedir.⁴⁴⁸ M'Ba'nın Fransa'ya yönelik abartılı sadakati Gabon'un kuruluşunda başlamış, Gabon yeni Anayasası Foccart'ın yardımcılarında hukukçu Yves Jouhaud tarafından hazırlanmıştır.⁴⁴⁹ Gabon-Foccart ilişkileri öyle bir seviyededir ki, sonunda Gabon, Fransa'da Foccartland olarak anılacaktır.⁴⁵⁰ Léon M'Ba'nın kırılğan iç siyasal düzende fazla dayanamayacağına kanaat getiren Foccart, M'Ba sonrasını da planlamış, Cumhurbaşkanı namzedi Albert (Omar) Bongo'yu Elysée Sarayı'nda adeta imtihana tabi tutmuştur.⁴⁵¹ Petrolden sonra ikinci stratejik kaynakları olan uranyumun tedarik edildiği Nijer ve Orta Afrika'da da kontrolcü bir tavır söz konusudur. Bokassa darbesinden haberdar olduklarını hem resmi yazışmalardan hem de Foccart'ın anılarından öğrendiğimiz Fransız idareciler bu darbe karşısında soğukkanlılıktan öte bir memnuniyet duyduklarını gizlememektedirler.⁴⁵² Bokassa ile

⁴⁴⁶ BAT, AIRAULT, **a.g.e.**, ss. 27-74; CHAFER Tony, **2002**, s. 346; MCNAMARA, **1989**, s. 180; SCHMIDT, **2013**, ss. 180-188.

⁴⁴⁷ SCHMIDT, **a.g.e.**, s. 184.

⁴⁴⁸ FOCCART, **1995**, s. 279.

⁴⁴⁹ FOCCART, **a.g.e.**, s. 239.

⁴⁵⁰ FOCCART, **a.g.e.**, s. 276. Gabon Büyükelçisi Paul Cousseran, görevini gelenekçi bir diplomat olan François Simon De Quirielle'e bıraktığı dönemlerde Léon M'Ba'nın zorlandığını ifade eden Foccart şu anekdotu anlatıyor: "Bir gün Léon M'Ba beni arayarak, büyükelçiye şikâyet etti. Ülkesindeki gündelik işleyişe dair taleplerini alışkanlığı üzere sayın büyükelçiye ilettiğinde "işgal ettiğim makam, beni sizin iç işlerinize karışmaktan men ediyor" cevabını almış. Bana adeta yalvaran bir sesle "rica ederim, bizi sömürge olarak gören temsilciler gönderin bize" demişti".

⁴⁵¹ FOCCART, **a.g.e.**, s. 278. Ayrıca Omar Bongo'nun Fransız istihbaratı SDECE tarafından itinayla seçildiğine dair bir kanaat de mevcuttur; SCHMIDT, **2013**, s. 184.

⁴⁵² <http://graphics.rfi.fr/centrafrique-1966-foccart-bokassa-dacko-de-gaulle-diaporama/> ; FOCCART, **a.g.e.**, s. 287.

kurulan yakın ilişkiler 1970'lerin ikinci yarısına kadar bozulmamıştır.⁴⁵³ Foccart, Nijer'le ilgili de ilginç bir bilgi aktarmaktadır: "Nijer Cumhurbaşkanı Hamani Diori'nin ofisinden Fransa Büyükelçisi'nin rezidansı ve yatak odasına doğrudan ve özel bir telefon hattı çekilmişti".⁴⁵⁴

Nüfuz yarışında öne geçmek isteyen Fransa, eski sömürgesi olmayan bir diğer petrol ülkesi Nijerya ile güçlü diplomatik ilişkiler kurmak istemiştir. Kalabalık nüfusu ve geniş petrol yatakları olan, dolayısıyla da insan ve enerji kaynağı olarak zengin Nijerya ile ilişkiler önemseniyordu, fakat Nijerya hükümeti nükleer denemelerden rahatsız olarak 1961 itibarıyla ilişkileri askıya aldı. Nijerya hükümetinden gördüğü muamele De Gaulle Fransa'sını hırslandırdı, ancak bunun en kayda değer neticesi Biafra Savaşı sırasında ortaya çıktı. Zengin petrol yataklarıyla bilinen Biafra'da Nijerya Hükümeti'ne karşı ayaklanan isyancıların en büyük destekçisi Fransa olmuştur. Fransa'nın, Gabon ve Fildişi Sahili ile yaptığı askeri işbirliği antlaşmalarında üçüncü ülkelere silah tedariki açıkça yasak olmasına rağmen, bu ülkeler üzerinde uzun süre Biafralılara silah sevkiyatı sağladı. De Gaulle'ün Afrika Özel Danışmanı Jacques Foccart'ın bizzat yönettiği sevkiyatlar 1968 sonbaharında haftada 300 tona kadar ulaşmaktaydı. Georges Pompidou'nun iktidara gelişiyle verilen destek azaltıldı ve yenilginin etkileri azaltılmaya çalışıldı. Fransa ve Nijerya arasındaki siyasi çatışmalar 1980'lere değin sürdü, ancak ekonomik ilişkiler siyasi olumsuzluklardan etkilenmedi⁴⁵⁵.

Foccart'ın, De Gaulle adına kurduğu bu Fransafrik düzeni, Fransa'nın eski sömürgeleriyle üstünlük ilişkisine dayanan bir sisteme işaret etmektedir. Fransafrik, Jacques Foccart ile öylesine özdeşleşmiştir ki, Afrika'ya yönelik her müdahalecilikte Foccartizm tartışması doğmaktadır.⁴⁵⁶ De Gaulle'ün, eski Fransız sömürgesi olan Afrikalı devletleri "kendine münhasır alan" (domaine réservé), Fransa Devleti adına da "arka bahçe" (pré carré) olarak görmesi, ilişki biçimini etkisi günümüze ulaşacak kadar köklü biçimde şekillendirmiştir. Başka bir deyişle, Fransafrik özünü kaybetmeyecek kadar güçlü biçimde hayata geçirilmiştir. Foccart, De Gaulle'ün sık tekrarlanan askeri darbeler karşısındaki tavrını şöyle ifade etmektedir: "Togo'da 1967 yılında Nicolas Grunitzky'nin, General Eyadéma tarafından devrildiği darbeden

⁴⁵³ FOCCART, **a.g.e.**, s. 219. Foccart, Jean Bedel Bokassa'nın tüm itirazlarına rağmen Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'e "baba" diye hitap ettiğinden bahsetmektedir.

⁴⁵⁴ FOCCART, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁵⁵ BAGAYOKO-PENONE, **2004**, ss. 34-35.

⁴⁵⁶ VERSHAVE François Xavier, **Ruineux foccartisme**, Survie, Mayıs 1997, ss. 115-120.

sonra ‘Madem, Communauté’nin devamını istemediler, o halde hepsi bu sınavdan geçecekler. Hepsi bu duruma maruz kalacak, hatta Senghor ve Houphouët-Boigny bile’”.⁴⁵⁷ Bu sözlerden De Gaulle’ün yalnızca kızgın olmadığı, aynı zamanda bir öngöründe bulunduğu da anlaşılmaktadır. Foccart ise, kendi dönemlerinde Fransa’nın askeri darbelerle yönelik yaklaşımının ilkesel değil pragmatik olduğunu şu sözlerle itiraf etmektedir: “Fransa, Afrika’daki askeri darbeleri şiddet içeren müdahalelerle engellemez, bunu tercih etmez. Bunun yerine bazı subayların arzu ve iştahlarını sakinleştirir. (...) Fransız birliklerinin (örneğin) Senegal topraklarını terk etmesinden itibaren, av hazır hale gelir”.⁴⁵⁸

1974 yılında Foccart’ın görev süresi sona ermiştir, fakat Foccartizm ve Fransafrik’in kendisinden sonra da devam ettiğini, bölgesel ve küresel koşullara uyum sağlayarak sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Zira Afrikalı elitlerle kurulan özel ilişkilerin sadece Fransa’nın çıkarları adına değil, kişisel çıkarlar adına da kullanılması söz konusudur. Valéry Giscard D’Estaing’in, Jean Bedel Bokassa ile arasında skandala konu olan “Elmas Davası”, Giscard D’Estaing yönetimini Bokassa’yı devirecek her girişimi destekleyecek bir duruma sokmuştur.⁴⁵⁹ Nihayetinde 1979 askeri darbesinde Fransa Ordusu, darbecilere fiili destek vermiştir. Benzer bir ilişki Sarkozy’nin Kaddafi Libya’sı ile özel ilişkileri ve Libya’ya askeri müdahale arasında kurulabilmektedir. François Mitterrand’ın, Foccart’ın yerine atayıp “Monsieur Afrique” payesi verdiği oğlu Jean Cristophe Mitterrand’ın illegal silah ticareti yapması ve Elf şirketinin icra kurulunda olması çoğu kez tartışma konusu olmuştur.⁴⁶⁰ Mitterrand’ın bu atamayla hem kendi kişisel çıkarlarını koruduğu hem de Afrikalı elitlerle “ailecek” ilişki kurduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

Foccart’ın, kendi zamanında destek verdiği ve zamanla daha da güçlenen paralı askerler de Fransafrikanın bir sonucu olarak görülmektedir. Afrika’daki en önemli paralı askerlerden biri olan Bob Denard, organize ettiği askeri darbeler ve

⁴⁵⁷ FOCCART, a.g.e., s. 270.

⁴⁵⁸ KIPRE Pierre, **Le témoignage de Jacques Foccart**, Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques, EHESS, 3-2002, s. 3.

⁴⁵⁹ Jeune Afrique, **Ce jour-là : le 10 octobre 1979 éclate l’affaire des diamants entre Giscard et Bokassa**, 11.10.2011, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/189871/politique/giscard-bokassa-les-diamants-sont-ternels/>, 12.9.2018. Giscard, gazetecilere yaptığı açıklamada “Evet, Bokassa’dan hediyeler alıyordum ama ne olduklarıyla ilgilenmiyordum. Ama sonunda gördüğünüz gibi Bokassa’yı biz devirdik” demiştir.

⁴⁶⁰ KROSLAK, **2004**, s. 64.

⁴⁶¹ CHAFER, **2002**, s. 347.

işgal hareketleriyle meşhurdur. 1977 yılında Komor Adaları'nda askeri darbe gerçekleştiren Denard, 1990'lara doğru Fransa devletinin yörüngesinden kopmuş ve yaptırımlara maruz kalmıştır. Paralı askerler, ülkesindeki iç krizlerden ve askeri darbeden kaygılanan devlet başkanlarının “muhafız alayı” hizmeti aldığı özel birlikler olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.

Askeri müdahaleler, açık ve örtük operasyonlar, otoriter rejimlere ve darbelere verilen destekler, statükoların oluşumunda oynanan kilit rol, Fransızca konuşan Batı Afrika ülkelerinde iç siyaset dizaynı sayılabilecek tedbirler ilk otuz yıl boyunca Fransafrika siyasetinin neticeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Fransa, Batı Afrika'nın sınırları ve siyasal sistemleri konusunda korunmacı bir yapı tasarlamış ve bunu Fransafrika araçlarıyla hayata geçirmiştir. 1990'lara gelindiğinde ise yeni şartlara bağlı olarak bu siyasette bazı değişikliklerin gerçekleşeceğine dair bir kanaat oluşmuştur. Bu kanaatin oluşumunda başta François Mitterrand'ın “La Baule” konuşması olmak üzere Fransız siyasi liderlerinin mesajları etkilidir. Fransa'nın, iş birliğini askeri alandan ekonomik alana kaydırmayı planladığını gösteren bu konuşmalar, müdahalelerin azalacağı hissi vermekteydi. Başbakan Lionel Jospin'in Fransafrika'yı ima yoluyla kabul ettiği konuşmasında “patronaj ilişkisine dayalı” (clientélisme) dönemin sona erdiğini, müdahale ve karışmanın artık olmayacağı, karşılıklı saygı ve çıkar dengesine dayalı bir ilişki kurulacağını ve Afrikalıların uluslararası kurumlardaki çıkarlarının artırılacağını ifade etmesi de olumlu bulunmuştur.⁴⁶² Jospin döneminde başlayan “çok taraflılık” vurguları hem uluslararası meşruiyet hem de Avrupa Birliği'nin etkinliğini artırma maksadı taşımaktaydı. Jacques Chirac'ın 2000 yılında “tek taraflı müdahaleler döneminin sona erdiği” açıklaması, Jospin'in açıklamalarıyla uyum göstermektedir.⁴⁶³ Fakat, Frank CFA'nın devalüasyonu, 1994 Ruanda soykırımında Fransa'nın yönlendirici ve destekleyici etkileri, Komor Adaları (1995) ve Kongo (1997) müdahaleleri Fransafrikanın devam etmekte olduğunu belgelemektedir.⁴⁶⁴ Aynı dönemde Fransa'nın engel olduğu veya tepkisiz kaldığı askeri darbeler de dikkate alındığında Fransa'nın müdahaleciliğinin süreceği, Fransafrikanın kökenlerinin çok derinlerde olduğu görülmektedir. Siyasetin, ilişkileri demokratikleştirme üzerine kurulan yeni söylemi, sahadaki pratiği yansıtmamaktadır. Ancak bu dönemden itibaren, 1996

⁴⁶² JOSPIN Lionel, *La Politique de défense de la France*, Défense Nationale, No. 53:11, Paris, 1997, s. 17.

⁴⁶³ KROSLAK, 2004, S. 68.

⁴⁶⁴ CHAFER, 2002, s. 358.

yılında Orta Afrika Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, "ilgili ülkenin talebi"yle çok taraflılığa daha çok başvurulduğunu belirtmek gerekir.

Yardımların Fransafrika üzerindeki rolü de ayrıca dikkate değerdir. Kurumlara ve uzmanlara yönelen dış yardımlar, paydaşların kapasitelerini üst düzeylere ulaştırmakla kalmamakta, doğrudan irtibat yoluyla Fransa ile özel ilişkiler kurmalarına da neden olmaktadır. Bürokratik kurumların siyaset karşısında güçlenmesiyle sonuçlanan bu prosedür, Fransa ile kişisel-kurumsal mühim ilişkilere sahip bir otoriteryanizme de kapı aralayabilmektedir. Batı Afrikalı sivil-askeri bürokratlar ve iş adamları ile kurulan ilişkiler Guillermo O'Donnell'in iddialarını doğrulayacak biçimde gelişmektedir. Bağımlılıkların ve çıkarların, kişiler gibi kurumların da hareketlerine etki edebileceği dikkate alındığında, yurtdışı güdümlü darbeler daha da anlaşılır hale gelmektedir. Foccart'ın, Batı Afrika'da kurduğu ağların başarısı, yalnızca siyasetçilerle kişisel yakınlığından değil, bürokrasi ve iş dünyası üzerindeki nüfuzundan da kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁵

Afrikalı elitlerle mahrem ilişkiler yürütülmesine dair bir açıklama da eğitim ve kültür yoluyla edinilmiş "akrabalık" (kinship) kavramını öne çıkarmaktadır. Buna göre, sömürgecilik olgusundan tevarüs eden böylesi bir yakınlık herhangi bir anlaşmazlık durumunu "aile içi anlaşmazlıklar" olarak algılanmasıyla sonuçlanmaktadır.⁴⁶⁶ Sahraaltı Afrika'ya yönelik "yaramazlık yapan, kafası basmayan çocuklar" (backward children) algısına sahip Fransa dış politikası⁴⁶⁷, sömürgeci tasavvurunu tümüyle terk etmediği için Soğuk Savaş süresince hep bir merkez-çevre düşüncesini muhafaza etmiştir. François Mitterand'ın Fildişi Sahili'nde yaptığı bir konuşma, bu "akrabalığa" dayanak olarak sunulmaktadır: "Fildişililer ve Fransızlar asla birbirlerine yabancı değiller, hatta kardeşlerdir".⁴⁶⁸ Fransa'nın eski sömürgelerinde siyaseti, orduyu ve iş dünyasını elinde bulunduran elitler, sömürge dönemlerinden beri Fransa'da eğitim alıp oralarda yetişmişlerdir. Göreve geldiklerinde ise sahip oldukları yurtdışı ilişki ağları büyük oranda Fransızlardan ibaret kalmıştır.⁴⁶⁹ Fransa-Afrika ilişkilerinde tüm sosyal ağlar daha en başından

⁴⁶⁵ MCNAMARA, 1989, ss. 187-188.

⁴⁶⁶ RIEKER P., **Moving Beyond Françafrique?**, French Foreign Policy in a Changing World, Palgrave Macmillan, Cham, 2017, ss. 39-44.

⁴⁶⁷ RIEKER, a.g.e., s. 40.

⁴⁶⁸ BAYART, 2006, s. 197.

⁴⁶⁹ Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Houphouët-Boigny'nin ve eşinin eğitim aldığı Villeneuve-sur-Lot'ın belediye başkanı, yıllar sonra karşılığın Fransa'nın Fildişi Sahili Büyükelçisi olarak çıkıyor, özel ilişkiler

üniversitelerde, askeri okullar ve ordu görevleri esnasında, iş ilişkilerinde kuruluyordu. Afrikalı elitlerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki Fransız gölgesi, “devşirme” olgusuna yakın bir kültürel dönüşüm sürecine neden olmaktaysa da Fransafrik’in devamı Afrikalı liderlerin ve grupların çıkarlarına bağlı olarak sağlanmaktadır. Dolayısıyla kültürel açıklamalar her ne kadar siyasi olayların anlamlandırılmasında faydalı görünseler de eğitim-kültür platformlarının kontrol ve istihbarat amacıyla kullanılabildiklerini, çıkar ilişkilerinin bütünü olan Fransafrik için ağlar tesis edilmesi yolunda işlev kazandıklarını göz ardı etmemize neden olmaktadır. Söz konusu “yakınlık” veya “akrabalık”, Fransa’nın Batı Afrika politikasının görünen yüzüne ait bir söyleme tekabül etmektedir. Görünen ve resmi politikalarda “kültürel” yönlendirmeler kurulan özel ilişkiler ve destek verilecek Afrikalı elitlerin tanınıp seçildikleri bir değerlendirme süreci olarak görülmektedir. Fransafrik olgusu, bu bakımdan da anlam kazanmaktadır. Formel siyaset kararları, daha somut bir politika halindeki Fransafrik için elverişli koşullar üretmektedir.

2002 yılında “cohabitation”ın sona ermesiyle Chirac’ın güçlü hükümeti iş başına gelmiş ve dış politikadaki çok taraflılık söylemi seyretilmiştir. Afrika siyaseti konusunda De Gaulle dönemini çağrıştıran bu yeni yönetimin bir diğer özelliği de iş başındakilerin (Jacques Chirac-Dominique De Villepin) Foccartizme uygun şekilde geçmişten getirdikleri güçlü kişisel ilişkiler olmuştur.⁴⁷⁰ Fildişi Sahili’nde 2002 yılındaki başarısız darbe girişimi ve 2003 boyunca ülkede hüküm süren siyasi kriz Fransa’ya askeri müdahale için bir fırsat sunmuştu ve bu fırsat Licorne Operasyonu ile değerlendirilmiş oldu. Yükselen terör faaliyetleri ve kitle mobilizasyonu ile yıkılan diktatörlükler kontrolcü siyasete dönüşün gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Nicolas Sarkozy ve François Hollande dönemleri, “Fransafrik’ten vazgeçildiği” açıklamalarının ve askeri müdahalelerin eş zamanlı olarak arttığı dönemler olmuşlardır. Öyle ki Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’un, 2017’de Burkina Faso’da yaptığı konuşmada “Fransafrikanın tamamen bitirildiği” iddiası inandırıcılıktan uzak bulunmuştur.⁴⁷¹ Emmanuel Macron, aynı konuşmada 1987’de

ve aile üyeleri hakkında yoğun malumat sahibi olarak göreve başlamakta idi. Benzer durumlara Senegal, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Nijer ve Mali gibi ülkelerde rastlamak mümkündür.

⁴⁷⁰ KROSLAK, 2004, s. 69.

⁴⁷¹ TV5 Monde, **Emmanuel Macron revendique une rupture avec la Françafrique à Ouagadougou**, 28.11.2017, (Çevrimiçi), <https://information.tv5monde.com/afrique/video-emmanuel-macron-revendique-une-rupture-avec-la-francafrique-ouagadougou-206281>, 4.10.2018.

Burkina Faso Cumhurbaşkanı Thomas Sankara'nın öldürüldüğü askeri darbeye ilişkin arşiv belgelerini Burkina Faso'ya göndereceğini taahhüt etmiştir.

Jacques Foccart'ın makamına, yani Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Danışmanlığı'na getirilen Hélène Le Gal, 9 Ağustos 2013'te resmi devlet televizyonu France 24'e verdiği mülakatta Fransafrika (Françafrique) hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Fransafrika, mafyatik ilişki ağlarının iki taraf arasındaki irtibat çerçevesinde bir nevi kurumsallaşmasıdır. Fakat bugün artık Fransa ve Afrika arasındaki ilişkiler böyle yürümektedir. Görevleri net şekilde tanımlanmış danışmanlar, büyükelçiler, bakanlar ve siyasetçiler bu ilişkiyi ve birlikteliklerini meşru biçimde yürütüyorlar, buna uygun tekliflerde bulunuyorlar (...)"⁴⁷²

Fransa-Afrika ilişkilerinde en yetkili resmi görevlilerden olan Le Gal'in tanımlaması ve varlığını kabulü, Fransafrikanın teoride kalmayan bir yaklaşım biçimi olarak gösteren çarpıcı bir itiraf olarak kayıtlara geçmiştir.

2.2.2.2.3. Neokolonyal Bir Enstrüman Olarak Bölgesel Para: CFA Frangı

Fransa'nın Afrika siyasetinde ortak para birimi "CFA" ve Afrika'da halen var olan iki Frank bölgesine ayrı bir parantez açmak, Fransa'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarını görmek açısından faydalı görünmektedir. Henüz sömürgeciliğin sürdüğü 1948 yılında "Afrika Fransız Sömürgeleri Frangı" (Colonies française d'Afrique-CFA) olarak bastırılan Frank CFA, bağımsızlık süreci sonrasında yeni sömürgeciliğin en önemli araçlarından birine dönüşmüştür. Dönüştürülebilirliği doğrudan biçimde Fransız Frangına endeksli (1 FF=50 FCFA) olarak hayata geçen Frank CFA, eski Fransız sömürgesi olan Orta ve Batı Afrika ülkelerinde ortak para birimi olarak kullanılmaya başlamıştır.⁴⁷³ Halihazırda iki bölgedeki farklı merkez bankaları vasıtasıyla iki farklı Frank CFA geçerliliğini korumaktadır. CFA Frangının kullanımı,

⁴⁷² France 24, Hélène Le Gal, la "Madame Afrique" de Hollande: "La Françafrique est révolue", 9.8.2013, (Çevrimiçi), https://www.france24.com/fr/20130809-diplomatie-france-afrique-francafrique-helene-le-gal-elysee-francois-hollande?ns_campaign=editorial&ns_source=RSS_public&ns_mchannel=RSS&ns_fee=0&ns_linkname=20130809_diplomatie_france_afrique_francafrique_helene_le, 23.7.2018.

⁴⁷³ RFI Afrique, Comprendre le franc CFA en quatre questions, (Çevrimiçi), <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20170830-comprendre-le-franc-cfa-quatre-questions>, 21.12.2018.

Batı Afrika ülkelerine parasal istikrar ile bölge ülkelerinin kendi aralarındaki finansal ve ticari işlemlerini kolaylaştırma imkânı tanımaktadır. Bunun karşılığında ise Fransa'ya ticari ve finansal açıdan imtiyazlı bir rol verilmektedir. Fransızların dış destekleriyle sağlamlaştırılan CFA bölgesi, Fransa'nın yabancı aktörleri dışlayabildiği ölçüde bir bağımlılık arz etmektedir. Merkez bankaları yerelde olmasına rağmen Fransa'daki darphanelerde basılan Frank CFA, Fransa için ticari ve finansal kolaylıklardan çok daha ötesini ifade eder. Öncelikle CFA bölgesinde olan Batı Afrika ülkeleri, yapılan anlaşmalar gereği likiditenin devamının sağlanması gerekçesiyle ve faizi yıl sonunda ödenmek üzere varlıklarının %50'sini Fransa devlet hazinesinde tutmalıdırlar.⁴⁷⁴ Batı Afrika'da CFA bölgesine dahil olan Benin, Burkina Faso, Togo, Nijer, Mali, Senegal, Fildişi Sahili ve Gine-Bissau'da bölgesel dış ticaretin gelişmişliği söz konusudur. Bununla birlikte CFA sayesinde Fransa'nın, bu ülkelerin ekonomisi üzerinde tartışmasız bir üstünlüğü mevcut olagelmıştır. Yeni sömürgeci bir mekanizma olarak CFA Fransı ekonomik hayatın dışında sosyal ve siyasi açılardan da etkilidir. Bağımsızlıkların kazanılmasından sonra Batı Afrika'daki siyasi, bürokratik ve ekonomik elitleri Fransa'ya daha da yaklaştırmıştır. Kırsal kesimde ihracata dayalı üretim yapan ekonomik aktörler de bu listeye eklenmektedir.⁴⁷⁵ Dolayısıyla CFA, Batı Afrika'nın özellikle Fransızca konuşan ülkelerinin Fransa ile bütünleşik görüntüsünün nüvesi halindedir. Fakat CFA ile Fransa'ya sunulan imtiyazlar, bölge ülkelerini 1980'lerden itibaren baş gösteren iki büyük sorundan koruyamamıştır. Bu sorunlardan ilki, IMF'nin "yapısal düzenlemeler" politikası ile oluşan sosyal refah daralmasıydı. Neoliberal ekonomiye geçişte uluslararası fonların kredi ve hibe destekleri, kemer sıkma politikalarıyla birlikte gelmekteydi. İkinci sorun ise 1980'lerin ortalarından itibaren CFA Frangının devalüasyonu olmuştur. Bu yıllarda dünyada yaşanan ekonomik ve siyasi dönüşüm, CFA bölgesi ülkelerinin sırtına yeni yükler bindirmektedir. CFA'nın değer kaybetmesi ise bunun başlıca nedenlerindendir. CFA'nın belli bir oran ve evrede yaşadığı devalüasyon, 1994 yılında Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın Fransa çıkarları adına açıkça talep ettiği ve gündeme getirerek hayata geçirdiği bir konu

⁴⁷⁴ CLAPHAM Cristopher, **Africa and the International System: The Politics of State Survival**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 94.

⁴⁷⁵ CLAPHAM, a.e., s. 94-95.

olmuştur. CFA Frangının 1994'te %50 oranında değer kaybetmesi, ekonomik neticelerine dayalı pek çok siyasi ve sosyal krizin başlangıcı olarak görülmektedir.⁴⁷⁶

CFA bölgesine dahil olmayan veya ayrılan ülkelere gösterilen tepki, Fransa'nın CFA ile ilgili çıkarlarının boyutunun açıklanmasına yaptığı katkı ile değerlidir. Bağımsızlığına erken dönemde kavuşan ve sosyalist bir rejimle ortaya çıkan Gine Cumhuriyeti, ortak para birimini kullanmayı reddeden ilk ülke olmuştur. Gine Cumhurbaşkanı Ahmed Sékou Touré, Fransız Milletler Cemiyeti'ne (Communauté) dahil olmayı, Fransa ile işbirliği antlaşmaları imzalamayı ve CFA Frangı kullanmayı kabul etmemiştir. Gine, kendi milli parası olarak "Gine Frangı"nı kullanmaya başlamıştır. Buna karşılık 1958-1960 yılları arasında yoğun biçimde rejimi devirme amacı taşıyan birtakım operasyonların hedefi olmuştur. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Persil Operasyonu adıyla bilinen ekonomik operasyondur.⁴⁷⁷ Fransa'da bastırılan sahte Gine Frangı dolu çuvallar, helikopter ve uçaklarla ülkenin dört bir yanına aylarca dağıtılmıştır. Gine milli parasının devalüasyonunu hedefleyen bu ekonomik saldırılar etkili sonuçlar elde etse de Sékou Touré rejimini ortadan kaldıramamıştır. CFA bölgesine dahil olmasına rağmen 1960'larda CFA Frangının kullanımını terk eden Mali ise büyük sorunlara maruz kalmıştır. Sosyalizme geçiş yapmak niyetindeki Mali Cumhurbaşkanı Modibo Keita, 1962 yılında CFA anlaşmasını iptal ederek Mali Frangı kullanımına karar vermiştir.⁴⁷⁸ Fransa ve Batı Afrika ülkeleriyle dış ticareti büyük ölçüde daralan Mali'de ekonomik krizler siyasi krizlere dönüşmüş ve nihayetinde 1968 darbesi Keita iktidarını sona erdirmiştir. Askeri yönetim ve sonrasında gelen iktidarların Keita'nın politik eğilimlerine yönelik karıştıllıklarına rağmen Mali, CFA Frangı bölgesine 1980'lere kadar dahil edilmemiştir. Bu şekilde bir çeşit cezalandırmaya maruz kalan Mali, dönüştürülebilirliği ve itibarı olmayan para birimi nedeniyle uzun yıllar ekonomik sorunlarından kurtulamamıştır.

Bir yeni sömürgeci mekanizma olarak CFA Frangı'nın Fransa'nın dış ticaretindeki rolü de öteden beri tartışma konusu olmaktadır. Batı Afrika'daki siyasi, bürokratik ve ekonomik elitler Fransa'dan ithal ürünleri alıp kullandığı müddetçe Fransa bankalarındaki CFA işlem hesaplarını istikrarlı biçimde işletildiği, aksi

⁴⁷⁶ HIBOU Béatrice, *Politique économique de la France en zone franc*, Politique Africaine, No. 58, 1995, ss. 25–40.

⁴⁷⁷ MESSMER Pierre, *Après tant de batailles: Mémoires*, Albin Michel, Paris, 1992, s. 239.

⁴⁷⁸ MIGANI Guia, *L'indépendance par la monnaie: La France, Le Mali et La Zone Franc 1960-1963*, Presses Universitaires de France- Relations internationales, no.133, 2008, s. 32.

takdirde bazı bedellerin ortaya çıktığı bir düzen kurulmuştur. Fransa, böylelikle kendi pazarlarını korumakta ve bölgenin kendisine yönelik bağımlılığını daha yüksek seviyelere çıkarma imkânı bulmaktadır. Batı Afrika ülkelerindeki patronaj ilişkilerini ve kişisel-kurumsal ağlarını araç haline getiren Fransa, zamanla bu bölgedeki aktörlerin Fransız siyasetine müdahil olmalarına da sahne olmuştur. Fransa'daki siyasi partilerin fonlanması, desteklenmesi veya Fransız siyasetçilerin bazı kararlar karşılığında rüşvet alması gibi durumlar Batı Afrika ve Fransa arasındaki yozlaşmış ilişkilerin bir göstergesi ve neticesidir. Tüm bağımlılık ve olumsuzluğa rağmen CFA sisteminin sürmesi, ekonomi ve siyaset temelinde Fransa ve Avrupa'nın vazgeçilmez bir konuma ulaşmış olmasıyla açıklanabilir. CFA'ya geçmeyen veya terk eden örneklerin yarattığı travma kadar ticari ve finansal işleyişin CFA'sız ve Fransa'sız mümkün olmayacak biçimde örgütlenmesi de bu sonucu doğurmuştur. CFA örneği finansal ve parasal antlaşmaların, bu doğrultuda kullanılan bölgesel para birimlerinin bağımlılık altında nasıl bir etkiye sahip olacağını göstermektedir. Sosyal ve siyasal krizleri finansal düzen ve sistemlerin durum ve işleyişinden ayrı düşünmek günümüzde artık çok daha zordur.

2.2.2.3. Askeri İş birliği, Dış Yardım ve Danışmanlık Faaliyetleri

Batı Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı 1960 yılından 1990 yılına kadarki ilk otuz yılda, Fransa'nın Afrika ülkeleriyle kurduğu ittifak ve stratejik iş birliği üç temel kavram üzerine inşa edilmiştir: Askeri yardım, sahada askeri varlık ve yerinde ve hızlı müdahale. 15 Haziran 1962 tarihli strateji metni olan "Plan Raisonnable" belgesine göre askeri işbirliği politikasının hedefleri; a- Müttefik Afrika devletlerinin ve Fransa'nın iktidarını desteklediği yönetici elitlerin güvenliğinin sağlanması b- Fransızca konuşan Afrika devletlerinin, Fransa'nın jeostratejik planlamasına entegre edilmesi olarak belirlenmiştir.⁴⁷⁹ Bahsi geçen zaman aralığında, Gine dışında Fransızca konuşan tüm Afrika ülkeleriyle savunma ve askeri teknik işbirliği antlaşmaları imzalanmıştır. Fransa ile Sahraaltı Afrika

⁴⁷⁹ EVRARD Camille, **Retour sur la construction des relations militaires franco-africaines**, *Revue Relations internationales*, Presses Universitaires de France, Outil militaire et influence française en Afrique de 1960 à nos jours, Paris, 2016, s. 9.

arasındaki ilişkilerin ilk otuz yılında 350'den fazla işbirliği antlaşması imzalanmış, bunlardan 112'si savunma ve askeri teknik işbirliği kapsamında kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁰

La Communauté française (Fransız Milletler Cemiyeti) her ne kadar sömürgecilik sonrası için bir ön hazırlık anlamına gelse de, konfederasyon olarak devam etme ihtimaline binaen “müşterek bir ordu”ya dair çalışmalar da yürütülmüştür. Communauté'nin dağılacağı kesinleştiğinde ise bu ortak ordu projesinin yerini Savunma İşbirliği Antlaşmaları (Accord de défense) ve Askeri Teknik İşbirliği Antlaşmaları (Accord de coopération militaire technique – AMT) almıştır.⁴⁸¹ Savunma antlaşmaları ve AMT'ler, Fransa'nın askeri nüfuzunun korunması için gerekli hukuki zemini teşkil etmişlerdir. Orduların organizasyonu, eğitimi, teçhizat ve teknik ekipman temini, askeri danışmanlık, bürokratik ihtiyaçlar söz konusu hukuki dayanak ve yardım alan devletlerin talepleriyle şekillenmektedir. 1960 yılından itibaren Askeri Yardım Bürosu (Bureau d'aide militaire) tarafından yürütülen yardım ve teknik destek faaliyetleri, 1990'ların sonuna doğru İşbirliği Askeri Misyonu (Mission militaire de coopération – MMC) tarafından idare edilmeye başlamıştır. Fransa, askeri işbirliği çerçevesinde kabul edilen antlaşmalar gereği Batı Afrikalı orduları yetiştirmiş, yönlendirmiş, eğitmiş ve donatmıştır. Daha sonra güvenlik işbirliği polis ve diğer emniyet kurumlarının şekillenmesi ve iç asayiş konularıyla genişletilmiştir. Askeri yardımlara yakın tarihte yeni bir boyut kazandıran çalışma ise RECAMP Programı (RECAMP – Renforcement des capacités africaines de maintien de la Paix – Barışın Tesisinde Afrikalıların Kapasitesinin Güçlendirilmesi Programı) olmuştur. 1997'de başlatılan RECAMP Programı, askeri eğitim ve danışmanlık, materyal tedariki gibi konulara ek olarak ortak tatbikatların artırılmasını öngörmektedir.⁴⁸² 2002 yılında Fildişi Sahili'nde gerçekleşen askeri darbe girişimi karşısında ülkeye doğrudan askeri müdahalede bulunan Fransa, uzun yıllar sürecek Licorne Operasyonu'nu RECAMP çerçevesinde icra etmiştir.⁴⁸³ Fildişi örneğinde görüldüğü gibi askeri işbirliği antlaşmalarının varlığı, Fransa'ya güvenlik nosyonu yoluyla Batı Afrika siyaseti ve orduları üzerinde halen “düzenleme” hakkı

⁴⁸⁰ EVRARD, a.g.e., s. 10.

⁴⁸¹ EVRARD, a.g.e., s. 5.

⁴⁸² LEBOEUF Aline, *Coopérer avec les armées africaines*, IFRI (Institut français des Relations internationales), Paris-Brüksel, 2017, ss. 28-30.

⁴⁸³ CHARBONNEAU Bruno, *Mastering “Irrational” Violence: The Relegitimization of French Security Policy in Sub-Saharan Africa*, *Alternatives: Global, Local, Political*, 31-2, 2006, s. 231.

tanımlanmaktadır. RECAMP'ın ilk dönem yaklaşımı⁴⁸⁴, 1990'larda Fransız dış politikasının "eğitim ve teknik destek aracılığıyla dolaylı müdahale" gibi yeni önceliklerini yansıtmaktaydı, fakat terör ve tırmanan siyasi krizler RECAMP'ı çok taraflı ve çok boyutlu (doğrudan ve dolaylı müdahaleyi birleştirecek) bir programa dönüştürmüştür.⁴⁸⁵ Zira eğitim danışmanlık faaliyetleri "dolaylı müdahale" olarak tanımlanmakta, doğrudan askeri müdahaleye vekalet tarzı bir alternatif teşkil etmektedir.

Bu antlaşmalarla ilgili bir diğer iddia ise, Fransa'ya stratejik kaynaklar ile imzacı rejimlerin iç tehditlere karşı korunmasını içeren bir hak sunduğudur.⁴⁸⁶ Fransa'nın Afrika ülkeleriyle imzaladığı "savunma askeri teknik işbirliği antlaşmaları" bu ülkelerdeki muhalefetler tarafından uzun süre "Fransız neo-kolonyalizminin sembolü" olarak tanımlanmış ve eleştirilmiştir. Zira bu antlaşmalar Fransa'ya, Batı Afrikalı ulusal orduların oluşum süreçlerine müdahale hakkı vermekte, terfi ve atamalarda Fransız askeri danışmanların raporları belirleyici olmaktadır. Görünen odur ki, askeri yardım ve danışmanlık faaliyetleri, Fransızca konuşan Afrika devletlerinin askeri kurumlarının inşasında Fransa'yı birinci derece aktör haline getirmiştir. Ayrıca eğitim ve danışmanlık süreçleri, bu ordulara ait detaylı ve değişken verilerin Fransa'nın elinde kalmasını da temin etmekteydi. Bununla birlikte dış teknik askeri yardımların kurum içi münakaşalara da neden olduğunu öne sürenler olmuştur.⁴⁸⁷

Askeri danışmanlık hizmetinin, Batı Afrika'daki orduların oluşumundaki rolü ise son derece hayati bir önem taşımaktadır. Düzenli ordunun kurumsal gereklilikleri, ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanması, operasyon kabiliyetinin artırılması ve kurum içi ile kurum dışı ilişkileri, askeri danışmanların yönlendirmeleri ile

⁴⁸⁴ Fransa Dışişleri Bakanlığı, RECAMP, **Renforcement des Capacités Africaines de Maintien de La Paix**, (Çevrimiçi), <https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/recamp.pdf>, 13.8.2018.

⁴⁸⁵ CHARBONNEAU, **a.g.e.**, ss. 231-232.

⁴⁸⁶ NOIROT Thomas (Ed), **Françafrique: La Famille recomposée**, Editions Syllepse, Paris, 2014, s. 58.

⁴⁸⁷ "Özünde çokça siyasal bir kavram olan savunma gelişmeci ve değişimcidir, fakat askeri teknik yardım kavramının, olumsuz etkileri düşünüldüğünde böyle olduğu söylenemez. İkinci kavram kalıcı bağların ve bozulmaların kaynağı olabilmektedir. Süregelen askeri yardım sivil hükümetle ilgili tüm çağrışımın yadsınmasına neden olduğu gibi ordu içindeki işleyişi ve dengeyi de bozar. Bağlantı ve karışma, hiyerarşi ve arkadaşlık, birliktelik ve üstünlük arası dengeleri. De Gaulle'ün şahsiyeti, subay sınıfının paylaştığı kültür ve "ordunun hususiyetleri" başından beri Fransa'nın Afrika'daki kalıcılığını, askeri yardımlarla kurduğu üstünlüğü sürdürmüştür" DABEZİES Pierre, **La Politique Militaire de la France en Afrique Noire sous le General de Gaulle**, in La Politique Africain du General de Gaulle, 1958-1969, Actes du Colloque de Bordeaux, 19-20 October 1979, Paris, 1980, s. 241.

sağlanmaktadır. Askeri okullarda ve orduda Fransız askeri danışmanları, Batı Afrikalı askerlerle o kadar iç içedir ki, eğitimler bazen Fransa Büyükelçiliği'nde gerçekleşmektedir.⁴⁸⁸

Batı Afrika ülkelerinde ordunun eğitim ve modernizasyonu kapsamında danışmanlık hizmeti asker ve sivil danışmanların sayısı 1980'de 347 olmuştur.⁴⁸⁹ Fransız askeri danışmanların ve eğitmenlerin yönlendirmesiyle yeniden şekil alan Batı Afrikalı ordularda subay ve askeri yöneticilerin görevlendirilmesindeki etkinlikleri de ileri düzeydedir. Bağımsızlık savaşlarına katılan subay ve askerler yerine, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa ordusunda savaşa katılan subayların askeri yöneticilere dönüşmesi de bu doğrultuda kaçınılmaz olmuştur. Yönetici kontenjanı üzerindeki bu nüfuz, ordu personelinin şekillenmesinde sonuna kadar etkin biçimde kullanılmıştır.⁴⁹⁰

Fransa'nın Sahraaltı Afrika'da danışmanlık ve eğitim politikasının yıllara göre değişkenlik arz ettiği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. 1960 yılından 1980 yılına kadar askeri danışmanların sayısı kademeli olarak düşürülmüş, bunun yerine bölgeden Fransa'ya askeri eğitim için getirilen subay adaylarının sayısı artırılmıştır. Sahraaltı Afrika'da 1960 yılında 3000 olan Fransız askeri danışman sayısı 1980'lerde 1200'lere kadar düşmüş, buna mukabil Fransa'da eğitim alan subay sayısı 200'den 2000'lere yükselmiştir.⁴⁹¹ Yardımlar kapsamında 1960-1996 yılları arasında 52.000 subay adayı Fransa'da eğitim almıştır. Fransa, 1980'lerden itibaren Batı Afrika'da yeni askeri okullar açarak eğitimlerine buralarda devam etmiştir. 1983'te Fildişi Sahili'nde, 1986'da Togo'da ve 1987'de Senegal'de ilk ortak askeri okullar açılmıştır. Daha sonra bu okullar Bölgesel Hizmete Mahsus Ulusal Askeri Okullar (Les Écoles Nationales à Vocation Régionale- ENVR) adıyla kurumsallaştırılmış ve artırılmıştır. Bu şekilde Fransa'da verilene benzer bir eğitimi Afrika topraklarında daha ucuz maliyetle sağlamak mümkün olmuştur. Bugün çoğu Batı Afrika'da olmak üzere toplam 16 adet ENVR bulunmaktadır.⁴⁹² Bu okulların

⁴⁸⁸ BAGAYOKO-PENONE, 2004, s. 36-37.

⁴⁸⁹ 1980 yılında Batı Afrika'daki 347 eğitmen-danışman personel arasında; 111 danışman Fildişi Sahili'nde, 40 danışman Senegal'de, 71 asistan ve danışman Togo'da, 44 kişi Moritanya'da, 63 kişi Nijer'de, 18 kişi Burkina Faso-o dönemki adıyla Yukarı Volta'da faaliyet göstermekteydi.

⁴⁹⁰ BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., ss. 38-39.

⁴⁹¹ LUCKHAM Robin, **French Militarism in Africa**, Review of African Political Economy, No. 24, "The French Connection", Mayıs-Ağustos 1982 sayısı, s. 63.

⁴⁹² Security Assistance Monitor, **Security Assistance Monitor Blog, French Military Education in Africa: New Cooperation Possibilities for the United States?**, Michael Drager, 29.4.2016, (Çevrimiçi),

eğitim ve operasyon bütçeleri 11,4 milyon dolardır. Ayrıca Fransa, Kanada, ABD, Almanya, Japonya ve Hollanda'nın ortaklığında kurulmuş bir uluslararası askeri okul da aynı bölgede faaliyetlerini sürdürmektedir.

Fransa'nın, Batı Afrika'daki askeri işbirliği anlayışı, işlevsellik bakımından iki farklı şekilde tezahür etmektedir: yapısal-teknik işbirliği ve operasyonel işbirliği. İlki eğitim, danışmanlık ve ordunun temel ihtiyaçlarının karşılanmasını içerirken; ikincisi tatbikat, müşterek operasyon ve ilgili ülkenin talebiyle müdahale gibi uygulamalarla kendisini göstermektedir. Askeri eğitmen ve danışmanlar bu anlayışa bağlı olarak farklı kategorilerde çalışmaktadırlar. Teknik danışmanlar belli teknik konularda askerleri eğitmek ve silahlandırmak, kapasitelerini artırmak amacıyla kısa dönemler için görevlendirilmektedirler. Operasyonel danışmanlar ise, geneltir kurumlarda operatif veya taktik konularda söz sahibidirler, ayrıca saha operasyonlarında özel kuvvet birliklerine komuta etmektedirler. Üçüncü bir eğitmen-danışman grubu dikkat çekicidir: "coopérants". "Coopérants", Türkçe anlamıyla "işbirlikçiler", uzun dönemler için görevlendirilmekte ve siyasi-stratejik pek çok konuda karar süreçleri üzerinde etkin bir grup olarak anılmaktadırlar.⁴⁹³ Batı Afrikalı ordulardaki etkin konumları, onları bu kurumlarla öylesine bütünleştirmiştir ki, görev süreleri boyunca bu orduların üniformalarını giymektedirler. Tüm bu faaliyetler ve aktörlerin durumları, Fransa-Batı Afrika askeri işbirliğinin sıradan bir askeri sosyalleşmenin çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Fransız askeri eğitmen ve danışmanlar, zaman içinde inşa edilmiş kurumlar ve yürütülen programlar dahilinde muhatap ordu mensupları üzerinde detaylı bilgi ve güçlü nüfuz sahibi olmaktadır. Askeri ve teknik işbirliği kapsamındaki yardımların sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

- a- Askeri eğitim-danışmanlık ve teknoloji transferi yoluyla sağlanan askeri materyal ve kurumsal yapı, düzen temin ettiği kadar bilimsel, askeri ve nihayet siyasi konularda da bağımlılığa yol açmıştır. Finansal ve teknik konulardaki bağımlılık, postkolonyal dönem Batı Afrikası'nda Fransa ve Afrikalı devletler arasında eşit değil, hiyerarşik bir ilişkiye neden olmaktadır.
- b- Stratejik ve taktik kültür de dahil olmak üzere, askeri kültürün ve değerlerin Fransız ordu mensupları, özel danışman ve eğitmenler yoluyla Batı Afrika ülkelerinde yayılması ve yeniden üretilmesi sonucu doğmuştur. Askeri

<https://securityassistance.org/blog/french-military-education-africa-new-cooperation-possibilities-united-states>, 17.1.2019.

⁴⁹³ LEBOEUF, 2017, ss. 13-15.

sosyalizasyonun çok ileri boyutları, Batı Afrikalı orduları Fransa'ya, daha doğrusu yabancı bir devlete karşı karşı şeffaf ve manipülasyona açık bir duruma sokmuştur.

- c- Tüm bu oluşum, yardım ve eğitim süreçlerinde Fransız ordu mensupları ve sivil görevliler ile Afrikalı askerler arasında güvenlik riski doğuracak düzeyde kişisel ve kurumsal irtibat ağları teşekkül etmiştir. Pierre Dabazies'ye göre, "bu ilişki biçimi yalnızca sıkı ve kalıcı değildir, aynı zamanda Afrikalı subaylar içinde eski-yeni arasında kafa karışıklığına neden olabilecek, aidiyet sorunları doğuracak, hiyerarşi ve dostluk arasında bulanıklık ortaya çıkarak bir ilişkidir".⁴⁹⁴
- d- Teknik ve finansal yardımla ortaya çıkan bağımlılık bu orduların Fransa tarafından yurtdışında çeşitli operasyonlarda kullanılması neticesini doğurmuştur. Başta Senegal ordusu olmak üzere, bölge ülkelerinin ulusal orduları özellikle statükoların belirginleştiği 1970'li yıllarda Fransa'nın dış politikası doğrultusunda yurtdışı hareketlarda kullanılmışlardır.

2.2.2.4. Askeri Üsler, İstihbarat ve Paralı Askerlik

Fransa'nın güvenlik politikasının dış yardımların kullanılmasından sonraki ikinci ana eksenini, yani Batı Afrika'daki askeri varlığını tahkim etme hedefi, Fransız askerlerinin konuşlandığı askeri üslerin sayısının artırılmasıyla sağlanmıştır. İkili savunma iş birliği antlaşmaları Fransa'nın yeni üsler kurmasını da içermekteydi. Antlaşmalarda, imzacı Afrikalı ülkenin iç tehditlerden korunması söz konusuydu, teoride bu ülkelerin egemenlik hakkı sivil idarecilerine aitti. Ancak, antlaşmaların boyutları ve Fransa'ya yüklediği misyon, resmi talep söz konusu olduğunda, Fransa imzacı ülkenin iç güvenliğini temin etme amacıyla işi askeri müdahaleye kadar vardırırmaktaydı. Fransa'ya antlaşmalar yoluyla verilen bir diğer sorumluluk ise, bölgesel bütünlük, istikrar ve barışın sağlanmasıdır. Fransa, "dışarıdan desteklenen isyan hareketlerini" bastırma konusunda yerel siyasetçilere destek taahhüt ediyordu. Bu antlaşmalarla Fransa, iç güvenliği tehdit eden siyasi ve/veya silahlı çatışmalarda ileriki yıllarda önemini artıracak bir imtiyazı, doğrudan müdahale hakkını elde etmiş oluyordu. Bu doğrultuda stratejik noktalarda askeri üsler kurulacak ve askerler bu üslere konuşlanacaktı. Senegal, Fildişi Sahili, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Cibuti'de kurulan askeri üsler bu dönemde kurulanlar arasındadır. Her biri ayrı

⁴⁹⁴ DABEZIES, 1980, s. 241.

stratejik öneme sahip bu üslerden örneğin Dakar-Senegal askeri üssü petrol yollarını kontrol eden muhkem bir noktaydı; Fildişi Sahili üssü ise, konumu gereği Gabon gibi müttefik rejimleri zararlı etkilerden ve istikrarsızlaştırma faaliyetlerinden koruma amacı taşımaktaydı.⁴⁹⁵ 1960 yılında Fransa'nın, Fransız Batı Afrika'sında 90'dan fazla garnizonda 60.000'den fazla askeri bulunmaktaydı, bu sayı 1964 yılında 40 garnizonda 23.000 askere düşürülmüştür.⁴⁹⁶ 1981'e gelindiğinde ise, bölgedeki asker sayısı altı ülkede 6.700'e kadar düşmüştür. Fransa'nın 1975'e kadar en stratejik askeri üsleri Senegal'deki Dakar askeri üssü, Çad'daki Fort-Lamy üssü ve Madagaskar'daki Diego-Suarez üssü olmuştur. Fransız Ordusu, Çad ve Madagaskar'daki askeri üslerini daha sonra Gabon, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Cibuti'ye taşımıştır. Kıtanın genelinde askeri varlığını azaltan Fransa, 1990'ların sonunda RECAMP programındaki değişikliklerin ve terörün yükselişinin etkisiyle yeniden asker göndermeye başlamıştır. Licorne, Serval, Barkhane, Sangaris ve Epervier operasyonları ile artan askeri müdahaleler böyle bir neticeyi doğurmuştur.⁴⁹⁷ Askeri varlığın arttığı iki dönem arasında (1960-1970 ve 2000'ler) askeri eğitmen ve danışmanların, "coopérant"ların Batı Afrika'da güvenlik politikasını idare ettiklerini gözlemlemek mümkündür. Fransa'nın bu tavrı, bölge ülkelerindeki güvenlik ihtiyaçlarını vekalet üzerinden sağladığını göstermektedir.

Batı ve Orta Afrika gibi çok geniş bir alanda güvenlik misyonu edinen Fransa'nın, beklenenden daha az askeri üs inşa etmesinin nedeni ise, Fransa'nın kendi topraklarında "hızlı müdahale birlikleri" bulundurmasıydı. Bağımsızlıkların kazanılması sonrasında Afrika ülkelerinde kalabalık birlikler bulundurmaya siyasi olarak riskli bulan Fransa devleti, hava ve deniz kuvvetlerinden müteşekkil mobil askeri birlikler teşekkül ettirdi. Post-kolonyal dönem Fransız askeri-stratejik doktrini, müdahalelerin kendi topraklarından yönlendirilmesini öncelemiştir. Hızlı müdahale birliklerinde ortak tatbikatlarda ve müdahale operasyonlarda yer alan paraşütçüler bugün öneme sahiptir. Bu uzun mesafe müdahale planları özellikle Soğuk Savaş döneminde lojistik sürekliliği sağlamakta, Atlantik Paktı adına da avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, bir yandan denizaşırı müdahale gücünü artırırken, diğer yandan güç gösterisi gibi sembolik bir anlama da tekabül ediyordu. Uranyumun

⁴⁹⁵ BAGAYOKO-PENONE, 2004, ss. 40-41.

⁴⁹⁶ LUCKHAM, 1982, s. 59.

⁴⁹⁷ Günümüzde Batı Afrika'nın yalnızca beş ülkesinde (G5: Mali, Nijer, Burkina Faso, Moritanya ve Çad) 3000'den fazla Fransız askeri bulunmaktadır. Business Insider, **France's Military Is All Over Africa, Jeremy Bender**, 22.1.2015, (Çevrimiçi), <https://www.businessinsider.com/frances-military-is-all-over-africa-2015-1>, 31.7.2018.

tamamını Afrika ülkelerinden temin eden Fransa, mobilize ve nükleer bir güç olmayı hedeflemişti. Bu doğrultuda yine nükleer denemelerinin tamamını Afrika'da, çoğunlukla da Batı Afrika'da gerçekleştirdi.⁴⁹⁸

Fransa'nın Orta ve Batı Afrika'daki müdahale standart müdahale planı, Fransız Genelkurmayı'nın "riposte graduée" olarak tanımladığı şekilde, yani kademeli olarak ortaya konmaktadır. Buna göre, Batı Afrikalı müttefik ülkelerde herhangi bir iç karışıklık meydana geldiğinde yerel polis ve jandarma birlikleri müdahale edecek, başarısızlık durumunda ulusal silahlı kuvvetler devreye girecektir. Gerektiğinde de Afrika'daki Fransız askeri üslerinde konuşlanan Fransız askeri kuvvetleri ve son olarak Fransa'daki üslerden yola çıkan acil müdahale timleri karışıklığı bastırmaya çalışacaklardır. Tehdidin büyüklüğüne göre bu son askeri birlikler doğrudan müdahaleye katılabilir ki, bu durumda yereldeki Fransız birlikleri lojistik destek pozisyonuna çekilmiş olacaktır. Bu çerçevede bilinen en önemli müdahaleler 1961-1962 yılları arasında Senegal'de, 1961'de ve 1977'de Moritanya'da (Batı Sahra sorunu nedeniyle), 1973'te Nijer'de, 1986'da Togo'da gerçekleşmiştir. Senegal'e yönelik müdahale, Mali Federasyonu'nun dağılmasından sonra Başbakan Mamadou Dia'nın, Cumhurbaşkanı Leopold Sedar Senghor'a karşı yürüttüğü askeri darbe girişimini engelleme amacı taşıyordu ve başarılı olmuştur.⁴⁹⁹ Ayrıca bütünüyle Fransız kuvvetlerinin öncülüğünde gerçekleşen bu müdahaleden sonra, Fransa vatandaşı Jean Alfred Diallo adlı subay, Senegal Genelkurmay Başkanı olmuştur. 1986'da Togo'daki müdahale ise, askeri darbeye iş başına gelen Devlet Başkanı Gnassingbé Eyadema'nın isteği üzerine, Ghana'da konuşlanan Togolu askerlerin askeri darbe girişimini engellemiştir.⁵⁰⁰ Gana'nın desteği, darbe girişimine ABD'nin destek vermiş olabileceğini akıllara getirmektedir. 150 paraşütçü Fransız askerinin müdahalesiyle darbeciler durdurulmuştur. Fransa, 1990'lı yılların başından itibaren Batı Afrika devletlerinin iç işlerine müdahale etmeyeceğini açıklamasına rağmen bu müdahaleler açık ya da örtük biçimde devam ettirildi.⁵⁰¹ Ancak pek çok yazara göre bu söylem, pratikte Fransa'nın müdahalelerine demokratikleşme-saygı ekseninde meşruiyet kazandırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Fransa'nın henüz 1991'de Togo'da gerçekleşmekte olan askeri darbe

⁴⁹⁸ LUCKHAM, a.g.e., ss. 60-83.

⁴⁹⁹ BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., ss. 45-46

⁵⁰⁰ BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., s. 47.

⁵⁰¹ SMITH Stephen, "Dessine-moi un caméléon": L'image de l'Afrique dans les médias occidentaux, *Africultures*, 2006/1 no. 66, 2006, ss. 38-44

girişimini önlemek için başkent Cotonou'ya 450 asker göndermesiyle “La Baule” etkisi çabucak dağılmış oldu. Fransız Dışışleri yetkililerine göre ise bu müdahale, bir müdahale değil, demokrasinin güce başvurarak empoze edilmesi idi.⁵⁰²

Fransa'nın paralı askerlere başvurmak konusunda en azından resmi söylemlerinde bazı çekinceleri ifade ettiğini müşahade etmek mümkünse de pratikte paralı askerler Afrika'da hep var olmuşlardır. 1960 ve 1970'lerde başta Bob Denard birlikleri olmak üzere pek çok paralı asker grubu, Afrikalı devletler tarafından olduğu gibi, örtük biçimde Fransa devleti tarafından da tercih edilmişlerdir. Üstelik bu birlikler, dış tehdit ve iç isyanlara karşı olduğu gibi, askeri darbelerle karşı da “rejim muhafızı” olarak kullanılmışlar, kimi zaman da askeri darbelerin gerçekleşmesine destek olmuşlardır.⁵⁰³ Bob Denard'ın, Komor Adaları'ndaki faaliyetleri bir askeri darbenin bastırılmasıyla başlamış, fakat ileriki zamanlarda gerçekleşen bir askeri darbenin başarısında etkin bir role kavuşarak nüfuzunu sağlamlaştırmıştır. Jacques Foccart'ın⁵⁰⁴ kendi görev dönemi boyunca yardımına sıkça başvurduğu Bob Denard, Fransafrik ağının önemli bir parçası sayılmış, Fransa'da yapılan çalışmalarda Foccartizm ile anılmıştır.⁵⁰⁵ Fakat ileriki yıllarda Fransa devletinin kontrolünden çıkan Bob Denard, defalarca yargılanmış ve hüküm giymiştir. Lionel Jospin, başbakanlığı döneminde paralı askerler ve silah ticaretinin daha şeffaf bir duruma getirilmesi için bakanlar kurulunda konu hakkında komisyon kurulması talimatı verse de bu konuda etkin çalışmalara imza atılamamıştır. Bob Denard'ın faaliyetlerine karşı 4 Aralık 1989 Paralı Askerliğin Yasaklanmasına dair BM Yasası Parlamento ve Bakanlar Kurulu arasında uzun süre tartışma konusu olmuştur. 16 Ocak 1977 tarihinde Benin Devlet Başkanı Mathieu Kérékou'ya yönelik başarısız darbe girişimindeki rolü ve gerçekleştirdiği “Karides Operasyonu” en bilinen faaliyetleri arasında yer almakta, Denard'ı Afrika tarihinin önemli bir parçası haline getirmektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰² BAGAYOKO-PENONE, 2003, s. 47-48.

⁵⁰³ **Une vie de mercenaire**, La Liberté Gazetesi, 21 Ekim 2006 sayısı, s. 2.

⁵⁰⁴ Foccart-Denard ilişkisi için Bkz. DENARD Bob, **Corsaire de la République**, Robert Laffont Paris, 1998, 437 s.

⁵⁰⁵ CHAPLEAU Philipe, **Le mercenariat francophone des années 1960-1990 et l'échec de son évolution en sociétés militaires privées – Le cas de Bob Denard**, Actes de Colloque des 27-28 mars 2008, “ARMÉES PRIVÉES, ARMÉES D'ÉTAT Mercenaires et auxiliaires d'hier et d'aujourd'hui”, IRSEM, Paris, 2008, ss. 243-254.

⁵⁰⁶ JEUNE AFRIQUE, 28 Ocak 1977 sayısı, No. 838, “Ce jour-là : le 16 janvier 1977, Bob Denard lance l'« Opération crevette » contre Kérékou au Bénin”, ss. 26-30. <https://www.jeuneafrique.com/360952/politique/jour-16-janvier-1977-bob-denard-lance-l-operation-crevette-contre-kerekou-benin/>, 21.8.2019.

Paralı askerliğin kayıt-dışı yapısı sebebiyle 1980'lerde uluslararası hukuk nezdinde bazı bedeller ödemek zorunda kalan Fransa, 2000 yılında %50'si devlet ortaklığında özel bir güvenlik şirketi olan Défense Conseil International'i (DCI) kurdu muştur.⁵⁰⁷ Güvenlik sektörünün özelleştirilmesine yönelik trendlerin de bu oluşumda pay sahibi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Üst düzey emekli subayların başında olduğu DCI, askeri danışmanlık ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra saha tatbikat ve hareketlerine de katılmaktadır. Personel sayısı 700 – 1200 arasında değişen DCI, Fransa'nın özel kuvvetler birimi DCMD'nin 450 personelden oluştuğu düşünülürse oldukça güçlü bir yapıya sahiptir.⁵⁰⁸ DCI'nin eski askerlerden oluşması saha etkinliği kadar, emir komuta yapısına zarar vermemesi bakımından da faydalı bir görünüm arz etmektedir. 2000'lerde Fransa'da pek çok eski asker, jandarma ve polis emekliye ayrılınca Afrika'daki özel güvenlik sektörüne kurdukları şirketlerle dahil olmuşlardır.⁵⁰⁹

Fransa'nın bir numaralı istihbarat kurumu olarak bilinen Dış İstihbarat ve Karşı-İstihbarat Servisi (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage - SDECE) Afrika'da çok etkin faaliyet göstermiş, 1982 yılında adı DGSE (Dış Güvenlik Genel Müdürlüğü) olarak değiştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrasında patlak veren güvenlik problemleri Fransa Devleti'ni askeri istihbarata yoğunlaştırmış ve DGSE farklı istihbarat birimleriyle koordine biçimde çalışmak durumunda kalmıştır. Genel manada siyasi, diplomatik ve ekonomik istihbarat vazifesi ağırlıkta

⁵⁰⁷ COFRAS, NAVFCO, AIRCO, DESCO gibi özel askeri danışmanlık şirketlerinin birleşmesiyle oluşan DCI bugün önemli bir güvenlik aktörü olarak kabul edilmektedir. Bkz. <https://www.groupepci.fr/dci-and-its-history/>

⁵⁰⁸ BAGAYOKO-PENONE, 2004, ss. 528-531.

⁵⁰⁹ Eski bir jandarma subayı olan Robert Montoya kurduğu Security Advisory and Service (SAS) şirketiyle Togo'da toplumsal olaylara müdahale için polisleri eğitmekte, Devlet Başkanı Eyadema'nın güvenliği için muhafız alayı kurarak eğitimler yaptırmaktaydı. Keza iki eski asker olan Marc Garibaldi ve Jacques Lallemand'ın öncülüğünde ve emekli askerlerden oluşan bir askeri danışma şirketi Kongo-Brazzaville'de 600 askeri eğitip silah altına alarak Devlet Başkanı Sassou Nguesso'nun muhafız alayını teşekkül ettirmişlerdir. Fildişi Sahili'nde 1999 yılında gerçekleşen askeri darbenin baş kahramanı Robert Guei'nin 25 Ekim 2000'de görevi bırakmasına kadar en önemli askeri danışmanı, Mobutu (Zaire), Eyadema (Togo) ve Habyarimana zamanında Ruanda devletinin de resmi askeri danışmanlığını yapmış olan General Jeannou Lacaze'di. Fildişi Sahili'nde siyasi krizlerle karşı karşıya olan Laurent Gbagbo iktidara geldiğinde Robert Montoya'nın şirketiyle güvenlik sözleşmesi imzalamıştır. Montoya, 2002 yılındaki askeri darbe girişiminin başarısız olmasında aktif rol oynamıştır. Fransız şirketlerinin Afrika'daki güvenliğinin sağlanması için kurulan özel güvenlik şirketleri de mevcuttur. Bunlar arasında yer alan Géos şirketi, Fransız İstihbaratı DGSE'nin dış operasyonlar eski şefi Stephane Gerardin tarafından kurulmuştur. Çad ve Gine Körfezi'ndeki petrol geçiş yollarının güvenliğinin sağlanmasında Fransız güvenlik şirketlerinin payı oldukça büyüktür.

olsa da şu kurumlarla birlikte çalışmaktadır.⁵¹⁰ 1992 yılında kurulan DRM (Askeri İstihbarat Müdürlüğü) Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak çalışıyor ve dış askeri istihbarat birimi olarak oldukça etkin bir kurum olarak bilinmektedir. Millî Savunma Bakanlığı altında alışan DPSD (Milli Savunma Güvenlik ve Koruma Müdürlüğü) ise, silahlı kuvvetlerin korunması ve etkinliği adına karşı istihbarat faaliyetleri yürütmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü Dış İstihbarat Birimi olan DGPN ise, yurtdışında görev yapan Fransız polislerin vazifelerini daha kolay ve güvenli yürütmeleri için kurulmuş bir emniyet istihbarat birimi olarak tanınıyor. Emniyet güçlerinin alanına giren önleyici faaliyetlerde istihbarat ve karşı istihbarat faaliyeti yürütmektedir. Ayrıca Uluslararası Polis Teknik İşbirliği Servisi (SCTIP) Fransa'nın Afrika'da görev yapan emniyet güçleri ve Afrikalı muhataplarına istihbarat sağlayan bir diğer önemli kurum olarak dikkat çekmektedir.⁵¹¹ Tüm bu kurumların i çatışma ve dış tehditle mücadele, çıkarların ve vatandaşların güvenliği gibi çalışma alanlarının yanı sıra uyururucu ve silah trafiğini kontrol etme, yasadışı g engelleme ve terörle mücadele gibi misyonları bulunmaktadır.

Bir düzen olarak Fransafrikanın sunduğu imkanlar içinde istihbarat birimlerinin etkisi daha önemli hale gelmektedir. Bağımsızlıkların kazanılmasından sonraki yıllarda, Afrika'da Jacques Foccart'ın talimatlarıyla çalışan istihbarat kurumları, paralı askerler ve büyük şirketlerle de yoğun ilişki iindelerdi. Afrika'daki st düzey istihbarat mensuplarından biri olan Bob Maloubier'nin, Gabon'da Lon M'Ba'nın güvenliğini sağlamak için paralı askerlerden bir muhafız birliği teşkil etmesi, bunun için Elf-Total gibi Fransız petrol şirketlerinden finansal destek alması buna örnek gösterilebilir.⁵¹² Orta Afrika Cumhuriyeti'nde darbe ile iş başına gelen Jean Bdel Bokassa, Fildişi Sahili'nin kurucu lideri Flix Houphouet-Boigny veya Nijer Cumhurbaşkanı Hamani Diori ile de benzer bir ilişkiden söz edilebilir. İstihbarat kurumlarının, Fransafrika düzeni içindeki rolü, çoğul ilişkiler (Fransa Cumhurbaşkanı zel Danışmanı, büyük şirketler, ordular, paralı askerler, siyasetçiler, bürokratlar) içinde bilgiyi, ilişki ağlarını ve rtk operasyonları kontrol etmekle açıklanabilir.

⁵¹⁰ WAROUSFEL Bertrand, **Le cadre juridique et institutionnel des services de renseignement en France**, in LACOSTE Pierre (Amiral), 1998, *Le renseignement a la française*, Editions Economica, Paris, ss. 397-398.

⁵¹¹ WAROUSFEL, **a.g.e.**, s. 399.

⁵¹² France Inter, **Le putsch rat contre Lon M'Ba (1964), 1er prsident du Gabon, et l'ascension vers le pouvoir d'Albert-Bernard Bongo**, 13.6.2009, (evrimii), <https://www.franceinter.fr/emissions/rendez-vous-avec-x/rendez-vous-avec-x-13-juin-2009>, 3.8.2018.

Askerler ve istihbaratçılar kariyerlerinin sonuna gelmiş dahi olsalar, Batı Afrikalı siyasi liderlere danışmanlık hizmeti vererek bu ağın içinde kalabilmektedirler. Jacques Foccart'ın yakın çalışma arkadaşları olan Maurice Robert ve Bob Maloubier gibi isimler Fransafrika ağının oluşumunda ve yürütülmesinde Foccart gibi büyük katkılar yapmışlardır.⁵¹³

Siyasi iktidar değişimi ile beraber kurumlar arasındaki rekabet ve uyumsuzluk da artabilmektedir ki, istihbarat kurumları da buna dahildir. Fransız istihbarat kurumlarının bazen devletin hedefleriyle ayrışma yaşadıkları da vaki olmuştur. De Gaulle ile birlikte art arda sağ partilerin iktidara geldiği Fransa'da 1980'lerde bu kez sosyal demokrat François Mitterrand'ın iktidara gelmesiyle istihbarat içinde fikir ayrılıkları doğmuştur.⁵¹⁴ Söz gelimi 1980-1981 yıllarında Libya ve Fransa'nın müdahil olduğu Çad Krizi'nde, Fransa Hükümeti Çad Devlet Başkanı Goukouni Oueddei desteklerken, Fransa istihbaratı, Kaddafi'nin desteğine rağmen Hissene Habré'nin tarafını tutuyordu.⁵¹⁵ Habré, krizden güçlenerek çıkmış ve askeri darbe sonucu 1982-1990 yılları arasında Çad'da iktidarda kalmıştır. Fransafrik'in vazgeçilmez aktörleri olan istihbaratçıların kendi içlerinde ve siyasete karşı kişisel ve kurumsal çıkarları adına bağımsız davranışlar sergileyebildiklerinin başka pek çok örneği mevcuttur. Bunda hukuki mevzuatın da payı önemlidir. DGSE ile CIA arasındaki en temel fark, CIA'in yürütme organı gibi Kongre'ye karşı sorumlulukları ve bundan dolayı özel aktörlere daha çok yönelmek zorunda kalmasıdır. Fransa Parlamentosu'nun DGSE üzerindeki ağırlığı oldukça sınırlıdır, dahası Fransa Cumhurbaşkanı'nın "özel alanı" olarak görülen Afrika konularına dair faaliyetleri yasama denetiminden çok daha fazla muafır.

Silah ticareti, Fransa ve Batı Afrika ilişkilerinin, spesifik olarak Fransafrikanın bir diğer önemli yüzünü teşkil etmektedir. Fransa, 1980'lerde rekabetin yükselişine kadar Batı Afrika'nın en büyük silah tedarikçisidir. Örneğin, Senegal 1980'lere kadar silahlarının yüzde yüzünü Fransa'dan tedarik ediyordu. Fransa ile aralarında antlaşma bulunmamasına rağmen Mısır, Libya ve Nijerya'nın da en büyük silah

⁵¹³ Bkz. ROBERT Maurice, "**Ministre** de l'Afrique : Entretiens avec André Renault", Seuil, Paris, 2004, 416 s. Maurice Robert, eserin adında da verildiği gibi "Afrika Bakanı" olarak anılacak şekilde Françafrique'e destek olmuştur.

⁵¹⁴ Jacques Foccart'ın da etkisiyle o dönemin istihbaratçı kadrosu büyük oranda koyu Katolik ve sağ eğilimli idi, hatta aralarında aşırı sağcı Front National'i (Halk Cephesi) destekleyenler bile bulunmaktaydı.

⁵¹⁵ COT Jean-Pierre, **A l'Épreuve de pouvoir: le tiers-mondisme pour quoi faire?**, Éditions du Seuil, Paris, 1984, ss. 139-140.

tedarikçisi de Fransa olmuştur. Fildişi Sahili ve Togo gibi ülkeler ise halen Fransız silah ve savunma sanayisinin en önemli müşterileri arasındadırlar.⁵¹⁶ Silah ve askeri materyal tedarikinde hem finansal-teknik yardım hem de borçlanma söz konusu olmuştur. Silah, techizat ve askeri teknolojinin temini, askeri bürokrasinin günlük ihtiyaçları ise Fransa'nın yardım ve ticaret temelindeki destekleriyle karşılanmaktadır. Özellikle darbe ile iş başına gelen ve iç istikrarsızlık yaşayan yönetimlerin silah alımları önemli bir konudur. Örneğin Çad'da darbe ile iktidara gelen Hissene Habré'nin döneminde Fransa'dan askeri araç ve silah alımları artmıştır. Silah ticareti, dış yardım politikaları gibi siyasi kararlar üzerinde etkisi olan bir başka faktördür ve bu bakımdan dikkate değer bir alandır.

2.3. Askeri Darbeler ve Dış Müdahalelerin Arka Planı Hakkında Değerlendirme

Siyasi sistemlerde kurumsallaşma eksikliği, siyasette zayıflıklar üretmekte ve farklı konulardaki bozulmalar siyasetin daha da küçülmesine, çatışma ortamının doğmasına neden olmaktadır. Batı Afrika bölgesinde mevcut ülkelerde kurumsallaşamama daha çok özgünlük ve özerklik kriterlerinin sağlanamaması sebebiyle bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Etnik parçalanmaları teşvik eden siyasi ve bürokratik elitler kendi çıkarları adına siyasette “aşiretleşme” süreci başlatmışlardır. Aşiretlerin veya etnik grupların demografik gücünü kullanarak menfaat elde etmeye dayalı siyaset, ürettiği eşitsizlik nedeniyle kurumların topyekûn siyasallaşması neticesini doğurmuştur. Bu siyasallaşma Pretoryanizmi beraberinde getirmiş ve Batı Afrika'da siyaset, askeri bir karaktere bürünmüştür. Pretoryan mücadelenin kuralsızlığı ve şiddet eğilimi, ordular kadar dış aktörleri de sürece dahil etmeye başlamıştır. Bunun en önemli yapısal nedenlerinden biri, ilgili bölümlerde belirtildiği gibi anayasalar ve anayasal kurumların Avrupalı eski sömürgeci ülkelerden ödünçlenmiş olmasıdır. Taklit ve ödünçleme yoluyla alınan hukuki çerçeve, geniş yelpazede etnik ve sosyal grupları barındıran Batı Afrikalı devletlerde siyasal katılım yoluyla bir kaosa yol açmıştır. Bertarnd Badie'nin öne sürdüğü dış müdahale süreci bu hukuki-yapısal çerçeve içinde gerçekleşmektedir. Yeni sayılabilecek bu devletler dahilinde kurumlara dair sorunlar ortaya çıktığında, hukuki

⁵¹⁶ SIPRI Arms Transfers Database, 2018, Transfers of major weapons: Deals with deliveries or orders made for 1950 to 2017, From France to West Africa, 12 s.

düzenin kaynağı olan Avrupalı devletten talepler bilgi alışverişi ile sınırlı kalmamaktadır. Sistemik yakınlık, faydalı müzakere ve diyalogların ötesinde bir nüfuz alanına yol açmaktadır. Badie'nin "dış politika, ekonomik düzen ve bürokratik yapılanma" olmak üzere üç aşamada açıkladığı nüfuz etme süreci bahsi geçen hukuki-yapısal çerçeveye sahiptir. Dolayısıyla siyasi sistemin zayıflığı ve dış etkilere açıklığı hukuki ve yapısal, sosyal ve tarihsel nedenlerle açıklanmaktadır.

Askeri darbe trendleri açısından bakıldığında ise, Sahraaltı Afrika'da gerçekleşen askeri darbelerin ortalama yarısına maruz kalmış olan Batı Afrika askeri yönetimlerin hüküm sürdüğü bir bölge haline getirilmiştir. Afrika'nın diğer bölgelerine nazaran açık biçimde istikrarsızlığın yaygın olduğu bu bölgede askeri müdahaleler üç dönemde incelenmektedir. İlki, kuruluş dönemi olarak adlandırılan ve 1960-1969 yılları arasında sivil siyasetin imkanlarını ortadan kaldıran isyanları içeren dönemdir. Ordu mensupları iktidarı kolayca ele geçirebileceklerini bu dönemde görmüşlerdir. Bu dönemden itibaren iktidar değişimlerinin çoğunluğu ya askeri vesayet altında ya da doğrudan askeri müdahale ile gerçekleşmiştir. Soğuk Savaşın son evresi de sayılan 1970-1989 arasında ise darbe girişimleri artmış, fakat başarısız darbelerin sayısı da yükselmiştir. Statüko dönemi olarak görülen bu aşamada askeri yönetimler güçlü devletlerden aldıkları desteklerle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle başlayan değişim dönemi ise bu desteklerin kesilmesiyle gücünü kaybeden otoriter rejimlerin darbe yoluyla el değiştirmesine sahne olmuştur. Küresel ve bölgesel bağlamın Batı Afrika'nın istikrarsızlaşmasındaki rolünü açıklamada bu dönemlendirme faydalı bir tarihsel çerçeve sunmaktadır.

ABD ve Fransa'nın, Batı Afrika'ya yönelik politika ve çıkarlarının yanı sıra kullandıkları araçların analizinin, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin etkisini açıklamak adına bir temel oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bölge üzerinde güçlü birer nüfuz alanı oluşturmuş bu devletler farklı tarzlarla neokolonyal ağlar oluşturmuşlardır. ABD'nin daha kurumsal ağırlıklı yaklaşımına karşılık Fransa ikili niteliğe sahip bir siyaset izlemiştir. Amerika'nın her iki dönemdeki güvenlik doktrinleri lokal müdahaleleri, açık veya örtük operasyonlarla ulusal çıkarları korumayı öncelemektedir. Benzer bir yaklaşımı benimseyen Fransa askeri üsleri ve paraşütçü birlikleri ile kısmi ve etkili müdahalelerde bulunmuştur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşmeyi şekillendiren askeri sosyalizasyon, ekonomik faaliyetler ve işbirliği,

askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağların ABD ve Fransa'nın Batı Afrika siyasetinde etkin unsurlar olarak göze çarpmaktadırlar. Askeri eğitim ve danışmanlık, askeri ve ekonomik antlaşmalar, yoğun ticari etkileşim, dış yardımlar, askeri üsler, paralı askerler gibi göstergeler söz konusu nüfuz alanının oluşmasında önemli katkı yapmışlardır. Dış politikanın resmi ve özel ortakları Amerikan ve Fransız nüfuzunu inşa etmiş ve neokolonyal bir bağımlılığı gerçekleştirmiştir. Bu devletler, müdahaleci eğilimlerini güçlü nüfuz alanlarından almaktadır. İstihbarat kurumları ve kişisel nüfuz gibi kişisel-kurumsal ağlar nihai müdahale aşamasında operasyonel bir işlev görürler. Batı Afrika ülkelerindeki darbe olaylarında dış etkiler bu bölümde açıklanan iç dinamiklerle neokolonyal ilişki ağlarının kombinasyonu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Ülke ve olay örneklerinde daha somut biçimde görülmektedir ki sözü edilen araçların teşkil ettiği kurumsal yakınlık ve sosyalleşme, resmi olarak ittifak ve dış destek biçiminde tezahür etse de askeri darbe olaylarına dış müdahale imkânı sunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI AFRİKA ASKERİ DARBELERİNDE DİŞ MÜDAHALE ANALİZİ

Bu çalışma, ordu ve siyaset ilişkilerine müdahil olan dış aktörler ve etkilerine dair analizin kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergeleri ile sağlanabileceği iddiasından hareket etmektedir. Temel göstergeler olan askeri sosyalizasyon, ekonomik ilişkiler ve iş birliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağların dış müdahale ile bağı önceki bölümlerde açıklanmaktadır. İkinci bölümde askeri darbelerin oluşumuna yol açan iç dinamikler ve dış aktörlerin müdahalesini kolaylaştıran neokolonyal ağları belirginleştiren bir yapısal ve tarihsel arka plan içermektedir. Bu bölümde yapılacak olan analizlerden önce bazı hususların açıklanmasında fayda görülmektedir. Öncelikle askeri darbelerde dış etkenler literatürde çok dar bir şekilde ele alınan, tarihsel gerçekliği hakkında tartışmalar doğuran bir konudur. Bu nedenle kamuya açık resmi evraklar, ele alınan siyasi olaylarda rolü olan görevlilerin mülakat ve hatıratı, akademi ve medya kuruluşlarının yayınları başta olmak üzere pek çok materyal ile desteklenerek bazı kısımlarda tarihsel betimlemeye yer verilmesi zarureti doğmaktadır. Söz konusu betimlemelerin analizi oluşturan unsurların anlaşılmasına katkı yapacağı öngörülmektedir. Seçilen ülke ve olay örneklerinin, belirtilen göstergelerle ele alınması için bu örneklerle has arka plan açılımları gerekli bulunmaktadır. Bölge altında yer alan çeşitli ülke-olay örneklerinin seçilme nedeni ise çalışmanın somut çıktılarının ancak somut örneklerden hareketle mümkün olabileceği düşüncesidir. Batı Afrika ülkelerinin araştırma evreni olarak belirlenmesinde, bölge içinde benzer tecrübeleri yaşayan ülkelerin fazlalığı etkili olmuştur. Batı Afrika'da küresel ve bölgesel etkileşimlerin varlığı inkâr edilemez bir mahiyet taşımaktadır. Çoğu 1960'larda bağımsızlığını kazanan bölge devletlerinin hangi tarihsel bağlamda askeri darbe ve dış etkilere maruz kaldığı, dönemler ve dış koşullar ekseninde ele alınmaktadır. Her dış müdahale için farklı koşullar ve saikler söz konusu olabileceği içindir ki, araştırma ülke örneklerine, ülkelerin iç koşullarına ve müdahaleci dış aktörlerle ilişkilerine odaklanmaktadır. Ülke örneklerinin seçimi çalışmanın metodolojisi ile teklif ettiği çerçeve ile ilgilidir. Öncelikle müdahaleci örnekler olarak seçilen ABD ve Fransa'nın tercih edilmesi, bu iki devletin bölgeye müdahaleler açısından öne çıkan iki büyük aktör olması nedeniyledir. ABD ve Fransa, bölge üzerindeki nüfuzları ve kurdukları neokolonyal ağlar sayesinde 1960'lardan günümüze değin pek çok kere bölgeye

müdahale girişiminde bulunmuşlardır. Askeri darbelerin dış müdahale için araç haline gelmesinde tek eylem dış destek değildir, dış aktörlerin engellemek için girişimlerde bulunduğu darbeler de söz konusudur. Ne ki, bilhassa askeri darbe olaylarının gelişimindeki etkilerinin bir kısmı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla ülke örneklerinin seçimi, bahsi geçen iki büyük dış aktörün destekleme ve engelleme girişimlerinde bulundukları, bu girişimlerde başarılı veya başarısız oldukları askeri darbe olayları arasından yapılmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan sekiz adet örnek darbe girişimi olayının analizi ve karşılaştırılması ile kurumsal yakınlık ve sosyalleşme unsurlarına ait etkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Seçilen ülke-olay örnekleri, kronolojik biçimde ve ikinci bölümde açıklanan kuruluş, statüko ve değişim dönemlerinin dikkate alındığı bir düzende sıralanmaktadır. Darbelerde destekleme ve engelleme biçiminde tezahür eden dış müdahalenin başarı durumu belirtilen parametreler yoluyla bölüm sonunda nihai olarak analiz edilecektir.

3.1. GANA: 24 Şubat 1966 Askeri Darbesi

Askeri darbelerin dış boyutu ile öne çıktığı en karakteristik örneklerden biri Gana'da 1966 yılında gerçekleşen askeri darbedir. Bağımsızlık mücadelesiyle Afrikalı halkların bağımsızlık umudunun yeşerdiği yer olan Gana, bölgede askeri darbelerin en erken yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. Ulus devlet inşasında yaşanan sorunlar ve siyasetin zayıflıkları genç Gana devletinin ordu-siyaset ilişkisinde de kendisini göstermiştir. Afrika'nın birliği idealini savunan ve bağımsızlıkçı eğilimlere sahip kurucu Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah, Soğuk Savaş'ın en gerilimli dönemlerinden birinde görev yapmış ve dış politik gelişmelerin iç siyasetteki izdüşümüne fazlasıyla şahit olmuştur. Batı ve Sovyet blokları arasında pragmatik bir dış politikayı benimseyen Nkrumah, sömürge ordusunda görev yapmış veya eski sömürgeci ülkelerde eğitim almış subayların hedefi haline gelmiştir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergeleri arasında olan askeri eğitim, askeri danışmanlık, istihbarat faaliyetleri ve dış yardım gibi unsurların 1966 askeri darbesinde hazırlayıcı ve destekleyici etkileri bağlamında ABD'nin rolü dikkat çekmektedir. Dört ana gösterge yoluyla ilgili yıllarda Gana'da Amerikan nüfuzu ve darbedeki müdahalesi analiz edilmektedir.

3.1.1. Gana'da Siyaset ve Rejimin Durumu

6 Mart 1957 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Gana, Batı Afrika'da sömürge imparatorluğundan koparak kurulan ilk devlet olmuştur. 1952 yılında henüz hapisteyken özerk Gana yönetiminin başbakanlığına seçilen Dr. Kwame Nkrumah, bağımsızlık sürecinin yürütücüsü olarak başladığı siyasi hayatını sonraki yıllarda tek başına iktidar olarak sürdürmüştür. 1960 anayasası ile Başkanlık sistemine geçen ülkede ilk cumhurbaşkanı da Nkrumah seçildi.⁵¹⁷ Kendi iktidarlari döneminde ülkesinin en güçlü siyasi aktörü olan Nkrumah, 1940'lardan itibaren bağımsız Afrikalı devletlerin kurulmasını ve hatta birleşik Afrika idealini savunan bir liderdir. Emperyalizm karşıtı tutumu Soğuk Savaş dönemi şartlarında sosyalizme kaymasına neden olmuş, siyasi pratiklerinde orta yolu tercih eden Nkrumah düşünce hayatında sosyalist ideallere gitgide daha çok bağlanmış, eserlerinde bunu daha net biçimde vurgulamıştır.⁵¹⁸

Siyasetteki demokratik eğilimlerin yerini otoriterleşmeye bırakması 1 Ağustos 1962'de Kulungugu'daki suikast girişimi ile başlamaktadır. Burkina Faso, eski adıyla Yukarı Volta Cumhurbaşkanı Maurice Yaméogo ile resmi görüşme yapmak üzere yola çıkan Nkrumah, mola verildiği sırada bombalı saldırıya maruz kalmış ve yaralanmıştır. Hayatını kaybedenlerin de bulunduğu saldırının, Togo'da askeri eğitim görmüş muhalif Birleşik Parti (United Party – UP) mensupları tarafından gerçekleştirildiği düşünülse de Nkrumah bu saldırının kabinedeki bakanlardan Tawia Adamafio'nun organize ettiğini iddia etmiştir. Adamafio ve diğer iki sanık hakkında iddianame hazırlanmış ve yargılanmışlardır.⁵¹⁹ Fakat Aralık 1963'te verilen beraat kararı Nkrumah'ı oldukça kızdırmış ve sert uygulamalara sevk etmiştir. İki gün sonra meclisi toplayan Nkrumah, ülkedeki tüm yargı faaliyetlerinin durdurulduğunu, yargı

⁵¹⁷ Gana Anyasası, **Ghana Constitution 1960**, (Çevrimiçi), http://www.artsrn.ualberta.ca/amcdouga/Hist247/winter_2017/resources/ghana_constitution_1960.pdf, 8.12.2018.

⁵¹⁸ Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism, Consciencism: Philosophy and Ideology for Decolonization, Africa Must Unite, The Class Struggle in Africa, Challenge of Congo, Dark Days in Ghana, Revolutionary Path, I Speak of Freedom, Towards Colonial Freedom: Africa In The Struggle Against World Imperialism ve daha bir çok eser yayınlamış olan Nkrumah, entelektüel bir siyasi lider olarak bilinmekteydi.

⁵¹⁹ Mahkeme heyetinde Gana'nın bugünkü Cumhurbaşkanı Nana Akufo-Addo'nun babası Edward Akufo-Addo da yer almaktaydı.

mensuplarının geçici olarak azledildiklerini açıklamıştır.⁵²⁰ Nkrumah'ın ulusal çıkarlar adına yargı bağımsızlığına müdahalesi, içeride olduğu gibi uluslararası planda da rahatsızlıklara neden olmuştur.⁵²¹

Tek partili başkanlık sisteminde meclisin ve yargının rolünü önemseyen kurucu lider Nkrumah, suikast ve darbe girişimlerine uğrayana kadar erklerin görece bağımsız, fakat uyum içinde çalışmalarına müsaade etmiştir.⁵²² Kongre Halk Partisi (CPP – Convention People's Party) iktidarında parti içi muhalefete de kısmen izin verilmiştir. Fakat Nkrumah'ı hedef alan saldırılar sonrasında Gana'nın bir parti-devleti ile yönetilmesi teklif edilmiş, iktidar partisi CPP dışında mevcut az sayıdaki partilerin kapatılması hükümet tarafından talep edilmiştir. Zaten tek parti iktidarı ile yürüyen siyaset, böylece muhalefetin tamamen ortadan kaldırıldığı bir sürece yönelmiştir. 31 Ocak 1964'te gerçekleştirilen referanduma katılım oranı %96 olarak açıklansa da hileli bir seçim olduğu pek çok gözlemci tarafından vurgulanmaktadır.⁵²³ %99,91 gibi bir oranla kabul edilen referandumla Gana bir parti-devleti haline gelmiş, CPP tek meşru ve muktedir parti olarak kabul görmüş, Nkrumah "hayat boyu cumhurbaşkanı" ilan edilmiştir. Aslında 1957'den beri fiili olarak gerçekleşen rejim dönüşümü 1964 Referandumu ile yasal meşruiyet kazanmıştır.⁵²⁴ Nkrumah, bu sonuçla hem parti hem de devletin ebedi şefi haline gelmiş, yargı ve parlamento üyelerini azletme yetkisine kavuşmuştur. Nkrumah'ın rejim değişikliği yurtdışında diktatörlüğe geçişin tamamlanması ve yasallaşması olarak görülmekteydi. Penn State Üniversitesi adına Barbara Geddes, Joseph Wrights ve Erica Frantz'ın gerçekleştirdiği "Otokratik Rejimler Veriseti"ne göre⁵²⁵, 1960-1966 yılları arasında Gana, parti-lider merkezli otoriter ve keyfi bir yönetimle idare edilmiştir. Nkrumah, 1964 Referandumundan 28 gün önce bir suikast girişiminden daha sağ kurtulmuş, bu beşinci girişim kendisini oldukça sarsmıştır.⁵²⁶

⁵²⁰ ROONEY David, **Kwame Nkrumah: Vision and Tragedy**, Sub-Saharan Publishers, Accra, 2003, s. 322.

⁵²¹ JAMES C.L.R., **Nkrumah and the Ghana Revolution**, Lawrence Hill Books, New York, 1978, s. 182. 1962'de Nkrumah'ı "Afrika'nın özgürleşmesine katkı sunan en büyük lider" olarak tavsif eden Trinidad-Tobago'lu tarihçi C. L. R. James, verdiği mülakatlarda bu kez Nkrumah'ı otoriterlikle suçlamaya başlamıştı. Nkrumah'a saygı duyan pek çok entelektüel kendisini artık eleştiriyordu.

⁵²² ROONEY, 2003, s. 324.

⁵²³ ANTHONY Seth, **The State of Ghana**, African Affairs Vol. 68, No. 273, 1969, s. 335.

⁵²⁴ ANTHONY Seth, a.e., ss. 337–339.

⁵²⁵ GEDDES Barbara, WRIGHTS Joseph, FRANTZ, **Autocratic Regime Data**, Penn State University, Ghana 1960-66: "party-personal", (Çevrimiçi), <https://sites.psu.edu/dictators/>, 12.1.2019.

⁵²⁶ The New York Times, **Nkrumah Escapes Assassin 5th Time: Security Guard Fatally Shot — Assailant is Arrested**, 3.1.1964, (Çevrimiçi),

Nkrumah rejiminin otoriterleşmesinde karşılaştığı tehditler ve sevk edildiği ruh hali belirleyicidir. Referandumdan sonra özellikle devlet tekelindeki Gana Ulusal Ticaret Şirketi (Ghana National Trade Company) etrafındaki yolsuzluklardan ve ekonominin durumundan şikâyet eden muhalefet baskı altına alınmıştır.⁵²⁷

Nkrumah'ın hem Gana hem de Afrika'ya dair idealleri üzerinde fazlaca durması kimi zaman iç siyasetteki gerçekliğin farkına varamamasına neden olmuştur. "Gana'nın bağımsızlığının, Afrika'nın topyekûn bağımsızlaşması ve birleşmesinden farklı düşünölemeyeceği" söylemini⁵²⁸ benimseyen Nkrumah, emperyalizm ve sömürgeciliği kapitalizmle ilişkilendirdiğinden sol bir siyaset izlemiştir. Emperyalizmle mücadele adına verdiği kararlar yalnızca Batılı devletleri değil, iç askeri ve ekonomik aktörleri de zamanla kendisinden uzaklaştırmıştır. ABD ve İngiltere ile ilk anlaşmazlık Kongo krizidir. 1960 Kongo krizinde müdahale konusunda çok istekli olan Nkrumah, subayların isteksizliğine rağmen Gana ordusunu BM Barış Gücü'ne yönlendirmiştir. Fakat Ganalı subaylar barış gücü misyonu sürecinde siyasete müdahil olabileceklerini görmüşler ve bunu kullanmaya başlamışlardı. Nihayetinde Nkrumah'ın devrildiği Şubat 1966 askeri darbesinin başını çeken subayların tamamı Kongo'daki operasyonlara katılmış isimlerdir.⁵²⁹

Tek partili bir meclise sahip Gana siyaseti, dokuz yıllık periyodun (1957-1966) ilk yarısında demokratikleşme adımları atmış, fakat siyaset dışı ve şiddet içeren faktörler nedeniyle otokratik bir yönetime evrilmiştir.⁵³⁰ Çok partili siyasi hayata geçmesi beklenirken aksi yönde gerçekleşen değişim, muhaliflerin kendilerine toplumsal bir taban edinmelerine yol açmıştır. Kendini kapatan bir rejime dönüşmesi Gana'nın ekonomik durumunu kötüleştirmiş, krizler halkın Nkrumah'a olan desteğini azaltmıştır. Ordu ile yaşanan anlaşmazlıkların temelinde ise etnik mücadeleler ve dış politika alanındaki ayrışma yatmaktadır.

<https://www.nytimes.com/1964/01/03/archives/nkrumah-escapes-assassin-5th-time-security-guard-fatally-shot.html>, 5.1.2019. Nkrumah anılarında olaydan bahsederken "akşam yemeği için ofisinden çıktığı sırada koruma polislerinden birinin kendisine 4 el ateş ettiğini" belirtmiştir.

⁵²⁷ ROONEY, a.g.e., s. 325.

⁵²⁸ AL-HASSAN Osman, **Politicized Soldiers: Military Intervention in The Politics of Ghana, 1966-1993**, Washington State University Department of Political Science, Mayıs 2004, Yayınlanmış Doktora Tezi, Washington, s. 113; NKRUMAH Kwame, **Dark Days in Ghana**, International Publishers, Londra, 1968, s. 62.

⁵²⁹ AL-HASSAN, a.g.e., s. 117. (başta Ankrah, Kotoka, Afrifa olmak üzere)

⁵³⁰ RUKANSHAGIZA Joseph B., **African Armies: Understanding the Origin and Continuation of their non-professionalism**, State University of New York, College of Social Sciences Department of Sociology, Doktora Tezi, 1995, ss. 99-101.

3.1.2. Gana'da Ordu, Etnik Bölünme ve Siyaset-Ordu İlişkisi

Yalnızca Gana'da değil, Batı Afrika'nın genelinde askerler kurucu unsurlar arasında yer almışlar, devletin kuruluşunda sivillere eşlik etmişlerdir. Bölgede kuruluş itibariyle devletler siyasi hayata sivil olarak adımlarını atmışlar, fakat kısa süre sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar askeri rejimleri doğurmuştur. Huntington'un öne sürdüğü kurumsal ayırım teorisinin gereği olarak ordu-siyaset ayrışması ve dolayısıyla objektif sivil denetimi tecrübesi söz konusu değildir. Gana ve diğer bölge ülkelerinin siyasal-toplumsal koşulları daha çok Pretoryan analizi öne çıkarmaktadır. Pretoryan mücadelenin temel göstergesi olan topyekûn siyasallaşma, etnik ve ideolojik çatışmanın vardığı şiddet olaylarının neticesinde gerçekleşmiştir. 1966 müdahalesinin iç dinamikleri ve darbeci grupların dış aktörlerle irtibatı, Pretoryan mücadelenin bir ülkeyi nasıl dış etkilere açabildiğini de göstermektedir. Gana'daki iç çatışmanın ve buhranın, dış politika karar alma süreçlerine yönelik etkisi ile sorun toplum dışına taşmıştır. Huntington'a göre karmaşıklık, uyarlanabilirlik, tutarlık ve özerklik gibi kurumsallaşma göstergelerinden mahrum toplumlarda her sosyal grup giderek siyasallaşır.⁵³¹ Gana'da kurumsallaşma öğelerinin eksikliği benzer bir süreç doğurmuştur. Gana'da bilhassa kurumların iç siyasi aktörler karşısında olduğu gibi dış aktörler karşısında da özerkliği tartışmalı bir düzeydedir. Nitekim sivil-asker ilişkileri krizinin iki temel ayağı mevcut olmuştur: Dış politika ve etnik/ideolojik mücadele.

Ordunun etnik/sosyal kompozisyonuna bakıldığında alt rütbeliler ve piyadelerin %60'ının kuzeyli etnik gruplardan oluştuğu, üst rütbeli subayların %73'ünün güneyli gruplardan geldiği ve özellikle Ashanti⁵³² gibi etnik grupların orduda çok az temsil edildiği görülmektedir.⁵³³ Silahlı kuvvetler içinde hizipleşmeye neden olacak şekilde asimetrik yerleştirilmiş toplumsal gruplar ordu kurumunu bir rekabet alanına çevirmişlerdir. Ordudaki parçalanmanın tek kaynağı etnik köken dağılımı değildir, ayrıca İngiltere Kraliyet Askeri Akademisi (Sandhurst) eğitilmiş üst düzey subaylar hükümetin siyasi pozisyonlarına muhalefet edecek ölçüde Batı

⁵³¹ HUNTINGTON, 1968, s. 194.

⁵³² 1966 askeri darbesi ve sonrasında etkin subaylardan General Afrifa, bir Ashanti mensubudur ve darbe koalisyonuna dahil olmasında ordudaki etnik köken dağılımı önemli rol oynamıştır.

⁵³³ HETTNE Björn, *Soldiers and Politics: The Case of Ghana*, Journal of Peace Research, 17-2, Special Issue on Imperialism and Militarization, 1980, s. 175.

yanlısı bir tutum sergilemektedir.⁵³⁴ Ordu içindeki bölünme ve çatışmanın siyaset üzerindeki ilk tezahürü de bu nedenle dış politika alanında olmuştur. Nkrumah yönetiminin, askeri eğitim için Batılı devletler yerine Sovyetler ve Çin'den destek istemesi ordu içinde hoş karşılanmamaktaydı.⁵³⁵

Dış politikadaki ayrışmanın başladığı 1960 Kongo Krizi sonrasında siyasete müdahale isteği artan ve çeşitli komplolara karışan Ganalı subaylar, Nkrumah hükümetinin ülkenin eski sömürgecisi ve hamisi Büyük Britanya'dan siyasi ve askeri olarak kopuşundan rahatsızlık duymaktaydılar. Nkrumah gibi sosyalist olan⁵³⁶ Kongo Başbakanı Patrice Lumumba, Belçika'ya rağmen bağımsızlığını ilan edince, Gana Hükümeti polis ve asker birliklerini Kongo'ya sevk etmişti. Nkrumah'ın Gana-Kongo Birliği adı verilen gizli bir antlaşma yapmasının ortaya çıkması, askerler arasındaki hoşnutsuzluğu artırmıştır.⁵³⁷ Kongo Hükümeti'nin faaliyetlerini kontrol altına almaya çalışan Birleşmiş Milletler Barış Gücü Komutanlığı ile Lumumba'ya destek için emir alan Ganalı diplomatların farklı talimatları arasında kalan Ganalı subaylar, Britanyalı eğitmen subayların da etkisiyle BM'nin talimatlarını uygulamayı tercih etmişlerdir. Bu dönem, İngiliz Ordusu'nun Gana Ordusu üzerinde nüfuzunun güçlü olduğu son dönem olarak anılmaktadır. Ancak Gana devletinin dost ve müttefik olarak konumlandığı Kongolu askerlerin, 26 Nisan 1961'de 43 Ganalı askeri katletmesi Gana Ordusu için bir travmaya dönüşmüştür. Subaylar bu olaydan “siyasete daha fazla müdahale etmek” gerektiği sonucunu çıkarmışlardır.⁵³⁸ Katliamdan Nkrumah ve sivil siyaset sorumlu tutulmuş, askerlerin “sosyalist fanteziler” adına öldürüldüğü alçak sesle de olsa dillendirilmiştir. 26 Nisan katliamı, ordu mensuplarının siyaset karşısındaki tutumlarını öylesine değiştirmiştir ki, askeri darbeyi “gerektiğinde haklı bir müdahale” olarak görmeye başlamışlar ve on yıllar boyunca gelen darbe silsilesini normalleştirmişlerdir. Ünlü siyaset bilimci Victor T. Le Vine, 1968-1971

⁵³⁴ HETTNE, a.g.e., s. 178.

⁵³⁵ AFRIFA Akwasi A., **The Ghana Coup: 24th February 1966**, Frank Cass Publishers, New York, 1966, s. 109. Darbe liderlerinden General A. A. Afrifa darbenin gerekçelerini açıklarken, “Batı ülkelerinde eğitim almış subaylara Sovyetlerden danışman ve eğitmen getirilmesinin ordu disiplinine zarar verdiğini” söylemiştir.

⁵³⁶ Lumumba, Amerikan diplomasi belgelerinde sosyalist olmasından kinaye ile kimi zaman “Lumumbavitch” olarak anılmaktaydı. **217. Telegram From the Embassy in the Congo to the Department of State**, Léopoldville, September 16, 1960, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1958–1960, AFRICA, VOLUME XIV, (Çevrimiçi), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v14/d217>, 4.12.2018.

⁵³⁷ AL-HASSAN, 2004, ss. 117-118.

⁵³⁸ BAYNHAM Simon, **The Military and Politics in Nkrumah's Ghana**, Boulder, Westview, 1988, ss. 106-109.

yılları arasında görev yaptığı Gana'da konuştuğu subayların, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırasını gerçekleştiren Türk Ordusu'nu kendilerine rol model olarak belirlediklerini söylediklerini aktarmaktadır.⁵³⁹

İngiltere'nin eski sömürgesi olan Gana'nın ordusu daha önce sömürge imparatorluğunun askeri birliklerinde görev yapan subaylardan müteşekkildi. 1957-1961 yılları arasında İngiliz Ordusu askeri personeli Gana Ordusu içinde çok etkin bir durumdaydı.⁵⁴⁰ 1957 yılında Gana Ordusu'ndaki 238 subayın 209'u İngiliz ve sadece 29'u Ganalı idi. Ülkenin ilk Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sir Alexander George Victor Paley de bir İngiliz subayıydı ve görevini 1960 yılında bir başka İngiliz subayı Orgeneral Henry T. Alexander'a devretmişti.⁵⁴¹ Nkrumah bu durumdan çok rahatsızdı, çünkü Afrika ülkelerinin güçlü ordulara kavuşmasının yolunun sorunlarını kendi iç aktörleri eliyle halleden bir yaklaşımdan geçtiğini düşünmekteydi. Sömürgeci aktörlerin yalnızca kendi çıkarlarını kolladığını ve Gana'nın sorunlarını umursamadıkları kanaati Nkrumah'ı çare aramaya itiyordu. Böylece 1961'den itibaren orduyu bağımsızlaştırma ve millileştirme adına Britanyalı subay ve uzmanları azaltmaya, yetkileri Ganalı subaylara vermeye başladı. Ancak henüz oluşum sürecindeki bir ordunun eğitim-tatbikat gerekliliklerini yerine getiremeyeceği anlaşıncı Nkrumah, üçüncü ülkelerden askeri eğitmen ve uzman getirmeyi tercih etmiştir. Afrika'nın anti-empyralist bir cephede birleşmesini savunan Nkrumah'ın ordu ile ilgili temel ikilemi bu millileştirme politikası etrafında ortaya çıkmıştır: Yurtdışında bağımsız ve aktif bir askeri faaliyet niyetinde olan Nkrumah'ın tamamen millileştirdiği ordunun beraberinde siyasete müdahale riski getireceği, zira eldeki bütçe ve imkanların söz konusu faaliyete olanak tanımayacağı kanaati belirgin haldeydi. Diğer yandan yeterince bağımsız olmayan ve yabancı subaylar tarafından kontrol edilen bir ordunun da darbe endişesi doğuracağı için yurtdışında beklendiği kadar bağımsız ve aktif bir askeri faaliyet yürütemeyeceği düşünülmekteydi. Söz konusu ikilem aslında dekolonize olan tüm yeni Afrikalı devletler için de geçerli olmaktaydı. Nkrumah, bu gerçeği dikkate alarak bir denge kurmaya çalışmış, rakip devletlerin gönderdiği uzmanlarla bunu sağlayabileceğini düşünmüştür. Öncelikle askeri eğitim ve ekipmanın tek bir kaynağa, yani İngiltere ve İngiliz subaylara bağlı

⁵³⁹ LE VINE Victor T., **Politics in Francophone Africa: The States of West and Equatorial Africa**, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2004, s. 304.

⁵⁴⁰ BAYNHAM Simon, **Quis Custodiet Ipsos Custodes: The Case of Nkrumah's National Security Service**, The Journal of Modern African Studies, 23-1, 1985, s. 92.

⁵⁴¹ AL-HASSAN, a.g.e., s. 113.

olmasını tehlikeli bulduğu için İngiliz unsurların nüfuzunu azaltmıştır: 1961 yılında Gana Ordusu'ndaki tüm İngiliz subayların görevine son verilmiştir. Tito'nun başını çektiği Bağıntısızlar Hareketi'ne yakın bir pozisyon alan Nkrumah Hükümeti, bu zümreye mensup pek çok devlet gibi Soğuk Savaş'ın her iki bloğundaki önemli aktörlerden destek almayı seçmiştir. Gana Silahlı Kuvvetleri, 1960 yılının sonlarından itibaren (İngiltere dışında) ABD, Çin, İsrail, Hindistan, Yeni Zelanda, Küba, Kanada, Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya'dan askeri ekipman ve silah tedarik etmiştir. Ayrıca Doğu Almanya, Sovyetler Birliği, Çin ve Küba'dan gelen askeri danışman ve eğitmenler, Briyanyalı eğitmen ve uzmanların yerini almışlardır. Deniz ve Hava kuvvetlerinin oluşumunda bu ülkelerden gelen askeri yardımların payı da oldukça yüksektir.⁵⁴²

Nkrumah'ın "orduyu millileştirme" politikası kadar yeni döneme damga vuran bir diğer gelişme ise ordunun organizasyonu alanında yaşanmaktaydı. "Milli Güvenlik Hizmeti" (National Security Service NSS) adı verilen iç ve dış güvenlik teşkilatı askerler ve askeri polislerden oluşmaktaydı. Askeri polis genel itibarıyla askeri eğitim almış, jandarma teşkilatına benzer kolluk kuvvetini andırmaktaydı. Asker ve askeri polis arasındaki ayrım, teoride iç ve dış güvenlik olarak belirlense bile pratikte görev ve yetki sınırları oldukça belirsizdi. Nkrumah, iki teşkilat arasındaki belirsizlik ve rekabeti kendi emniyeti adına desteklemekteydi.⁵⁴³ Zira tüm kamu güvenlik personelinin Gana'ya değil, Nkrumah ve iktidarın -siyasetin tek partisi CPP'ye sadakat bekleniyordu. Güvenlik sektörünün her iki kanadı da Milli Savunma Bakanı'na karşı değil, Nkrumah'a karşı sorumluydu. Sübjektif sivil kontrol olarak tasvir edilebilecek uygulamalar 1962'deki suikast girişiminin doğurduğu şartlarda ortaya çıkmıştı. NSS'in bu süreçte ordu ve askeri polis teşkilatı dışında başka organları da mevcut hale gelmiştir. Askeri istihbarat, özel istihbarat, Kübalı komünist milislerin eğittiği sivil korumalar, Karşı-istihbarat birimi ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı (President's Own Guard Regiment- P.O.G.R.) bunlar arasındadır.⁵⁴⁴ Cumhurbaşkanı Nkrumah ile ordunun arasını açan en önemli konulardan birisi, güvenlik sektörünün çok parçalı ve anarşik bir görünüme sahip olmasıdır. Çift başlılık ve çift emir komuta zinciri, devlet kamu güvenlik kurumları arasında ayrımcılık yapması, özlük hakları arasındaki farklar, terfi ve atamalarda

⁵⁴² BAYNHAM, 1985, ss. 92-93.

⁵⁴³ BAYNHAM, a.e., s. 96.

⁵⁴⁴ ICNL, **Ghana Security Service Act of 1963**, Digital Legal Library, (Çevrimiçi), <http://www.icnl.org/research/library/files/Ghana/codeact.pdf>, 29.11.2018.

liyakatin değil sadakatin tercih edilmesi ordu içindeki hoşnutsuzlukları artırmaktaydı.⁵⁴⁵

İç siyasette tehdit algısı arttıkça İstihbarat faaliyetleri yoğun biçimde kendini göstermeye başlamıştır. Hem özel istihbarat hem de askeri istihbarat rejim ve parti aleyhine çalışma yürüten gruplara, muhalefete ve muhalif subaylara odaklanmıştır. Nkrumah'ın, Askeri İstihbarat Kurumu'nun başına atadığı isim kendisiyle aynı etnik kökenden gelen bir albaydır ve bu ve benzeri atamalarda etnik aidiyetlerden doğan sadakat mühim rol oynamıştır.⁵⁴⁶ Nitekim 1963'te kurulan Özel İstihbarat Birimi (Special Intelligence Unit) de aynı kökenden gelen Ambrose Yankey'nin direktörlüğünde faaliyetlerini yürütüyordu. Bu şekilde güvenlik kurumları arasında etnik kökene dair ayrışmalar gözlemlenmeye başlanmış, hükümete daha yakın olan istihbarat kurumları farklı etnik gruplara ait subayları fişlemiştir. Nkrumah'a yönelik suikast girişimlerine karışmakla suçlanan İngiltere merkezli uluslararası polis teşkilatı Special Branch dağıtıldıktan sonra mensuplarının bir kısmını kurumuna alan Special Intelligence Unit, Sovyet ajanları Nikolay Gladkiy ve Robert Akhmero'nun eğittiği 300 kadar güvenlik subayını teşkilata dahil etmiştir. Doğu Bloğu, Gana kamu güvenlik sektöründe nüfuzunu sonraki yıllarda daha da artırmıştır: Kübalı eğitmenler tarafından eğitilen özel korumalar Sovyetler tarafından silahlandırılmış, Karşı-İstihbarat Birimi'nin tüm üyeleri Sovyet Ordusu tarafından yetiştirilmiş, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nın başına Moskova'da özel eğitim almış olan kuzeyli Yarbay D. G. Zanlerigu geçirilmiştir. Tüm bunlar, düzenli ordu ve askeri polis güçleri ile hükümete yakın emniyet birimleri arasında etnik ve mesleki anlayış farkı nedeniyle bir uçurum meydana getirmiştir. Doğu Almanya, Çin, Küba ve Sovyetler Birliği gibi devletlerden gelen uzmanların yetiştirdiği personel ile İngiltere, Kanada, İsrail ve ABD'nin eğittiği güvenlik personeli bir arada, fakat farklı şartlarla hizmet etmekteydiler. Düzenli ordunun, hükümet karşısında etkisiz hale gelmesini, bu yolla sivil denetimi sağlamayı temenni ederek gerçekleştirilen bu uygulamalar, subayları hükümetten uzaklaştırmış, birçoğu yurtdışı kökenli olan farklı aktörlerle iş birliğine yönelmelerine neden olmuştur.

⁵⁴⁵ Nkrumah'ın, kamu kurumlarının genelinde uyguladığı ikili kurumsal siyaset ile ilgili bkz. AMONOO Benjamin, **Ghana 1957–1966: the Politics of Institutional Dualism**, Allen and Unwin Pub, Londra, 1981, 214 s.

⁵⁴⁶ BAYNHAM, 1985, s. 98.

1966 askeri darbesi öncesi Gana Ordusu'nda görev yapan subayların etnik dağılımına dair çok net veriler bulunmamakla birlikte, çoğu kaynaklarda Ewe etnik grubunun ordu içinde en kalabalık kesim olduğunu savunmaktadırlar.⁵⁴⁷ Bununla birlikte Nkrumah, 1957-1966 yılları arasında Güneyli-Akanlar ve kendisinin de mensubu olduğu kuzeyli-batılı etnik grupların oluşturduğu bir koalisyonla siyaset, ordu ve bürokrasiyi idare etmiştir.⁵⁴⁸ Nkrumah'ın mensubu bulunduğu Nzima kabilesinin mensuplarına hükümette ve istihbarat gibi stratejik kurumlarda verdiği üst düzey görevler, ordu içinde kalabalık halde bulunan güney-doğulu Ga ve Ewe kökenli subayları rahatsız ediyordu. Ordunun siyasallaşma sürecine etnik rekabetin yaptığı katkı, 1966 askeri darbesinden sonra siyaset ve orduya bu iki etnik grubun (Ga-Ewe) hâkim olmasıyla kanıtlanmıştır.⁵⁴⁹

Subayların eğitimi, askeri kültür ve zihniyet ile askerlerin tercihlerini belirlediği için ordu-siyaset ayrışmalarında merkezi bir konumdadır. Eğitimcilerin ve askeri danışmanların çeşitlendirilmesine yönelik politika, modernizasyonu farklı kültürlerde arayan askerler arasında tartışmalara neden olmuş, hükümetin hem bu bağlamda hem de dış politikadaki tercihleri bu tartışmaları derinleştirmiştir. İngiliz subayların Gana Ordusu'ndan tasfiyesini, aslında sömürgeciliğin tasfiyesi olarak gören Nkrumah, 1968 yılında yayınladığı "Dark Days in Ghana" kitabında 'ordunun kimler tarafından eğitildiğinin siyasetin geleceğini belirlediğini' vurgulamıştır.⁵⁵⁰ Yine aynı eserde Nkrumah, 1966 darbesini gerçekleştiren Ulusal Kurtuluş Konseyi'nin (National Liberation Council – NLC) liderlerinin yurtdışında, daha açık ifadeyle İngiltere'de yetiştirildiklerinin altını çizmektedir.⁵⁵¹

Askeri darbeyi gerçekleştiren bu subayların, eğitim aldıkları dönemde beyinlerinin yıkıldığını ve Batı'nın sömürgeci iktidarından kopamadıklarını sıkça dile getiren Nkrumah, darbeci askerlerin hiçbir zaman kendilerini Gana'ya ait

⁵⁴⁷ ONWUMECHILI, 1998, s. 47.

⁵⁴⁸ **Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Ghana Report**, ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 674-685.

⁵⁴⁹ CHAZAN Naomi, **Ethnicity and Politics in Ghana**, Political Science Quarterly, 97-3, 1982, s. 461; **EPR Atlas, Ghana Report**, s. 681.

⁵⁵⁰ NKURUMAH, 1968, ss. 37-45.

⁵⁵¹ NKURUMAH, a.g.e., s. 34. "General Ankrah, eğitimini Britanya'da almış, beni defalarca devirmeye çalışmış bir subaydır. Harlley, Metropolitan Police College of Hendon'da, İngiltere'de eğitim aldı. Gana'ya döndüğünde Special Branch'in başına geçti. Kotoka da Hendon mezunu. Bize Kotoka için 'disiplinli ve sadık' demişlerdi, böyle olmadığını gördük. Afrifa ise, Sandhurst mezunudur."

hissetmediklerini savunmaktadır.⁵⁵² Askerlik mesleğinin, profesyonellik düzeyi yüksek bir yapı olması nedeniyle eğitim ve ekipmanın tedariki farklı kampların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Gana Hükümeti'nin siyasi tercihleri ve 1962 sonrasında oluşan korku ortamı kamplar arasında keskinlik meydana getirmiştir. Ancak, Batılı devletlerin kendi üstünlüklerini sergiledikleri eğitimlerine katılan subayların, post kolonyal dönemde kendi ülkelerine aidiyet sorunu yaşadıkları da anlaşılmaktadır.

Nkrumah'ın askeri bütçenin kontrolü konusundaki yaklaşımı onun bir başka eserindeki şu cümlelerinde görülmektedir:⁵⁵³

“Neokolonyalizmin inşa eden en önemli unsurlardan biri de askerlerin çıkarlarıdır. Sahadaki askeri etkinlik her zaman ordunun çıkarlarına hitap eder. Neokolonyal devletler bunu bildiklerinden bizim askerleri savaşa veya siyasal şiddet tatbik etmeye kolayca ikna ederler”.

Nkrumah, iç siyasette gerilimlerin arttığı yıllarda bile düzenli ordunun bütçesini artırmamış, aksine bütçeyi azaltmayı seçmiştir.⁵⁵⁴ Ordunun genel bütçe içindeki payı 1964 yılında %1,9'a, 1965 yılında %1,7'ye düşürülmüştür. Ekonominin bozulması bunun için gerekçe gösterilse de aynı dönemde CPP mensupları, hükümetin yeni kamu güvenlik teşkilatları ve Nkrumah çevresinin devlet

⁵⁵² NKURMAH, a.g.e., s. 45-46. “The Royal Military Academy Sandhurst (RMAS)’ten mezun çok fazla subay vardı ve Sandhurst zihniyeti sayesinde Harlley ve yandaşları çok fazla destekçi bulabildiler. Bu subaylar kendilerini Ganalı olmadan önce İngiliz olarak nitelendirmeye devam ediyorlardı ve Gana’daki hayatı İngiliz gelenek ve göreneklerine aykırı olmakla suçluyorlardı. General Ankrah sıkı bir İngiliz at yarışı ve ganyan hayranıydı, Afrifa ise, Sandhurst’a yönelik hayranlığını bir nostaljiye dönüştürmüş, günlerini o zamanlara özlem duyarak geçiriyordu. Hemen her subayımız kolonyal askeri eğitim kurumlarında eğitim görmüştü, fakat teknik getirilerinin yanında bu eğitim adeta beyin yıkama aracı olarak kullanılıyordu. Ülkelerine döndüklerinde artık birer “beyefendi” oluyorlar, çevredeki işçi ve köylülerden üstün olduklarına inanıyorlardı. İngiltere’deyken Gana’nın eleştirilmesinden rahatsızlık duymuyorlardı. Ekonomik bağımsızlık çabalarımız küçümsendiğinde bile. Afrifa da böyleydi işte, Afrika ülkelerindeki orduların hemen hemen hepsindeki subaylar gibi. Eğitimini yurtdışında almıştı, kendi toplumuna ve devletin bağımsızlık taleplerine karşıydı. Gana ordusundaki subayların en az altıda biri eğitiminin tamamını Sandhurst’ta almıştı. Bir denge oluşturabilmek amacıyla giderek artan sayılarda subay adayını Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlere askeri eğitime gönderiyorduk. Sovyetler Birliği’nde eğitim alan subaylardan hiçbirinin 24 Şubat darbesine dahil olmaması ve destek vermemesi oldukça manidardır”.

⁵⁵³ NKURMAH Kwame, **Neocolonialism: Last Stage of Imperialism**, International Publishers Co., 1966, s. 22.

⁵⁵⁴ SIPRI Outlook 2019, **Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1949-2018**.

kaynaklarının önemli bir kısmını kullandığı bilinmekteydi.⁵⁵⁵ Ordu mensuplarını hoşnutsuzluğa sevk eden ve askeri darbeye teşvik eden unsurlardan askeri bütçe, maaş ve primlerdi, ancak en önemli nedenler arasında gösterilmemektedir. Nitekim askeri bütçenin görece yüksek olduğu 1962 ve 1964 yıllarındaki suikastlere pek çok subayın adı karıştırmıştır. Ayrıca darbe sonrasında askeri bütçeler artmış, fakat bu artışlar çok olağan sayılabilecek oranlarda gerçekleşmiştir.

3.1.3. Nkrumah Dönemi Gana Dış Politikası, ABD ile İlişkiler ve ABD Nüfuzu

Gana'nın bağımsızlığını 1957'den itibaren diplomatik alanda en tanınmış figürü Kwame Nkrumah'tı. Birleşmiş Milletler ve Commonwealth Konferansı ile ilişkileri çok güçlüydü ve ABD, Kanada gibi ülkelerde irtibatlara sahipti. Gana, Afrika'da bağımsızlığını kazanan ve devletleşen ilk ülke olduğu için kıtadaki milletçi hareketler arasında çok büyük bir itibara sahipti. 1960'ta bağımsızlığını kazanan 14 Afrika ülkesinin ilk diplomatik ilişkilerini Gana ile kurmaya yönelmesi tesadüfi değildi.⁵⁵⁶ Gana, bağlı olduğu eski sömürge imparatorluğu İngiltere ile ilk yıllarda yakın, 1960'lardan itibaren mesafeli bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Cezayir, Kongo ve Rodezya konularında İngiltere'nin BM Genel Kurulu'nda destek talebi Nkrumah tarafından reddedilmiştir. Siyasi-ideolojik tutumunu dış politikada da sürdüren Nkrumah, bağımsızlık mücadelesi veren Afrika ülkelerini, hatta dünya çapındaki toplulukları, bazıları söylem düzeyinde kalsa da desteklemekteydi. Bu doğrultuda hareket kabiliyeti edinebilmek beklentisiyle "Afrika'nın birleşmesi için bağıntısızlık" kararını, 24 Temmuz 1958 tarihinde ABD Senatosu'nda yaptığı konuşmayla ilan etmiştir.⁵⁵⁷ Dünya siyasetinde sosyalist ve bağımsızlık hareketlerini destekleyen bir tutumla yerini alan Nkrumah'ın, bağımsızlığını yeni kazanan komşularıyla ilişkileri olumsuz şekilde gelişmiştir. Bir Nzima⁵⁵⁸ olan Nkrumah'ın, Nzima'ların yoğun şekilde yaşadığı bölgedeki sınır problemleri nedeniyle Fildişi Sahili ve Félix Houphouët-

⁵⁵⁵ JEFFERIES Richard, *The Political Economy of Personal Rule, in Contemporary West African States* (Ed. Donald Cruise O'Brien, John Dunn, Richard Rathbone), Cambridge University Press, Cambridge ve N. Y., 1989, s. 76.

⁵⁵⁶ ROONEY, a.g.e., s. 280.

⁵⁵⁷ U.S. Senate, *Senate Historical Documents*, (Çevrimiçi), <https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/SpeakersJointSessions.pdf>, 18.10.2018.

Konuşmasında "Filler tepinirken, çimler ezilmektedir" şeklindeki Gana özdeyişini kullanması dikkat çekicidir.

⁵⁵⁸ Gana'daki etnik gruplardan biri.

Boigny ile gerilimli bir ilişki söz konusudur. Doğu sınırında Gana'nın Volta bölgesinin devamı olarak gördükleri Togoland hakkında "Gana'nın yedinci bölgesi olarak ilhak etmek istedikleri" açıklamasını yaptığı için sınır çatışmaları yaşanmaktaydı.⁵⁵⁹ Ayrıca Togo'nun efsanevi kurucu lideri Sylvanus Olympio, Nkrumah'ın Birleşik Afrika vizyonunu reddediyor ve Fransızca konuşan Afrikalı devletlerin kendi aralarında ittifak yapmaları gerektiğini ifade ediyordu. Aradaki gerilim nedeniyle Nkrumah, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Alexander'a Togo sınırını koruması talimatını vermiştir. Togoland'ın ilhakı anlamına gelecek bu karar karşısında Nijerya Hükümeti ve silahlı kuvvetleri, Togo'nun güvenliği ve toprak bütünlüğünü garanti ettiklerini açıkladılar. Bu durum, Nijerya ile Gana arasındaki iplerin kopmasına neden olmuştur.⁵⁶⁰ Bugünkü adı Burkina Faso olan Yukarı Volta ile de sınır problemleri nedeniyle kötü ilişkilere sahip olan Nkrumah yönetimi, bütün komşularıyla toprak üzerinde hak iddia etmeye dayalı nedenlerle kopuk bir diplomatik süreç yaşamıştır. Ancak Batı Afrika'da örneğin Gine Devlet Başkanı Sékou Touré ile çok sıcak ve yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkileri canlı biçimde devam ettiren Nkrumah, darbeden sonraki günlerde Gine'ye sığınmış, Touré'nin misafiri olarak siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür.

Kongo Krizi sırasında Patrice Lumumba'ya siyasi ve askeri destek için büyük gayret sarf eden Kwame Nkrumah, bu dönemde Sovyetler ile başta Belçika ve ABD olmak üzere Batılı devletlerin mücadelesini yakından takip etmiştir. Nkrumah, iki farklı odağın ABD ve Batılı devletler adına çok etkili ve yıkıcı oldukları kanaatini Kongo krizi sürecinde edinmiştir: CIA ve uluslararası medya. İstihbarat ve medya kuruluşlarının, Lumumba'nın ortadan kaldırılmasıyla⁵⁶¹ ve neokolonyal iktidarların ülkeye yerleşmesiyle sonuçlanacak eylemlerde bulunduklarını fark etmiştir ve bu unsurlar ABD ile ilişkilerinde gündemi uzun süre meşgul edeceklerdir. Nkrumah'a göre, BM Barış Gücü operasyonları ABD'nin örtük faaliyetleri için bir paravan vazifesi görmektedirler.⁵⁶² Nkrumah'ın, bağıntısızlık ve müttefiklerini çeşitlendirme

⁵⁵⁹ ROONEY, 2003, s. 282.

⁵⁶⁰ ROONEY, a.g.e., ss. 282-283.

⁵⁶¹ KALB Madeleine, *The Congo Cables: The Cold War in Africa*, McMillan, New York, 1982, s. 50. Lumumba'nın suikastle öldürülme emrinin CIA'e bizzat Başkan Dwight D. Eisenhower tarafından verildiğine dair bazı belgeler bu eserde yer almıştır.

⁵⁶² NKURUMAH, 1968, ss. 49-51.

siyasetinin arkasında Soğuk Savaş çekişmesinin dışında kalmaya çalışarak politik hedeflerine ulaşma fikrinin yattığı görülmektedir.⁵⁶³

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme analiziyle Gana üzerindeki Amerikan nüfuzu incelebilmektedir. Darbe öncesindeki gerilimlere rağmen ABD, Gana'ya baskı yapabileceği araçları elinde bulundurmayı sürdürmektedir. Askeri sosyalizasyon kriteri açısından bakıldığında, ABD-Gana ilişkileri orta düzeyde seyretmektedir. 1960'lı yıllarda görev yapan üst düzey subayların hemen hemen tamamı İngiltere Sandhurst Kraliyet Akademisi mezunudur. Nkrumah'ın, ordunun millileştirilmesine yönelik adımları İngiltere'ye yönelik bağımlılığın azaltılmasında düğümlendiği içindir ki, ABD'nin de içinde olduğu pek çok ülkeden askeri eğitmen ve danışman getirilmiştir. ABD'li teknik uzmanlar ilişkilerin bozulduğu 1964-1965 periyoduna dek ordu üzerinde ciddi bir etkiye sahiptirler. Çatışma ortamının doğduğu bu yıllar itibarıyla Çin ve Sovyetler Birliği bu alanda giderek daha etkin olmuştur. 1957-1966 yılları arasında IMET programı kapsamında 1.000'den fazla Ganalı subay ABD ordusu tarafından eğitilmiştir. Amerikan resmi verilerine göre 2008 yılına kadar askeri eğitim verilen Ganalı subayların sayısı 11.136'ya ulaşmaktadır.⁵⁶⁴ Gana ordusunda görevlendirilen Amerikalı askeri danışman sayısı ise tam olarak bilinmemektedir. Britanyalı ve Amerikalı eğitmen ve danışmanların Ganalı subaylar ile etkileşimi, mesleki olmaktan öte ikili ve çoğul yakın ilişkilerdir.⁵⁶⁵ Uzun yıllar İngiliz subaylar tarafından yönetilen Gana ordusu mensupları, askeri doktrin de dahil olmak üzere mesleki ve sosyal kültürlerini söz konusu eğitimler ve etkileşimler yoluyla edinmekteydi. Dolayısıyla sosyalist bir lider olan Nkrumah'ın siyasi fikirleri ve tatbik ettiği politikalar, askerlerin düşünce dünyası ve hayat tarzlarıyla taban tabana zıtlık arz etmekteydi. İngiltere-ABD ittifakının başını çektiği Batı bloğu, böylece giderek Gana'da siyaset ve ordunun arasını açan bir faktör halini almıştır. Elbette bu durumu ortaya çıkaran tek faktör askerlerin yabancı meslektaşlarıyla etkileşimi değildir. Yabancı yatırımcılar, istihbarat mensupları ve diplomatlar da askerlerin sosyalleştiği çerçeve içinde yer almaktadır. Diplomatik

⁵⁶³ NKRUMAH Kwame, **Challenge of the Congo**, Panaf Books, Bedford – UK, 1967, s. 33.

⁵⁶⁴ Historical Facts Book, Department of Defense, Security Cooperation Agency, **DSCA - Financial Policy And Analysis Business Operations Report**, 30 September 2016, Washington, s. 99.

⁵⁶⁵ BAYNHAM Simon, **Quis Custodiet Ipsos Custodes: The Case of Nkrumah's National Security Service**, The Journal of Modern African Studies, 23-1, 1985, s. 92. "Britanyalı subayların Gana Ordusu üzerindeki etkileri sadece kurumsal organizasyon, eğitim, terfi ve atama gibi standartlarla sınırlı değildi, Ganalı subaylar İngiliz meslektaşlarıyla sosyalleşiyor, vakitlerinin çoğunu onlarla geçiriyorlardı".

misyonları çerçevesinde Gana'da ciddi sayıda personel bulunduran ABD, Franklin Williams gibi etkili diplomatlardan ve kurdukları ağlardan istifade etmiştir. Williams'ın, Gana içinde asker ve siyasetçilerle yaptığı görüşmeler ve ABD Hükümeti ile yazışmalarından çıkar ortaklığı ile bir araya gelen yerli ve yabancı unsurların katılımıyla geniş bir koordinasyon yürüttüğü anlaşılmaktadır. Nkrumah, kendisine yapılan darbe için cuntacı liderlerin Büyükelçi Williams'tan 13 milyon dolar aldıklarını iddia etmektedir.⁵⁶⁶

Ekonomik iş birliği düzeyinde ise, iki ülke arasında parasal-finansal bir antlaşma bulunmamasına karşın, güçlü bir ekonomik bağ söz konusudur. Gana'nın ihracatında 1961-1966 yılları arasında ABD ilk sıradaki istikamet olarak kalmayı sürdürmüştür.⁵⁶⁷ İthalatında ise İngiltere'nin ardından ikinci sırada kalmıştır.⁵⁶⁸ 1960'lı yıllarda Gana'nın en önemli ürünü olan kakao ihracatında ABD en önemli müşteri konumundadır. Zaten aradaki anlaşmazlık nedenleri arasında kakao fiyatları da dahil edilmektedir. ABD, fiyatların düşürülmesi için uluslararası kurumlara baskı yapıyor, IMF ve Dünya Bankası yoluyla kredi vaadinde bulunarak Gana hükümetini ikna etmeye çalışıyordu. Fakat Nkrumah yönetimi ile kötü giden ilişkilerin neticesinde bundan da vazgeçmiştir.⁵⁶⁹ İki ülke arasındaki hemen her toplantıda, hatta Nkrumah'ın ABD ziyaretinde de fiyatlar konusunu gündeme getirilmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ NKRUMAH, 1968, s. 50.

⁵⁶⁷ OEC Data Resources, **Import/Export Data**, Ghana, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/gha/show/all/1962/, 13.1.2019.

⁵⁶⁸ OEC Data Resources, **Import/Export Data**, Ghana, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/gha/show/all/1962/, 14.1.2019.

⁵⁶⁹ FIRST Ruth, **The Barrel of A Gun: Political Power in Africa and the Coup d'Etat**, Penguin Press, Londra, ss. 17-20.

⁵⁷⁰ U.S. Historical Documents, **255. Telegram From the Embassy in Togo to the Department of State**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964-1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Lome, September 30, 1965, 1435Z. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 8.3.2019.

Vali Williams'tan Gana Ziyareti ile ilgili telgraf. Görüşme çok iyi geçti. Nkrumah çok sıcak biçimde karşıladı. Nkrumah, kakao üreticisi ülkelerin ihraç kotaları ve üretim kontrolü ile kakao tüketicisi ülkelerin fiyat istikrarı konusundaki uzlaşının sağlanması hususunda ilerleme kaydedilmesi fikrine katıldığını beyan etti. Ayrıca Çinli Komünistlerin, Afrikalıların psikolojisini anlamadığını gösteren Lin Piao'nun ikinci devrim teorisine karşı ciddi tepki verdi. Ayrıca Başkan Johnson'la görüşüp Vietnam politikamızla ilgili konuşma fırsatı bulamamaktan şikayetçi, bu konudaki argümanımı da kabul etmediği görülüyor. Genel izlenimim, devam eden ekonomik sorunlar nedeniyle Nkrumah'ın ülkedeki popülaritesini kaybetmeyi sürdürdüğü yönünde. Dış ticaret kritik seviyede düşük, her sene %30 civarında artan fiyatlar tam bir enflasyon ortamı doğurmakta. Her kesimde azalan gelirler kent merkezlerinde memnuniyetsizliğe neden oluyor. Nkrumah ise önemli güç araçlarını elinde bulundurmaya sürdürüyor. Kendine bağlı güvenlik güçleri, karşıt grup ve bireyleri bulup yakalama konusunda giderek daha etkili hale geliyorlar. Gana medyasında ABD karşıtı yayınlara örnekler de Nkrumah'ın kendisine sunuldu. (...)

Nkrumah, darbe sonrasındaki yayınlarında bu sektörün bütünüyle İngiltere ile ABD'nin kontrolüne geçtiğini savunmaktadır.⁵⁷¹ Dış yardım ve dış ticaretteki ağırlığı, en sorunlu zamanlarda bile ABD'nin Gana karşısında elini güçlü kılan unsurların başında gelmiştir. Gana'ya Amerikan yardımının yükselişini sağlayan faktör Kazablanka Grubu girişimidir. Nkrumah'ın başını çektiği Kazablanka Grubu inisiyatifi, Kongo'daki krizin Birleşmiş Milletler tarafından çözülmesi için çalışıyordu. Birleşik Arap Cumhuriyeti, Fas, Gine, Mali ve Gana'dan müteşekkil olan Kazablanka Grubu'nda Nkrumah, Gana askerlerini BM Barış Gücü'nden çekmesi konusunda Cemal Abdünnasır'ın baskısıyla karşılaşmaktadır. Ayrıca bu inisiyatif Togo, Nijerya, Senegal ve Liberya⁵⁷² gibi Batı Afrikalı devletlerden olumsuz yanıt almaktaydı. Nkrumah'ın tüm diplomatik çabalarına rağmen Kazablanka Grubu başarısız olmuştur. Bunun farkında olan Amerika Birleşik Devletleri, bu dönemde Kazablanka inisiyatifini tümüyle dağıtmak amacıyla Gana'ya yardım faaliyetlerini hızlandırmaktadır. Başkan J. F. Kennedy, ABD'nin Accra Büyükelçisi Francis H. Russell'in teklifiyle Gana'da büyük bir projeye destek açıklamıştır. Volta Projesi (Volta Project veya Volta Dam Project), 1961 yılında Kennedy'nin Afrika'ya yönelik başlattığı yardımların en önemlilerinden biri olmuştur. Volta Nehri'nde enerji üretecek santralin kurulmasını içeren projenin maliyeti 47 milyon dolardır.⁵⁷³ ABD'nin maliyetini, Dünya Bankası ve İngiltere ile paylaştığı proje 1971'de tamamlanmıştır. Volta Projesi, Gana'nın kalkınması için ehemmiyeti dışında hem ABD-Gana ilişkileri hem de Gana tarihi için kilit bir rol oynamıştır. Zira ABD, 1961-1966 arası dönemde Volta Projesi'ni Gana ve Nkrumah üzerindeki nüfuzunun devam etmesi ve Sovyet nüfuzunu kırmak amacıyla kullanacaktır. 1962 ve sonrasındaki suikast ve darbe girişimlerinde ABD'yi suçlayan Nkrumah ise, Volta Projesi'nin devamı için gergin havaya rağmen Amerikan Hükümeti ile ilişkilerini koparmamaya gayret göstermiştir. Bilhassa 1964 darbe girişimi sonrasında Nkrumah ABD'yi daha yüksek sesle

⁵⁷¹ NKUMAH, 1968, ss. 92-96. Nkrumah, darbenin ortaya çıkmasında kakao fiyatlarındaki artışın ve ABD-İngiltere'nin bu durumu kabullenmemesinin payı olduğunu anlatıyor: ABD ve İngiltere, UNCTAD'ta belirlenen fiyat ve gümrük tarifelerine uymak istemediler. Darbeden sonra kakao sektörü başta IMF olmak üzere Amerikan hakimiyetindeki finans kurumlarının kontrolüne girdi. ABD, Gana'nın 35 milyon dolarlık yardım talebini reddederken, darbeden sonra kukla hükümete krediler ve yardımlar sunmuştur.

⁵⁷² ROONEY, 2003, S. 293. Fransa'nın eski sömürgesi olan ülkeler daha sonra Kazablanka Grubu'nu karşı Frankofon Ülkeler Grubu'nu oluşturmuşlardır. Nkrumah, bu oluşumu Fransız kuklası" olarak nitelemiştir. Nkrumah'ın bu konudaki en önemli argümanı, Frankofon ülkelerin bütçelerinin %80'inin Fransa tarafından karşılanmasıydı.

⁵⁷³ World Bank, WB, **Volta Power Project Details**, (Çevrimiçi), <http://projects.worldbank.org/P000834/volta-power-project?lang=en>, 26.12.2018.

suçlamış, bundan dolayı Volta Projesi bazı kesintilere uğramıştır. Volta başta olmak üzere, Gana-ABD ilişkilerinde dış yardım mühim bir enstrüman ve baskı aracıdır.

Askeri materyal konusunda yine ABD'nin önemli bir payı söz konusu olmuştur. Silah ticaretinde İngiltere ile birlikte (1960-1970) en önde gelen tedarikçi konumundadır.⁵⁷⁴ Yasal silah ticareti dışında ABD Büyükelçisi Williams'ın adının karıştığı yasa dışı bir silah ticareti de söz konusudur.⁵⁷⁵ Hatta Nkrumah'a göre, illegal silah ticareti Amerikan makamlarının darbeye onay vermelerinde etkin bir faktördür. ABD, silah ticareti alanında tekele dönüşmese de Gana için önde gelen aktörlerden biridir. İlgili yıllarda ABD veya başka bir ülkenin Gana'da askeri üssü yoktur. ABD ve Sovyetlerden Gana'ya gelen paralı askerlerin teknik eğitim ve danışmanlık hizmeti verdikleri bilinmekteyse de paralı askerlere dair başka bir veri bulunmamaktadır. Genel olarak askeri materyal konusunda eldeki veriler ABD'nin Gana üzerindeki nüfuzunun orta düzeyde kaldığını göstermektedir.

Kişisel ve kurumsal ağlar açısından bakıldığında ise, ABD'nin Gana'daki güçlü nüfuzunun bir başka yönü ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde yer verilen resmi yazışmalardan CIA'in Gana'da oldukça etkin bir durumda olduğu kolayca çıkarılmaktadır. Hatta CIA'in etkinlik düzeyi ABD ve Gana arasında bir çatışma alanına dönüşmüştür. Amerikan güvenlik bürokrasisi ve misyon şeflerinin, Ganalı subaylarla yakın ilişkide oldukları yine aynı yazışmalarda geçmektedir. Hatta aradaki irtibatı CIA tarafından eğitilen Daniel Amihiya isimli bir kişinin sağladığı pek çok kaynakta yer almıştır. Amihiya, darbe sırasında ve sonrasında öne çıkan isimlerden biri olmuştur. 1963 yılı itibariyle etkinliğini artıran CIA, Nkrumah hakkında sık sık raporlar hazırlamaktaydı. Kwame Nkrumah, ABD'li bürokratlar için sosyalizme ve Sovyet Bloğuna meyilli, bu nedenle kontrol altına alınması gereken bir lider olarak görülüyordu. 1963 yılında hazırlanan bir CIA raporu Nkrumah'ı "kibirli ve egosantrik bir lider" olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷⁶ CIA'in, Peace Corps ve Amerikan medyasının

⁵⁷⁴ SIPRI, Stockholm International Peace Research Institute, **SIPRI Arms Transfers Database**, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 22.12.2018.

⁵⁷⁵ NKURUMAH, **1968**, s. 51.

⁵⁷⁶ CIA Library, CIA Report no. 1359/63, 17 Nisan 1963, "Orientation of Nkrumah Regime". <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00429A001100030013-8.pdf>, 23.11.2018. "Afrika'nın birleşmesi rüyası kendisini Nkrumah'ı Batı'dan uzaklaştırıyor. Zira Batılı devletlerin kendisine karşı olduklarına ikna olmuş durumda. Kendisini sömürge karşıtlığının sözcüsü gibi görüyor. Zamanla sosyalist ideallere yaklaştı, hatta Sosyalist Blok'la münasebetlerini geliştirdi. Geçtiğimiz üç yılda ticari ilişkilerini artırdığı gibi, Blok ülkelerinden 200 milyon dolarlık kredi elde etti. Uluslararası toplantılarda Sovyetlerin tezleri ve propagandasına destek verme eğilimleri taşıyor,

artan etkinliği Nkrumah'ı fazlasıyla rahatsız etmekteydi. Bu rahatsızlığını 26 Şubat 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. Mektupta, Kennedy ile kurulan iyi ilişkilerin ve Volta Projesi'nin devamını temenni ettikten sonra "tehlikeli müdahalelerden kaçınılması gerektiğini" dile getirmektedir:

"Ülkemizde büyükelçiliğiniz, resmi misyonlarınız ve personeliniz var. CIA'in memleketimizde bunca yoğun faaliyetlerine gerek var mı? Bu kurumunuzun iyi ilişkilerimize zarar verecek faaliyetlerde bulunduklarını görmenizi beklemekteyim (...) Amerikan basını, aslında yaşam tarzımızı anlamamaktadır. Önyargılı tutumu nedeniyle yalnızca hükümetimizin icraatlarına değil, şahsıma da saldırmaya devam etmektedir. Böyle giderse Gana ve ABD arasında bir medya savaşı başlayacak".⁵⁷⁷

Nkrumah mektubunu Volta Projesi'nin yürütücülerinden Kaiser Engineers şirketinin sahibi Edgar Kaiser ile görüşmesinde teslim etmiştir. Bu görüşme sonrasında Kaiser, Dışışleri yetkilileri ile görüşerek Nkrumah hakkında kapsamlı bilgi vermiştir.⁵⁷⁸ Ayrıca Dışışleri Bakanlığı aynı tarihlerde Gana ile ilgili toplantılar yapıyordu ki, Nkrumah'ın mektubundan 15 gün önce "Gana Eylem Planı" başlıklı bir

açıkçası otoriter rejimiyle radikalleşme eğilimleri de gösteriyor. Ayrıca 1957'de yayınlanan otobiyografisinde kendisini "Hristiyan Marksist sosyalist" olarak tanımlıyor. Komünist Blok ülkelerinden aldığı ciddi miktarda yardım, Gana'yı İngiltere himayesinden çıkardı. Özellikle Kongo deneyimi ve Lumumba'nın öldürölmesi Kulungugu'daki suikast girişimi nedeniyle Batı ülkelerinden şüpheleniyor. Batı'ya yönelik şüpheleri arttıkça etrafında komünizm-yanlısı danışmanlar ve Rus uzmanlar artıyor. Medyada ABD karşıtı propaganda bilhassa hükümet yanlısı medyada artmış vaziyette. Yayınlarda en başta CIA ve Peace Corps hedef alınıyor. Sayın büyükelçi, Nkrumah'ın gizli bir ABD operasyonuna uğramaktan korktuğunu ifade ediyor. Tüm olumsuz iklime rağmen Gana, ABD ile mevcut ilişkilerini yürütmek zorunda. Çünkü Volta Projesi'nden çekilmemiz durumunda işleri zorlaşabilir. Komünist Blok'un mevcut yardımlarını da yeterli görmüyor ve daha fazla yardım talep ediyorlar"

⁵⁷⁷ 243. Letter From President Nkrumah to President Johnson, Accra, February 26, 1964, (Nkrumah'ın 26 Şubat 1964 tarihli, Başkan Johnson'a hitaben yazdığı mektup), FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964-1968, VOLUME XXIV, AFRICA, (Çevrimiçi), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v24/d243>, 6.12.2018.

⁵⁷⁸ 242. **Memorandum of Meeting**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964-1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 26, 1964. Katılımcılar: Dışışleri Bakanı Rusk, CIA Direktörü McCone, Müsteşar Harriman, Vali Williams, Edgar Kaiser, Chad Calhoun, William Brubeck, Büyükelçi Mahoney.

"Kaiser, Nkrumah ile görüşmesinin detaylarını anlattı. Nkrumah, ABD ile ilişkilerin iyiye gitmesi konusundaki niyetini vurguluyordu. Defalarca özel yatırıma ihtiyacı olduğunu ve ABD karşıtı saldırı ve tezviratı önleme konusundaki niyetini dile getirdi. CIA konusundaki rahatsızlığını dile getirdi. Sayın Başkan, baraj projesinde gelecek yıl için finansman veya inşaat konusunda bir erteleme/iptal olup olmadığını sordu, Kaiser devam ettirmek ve tamamlamak konusunda kararlı olduğunu tekrarladı".

toplantı düzenlenmiş, eldeki bilgi ve öneriler toplanmıştır. Toplantıda ele alınan iddialar şu şekilde not edilmiştir:⁵⁷⁹

1- Gana'da Nkrumah'ın sosyalist eğilimleri nedeniyle ABD'nin ülkeyle ilişkileri giderek zorlaşıyor. Solcu danışmanların etkisi nedeniyle Volta projesine rağmen süreç aleyhimize işlemektedir.

2- ABD, Gana'yı yeniden kazanmak için atacağı adımları belirlemelidir. Gana'dan gönüllü olarak çekilmemiz, burada ve Afrika'nın başka yerlerinde ABD'nin yenilgisi ve Komünistlerin zaferi olarak yorumlanabilir. Afrika'nın başka yerlerinde Gana ile aynı fikir ve yöntemleri benimsemiş yerlerde bu durum solcular ve komünistleri cesaretlendirebilir. Sovyet bloku da bizim Gana'dan çekilmemizi istiyor.

3- Nkrumah, Afrika'nın birleşmesine yönelik programı için en büyük engelin ABD olduğu konusunda ikna olmuş durumda. Ayrıca CIA'in kendisini iktidardan düşürmek için mühendislik faaliyeti yürüttüğüne inanıyor. Suikast ve darbe girişimleri yaşadığı ve güvensizlik duygusu arttığı için bir korku durumu içinde yaşıyor. Sonuç olarak makul ve sorumlu davranamıyor.

4- Son 18 ay içinde Nkrumah'ın popülaritesi özellikle memurlar, polisler, askerler, iş adamları, üniversite öğrencileri ve mensupları arasında oldukça düştü. Kırsal kesimde kendisine yönelik destek yüksek kalsa da kentlilerin güvenini kaybetti.

5- Zaman lehimize işlemiyor. Parlamento, yargı ve polis iğdiş edilmiş vaziyette, üniversitelerde "temizlik" devam ediyor, kamu genelinde yapılacak müdahalenin de eli kulağında. Nkrumah ülkeyi Marksist prensiplere dayalı bir polis devletine dönüştürmek üzere.

6- Nkrumah'a alacağımız önlemler yalnızca Gana'daki işlerimiz için değil, Afrika'nın diğer yerleri için de önem taşıyor.

7- Benimsenerek uygulanırsa ABD'nin baskısı zincirleme bir etki oluşturarak Nkrumah'ın devrilmesiyle sonuçlanabilir. İngiltere de bizimle birlikte hareket ederse başarı şansımız artar.

8- Eylemin başarısızlığının tek sonucu mevcut durumun daha kötüye gitmesi ve Gana'dan çıkmaya mecbur olmamız olur. Bu da tabi ki Sovyet başarısını kolaylaştırır.

⁵⁷⁹ 237. Memorandum From the Director of the Office of West African Affairs (Trimble) to the Assistant Secretary of State for African Affairs (Williams), FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 11, 1964.

Bu iddialara ek olarak raporda belirtilen öneriler arasında en dikkat çekici olanlar 8. ve 9. maddelerdir. 8. maddede ekonomik tedbirlerin yanı sıra “psikolojik savaş” önerilmiştir.⁵⁸⁰ 9. maddede ise “Nkrumah’ın, kendi ulusal çıkarları için bir problem ve tehlike olduğu konusunda Afrikalı liderlere yol göstermek gerekmektedir” ifadesi kullanılmıştır.

Amerikan yönetimi ve Nkrumah arasındaki gerilimler 1964’teki bombalı suikast ile zirveye çıkmaktadır. Nkrumah medyaya verdiği beyanatta saldırının arkasında CIA’in olduğundan kuşkulandıklarını açıklamış, bu açıklamadan sonra Büyükelçi Mahoney büyük üzüntü duyduklarını beyan eden bir karşı açıklama yayınlamıştır. Büyükelçi Mahoney, o tarihlerde yapılan toplantılarda Gana üzerindeki planlarını “Nkrumah üzerinden değil, Gana halkı üzerinden ve uzun vadeli yapmak gerektiğini” dile getirmiştir.⁵⁸¹ Nkrumah, iç siyasetteki otoriter eğilimli yeni siyasetini “ajanlık suçlaması” ile gerçekleştirdiği tutuklamalarla sürdürmekteydi. 4’ü Afro-Amerikalı 6 akademisyenin tutuklanması ve İngiltere, ABD gibi destinasyonlara seyahat eden öğrencilerin dönüşlerinde gözaltına alınıp işkence görmesi ABD’nin tepkisini çekmekteydi.⁵⁸² Ayrıca saldırı girişimini takip eden günlerde ABD Büyükelçiliğindeki Amerikan bayrağı vatandaşlar tarafından zorla indirilmiş ve diplomatik kriz büyümüştür. İstihbarat faaliyetlerinin artışı, Nkrumah yönetiminin ve Gana halkının bu şekilde ölçsüz tepkileriyle karşılaşmaktadır.

Ekonomi ve siyasetteki kötü gidişe rağmen “Vietnam savaşını bitiren lider” olma hevesini ifade eden Nkrumah, inisiyatif almaya gayret gösteriyordu. Haziran 1965’teki Commonwealth Başbakanlar Toplantısı’nda, Hanoi’ye küçük bir heyetin gönderilme kararı alınırken, Nkrumah’a da heyete başkanlık etme daveti

⁵⁸⁰ “Gana’da Nkrumah’a desteğin daha da azalması için psikolojik savaş yürütülmeli, Gana halkı arasında bağımsızlık ve refahın Nkrumah’ın gidişine bağlı olduğu kanaati yayılmalı. Şu fikir ve imajlardan istifade edilebilir: a- Nkrumah’ın Ganalı olmayan yakın danışmanları ve komünist bağlantıları; b- Sivil özgürlüklerin ortadan kalkması, yargıda kadrolaşma ve temizlik; c- Ticaret birliği hareketinin halkın menfaatlerini dikkate almaması; kamu hizmeti liderliği imajının yıkılması; e- Parlamantonun kamuoyunun beklentilerine cevap vermemesi; f-Akademik özgürlüğe yönelik tehditler ve bu yönde gösterilecek örnekler; g- Gana’nın uluslararası prestijinin düşüşü, Afrikalı kardeş uluslara yabancılaşma; h- Sovyet güvenlik ajanlarının Nkrumah’ın hane halkına dönüşmeleri; i- Gana’nın finansal pozisyonunda, Nkrumah’ın sorumsuz yönetimine bağlı şekilde gelişen bozulmalar; j- Polis devletin yaratılması; k- Nkrumah yüzünden Sovyet blokunun Gana üzerinde hakimiyet kurma ihtimali, yeni kolonyalizm biçimi olarak görülmesi; l- Sıradan Ganalı vatandaşın kötüleşen durumu”.

⁵⁸¹ U.S. Historical Documents, Lyndon B. Johnson Library (LBJL), Austin, Texas, **National Security Files, 10 Ocak 1964 tarihli rapor**, <http://www.lbjlibrary.org/research/>, 20.3.2019.

⁵⁸² ROONEY, 2003, S. 327.

sunulmuştur. Nkrumah, şevkle bu görevi kabul etse de aynı günlerde General Ankrah'ın başında olduğu bir grup subayın başarısız darbe girişimi nedeniyle bu ziyaretini ertelemek zorunda kalmıştır. 27 Mayıs 1965 tarihinde Washington'la yapılan yazışmadan yereldeki ABD personelinin bu darbe girişiminden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸³ ABD resmi yazışmaları Ankrah'ın başını çektiği darbeci grubun ABD Büyükelçiliğini sürekli bilgilendirdiklerini, hatta büyükelçilik tarafından teşvik edildiklerini göstermektedir. ABD'nin sahadaki diplomatik ve istihbarat personeli askerlerle doğrudan irtibatlı hale gelmiş ve yönlendirmelerde bulunmaya başlamışlardır. Nkrumah'ın uluslararası medya ve uluslararası kurumlar eliyle yalnızlaştırılması ise, tatbik edilecek askeri darbenin veya Nkrumah'ın bir şekilde devrilmesinin daha meşru hale gelmesine katkı yapacak bir unsur olarak görülmektedir. Ayrıca CIA'in kamuya açık şekilde yayınlanan raporları arasında 11 Mart 1961 tarihli bir metin, bazı sansürlenmiş madde ve isimlere rağmen, Gana'daki darbe girişimlerinde ABD'nin muhtemel rolüne dair işaretler sunmaktadır.⁵⁸⁴ Bu rapora göre ABD'nin, Nkrumah'ın devrilmesi gerektiği konusundaki tavrı nettir,

⁵⁸³ 253. Memorandum From Robert W. Komer of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, May 27, 1965. "Yakında Gana'da Batı-yanlısı bir darbe olabileceğini bilgilerinize sunarım. Bazı kritik asker ve polis yetkilileri, Gana'nın kötüleşen ekonomik durumunun bir kıvılcım meydana getireceğinden hareketle uygun bir zaman için müdahale planlıyorlardı. Darbe planı yapan gruplar bizi sürekli bilgilendiriyorlar. Devlet, bizim İngilizlerden daha fazla işin içinde olduğumuzu düşünüyor. Doğrudan dahil olmuyoruz (böyle söyledim), biz ve Fransa'nın içinde olduğu diğer Batılı ülkeler, Nkrumah'ın ekonomik yardım talebini görmezden gelerek şartları hazırlanmasına destek oluyoruz. Frankofon devletler (OCAM) grubu, Nkrumah'ın bulunmasından dolayı Accra'da Afrika Birliği Organizasyonu toplantısına katılmayı reddediyor. Bu onu daha da yalnızlaştıracaktır. Her şey iyi görünüyor. RWK"

⁵⁸⁴ 251. Memorandum of Conversation, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, March 11, 1965, 3–3:30 p.m.

Gana'daki Darbe Girişimi Hakkında CIA Raporu (Adı açıklanmayan istihbarat görevlisi ve sansürlenmiş maddeler var)

Katılımcılar

The Director of Central Intelligence

Ambassador to Ghana, William P. Mahoney

Deputy Chief, Africa Division, [name not declassified]

Büyükelçi Mahoney, kamuoyunun güçlü şekilde Nkrumah'a karşı olduğunu ve ekonominin istikrarsız bir durumda olduğu hissetse bile şu an itibarıyla Askeri Polis yetkilileri General Otu ve General Harlley'in planladığı darbenin mecburi şekilde gerçekleşmesi konusunda henüz ikna olmuş değil. Bununla birlikte, Nkrumah'ın öyle ya da böyle bir yıl içinde gitmiş olmasını istiyor, böyle hissediyor (sansürlü kısım). Yakın zamanda aldığı bilgiye göre darbeye katılacak unsurlar darbenin zamanlamasını belirlemek için 10 Mart günü buluşmayı planlıyorlar, fakat erteleme eğilimi nedeniyle başka bir tarih de mümkün. Darbenin başarılı olması durumunda Nkrumah'ın yerine kimin geçeceği soruldu, Büyükelçi Mahoney büyük ihtimalle Harlley olacağını ifade etti. Gana ekonomisiyle ilgili konular değerlendirildi. (Sansürlü kısımlar) Nkrumah'ın gidişinden sonra ekonominin ve projelerin geleceğine dair öngörüler var. Deputy Chief, Africa Division

ayrıca Büyükelçi Mahoney, darbeden sonra Gana'nın başına kimin geçeceğini söylemesi dikkat çekicidir. Zira adı geçen Harlley, 1966 başarılı darbesinin liderlerindendir. Büyükelçilik darbenin zamanlaması ile ilgili ikna olmamıştır, fakat darbe sonrası için ekonomik ve siyasi planlama da aynı istihbarat toplantısında gerçekleştirilmiştir.

Nkrumah, Rodezya sorunu nedeniyle ertelediği Vietnam ziyaretini gerçekleştirmek için 1966'nın ilk günlerini uygun bulmuş ve konuyla ilgili diplomatik yazışmalar yürütmüştür. ABD, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çin ve Vietnam ile görüşen Nkrumah şartların uygunluğunu görünce yola çıkmaya karar vermiştir. ABD diplomatik yazışmalarında Nkrumah'ın Hanoi ziyaretinin uygun ve faydalı olabileceği, izin verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁸⁵ Ağustos 1965'te yapılan istişarelerin üzerinden geçen zamanda söz konusu metinlerde Nkrumah'ın bu ziyarete dair bir itiraz gözlemlenmemektedir. Nkrumah'ın gitmeye karar verdiği dönemde Accra'da darbe söylentileri çok fazla artmış durumdaydı, fakat Gana Cumhurbaşkanı yine de bu ziyareti ikinci kez ertelemedi. Danışmanları gitmemesi konusunda kendisini uyarıyorlardı. Afrika Birliği organizasyonu aktörleri ve neredeyse savaş halinde olduğu sınır komşuları tarafından yalnızlaştırıldığının farkında olduğunu çevresine ifade ettiği de not düşülmektedir. Ancak Nkrumah Vietnam Savaşı'nda oynayacağı rol ile elde edeceği itibarı, krizden çıkışta kullanabileceğine inanmaktadır.⁵⁸⁶

Amerikan destekli medyanın Gana'daki etkinliği ise iki ülke arasındaki tartışmaların bir başka gündem maddesi olmuştur. Nkrumah ve Amerikan hükümeti arasındaki mücadelenin görünür olduğu alan medyadır. İkili ilişkilerde krizlerin

⁵⁸⁵ U.S. Historical Documents, **107. Memorandum From Chester L. Cooper of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy)**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 5, 1965. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 5.3.2019. "(Kuzey Vietnam'ın Vurulmasına Ara Verilmesi Hakkında) (...) Eğer gitmeye karar verirse Nkrumah'ın Hanoi ziyareti sırasında ateşin kesilmesi bize Afrika'da yeni propaganda yapma imkânı verebilir. (Ateşi kesmenin avantajları arasında) Nkrumah'ın ziyareti, bu şartlarda Hanoi üzerinde baskıyı artıran bir duruma yol açabilir". 111. Memorandum of Conversation, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 6, 1965, 4:45-5, "Nkrumah'a bilgi verildi. Hanoi bombalanmadığı için, Nkrumah'ın Hanoi ziyaretine dair bir mesele olmadığı ifade edildi (...)" 108. Memorandum from the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy) to President Johnson, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 5, 1965, 2:45 p.m. "Nkrumah'ın ziyareti süresince Hanoi üzerindeki baskıya ara verme konusu tartışıldı".

⁵⁸⁶ ROONEY, 2003, s. 339.

başlangıç noktası medya kuruluşları olmuştur. ABD destekli/uzantılı medya gündemi belirleme kapasitesine sahip bir noktadadır. Medyada karşılıklı yayınların gerilimleri tırmandırdığı, yapılan toplantılarda gündeme gelmektedir.⁵⁸⁷

Tablo 3.1. ABD ve Gana Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalizasyon	Orta Düzey	Ekonomik İşbirliği	Yüksek Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Ganalı subayların hemen hemen tamamı İngiltere Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim almışlardır. Bununla birlikte ABD güvenlik bürokrasisi ile Gana ordusu arasında bir temas söz konusudur.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Darbe öncesi dönemde ABD-Gana arasında parasal/finansal bir antlaşma yoktur.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	Savunma antlaşması bulunmamaktadır.	Dış yardım, kredi ve hibe:	ABD, Afrika'daki en büyük projeyi Gana'da gerçekleştirmektedir. Volta Dam Project, 47 milyon dolarlık maliyetiyle 1960'larda çok ciddi bir yatırım olarak öne çıkmıştır
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Aradaki antlaşmalar gereği ABD, Gana'da diplomatik ve askeri olarak temsil edilmektedir. Büyükelçi Franklin Williams son derece aktif bir görev ifa etmiştir.	Dış ticaret:	ABD, dış ticarete Gana'nın en önemli iki ortağından biridir. Gana'nın kakao ihracatı, ABD ihtiyacının ciddi bir kısmını karşılamaktadır
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar	Sosyalist fıkirlere eğilim gösteren Nkrumah ile ABD arasında bir askeri ittifak durumu yoktur. Kongo gibi krizlerde ayrı pozisyonlarda kalınmış, fakat Ganalı subaylar ABD'den yana tavır koymuşlardır.		

⁵⁸⁷ U.S. Historical Documents, **252. Telegram From the Embassy in Ghana to the Department of State**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Accra, April 2, 1965, 6 p.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 14.3.2019. "Nkrumah ile Görüşme hakkında. Gana basınının ABD karşıtı yayınları konusunda görüşme ve tartışma oldu. Nkrumah görüşme sırasında ağladı ve görüşmeden gözleri nemli bir şekilde ayrıldı".

Askeri Materyal	Orta Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Yüksek Düzey
Silah ticareti:	1960-1970 arası dönemde Gana'nın en önemli silah tedarikçileri İngiltere ve ABD olmuştur.	İstihbarat faaliyetleri:	Resmi yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Amerikan istihbarat kurumu CIA'in Gana'da çok güçlü bir ağı ve yaygın faaliyetleri bulunmaktadır. CIA'in faaliyet ve etki düzeyi iki ülke arasında sık sık bir soruna dönüşmüştür
Askeri üs veya birlik:	ABD'nin veya başka bir yabancı ülkenin askeri üssü veya askeri birliği bulunmamaktadır.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	CIA ve Amerikalı subayların, Ganalı meslektaşlarıyla çok yakın ilişkilere sahip oldukları, aradaki irtibatı başlangıçta Daniel Amihya adlı muhalif bir siyasetçinin sağladığı pek çok kaynaktan geçmektedir
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	Sovyetler Birliği ve ABD'den paralı askerler farklı dönemlerde görev almışlardır.	Medyanın rolü:	Gana medyası içinde ABD ve Sovyet karşıtlığına bağlı olarak ciddi bir bölünme gerçekleşmiştir. ABD yanlısı medya muhalif yayınlarıyla Nkrumah yönetiminin tepkisine neden olmuştur. Nkrumah'a yakın medya kuruluşlarının karşı hamleleri diplomatik krizlere neden olmuştur.

Tüm bu unsurlar üzerinden değerlendirildiğinde tüm siyasi karşıtlığa rağmen ABD'nin Gana üzerindeki nüfuzunun yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Orta-yüksek arası seviyede seyreden bu nüfuz gücü, 1966 askeri darbesi üzerinde önemli rol oynamış, Amerikan hükümeti ve uzmanlarının tutumu belirleyici olmuştur. ABD yalnızca darbenin şekillenmesinde değil, darbe sonrasında yeniden kurulan Gana siyasetinde ve ekonomisinde vazgeçilmez bir ortak olarak yerini almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Gana üzerindeki nüfuzu ve elinde bulundurduğu etki gücü askeri darbe gibi bir olayda kendisini hissettirecek boyutlardadır ki, darbeci kadro kendilerine bazı taahhütler verildiğini doğrulamaktadır.

3.1.4. Nkrumah'ın Hanoi Ziyareti ve 23-24 Şubat Askeri Darbesi

Nkrumah, Moskova ve Pekin üzerinden yapacağı Hanoi ziyareti için 21 Şubat 1966 tarihinde yola çıktı. 23 Şubat'ın geç saatlerinde ise, Gana Ordusu içinde bir grup subay askeri darbeyi gerçekleştirmeye başladı. Derhal Gana radyo istasyonları ve resmi binalar darbeci askerler tarafından işgal edilmiştir. Rodezya'ya askeri müdahale için yapılan hazırlıkları askeri darbe amacıyla kullanan cunta hareketi, iktidarın güvenlik güçlerini kısa sürede etkisiz hale getirmiştir. Emir komuta zinciri

içinde gerçekleştirilmiş bir darbe olmamakla beraber ciddi bir direnişle de karşılaşmamıştır.⁵⁸⁸ Darbenin lider kadrosunu Albay Kotoka, Binbaşı A. A. Afrifa ve askeri polis yöneticilerinden emniyet şube müdürü Harlley teşkil etmekteydi. Albay E. K. Kotoka'nın Gana Radyosu'nda yaptığı açıklamada kullandığı ifade dikkat çekicidir: "Nkrumah'ın etrafını saran hayal alemi artık dağıtılmıştır".⁵⁸⁹ Askeri darbeyi henüz Çin'deyken öğrenen Nkrumah ise, Gana'dan ayrılırken aldığı ihbarlara rağmen şaşırıldığını ifade etmektedir.⁵⁹⁰ Ahmed Sekou Touré'nin davetiyle Gine'ye sığınan Nkrumah, ülkesinde olup bitenlere müdahale imkanından da mahrum bırakılmıştır. Ancak takip eden yıllarda yaptığı yayınlarla olayların iç yüzünü kendi bakışıyla yansıtmaya gayret etmiştir.

Darbenin üst yönetimini teşkil eden subaylar Ulusal Kurtuluş Konseyi (National Liberation Council – NLC) adıyla bir cunta yönetimi olarak açıklamalar yapmaktaydılar. Darbenin başarılı olduğunu anlaşıldığında NLC ilk iş olarak Nkrumah'ın görevlendirdiği tüm yönetici ve personeli tasfiye etmek olmuştur. NLC ayrıca Nkrumah yönetimi tarafından kurulan okulları kapatmıştır. Ayrıca yapılan bazı fabrikalar da kapatılmış, 2500 kadar Rus ve Çinli uzman ülkeden kovulmuştur.⁵⁹¹ Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerden gelen uzmanların acilen sınır dışı edilmeleri, darbenin ideolojik istikameti açısından önemlidir, zira aynı dönemde ülkede halen az sayıda ABD'li, Kanadalı ve İngiliz uzman çalışmaktaydı ve darbeden sonra da görevlerine devam etmişlerdir. Nkrumah taraftarlarının hızla kurumlardan tasfiyesi, birçoğunun gözaltına alınarak mahkemeye çıkarılması, hatta Nkrumah döneminin sembollerini ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar karışıklığın ordu-siyaset arasındaki bir fikir ayrışması ve anlaşmazlığını değil, net bir ideolojik ayrışmayı, antagonistik bir tutumu ifade etmektedir. NLC, bununla da yetinmemiş, Nkrumah'a suikast için görevlendirilen bir timi Gine'ye sevk etmiştir.⁵⁹²

ABD Dışişleri'nin darbe günü gerçekleştirdiği yazışmaları askeri isyan hareketine hazır bir durumda olduğunu gösterir mahiyettedir. Dışişleri Bakanı Dean

⁵⁸⁸ ROONEY, a.g.e., s. 340.

⁵⁸⁹ GUTTERIDGE W., *The Military in African Politics*, Methuen Books, Londra, 1969, s. 108.

⁵⁹⁰ NKURUMAH, 1968, ss. 9-10.

⁵⁹¹ NKURUMAH, a.g.e., ss. 100-101.

⁵⁹² ASSENSOH, ASSENSOH, 2001, s. 127.

Rusk'ın darbe henüz gerçekleşirken çektiği telgraf, temkinli olduğu kadar teşvik edici bir durumu ifade etmektedir.⁵⁹³

“1. Büyükelçiliğin, Bakanlıkça çok takdir edilen darbe hadiselerini hızlı ve açıklayıcı biçimde raporlaması.

2. Dışişleri Bakanlığı, yeni rejimin tanınmasına karşılık meydana gelen baskıların farkındadır. Sorunla nasıl baş edebileceğine karar vermeden önce, bazı Afrika ülkelerinin tepkilerini gözlemlemek yerinde olur. Çabuk davranmak bizi darbe konusunda çok istekli bir pozisyona düşürür, bundan kaçınılmalı. Zira bu, darbeyi ABD'nin tezgahladığı fikrine götürebilir. Bununla birlikte yeni rejimle karşılıklı çıkarlar üzerinden mümkün olduğunca çabuk anlaşılmasını temenni ediyoruz. Yakında hareketi geçeceğimizi umuyorum. Hiçbir taahhütte bulunmaya gerek yok, halihazırda izin verilen gizli ve normal bağlantıyı sürdürüp, Ulusal Kurtuluş Konseyi'ne inisiyatif aldıkları hissini vermeliyiz.

3.UKK'yi (NLC) oluşturan unsurların, bilhassa Ekonomik Komite'nin, Gana'nın karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde teşvik edilmesi gerektiğine inanmaktayız. (Belirsiz bir metnin paragraflarına atıf yapılarak ABD yardımlarının ve IMF desteğinin zarureti açıklanmaktadır.)

4. Ayrıca darbenin ılımlı ve kansız biçimde yürütülmesi, UKK'ün Nkrumah yanlılarına bu şekilde yaklaşması da sağlanmaktadır. Yargı ve kamu hizmetinin normalleşmesi, sivil hükümete hızlı biçimde geçilmesi de önem taşımaktadır.

5. Nkrumah halen iktidara geri dönmeyi umuyor, açıklamaları ve girişimleri elbette devam edecektir.

Rusk”

Darbenin işleyişindeki hassas konular kadar, ABD'nin imajının bu darbeden etkilenip etkilenmeyeceği ve “NLC'nin inisiyatif aldıkları hissi” de yazışmada dikkat

⁵⁹³ U.S. Historical Documents, **258. Telegram From the Department of State to the Embassy in Ghana**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 25, 1966, 6:18 p.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 6.3.2019. Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın darbe sırasında çektiği telgraf.

çekmektedir. Buna göre, ABD sürecin bir parçası olmasına rağmen bunun aksi yönde bir görüntü çizme amacı gütmüştür. Fakat yine de ABD'nin rolünün ne olduğu kendi yayınladığı belgeler itibariyle çok net değildir. Nitekim daha önceleri "Nkrumah'ın, Batı'nın kendine ve iktidarına kast edeceği" yönündeki kanaati saplantılı bulunmakta ve eleştirilmekteydi. Daha açık bir ifadeyle, ABD'nin sahadaki kalabalık ekibine rağmen örtülü operasyonlarının inkârı kendi metinlerinde de söz konusu olmuştur. Ancak darbe sırasındaki Dışişleri yazışması, Amerikan yetkililerin darbe sürecinin dışında kalamadıklarını belgelemektedir. Desteğin mahiyetine dair detayların ise, muhtemelen sansürlenmiş olduğu değerlendirilmektedir.

Sonraki dönemlerde ABD'nin Ankara Büyükelçiliğini de yapan ABD Cumhurbaşkanı Ulusal Güvenlik Özel Asistanı Robert William Komer'in Güneydoğu Asya'daki görevi sırasındaki bir mesajı, Endonezya Devlet Başkanı Sukarno'nun devrilmesinden bahsederken Nkrumah'ın siyaset dışına itilmesini "tesadüfi bir devirme" olarak tanımlıyordu.⁵⁹⁴ Sukarno'nun, Nkrumah ile aynı bağlamda yer alması o derecede tesadüfi değildir, çünkü ABD diplomasi metinlerinde Endonezya lideri Sukarno, Cezayir kurucu Cumhurbaşkanı Ahmed Bin Bella ve Gana Cumhurbaşkanı Nkrumah sık sık birlikte anılmaktadı.⁵⁹⁵ Batılı devletlere karşı

⁵⁹⁴ U.S. Historical Documents, **201. Memorandum From the President's Deputy Special Assistant for National Security Affairs (Komer) to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXVI, INDONESIA; MALAYSIA-SINGAPORE; PHILIPPINES, Washington, March 12, 1966, 10:30 a.m. "Backing up success. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 25.3.2019. Destek başarılı. Ordunun (Endonezya lideri) Sukarno'ya karşı görünür zaferinin potansiyel önemini abartmak zordur. (Sansürlü bölüm) Gana askeri darbesi bir başka "tesadüfi" devirme örneği. Nkrumah, çıkarlarımızı herhangi bir siyah Afrika ülkesine göre daha fazla baltalıyordu. Güçlü komünizm yanlısı eğilimine karşın, yeni askeri rejim acınacak kadar Batı yanlısı.

Bu notun amacı başarılarımızı sıkı biçimde takip etmek ve pekiştirmektir. Fazladan birkaç bin ton pirinç veya buğday, bize karşı durumları belirsiz rejimlerin gelecekte bizimle kuracakları ilişkileri maliyetlerinin çok ötesinde etkileyecek psikolojik bir öneme sahip olabilir. (...)

Benim tecrübeme göre, bürokrasinin inisiyatif yerine ihtiyatı tercih etmesi bir hata olacaktır. Dışişleri Bakanına memnuniyetinizi dile getirmenin ötesinde, birer başarı olan Gana ve Endonezya darbelerini mümkün olan en çabuk ve en yetenekli biçimde değerlendirmelisiniz. Sizin ağzınızdan çıkacak bir tek kelimenin, bürokrasinin tonunu nasıl belirlediğini, nasıl önemli olduğu hakkında fikriniz yok. Ve bu durumda, kendi önerimin kendi siyasi içgüdülerinize tamamen uygun olduğundan şüpheliyim. İsterseniz o kelimeyi Rusk ve Bell'e ben iletebilirim. Fakat sizin doğrudan siyasi ifadeniz kadar etkili olmayacaktır.

R. W. Komer"

⁵⁹⁵ U.S. Historical Documents, **35. Memorandum From the Director of the United States Information Agency (Rowan) to Secretary of State Rusk**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1917–1972, VOLUME VII, PUBLIC DIPLOMACY, 1964–1968, Washington, December 31, 1964. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 10.4.2019. 1964 yılında bu üç liderle ilgili pek çok şikâyet ABD yazışmalarına konu olmuştur. Bir başka örnek: **116. Memorandum From the Ambassador at Large (Harriman) to Acting Secretary of State Ball**, FOREIGN RELATIONS OF THE

mesafeli, sol eğilimli ve bağımsızlık yanlısı birer tutum sergileyen bu üç lider, yakın tarihlerde gerçekleşen askeri darbeler sonucunda iktidardan düşürülmüşlerdir. Nkrumah, kendi hatıralarında ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk'ın Haziran 1965'teki bir toplantı sırasında "Ahmed Bin Bella, Sukarno ve Nkrumah'ın devrileceğini önceden haber verdiğini" aktarmaktadır.⁵⁹⁶ Soğuk Savaş'ın çok yoğun biçime kendini hissettirdiği 1960'lı yıllarda, Küba Füze Krizi ve Vietnam Savaşı gibi hadiselerin Amerikan Dışışleri ve istihbarat birimlerini daha sert tedbir ve faaliyetlere sevk edebileceği beklenebilecek bir gelişmedir. Doğrudan çatışmaya girmek yerine iktidarları sarsmak veya devrilmelerini temin etmek, isyanları teşvik etmek ve bu yönde düşük yoğunluklu psikolojik operasyonlar gerçekleştirmek Amerika'nın Soğuk savaş dönemi güvenlik doktrinleriyle de uyumludur. Vietnam ve Angola gibi istisnalara rağmen ABD'nin dolaylı ve örtük operasyonlar icra ettiği ve isyan, darbe ve iç çatışma gibi seçeneklere yöneldiği, günümüzde yayınlanmış resmî belgelere göre doğrulanmaktadır. Nkrumah'ın, Afrika siyasetinde önemli bir aktör oluşunun yanı sıra Cumhurbaşkanı olduğu sırada yayınladığı eserler, Amerikan Dışışleri'nin de dikkatini çekiyor ve bu eserler hakkında uyarı yapma ihtiyacı hissediliyordu. Özellikle "Neocolonialism: Last Stage of Imperialism" başlıklı kitabının, ABD'nin Afrika'daki tüm büyükelçilik ve konsolosluklarına mesaj gönderilecek kadar önemsendiği görülmektedir.⁵⁹⁷

Nkrumah, kendisine yönelik darbe hakkında "Dark Days in Ghana" adlı otobiyografisinde ABD'nin NLC üyelerine Büyükelçi Franklin Williams vasıtasıyla 13 milyon dolar vererek darbeyi teşvik ettiğini ifade etmektedir. CIA'in görevleri arasında "anlaşamadıkları rejimleri yıkma faaliyeti gerçekleştirmek adına rüşvetlerle asker ve siyasetçi devşirmek" de bulunduğunu öne süren Nkrumah, ABD

UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 13, 1965, <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 10.4.2019.

"Fas Dışışleri Bakanı Benhiman ile görüştüm. Bana Fas Kralı'nı şikâyet ediyor. Kralın, gitgide Nkrumah-Bin Bella'nın başını çektiği radikal grubun etkisi altına girdiğini iddia ediyor. (...) Krala yapılacak yardımlar etkili olabilir".

⁵⁹⁶ NKRUMAH, 1968, ss. 50-51.

⁵⁹⁷ U.S. Historical Documents, 256. **Circular Telegram From the Department of State to Embassies in Africa**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, November 23, 1965. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 3.4.2019.

"Afrika'daki Büyükelçilikler ve Konsolosluklara; Nkrumah'ın "Neo-Kolonyalizm - Emperyalizmin Son Aşaması" (Last Stage of Imperialism) adlı kitabının muhtemel etkilerini tartışma ve uyarma konusunda. Kitapta Peace Corps, CIA ve USAIA çok sert bir dille eleştiriliyor. (...) "

Büyükkelçisi Williams'ın illegal silah ticareti yürüttüğünü de eklemektedir.⁵⁹⁸ Darbe liderleri Kotoka, Deku, Harley, Ankrah ve Afrifa'nın yurtdışında eğitim aldıklarına ve kendi çıkarları adına her şeyi yapabileceklerine vurgu yapan Nkrumah, İngiltere tarafından kurulan uluslararası polis teşkilatı Special Branch'i ortadan kaldırmasının komplonun oluşumunda büyük rol oynadığını savunmaktadır. Special Branch'in üst düzey elemanları Harley ve Deku, teşkilat dağıtıldıktan sonra Kriminal Soruşturma Departmanı'nın başına getirilmişler, İngiltere ile irtibatlarını devam ettirdikleri bu yeni dönemde daha önce bahsedilen yargı komplolarını tatbik etmişlerdir. Special Branch'in ortadan kaldırılmasından sonra Gana siyasetinde beliren olağanüstü durum, bu komploların birer neticesi olmuştur. Nkrumah, kendisine yönelik suikastleri de bu doğrultuda attığı adımlara bağlamaktadır.

NLC'nin başına getirilen General Joseph Arthur Ankrah, darbeden bir ay sonra Amerika Başkanı Johnson'a hitaben yazdığı mektupta askeri darbenin gerekçelerini sıralamış ve ABD'den resmi olarak destek talep etmiştir. Ülkenin ekonomik olarak çökmesi, meclis ve yargının işlevsiz hale getirilmesi, komünizmi yayması, sivil kuruluşların yok edilerek Parti-devleti kurulması, ülkenin geleceğinin Çinli, Doğu Alman, Kübalı ve Rus uzmanların-eğitmenlerin insafına terk edilmesi gibi gerekçeler öne süren Ankrah, darbeden sonra Sovyetlere ait gizli mühimmat ve silah

⁵⁹⁸ NKUMAH, 1968, ss. 49-51. "Ekonomik ve siyasi baskılarla krize giren Afrika ülkeleri içinden yalnızca siyasal şiddet ve zorla rejim değişikliği ile çıkılabilecek kaoslarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu rejim değişiklikleri kukla hükümetlerin göreve gelmesini sağlamaktadır. Zayıf ve sürdürülebilir olmayan ekonomilere sahip ve iç parçalanmalar yaşayan bu devletler için darbeler basit bir yeni düzen kurma yoludur. Bu durumdaki ülkelerde siyasi iktidar mensuplarını ele geçirmek ve başkenti zapt etmek için küçük ve disiplinli bir asker grubuna sahip olmak yeterlidir. Yeterli sayıda memnuniyetsiz subay ve siyasetçi bulmak, iş birliği ve koordinasyonun sağlanması operasyonu mümkün hale getirebilir. CIA'in ve benzer organizasyonların görevlerinden biri de bu potansiyele sahip unsurları keşfetmek, onları cesaretlendirmek ve kendi hükümetlerini yıkmak karşılığında rüşvetlerle siyasi iktidar vaadinde bulunmaktır. Sadece ABD Büyükelçiliği değil, Britanya ve Batı Almanya büyükelçilikleri de benim hedef alındığım darbede rol oynamışlardır. Afrifa, Kotoka ve Harley, darbe karşılığında ABD Büyükelçisi Franklin Williams'tan 13 milyon dolar almışlardır. Ancak diğerleri gibi onlar da beni öldürmeyi beceremediler. Williams kendisini emperyalistlere satmış bir Afro-Amerikalıdır. Aynı adam darbeyi "kansız" olarak tanımladığında da büyük bir yalan söylüyordu. Aslında CIA'in faaliyetleri bizi hiç şaşırtmadı. Birçok Amerikalı diplomat ve CIA ajanı illegal silah ticareti yapmaktan ve darbe örgütlemeye çalışmaktan Mısır ve Somali gibi ülkelere sınır dışı ediliyordu. Güney Sudan'daki ayrılıkçı hareketler CIA tarafından destekleniyor. Kongo'da darbe girişimlerdeki rolleri de artık bir sır değil. 1961 ve 1964 arasında pek çok siyasi liderin öldürülmesinden de CIA sorumludur. Burundi Başbakanı Pierre Ngendandumwe, CIA ajanlarının ABD Büyükelçiliğinde 3 milyon Frank'lık bir ödeme yaptığı Gonzalve Muyenzi tarafından öldürüldü. 1964 Tanzanya darbesinde önemli bir rol üstlenmişlerdi. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Haziran 1966'da Amerikanın zenginlerinin olduğu bir toplantıda Ahmet Bin Bella'nın, Sukarno'nun ve benim devrileceğimizi önceden söylemiş. Harley, Afrifa, Kotoka ve Deku tam da CIA'in Gana'da aradığı türden adamlardı".

depoları keşfedildiğini de eklemektedir.⁵⁹⁹ NLC idarecilerinin ele geçirdiği Sovyet uçaksavarları ve Vietnam'da kullanılan türde mühimmatı CIA'e teslim ettiği, ABD'nin bundan dolayı NLC'ye teşekkür ettiği görülmektedir.⁶⁰⁰ Konuyla ilgili bilgilendirilen ABD Başkanı Lyndon Johnson, Ankrah'a cevaben memnuniyetini dile getirirken yeni Gana hükümetinin finansal açıdan desteklenmesi, Ankrah'ın fikirlerinin bölgede kabul görmesi için çalışma yapılması gibi kararları yeni yönetime bildirmiştir. 9 Ekim 1967'de Washington'a ziyaret gerçekleştiren Ankrah, darbe sonrasında ABD'nin organize ettiği hibe ve krediler için teşekkürlerini sunmuştur. Ankrah ayrıca ülke ekonomisini planlama işi için Amerikalı uzmanlardan yardım talep etmiştir. Darbenin üzerinden geçen bir buçuk yılda ABD, Gana'ya IMF konsorsiyumu ile 100 milyon dolarlık yardım ve kendi devleti adına da 20 milyon dolarlık kredi sağlamıştır.⁶⁰¹ Gana'daki siyasi gelişmelerin ele alındığı toplantıda Ankrah askeri yardım ve hibe talebinde bulunmuştur. Toplantı tutanağında "istihbarat hediyesi" başlığı altında şut

⁵⁹⁹ U.S. Historical Documents, **261. Letter From Chairman of the National Liberation Council Lieutenant General Ankrah to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Accra, March 24, 1966. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 11.4.2019.

"Hem Afrika hem de (24 Şubat 1966'da) Gana'daki hükümet değişimlerinin nedenlerini doğru şekilde açıklamak için size yazmayı amaçladım. Gana'daki ekonomik facianın bizi düşürdüğü durum ve komünist tehdide karşı asker ve polis güçleri olarak harekete geçtik. Zaten Nkrumah'ın arkasında bir halk desteği kalmamıştı. Gana'nın, Nkrumah ve komünist arkadaşları nazarında komünizmi yaymak için bir köprübaşından ibaret olduğuna kanaat getirdik. Nkrumah, bu amaç uğruna meclisi işlevsiz hale getirmiş ve yargının bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır. Hak ve özgürlüklerimiz ihlal edilmiş, yabancı olduğu ideolojiler bize empoze edilmiştir. Sivil hayatı yok etmiş, tüm oda ve özel kuruluşlar Parti'ye bağlanmıştır. Başta radyo ve televizyon olmak üzere medya iktidar partisinin kontrolüne girmiştir. Her meşru muhalefet veya aykırı ses siyasal şiddet ile bastırılmış, hapis tehdidiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Ülkenin geleceği yüzlerce Çinli, Doğu Alman ve Rus sözde uzmana ve teknisyene bırakılmıştır. Çinli uzmanlar diğer bağımsız Afrika ülkelerindeki özel kamplarda yapılan eğitimleri sabote ederlerken, Ruslar Doğu Almanları Nkrumah'ın özel muhafız birliği ve güvenlik personelinin eğitmek için kullandı. Nkrumah devrildikten sonra gizli silah ve mühimmat depoları bulunmuştur. Önceki başkan zamanında yapılan propagandalarla edindirilen yanlış ideoloji ve teorileri Gana gençlerinin zihninden silmeye çalışmaktayız. Ekonomik facianın etkilerinden Batı'nın desteğiyle kurtulmaya çalışıyoruz ayrıca. Ulusal Özgürlük Konseyi olarak IMF ve Dünya Bankası'ndan destek talep etmekteyiz. Nkrumah'ın baskı rejimini demokratik bir rejime dönüştürebilmek için asker ve polis güçleri hayatlarını ortaya koydular. Büyük bir süper güç olarak sizden destek ve teşvik beklemekteyiz. (...)"

⁶⁰⁰ U.S. Historical Documents, **263. Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, July 8, 1966, 7:15 p.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 17.2.2019.

⁶⁰¹ U.S. Historical Documents, **271. Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, October 9, 1967. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 19.3.2019.

not eklenmiştir: “Ankrah, ABD Başkanı’na Sovyet ZU-23 uçaksavarını ve bazı istihbarat bulgularını hediye edecek. Bunlar ABD için çok kıymetli, bilhassa Vietnam konusunda”. ABD’nin NLC iktidarı döneminde Gana’dan siyasi ve askeri açılardan pek çok kazanım elde ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Gana’ya yardımlarını artırmış, bu doğrultuda yarım kalan Volta Projesi’ni tamamlamış, finansman ihtiyaçlarını karşılamış ve 1967’de 3 adet S-55 tipi helikopter hibe etmiştir.⁶⁰² USAID, Gana’da yeniden büyük projeler yapmaya yönelmiştir. NLC hükümetinin R. W. Komer tarafından “acınacak kadar Batı yanlısı” olarak tanımlaması, bu yeni dönem hakkında dikkat çekici bir işaret olarak kayıtlara geçmiştir.

24 Şubat 1966 askeri darbesinden aylar önce haberdar olan ABD’li saha elemanları ve diplomatların darbeye yönelik katkısına dair resmi bir belge bu çalışmanın kaleme alındığı zamana kadar yayınlanmamış değildir. Fakat Batı Afrika’da görev yapmış olan eski bir CIA personeli olan John Stockwell’in⁶⁰³ 1978 yılında yayınladığı eseri “In Search of Enemies”te, söz konusu darbede kendilerinin çok büyük rol oynadıklarını itiraf etmektedir.⁶⁰⁴ CIA içinde 40’lar Komitesi adı verilen gizli bir yapılanmadan bahseden Stockwell, 1966 darbesinin tüm haberleşme ve lojistik işlemlerinin bu komite tarafından yürütüldüğünü iddia etmektedir.⁶⁰⁵ Bu bilgilere göre, istihbarat bilgilerinin paylaşımı dahi askeri darbenin başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca muhalefet liderleri arasında görülen ve darbenin yürütücüleri arasında görülen Daniel Amihia adlı sivil siyasetçi, BBC’ye verdiği bir mülakatta CIA tarafından eğitildiğini ve darbe talimatını yine aynı odaktan aldığını açıklamıştır.⁶⁰⁶ Stockwell, Angola İç Savaşı ve Kongo Krizi’nde de hatta

⁶⁰² SIPRI Arms Transfers Database, **Transfers of major weapons from USA to Ghana**, 2019.

⁶⁰³ John Stockwell, CIA Angola Görev Gücü eski Şefidir.

⁶⁰⁴ The New York Times, **C.I.A. Said to Have Aided Plotters Who Overthrew Nkrumah in Ghana**, 9.5.1978, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1978/05/09/archives/cia-said-to-have-aided-plotters-who-overthrew-nkrumah-in-ghana.html%20>; 24.12.2018; BBC, **Four more ways the CIA has meddled in Africa**, BBC News, 17.5.2016, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-africa-36303327>, 3.11.2018.

⁶⁰⁵ STOCKWELL John, **In Search of Enemies: A CIA Story**, W. W. Norton, New York, 1978, s. 160.

⁶⁰⁶ NKUMAH, 1968, ss. 43-44. Darbenin ertesi günü NLC’nin basın toplantısına da katılan Daniel Amihia için Nkrumah şu ifadeleri kullanmaktadır: “Harley ve yakın çevresi uzun süredir yönetime el koymanın planlarını yapıyorlardı. Afrifa, Kasım 1966’daki savunmasında, 1961’den beri darbe tasarladıklarını böbürlenerek anlatıyordu. Kendisini African Democratic Party başkanı olarak gören Daniel Amihia, BBC Londra’da mülakat verirken darbeyi kendisinin planladığını ve daha önce CIA tarafından eğitildiğini övünerek anlattı. ABD’den konuyla ilgili hiçbir yalanlama gelmedi. Amihia daha sonra Accra’ya dönmeye ikna edildi, NLC cunta rejimi tarafından hapse atıldı. Ona ne olduğunu halen daha kimse bilmiyor. Muhalefet lideri Kofia Busia da BBC’ye mülakat vermişti. Gana’nın anayasal

Lumumba'nın öldürüldüğü suikastte de bu komiteden istifade edildiğini öne sürmektedir. O dönemde çıkan yayınlarda bahsi geçen gizli birimin Güney Amerika'nın da içinde olduğu pek çok ülkede faaliyet gösterdiği iddia edilmektedir.⁶⁰⁷ Karşıt rejim ve devletlerde istikrarsızlaştırma faaliyetleri için bütçeler harcandığı ve sahada faaliyet gösterildiği böylece doğrulanmaktadır.

Örtük ve açık müdahalelerin, suikast ve darbe girişimlerinin hedefi olan Nkrumah hükümetlerinin yükselen tehdit algısıyla sağduyusunu yitirdiği, parlamento ve yargıya müdahale ettiği ve nihayet otokratik bir rejime kapı araladığı görülmektedir. Bu süreçte ordu ile ilişkilerin ikili bir bürokrasinin doğuşu ile bozulduğu, ekonomik sorunlara rağmen sınır ötesi operasyon talimatları ile krizlerin derinleştiği değerlendirilmektedir. İç siyasette kurumsallaşmaya engel olacak düzenlemeler, patronaj ilişkilerini besleyen rüşvet ve yolsuzluklar, etnik mücadelenin keskinleşmesi gibi unsurlar sistemin çarpık bir hale bürünmesine neden olmuştur. Güvenlik sektöründeki karmaşa, polis-asker kurumlarının girift yapısı sonucunda iç ve dış güvenlik görevleri arasındaki bulanıklık ile siyasete müdahale olarak belirmiştir. Fakat bütün bu sistem arızaları, bu bölümdeki verilerden anlaşılacağı gibi dış müdahalelerden bağımsız şekilde gelişmemektedir. İç unsurların dış aktörlerle bağları açık ve örtük dış operasyonlara kadar neticeyi beraberinde getirmiştir. Ulusal kimlik inşası sürecini tamamlamamış ülkede birey ve grup çıkarları adına pretoryan bir mücadeleye girilmiş ve bu durum darbeye sonuçlanmıştır, ancak bu pretoryanizmi besleyen ve çıkar mücadelesinden istifadeyle subayları darbeye teşvik eden de bir dış etken olarak ABD olmuştur. Sovyetler ve Sovyet nüfuzuna karşı mücadele eden ABD, teşvik-destek aşamasında kalmamış hem darbe faaliyeti sırasında hem de darbe sonrasındaki günlerde darbeci kadroya katkı sunmuştur. Bu yönüyle dış aktörler, benzer olaylar dikkate alındığında bir iç sorun olan askeri darbelerin bileşenleri haline gelmektedirler. 1966 askeri darbesi, dış aktörün ağırlığı açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

meşru hükümetinin devrilmesinde payı olduğunu söylüyordu, fakat bunun konuya dair etkili bir izlenim verme çabası olduğu anlaşılmıştır”.

⁶⁰⁷ The New York Times, **The Secret Committee Called '40'**, David Wise, 19.1.1975, <https://www.nytimes.com/1975/01/19/archives/the-secret-committee-called-40-at-least-in-theory-it-controls-the.html>, 26.12.2018.

3.2. TOGO: 13 Ocak 1963 ve 13 Ocak 1967 Askeri Darbeleri

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kamerun ile birlikte bir dönem Alman sömürgesi olarak kalan, savaş başlangıcında Fransa ve Britanya tarafından işgal edilen Togoland, bir kısmı Gana'da kalan bir kara parçasıdır. Gana'daki kısmı Britanyalılara bırakılırken, Fransa sömürgesi olan topraklar daha sonra Togo adıyla 1960 yılında bağımsızlık elde etmiştir.⁶⁰⁸ 13 Ocak 1963 tarihinde Togo'da gerçekleşen askeri darbe, Sahraaltı Afrika'nın ilk başarılı darbe girişimi olarak kayıtlara geçmiştir. Henüz çok erken bir tarihteki bu darbe, iktidarın demokratik olmayan yollarla yıkılmasını hedefleyenler için itici etkiye sahip olmuş, Afrika genelinde bir darbe salgını doğurmuştur. Bu ilk darbenin ortaya çıkışında iç dinamikler kadar dış faktörler de önemli rol oynamıştır.

3.2.1. Siyasal Sistem: Dekolonizasyon, Siyasi Liderlik ve Politik Eğilimler

1960 yılındaki dekolonizasyon dalgası ile bağımsızlık elde eden Togo, Fildişi Sahili ve Nijer gibi Fransa ile iyi ilişkilerini sürdürmeyi tercih eden bir devlet olmayı seçmiştir. 1958'deki ilk seçimlerde Başbakan seçilen Sylvanus Olympio, Fransa ile ilişkilerinde akılcı, fakat dayatmaları kabul etmeyen bir tarzı benimsemekteydi. Kurulduğu tarihte bir milyondan daha az bir nüfusa sahip olan Togo'nun ekonomik ve askeri gücü diğer Afrika ülkelerine göre de oldukça kısıtlıydı. Bu nedenle Fransa'dan gelen yardımlar bahsi geçen dönemde çok hayati öneme sahiptir. 9 Nisan 1961 tarihinde ülkenin ilk devlet başkanı seçilen Sylvanus Olympio, II. Dünya Savaşı sırasında Fransız direnişine katılmış, Nazi işbirlikçisi Vichy Hükümetine karşı mücadele etmiş ve hapis yatmış bir iş adamıydı.⁶⁰⁹ Afrika devletleri arasında özel sektörden gelen ilk siyasi lider olan Olympio, Togo'da çok itibar sahibi olan bir ailenin mensubu olmanın yanında, bu "direniş kahramanlığı" nedeniyle de Fransa siyasetinde ve Togo'nun bağımsızlığında anahtar bir konum elde etmiştir.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ MCNAMARA, 1989, ss. 26-29.

⁶⁰⁹ GABA Laurent, *L'État de Droit, La Démocratie et Le Développement Économique en Afrique subsaharienne*, Université de Montréal, Faculté des études supérieures, Hukuk Fakültesi, Doktora Tezi, Aralık 1997, Montréal, s. 239.

⁶¹⁰ GABA, 1997, s. 240.

Bağımsızlık konusunda sabırlı ve kararlı tavrı ile etkili olan Olympio, “Communauté” döneminde parlamentoda yaptığı konuşmalarla süreci hızlandırmayı başarmıştır.

Sylvanus Olympio'nun Togo'nun bağımsızlığı için verdiği mücadele erken tarihlerde başlamış ve siyasetten bir dönem dışlanmasına neden olmuştur. 1947 yılında Birleşmiş Milletler'e başvuran ve bağımsızlığın genel kurulda tartışılmasını sağlayan Olympio, Fransa'da Dördüncü Cumhuriyet (1946-1958) boyunca sürmüş olan siyasi krizlerin de etkisiyle seçimlere kabul edilmemiştir. 1956'da yapılan seçimlerde de başvurusu kabul edilmeyen Olympio'nun üvey kardeşi ve siyasi rakibi olan Nicolas Grunitzkiy ise seçimlere katılmış ve yerel hükümetin başbakanı olarak göreve getirilmiştir. Grunitzkiy'nin Togo İlerleme Partisi ile BM'nin talebiyle artık seçimlere katılabilen Olympio'nun Togo Birliği Komitesi Partisi'nin yarıştığı 1958 seçimlerinde Sylvanus Olympio mutlak bir zafer kazanmıştır. Olympio'nun seçimi kazanması Fransız sömürge idaresinin dekolonizasyona dair kararlarına büyük etkisi olan bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Olympio'nun çabalarıyla elde edilen bağımsızlık sonrasında 1961 seçimi ve anayasa referandumunda %90'lık bir sonuç elde edilmiştir.⁶¹¹

Tek partili bir idareyle (Togo Birliği Komitesi Partisi, Comité de l'unité togolaise) yönetilen ve muhalefet partilerinin kısıtlandığı Togo bu dönemde otoriter bir biçimde yönetilmiştir.⁶¹² Muhalif üvey kardeş Grunitzkiy'nin o dönemki adıyla Dahomey'e (Benin) sığınmasıyla ülkede güçlü bir muhalefet odağı da bulunmamaktaydı. Yarı başkanlık hükümet sistemi ve kurumlar Fransa'dan ödünçlenerek, fakat parti-devleti formuyla işletilmekteydi. Kurumların oluşturulmasında model olması kadar sağladığı bütçe ile merkezi bir yere sahip olan Fransa devleti bu konumunu sürdürebilmek için çaba sarf etmekteydi.

İtibarlı ve zengin bir ailenin çocuğu olan Sylvanus Olympio, İngiltere'de ekonomi okumuş ve daha sonra Unilever şirketinde yönetici olarak çalışmıştı.⁶¹³ Afrikalı devletlerin kuruluşları aşamasında askeri ve siyasi bir güç olma yönündeki eğilimlerine karşılık, Olympio bağımsız bir ekonomik güç olmayı hedeflemiştir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminin artan yoğunluğunda sosyalizmi bir çıkış olarak

⁶¹¹ COMEYIN Robert, **Le Togo: des origines à nos jours**, Académie des sciences d'Outre-Mer, Paris, 1987, ss. 305-306.

⁶¹² GEDDES Barbara, WRIGHTS Joseph, FRANTZ, **Autocratic Regime Data**, Penn State University, Togo 1960-63: “personal”, (Çevrimiçi), <https://sites.psu.edu/dictators/>, 7.2.2019.

⁶¹³ PESNOT Patrick, **Les Dessous de la Françafrique Les Dossiers Secrets de Monsieur X**, Nouveau Monde Editions, Paris, 2008, s. 106.

gören Nkrumah gibi liderlerin aksine serbest piyasa ekonomisini savunmuştur. Afrika'daki diğer liderlere nazaran diplomatik müzakere kabiliyetleri çok daha ileri düzeyde olan Olympio, ekonomik alandaki hedefleri adına bu özelliğini kullanmakta, ülkesini dış etkileşimlere kapatmamaktaydı. Üretim ve ihracatla dengeli bir bütçeye ulaşmayı, kendi tabiriyle “Afrika'nın ortasında yeni bir İsviçre kurmayı” hayal eden Olympio⁶¹⁴, bu hayalden doğan yaklaşımını hem kurumları idare tarzına hem de ülkenin dış ilişkilerine yansıtmıştır. Ekonomi konusundaki hassasiyeti ve ekonomik bağımsızlığa ulaşma isteği siyasi iktidar olarak iç ve dış ilişkilerde sorunlar ortaya çıkarmış, bununla birlikte kısa iktidarında önemli bir tecrübe bırakmayı başarmıştır. Ekonomik beklentilerinin ön planda olmasından dolayı Olympio'nun tek parti rejimi, kendisinden sonraki döneme göre daha çoğulcu ve sivil bir mahiyet taşımaktadır. Ülkesindeki fosfatın çıkarılması ve işletilmesi konusunda daha fazla millileştirme eğilimi ise, kaynakların kendi ülkesi için sarf edilmesi açısından milliyetçi sayılabilecek bir yaklaşımla açıklanabilmektedir. Bununla birlikte, devlet kurumlarının işleyişi bakımından yardımları hayati önem taşıyan Fransa ile ilk anlaşmazlık noktalarından biri fosfat konusundaki tasarrufları olmuştur.

3.2.2. Gana ile İlişkiler, Etnik Sorunlar ve Düzenli Ordunun Ortaya Çıkışı

Sylvanus Olympio, bağımsızlık mücadelesi verildiği sıralarda Nkrumah ile birlikte hareket etmeye özen göstermiştir. Afrika'daki sömürgecilığe yönelik itirazın sembol isimlerinden olan Nkrumah'ın entelektüel özelliklerinin yanı sıra Togo ile coğrafi-kültürel yakınlığı da elbette bu ortaklığa sebebiyet vermiştir. Sömürgeciler arasındaki paylaşım anlaşmalarına uygun şekilde çizilen, yerel niteliklerin dikkate alınmadığı sınırlar bölgenin kalabalık etnik grubu Ewe'leri Gana ve Togo arasında paylaştırmıştır. Ancak bağımsızlık mücadelesi adına yapılan ittifak, bağımsızlıkların kazanılmasından sonra bozulmaya başlamıştır. Afrika'nın birleşmesini savunan Nkrumah, artık bağımsız bir devlet haline gelen Togo ziyareti sırasında “Togo'nun, Gana ile birleşmesini ve onun bir bölgesi olmasını” teklif etmiştir. Olympio ise buna sert tepki göstererek Nkrumah'ı “yayılmacılık”la suçlamıştır. Daha sonra yaptığı açıklamalarla Nkrumah'ı “siyah emperyalist” olarak tanımlayan Olympio, Gana ile

⁶¹⁴ PESNOT, a.g.e., S. 107.

yaşanan sınır gerilimleri nedeniyle Nkrumah ile ilişkilerini tamamen koparmıştır.⁶¹⁵ Gana ile ilişkilerinin bozulması Togo için bir dönüm noktası olmuştur, zira ekonomi odaklı bir tarzı benimseyen Olympio ülkeyi küçük bir güvenlik ekibi⁶¹⁶ ile idare etmekteydi. Nkrumah ile bozulan ilişkiler, Togo'nun ilk askeri birliğini kurmasıyla sonuçlanmıştır: 300 kişilik bir ordu meydana getiren Togo Hükümeti, ordunun başına da bir Fransız subayını görevlendirdi. Orduda ayrıca Fransa'da askeri eğitim görmüş ve Fransa ordusunda görev yapmış 7 subay daha bulunmaktaydı.⁶¹⁷

Togo'nun Gana ile yaşadığı sınır sorunu, dış politikanın geneline etki etmiştir. Olympio, ordunun kurulmasıyla beraber eski Fransız sömürgesi Afrikalı devletlerle yakınlaşmıştır. Hemen her konuda Fildişi Sahili, Nijer ve Senegal gibi devletlerle ortak hareket eden Togo hükümeti, Fransa'nın yanı sıra yardım çeşitliliği ve denge sağlamak amacıyla Batı Almanya'ya da yönelmiştir. Fakat, Togo yönetimi Olympio'nun tercihi sonucu Fransızların önerdiği her siyasi birliğe üye olmamıştır, bunların başında da Afrika ve Malgaş Birliği ile Frank Bölgesi (zone franc CFA) gelmekteydi. Bu konulardaki anlaşmazlıklardan dolayı Fransa karşısında yardım alacak başka devletler arayan Olympio, Batı Almanya haricinde ABD ve Nijerya ile de güçlü bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Olympio, hem kendi ideolojik duruşu hem de Nkrumah'ın aldığı pozisyondan ötürü Sovyetler, Çin, Küba ve Doğu Almanya gibi komünist blok ülkelerinden mümkün olduğunca uzak duruyordu. CIA raporlarından anlaşıldığı kadarıyla da Sylvanus Olympio, Fransa ile sorun yaşadığı dönemlerde dahi sosyalist blok ülkeleriyle yakınlaşmamış, böyle bir yakınlaşmayı kendi hedefleri açısından tutarlı bulmamıştır.⁶¹⁸ Ayrıca benzer raporlarda ülke siyasetinde komünist parti olmadığı, komünist propagandaya izin verilmediği, sosyalizme en yakın hareketin Juvento adı verilen bir siyasi parti olduğu ve fakat bu partinin iç siyasette

⁶¹⁵ World Heritage Encyclopedia, **1963 Togolese coup d'état, Gutenberg Project**, (Çevrimiçi), http://self.gutenberg.org/articles/eng/1963_Togolese_coup_d%27%C3%A9tat, 4.2.2019.

⁶¹⁶ GABA, **a.g.e.**, s. 241. İktidar partisi CUT'a bağlı milisler ve "Ablodé Sodja" adı verilen özel güvenlik ekibi, devlet adına şiddet kullanma yetkisine sahiptiler. Milis kuvvetler, parti teşkilatlarının olduğu yerlerde merkezden yerele doğru dağılsalar da çok kalabalık olmadıkları ifade edilmektedir. CUT milislerinin yereldeki sayısı bilinmediği için bu konuda başka bir veri bulunmamaktadır. Parti milisleriyle ilgili en büyük sorunlardan biri, halka ve muhaliflere karşı orantısız şiddet tatbik etmeleri, ulusal ordu karşısında pek çok imtiyaza sahip olmalarıydı.

⁶¹⁷ MCNAMARA, **a.g.e.**, s. 143.

⁶¹⁸ CIA Library, CIA Report, **Current Intelligence Weekly Summary**, 16 Şubat 1962, 0404/62, s. 21. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A003500060001-8.pdf>, 14.11.2018.

etkisiz olduğu dile getirilmektedir. ekoslavakya ve Sovyetler Birliği ile ticareti olan Togo'da komünist yardım faaliyetinin bulunmadığı da vurgulanmaktadır.⁶¹⁹

Olympio, farklı devletlerden destek arayışına girse de Fransa ile diplomatik ilişkilerini bozmamaya  zen göstermiştir. Gana ile yaşanan sorunlara karşı askeri-siyasi bir destek edinmek ve bütçesini tamamlamak amacıyla Fransa'ya muhtaç olduğunun farkında olan Olympio, Fransa ile ikili bir savunma antlaşması da imzalamıştır. Fakat bu anlaşma, Gana ile sınır çatışmalarına yönelik bir antlaşma idi ve Fransa diğer Afrikalı devletlerle yaptđđ "askeri-teknik iş birliği" antlaşmaları gibi çok daha kapsamlı, i  işlere müdahale içeren yasal düzenleme beklentisindeydi. Ayrıca Fransız diplomatlar, Olympio'nun kendi iktidarını her geçen gün biraz daha Amerikan ve İngiliz çıkarlarına yaklařtırdđđının farkındaydılar.⁶²⁰

Gana ile Togo arasındaki gerilim Togo ordusunu Fransa'nın askeri müdahalesi ihtimali nedeniyle Fransa'ya yakınlaşmaya sevk ediyordu. Olympio'nun, Fransa ile mesafesi ordu mensuplarını rahatsız etmekteydi. 1962 yılında Gana ile Toga arasındaki gerilim zirveye çıkmıştır. Hem Nkrumah hem de Olympio'ya yönelik suikast girişimlerinin bunda oldukça payı bulunmaktaydı. Olympio, Togo üzerinde hak iddia ettiği gerekçesiyle suikastler için Nkrumah'ı suçlarken; Nkrumah ise hem Olympio'yu hem de Ewe etnik kökeninden gelen askerleri Togolularla iş birliği yapmakla suçluyordu. Togolu muhalifler Gana'dan kolayca iltica hakkı elde ediyor, Gana'dan pek çok muhalif aynı imtiyazla Togo'ya geçiyordu. Karşılıklı siyasi mülteci geçişi de bu gerginliğin artışında ciddi bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Grunitzkiy'in ve lideri olduğu Togo İlerleme Partisi'nin (TPP) mensupları ile solcu Juvento mensupları, garanti aldıkları Gana'ya geçmişlerdir. Bu grupların yargılandđđı dava, onları 1961 yılında Olympio'ya yönelik suikast girişimi ile ilişkilendirmişti ve Togo'da bu siyasi iltica işlemleri nefret ve düşmanlıkla karşılanmıştır. Bunun  zerine Olympio da Gana'dan ka anlara çeşitli imtiyazlar sunmuş, bunun  zerine Nkrumah tarafından "uluslararası sonuçlarla karşılaşma" tehdidine maruz kalmıştır. Sınır çatışmasında gerilimin tırmanması en çok da zayıf bir güce sahip Togolu askerleri endişelendiriyordu.⁶²¹

⁶¹⁹ CIA Library, CIA Report, **World Strength of Communist Party Organizations**, 4489-15, Ocak 1963, s. 61. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP65-00756R000300100001-6.pdf>, 17.11.2018.

⁶²⁰ PABANEL, **a.g.e.**, s. 167.

⁶²¹ ONWUMECHILI, **1998**, S. 53.

3.2.3. Togo'da Sivil-Asker İlişkileri

Sylvanus Olympio, özel sektörden gelen sivil bir devlet başkanı olarak ordunun “modernleştirici gücü”ne inanmıyor, orduyu gelişmenin kaçınılmaz bir aktörü olarak görmüyordu. Dış tehditlerden müttefiklerinin yardımıyla kurtulabileceğini düşünen Olympio, başarılı olduğu diplomatik yöntemlerden medet umuyordu. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın, Batı Afrika'da kurduğu Westfalyan düzenin farkındaydı, sınır münakaşalarında eski sömürgecilerin tepkilerini takip etmekteydi. Togo'nun işgal edilmesine ve Gana'nın yayılmacılığına müsaade etmeyeceklerine inanmış durumdaydı. Ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmayı daha öncelikli gördüğü için ordunun bütçesini ve gücünü sınırlı tutmuştur. Ordunun gücünü sınırlandırmakla ilgili tek gerekçesi ekonomik değildi: Afrika'nın pek çok ülkesinde yeni kurulan devletlerde güçlü askeri birliklerin siyasete müdahale için fırsat kolladıklarını, bulduklarında darbe girişimine başvurduklarının farkında olan Olympio için ordunun sayısal ve finansal açılardan zayıf olması, onun sivil denetimine tabi kılınması için faydalı bir etken olacaktır. Zayıf bir ordunun siyaseti ele geçirmeye çalışmayacağı, çünkü bunun için yeterli olamayacağı kanaati, siyasetin sivil kalacağına dair beklenti bir sivil denetime kapı aralamıştır. Bütçe ve askeri gücü sınırlandıran Olympio zaman içinde askerin yükselen hoşnutsuzluğunu ve endişelerini görememiştir. Ordunun etkinliğinin dış tehditler karşısında daraltılması, Eweler ve Kabreler arasındaki etnik rekabetin beslediği pretoryan zeminde askeri elitler için bir müdahale gerekçesine dönüşüyordu. Olympio'nun, ordu gücünü sınırlandırmaya dayalı sivil denetim yaklaşımı bu şekilde askerin siyasallaşmasına yol açmıştır.⁶²²

Togo'da askerler ve siviller arasındaki sorunun kökeninde, Amos Perlmutter'in pretoryan toplumların alameti olarak değerlendirdiği “işe alma ve kaynakların dağıtımı” sorunu yatmaktadır.⁶²³ Olympio'nun bir yandan kendi sivil iktidarını parti milislerini silahlandırarak garanti altına almaya çalışması diğer yandan Togo ordusunun yetersiz imkanlara rağmen dış tehditle karşı karşıya kalmasına rıza göstermesi bir kırılmaya neden olmuştur. Perlmutter bu durumu devlet ve toplumun ortak değer yargıları, ortak meşruiyet ve ortak sembollerden uzaklığıyla

⁶²² ONWUMECHILI, a.g.e., ss. 54-55.

⁶²³ PERLMUTTER Amos, *The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities*, Comparative Politics, 1-3, (Apr., 1969), ss. 387-8.

açıklamaktadır.⁶²⁴ Bu şartlar içinde genel siyasal bozulmaya askerlerin de katılması beklenen bir durum olacaktır. Askerlerin sivillere yönelik tepkisi 1963 askeri darbesiyle dinmemiş, 1967 askeri darbesiyle rejim bütünüyle değiştirilmiştir. Pretoryan mücadelenin orduyu iktidar sahibi olarak öne çıkarmasının iki sonucu olmuştur: 1967 darbesi itibarıyla Nordlinger'in "yönetici" tipi tanımlamasındaki orduya⁶²⁵ geçiş ve meşruiyet için dış aktörlere, özellikle de gayri resmi hâmi devlet Fransa'ya daha çok bağımlılık.

Gana ile yaşanan sorunlar nedeniyle dış tehdit algısı ve endişeleri artan ordu mensupları, daha iyi ekipman, silah, yetişmiş asker ve bunlar için bütçe taleplerini kısık sesle olsa dile getiriyorlardı. Olympio'nun bu taleplere rıza göstermemesi ordu mensuplarını başta Fransa olmak üzere dış aktörler ve yabancı meslektaşlarına yaklaşıtıyordu. Togolu askerler, ordunun zayıflıklarına ve yükselen gerilime rağmen, Fransa ile "askeri-teknik iş birliği antlaşması" imzalanmamasına itiraz ediyorlar, bu durumu Fransız meslektaşlarına şikâyet ediyorlardı.

Togo'da ordu ile siyaset arasındaki asıl ayrışma 1962 yılındaki bir gelişmeyle başlamıştır. Fransa'nın, Cezayir'deki bağımsızlık mücadelesinde savaşa sürdüğü Afrikalı binlerce paralı askeri arasında çok sayıda Togolu asker de bulunmaktaydı. Cezayir bağımsızlığına kavuştuğunda işsiz kalan Togolu askerler, Togo'ya dönerek orduda çalışma taleplerini Cumhurbaşkanı Olympio'ya iletiler. Bu talebi reddeden Olympio, söz konusu paralı askerlerden üniformalarını çıkarıp, sivil hayata geçerlerse kendilerini kabul edeceğini belirtmiştir. Hatta kendilerine mesleki eğitim sözü de vermiştir.⁶²⁶ Fakat gerek dönme talebinde bulunan paralı askerler gerekse de muvazzaf ordu mensupları bundan ciddi şekilde rahatsız olmuşlardır. Fransız Ordusu'nda subay ve astsubay olarak hizmet etmiş ve mesleki olarak iyi bir seviyeye gelmiş olduklarını düşünen bu paralı askerler, askerlikten başka bir meslek düşünmediklerini ama yine de denemek için ülkelerine dönmek ve hizmet etmek istediklerini cumhurbaşkanına iletince ülkeye kabul edilmişlerdir. Üst düzey ordu mensupları arasında yer alan Emmanuel Bodjolle ve Kléber Dadjo, bu askerlerin orduya katılması taleplerini birkaç kez daha Olympio'ya sunmuşlar, ancak her defasında reddedilmişlerdir. Savaş tehdidinin arttığı bir dönemde siyasi iradenin bu

⁶²⁴ PERLMUTTER, a.g.e., s. 387.

⁶²⁵ NORDLINGER Eric A., **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Pearson College, Prentice-Hall, 1976, s. 79.

⁶²⁶ HOUNGNIKPO Mathurin C., **Determinants of Democratization in Africa: A Comparative Study of Benin and Togo**, University Press of America, Lanham, 2001, ss. 137-142.

kararı askerlerin kendi içinde iktidarı ve sivil siyaseti sorgulamalarına neden olmuştur. Olympio'nun kararına gerekçe olarak gösterdiği “Bağımsızlığını isteyen Cezayir’e karşı savaşan askerleri, orduma kabul edemem” sözü, tartışmalara başka bir boyut getirmiş, başta diplomatlar ve askerler olmak üzere tüm Fransız unsurların tepkisini çekmiştir.⁶²⁷

İç asayiş olaylarında jandarma görevi gören parti milislerinin siyasi unsurlar olması, sahip oldukları imkân ve imtiyazlar, siyasetin kendilerine karşı duyduğu güven askerlerin bir başka rahatsızlık konusu olmuştur.⁶²⁸ Siyasi üye olan güvenlik kadrolarının, kamu çıkarına değil de kendi çıkarına hareket ettiğine inanan ordu mensupları, kendileri dış tehditlere karşı çaresiz bırakılırken Ablodé Sodja gibi paramiliter grupların hayatlarına rahat bir şekilde devam etmelerine itiraz ediyorlardı.

3.2.4. Togo-Fransa İlişkileri, Fransa Nüfuzu ve 1963 Darbesinin Gelişimi

Sömürgeciliğin sona erdiği dönemden itibaren Togo ve Fransa arasındaki ilişki, Togo'nun yetersiz imkanlarından ötürü mecburi bir ilişki halini almıştır. Devletin kurulması, bürokrasinin organizasyonu ve finansmanı gibi bir dizi ihtiyaç doğurmaktadır. Togo devletin ihtiyaçlarını karşılaması için doğal olarak Fransa'ya müracaatı gerekmektedir. Finansal destekler ve dış yardım araçları gibi teknik desteklere de ihtiyaç vardı. Fransa, tüm bu ihtiyaçlara destek verirken ortak para birimi olan Frank CFA'nın kullanılması, savunma iş birliği ve ticaret anlaşmalarını bir ön şart olarak sunmaktaydı. Sylvanus Olympio liderliğindeki Togo, bağımsızlığın tam anlamıyla sağlanması için bu anlaşmaları veya en azından bir kısmını kabul etmeye yanaşmıyordu. Fakat Fransa bu ülke üzerindeki nüfuzu ve yaptırım gücü sayesinde dayattığı taleplerini büyük ölçüde elde etmiştir. Fransa'nın Togo ile ilişkilerinde kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin yüksekliği açık biçimde anlaşılmaktadır. Togolu askerlerin eğitimi, ordunun organizasyonunda askeri danışmanlık hizmetleri gibi konularda Fransa, Togo'nun en önemli ve kayda değer tek ortağıdır. Gana ile sınır sorunlarına rağmen Olympio'nun isteği ile Togo ordusu 300 kişilik dar bir askeri kadroyla hizmet vermeye başlamıştır. Silahlı kuvvetlerin bu denli küçük bir yapı olarak ortaya çıkışına şüphesiz Olympio'nun ekonomi alanındaki öncelikleri neden olmaktadır. Orduda görev yapan subay ve astsubaylar kısa süre önce Fransa

⁶²⁷ PESNOT, 2008, s. 109.

⁶²⁸ PESNOT, a.g.e., s. 110.

ordusunda görev yapan askerlerdi. 300 kişilik orduda Fransız askeri danışmanların sayısının 30'a ulaştığı ifade edilmektedir.⁶²⁹ Kuruluş yıllarında Fransız askeri eğitmen ve danışmanlar dışında doğrudan subay olarak hizmet veren Fransız askerleri de mevcuttur. Bu askerlerden biri, Olympio tarafından Togo ordusuna genelkurmay başkanı olarak atanmıştır.⁶³⁰ Her ne kadar Togo devleti adına görev yapıyor olsalar da Fransız askerlerin ordu ve bürokrasi üzerinde büyük bir itibarı söz konusudur. Terfi ve atamalarındaki etkileri nedeniyle Togolu subayların Fransız askerlere bağımlılığı gün geçtikçe artmaktadır. Togolu ve Fransız askerler arasındaki sosyalizasyonun adeta ast-üst ilişkisi biçiminde tezahür ettiği söz konusu ortamda siyasi otorite giderek geri plana atılmaktadır. Togo ordusunun başındaki Fransız asıllı subayın, Fransa büyükelçiliği ve Fransız istihbaratı SDECE ile halihazırda süren sıkı ilişkilerine her geçen gün Togolu subaylar da dahil olmaktadır.⁶³¹ Eski sömürgeci güç olarak Togo ile savunma iş birliği antlaşması için 1963'ü beklemek zorunda kalan Fransa, Olympio'nun zamanla gelişen muhalefetine rağmen Togo'nun müttefiki olarak görülmeye devam etmiştir.

Fransa'nın Togo üzerindeki nüfuz gücü sadece askeri konularla sınırlı değildir. Fransa, ilgili tarihlerde Togo'nun en önemli ekonomik partneri olmayı sürdürmüştür. Franc CFA bölgesi üyesi olan Togo, Batı Afrika ile Fransa arasındaki genel finansal-ticari ağı dahildir. Dış yardım ve krediler konusunda Togo, Fransa'ya bağımlılık düzeyinde yakın olmuştur. Olympio ile ilişkilerin kötüleşmesi dahi yardım ilişkisinin kesilmesine neden olmamıştır. ABD ve Batı Almanya, Fransa dışında yardımda bulunan ülkelerdi. Ayrıca Togo'nun dış ticaretinde en büyük ortağı Fransa olagelmıştır.⁶³² Toplam ithalat ve ihracatın yarıya yakını Fransa ile gerçekleşmekteydi.

Afrika'nın birleşmesi fikrine, Nkrumah'ın Togo toprakları üzerinde hak iddia etmesi nedeniyle soğuk bakmaya başlayan Olympio, yine de Afrika Birliği Organizasyonu'nun (OUA) kuruluşunda yerini almıştır. Fransa ile mesafesine rağmen Fildişi Sahili ve Nijer ile hareket etmeye de devam etmiştir. Fransız şirketleri

⁶²⁹ PABANEL, a.g.e., s. 124. 1980 yılında Fransız askeri danışman sayısı 71'e çıkmıştır.

⁶³⁰ MCNAMARA, a.g.e., s. 143.

⁶³¹ PESNOT, 2008, s. 108.

⁶³² OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi),

https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/tgo/show/all/1963/, 6.4.2019; OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi),

https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/tgo/show/all/1963/, 6.4.2019.

ile Togo fosfatının kullanılması konusundaki anlaşmazlıklar, Fransa'nın teklif ettiği bazı antlaşmaların reddi ile büyümüş, Olympio'nun başkent Lomé'de bir liman inşa etme arzusu ile sorunlu bir noktaya ulaşmıştır. Fransızlar, komşu ülke Benin'in (o dönemki adıyla Dahomey) başkenti Cotonou'da halihazırda bir liman inşa edildiğini, Lomé'de bir limana ihtiyaç olmadığını ve böyle bir projeye destek veremeyeceklerini Togo cumhurbaşkanına beyan ettiler.⁶³³ Olympio için bir hayal kırıklığı olan bu olay üzerine Togo hükümeti, Frank bölgesi (zone franc) antlaşmasından çıkacağını ve kendi para birimini kullanacağını açıklamıştır. Bu kararın çıkarılmasına neden olan gelişmelerden biri de Federal Almanya'nın milyonlarca mark yardım yaparak Togo'nun elini rahatlatmasıydı.⁶³⁴

Fransa'nın, bölgedeki eski sömürgelerinden temel talepleri arasında yer alan Frank CFA kullanma şartı böylece riske girmektedir. Benzer bir durum yaşanan Gine'de Sekou Touré yönetiminin Frank bölgesine dahil olmaması üzerine uçaklarla sahte para operasyonu (Persil Operasyonu) düzenlediği unutulmamalıdır.⁶³⁵ Nitekim Togo'nun Frank bölgesinden çıkma arzusu, Fransa hükümeti tarafından bir provokasyon olarak tanımlanmıştır. Üstelik Togo, yeni para biriminin Banque de France tarafından değil, Alman Bundesbank tarafından garanti edilmesini istiyordu ki, bu durum Fransa'nın finans akışını kontrol edemeyeceği anlamına gelmekteydi.⁶³⁶ Fransa, Olympo'yu bu kararından vazgeçirmeye çalışsa da sonuç alamadı. Paris'te provokasyon olarak görülen bu hamlenin etkileri geçmeden Togo'da bir başka gelişme daha oldu: Togo Hükümetinin yeni parasını basmak için darphane, kâğıt ve metal para malzemeleri için açtığı ihaleyi İngiltere kazanmıştır. Daha önceki bölümde ele alınan Fachoda sendromu, Fransa'nın bu ve benzeri gelişmelerle nüfuzunu kaybettiğinde tavrının nasıl sertleştiğini açıklamaktadır. Togo'nun yeni para birimi konusunda Fransa'yı en çok endişelendiren unsur, bu eylemin bir salgına dönüşmesi ve diğer bölge devletlerini benzer uygulamalara sevk etme ihtimali olmuştur. Afrikalı yeni devletlerin finansal eylemlerini kontrol etme imkânı Fransa'ya büyük bir iktidar sunmaktaydı. Banque de France ve Frank bölgesi anlaşması, Fransa'nın Afrika'daki çıkarlarını ve nüfuzunu koruyan çok temel aygıtlar olarak görülüyorlardı.

⁶³³ HOUNGNIKPO, a.g.e., s. 143.

⁶³⁴ HOUNGNIKPO, a.g.e., s. 144.

⁶³⁵ ROBERT, a.g.e., ss. 156-188.

⁶³⁶ HOUNGNIKPO, a.g.e., ss. 144-145.

Askeri materyal temelinde bakıldığında ise, Fransa'nın monopol konumunun tartışmasız olduğu görülmektedir. Daha önce anıldığı gibi SIPRI verilerine göre 1960-1970 yılları arasında Togo'nun tek silah tedarikçisi Fransa olmuştur.⁶³⁷ Fransa, Togo'da askeri üs kurmamış, fakat gerektiğinde müdahale kabiliyetlerine sahip askeri bir birlik konuşlandırmayı ihmal etmemiştir. Zaten sonraki yıllarda, örneğin 1990'ların başında Togo'ya yapacağı vb. müdahalelerde yine bir askeri üsse ihtiyaç duymamış ve paraşütçü birlikleri ile müdahale etmiştir. Paralı asker faaliyetleri ise orduda görev yapan Fransız subaylarla sınırlıdır. Bununla birlikte ilk askeri darbeyi şekillendiren olay, Fransa ordusunda görev yapan Togolu paralı askerlerin Cezayir savaşı sonrasında ülkelerine dönüp orduya girmek istemeleri olmuştur. Ordunun genişlemesini hem bütçe sorunları hem de ordunun denetiminin zorlaşması ihtimali nedeniyle arzu etmeyen Sylvanus Olympio bu isteği reddetmiştir. Fakat daha sonra, askerlikten başka bir meslek icra etmeleri durumunda ülkeye girebilecekleri deklare edilen bu askerler Togo'ya dönüş yapmışlardır. Askerliğe dönmek isteyen paralı askerler, sorunun etnik ayrımcılıktan kaynaklandığını öne sürerek gerilimi tırmandırmayı tercih etmişlerdir.

Kurumsal ve kişisel ağlar çerçevesinde ise Fransa'nın eski sömürgeci iktidar olarak mutlak bir güce sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Afrika Danışmanı Jacques Foccart'ın kurduğu kişisel ağlar Togo'da ordu mensuplarını, bürokratları ve siyasetçileri kapsamaktaydı. İstihbarat kurumu SDECE'nin başındaki Maurice Robert, Foccart ile uyum içinde Togo'da faaliyet göstermiştir.⁶³⁸ Fransa'nın, Togo'da siyaset, ordu, istihbarat, kalkınma ve dış ticaret gibi temel konular gibi medya ve iş dünyasındaki ilişki ağı da etkin biçimde işletilmiştir. Fransafrika adı verilen düzenin mimarı Jacques Foccart, iktidar yanlısı veya muhalif siyasetçilerle ailevi düzeyde ilişkiler kurmaktadır. Togolu bürokratlar ve subaylardan kişisel dostları mevcuttur, fakat daha da önemlisi Olympio'nun en önemli muhalifi ve üvey kardeşi olan Nicolas Grunitzkiy ile çok yakındır.⁶³⁹ Her durumda Olympio'dan daha çok Grunitzkiy'i destekleyeceğini şu sözlerle ifade etmesi, darbenin dış bağlamı açısından da önem arz etmektedir:

⁶³⁷ SIPRI, Stockholm International Peace Research Institute, **SIPRI Arms Transfers Database**, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 22.12.2018.

⁶³⁸ GAILLARD, 1995, s. 275.

⁶³⁹ GAILLARD, a.g.e., s. 269.

*“Togo ile ilişkiler kötü gidiyordu. General De Gaulle, Olympio’ya yakın olmaya çalışıyordu. Ben de Olympio ile iyi ilişkiler kurduğuma inanıyorum, fakat ilişkilerimiz hiçbir zaman hiç üvey kardeşi Nicolas Grunitzki ile olduğu kadar iyi olmamıştır. Nitelikli bir adamdı ama maalesef insani ilişkileri zayıftı, üstelik Fransa’yı pek de umursamıyor görünüyordu. Özel sektörden gelmiş ve ekonomi alanında ciddi bir tecrübe sahibi olmuştu, ancak politik, sosyal ve ulusal birlik gibi iç sorunları görmezden geliyordu. Togo gibi aslında bölünmüş bir Afrikalı devlette bu gibi sorunlar önemlidir. Ewe’lerin şefi gibi davranan Olympio, kuzeylilerin siyasi desteğini alsa da onları siyasi ve idari hayattan dışlıyordu”.*⁶⁴⁰

Jacques Foccart’ın aynı dönemde ortaya çıkan Frank CFA ve Togolu paralı askerler krizleri ile ilgili Grunitzki ve Togolu subaylarla görüştüğü, sahip olduğu geniş yetkiler nedeniyle silah ticareti gibi hususları istişare ettiği bilinmektedir. Foccart ve Togolu askerler arasındaki irtibatın ülkedeki Fransız askeri personelin yardımıyla sağlandığı dile getirilmektedir.⁶⁴¹ Paralı askerlerin Olympio tarafından reddedilmesinden sonra Foccart, Emmanuel Bodjollé gibi üst düzey ve artık siyaseten muhalif sayılan ordu mensuplarıyla daha da yakınlaşmıştır. Bu ziyaretlerde “tehditlere maruz kalan Togo’nun daha güçlü bir orduya sahip olması gerektiği, kuzeyli Kabrélerin kaynaklardan mahrum kaldığı ve Grunitzki gibi siyasetçilerin dışlandığı”na dair konuşmaların yapıldığı tahmin edilmekteydi.⁶⁴² Tüm bu konular 1963 askeri darbesinin temel gerekçeleri arasına girmiştir.

Cezayir’den dönen askerler arasında yer alan Başçavuş Etienne Gnassingbe Eyadema, muvazzaf askerler ve Fransız askeri danışmanların hazır bulunduğu toplantılara iştirak etmeye başlamıştır. Fransız Ordusu’nda Cezayirlilere karşı büyük varlık gösteren bir astsubay olan Eyadema, Foccart’ın da bizzat tanıdığı bir askerdir.⁶⁴³ Eyadema-Bodjollé ortaklığı sağlanınca darbe planı hazırlanmıştır. Darbe için seçilen 13 Ocak 1963 tarihi rastlantısal değildir, zira 15 Ocak 1963’te Togo Hükümeti ve Banque de France arasında bir fesih sözleşmesi imzalanacaktır. Bu

⁶⁴⁰ GAILLARD, a.g.e., s. 270.

⁶⁴¹ LUCKHAM Robin, **French Militarism in Africa**, Review of African Political Economy, No. 24, The French Connection (May- Aug.,1982), s. 57.

⁶⁴² PESNOT, 2008, s. 110.

⁶⁴³ KANDEH Jimmy D., **Coups from Below: Armed Subaltern and State Power in West Africa**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 54-55.

fesih sözleşmesi ile Togo, Frank bölgesinden ayrılacak ve kendi para birimini kullanmayı hedeflemekteydi. Darbe gerçekleştirildikten hemen sonra söz konusu sözleşme iptal edilmiş ve Togo, Frank bölgesinde kalmaya devam etmiştir. Ayrıca Togo'nun darbe ile gelen yeni hükümeti, Olympio'nun imzalamaya direndiği “askeri teknik iş birliği antlaşması”nı imzalamış, böylelikle Fransa'nın Togo'daki askeri ve siyasi nüfuzunun artmasına izin vermiştir. Hatta bu anlaşma, hükümet kararıyla imza tarihinden önce yürürlüğe girmiştir.⁶⁴⁴

13 Ocak askeri darbesinin detayları daha eski dönemlerde Avrupa'da gözlemlenen saray darbelerini andırmaktadır. Kleber Dadjo, Bodjollé ve Eyadema komutasındaki askerler, gece saatlerinde Cumhurbaşkanı Sylvanus Olympio'nun konutuna baskın yapmışlardır. Konutunun yan tarafında bulunan ABD Büyükelçiliği'ne bahçe duvarından atlayarak geçmeyi başaran Olympio, büyükelçilik yetkilileri binaya alınmayınca bir arabaya saklanmış. Olayı haber alan ABD Lomé Büyükelçisi Léon B. Poullada, Fransız meslektaşına bilgi vermiştir. Eyadema ve Fransız büyükelçiliği telefonda görüştüktan sonra Togolu askerler büyükelçilik bahçesini işgal etmişlerdir. Yakalanan Olympio, kendi konutunun önünde birkaç el ateş edilerek öldürülmüştür. Onu öldürenin bizzat Eyadéma olduğuna dair hem Foccart'ın anılarında hem de çeşitli yayınlarda tanıklıklar mevcuttur.⁶⁴⁵ Ordu, çok kısa sürede kontrolü ele geçirmiştir.

Togo 1963 askeri darbesi Sahraaltı Afrika'daki pek çok başarılı askeri müdahalenin başlangıcı olmuştur. 1963 yılında Fransa'nın üç eski kolonisinde darbeler gerçekleşmiştir. Togo dışında Kongo-Brazzaville ve Benin'deki müdahaleler de iç ve dış aktörlerden bir direnişle karşılaşmamıştır. Oysa 1962'de Senegal'deki askeri darbe girişiminde Fransa, ülkedeki birliklerine emir vererek girişimi durdurmuştur. Ayrıca Togo darbesinden bir yıl sonra Gabon'da gerçekleşen askeri darbe girişiminde ülkeye asker çıkarmış ve çatışmalar neticesinde bu girişimler bertaraf edilmiştir. Gabon ve Senegal'e yapılan müdahalelerin Togo'da görülmemesi

⁶⁴⁴ Ministère de la Défense, Afrique Défense et Sécurité, Accords de défense et d'assistance militaire franco – africains, maddelerin Resmî Gazete'de yayınlanma tarihi 22 Şubat 1963 iken, tarafların imza tarihi 10 Temmuz 1963 olarak kayıtlara geçmiştir.

⁶⁴⁵ Jeune Afrique, **Togo: qui a tué l'ancien président Sylvanus Olympio?** 18.1.2013, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/138661/politique/togo-qui-a-tu-l-ancien-pr-sident-sylvanus-olympio/>, 14.3.2018; World Heritage Encyclopedia, **1963 Togolese coup d'état**, Gutenberg Project, (Çevrimiçi), http://self.gutenberg.org/articles/eng/1963_Togolese_coup_d%27%C3%A9tat, 4.2.2019.

de Fransa'nın bu darbeyi ve sonuçlarını olumlu karşıladığını göstermektedir.⁶⁴⁶ Kendi ordusunda görev yapmış olan paralı askerlerin karıştığı bir darbe olması da darbeye olan katkısına işaret edecek bir noktadır. Ancak bu darbeye teşvik etmenin dışında, örneğin istihbarat paylaşımı gibi desteklere ihtiyaç duyulmamıştır. Olympio'nun öldürülmesine yönelik soruşturmalar ise Grunitzkiy ve Eyadema'nın baskıları sonucu yarım kalmıştır. Togo'da görev yapmış ABD'li iki eski büyükelçi Marilyn P. Johnson ve Owen W. Roberts, kendileriyle yapılan mülakatlarda Olympio'nun bizzat Eyadema tarafından öldürüldüğünü doğrulamaktadırlar.⁶⁴⁷ Bir başka ABD'li diplomat ve 1968-1970 yılları arasında Togo'da görev yapmış olan John E. Graves, Olympio'nun sosyalizm karşıtı olduğu için ABD ile bir sorununun olmadığını söylemekte ve darbeden Fransa'nın sorumlu olduğunu ima etmektedir.⁶⁴⁸

Aynı diplomatlara göre Togo'da darbe sonrasında Fransız danışmanlardan geçilmemekteydi. Etienne Eyadéma, Fransa ile sıkı ilişkilerine de güvenerek darbeden hemen sonra askeri bir cunta ile Togo'yu yönetme niyetini ortaya koymuştur, fakat uluslararası tepkiler nedeniyle idareyi Nicolas Grunitzkiy'in başında olduğu bir sivil hükümete bırakmak zorunda kalmıştır. İki muhalif lider Grunitzkiy ve Antoine Meatchi, mayıs ayında yapılan seçimlerle cumhurbaşkanı ve

⁶⁴⁶ Fransa'nın o dönemki Gabon Büyükelçisi Paul Cousseran, Fransız Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta durumu şöyle özetliyordu: "Lomé, Brazzaville ve Cotonou'daki darbe girişimleri karşısında askeri müdahalede bulunmayışımızın verdiği rahatlıkla yalnızca taktik düzeyde hazırlandıkları darbeye girişen bir grup subay, hızlı tepkimiz karşısında şaşkına döndüler". Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AAE), Direction des affaires africaines et malgaches (DAM) 2078, Gabon – Politique intérieure. Événements du Gabon – Tentative du 18 février 1964. "Telegram from Ambassador Paul Cousseran at the French Embassy in Gabon to Maurice Couve de Murville at the Quai d'Orsay," February 27, 1964.

⁶⁴⁷ ADST, **Country Reader: Togo**, (Çevrimiçi), https://www.adst.org/Readers/Togo.pdf?_ga=2.9220085.1184768504.1566298915-709068251.1565270999, 11.1.2019.

⁶⁴⁸ ADST, **Country Reader: Togo**, (Çevrimiçi), https://www.adst.org/Readers/Togo.pdf?_ga=2.9220085.1184768504.1566298915-709068251.1565270999, 11.1.2019.

"Sylvanus Olympio'nun, ABD Büyükelçiliği'nde öldürüldüğü doğrudur. Fakat bu Amerikan devletinin gerçekleştirdiği bir eylem değildi. Bilakis, Olympio anti-komünist bir liderdi ve biz de kendisini destekliyorduk. Bu arada nötr ve mesafeli kalmaya çalıştık. Etnik anlaşmazlıkları Afrika'nın iç işleri olarak görürdük. Eyadema bize siyasetteki sorunlardan bahsetmişti, biz de Olympio'yu bizzat onun öldürüldüğünün farkındaydık. Bu durum bizim Togo siyasetini etkilemiştir, çünkü Eyadema'yı desteklemekle karşısında olmak arasında bir dönem bocaladık, hükümet ve ordusuna destek vermedik. Togo küçük bir devlettir ve değerlerimizden taviz vererek daha büyük kayıplara neden olmak istemedik. Zaten Togo'daki asıl büyük oyuncu biz değildik, Fransa'ydı. Fransa bir anda Eyadema'nın safında belirdi. Bizim için anti-komünist ve kapitalist olmak yetiyordu, fakat onlar Afrikalı liderlere baktıklarında anti-kolonyal havayı da seziyorlardı. Aslında çok net söyleyebilirim ki, Fransa'nın Afrika politikasını belirleyen Makavelist realizmle hareket eden bir tek kişiydi: Jacques Foccart".

cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmişlerdir. Bundan sonraki dönemde ordunun gölgesi siyasetin üzerinde olmuştur.⁶⁴⁹

Darbeye yönelik dış tepkilerin hedefi Fransa değil, aradaki anlaşmazlıklar nedeniyle göz önünde olan Gana olmuştur. Nijerya Dışişleri Bakanı Wachuku, darbeden istifadeyle Togo'yu işgal etmeye kalkarsa Gana'ya askeri müdahale yapılacağını açıklamıştır. Gana'da ise Nkrumah yönetimi, Grunitzkiy-Meatchi ittifakının iktidara geleceği beklentisiyle derhal sivil yönetime geçme çağrısında bulunmuştur. Gana'nın darbeye karışmasıyla ilgili net bir bulgu olmadığını açıklayan ABD ise, "gelişmelerin üzüntüyle takip edildiğini ve Togo'nun büyük bir lider, ABD'nin ise bir dost kaybettiğini" açıklamıştır. Gana ve Senegal yeni sivil hükümeti tanıdıklarını, Fildişi Sahili, Gine ve Liberya ise darbeyi ve suikastı kınadıklarını açıklamışlardır. Fransa, eski kolonisindeki darbe ve suikastı üzüntüyle karşıladığını beyan etmiş, derhal sivil bir hükümet kurulmasını önermiştir.⁶⁵⁰

Grunitzkiy ve Meatchi'nin iktidara gelmesiyle, Eyadema da Genelkurmay Başkanı olarak ordunun başına geçmiştir. Rütbesini önce yarbay, sonra da albay seviyesine yükselten Eyadema'nın baskıları sonucunda ordunun gücü de artırılmıştır. Fransa'nın dış yardımları sayesinde Mayıs 1963'te ordudaki toplam asker sayısı 550'ye, 1966 yılında da 1200'e çıkarılmıştır. Fransa'nın darbe sonrasında hibe ettiği MH-1521 Broussard tipi iki adet askeri uçak çok önemli bir bağış anlamına geliyordu.⁶⁵¹ Ayrıca, Eyadema'nın mensup olduğu Kabréler bu yeni dönemde iktidara ortak olmuşlar, orduda önemli görevlere getirilmişlerdir. Sivil siyasetin görece daha dengeli yürümeye başlaması, fakat ordunun siyaset üzerinde etkinliğinin artması Grunitzkiy dönemini karakterize eden unsurlardır.

Kendisi bir Alman vatandaşı olan yeni Cumhurbaşkanı Nicolas Grunitzkiy, hem Fransa hem de Batı Almanya ile çok yakın ilişkiler kurmuştur. Grunitzkiy, bu yakınlıktan ve iki ülke arasındaki rekabetten istifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Almanya ile imzalanan ekonomik iş birliği antlaşması ve halihazırda devam eden Fransız yardımları sayesinde pek çok proje gerçekleşmiştir: Olympio'nun destek alamadığı için inşaatına başlayamadığı Lomé limanı, Benin Üniversitesi, bir tekstil fabrikası, Dadjá'da büyük bir Togo Tekstil Merkezi, Lomé'de pek çok alışveriş

⁶⁴⁹ GABA, 1998, s. 246.

⁶⁵⁰ World Heritage Encyclopedia, 1963 Togolese coup d'état, Gutenberg Project, (Çevrimiçi), http://self.gutenberg.org/articles/eng/1963_Togolese_coup_d%27%C3%A9tat, 4.2.2019.

⁶⁵¹ SIPRI, SIPRI Arms Transfers Database, Transfers of major weapons from France to Togo, 2019.

merkezi açılmıştır.⁶⁵² İktidar darbe ile de gelse sivil kimliğini halka göstermek için gayret sarf etmiştir. Fransa'nın, Togo'da Almanlarla giriştiği rekabetten memnun olmadıklarını, fakat temel taleplerinin karşılanması neticesinde doğrudan bir itirazda bulunmadıklarını söylemek mümkündür. Zaten asker sayısı bini geçen Togo ordusu, Eyadema-Foccart ittifakı nedeniyle önce Fransa'nın çıkarlarını gözetmekteydi. Üstelik Grunitzkiy yönetimi, Fransa'dan aldığı krediler nedeniyle Fransa'ya bağımlılık derecesinde borçlandırılmıştır.

Tablo 3.2. Fransa ve Togo Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalizasyon	Yüksek Düzey	Ekonomik İşbirliği	Yüksek Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Togo ordusundaki subayların tamamı Fransa tarafından eğitilmiş ve Fransız ordusunda görev yapmıştır. Başta Albay Marcel Edme olmak üzere Togo ordusuna komuta eden pek çok Fransız askeri danışman mevcuttur. Ayrıca subayların eğitimi için Togo'da Fransa tarafından bir askeri okul kurulmuştur (ENVR Togo)	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Franc CFA antlaşması ile Frank bölgesine katılım sağlanmıştır.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	1963 itibarıyla teknik ve askeri yardım ile savunma antlaşmaları mevcuttur.	Dış yardım, kredi ve hibe:	Darbe olayının gerçekleştiği kuruluş aşamasında Fransa'nın hibeleri ve resmi yardımları ordunun ve sivil bürokrasinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Fransa dışında Almanya ve ABD diğer iki dış yardım partnerleridir.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Diplomatik ve konsolosluk antlaşması gereği büyükelçilik, askeri ataşe ve ilgili müşavirlikler görev yapmaktadır.	Dış ticaret:	İlgili tarihlerde Fransa, Togo'nun en önemli dış ticaret ortağıdır.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar	Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi sırasında pek çok Togolu asker Fransa'nın safında çatışmalara girmiştir.		

⁶⁵² GABA, a.g.e., S. 244.

Askeri Materyal	Yüksek Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Yüksek Düzey
Silah ticareti:	Togo'nun tek silah tedarikçisi Fransa'dır (1960-1970).	İstihbarat faaliyetleri:	Fransız istihbaratı SDECE, imzalanan antlaşma gereği Gana ile sınır sorunları başta olmak üzere Togo Cumhuriyeti ile beraber çalışmaktadır.
Askeri üs veya birlik:	Askeri üs bulunmamakla beraber, Fransa ülkede askeri birlik bulundurmaktadır.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	Fransa CB Afrika Özel Dairesi ve Jacques Foccart'ın, Togo Cumhurbaşkanı Sylvanus Olympio ve Togolu bürokratlarla ve muhaliflerle çok yoğun ilişkisi mevcuttur. Subaylar ile finansal ilişkileri olduğu anılarında ifade edilmektedir.
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	Daha önce Fransa ordusu adına görev yapmış yerli ve Batı Afrika kökenli paralı askerler orduda görev almak istemişler, fakat Olympio tarafından kabul görmemişlerdir.	Medyanın rolü:	Fransız gazeteleri Togo'da gündemi etkileyecek şekilde yaygındır.

Fransa'nın Togo üzerindeki dış nüfuzunun kurumsal yakınlık ve sosyalleşmeye dair dört göstergede de yüksek olduğu değerlendirilmektedir. 1963 askeri darbesindeki rolünün bu güçlü nüfuzdan doğduğu açıkça görülmektedir. Foccart'ın kişisel ağları, Sahraaltı Afrika'daki bu ilk darbenin oluşumunda birinci dereceden etkilidir. Dahası Togo'nun Frank CFA'dan kopma ihtimalinden dolayı riske giren Fransız çıkarları bu şekilde korunmuştur. Fransa'nın, Togo'daki darbelere etkisi 1963 darbesiyle sınırlı değildir. Eyadéma'nın baş rolde olduğu ve ülkeyi aralıksız olarak 2005'e kadar yönetmesinin önünü açan 1967 darbesinde de Fransa'nın yönlendirmesi söz konusudur.

3.2.5. 1967 Askeri Darbesi ve Askeri Yönetime Geçiş

Sylvanus Olympio taraftarlarının hükümetten ve bürokrasiden dışlanması, yöneticilerinin hapse atılması çoğu Ewe olan sosyal ve siyasal oluşumları durdurmamıştır. Kapatılan Togo Birlik Komitesi Partisi'nin (CUT) yerine Togo Birliği Partisi (PUT – Parti de l'unité togolaise) kurulmuş, seçimlere giremeye de dönemin sivil şartlarında faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶⁵³ Olympio sonrasında kurulan çift başlı Grunitzkiy-Meatchi hükümeti, bu iki liderin giderek artan rekabeti nedeniyle siyasi

⁶⁵³ GABA, a.g.e., ss. 245-246.

açmazlara uğruyordu. Ordunun bir hakem ve pretoryan bir muhafız olarak yerini aldığı Togo siyaseti 1966 yılında iyice kötürümleşmiştir. Grunitzkiy ve Eyadema gibi kuzeyli bir siyasetçi olan Antoine Meatchi, güneyli Ewe'lerin desteğini talep etmeye başlamış ve PUT yöneticileriyle bazı görüşmeler yapmıştır.⁶⁵⁴

Yapılan plan üzerine nihayet 21 Kasım 1966 tarihinde bir grup asker Lomé Radyosu'nu ele geçirmiş ve "ordunun yönetime el koyduğunu, Grunitzkiy'in azledildiğini" açıklamışlardır. Sadece 25 kişiden oluşan bu küçük askeri birlik, başlatılacak isyan hareketinin ilk aşamasını teşkil etmekteydi. Darbe girişimini haber alan Nicolas Grunitzkiy'in tepki vermesine imkân tanımayacak şekilde başkanlık sarayını kuşatan PUT mensupları ve Ewe kökenli taraftarlar darbeye destek vererek isyanı tamamlamak istemişlerdir. O dönemki gözlemciler göre, söz konusu protestocu grup siyasi krizden istifade ederek Grunitzkiy'in istifa etmesini sağlayacaklar, belki de iktidarı halk isyanıyla ele geçireceklerdir. Eyadema ve diğer ordu mensuplarının Grunitzkiy ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı istifaya itiraz etmeyeceklerini düşünen göstericiler, kalkışmanın başarılı olacağını ümit etmişlerdir. Fakat atılan sloganlar arasında Olympio'nun katillerinin bulunup teslim edilmesi de vardı ve Etienne Gnassingbe Eyadema bu durumdan son derece rahatsız olmuştu. İktidarın kontrolünü sivillere kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan ordu mensupları, protestoculara müdahale ederek onları dağıtmışlar ve PUT partizanlarına ait radyoyu ele geçirmişlerdir. Darbe girişiminin sorumluları da yargılanarak cezalandırılmıştır.⁶⁵⁵

21 Kasım darbe girişiminden yaklaşık iki ay ve Olympio'nun öldürülmesinden tam dört yıl sonra, 13 Ocak 1967 tarihinde bu kez Eyadema, emir komuta zinciri içinde gerçekleşen bir askeri darbe gerçekleştirmiştir. Destekçi sayısı azalan Grunitzkiy bu darbe girişimine karşı direniş göstermemiş, iktidarı adı Milli Birlik Komitesi olan cunta yönetimine teslim etmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin başına getirilen kıdemli Albay Kleber Dadjo olsa da Eyadema adına hareket ettiği herkesçe bilinmektedir. 1963 yılında isteğini gerçekleştiremeyen Etienne Gnassingbe Eyadema, 14 Nisan 1967'de kendisini cumhurbaşkanı ilan etmiştir.⁶⁵⁶ Eyadema,

⁶⁵⁴ PABANEL, 1984, ss. 169-170.

⁶⁵⁵ PABANEL, 1984, S. 168.

⁶⁵⁶ ONWUMECHILI, a.g.e., S. 42. Togo'da Gnassingbe Eyadéma'nın 1967 askeri darbesinde baş rolde olması, onun hırs ve korkularından kaynaklanan bir durum olarak da yorumlanmaktadır. Devlet başkanı Nicolas Grunitzky'nin, yardımcısı Antoine Meatchi ile iktidar mücadelesine giriştiği bir

2005 yılına kadar iktidarda kalmış, daha sonra yönetimi oğlu Faure Gnassingbé'ye bırakmıştır.

Grunitzkiy'in istifasından önce yaptığı konuşma, 1967 askeri darbesinde bir dış rekabet etkisine dair hisler uyandırmaktadır.⁶⁵⁷ Almanya ve Fransa ya da ABD'nin kendi aralarındaki bir rekabetin darbe ile sonuçlandığına dair elde veri bulunmamaktadır. Foccart'ın anılarında Fransa'nın bu darbe ve darbe girişimlerine dair resmi görüşü De Gaulle'den şöyle aktarılmaktadır (General De Gaulle'ün Eyadéma'yı kabulü sırasında):

"Sylvanus Olympio'yu öldürmekte haklı değildiniz, daha sonra yerine Grunitzkiy'i geçirdiniz. O da ülkenizi gerçekten yönetemiyordu. Hiç şüphe yok ki siz gerekeni yaptınız".⁶⁵⁸

Fransa, 1967 darbesinden sonra Togo'ya dış yardımlarını artırmış, senelik 60 milyon dolar gibi önemli bir miktarı Eyadema hükümetlerine sunmuştur.⁶⁵⁹ Darbeyi takiben dört yıl içerisinde ikisi nakliye, ikisi harp amaçlı olmak üzere 4 adet savaş uçağı Togo'ya hibe edilmiştir.⁶⁶⁰ Gnassingbe Eyadema, uzun süreli askeri yönetiminde pek çok yolsuzluğa izin vermiş ve çeşitli kaynaklara göre 3 milyar dolarlık kişisel servet edinmiştir.⁶⁶¹ 1990'lı yıllardaki askeri darbe girişimi nedeniyle daha sivil bir siyasete geçiş yapan Togo, aynı yolsuzlukların devamı nedeniyle başka isyan girişimlerine maruz kalmış, fakat iktidar Eyadema ailesinde kalmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda iktidarın babadan oğula geçiş süreci nedeniyle yaşanan

dönemde, emekli edileceğini öğrenmiş ve sonrasında 1967'de ikinci darbeyi gerçekleştirerek kendini devlet başkanı ilan etmiştir.

⁶⁵⁷ TOULABOR Comi M., **Le Togo sous Éyadéma**, Paris, Editions Karthala, 1986, s. 28-30. Grunitzkiy'in istifa metninden yapılan alıntı. "Dış güçler bana iktidara susamış şu askerleri bertaraf edecek imkân ve yardımları sunsalar da ülkemi ateşe atıp, kan gölüne çeviremem. Tanrı'ya nasıl hesap veririm? Şuradaki askerlerden hiçbirinde bir milleti idare etme kudreti yoktur. Togoluların ıstırap çekeceği bir tiranlıktan başka ne olabilir ki onların elinde burası? Togolular, bu zalimlerin elinde yarımsız kalacaktır. Evet bugün bu görevi terk ediyorum ama gün gelecek bana hak vereceksiniz".

⁶⁵⁸ GAILLARD, 1995, s. 270. Foccart, daha sonra De Gaulle'ün Eyadéma'ya tavsiye ve talimatlarını sıralamaktadır: "İktidarını siyasetçilerin varsayımlarından çekinmeden yürütmelisin. Artık eskiyen isimleri bırakıp tecrübe kazanmış gençleri görevlendirmelisin. Sosyalist macera peşinde koşanlardan kurtul, daha doğrusu O'nun hükümete aldığı kriptokomünistlerden. Zalimane şekilde iktidara geldiniz. Kendinizi içeride ve dışarıda kabul ettirmek, saygı toplamak size kalmış. Mütevazı olmaya çalışın".

⁶⁵⁹ ASSENSOH, ASSENSOH, 2001, S. 72.

⁶⁶⁰ SIPRI, SIPRI Arms Transfers Database, **Transfers of major weapons from France to Togo**, 2019.

⁶⁶¹ ABASSA Seedem, "President Eyadema's Togo: A Mediating Role?" The West African Bulletin, no. 3, Haziran 1995, s. 17.

askeri darbe girişimi ülke tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.⁶⁶² Fransa, 1963 askeri darbesinde Sylvanus Olympio'nun suikastla öldürülmesi konusunda Togo toplumu tarafından uzun yıllar "azmettirici" olarak suçlanmıştır.⁶⁶³

3.3. NİJERYA: 1976 Askeri Darbe Girişimi

Dış müdahalelere konu olan askeri darbe girişimleri arasında başarısız olanlar da söz konusu olmuştur. Askerlerin kendi aralarındaki sert mücadele nedeniyle sivil alanın çok daraldığı, askerin 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca siyasete defalarca müdahale ettiği Nijerya'da 1976 darbe girişimi başarısız olsa da askeri hükümetin lideri Murtala Muhammed'in ölümüne yol açmıştır. Bu haliyle yarım kalmış gibi görünse dahi siyasi sonuçları itibariyle devlet başkanının suikast sonucu öldürülmesi darbenin ve darbeye karışan iç-dış bileşenlerin çıkarlarıyla uyumlu görünmektedir. Nijerya'daki etnik gerilimin yüksek düzeyi nedeniyle pretoryan mücadelenin boyutları sert sonuçlar doğurmaktadır, dolayısıyla iç dinamikler oldukça belirleyici olmuştur. Başta Hausa-Fulani'ler ile kuzeyli Müslüman etnik gruplara karşı güneyli Hristiyan Yoruba ve Igbo'ların mukavemeti, daha sonra Igbo'ların tüm diğer gruplardan ayrılarak kendi devletlerini kurma arzuları, önemli petrol ülkesi olan Nijerya'da Biafra Savaşı gibi tüm büyük dünya devletlerinin müdahil olduğu bir çatışmaya neden olmuştur. Ülke siyasetini ve ulusal birliği darbelerle düzenleme yolunu seçen askerlerin ülkeyi militarist bir siyasal kültüre götürmeleri, kronolojik gelişime göz atıldığında olağan görünmektedir. Fakat ülkedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının kullanımı uluslararası piyasayı ilgilendirdiği içindir ki, pretoryan mücadeleye dış aktörler de yerleşmiş ve iç siyasete etki etmişlerdir. 1970'lerin küresel-siyasal bağlamı içerisinde düşünüldüğünde ABD gibi büyük güçlerin Nijerya'daki değişimlere sessiz kalmayacakları daha net biçimde ortaya çıkmaktadır.

3.3.1. Nijerya'da Siyaset: İlk Darbeler, Biafra ve Gowon İktidarı

1 Ekim 1960'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Nijerya, Aboubakar Tafawa Balewa'nın başbakanlığında, Cumhurbaşkanı Nnamdi Azikiwe uyum

⁶⁶² Bkz. BANJO Adewale, *The Politics of Succession Crisis in West Africa: The Case Of Togo*, International Journal on World Peace, 25-2, Haziran 2008, ss. 33-55

⁶⁶³ AGBOLLI Atsutse Kokouvi, *Sylvanus Olympio: un destin tragique*, Nouvelles Editions Africaines, Dakar, 1992, 189 s.

içerisinde bir hükümetle altı yıl sivil bir parlamenter sistemle yönetilmiştir. Balewa'nın, güneyli Igbo bir asker olan Aguiyi-İronsi'nin kanlı darbesinde hayatını kaybetmesi aslında soğuk savaş formunda cereyan eden mücadelenin açığa çıkmasına neden olmuştur. Aynı darbe sırasında öldürülenler arasında, dört eyaletten biri olan Kuzey Nijerya Eyaleti Başkanı, Müslüman nüfusun önemli ismi Ahmedu Bello da vardı.⁶⁶⁴ 15 Ocak 1966 tarihindeki bu askeri darbe sonrasında kurulan hükümet Igbo-Yoruba ağırlık bir kabineden oluşmakta ve kuzeyli Müslüman grupların tepkisini çekmekteydi. Nitekim Aguiyi-İronsi hükümetinin ömrü altı ay sürmüş, bir karşı darbeye sona ermiştir.

Aguiyi-İronsi'nin Yüksek Askeri Konsey (Supreme Military Council – SMC) adı verilen askeri hükümetinin altı aylık icraatlarının neredeyse hepsi etnik mücadeleyi körükleyecek cinsten uygulamalardır. Kuzeydeki Müslümanları, Mayıs 1966'da isyana sevk eden olaylar şu şekilde sıralanabilir: Ocak ayındaki darbede öldürülen sivil ve askeri liderlere yönelik suikastlara dair soruşturmaların durdurulması, bundan dolayı hiçbir gözaltı kararının alınmaması, kuzeyli subayların ordudan ve sivil bürokrasiden çeşitli gerekçelerle uzaklaştırılmaları, Igbo kökenli subayların binbaşılıktan yarbaylığa terfi edilmeleri, askeri hükümetin görev süresini uzatması, hükümetin etrafındaki uzman ve bürokratların Igbolaştırılması ve 34 no.lu Birleşme Kararnamesi (Unification Decree, decree 34).⁶⁶⁵ Birleşme Kararnamesi, ülkenin “Nijerya Federal Cumhuriyeti” olan adının “Nijerya Cumhuriyeti” değiştirilmesini, devlet sisteminin üniter bir yapıya sokulmasını içermekteydi. Üniter yapıdaki en önemli detay, hiç kuşkusuz genel nüfusun %15'ini teşkil etmelerine rağmen petrol yataklarının tamamı kendi bölgelerinde olan Igboların ekonomik kaynaklarını paylaşma zorunluluğunun ortadan kalkmasıdır. Bir başka deyişle üniter devlet uygulamasının arkasındaki amaç, Igbo azınlığın yönettiği bir Nijerya'da kaynakların tek elde kalmasını temin etmektir.⁶⁶⁶ Petrol zengini Biafra bölgesinin geliri ülkenin tamamı için kullanılırken, bir anda tek bir etnik grubun elinde kalması

⁶⁶⁴ Anadolu Ajansı, **Nijerya'nın ilk darbe girişiminde öldürülen Müslüman lider: Bello**, 30.1.2019, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryanın-ilk-darbe-girisiminde-oldurulen-musulman-lider-bello/1378965>, 5.5.2019.

⁶⁶⁵ SILLOUN Max, **Oil, Politics and Violence: Nigeria's Military Coup Culture (1966–1976)**, Algora Publishing, New York, 2009, s. 97.

⁶⁶⁶ Yakubu Gowon, yakın dönemdeki bir mülakatında “Nijerya halkının en büyük korkusunun, ekonomik dengesizliklere neden olabilecek bir üniter yapının yürürlüğe sokulması olmuştur” ifadesini kullanmıştır. Bkz. LEVAN Carl, **Dictators and Democracy in African Development: The Political Economy of Good Governance in Nigeria**, African Studies, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 64.

en çok da kuzeyli fakir Müslüman grupların tepkisini çekmekteydi.⁶⁶⁷ Gelir kaynakları çok kısıtlı kuzeyliler çoğunlukla kamu kurumlarında çalışmaktaydılar. Orduda görev yapan kuzeyli Müslümanların sayısı oldukça fazlaydı. Ülkede hem ordu içinde hem de siyasi sistemde kuzeylileri ekonomik kaynaklardan mahrum edecek uygulamalar protesto gösterilerine neden olmuştur. Mayıs 1966'daki gösteriler⁶⁶⁸ pek çok subayı darbe konusunda isteklendirmiş, aralarında Sani Abacha, Murtala Muhammed, Yakubu Gowon, Shehu Musa Yar'Adua, Muhammadu Buhari gibi ileride devlet başkanlığı yapacak olacak olan pek çok subay organize bir darbenin planlanmasını haziran ayında tamamlamışlardır. 28 Temmuz 1966 gecesi başlatılan darbe hareketi Lagos, Ibadan, Enugu ve Abeokuta gibi merkezlerde bulunan karargahlardan başlatılmıştır. Karşı-darbe hareketi de ilk darbe kadar kanlı gerçekleşmiş, başta Aguiyi-Ironsi olmak üzere pek çok Igbo ve Yoruba asker-sivil idareci öldürülmüştür. Bu darbe sonucunda yeni askeri yönetimin başına geçirilen ve uzun bir dönem için iktidarda kalacak olan Yarbay Yakubu Gowon'un bir başka subay olan Muhammed Murtala'nın etkisi altında kaldığı bilinmektedir.⁶⁶⁹ Sonraki yıllarda Muhammed, Gowon'un en önemli rakibi haline gelecektir.

1966 yılında iki askeri darbeye başlayan siyasal şiddet eylemleri 1967'de başlayacak ve üç yıl sürecek olan Biafra Savaşı'na da zemin hazırlamıştır. Biafra'nın üniter yapı içinde özerkliği 1966'daki ikinci askeri darbeye kesintiye uğrayınca Igbolar bu kez bağımsız devlet kurma fikriyle hareket etmişlerdir. Biafra'da çıkan isyan Gowon hükümeti güçleri tarafından orantısız şiddetle bastırılmış, bu durum isyanın daha şiddetli şekilde büyümesine neden olmuştur.⁶⁷⁰ Biafra'nın zengin petrol yataklarına sahip olması dünyanın güçlü devletlerini harekete geçirmiş ve olaylara müdahil olmalarına yol açmıştır. ABD, İngiltere ve Sovyetler'in, Soğuk Savaş dönemi kurallarını ters yüz edercesine Nijerya merkezi hükümetini destekledikleri Biafra savaşında, ayrılıkçılara da İsrail, Fransa, Fildişi Sahili ve Gabon ile Fransızca konuşan diğer Afrikalı devletlerden destek ulaştırılmıştır. Çıkarlar etrafında ulus-aşırı

⁶⁶⁷ SILLOUN, a.g.e., ss. 76-77.

⁶⁶⁸ SILLOUN, a.g.e., s. 81. Pek çok gerekçenin yanı sıra halkı galeyana getiren en mühim söylentiler arasında, Aguiyi-Ironsi'nin Müslümanların Hacc yolculuğu için Mekke'ye gitmelerine izin vermeyeceği de yer almaktadır. Hacc yasağı konusu gösterilerin dozunu artıran bir etken olmuştur. Böyle bir yasağın getirileceğine dair somut bir bulguya da rastlanmamıştır.

⁶⁶⁹ SILLOUN, a.g.e., s.121.

⁶⁷⁰ MOMOH Hafez, **The Nigerian Civil War 1967–1970: History and Reminiscences**, Sam Bookman Publishers, Ibadan-Nigeria, 2000, s. 880. İç Savaş öncesi uygulanan orantısız şiddet pek çok başka kaynakta da yer almaktadır.

bir mücadele halini alan Biafra, Murtala Muhammed'in yönettiği askeri kuvvetlerin art arda aldığı başarılı sonuçlarla 1970'te sona erdirilebilmiştir.

Yakubu Gowon, ilk darbe sonrasında kaynakların ortak şekilde kullanılmasını engelleyen düzenlemeleri ortadan kaldırıp yeniden federatif yapıyı restore ederek işe başlamıştır. Kuzey bölgesindeki geleneksel şeflerin yeni askeri hükümette yerel idareci olarak entegrasyonları sağlanmıştır.⁶⁷¹ Gowon'un yönetimde kaldığı 9 yıl boyunca petrolün federal gelire katkı oranı %10'dan %75'e çıkarılmıştır. İktidarını sağlama alması ve gelirlerini katlayarak artırması, Gowon'un makro politikaları çok daha rahat şekilde uygulamasını kolaylaştırmıştır. Federasyonu 12 eyalete bölen düzenlemesinin Biafra Savaşı'nı ortaya çıkaran etkenlerden biri olmasına karşın, savaşın bitişyle birlikte devlet iktidarını pekiştiren bir uygulama olduğu kanaati yaygındır. Hükümetin, o zamanlardaki adıyla Yüksek Askeri Konsey'in (SMC) işleyişinde iki temel grup, Gowon'un geçiş sürecini yürütebilmesini ve üst düzey yöneticileri kontrol edebilmesini temin etmiştir. İlk grup, Federal Yürütme Konseyi'ne (Federal Executive Council – FEC) bağlı halde çalışan teknokratlar grubudur. Askerlik mesleğinde tecrübeli olmasına rağmen devlet yönetiminde henüz çok yeni olan Gowon, meşruiyet kazanmak ve doğru idare imkânı yakalamak için politika belirleme ve icraatlarda bürokratları yetkilendirmiştir. SMC'ye bağlı organlar oluşturarak FEC'in kurumsal pozisyonunu kullanan hükümet siyaset süreçlerinde büyük ilerleme ve ivme yakalamıştır. Bürokratlar, bu düzende günden güne daha az gözetim altında çalışabildiklerini fark etmişlerdir.⁶⁷² Böylece, sivil siyasetçiler siyaset dışı kalmış olsalar dahi, sivil bürokratlar devlet içinde büyük bir iktidara sahip olmuşlardır. 1971 yılından itibaren petrol ihracatının hatırı sayılır şekilde artmasıyla merkezi bütçenin genişlemesi bürokratların/teknokratların iktidarını daha da güçlendirmiştir.⁶⁷³ Sadece parayı işletme ve muhasebesiyle ilgili olarak değil, dev bütçeler oluşturabilmek için de bürokratlara ihtiyaç duyulacağı için bürokratlar artık sistemin vazgeçilmez parçalarına dönüşmüşler ve FEC toplantılarına katılmaya başlamışlardır. Her ne kadar yürütmedeki üyeler asker olsa da pek çok kritik karar artık bakanlara danışmanlık yapan bürokratların eğilimlerine göre alınmıştır. FEC bu

⁶⁷¹ New Nigerian, "North leaders back new regime", 15 Ağustos 1966.

⁶⁷² LUCKHAM Robin, *The Nigerian military: A sociological analysis of authority and revolt, 1960–67*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s. 92.

⁶⁷³ ASIODU, P. C., *The civil service: An insider's view*. In O. Oyediran (Ed.), *Nigerian government and politics under military rule, 1966–1979*, St. Martin's Press, New York, 1979, ss. 73-95.

haliyle bir teknokratlar kabinesi halini almıştır.⁶⁷⁴ Gowon'un idare sisteminde iki ana unsur ise, yerel idareyi sağlayan eyalet valileridir. Eyalet sınırları ve valiliklerin belirlenmesi sırasında SMC ciddi bir itibar krizi yaşamıştır. İlk toplantıları boykot eden Igboluların yanı sıra, Lagos ve Ogun eyaletlerinin sınırlarının belirlenmesine dair görüşmeler de Yorubalar da SMC iktidarını sınırlayacak şekilde hareket etmişlerdir. 1973 nüfus sayımı eyaletlerin gücünü ortaya koyan bir anlam kazanmıştır. Bütçeyi nüfus oranlarına göre dağıtmak zorunda olan federal hükümet, petrol gelirlerinin de artmasıyla valilerin baskısına maruz kalmıştır. 1973 sayımında elde edilen sonuçların çoğu kuzeyli olan subayların hoşuna gitmediği ve sonuçların manipüle edildiği öne sürülmüştür.⁶⁷⁵ 1974 itibarıyla eyalet valileri hakkındaki yolsuzluk iddiaları görmezden gelinemeyecek bir seviyeye ulaşsa da SMC ellerindeki iktidar nedeniyle valileri görevden alamamıştır. Dolayısıyla Gowon, devletin dizayn sürecinde valilerin mukavemeti ile karşı karşıya kalmış, halkın ve yerel-geleneksel otoritelerin yolsuzluk şikayetleri ile baskılarına rağmen sadece iki valiye görevden alabilmiştir.

1974 yılında sivil siyasetin önünü kapatan yasaklamalara itirazlar son safhaya ulaşmış, Gowon bu yasakları kaldırmamakta diretmiştir. 5 yıllık Ulusal Kalkınma Planı'nı tamamlama gerekçesini kullanan Gowon, istikrar için mevcut rejimin devamını müdafaa etmiştir. Ancak yükselen tepkiler nedeniyle kabineye yapılan sivil atamalar da sonuç getirmemiş, gerilimi azaltamamıştır. Bunun üzerine Gowon, 1976 yılında sivil demokrasiye geçileceğini ilan etmiştir. Fakat bu da 1975 darbesini engelleyememiştir.

3.3.2. 1975 Askeri Darbesi ve Muhammed-Obasanjo İktidarının Ortaya Çıkışı

Yakubu Gowon'un valiler ve bürokratlar üzerinden kurduğu düzen kişisel iktidarını pekiştirmiştir. Sahip olduğu güçle, subay arkadaşlarını siyasi karar süreçlerinin dışında bırakmaya başlayan Gowon yeni hizipleşmelerin önünü açmıştır. Bürokrasi sayesinde kısmi bir sivilleşme ortaya çıkmış olsa da Gowon'un hedefi kontrol edebileceği bir devlet tasarımıdır. Fakat 1966 sonrasında siyasette

⁶⁷⁴ LEVAN A. C., *Analytic authoritarianism and Nigeria*, Commonwealth & Comparative Politics, 52-2, 2014, s. 219.

⁶⁷⁵ Bkz. SUBERU, R. T., *Federalism and ethnic conflict in Nigeria*. Washington, United States Institute of Peace Press. Washington, 2001.

kaçınılmaz bir aktöre dönüşen ordu mensupları, devlet başkanının gücü artık daha az paylaşması karşısında bölünmüşlerdir. Yeni uygulamalardan rahatsız olan subaylar Biafra kahramanı olarak görülen ve Gowon'un rakibi olan Murtala Muhammed etrafında birleşmişlerdir. 1974 yılında ordu artık iki parçaya ayrılmaktadır: Gowon yanlıları ve Murtala Muhammed yanlıları. Kamplaşmanın coğrafi-etnik boyutu, bürokrasideki görevlendirmelerden ötürü ön plana çıkmıştır. Gowon yanlısı subaylar daha çok orta kuşak ve güneybatı bölgelere mensup Tuğgeneral Martin Adamu ve Albay Walbe gibi askeri personellerdir. Murtala yanlısı askerler arasında ise 1966 karşı darbesinin güçlü figürleri yer almaktaydı: albaylar Shehu Musa Yar'Adua, Abdullahi Muhammed, Muhammed Buhari, İbrahim Babangida ve inzibat komutanı Anthony Ochefu. Abdullahi Muhammed ve Anthony Ochefu'nun iç güvenlikteki yetkileri darbe girişimin önceden haber alınmasını ve önlenmesini engellemiştir, zira Muhammed ordu istihbaratının başında, Ochefu ise askeri polis kuvvetlerinin başında idi.⁶⁷⁶

28-29 Temmuz 1975 tarihlerinde, Yakubu Gowon'un Afrika Birliği Organizasyonu'nun bir toplantısı için Uganda'da olduğu sırada beklenen askeri darbe gerçekleştirildi. Gowon tarafındaki askerlerin kısa sürede saf değiştirmesi sonucu kansız biçimde gerçekleşen darbe ile Gowon'un ülkeye girişi yasaklanmıştır. Yeni askeri hükümete iş birliği teklif eden Gowon, yeni yönetim tarafından kabul görmeyince İngiltere'ye gidip siyaset bilimi lisans eğitimi almış ve ülkesindeki gelişmelere uzaktan müdahale etme fırsatlarını takip etmiştir.⁶⁷⁷

Yolsuzluklara, kamuda disiplinsizliğe ve liyakatsizliğe karşıt söylemiyle ve ordu içindeki karizmasıyla Murtala Muhammed'in devletin başına geçmesine bilinen hiçbir itiraz söz konusu olmamıştır.⁶⁷⁸ İlk darbe bildirisi Muhafız Alayı komutanı Albay Joe Garba tarafından, ikinci ve daha kapsamlı bildiri ise Tuğgeneral Murtala Muhammed tarafından okunmuştur. Muhammed'in bildirisinde "İç savaş sonrasında kamu düzeni bozulmuş, disiplinsizlik ve yolsuzluk her yere hâkim olmuştur. Kamuoyuna yansıtılmasa da ordu mensupları yılladır hayal kırıklığı yaşamaktadırlar. Dolayısıyla müdahale ve değişim kaçınılmaz olmuştur. Millete değil, kişisel çıkarlara sadakat hüküm sürmüştür" ifadeleri kullanılmıştır. Muhammed ayrıca "uluslararası

⁶⁷⁶ SILLOUN, 2009, s. 176.

⁶⁷⁷ SILLOUN, a.g.e., s. 181.

⁶⁷⁸ EMENYEONU Bernard Nnamdi, **Military Intervention in Nigerian Politics: What Has The Press Got To Do With It?** University of Leicester, Centre for Mass Communication Research, Doktora Tezi, October 1997, Leicester, s. 57.

anlaşmaların gereğinin yerine getirileceğine” dair taahhüt açıklamıştır. Bir diğer vurgu da “Afrika Birliği Organizasyonu’na, Commonwealth’e ve Birleşmiş Milletler’e bağlılık” içermektedir.⁶⁷⁹ Yoğun petrol ticaretine rağmen metinde ABD vurgusu olmaması dikkat çekicidir.

Murtala Muhammed’in iktidara gelir gelmez ilk hamlesi, Gowon rejiminin muktedir ve yerel unsurları olan valilerin görevden alınması olmuştur. Ayrıca, yolsuzluklara neden olduğu düşünülen ve bürokrat/uzman olarak görev yapan 11.000 sivil personel kitlesel olarak ve tek bir kararla işten atılmışlardır. Federal hükümetin (FMG) önceki yetkilerini devam ettirmesi ve önceki rejim esaslarının kalıcılaştırılmasını sağlayan 32 no.lu cumhurbaşkanlığı kararnamesi onaylanmıştır. Gowon döneminde teknokratlarla göreceli olarak sivilleşen rejim söz konusu kararlarla yeniden ve kısa vadeli olduğu tahmin edilen askeri bir hüviyet kazanmıştır. Murtala Muhammed’in öldürülmesiyle sonuçlanan 1976 askeri darbe girişimi ile de Yüksek Askeri Konsey’in kararıyla Olesegun Obasanjo devlet başkanı seçilmiş, Gowon’a yönelik darbenin çekirdek ekibinde yer alan Shehu Yar’Adua ise Genelkurmay Başkanlığı’na atanmıştır.⁶⁸⁰

3.3.3. Nijerya’da Sivil-Asker İlişkileri

1960’ların ortalarına kadar 10.000 kişilik kuvvete sahip olan Nijerya Ordusu, subayları İngiltere’de yetişmiş, iç güvenlik ve sınır güvenliği konularına iç siyasetten daha fazla vakit ayıran küçük sayılabilecek bir kolonyal orduydı. Nijerya Ordusu’ndaki subaylar yalnızca Sandhurst Askeri Akademisi’nde aldıkları eğitim nedeniyle değil, tarihsel birikimleri nedeniyle de askeri profesyonelleşme açısından öne çıkmışlardır. Hausa ve Fulani’lerin, kuzeyde Sokoto ve Kanem-Bornu gibi devlet tecrübelerini modern Nijerya’ya aktarmaları, özellikle kuzeyli Müslüman’ların İngiltere ordusundaki başarıları adına tarihsel bir bağlam sunmaktadır. Kuzeyli Müslüman siyasetçilerin kendi yörelerindeki gençleri orduya girmeye teşvik etmeleri bağlamda değerlendirilmekte ve sivil-asker ilişkilerini gelecekte önemli ölçüde etkileyecek bir faktör olarak görülmektedir.⁶⁸¹ Kuruluş evresinde 1965 yılına kadarki sükûnet ortamına neden olan faktör ise, İngiliz askeri danışman ve eğitimcilerin

⁶⁷⁹ EMENYEONU, 1997, s. 157.

⁶⁸⁰ OSAGHAE E. E., **Crippled giant: Nigeria since independence**, Indiana University Press. Bloomington, 1998, s. 89.

⁶⁸¹ SILLOUN, a.g.e., ss. 21-23.

varlığı ile ordunun Britanyalı subaylar olan Orgeneral Norman Forster ve Orgeneral Christopher Earle Welby-Everard'ın komutası altında olmasıdır.⁶⁸²

Welby-Everard'ın, ordunun "Nijeryalılaştırılması" kapsamında Şubat 1965'te görevinden ayrılması ile geride üçlü bir komuta ekibi bırakmıştır. Yoruba olan Samuel Ademulegun, Igbo olan Johnson Ademulegun ve Kanurili bir Müslüman olan Zekeriya Maimalari orduyu yönetmeye başladıklarında ilk tartışma konusu, ülkenin etnik bölünmüşlüğü temsil eden bu üçlü komutada kimin sözünün geçeceği olmuştur. Etnik grup çıkarları üzerinden bölünme ve ordunun siyasallaşmasına yönelik ilk adım söz konusu tartışmadır. Resmi olmayan siyasi kampanyalar yürütülmüş ve bu kampanyaların neticesinde Johnson Aguiyi Ironsi 1966'nın hemen başında ordunun başına geçirilmiştir. Ordunun başındaki askerin fazla politik bir süreçle belirlenmesi, siyasetçilerin orduya müdahalesi ve ordunun iç işlerini pazarlık malzemesi yapması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Nijerya'da ordunun siyasallaşmasını ve pretoryanizmin ortaya çıkışını sağlayan faktörler etnik mücadelenin artması, siyasetin orduyu subjektif kontrolü, hükümetin kendi neden olduğu krizleri ordu ile çözmeye çalışması ve elitlerin çıkarları olmuştur.⁶⁸³ Ordu, kitle mobilizasyonları sırasında olayların bastırılması için şiddet kullanmak üzere siyaset tarafından zorlanmıştır.

1960-1966 yılları arasında üst düzey subayların çoğunluğu Igbolardan oluşmaktaydı, güneyli zengin Hristiyan Yoruba etnik grubu da üst sınıfta temsil ediliyordu. Kuzeyli Müslümanlar ise alt rütbeli subaylar veya astsubaylar grubu içinde kalabalıklardı. Ayrıca askeri okul yönetimi Igbo, öğrencilerinin çoğu kuzeyliydi. Igboların ordunun üst kademlerinde yoğun halde bulunmaları İngiliz kolonyal idaresinin bir mirasıydı. Teknik konularda iyi yetişmiş Igbo subaylar ordu içinde kolayca yükselmişlerdi. Kuzeyli Müslümanlar ise yukarıda geçen tarihsel bağlam neticesinde kendilerini savaşçı olarak görmekteydiler. Kuzeylilerin yönettiği sivil hükümet Igboların ordudaki dominant halinden memnun değillerdi ve uzun uğraşlar sonunda ordudaki subay kadrosu için kotalar meydana getirdiler. Buna göre, subayların %50'si kuzeyli, %25'i Igbo ve %25'i Yoruba olmak zorundaydı. Ordu

⁶⁸² 1960-1962 yılları arasında Nijerya Ordusu komutanı Orgeneral Norman Forster, 1962 yılında komutanlığı Welby Evrard'a teslim etmiştir. Asker kökenli aristokrat bir aileden gelen Welby-Everard, Oxford Üniversitesi'nden mezun ve II. Dünya Savaşı gazisi idi. Nijerya'da görevlendirilmeden önce Norveç'te bulunan NATO müttefikleri üssünde Müttefik Kuvvetler Kuzey Avrupa Komutanlığı'nı yürütmekteydi.

⁶⁸³ SILLOUN, 2009, s. 27.

mensuplarının liyakati bitireceği ve genç subay adaylarına gerçekçi olmayan askeri kariyerler sunacağı gerekçesiyle itirazlarda bulunduğu bu model, 1966 yılındaki askeri müdahalelerin temelini atmıştır. Sivil lisansüstü mezunlarının orduda önlerini açan düzenleme ise siyasallaşmaya başka bir katkı anlamına gelmiştir.

1966'daki iki askeri darbe, mezkûr siyasallaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmış ve sivil yönetimi, 1979'daki serbest seçimler haricinde hemen hemen 1990'ların sonuna dek tedavülden kaldırmıştır. Siyaset, Yakubu Gowon iktidarından itibaren ordu içi bir mesele olmuştur. Biafra Savaşı sırasında ordu, bölünme tehdidine karşı mücadele ettiği ve savaş halinde olduğu için subaylar hoşnutsuzluklarını sineye çekmişler, artık federal askeri hükümet hiyerarşik yapının etkisi ile orduyu denetim altında tutmakta zorlanmamıştır. Biafra Savaşı sonrasında Gowon'un askerleri siyaset dışına itme denemeleri ve teknokratlarla kişisel bir iktidar kurmaya yönelmesi askerleri giderek rahatsız etmiş ve 1975 askeri darbesini doğurmuştur. Sivil dönemde etnik çatışma, iç güvenlik görevleri, siyasetin askeri terfi ve görevlere sorunlu müdahalesiyle ordunun siyasallaşmasına şahit olan Nijerya, askeri hükümet döneminde gücünü askerden alan siyasi liderin sivil bürokrasiye yönelmesiyle yeniden askeri darbeye maruz kalmıştır. 1975 darbesi ve 1976 askeri darbe girişiminin bu şartlar içinde kişisel rekabet ve hırsların yanı sıra dış politik gelişmelerle de bağı bulunmaktadır. Özellikle 1976 askeri darbesi dönemin dış gelişmeleri ve dış aktörlerin etkisiyle okunabilecek bağlama sahiptir.

Nijerya'da etnik rekabetin yoğunluğu nedeniyle pretoryan mücadele sert biçimde yaşanmış, ülke önce askerin siyasete müdahalesine, daha sonra da çok uluslu çatışma alanına dönüşerek vekalet savaşlarını andıran bir iç savaşa sürüklenmiştir. Ulusal kimliğin pekişmemesini ve vatandaşlık bağına üstün gelen yerel aidiyetler nedeniyle kurumlar çok hızlı biçimde siyasallaşmış ve sosyal gruplar amansız bir çatışmaya girişmiştir. Nijerya, kuruluşundan itibaren ordunun en başından beri iktidar ilişkilerinin merkezinde yer aldığı bir ülke olmuştur ve bu haliyle Jenkins ve Kposowa'nın ortaya koyduğu çerçeveye de uymaktadır.⁶⁸⁴ Altı askeri darbe gören Nijerya'da darbe yoğunluğu, bütçe ve kadro gücü ile öne çıkan ordunun merkezîliğine ve etnik rekabete dayalı bir pretoryanizm ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Nijerya'da siyasi mücadelenin sahası sivil alan değil, ordu kurumu

⁶⁸⁴ JENKINS J. Craig, KPOSOWA Augustine J., **The Political Origins of African Military Coups: Ethnic Competition, Military Centrality, and the Struggle over the Postcolonial State**, International Studies Quarterly, 36-3 (Sep., 1992), ss. 271-291.

olmuştur. Ordu içindeki ayrışmalar darbe ve karşı darbe biçiminde tezahür etmiş, güç ve çıkar çatışması Biafra iç savaşı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ordunun ve etnik rekabetin merkezi konumu sonraki yıllarda siyasetin kırılğanlığına ve iktidarın darbe vasıtasıyla el değıştirmesine yol açmıştır.

3.3.4. Nijerya-ABD İlişkileri ve Amerikan Nüfuzu

İngiltere'nin eski kolonisi olması nedeniyle Birleşik Krallık ile güçlü bağları olan Nijerya'nın, ABD ile yakın ilişkiler geliştirmesi önce Başkan Kennedy dönemindeki Afrika Açılımı ve sonrasında Biafra Savaşı ile olmuştur. Komünist siyasal eğilimler sınırlı olduğu ve İngiltere ile tutarlı bir çizgide kaldığı için ABD ile ciddi bir sorun yaşamayan Nijerya, Biafra Savaşı sırasında ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın siyasi desteğini arkasında bulmuştur. Fakat Başkan Johnson askeri olarak nötr kalmayı ve her iki tarafa da silah satmamayı tercih etmiştir. Bu tercihi etkileyen neden ise öncelikle İsrail ve Fransa'nın apaçık şekilde Biafra Cumhuriyeti'ni desteklemeleri ve bölgeye her hafta tonlarca askeri-insani yardım sevk etmeleriydi.⁶⁸⁵ Nijerya'dan petrol tedarik eden bir ülke olan ABD'nin, İsrail-Fransa ikilisiyle karşı karşıya gelmemeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat 1967-68 döneminde Biafra'daki savaşın getirdiği insani dram, Biafra lideri Chukwuemeka Ojukwu'nun sağladığı görsellerle ve uluslararası medya eliyle dünyanın gündemine girince Johnson, Biafra için bir yardım programı başlatmıştır.⁶⁸⁶ Federal Nijerya Hükümeti ile ilk anlaşmazlık bu şekilde gerçekleşmiştir. ABD'nin sonraki dönem Devlet Başkanı Richard M. Nixon ise, insani yardım programını yeterli bulmamış ve Biafra Cumhuriyeti'nin resmen tanınması talimatını vermiştir. Danışmanlarının ısrarları üzerine bu talimatından vazgeçen Nixon, bu kez Nijerya hükümetine destek veren Sahraaltı Afrika ülkelerine yaptırım kararı teklif etmiş, danışmanları bu teklifi de reddetmişlerdir. Esasen savaşı Nijerya'nın kazanacağına yönelik inanç, ABD'li danışmanları temkinli davranmaya sevk ediyordu, nitekim savaşı da Federal Nijerya Ordusu kazanmıştır. Ancak Nixon, Biafra'ya insani yardımı artırmaktan geri durmamış, bu haliyle bile Yakubu Gowon'un öfkesini çekebilmiştir.⁶⁸⁷ Nijerya, Biafra Savaşı ile uğradığı hayal kırıklığı nedeniyle zaman

⁶⁸⁵ OSAGHAE E. E., 1998, s. 65.

⁶⁸⁶ WATERS JR. Robert Anthony, 2009, ss. 201-202.

⁶⁸⁷ WATERS JR. Robert Anthony, a.g.e., s. 118.

zaman Batı bloğunun karşısında yer almıştır. Bu bakımdan Biafra, Nijerya dış politikası açısından bir dönüm noktası sayılmaktadır.

Nijerya ve ABD arasındaki ilişkilerin merkezinde yer alan konulardan biri de petrol ticareti olmuştur. Petrol konusundaki ticari işbirliği 1973 OPEC Krizi ile çok önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Petrol fiyatlarının arttığı bu dönemde Nijerya %21 ile ABD'nin en önemli petrol tedarikçileri arasına girmiştir. Biafra Savaşı ve 1970'lerin sonuna doğru uzanan diplomatik krizler boyunca ekonomik ilişkiler hemen hiç zarar görmemiş ve Nijerya, 1979 yılında ABD'nin en önemli ikinci petrol tedarikçisi konumuna yükselmiştir. 1973 Krizi ve Angola İç Savaşı gibi meseleler ABD'nin Nijerya ile siyasi olarak daha yakın olması zorunluluğunu doğurmuştur. Fakat Biafra Savaşı'nın sona ermesinden itibaren petrol ticaretinde yaşanan olumlu işleyiş siyasi ilişkilere yansımamış ve ABD, Güney Afrika ile Angola meselelerinde beklediği desteği bulamamıştır.

Petrol, nüfus, üretim-ticaret ve siyasi ilişkileri gibi pek çok nedenle Batı Afrika'nın en güçlü ülkesi olan Nijerya'nın, Amerikan hükümeti ile düşük seviyedeki siyasi bağı ABD'yi bu ülkedeki rekabetten uzak tutmamıştır. 1973 OPEC Krizi Amerikalıların bu ülkedeki petrole ihtiyacını artırmıştır. Avrupalı Shell ve BP gibi şirketlerle rekabet halindeki ExxonMobil ve Chevron gibi Amerikan şirketleri, ülkedeki siyasi kültürden kaynaklanan şartlar dahilinde söz konusu rekabeti Nijerya bürokrasisi içine taşımışlardır. Nijerya Petrol ve Enerji Bakanlığı bürokratlarının BP-Shell yöneticileriyle kişisel-özel ilişkilerine karşı, sivil ve askeri bürokrasiden partnerler bulunmuştur.⁶⁸⁸ Gowon'un yolsuzluklara açık ve teknokratlarla idare ettiği rejim, petrol konusunda sıkıntılar yaşadığı dönemde ABD'ye yeni fırsatlar ve koşullar sunmuştur.

Gowon ile açıktan olmasa da iyi ilişkilere sahip olan ABD Hükümeti'nin Temmuz 1975'te hükümeti deviren askeri darbe sonrası endişeleri olduğunu o dönemin diplomatik yazışmalarından anlaşılmaktadır. Darbenin liderleri olan Murtala Muhammed ve Olusegun Obasanjo hakkında olumsuz görüş ve ifadeler içeren bir belge, yeni döneme dair endişelerle birlikte izlenecek yol hakkında da fikir

⁶⁸⁸ WILLIAMS Gavin, TURNER Terisa, Nigeria, in West African States: Failure and Promise, DUNN John (Ed), Cambridge University Press, Cambridge, 1978, s. 157.

vermektedir.⁶⁸⁹ Dışışleri Bakanı Kamu İşleri Asistanı John E. Reinhardt'ın, Dışışleri Bakanı Henry Kissinger'a verdiği brifingi içeren belgede özellikle Murtala Muhammed için “milliyetçi ve Amerikan karşıtı” tanımlaması yapılmıştır.

Söz konusu brifingde Murtala Muhammed ve Obasanjo'nun Angola ve Güney Afrika konusunda Libya ile görüştüğü, bu konuda Nijerya'daki en militan askerler oldukları, Afrika Birliği Organizasyonu içinde NATO-benzeri bir askeri yapılanma planladıkları, buna rağmen doğrudan ABD-karşıtı olmadıkları ve ABD ile ticari ilişkileri devam ettireceklerine dair görüş belirtilmiştir. Metinde geçen “pan-Afrikan cihad” ve Nijerya'nın yeni liderlerinin “Nkrumah ve Idi Amin'in durumuna düşmek istemedikleri” ifadeleri ayrıca dikkat çekicidir. Bu iki lider de askeri darbe sonucu iktidarı kaybetmişlerdir. Muhammed ve Obasanjo'nun, Amerikan karşıtı olmaktan öte Nijerya yanlısı ve milliyetçisi olmakla vasıflandırıldığı brifingde, ABD'nin “muhtemel darbeler sonrasında askeri-siyasi kilit rol oynayacak olan devrik lider Yakubu Gowon'la örtük ilişkilerin sürdürülmesi” hakkında tavsiye de vurgulanması gereken bir noktadır. Zira eldeki belgeye göre, ABD Hükümeti yeni Nijerya Federal Askeri Hükümeti'nin özellikle dış politikadaki eğilimlerinden memnun değildir ve iç siyasetteki değişim senaryolarına göre alternatif planlar kurgulamaktadır.

ABD-Nijerya ilişkilerinin kötü gidişatına sebep olacak gelişmeler ise, 1975 askeri darbesinden kısa süre önce ortaya çıkmıştır. Nijerya'daki tarım yatırımları açısından önem taşıyan IBRD (*The International Bank for Reconstruction and Development*) kredilerinin banka yöneticileri tarafından iptali Nijerya'da infial yaratmıştır. Siyasetçilerin ve halkın tepkisini çeken, Nijerya Dışışleri'nin protestosuna yol açan iptal kararı Amerikan karşıtlığını körükleyen bir hadise olmuştur.⁶⁹⁰ Siyasi ilişkileri olduğundan daha kötü bir seviyeye indiren bu olay karşısında yapılan en önemli tespit “Nijeryalıların petrol ticaretini henüz bir politik silaha çevirmeye niyetli olmadıkları”dır. Durumdan rahatsız olan ABD Dışışleri

⁶⁸⁹ U.S. Historical Documents, 208. **Briefing Memorandum From the Assistant Secretary of State for Public Affairs (Reinhardt) to Secretary of State Kissinger**, Washington, August 18, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976, BRIEFING MEMORANDUM. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 21.4.2019.

⁶⁹⁰ U.S. Historical Documents, 206. **Briefing Memorandum From the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Hyland) to Secretary of State Kissinger**, Washington, January 28, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 27.4.2019.

Bakanı Henry Kissinger'ın istişareleri sonucunda Nijerya'ya resmi ziyaret kararı öne çıkmıştır.⁶⁹¹ Fakat resmi ziyaret teklifi Nijerya makamlarınca kabul görmemiştir. Kredi kesintileri ile başlayan diplomatik kriz, Murtala Muhammed'in darbe ile iktidara gelişiyle de ortadan kalkmamış, Nijerya'nın yeni dönem dış politika istikametine etki etmeyi sürdürmüştür.

Murtala Muhammed ve Olusegun Obasanjo'nun ikilisinin yönetimi sırasında ABD'nin en çok tepkisini çeken olay ise, Angola'nın bağımsızlığı ile gelen iç savaş sürecinde Sovyetler Birliği ve Küba'nın desteklediği komünist MPLA hareketinin Nijerya tarafından resmi olarak tanınması ve bu harekete 20 milyon dolar bağış yapılmasıdır.⁶⁹² CIA'in, ABD başkanına sunduğu notta "Kasım 1975'te Angola komünist rejiminin tanındığı ve yardım yapıldığı, ABD'nin Nijerya konsolosluklarının Nijerya basını tarafından hedef gösterildiği, Sovyet-Küba birlikteliğinin Nijerya Yüksek Askeri Konsey içinde yalnızca bir azınlık tarafından tehlike olarak görüldüğü" belirtilmiş ve iddialar doğrulanmıştır. Söz konusu CIA evrakında Nijerya'nın pozisyonundan rahatsız askerlerin olduğu ve ülkede istikrarsızlık çıkabileceği de eklenmiştir.⁶⁹³ Murtala Muhammed'in başarısız darbe girişimi sırasında öldürülmesinden bir ay kadar önce sunulan bu bilgi notu, bahsi geçen girişimin Amerikan istihbaratı tarafından beklendiğini göstermektedir. Aynı dönemde, Nijerya'nın petrol ticaretini artık "politik bir silah" olarak kullanma ve yaptırım kararı aldığı bilgisi Amerikan makamlarına ulaşmıştır.⁶⁹⁴

Murtala Muhammed'in kısa iktidar dönemi ve sonrasında ABD'nin Nijerya Büyükelçisi olarak görev yapan Donald B. Easum (1975-1979), General Murtala'yı "ikiyüzlü" olarak tanımladığı bir mülakatında Nijerya Federal Hükümeti'nin, Angola'da MPLA'ya askeri ekipman ve silah yardımı da yaptığını söylemiştir.⁶⁹⁵ Büyükelçi Easum, ABD Başkanı Ford'un Murtala Muhammed'e hitaben yazdığı

⁶⁹¹ U.S. Historical Documents, **207. Action Memorandum From the Acting Assistant Secretary of State for African Affairs (Mulcahy) to Secretary of State Kissinger**, Washington, March 28, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976, <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 23.4.2019.

⁶⁹² STOCKWELL, **1978**, s. 202. Ayrıca Nijerya tarafından MPLA'ya 100 milyon dolarlık taahhütte bulunulmuştur.

⁶⁹³ CIA Library, **President's Daily Brief**, 10 Ocak 1976, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0006015000.pdf, 7.3.2018.

⁶⁹⁴ HAGHER Iyorwuese, **Nigeria: After the Nightmare**, University Press of America, Lanham-New York, 2011, s. 80.

⁶⁹⁵ ADST, **DONALD B. EASUM, Former Ambassador to Nigeria (1974-1979)**, Interview, ss. 243-260, (Çevrimiçi), <https://adst.org/wp-content/uploads/2018/02/Nigeria.pdf>, 17.3.2019.

mektubu kendisine iletmesinden bir gün sonra ülkede milyonlarca tirajı olan Daily Times, Philadelphia Inquirer gibi gazetelerde tam metin olarak yayınlanmasının bir travma oluşturduğunu dile getirmektedir. Güney Afrika ve Angola politikaları ile ilgili bu mektup, ülkede ABD'nin siyahi karşıtı ırkçılıkla suçlanmasına neden olmuştur. ABD'nin kendi iç siyasetini de ilgilendiren bu konuda hassas bir süreç söz konusudur ve büyükelçinin tanıklıklarından anlaşıldığı üzere ABD Hükümeti'ni epeyce kızdırmıştır. Fakat Easum, Şubat 1976'daki askeri darbesinin ABD ile iltisafını reddetmektedir.

ABD'nin Nijerya ile kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin çok yüksek olmadığı, etkisinin sınırlı kaldığı değerlendirilmesi isabetli görünmektedir. Üst düzey subayları İngiltere'de (Sandhurst) eğitim almış olan Nijerya, ABD ile askeri eğitim, danışmanlık gibi yardımlar almamıştır. Ayrıca Soğuk Savaş mücadelelerine rağmen ABD-Fransa arasında savunma antlaşması söz konusu olmamıştır.⁶⁹⁶ 1977'de Sovyetler'e karşı düzenlenen Shaba 1 Operasyonu'na kadar ortak askeri operasyon gerçekleşmemiştir. ABD-Nijerya ekonomik ilişkileri bahsi geçen yıllarda (1970-1980) oldukça sınırlıdır. 1980 ortasından itibaren IMF ile yapılan anlaşma dışında finansal bir anlaşma yoktur. ABD'nin resmi yardımlarının oldukça düşük olduğu 1970'lerde DAI gibi özel kuruluşların kalkınma projeleri gerçekleştirilmektedir. Nijerya'nın 1970-1976 yılları arasındaki ithalatında payı olan ülkeler arasında ABD ilk beşte yer almamaktadır.⁶⁹⁷ Aynı dönemde Nijerya'nın ihracatında ABD'nin önemli bir payı vardır, zira ABD petrol ihtiyacının %20'ye yakını Nijerya'dan tedarik etmektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁶ THOMAS Dapo, **History and Evolution of Nigeria-US Military, Security, and Political Relations**, International Relations and Diplomacy, April 2018, Vol. 6, No. 4, 209-230.

⁶⁹⁷ OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Nigeria**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/nga/show/all/1976/, 19.7.2019.

⁶⁹⁸ OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Nigeria**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/nga/show/all/1976/, 18.7.2019.

Tablo 3.3. ABD ve Nijerya Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalleşme	Düşük Düzey	Ekonomik İşbirliği	Orta Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Nijeryalı subayların ciddi bir kısmı İngiltere Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'nde eğitim almıştır. ABD'nin askeri eğitim programı IMET'in 1970'lerde Nijerya ordusuna eğitim verdiğine dair bir bilgi mevcut değildir.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Bahsi geçen dönemde (1970-1980) finansal bir antlaşma bulunmamakla birlikte, 1980'lerde IMF ile çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	1990'lara kadar ABD ile savunma alanında bir antlaşma ya da iş birliği söz konusu olmamıştır.	Dış yardım, kredi ve hibe:	ABD'nin resmi yardımlarının oldukça düşük olduğu 1970'lerde DAI gibi özel kuruluşların kalkınma projeleri gerçekleştirilmektedir.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Büyükelçilik ve bağlı birimler sahada aktif biçimde görev yapmaktadır	Dış ticaret:	Nijerya'nın petrol ticaretindeki en önemli müşterisi ABD'dir ve ihtiyacının %20'sinden fazlasını karşılamaktadır. Exxon Mobil ve Chevron ülkede faaliyet göstermektedir. Dış yatırımların çoğu petrol alanındadır.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	1977 yılında Zaire'de gerçekleşen Shaba 1 operasyonunda Sovyetler'e karşı ABD'nin yanında yer almıştır. Fakat Angola iç savaşı konusunda ciddi bir karşılık söz konusu olmuştur. Zaire dışında bir askeri birliktelik mevcut olmamıştır.		
Askeri Materyal	Düşük Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Orta Düzey
Silah ticareti:	ABD'nin (1970-1980) silah ticaretindeki payı %20'den azdır. (SIPRI)	İstihbarat faaliyetleri:	Petrol ticareti ve yatırımları ile Angola iç savaşı nedeniyle ABD'nin ülkede yoğun istihbarat faaliyeti söz konusudur. İstihbarat paylaşımı ve iş birliği üzerine bilgi mevcut değil.
Askeri üs veya birlik:	ABD'nin Nijerya'da askeri üssü veya askeri birliği bulunmamaktadır.	Kişisel ilişkiler:	Nijeryalı askeri bürokratlar ve bazı siyasetçilerin ABD Büyükelçiliği ile diyalogu söz konusudur. Fakat Biafra tecrübesi nedeniyle ABD, kişisel ağlar konusunda zayıf bir etkiye sahiptir.

Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	Veri mevcut değil.	Medyanın rolü:	ABD menşeli medyanın faaliyetleri mevcut olduğu bilinmektedir.

Askeri materyal konusunda yakın bir düzey söz konusudur. ABD'nin, SIPRI verilerine göre Nijerya'nın silah alımlarındaki payı %20'den azdır.⁶⁹⁹ ABD'nin Nijerya'da askeri üssü, birliği bulunmadığı gibi, Nijerya'da faaliyet gösteren Amerikan uyruklu paralı asker veya güvenlik şirketi de mevcut değildir. Kişisel ve kurumsal ağlar açısından istihbarat faaliyetleri dışında ABD'nin nüfuzunu gösterecek herhangi bir ciddi veri bulunamamıştır. Buna göre ABD'nin Nijerya'daki etkinliğinde askeri sosyalizasyon ve askeri materyal düşük düzeyde, ekonomik işbirliği ve kişisel-kurumsal ağlar orta düzeyde kalmıştır. Kişisel-kurumsal ağlar bakımından istihbarat faaliyetleri kadar varlık gösteren bir diğer unsur medya yayınlarıdır. Amerikan medyası, İngilizce konuşan bir ülke olarak Nijerya'da kamuoyunu belirleme adına imkanlar sunmaktadır. Mevcut göstergelerle ele alındığında 1975-1976 yıllarında ABD'nin Nijerya üzerindeki genel dış nüfuzu orta seviyenin altında seyretmektedir.

3.3.5. 13 Şubat 1976 Başarısız Askeri Darbe Girişimi ve Murtala Muhammed'in Öldürülmesi

28 Temmuz 1975 askeri darbesi kansız biçimde gelişmesine rağmen bürokratlar ve valiler düzeyinde toptan azletme süreci rahatsızlıklar doğurmuştur. Yolsuzluklara karşı oldukça sert bir söylemle göreve el koyan Murtala Muhammed döneminde yalnızca yolsuzluğa karışan aktörlerin değiştiğine dair söylentiler de hoşnutsuz kesimlerde böylece karşılık bulmuştur.⁷⁰⁰ Muhammed ve Obasanjo'nun yeni görevlendirmelerde kendi etnik aidiyetlerine sadakatle davrandıkları da o günlerde konuşulmaktaydı. Dış politikadaki gelişmelere odaklanmış olan Nijerya

⁶⁹⁹ SIPRI, Stockholm International Peace Research Institute, **SIPRI Arms Transfers Database**, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 22.12.2018.

⁷⁰⁰ HAGHER, a.g.e., s. 81.

Federal Hükümeti, düşük rütbeli subaylar ve askeri okul öğrencileri arasındaki Gowon yanlısı örgütlenmeyi gözden kaçırmışlardır. Bu örgütlenmenin başını çeken Yarbay Buka Suka Dimka, orta kuşak etnik kökenler ile Gowon yanlısı kuzeylileri bir araya getirerek darbe hareketi için Şubat 1976'yı seçmiştir.⁷⁰¹ Hausa-Fulani egemenliğinden rahatsız olan orta bölge bazı Hristiyan subayların cunta hareketi içindeki varlığı, etnik motivasyonun da bileşenler arasında yer aldığını göstermektedir. Ordu içindeki etnik bölünmelerin askeri bir rejimde iktidarın bölünmesini tetikleyebileceği beklenebilecek bir durumdur. Fakat emir komuta zinciri dışındaki bu tarz darbe girişimlerinde iç ve dış desteklere daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Dimka'nın koordinesindeki darbe girişimi yabancı etkilerine dair emareler barındırmaktadır.

13 Şubat'ta başlayan darbe girişiminde çeşitli kurumlara yönelik ele geçirme faaliyetinin yanı sıra başkent Lagos'ta Devlet Başkanı Murtala Muhammed'e suikast de gerçekleştirilmiştir. Makam aracının içinde kurşunlanan Murtala Muhammed'in ölümüyle sonuçlanan saldırıda ayrıca yaveri Teğmen Akintunde Akinsehinwa hayatını kaybetmiştir.⁷⁰² Kısa süre içinde bertaraf edilen darbe girişimi ile Dimka ve beraberindeki 38 subay ele geçirilmiştir. Devlet radyosuna götürülen Dimka'nın itirafları ulusal radyoda canlı olarak yayınlanmıştır.⁷⁰³ İtirafları sırasında dış neden ve aktörlerden bahsetmemeye özen gösteren Dimka, darbe girişimini yolsuzluklara karşı yaptığını ve darbeden önce İngiltere'de Gowon ile görüştüğünü, kendisine darbe ile ilgili bilgi verdiğini ve eylemi onun rızasıyla gerçekleştirdiğini açıklamıştır.

Nijerya kamuoyu Dimka-Gowon iş birliğini anlaşılır bulmakla birlikte darbeye dış desteğin bulunmamasına dair iddiayı inandırıcı bulmamıştır. Hatta darbe ve suikast girişimlerini organize edenin CIA olduğuna dair güçlü bir kanaat vücut bulmuştur. CIA'in kendi arşivinde bulundurduğu bir makale bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Kaduna New Nigerian gazetesinde ve Ahmedu Bello Üniversitesinden Shehu Umar Abdullahi'nin imzasıyla yayınlanan makalede suikastı CIA'in organize ettiğini teknik detaylara girerek iddia edilmektedir.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ EMENYEONU, 1997, s. 5.

⁷⁰² SILLOUN, 2009, s. 193.

⁷⁰³ Youtube, **Nigeria: Lieutenant Dimka's Confession 1976**, 13.2.2015, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=w1-Gb1vbAGA>, 19.3.2019.

⁷⁰⁴ CIA Library, CIA Library, **Press Review, Kaduna New Nigerian, Shehu Umar Abdullahi (Ahmedu Bello University, "General Murtala Muhammed Assassinated: Waht Next?", 4 Mart 1976,**

“General Murtala Muhammed, neo-kolonyalistler eliyle öldürüldü. Diplomatik konularda dünyanın süper güçlerini karşısına alarak zulmedilen siyah ırkın izzetini müdafaa için kıyam etti, dünyada var olma mücadelesi verdi. Bu ona dışarıdan tehlikeli düşmanlar kazandırsa da Angola’ya yardım yapmaktan geri durmadı, Tanrı, ABD ve Batı Avrupa’yı Angola’da rezil etti. Batılılar bunu not ettiler, unutmadılar. Murtala Muhammed, ABD’den gelen mektubu kamuya açıklayıp yayınlayan tek Afrikalı liderdi, bu yaptığını da kınamışlardı. Darbeci Yarbay Dimka’nın akıl hocaları neokolonyalistlerdir. İngiltere, ne olduğunun açıkça aydınlatılması için Gowon’u sınır dışı etmeli ve Nijerya’ya göndermelidir. Muhammed rejiminin tüm siyaseti, ‘Üçüncü Dünya’da statükoyu korumaya niyetli ABD’yi kızdırıyordu. Murtala Muhammed değişim için çalışıyordu. (Bir kitaptan yaptığı alıntılarla) CIA, Üçüncü Dünya ülkelerinde ABD politikasına aykırı hareket eden liderleri birer birer saf dışı bırakmaktadır. Subayları satın alan CIA, nüfuzun ve devirme hareketlerinin sevk ve idaresini üstlenmektedir. Ülkenin siyasal istikrarını korumak için bunları yazıp Yüksek Askeri Konsey’i uyarmıştım. Murtala Muhammed’in öldürülmesi, CIA’den Richard M. Bissell’in CFR’ye (Council of Foreign Relations) hitap ettiği konuşmadan ilham alınarak gerçekleştirilmiştir. O konuşmada “Üçüncü Dünya devletlerinin örtük/gizli harekât için çok fazla hedef sunduklarını” ifade etmiştir. (...)”

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger’ın diplomatik kanalların tıkanmışlığına rağmen darbe girişiminden altı gün önce Nijerya Dışişleri Bakanı Joe Garba ile görüşmesi⁷⁰⁵ ve suikasttan dört gün sonra Nijerya’yı ziyaret talebini yinelemesi⁷⁰⁶

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-03097A002400030022-1.pdf>, 21.1.2019. “(...) Ayrıca SMC’ye verdiğim bilgide “eğer ABD Hükümeti darbeyi teşvik ederek bir rejimi yıkmaya karar verirse, bu mutlaka CIA için geç bir tarihtir, zira nüfuz ettiği subaylar çalışmalarını çoktan bitirmişlerdir” diye de eklemiştim. Silahlı kuvvetler, basın, işveren ve işçi dernekleri/sendikalar ve sair gruplarla bir network inşa etmiş haldedir. Genelde suikastten kaçınırlar ama bazen suikasti de hedeflerine uygun bulurlar. CIA propaganda faaliyetleri için her sene milyar dolarlar harcıyor, bütçeler hazırlıyor. Kitap, dergi ve gazete yayınlarıyla propaganda faaliyetlerine yön veriyor. CIA’in propaganda faaliyetleri de kategoriler içeriyor “beyaz propaganda”, “gri propaganda” ve “kara propaganda gibi (...)” Abdullahi, makalesinde CIA’in örtük operasyonlarına dair çok miktarda teknik detay ve argüman sunmaktadır.

⁷⁰⁵ WATERS JR. Robert Anthony, 2009, s. 185.

⁷⁰⁶ U.S. Historical Documents, 215. Telegram 10549 From the Embassy in Nigeria to the Department of State, September 14, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–

tartışmalara yol açmıştır. Diplomatik teamüllere uygun şekilde ve açık bir dille ifade edilmese de Henry Kissinger Nijerya'da *de facto* olarak “persona non grata” muamelesi görmüştür⁷⁰⁷, zira darbe girişiminin de dahil olduğu iki yıllık bir zaman zarfında ziyareti defalarca reddedilmiştir.⁷⁰⁸

Nijerya'da şubat ayındaki kanlı darbe girişiminden yalnızca beş gün sonra ABD'de çıkarılan 11905 numaralı Başkanlık Kararnamesi Nijerya kamuoyunun şüphesini çekmiş olan bir başka gelişme olarak kayıtlara geçmiştir. Murtala Muhammed'in şüpheli bir suikastla öldürülmesinden günler sonra ABD Başkanı Gerald Ford'un imzaladığı kararname “ABD Hükümeti'ne mensup hiçbir kişi ve kurumun, istihbarat faaliyetleri çerçevesinde yurtdışındaki liderlere yönelik siyasi cinayetlere katılma veya yönlendirmeye yetkisinin bulunmadığı” talimatını içermektedir.⁷⁰⁹ Aynı kararname ABD Başkanı Jimmy Carter döneminde ve 1978 yılında 12036 no.lu kararname ile bir sonraki ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde ve 1981 yılında 12333 no.lu kararname yoluyla değişikliklere uğramış ve yeniden yürürlüğe girmiştir. Belli birtakım işaretlere rağmen ABD yönetimleri 1976 askeri darbe girişimi ve Murtala Muhammed'in öldürülmesine dair suçlamaları kabul etmemişlerdir. Buna yönelik suçlamaların kaynağının Sovyetler Birliği ve Nijerya'daki solcular olduğuna dair yazışmalar resmi ve gayri-resmi kanallar vasıtasıyla

6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976, <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 13.5.2019. Büyükelçilikten gönderilen telgrafta Dışişleri Bakanı Joe Garba ile görüşüldüğü, kendisinin ABD Dışişleri bakanı Henry Kissinger'in ziyareti için doğru zaman olmadığına dair bir görüş bildirdiği aktarılıyor. Kissinger'in ziyareti malum nedenlerle bir kez daha erteleniyor.

⁷⁰⁷ **215. Telegram 10549 From the Embassy in Nigeria to the Department of State**, September 14, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976

Kanlı darbe girişiminden yedi ay sonra büyükelçilikten gönderilen telgrafta Dışişleri Bakanı Joe Garba ile görüşüldüğü, kendisinin ABD Dışişleri bakanı Henry Kissinger'in ziyareti için doğru zaman olmadığına dair bir görüş bildirdiği aktarılıyor. Kissinger'in ziyareti yine erteleniyor.

⁷⁰⁸ U.S. Historical Documents, **210. Telegram 37689 From the Department of State to the Secretary's Delegation**, Washington, February 17, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973–1976. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 29.5.2019.

Başarısız darbe girişiminin hemen sonrası Nijerya ile ilişkiler hakkında bir telgraf metni. İlişkilerin resmi düzeyde kötü olmadığı, tek olumsuzluğun darbe girişimi sonrasında halk arasında yükselen anti-Amerikancılığın varlığı olduğuna da telgrafta yer veriliyor. Kissinger'in ziyareti için bir kez daha teklifte bulunulması kararlaştırılıyor. Sansürlü çokça bölümü olan evrakta darbeden dolayı ABD sorumlu tutulduğu için hassas davranılması gerektiği bildiriliyor.

⁷⁰⁹ U.S. Historical Documents, **President Gerald R. Ford's Executive Order 11905: United States Foreign Intelligence Activities**, February 18, 1976, <https://fas.org/irp/offdocs/eo11905.htm>, 16.5.2019.

yayınlanmıştır.⁷¹⁰ ABD'nin bahsi geçen askeri darbe girişiminde sistem dışında kalan sivil unsurlar ile kişisel çıkarları peşindeki askeri elitleri teşvik ettiği, etnik motivasyonu da bu doğrultuda kullandığı sonraki yıllarda iddia edilmiştir.⁷¹¹ Darbe komplocularına istihbarat paylaşımı gibi hizmetler sunduğu ve maddi imkan vaadinde bulunduğu da iddialar arasındadır. Darbe girişimi başarısızlığa uğrasa bile siyasi liderin öldürülerek ortadan kaldırılması, darbenin siyasi hedefleri bakımından etkili bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Murtala rejiminin yerine geçen Obasanjo Hükümeti, Kissinger'a yönelik tavrını değiştirmese de Jimmy Carter'ın ziyaretiyle ilişkileri normalleştirmeyi tercih etmiş, petrol ticareti üzerinden yaptırıma yönelmemiştir. Ticari ilişkiler aynı seyrinde devam etmiş, fakat siyasi ortaklık 1980'ler boyunca da kurulmamıştır.⁷¹² 1976 askeri darbesi örneğinde ABD'nin Nijerya üzerindeki nüfuzunun askeri olmaktan çok ekonomi ağırlıklı olması ve kişisel-kurumsal ağlar boyutunun büyük oranda istihbarat faaliyetleri ile sınırlı kalması, dış müdahalenin başarısızlığıyla sonuçlanmaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinde askeri sosyalleşme ve askeri materyal alanlarının bu denli zayıf olduğu durumlarda darbelere yönelik dış desteğin veya engellemeye yönelik eylemlerin yetersiz kalacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Dimka ve Gowon'un ortaklığına darbe girişimi çerçevesinde istihbarat unsurlarıyla verilen destek yetersizdir. Nijerya petrol ihracatında en büyük paya sahip olmasına rağmen ABD, Nijerya elitlerini baskı ile kendi tarafında birleştirecek araçlardan mahrumdur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergelerindeki bütüncüllüğün, dış nüfuz kapasitesinin oluşmasında temel bir faktör olduğu, ele aldığımız 1976 askeri darbe girişimi örneğinden çıkardığımız sonuçlar arasındadır.

3.4. BENİN: 16 Ocak 1977 Paralı Askerler Darbesi

Dış müdahale içerdiği halde başarısız olan bir diğer örnek ise Benin'de gerçekleşen 1977 askeri darbe girişimidir. Dış desteğin ötesinde, Fransa kökenli

⁷¹⁰ U.S. Historical Documents, **ALLEGED SOVIET INVOLVEMENT IN PLOT TO HARM U.S. NIGERIAN RELATIONS**, https://wikileaks.org/plusd/cables/1976LOME00413_b.html, 23.5.2019.

⁷¹¹ Akande, Segun, **42 years ago, one of Nigeria's most promising leaders was assassinated**, Pulse, 13.2.2018, (Çevrimiçi)

<https://www.pulse.ng/gist/general-murtala-mohammed-42-years-ago-one-of-nigerias-most-promising-leaders-was/w0ey0z0>; 3.5.2019; Sahara Reporters, **General Obasanjo More Just Friend Americans**, 12.4.2009, (Çevrimiçi),

<http://saharareporters.com/2009/04/12/general-obasanjo-more-just-friend-americans>; 17.5.2019.

⁷¹² DEROCHE Andrew, 2003, Relations with Africa Since 1900, SCHULZINGER Robert D., A Companion to American Foreign Relations (içinde), Blackwell Publishing, Oxford, ss. 116-117.

paralı askerlerin ana unsur olarak belirlediği 1977 askeri darbe girişimi bu özelliğinden dolayı bir çeşit işgal harekâtına benzemektedir. 1960 ve 1970'lerde art arda geçirdiği darbelerle önce askeri bir yönetime, 1974 itibarıyla de sosyalist bir rejime geçiş yapan Benin'in maruz kaldığı bu darbe girişimi doğrudan doğruya paralı askerler eliyle gerçekleşmiş olması bakımından da dikkat çekicidir.

3.4.1. Benin'de 1977 Darbe Girişimi Öncesi Siyaset ve Siyasete Müdahaleler

Fransa'dan ayrılarak bağımsızlığını 1960 yılında kazanan Benin ilk on beş yıllık dönemde, yani 1975'e kadar Dahomey adını kullanmıştır. Gabon, Ekvator Ginesi ve Nijerya gibi başlıca petrol zengini ülkelerin kullandığı petrol hattı olan Gine Körfezi'nde yer alan Benin, başkent Cotonou'daki limanı ile da bölgede hep önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bağımsızlıktan sonraki on yılını siyasi istikrarsızlıklarla geçiren Benin'de bu zaman zarfında beş askeri darbe gerçekleşmiş ve defalarca rejimin değişmesine sahne olmuştur. İstikrarsızlığın bu kadar yüksek düzeyde oluşunun temel nedenlerinden biri Dahomeyli bürokratik elitlerin kendilerini devletten bağımsız bir güç olarak görmeleridir. Fransa sömürge idaresinin eski sömürge ülkelerin tümünde görevlendirdiği bu bürokratlar, devletin oluşum sürecinde çokça ihtiyaç duyulan seçkin uzman kadrolardı. Fakat 1960 yılındaki bağımsızlık sürecinde ülkeye döndüklerinde çok temel kamu imkân ve finansmanlarının eksik olduğunu fark ettiklerinde hayal kırıklığına uğramışlardır. Hoşnutsuz uzmanlar, kısa süre sonra iktidar mücadelesine dahil olmuşlar ve darbeler silsilesi bu şartlarda ortaya çıkmıştır.⁷¹³

Pretoryan mücadelenin beslendiği en önemli bileşenlerden biri olan "tamamlanmamış ulusal inşa süreci", kişisel hırs ve menfaatlerin öne çıkması Benin'de de istikrarsızlığa zemin hazırlamaktadır. Kabileci unsurların etnik grup çıkarlarını öncelemesi Benin siyasetini dizayn eden bir karakteristiğe dönüşmüştür. Sömürge sonrası oluşan siyaset esasen hoşnutsuz bürokratlar ile farklı etnik grupların desteğini kendi çıkarları adına kullanan siyasi elitlerin ittifakından doğmuştur. Siyasette en güçlü üç liderin karşıtlığı, destek aldıkları etno-coğrafi çevrelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanı Hubert Maga, başta Bariba ve Sombra olmak üzere kuzeyli ve orta kuşaklı grupların desteğini almıştır.

⁷¹³ PABANEL, 1984, s. 91.

Justin Tomentin Ahomadegbe, güneybatıda eski Abomey krallığından kalan etnik grupların; Sourou Nigan Apithy ise güneydoğuda yaşayan kabilelerin temsilcisi olarak belirmişlerdir. Siyasi elitin ortaya çıkışını belirleyen ise, henüz Fransa sömürge döneminde 1956 yılında yürürlüğe giren çerçeve yasa (loi cadre) ve Communauté sürecinde Fransa'nın tercihleridir.⁷¹⁴

Hubert Maga, arkasındaki destekle 1960 sonrasında iktidara gelmiş ilk hükümeti kurmuştur. Maga Hükümeti kuruluş sürecini idare edebilmiş olmakla birlikte güç rekabetinden kaynaklanan sorunları ancak 1963 yılına kadar taşıyabilmiştir. Muhalefet partisinden bir milletvekilinin öldürülmesinde, iktidar partisinden bir vekilin azmettiricilikle suçlanması etnik grupların siyasetinde ilk kopuşa neden olmuştur. Öldürülen vekilin, güneydoğuda yaşayan Gon etnik grubuna mensup olması, bu bölgede gerçekleşen gösterilerde hükümetin “düşman ve yabancı” olarak vasıflandırılmasıyla sonuçlanmıştır.⁷¹⁵ Siyaset içindeki meşruiyetin yitirilmesinde rol oynayan ikinci konu ise ekonomiye dairdi. Ekonomideki daralma muhalefete bağlı sendikaları harekete geçirmiş, milletvekili suikastı sonrasında protestolar artmıştı. Enflasyona rağmen işçilerin maaşlarına zam yapılmazken üst düzey bürokratlara yapılan zamlar tepkileri artırınca sokak eylemleri yaygınlaşmıştır. Dahomey Genel İşçiler Birliği (Union générale des Travailleurs Dahoméens) UGTD'nin organize ettiği mitingler ve genel grev kararları Benin'de hayatı durdurmaya başlamıştır. Hükümetin, sendika yöneticilerini tutuklamasıyla sendikalar “iktidarın zorla alaşağı edilmesi” çağrısı yapmışlardır. Baskılara dayanamayan hükümet, 27 Ekim 1963 tarihinde dağıtılmış ve Maga-Apithy-Ahomadegbe üçlüsü ile ulusal mutabakat hükümetinin kurulduğu açıklanmıştır.⁷¹⁶ Fakat bununla yetinmeyen sendikalar Maga'nın hükümet dışında kalmasını talep ediyorlardı. Ulusal mutabakat hükümetinin açıklanmasından bir gün sonra, yani 28 Ekim'de Albay Christophe Soglo bir darbe gerçekleştirerek ordunun yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Anayasayı askıya aldığı ilan eden cunta yönetimi, sendikaların sivil idareye geçiş talep eden gösterileriyle yönetimde çok fazla kalamamıştır. Nihayetinde 5 Ocak 1964 tarihinde yeni bir anayasa ile sivil siyasete geçiş yapılmıştır. Olayları sendikaların yönetmesi ve siyasi tepkilere sendikaların ön ayak olması Benin siyaseti konusunda dikkat çekicidir ve sonraki

⁷¹⁴ GLELE Maurice A., **Naissance d'un Etat noir**, Publication LGDJ, Paris, 1969, ss. 333-335.

⁷¹⁵ PABANEL, **a.g.e.**, 92.

⁷¹⁶ PABANEL, **a.g.e.**, s. 93.

yıllarda bu etki daha da üst seviyelere çıkacaktır. Ayrıca Benin 1963 askeri darbesi Sahraaltı Afrika'da sosyal mobilizasyonun sürüklediği ilk darbe hareketidir.⁷¹⁷

Orta ve kuzey bölgelerdeki etnik grupların, güneylileri iktidardan dışladıklarına dair kanaatin yol açtığı askeri darbe sonrasında iktidar güneyli gruplara geçmiş oluyordu. 1964 yılı başındaki seçimlerden sonra S. N. Apithy cumhurbaşkanı, Ahomadegbe ise başbakan olarak yeni hükümeti oluşturmuşlardır. Fakat ne yeni anayasa ne de sivil siyasete geçiş ekonomik durumu düzeltebilmiştir. Etnik grupların pretoryan mücadelesi ve kaynakların kullanılmasında sergilenen ayrımcılık, ekonominin kötü gidişatıyla birleşerek siyasal istikrarsızlığı kalıcı hale getirmiştir. Siyasi iktidarın kötürümlüğü, ekonomiyi idare etmekten aciz bir hale mecbur bıraktığından, kemer sıkma politikaları gibi halkın tepkisini çekecek uygulamalar kaçınılmaz oluyordu. İktidar içindeki iki kanada mensup göstericiler, cumhurbaşkanı ve başbakanın partisini hedef alıyorlar, sokak eylemleri çatışmalara dönüşüyordu. Olaylara müdahale eden ordu mensupları durumdan çok rahatsızlardı ve Genelkurmay Başkanı, 1963 darbesinin mimarı Albay Christophe Soglo iki liderden tek bir parti kurmalarını, birlikte yönetmelerini istemiştir. Bunun neticesinde her iki lider de hem görevlerinden hem de partilerinden istifa etmişlerdir. Yeni bir geçici hükümet teşkil edilerek başına T. Concagou geçirilmiştir. Ulusal birlik için siyasi parti görüşmeleri tıkanınca parlamentoda ayrılık ortaya çıkmış ve S. N. Apithy, eski Cumhurbaşkanı Hubert Maga'nın partisile ittifak yaparak yeni bir hükümet kurmuşlardır.⁷¹⁸ 14 Aralık 1965'teki bu yeni hükümet ordu mensuplarının öfkesine neden olmuştur. Askerler ve muhaliflerin teşvikiyle başkent Cotonou'da sokak gösterileri başlatılmış, parlamentonun dağıtılması için yapılan bu gösterilerde "ordu göreve" sloganları atılmıştır. Bir haftalık protestolardan sonra 22 Aralık günü Albay Soglo bir kez daha darbe gerçekleştirdi. Bu kez sivil hükümet istemeyen Soglo, Ulusal Yenilenme Komitesi adıyla 25 kişiden oluşan bir teknokratlar kabinesi kurmuştur. Etnik grupların çıkar mücadelesi devlet içinde personel sayısının katlanmasına yol açmış, 1965 itibarıyla devlet bütçesinin %64'ü personel maaşlarına ayrılmıştır. Ayrıca maaşların %25 oranında azaltılması başta sendikalar olmak üzere toplumun geniş kesimlerinde hayal kırıklığına neden olmuştur.⁷¹⁹ Ekonomik sıkıntılar

⁷¹⁷ MARTIN Michel L., *The rise and "thermidorianization" of racial praetorianism in Benin*, Journal of Communist Studies, 3-4, 1985, s. 62.

⁷¹⁸ PABANEL, a.g.e., s. 94.

⁷¹⁹ Bkz. Ahouansou, Nicolas. *Secteur commercial et financement du développement économique. Elements de réponse pour le Dahomey*, Thesis, IEDES, Paris, 1971.

devam ettiği için sokak gösterileri tekrar ortaya çıktığında Soglo kabinesine bağlı askeri kuvvetler olayları doğrudan ve kanlı bir şekilde bastırıyorlardı.

Apithy-Ahomadegbe iktidarında hükümetin dış politikalarından duyulan rahatsızlık nedeniyle darbe sırasında dış destek alındığına dair iddialar da mevcuttur.⁷²⁰ Dahomey'in Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması, Cumhurbaşkanı Apithy'nin Nkrumah'ı ziyaret etmesi ve sosyalist devletlerle yakınlaşmaların Beninli askerler kadar Fransa ve Fransa'ya en yakın devlet olan Fildişi Sahili'ni rahatsız ettiği bilinmektedir. Fildişi Sahili'nin 1965 askeri darbesinde Soglo'yu desteklediğine yönelik iddialar vardır, fakat bu desteğin mahiyetine yönelik elde bir veri bulunmamaktadır. Yine de Soğuk Savaş şartları içerisinde Fransa, Fildişi Sahili ve Togo gibi devletlerin bu darbeyi o dönem memnuniyetle karşıladığını söylemek mümkündür.

1967 yılına gelindiğinde artık kangren vaziyeti alan ekonomik sorunlar karşısında Soglo yeni bir kemer sıkma politikası açıklamıştır. Bu yeni politika, altıncı çocuktan itibaren verilen sosyal yardımların kesilmesi ile tüm maaşlarda %25 indirimle gidilmesini içermekteydi. Karar açıklandıktan sonra Nisan 1967'den itibaren büyüyen bir protesto dalgası ve toplumsal infial ortaya çıkmıştır. Eylül ayından itibaren de kamu görevlilerinin grevleri başlamış, kamu hizmetleri durdurulmuştur. Aralık ayına kadar süren grevleri illegal ilan eden hükümet, aradaki zaman zarfında grevcilerle görüşmüş ve çeşitli tekliflerde bulunmuştur. Krizin çözülmemesi üzerine genç subaylardan oluşan bir grup asker organize biçimde 17 Aralık sabahı harekete geçerek darbe gerçekleştirmişlerdir. Üst rütbeli subayların gözaltına alınmasından sonra, "ordunun darbeyi tanıdığı" açıklanmış ve geçici bir kabine oluşturulmuştur. Bir süre sonra cumhurbaşkanlığı görevi General Alley'e teslim edilmiştir. Soglo'nun kaçmasıyla birlikte ortada kalan bazı subaylar cunta hareketine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Maurice Kouandeté'nin başında olduğu genç subayların görünen iktidara talip olmamaları, vesayet düzeni kurmaya çalışmaları söz konusu olmuştur. Ayrıca bu darbe ile ilgili temel motivasyonlarının, sorunlara yeni çözümler getirmek değil, sendikalar ve işçilere orantısız şiddet kullanılması olduğunu daha sonra açıklamışlardır. Fakat bu yaklaşım ekonomik sorunları ortadan kaldırmadığı gibi, sorunların kaynağına dönüşen etnik mücadeleleri de bitirmemiştir.

⁷²⁰ GLELE, a.g.e., s. 405.

Anayasal reform komitesi yeni anayasa çalışmalarını tamamladığında, 5 Mart 1968 tarihinde anayasa referandumu yapılacağı açıklanmış, daha sonra da aynı tarihte cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacağı ilan edilmiştir. Beş adayın katılması beklenen seçimlere Maga ve Apithy'nin katılımları engellenmiş, bunun üzerine her iki lider de boykot çağrısı yapmışlardır. Katılım oranı %26'da kalan cumhurbaşkanlığı seçimleri, bu sonuçtan memnun kalmayan askerler tarafından iptal edilmiştir. Ordu, daha sonra hükümeti kurma görevini Emile Zinsou'ya vermeyi kararlaştırmıştır. Zinsou, ülkenin kültürel olarak başkent görülen Ouidah'lı, arkasında güçlü bir etno-coğrafi destek olmayan bir siyasetçiydi. 2 Mayıs 1969'ta Dahomey'in Yeniden Birliği Ulusal Konferansı'nda yeni ekonomi politikasını açıklayan Zinsou'nun planı vergilerin artırılması, sosyal yardımların azaltılması ve bu şekilde denk bütçe oluşturulmasını içermektedir. Daha öncekiler gibi büyük protestolarla karşılaşan bu plan şiddet içeren ve şiddetle bastırılan olayların nedeni haline gelmiştir. Tekrarlanan grevler ve olaylarla siyaset ve sokağa yeniden kaos egemen olurken, askerler kendi aralarında eylemlere girişmişlerdir. 12 Temmuz'da Maurice Kouandété'ye yönelik bir suikast girişi gerçekleşmiş, başarısız olunca ilerleyen günlerde General Alley gözaltına alınmıştır. Bu olay, ordu-içindeki karışıklığı artırmış ve yeni darbe planları yapılmıştır. 10 Aralık 1969 tarihinde yeni bir cunta hareketi ortaya çıkmıştır. Darbeye karşı Cumhurbaşkanı Emile Zinsou, Genelkurmay Başkanı Kouandété'yi görevlendirmiş, fakat darbenin bir parçası olmaya karar veren Kouandété darbeye katılmıştır. Emile Zinsou'nun devrildiği bu darbe sonrasında sivil hükümete geçiş fikri öne çıkmıştır. Eski siyasi liderlere ülkenin hizmetine geri dönmeleri çağrısı yapan darbe bildirisi, sivil hükümet için anayasa çalışmalarının başlaması gerektiğini de içermektedir. Darbe bildirisini okuyan Albay Paul Emile de Souza, Kouandété ile hükümetin niteliği (askeri-sivil) ayrışma içerisindeydi.

Askeri hükümet kurulmasını isteyen Kouandété ve sivil hükümete geçiş yapılarak Emile Zinsou'nun göreve dönmesini talep eden Souza arasındaki ihtilaflar, 1970'te seçim kararı alınarak giderildi. Mart ayında yapılan seçimlerde siyasetin tüm eski-tarihi liderleri yerlerini aldılar. Aslında tüm subaylar, yerel şefliklerin siyaset üzerindeki nüfuzunun kırılmasını ve ulusal kimliğin inşa edilmesini amaçlıyorlardı. Mart seçimlerinde bunu sağlanacağı ve "ordunun adamı" Emile Zinsou'nun iktidara geleceğini düşünüyorlardı. Fakat seçim sonuçları yerelci ve etno-coğrafi tercihlerin siyaset üzerindeki ağırlığını yeniden kanıtlamıştır. Apithy (%31), Ahomadegbe (%35) ve Maga'nın (%27) oyları, Emile Zinsou'yu (%5) neredeyse siyaset dışında

bırakmıştır.⁷²¹ Ordu mensubu üst düzey askerler seçimi iptal etmeyi kararlaştırdılar, fakat siyasi elitin zirvesinden bir teklif aldılar. Bu teklife göre seçimde ilk üçte yer alan siyasi liderler bir üçlü cumhurbaşkanlığı konseyi kuracaklar, dönüşümlü olarak ikişer yıl devlet başkanlığı görevini yürüteceklerdir. Subaylar teklifi kabul etmişler ve konseyin ilk cumhurbaşkanlığı görevini Maga'ya teslim etmişlerdir. 7 Mayıs 1970'te hükümete başkanlık görevine gelen Maga, 7 Mayıs 1972'de görevini Ahomadegbe'ye bırakmıştır.

Yeni sistemin, ülkenin 12 yıllık siyasi tecrübesi içinde başarılı denebilecek şekilde yürütüldüğü Benin'de (Dahomey), sivillerin idaresinden çeşitli sebeplerle rahatsız olan subaylar da var olagelmışlerdir. Onlardan biri olan Genelkurmay Başkan Yardımcısı Mathieu Kérékou, 20 Ekim 1972'de bir askeri darbe gerçekleştirerek anayasanın askıya alındığını açıklamıştır. Ulusal kimlik inşası konusunda hassas olduğu kadar, sosyalist eğilimleriyle de bilinen Kérékou, kendisinden önce darbecilerden farklı olarak eylemini “devrim” olarak nitelendirmiştir. 30 Kasım'da açıkladığı yeni program (Discours Programme), darbenin gerekçelerine dair de işaretler taşımaktaydı.⁷²²

“Ülkemizin geri kalmışlığının temel karakteristiği ve birincil kaynağı yabancı tahakkümüdür. Bu tahakkümün tarihi aynı zamanda siyasi baskılamanın, ekonomik sömürünün, kültürel dayatmanın, bölgeler ve/ya kabileler arasındaki anlaşmazlıkların inşa edilmesinin de tarihidir. Fakat bu ülkemizin militan halkının uzun süren mücadelesinin de tarihidir ki, 26 Ekim 1972'de kendi şahsiyeti ve kendi çıkarlarını esas alan yeni ulusal bağımsızlık politikasıyla geçmişle arasındaki bağları koparmıştır.

Dahomey halkı artık adaletin bekçisi, kendi zenginliğinin ve ruhunun maliki, kahramanlık ve fedakarlığa gücü yeten, kendi kaderinin peşinde koşmaya hazır gururlu bir halktır. Bu nedenle bugün önümüzdeki tek yol, ulusal bağımsızlık politikasıdır. (...) Bu konuşma, Devrimci Askeri Hükümet'in siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ne

⁷²¹ PABANEL, a.g.e., 95-96.

⁷²² Dahomey (Benin) Cumhuriyeti, RÉPUBLIQUE DU DAHOMEY- GOUVERNEMENT MILITAIRE RÉVOLUTIONNAIRE- DISCOURS PROGRAMME, Cotonou, le 30 Novembre 1972, (Çevrimiçi), <https://bonjourctn.wordpress.com/2014/10/27/discours-programme-du-gouvernement-militaire-revolutionnaire/>, 13.2.2019.

yapacağına dair bilgiler içerecektir. Bu programdan doğan somut görevler hakkında fikrinizi ifade etme ve tartışma için imkânınız, hakkınız vardır ve olacaktır”.

Yeni bir zihniyetle, yeni bir devlet inşa etme iddiasındaki Kérékou, yerele sırtını dayamış sivil siyasi elitlere ve onları bir uzantı gibi kullandığını düşündüğü ‘yabancı tahakkümü’ne itiraz etmektedir. Yabancı tahakkümünden kastın öncelikle Fransa olduğuna kuşku yoktur. Discours Programme metninde “sosyalizm” ifadesi geçmese de sistemin ve araçların o yönde yeniden kurulacağı anlaşılmaktadır. Bu dönemden itibaren ülke hızla sosyalizme geçmiş, Soğuk Savaş ortamında bu tercih Batılı devletlerin dikkatini çekmektedir. Benin’de elitlerin çıkarlarıyla kendini gösteren Pretoryan mücadelenin, başta Fransa olmak üzere dış aktörlere alan açtığını gören Kérékou’nun sosyalist ve totaliter bir rejim tercihinin hedefi söz konusu çıkar mücadelesini ideoloji içinde eritmektir. O yıllarda Sovyetler Birliği gibi bir ortak bulmak ve nüfuz alanına dahil olmak, Fransa’dan gelecek etkilere karşı Kérékou yönetimine makul bir seçenek olarak görünmektedir.

3.4.2. Etnik Ordudan Totaliter Aygıt: Benin’de Ordunun Dönüşümü

Benin siyasetinde krizler ulusal kimliğin ortaya çıkmaması ve askeri-sivil bürokratların yerel ağırlıklı ve etnik siyaset düzenine itirazıyla ortaya çıkmıştır. Fakat bürokratik elitler bu pretoryan mücadelenin dışında kalamamışlar, aynı etnik siyaseti askeri iktidar eliyle sürdürmüşlerdir. Bunun en önemli kanıtı, darbelerden sonra yöneten etnik grubun değişmesidir.⁷²³ 1963 darbesinden sonra Kuzeyli etnik gruplar (Bariba, Peul, Ottamari, Yoa-Lokpa, Dendi, Gourmanchéma) tamamen siyasetin dışında kalmışlar, 1965 darbesinden sonra durum değişmemiştir. Kuzeyliler, 1967 darbesiyle siyasete geri dönerlerken, bu kez 1970’e kadar Güneydoğulular (Yoruba, Gun, Nagot) siyasetten dışlanmışlardır. Kaynakları, ait olduğu kabile veya yerel gruba aktarmayı amaçlayan askerler ordu içinde küçük etnik ordulara bürünmüşlerdir.

⁷²³ Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, **Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Benin Report**, ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 156-170. (Çevrimiçi), <https://growup.ethz.ch/atlas/Benin>, 30.4.2019.

1972'den itibaren Mathieu Kérékou bu durumu “klana sadakat değil, ideolojiye sadakat” formülüyle çözmeye çalışmıştır. Sosyalizmin hayata geçirilmesiyle totaliter bir düzen kurmayı ilke edinen Kérékou, pratikte de siyasi veya askeri pozisyonları etnik gruba sadakat üzerinden değil, ideolojiye sadakat üzerinden yapmıştır.⁷²⁴ Militarist modernleşmeye ve ulus devletleşmeye sosyalist bir çerçeve getiren Kérékou, bunun önünde engel olarak gördüğü siyasetçileri (Maga, Apithy, Ahodamegbe) ve diğer etno-patronaj unsurları siyasetten uzak tutmuştur. Kérékou'nun bunu gerçekleştirebilmesinde en önemli faktörlerden birisi de kendisinin ülkedeki sayısal büyüklüğü %5'i geçmeyen Sombalara mensup olmasıydı. Ordudaki içindeki etnik grup mücadelesini kırmak amacıyla emir komuta zincirindeki etnik bağı, farklı kökenden subaylar görevlendirmesi hedefleri için kilit bir rol oynamıştır. Bir anlamda orduyu ulus çıkarları etrafında birleştirebilmek için çok parçalı bir yapıya büründürmüştür. Yerel unsurların ordu içindeki gücü ve mücadelesi, kurumdaki sayısal çokluklarıyla ilişkili olduğu için de etnik gruplara kotalar getirmiştir. Askere alma, görevlendirme, rütbe ve terfiler ideolojik sadakatin yanı sıra bu tarz müdahalelerle şekillendirilmekteydi. Bu süreci oligarşik pretoryanizmden, radikal pretoryanizme geçiş olarak tanımlayanlar da olmuştur.⁷²⁵

Önceki hükümetler döneminde göz ardı edilen kuzeyli unsurlar, Kérékou döneminde orduda daha fazla itibar görmeye başlamışlar, yukarıda bahsedilen müdahalelerin gerçekleşmesinde kendilerinden istifade edilmiştir. Bu şekilde orduda daha kalabalık halde yer alma imkanına kavuşmuşlardır. Söz konusu durum, elbette güneyli grupların öfkesine neden olmaktaydı. Kuzeylilerin yanında küçük etnik klanları bürokratik sisteme entegre etmeye çalışmak, güçlü ve devlet içinde yerleşik tüm etnik grupların hoşnutsuzluğuna yol açtığı için oldukça zor bir geçiş dönemini beraberinde getirmiştir. Kuzeyli subayların etkinliği sadece ordu içinde değil, yeni siyasi elitlerin lehine olacak ve kişisel olarak zenginleşmelerine müsaade edecek şekilde dizayn edilen sosyalist kurumların muhafazasında ve çıkar ortaklığında da kendisini göstermiştir.⁷²⁶

Kérékou'nun kurduğu düzenden memnun olan kuzeylilerin, sistemin totaliter kimliğinden memnun görüldüğü 1970'lerin sonunda, güneyliler marjinal bir hale

⁷²⁴ HARKNESS Kristen A., **When Soldiers Rebel: Ethnic Armies and Political Instability in Africa**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 190.

⁷²⁵ MARTIN, 1985, ss. 77-78.

⁷²⁶ RONEN D., **People's Republic of Benin: The Military, Marxist Ideology and the Politics of Ethnicity**, in HARBERSON (ed.), *The Military in African Politics*, Praeger, New York, 1987, s. 97.

geçiyorlardı. Pratikte siyasi sistemden dışlanmayan, hatta siyaset sürecinin bir parçası olarak görünen güneylilerin aynı dönemde hükümeti devirerek iktidarı yeniden ele geçirme istekleri iktidar tarafından da tahmin edilmekteydi. 1977 askeri darbe girişimi sonrasında, örneğin 1988'de gerçekleşen iki başarısız darbe girişimi de bu huzursuzluğun Kérékou dönemi boyunca sürdüğünü belgelemektedir.

Kérékou'nun etnik dengelemeye ve ulusal inşa sürecine dayalı yeni siyasi ve bürokratik düzen arayışından rahatsız olan subaylar ilk darbe girişimini 1975 yılında gerçekleştirmişlerdir.⁷²⁷ Ouidah şehrinde konuşlanan birlikleri Cotonou'ya sevk ederek bir darbe eylemi başlatan Yüzbaşı Janvier Assogba, güneylilerin genel rahatsızlığını temsil etmekteydi. Birlikler içinde Kérékou'ya sadakat duyan askerlerin darbeyi önceden haber vermeleri, merkezi kuvvetleri harekete geçirerek bu darbenin engellenmesinde etkili olmuştur. Guézo'da yer alan merkez karargâhın darbe karşıtı bir pozisyon almasıyla akamete uğrayan girişim üzerine Assogba ve beraberindeki askerler Ouidah kışlasına geri dönmüşler, daha sonra tutuklanarak yargılanmışlardır.⁷²⁸ Bu olay, Askeri Devrimci Hükümet'in (DAH) kuzeyli subayları ve sivil bürokratları terfi ettirmesine, güneylilerin görevlendirmelerinde engelleyici bir tavır sergilemelerine neden olmuştur.

1960'larda etnik mücadele ve pretoryanizmin ileri düzeyde yaşandığı Benin'in, Kérékou döneminde otoriter bir görünümle de olsa ulusal inşa sürecine girmesi, meyvelerini 1990'larda vermiş, sivil-asker ilişkileri olumlu bir seyir yakalamış ve ülke demokratikleşme yolunda önemli başarılar elde etmiştir. Fakat Soğuk Savaş'ın henüz çok şiddetli olduğu bir dönemde Marksist-Leninist bir rejime geçmiş olması, başta Fransa ve ABD olmak üzere pek çok Batılı ülkeyi rahatsız etmiştir. Yapılandırma sürecine giren Benin'in iç huzursuzluklarından istifadeyle ülkeye yönelik dış müdahale girişimlerinin söz konusu olacağı Kérékou hükümeti tarafından da tahmin edilmekteydi. Nitekim 1977 askeri darbe girişimi, mevcut sivil-asker ilişkileri ile etnik mücadele ortamında ön plandaki dış nitelikleri ile istisna sayılacak bir eylem olarak ortaya çıkmış, paralı askerler aracılığıyla neredeyse doğrudan dış müdahale olarak görülmüştür. Sosyalist ve totaliter bir rejime geçiş nedeniyle parti-devlet-ordu iç içe bir yapı benimsenmiş, subaylar rejime sadakat gösteren parti üyelerine dönüştürülmüştür. Sosyalist devletin paydaşları olarak beliren silahlı

⁷²⁷ GAZIBO Mamadou, *Les paradoxes de la démocratisation en Afrique: analyse institutionnelle et stratégique*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal, 2005, ss. 60-61.

⁷²⁸ SCHULTZ B. J., RUNDBALD R., *Dahomey*, Africa Report, 20/6, 1975, ss. 22-23.

kuvvetler etnik rekabeti belli ölçülerde geri plana atarak ideolojik bir zemin yakalamış, bir iç tutarlık elde etmişlerdir. Totaliter rejimlerde rejimin istikrarı ve sürekliliğine bağlı olarak gelişen böyle bir denetim biçimi, yine de rejimin askeri kimliği nedeniyle bir sivil denetim olarak adlandırılmayacaktır.

3.4.3. Kérékou Dönemi Fransa-Benin İlişkileri ve Fransa Nüfuzunun Boyutları

Kérékou'nun meşhur "Discours-Programme"ında yer alan 'dış mihraklar' hiç şüphesiz en başta Fransa Cumhuriyeti'di. "Yabancı tahakkümü"nü reddetse de Benin'in hassas durumu söz konusu Batılı devletlerle diplomatik ilişkilerini koparmaya fırsat tanımamaktaydı. Dolayısıyla 'emperyalist devletler'in çok net tanımlanmadığı belirsiz bir politik söylem söz konusu olmuştur. Fakat zaman içinde gelişen olumsuz hadiselerin doğurduğu bazı reaksiyonlar, Beninlilerin bilinçaltında yatan aktörün Fransa olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1973'te hükümete yönelik komplonun başarısız olmasından sonra gerçekleştirilen gösteriler sırasında Fransa Büyükelçiliği hedef haline gelmiş, göstericiler tarafından işgal edilmiştir. 1975 başarısız askeri darbe girişimi sırasında da eylemler yine başta Agence France Press (AFP) ve büyükelçilik olmak üzere Fransa temsilcilikleri önünde yapılmıştır.⁷²⁹

Benin'in 1972'deki askeri darbe sonrasında sosyalizme ve başkanlık sistemine geçişi, Paris Hükümeti tarafından hoş karşılanmamış ve bu durum Devrimci Askeri Hükümet'e (DAH) iletilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou, darbe ile başlayan süreçten duyduğu memnuniyetsizliğe rağmen, yeni siyasetin istikametini anlamak için beklemeyi uygun bulmuştur. Ancak, halkın hükümet destekli abartılı gösterileri nedeniyle tepkisini Batı Afrika turunda iken Benin ziyaretini iptal ederek göstermiştir.⁷³⁰ Discours-programme'dan duyulan memnuniyetsizlik de elbette bu iptalde etkili olmuştur. 1973'te hükümete yönelik komploların arkasında Fransa'nın olduğu intibai ilişkileri daha sorunlu bir hale geçirmiştir. Bununla birlikte asıl radikal hamle, Benin'in 1974'te ülkedeki yabancı şirketleri devletleştirme kararı olmuştur. Çoğu Fransız olan bu şirketlerin devletleştirilmesi, Fransa-Benin ilişkilerinin en sorunlu dönemini yaşamasına yol açmıştır.

⁷²⁹ HOUNDJAHOUÉ Michel, **Notes sur les relations internationales du Bénin socialiste : 1972-1986**, Etudes internationales, 18-2, 1987, s. 379.

⁷³⁰ Daho-Express, **La visite de M. Pompidou a été annulée**, 2 Kasım 1972, n. 976.

Fransa ile imzalanmış olan savunma iş birliği antlaşması daha sonraki dönemde Benin'in gündemini fazlaca meşgul etmiştir. Fransa'ya 'gerektiğinde' askeri müdahale izni veren bu antlaşmanın revize edilmesini talep eden DAH, bu hedefine 1975 yılında ulaşmış ve iki taraf arasında yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Fransa'nın muhtemel müdahalesini ortadan kaldıran yeni antlaşma, Fransa'nın ülkedeki büyükelçisinin yetki alanını da kısıtlamaktaydı. Her iki taraf da bu yeni antlaşmanın ikili ilişkileri iyi bir seviyeye çıkaracağına yönelik ifadeler kullanmışlardır. Buna rağmen, Fransafrika düzeninin sarsılmasından duyulan endişe, sosyalizme geçen ve sosyalist blok ülkeleriyle bağına güçlendiren Benin hakkında Fransa'yı yeni çareler aramaya itiyordu. Bu nedenle 1975'i takip eden yıllarda da bir yakınlaşma söz konusu olmamıştır. Zira siyasi gerginliğin yanı sıra devletleştirmeler nedeniyle ticari faaliyetler bitme noktasına gelmiş, Fransa'nın Benin'e yönelik dış yardımları hiç olmadığı kadar düşmüştür. Fransa, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda en ihtiyaç duyduğu zamanlarda dahi Benin'in desteğini kazanamamıştır.

Aynı dönemde ülkedeki Fransız danışman ve eğitimci Fransa'ya dönmüş, bu ekibin yerini kısa zamanda Kuzey Koreli ve Kübalı meslektaşları almıştır. Beninli bazı üst düzey bürokratların, Fransa ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik çabaları ise, 1980'lere kadar sonuç vermemiştir. Fransa ile kötü giden ilişkilere rağmen Benin'in, Batı Almanya ve İsviçre ile yakın ilişkiler kurduğu, sosyalizme geçişle birlikte ABD ile bağların zayıfladığı bilinmektedir. Benin'de tam anlamıyla Fachoda sendromu yaşayan Fransa'nın, Batı Afrika'daki enerji yolunu ve limanlarıyla da ticareti kontrol eden bu ülkeyi kaybetmeye dair kaygıları alternatif yöntemleri, örtük operasyonları da değerlendirmeye almasına neden olmuştur. 1977 askeri darbe girişimindeki rolü, bu bağlamda tartışma konusu olmuş, Benin'deki güçlü kanaat Birleşmiş Milletler'in de gündemine taşınmıştır.

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme bağlamında bakıldığında Fransa'nın Benin üzerindeki nüfuzunun sosyalizm sonrasında ciddi şekilde azaldığı anlaşılmaktadır. Askeri eğitim, askeri danışmanlık ve teknik destek gibi konularda 1970 başında yaşanan kopukluk, 1973 ve 1975 darbe girişimleriyle ilişkiler geri dönülmez bir noktaya sürüklenmiştir.⁷³¹ Savunma, askeri teknik ve işbirliği gibi Fransa'ya müdahale imkanı sunan antlaşmalar 1975'te bahsi geçen koşullarda revize edilmiş

⁷³¹ MCNAMARA, a.g.e., ss. 131, 145 ve 154.

ve sembolik hale getirilmiştir.⁷³² Bu süreçte Fransa diplomatik misyonlarıyla Benin’de yer alsa da sosyalist yönetim karşısında tüm etkisini yitirmiştir. Benin’in, Fransa’ya cephe alması ve Sovyetler ile yakınlaşması nedeniyle Batı ittifakından uzaklaştığı açıktır. Ekonomik faaliyetler ise siyasi ilişkilerin olumsuz seyrine ters şekilde olumlu seviyede kalmıştır. 1970’lerde oluşan siyasi şartlara rağmen Benin, Frank CFA kullanmayı ve Frank bölgesi içinde kalmayı sürdürmüştür. Benin’in aldığı dış yardımlarda Fransa 1970’lerin ortalarına kadar en önemli donördür, fakat 1975 sonrasında neredeyse tümüyle kesilmiştir.⁷³³ Benin’in dış ticareti ise Fransa ile yaşanan sorunlardan neredeyse etkilenmemiştir. İthalat ve ihracatında⁷³⁴ Fransa’nın payı %25-30 civarındadır.⁷³⁵

Askeri materyal alanında da Fransa, Benin üzerinde eski gücünü yitirmiştir. SIPRI’ye göre Benin’in 1970’li yıllardaki silah alımlarında Fransa’nın payı %25’in altındadır.⁷³⁶ Fransa’nın askeri üssünün bulunmadığı Benin’de Fransız güvenlik şirketlerinin veya paralı askerlerin faaliyeti söz konusu olmamıştır. 1977 askeri darbe girişimini gerçekleştiren paralı askerler komşu ülkelerde örgütlenmiş ve sınırı geçerek Benin’de iktidarı devirme maksadıyla hareket geçmişlerdir. Kişisel ve kurumsal ağlar konusunda ise Fransa’nın 1970 öncesi dönemdeki kadar etkin olmadığını söylemek mümkündür. Fransa istihbarat kurumu SDECE’nin faaliyetlerinin varlığı elbette bilinmektedir, fakat Sovyetler Birliği ve ABD’nin istihbarat faaliyetleri de aynı ölçüde etkindir. Fransız diplomat ve askerlerin Jacques Foccart koordinasyonunda kurduğu kişisel ağlar, Benin-Fransa arasındaki kopuşla beraber büyük oranda dağılmıştır. Benin’de yaşanan darbe ve isyan girişimlerinden dolayı Fransa’nın sorumlu tutulması bireysel ilişkileri de zedelemiş, kişiselleşmiş iktidar bağları etkisini yitirmiştir. Fransa ve Benin arasındaki dil ve kültür bağı, Fransa kaynaklı medyanın gündem belirlemeye devam etmesine yol açıyordu. Medya ve kültür alanı Fransa-Benin ilişkilerinde değişime uğramayan önemli alanlardandır.

⁷³² LE VINE, **a.g.e.**, s. 385.

⁷³³ DECALO Samuel, HOUNGNIKPO Mathurin C., **Historical Dictionary of Benin**, Scarecrow Press, Plymouth&Toronto, 1995, s. 171.

⁷³⁴ OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Benin**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/ben/show/all/1977/, 12.6.2019.

⁷³⁵ OEC, OEC Data Resources, **Import/Export Data, Benin**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/ben/show/all/1977/, 11.6.2019.

⁷³⁶ SIPRI, Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php

Tablo 3.4. Fransa ve Benin Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalizasyon	Düşük Düzey	Ekonomik İşbirliği	Orta Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	1965'e kadar 22 subay Fransa tarafından eğitilmiştir. Bu yıldan sonra eğitimler sona erdirilmiştir. 1970'lerin başında askeri danışman sayısı 2'ye düşmüştür. Fransa'nın, Benin'deki askeri eğitim ve danışmanlık faaliyetleri diğer bölge ülkelerine nazaran oldukça düşüktür.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Benin, Franc CFA antlaşması ile Frank bölgesinde yer almıştır.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	Aralarında savunma da bulunan 28 antlaşma imzalanmıştır. Fakat savunma antlaşması 1975'te revize edilerek Fransa'ya müdahale kısıtlamaları getirilmiştir. 1977'ye kadar askeri teknik işbirliği antlaşmaları iptal edilmiştir.	Dış yardım, kredi ve hibe:	1970'lerin ortalarına kadar Fransa, Benin'in en önemli kalkınma partneri ve donörüdür. Siyasi ilişkilerin zayıflamasıyla yardım ve hibeler ciddi miktarda azaltılmıştır.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Aradaki antlaşmalar gereği Fransa, Benin'de sivil ve askeri diplomatik kurumlar bulundurmaktadır.	Dış ticaret:	Dış ticarete en önemli ortak Fransa'dır (1970-80), fakat doğrudan yabancı yatırımı bulunmamaktadır.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	Sosyalizmin ilanından sonra Benin'in Fransa ile askeri ittifak ilişkisi tümüyle sona ermiştir.		
Askeri Materyal	Düşük Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Orta Düzey
Silah ticareti:	Fransa'nın (1970-1980) silah ticaretindeki payı %25'in altındadır (SIPRI).	İstihbarat faaliyetleri:	İstihbarat alanında Sovyetler Birliği'nin, Fransa'dan daha etkin durumdadır.
Askeri üs veya birlik:	Fransa'nın askeri üssü veya askeri birliği bulunmamaktadır.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	Foccart sonrasında karşılıklı kişisel ilişkiler ve ağlar zayıflamıştır. Fransa CB Afrika Dairesi ile Benin elitleri arasındaki irtibatlar sınırlıdır.

Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	Darbe için ülkeye kaçak şekilde giriş yapan paralı askerler dışında paralı asker faaliyeti veya istihdamı söz konusu değildir.	Medyanın rolü:	Uluslararası Fransız medya kuruluşları yayınlar yapmaktadır.

3.4.4. 16 Ocak 1977 Paralı Askerler Darbe Girişimi

1950'lerin ikinci yarısından itibaren bağımsızlık kazanarak devletleşme aşamasına geçen Afrika ülkelerinde ordu henüz yeni teşekkül ettiği için profesyonelleşme açığı söz konusu idi. Çoğu eski sömürgeci devletlerden gelen askeri eğitmen ve danışmanlar kadar paralı askerler de kıtada etkili bir işleve sahipti. Afrikalı devletlerle anlaşarak milli savunma faaliyetini üstlenen paralı askerler, aynı zamanda yerli askeri unsurların tepkisine yol açmaktaydı. Paralı askerlerin güçlü devletler adına Afrika'da çatışmaya girmeleri de söz konusu olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden biri de Kongo-Katanga Krizi'nde yaşanmıştır. İngiliz, Fransız ve Belçikalı paralı askerler kendi devletlerinin de yönlendirmesiyle çatışmaya dahil olmuşlardır.⁷³⁷ Seyşeller'de askeri darbe girişiminde bulunan İngiliz paralı asker Thomas Michael (Mad Mike) Hoare⁷³⁸ ve Komor Adaları'nda başarılı bir askeri darbe gerçekleştirecek olan Fransız Bob Denard, Kongo'da görev yapan paralı askerlerden ikisiydi. Kongo Başbakanı sosyalist Patrice Lumumba'ya karşı Katanga'ya destek veren Belçika, İngiltere, Fransa ve ABD sadece ayrılıkçı şiddete değil, askeri darbeye de zemin hazırlamaktaydılar.

Bob Denard sonraki yıllarda Fransa ve ABD'den destek alarak genellikle sosyalist devlet ve gruplara karşı mücadele etmiş, isyan ve darbe girişimlerine karışmıştır. Komorlar'da ise, 1975 yılındaki ilk askeri darbeyi organize etmişti. Fransa'nın ayak diremesi neticesinde bağımsızlık süreci 1970'lerin ortalarında ve tek taraflı olarak tamamlanabilen Komorlar, paralı askerlerin gerçekleştirdiği darbeler arasında ilk ve tipik bir örnek taşımaktadır.⁷³⁹ Komorlar'daki dört adadan biri olan Mayotte'un Fransa'nın deniz-aşırı toprakları arasında kalması kararı üzerine 6

⁷³⁷ Konuyla ilgili çekilen 'Jadotville Kuşatması' adlı belgesel-filmde bu paralı askerlerin BM Barış Gücü askerleriyle çatışmaya girdiği ve kendi devletleriyle irtibat düzeyleri ele alınmıştır.

⁷³⁸ Kongo ve paralı askerler için bkz. HOARE Thomas Michael, **Congo Mercenary**, Paladin Press, Londra, 1967, 342 s.

⁷³⁹ TAULBEE J. L., HEAD D. A., **Mercenary commando coup operations: Theory versus practice**, Journal of Strategic Studies, 16-1, 1993, s. 115.

Temmuz 1975'te ülkenin lideri Ahmed Abdullah bağımsızlık ilanında bulunmuştur. Fransa'nın memnun olmadığı bu karar üzerine, Abdullah muhalifi Ali Soilih Paris hükümeti ile görüşerek iktidara talip olduğunu, yeni devletin başındaki Abdullah hükümetinin sosyalizme yakın olduğunu ve devrilmesi gerektiğini iletmiştir. Sosyalizm karşıtı paralı asker Bob Denard'ın, Ali Soilih ve Paris ile görüşmeleri neticesinde yapılan plan, 6 Ağustos 1975'te hayata geçirilmiş ve yerli unsurların desteği ile Abdullah hükümetine karşı darbe girişimi başlatılmıştır. Denard'ın, Fransa Cumhuriyeti ile irtibatını sağlayan iki isim Fransa istihbaratı SDECE'nin Afrika sorumlusu ve Denard'ın yakın arkadaşı Maurice Robert ve Fransa Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Danışmanı Jacques Foccart'dır.⁷⁴⁰ Özellikle Foccart'ın, Kongo Krizi'nden beri Bob Denard'ın hamisi olduğu bilinmektedir.⁷⁴¹ "Chien de guerre" lakaplı⁷⁴² Bob Denard, Fransa adına sadece Kongo ve Komorlar'da değil, Biafra, Gabon, Yemen ve Libya'da da çeşitli operasyonlara imza atmıştır.

Fransa ve Benin arasındaki ciddi siyasi ayrışma, Paris hükümetini Komorlar'da olduğu gibi bir dolaylı dış müdahale eğilimine sürüklemiştir. Benin'deki sosyalist rejimin bir sosyalizme geçiş salgını doğuracağı endişesi sert tedbirlerin merkezine yerleşmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan plan çerçevesinde Bob Denard'ın bir araya getirdiği paralı askerler, içlerinde Beninli unsurlar da dahil olmak üzere Fas'ta askeri eğitim ve tatbikatlar gerçekleştirmişlerdir.⁷⁴³ Benin, kuruluşundan itibaren yabancı danışman ve eğitmen desteği almış, fakat paralı asker istihdam etmemiştir. Denard'ın ekibini topladığı dönemde gazetelere "Afrika'da faaliyet gösteren bir şirket için tecrübeli güvenlik personeli arandığı"na dair ilan verdiği belirtilmektedir.⁷⁴⁴ Ayrıca Benin (Dahomey) adına yıllarca büyükelçilik yapmış olan Gratien Pognon SDECE'nin yönlendirmesiyle "Dahomey Kurtuluş Cephesi" adlı bir muhalif hareket meydana getirmiştir. Yeni siyasi hareketin amacı, Benin'de darbe yoluyla yaşanacak değişim çerçevesinde Emile Zinsou'yu yeniden

⁷⁴⁰ AIRAULT, BAT, a.g.e., s. 82.

⁷⁴¹ BAT, AIRAULT, a.g.e., ss. 83-84.

⁷⁴² Fr. Savaş köpeği. Bir diğer lakabı da corsaire de la République", yani "Cumhuriyet'in korsanı" idi.

⁷⁴³ Fas Kralı'nı koalisyonla dahil eden konu, Benin yönetiminin Polisario-Batı Sahra sorununda Fas karşıtı bir pozisyon almasıydı. Başarısız darbe girişiminde havalimanında unutulmuş evraklara göre Fransa (Journiac), Fas Kralı Hasan II, Togo devlet başkanı Eyadema ve Gabon Cumhurbaşkanı Omar Bongo, Benin darbe koalisyonunun ortaklarıydı. Bob Denard, 1976 yılı boyunca Omar Bongo'nun danışmanlığını da yapmıştı ve operasyonun başlangıcı için bilinçli olarak seçilmiş, burada Maurice Delauney, Maurice Robert gibi istihbaratçılarla görüşmeler yapılmıştır.

⁷⁴⁴ PESNOT, 2008, s. 120.

cumhurbaşkanlığına getirmektir.⁷⁴⁵ Pognon'un, Cotonou Radyosu'nda bizzat kendisi tarafından okunmak üzere bir darbe bildirisi hazırladığı Birleşmiş Milletler'deki darbe soruşturmasında ifade edilmiştir. Planlanan askeri darbe hareketinin paralı asker marifetiyle gerçekleştirilmek istenmesi, Fransa'nın Benin'de ordu mensuplarına yeterince nüfuz edemediğinin bir başka göstergesidir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme kriterleri içinde askeri boyut açısından Fransa'nın Benin'deki dış nüfuzu düşük seviyededir.

Benin'de paralı askerlerin gerçekleştireceği askeri darbe girişimi için Fransız uzman ve istihbaratçıların yanı sıra petrol şirketi Elf'in maddi desteği de kayda değerdir. Elf, Gabon'dan Atlantik'e uzanan enerji yolunu güvenli hale getirmek için paralı askerlere binlerce dolar ödemiştir.⁷⁴⁶ Darbeci paralı askerlerin ikinci kalkış noktası üzerinden Gabon'u tercih etmesinin diğer nedeni ise, Fransız istihbarat temsilcileri ile yapılan toplantı olmuştur. Fas'ta eğitimini tamamlayan 60'ı Fransız 98 asker, 16 Ocak 1977'de Douglas DC-7 tipi bir uçakla Gabon üzerinden sabaha karşı Benin Cotonou Havalimanına inerek "Karides Operasyonu"nu başlatmışlardır. Artık görevini tamamlayan Jacques Foccart'ın yerine geçen eski sağ kolu René Journiac, Denard ve ekibinden operasyonun aşamaları hakkında bilgi alıyordu. Oluşturulan ekipler idareye el koymak üzere devlet radyosu ve başkanlık sarayına yönelmişlerdi.

Devrimci Benin Ordusu ile çoğunluğu Fransız olan paralı askerlerin çatışması, ilerleyen saatlerde ülkede danışman ve eğitmen olarak görev yapan Kuzey Koreli dahil olması sonucu paralı askerlere kayıplar verdirmiştir. Ayrıca başkanlık sarayını bombalayan paralı askerler Cumhurbaşkanı Kérékou'nun orada olmadığını öğrenmişler, böylece siyasi hedefi ele geçiremeyip başarısızlığa uğramışlardır. Ölü ve yaralı askerlerle birlikte havalimanına hareket eden Bob Denard, darbe girişimini yarıda bırakıp ülkeden kaçmıştır. 1977 askeri darbe girişimi, daha sonra ortaya çıkan adıyla Karides Operasyonu çok net şekilde yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Başarısızlığa uğratılan 16 Ocak darbe girişimi sonrasında Kérékou hükümetinin ilk tepkisi darbe girişimine karıştığı gerekçesiyle Fransa büyükelçisini "persona non grata" ilan etmek olmuştur. Hükümetten yapılan açıklamada "Benin halkı ve devrimci güçleri, 16 Ocak 1977 Pazar sabahı kendilerini hedef alan

⁷⁴⁵ PESNOT, a.g.e., s. 118.

⁷⁴⁶ JEUNE AFRIQUE, **Benin; l'affaire du 16 janvier selon l'ONU**, n°850 du 22 avril 1977, Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre, 575 bin dolarlık bir finansman oluşturulmuştur.

emperyalist saldırının başlıca azmettiricisinin Fransız emperyalizmi olduğuna kanaat getirmektedir” ifadeleri kullanılmıştır.⁷⁴⁷ Benin yönetimi, Fransa ile diplomatik ilişkileri askıya almakla yetinmemiş ve konuyu Birleşmiş Milletler gündemine taşımıştır.⁷⁴⁸ BM Güvenlik Konseyi’ne sunulan şikayet metninde “emperyalist ve neo-kolonyal güçlerin paralı asker marifetiyle Benin’i işgal etmeye kalktıkları” beyan edilmiştir. Olayın soruşturulması talebinde bulunan Benin, “paralı askerlerin Fas’ta eğitim aldıklarını, işgal girişimi için Gabon üzerinden Cotonou’ya geldiklerini, operasyondan sorumlu tutulan Albay Maurin adlı kişinin darbeden sonra Benin hükümetini yıkarak yerine geçme hedefindeki Dahomey Kurtuluş Cephesi adlı örgüt tarafından görevlendirildiğini” BM nezdinde de ifade ediyor. Albay Maurin adlı kişinin, Gabon Cumhurbaşkanı’nın danışmanlığını yapmış olan Gilbert Bourgeaud olduğu ve Fransız vatandaşı olduğunun tespit edildiği de BM metinlerine eklenmiştir. Paralı askerliğin yeniden tartışılmasını sağlayan bu şikâyet 1977 askeri darbe girişiminden neredeyse tamamen Fransa’yı sorumlu tutmaktadır.⁷⁴⁹ Netice itibarıyla Fransa, olayla ilgili sorumluluğu ve girişim nedeniyle oluşan 28 milyon dolarlık maddi zararı karşılamayı reddetmiştir. Birleşmiş Milletler, sunulan pek çok delile ve çok sayıda Afrika ülkesinin desteğine rağmen 1977 darbe girişimine yönelik bir mahkûmiyet ya da yaptırım kararı çıkartmamakla uluslararası kurumların darbeler karşısındaki tutumuna tipik bir misal ortaya koymuştur.

Karides Operasyonu’nun başarısız olmasının arkasında darbe planı ve istihbarat yetersizliğinin yanı sıra darbeye katılan iç unsurların azlığı da önemli rol oynamıştır. 1977 Benin askeri darbe girişimi paralı askerler eliyle gerçekleşmesi, darbenin dolaylı bir dış askeri müdahaleye dönüşebilmesi ve Fransa tarafından kabul edilmese de somut deliller barındırması açısından karakteristik bir örnek olarak görülmektedir. 1986 yılında CIA’in hazırladığı bir raporda 1977 darbe girişimini Fransa’nın azmettirdiği açıkça dile getirilmiştir.⁷⁵⁰ Paralı askerlerin uluslararası baskılar sonucu 1990’ların sonuna doğru yasal güvenlik şirketlerine dönüşmesi ise, terörle mücadele gibi alanlara sevk edilmelerini ve bu çerçevede faaliyet göstermelerini temin etmiştir. 1988 yılında iki askeri darbe girişimi daha

⁷⁴⁷ HOUNDJAHOUÉ, 1987, s. 379

⁷⁴⁸ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 8 Şubat 1977, res. 404 (1977).

⁷⁴⁹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 14 Nisan 1977, res. 405; 24 Kasım 1977, res. 419 (1977).

⁷⁵⁰ CIA Library, CIA Report, *The Significance of Foreign Involvement in Third World Coups*, 23 Eylül 1986, s. 5. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86T01017R000201480001-5.pdf>, 5.2.2019.

atlatan Benin, 1990'lardan itibaren sivilleşme ve demokratikleşme adımları atmış, ordunun sivil denetimi alanında başarı yakalamaktadır.

Dış nüfuz göstergeleri arasında askeri boyuta ait olan kriterleri sağlamayan Fransa'nın desteklediği ve çoğunluğu paralı askerlerden oluşan güçlerin kalkıştığı darbe girişimi akamete uğramıştır. Benin'de başkent Cotonou içinde çatışmalara sahne olan bu girişimin başarısızlığı, darbe olayı üzerindeki dış etkilerin belli bir kurumsal yakınlık ve sosyalleşme seviyesi ile mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre sadece ekonomi ve istihbarat faaliyetleri gibi unsurlar, darbelerin desteklenmesi veya engellenmesi için tek başlarına yeterli değildirler. Özellikle askeri boyuttaki göstergelerin belirgin biçimde yüksek olması gerekmektedir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme çerçevesi bu bakımdan bir bütünlük arz etmektedir.

3.5. LİBERYA: 12 Kasım 1985 Askeri Darbe Girişimi

Güçlü devletlerin Batı Afrika'daki darbelerle kurduğu tek ilişki biçimi destekleme üzerinden değildir. Gerektiğinde darbe girişimlerinin engellenmesi yönünde bir desteğin sağlandığı da görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihte doğrudan sömürgecilik ilişkisi kurduğu bir ülke olan Liberya siyasetindeki nüfuzu, bu ülkenin erken dönemde bağımsızlığını kazanmasına rağmen güçlü biçimde devam etmiştir. 1980-1991 yılları arasında bu nüfuzun ülke siyaseti üzerindeki etkisi ise darbeler ve iç savaşlarla kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. 1980 darbesiyle ülkenin değişen kaderi, Amerikan yardımları gölgesinde geçen yıllar sonrasında iç ve dış unsurlarla yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Liberya'yı uzun ve kanlı çatışmalara sürüklemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle başka bir dönüm noktası ile karşı karşıya kalan Liberya, uzun soluklu siyasi buhranı dış gelişmeler ve etkileşimlerle fazlasıyla ilgili olduğu için bu çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

3.5.1. Liberya Siyaseti, 1980 Askeri Darbesi ve Ordu-Siyaset İlişkisi

19. yüzyıl başlarında özgür bırakılmış ve Amerika'dan Afrika kıtasına dönmüş kölelerin yerleşimleriyle oluşan Liberya kolonisi, American Colonisation Society (ACS) adlı yarı resmi şirketin sömürge hedefi ve yönlendirmeleri sonucu

ortaya çıkmıştır.⁷⁵¹ Liberya, çeşitli nedenlerle serbest kalan Afro-Amerikalı kölelerin artan sayıları ve ABD'nin Afrika'da koloni oluşturma arzusundan doğmuştur. İslam ve yerel dinlerin hakimiyeti altındaki Batı Afrika sahillerinde Hristiyanlığı yayma amacıyla misyonierlerin dahil olduğu kabileler, ACS öncülüğünde Batı Afrika'ya gönderildiler. Başlarda İngiliz Sömürge Valisi'nin direnişiyle karşılaşan ACS, birkaç denemeden sonra yerel şeflerden satın aldığı topraklarla Liberya'da kolonileşmeyi başarmıştır. Serbest kalan kölelerin ne olacağına dair endişe, Hristiyanlığı yayma fikri, Afrika'ya açılma ve kıtada üs kurma eğilimi ve maddi çıkar beklentisi Amerika'nın "özgür toprak" anlamına gelen Liberya kolonisini kurmasında etkin olmuştur.

1840'lara kadar süren yoğun göçler Amerikalı Liberyalıları bir diasporadan fazlasına dönüştürmüştür, onları ülkede bir siyasi otorite haline getirmiştir. Kendi içinde vatandaşlık ve seçim konularında düzenlemeler gerçekleştiren göçmenler, sahip oldukları güçle kabilelerin ticaretlerinden vergi de almaya başlamışlardır. Liberya'nın yeni ekonomik ve siyasi elitlerine dönüşen eski Amerikalı kölelerin ABD'ye yönelik bağımlılığı ise sürmekteydi. Fakat diğer yandan ABD'nin, İngiltere ve Fransa ile deniz ticaretinde yaşadığı anlaşmazlıklar Liberya'nın bağımsızlığını gündeme getirmiş, bu durum Amerika içinde tartışmalara neden olmuştur. ABD, 1846 yılında yapılan referandum ile bağımsızlığını kazanan Liberya'yı siyasi olarak tanımasa da ticari ilişkilerini yoğun şekilde devam ettirmiştir. Liberya'nın ABD'ye yönelik bağımlılığı tarihsel dönemi dikkate alındığında neo-kolonyalizmin ilk örneği sayılabilmektedir.

Amerikalı-Liberyalıların genel nüfus içindeki payı 1840'larda %2 iken, 1980'lerde bu oran %5'e kadar çıkabilmiştir.⁷⁵² Amerikalı-Liberyalılar, yerleşimci olarak geldikleri topraklarda ekonomik ve siyasi eliti oluşturmuşlar, "hâkim azınlık" konumlarını yaklaşık bir buçuk asır boyunca sürdürmüşlerdir. Muktedir azınlığın partisi True Wihg Party ise başkanlık sisteminin sunduğu şartlar içinde aynı dönemde iktidarda kalmıştır. Siyasi, sosyal ve ekonomik düzenlerin göçmenlerin üstünlüğüne göre inşa edildiği Liberya toplumunda feodal yapılar oluşturulurken ülkenin dış politikası ABD'nin güdümünde kalmıştır. Özellikle Liberya'yı 1944-1971

⁷⁵¹ Library of Congress, **The African-American Mosaic: Colonization**, (Çevrimiçi), <https://www.loc.gov/exhibits/african/afam002.html>, 30.4.2019.

⁷⁵² SCHMIDT Elizabeth, **Foreign Intervention in Africa: From the Cold War to The War on Terror (New Approaches to African History)**, Cambridge University Press, Cambridge-UK, 2013, ss. 198-199.

yılları arasında yöneten William Tubman, ABD'nin bölgesel polis gücü olmak karşılığında yüklü miktarda askeri ve ekonomik Amerikan desteği almıştır. Tubman elde ettiği maddi imkanla ülkede güçlü bir gizli polis ağı kurmuş, resmi hazineyi kendi bankasına dönüştürmüş, sertlik yanlısı bir diktatörlük kurmuştur. Tubman dönemi, ABD'nin nüfuzu açısından tarihi bir öneme sahiptir. Liberya bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin istihbarat üssüne dönüşmüştür: Tüm dünyada yayın yapan ve Soğuk Savaş döneminde propaganda amacıyla kullanılan Voice of America verici istasyonu, CIA'in dünya çapında dinlemeler gerçekleştirdiği Omega Navigasyon Üssü, deniz çıkarmaları için askeri bir üs ile Amerikan uçaklarının 24 saat iniş-kalkış yapabildiği Robert Field hava üssü Tubman zamanında Liberya'ya kurulmuşlardır.⁷⁵³

Tubman sonrasında iktidara gelen William Tolbert, başta petrol krizi olmak üzere küresel ekonomik krizler nedeniyle oluşan sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Maddi sorunların çözülememesi 1970'lerin sonunda ülkeyi buhrana kapı aralamıştır. 1979 yılındaki pirinç ayaklanmaları, siyasal ve sosyal krizlerin başlangıcı olmuştur. Ülkedeki en önemli iki üretim maddesinden biri olan pirinç, üretim ve tüketim itibarıyla daha çok toplum alt gelir gruplarını ilgilendirmekteydi. Kentli zenginler, daha doğrusu Amerikalı Liberyalı elitin ilgilendiği üretim ise, ihracatın büyük bölümünü oluşturan kauçuk, kakao ve kahveydi. ABD'nin lastik üretiminde kullandığı kauçuk, zamanla o kadar önemli hale geldi ki, Liberya'daki üretim ve lojistik kauçuk üretimine göre dizayn edildi. Kauçuk imalatı yapan Firestone şirketinin bu ülkedeki yatırımlarının büyüklüğünden dolayı 1926'dan beri Liberya, ABD'de "Firestone Cumhuriyeti" (Firestone Republic) olarak anılmaktaydı.⁷⁵⁴ Ayrıca maden yatırımcısı Boma Hills şirketi, 1969 yılında Liberya'da 40 milyon dolarlık yatırım yapmıştı ve senede 2,5 milyon ton demir üretimi gibi büyük bir işe imza atıyordu. ABD'nin ağırlığı ticaret alanında da kendi göstermekteydi. Tolbert döneminde de halihazırda Liberya Ordusu, ABD askerleri tarafından eğitiliyor, güvenlik programları Amerikalı danışmanlar nezaretinde yürütülüyordu. Ordu, ABD ile ilişkilerden memnun olmakla beraber ekonominin gidişatından ve Amerikalı Liberyalı elitin sorumsuz politikalarından oldukça rahatsızdı. Zaten ekonomik

⁷⁵³ VOLMAN Daniel, *Africa and the New World Order*, The Journal of Modern African Studies, 31:1, Cambridge University Press, 1993, ss. 9-10.

⁷⁵⁴ BAGAYOKO-PENONE Niagalé, *Afrique: Les Stratégies française et américaine*, Editions Harmattan, Paris, 2003, s. 45.

sorunlar askerin maaş, prim, teçhizat ve gıda gibi ihtiyacının karşılanmasını engelliyordu.

Ekonomik problemler düzelmeyince Tolbert çareyi sosyalist ülkelerle ilişki kurmakta aramaya başlamıştır. Sovyetler Birliği, Libya, Çin gibi ülkelerin Liberya’da büyükelçilik açması, ticaret antlaşmalarının imzalanması, sosyalist ülkelere mühendis ve doktor gibi pek çok meslek sahibi uzman ve danışmanların getirilmesi hem orduyu hem de ABD temsilciliklerini rahatsız ediyordu. “Partnerleri çeşitlendirme ve ekonomik sorunların üstesinden gelme” amacı taşıyan hamleler kötü giden ekonominin düzelmesine yetmeyince pirinç fiyatlarına yüklü bir zam yapılmış, bu olay bahsi geçen pirinç isyanlarının çıkmasına neden olmuştur. Ayaklanmaların ordu eliyle şiddet kullanılarak bastırılması sonucu onlarca kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Hem halkın hem de ordu yöneticilerinin tepkisini çeken bu hadise 1980 askeri darbesini nüvesini teşkil etmiştir. Amerikalı-Liberyalı siyasi elitlerin 133 yıllık iktidarına son veren askeri darbenin planlayıcısı ve yürütücüsü ise Başçavuş Samuel Doe olmuştur.⁷⁵⁵ Pirinç fiyatlarından ötürü öğrenciler, çiftçiler ve işsizlerin başlattığı isyanlar, başta Samuel Doe olmak üzere askerlerden destek bularak başkanlık sarayına yönelmiştir. 12 Nisan 1980 tarihinde saray basılarak Devlet Başkanı William Tolbert ve muhafız alayına bağlı 27 koruması öldürülmüştür.⁷⁵⁶ Yerlilerin, iktidarı yerleşimcilerden alması anlamına gelen bu darbe, halk arasında da memnuniyetle karşılanmıştır. Sonrasında Samuel Doe ve 17 subay-astsubay arkadaşı People’s Redemption Council (Halk Kurtuluş Konseyi) adıyla bir cunta yönetiminin kurulduğunu ilan etmişlerdir.⁷⁵⁷ PRC anayasanın askıya alındığını, tüm partilerin kapatıldığını ve siyasi faaliyetlerin yasaklandığını açıklamıştır. Genel beklenti Liberya’nın, ilişkilerin fazlaca bozulduğu ABD yerine SSCB güdümüne gireceği yönünde olmuştur. Oysa pek çok gözlemciye göre askeri darbeye ABD’nin desteği söz konusuydu. Zira sosyalist blok ile siyasi ilişkilerini güçlendiren Tolbert, Sovyetler ve Çin ile hızlı gelişen şeker ticareti nedeniyle de Amerikan Hükümeti’nin sabrını taşımıştı.

Yeni hükümeti kuran ve ülkeyi on yıl boyunca yöneten Samuel Doe, yolsuzluklar ve ekonomik krizi durduramadığı gibi etnik çatışmanın da önüne

⁷⁵⁵ SCHMIDT, a.g.e., s. 199.

⁷⁵⁶ SESAY A., *Le Coup d’Etat du Liberia*, Revue Politique africain, avril 1980, ss. 91-92.

⁷⁵⁷ ONWUMECHILI Chuka, *African Democratization and Military Coups*, Greenwood Publishing Group, Westport/Dallas, 1998, ss. 26-30.

geçememiştir. Etnik mücadelenin şiddetlenmesinde, Amerikalı Liberyalıların 133 yıllık iktidarı boyunca siyasette ve üst düzey bürokraside varlık gösterememiş çok sayıda farklı etnik grubu dışlamasının payı oldukça yüksektir. Kamu kaynaklarından dışlanan pek çok sosyal grubun, kaynakları yönetme eğilimi ülkeyi pretoryan bir mücadeleye sürüklemiştir. İleriki yıllarda darbe girişimi ve iç savaşla sonuçlanacak bu mücadele siyasi buhranın uzun yıllar devam etmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla göçmenlerin etnik üstünlüğüne dayalı⁷⁵⁸ ayrımcı siyaset yerini etnik grupların yoğun biçimde çatıştığı bir kaosa bırakmıştır ve ideolojik ayrışmadan çok kaynakların kontrolüne dayalı bu etnik çatışma Liberya siyasetini karakterize etmektedir. Gerek 1985 askeri darbe girişimi gerekse de 1990'dan sonra beliren iç savaşlar bu çerçevede ortaya çıkmışlardır.

Amerikalı Liberyalıların, koloni bölgesi gibi yönettikleri Liberya'da 133 yıl boyunca ülkenin %97'den fazlasını teşkil eden gruplar siyasetten tümüyle dışlanmışlardır. 1980 askeri darbesinden sonra ise Liberya'nın kalabalık etnik grupları iktidar paylaşımı için rekabete girişmişlerdir: Gio, Krahn, Mano ve Mandingo kabileleri yeni dönemin öne çıkan güçlü toplulukları olmuşlardır. Fakat darbeyi gerçekleştiren Samuel Doe'nin Krahn kabilesine mensup oluşu nedeniyle PRC'nin üst yönetimi ve bürokrasinin kritik pozisyonlarındaki memurlar bu kabileden seçilmiştir. Ayrıca orduda en önemli görevlere yapılan atamalar ve subayların rütbe-terfi işleri sırasında Krahn'a mensup askerler tercih edilmişlerdir.⁷⁵⁹ Bu süreçte siyaset ve bürokrasiden dışlanan en önemli grup göçmen, yani Amerikalı-Liberyalılar olmuşlardır. Ayrıca Gio ve Mano kabileleri de iktidarı paylaşmaya Samuel Doe ve Krahn'lar tarafından görevler ile maddi kaynaklardan mahrum bırakılmışlardır. Esasen Liberya'da devletin iflas etmesine varacak derecede yaşanan çatışmaların altında yatan bu büyük kabilelerin pretoryan mücadele neticesinde ayrışması, sistemin dışında kalanların hükümetin meşruiyetini yok saymasıdır.

⁷⁵⁸ OUTRAM Quentin, **Liberia: Roots and Fruits of the Emergency**, Third World Quarterly, 20-1, 1999, s. 163. "Medeni göçmenler" ve "medenileşmemiş yerliler" arasında 1980 darbesine kadar bir mücadele olasılığı mevcut değildir. Söz konusu ifadeler, Amerika göçmen Liberyalıların yerli halka sömürgeci bir zihniyetle yaklaştığını ve sahip olduğu siyasi-ekonomik kaynaklar vasıtasıyla hiyerarşik bir toplumsal yapı kurduğunu göstermektedir.

⁷⁵⁹ Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, **EPR Atlas, Liberia Report**, ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 988-1000. (Çevrimiçi), <https://growup.ethz.ch/atlas/Liberia>, 6.5.2019.

Huntington, pretoryanizmin aşamalarından ilki olan “oligarşik pretoryanizm”, geleneksel ve yerel otoritelerin idaresi altındaki toplumların modern siyasal kurumlardan mahrum ve kurumsallaşmadan uzak bir yönetim anlamına gelmektedir.⁷⁶⁰ Profesyonelleşme eğilimindeki ordu kurumu, doğası gereği modernleştirici bir güç olarak ortaya çıkmakta ve askeri müdahale ile sistemi dönüştürmektedir. Huntington’ın “radikal pretoryanizm” olarak adlandırdığı bu sonraki aşama, askeri ve sivil bürokrasinin denetiminde bir çeşit militer modernleşme anlamına gelmektedir. Amos Perlmutter ise, söz konusu geçişi otokratik, oligarşik ve otoriter olmak üzere üç döneme ayırmaktadır.⁷⁶¹ 1980 darbesi öncesinde Liberya’daki oligarşik pretoryan siyasal ortamın temel göstergeleri ise şu şekilde sıralanabilir: Tek bir etnik grubun hakimiyeti, yerel ve geleneksel şeflik düzeni, iktidarın tek parti elinde toplanması (True Whig Party), kuvvetler birleşmesi ve hukuki düzenin sağlanamaması.⁷⁶² Etnik bölünmeyi besleyen en önemli faktör ise, iktidar partisini ve üst düzey bürokrasiyi yöneten Amerikalı Liberyalıların diğer etnik gruplar üzerindeki tahakkümü olmuştur. Alt rütbeli subaylar ve sivil memurların hoşnutsuzluğuna neden olan ayrımcılıklar, zamanla baş gösteren ekonomik ve sosyal buhran durumunda güçlü bir tepkiyi beraberinde getirmiştir. Ekonomideki ciddi sorunlar ve sokak protestoları iç gerilim hattını tetiklemiştir. Asli vazifesi olan dış tehditler yerine, iç güvenliğin sağlanması adına kolluk kuvvetleri olarak yeniden tanımlanan ordu, hızlı bir şekilde siyasallaşmaya yönelmiştir. Etnik çatışma ve ekonomik krizlerin bir araya gelmesi ordu kurumunun parçalanması ve iç mücadeleye dahil olmasıyla sonuçlanmıştır. Başından beri ordunun eğitimi, donanımı ve organizasyonu ile görevlendirilmiş yabancı teknik uzmanlar, ülkede faaliyet gösteren istihbarat ve misyon şefleri bu gerilimlerin seyri konusunda söz sahibi olmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri’nin Liberya’daki etkinliği, Amerikan temsilcilerin tercihlerini çatışmanın tarafları için ister istemez önemli kılmaktadır. Pretoryan mücadelenin çatışma yoğunluğu, güçlü dış aktörün müdahil tavrını doğallaştırmakta hatta tarafların arzusu ölçüsünde “gerekli” kılmaktadır.

⁷⁶⁰ HUNTINGTON, 1968, ss. 198-199.

⁷⁶¹ PERLMUTTER, 1981, s. 209.

⁷⁶² KIEH JR., a.g.e., ss. 227-240.

3.5.2. Samuel Doe Dönemi Liberya-ABD İlişkileri ve Amerikan Nüfuzu

Ortaya çıkışından itibaren Amerika'nın gölgesi altında hayatını sürdürmüş Liberya'nın, ABD için büyük önem arz ettiğini söylemek gerekmektedir. Tubman döneminde etkisini daha arttıran Amerikan nüfuzu, 250 çalışanıyla sahada faaliyet gösteren Afrika'daki en güçlü büyükelçiliği, 3500 civarında vatandaşı, 300 civarında istihbarat ve ordu mensubu ile en güçlü seviyeye ulaşmıştır. GPS'in (Global Positioning System) öncülü sayılan OMEGA navigasyon sistemleri ve istihbarat üssü, deniz, kara ve hava askeri üsleri, Voice of America verici istasyonu gibi konuşlanmalar Liberya'yı ABD için bir istihbarat ve diplomasi kavşağı haline getirmiştir.⁷⁶³ Tüm bu imkanların Tolbert zamanında bozulan ilişkiler nedeniyle riske girmesi ABD'yi zor durumda bırakmıştır. Firestone ve Boma Hills gibi şirketlerin yoğun faaliyetlerinin güvenliği de aynı ölçüde sıkıntıya dönüşmüştür. William R. Tolbert, "neokolonyalizme karşı Afrika Birliği fikrine yaklaşması ve Nkrumah konusunda ABD'yi ima yoluyla suçlaması iki ülke arasında çıkan siyasi krizin nüveleri arasındadır."⁷⁶⁴ Tolbert'in ayrıca, 1970'lerin sonunda Sovyetler ve Çin'le münasebetleri, Amerikan güvenlik bürokrasisini harekete geçirmiştir. CIA'in, Liberya muhalefeti içindeki başta Progressive Alliance of Liberians (PAL) olmak üzere sivil toplum organizasyonlarına destek verip sokak olayları için örgütlediğine dair kanaat çok yaygındı. Hatta 14 Nisan 1979'da Monrovia'da başlayan pirinç ayaklanmalarının "dış güçlerin işi" olduğuna kesin gözle bakılmaktaydı.⁷⁶⁵ 12 Nisan 1980'de gerçekleşen askeri darbeye ise, Samuel Doe liderliğindeki 17 darbeciye CIA'den bilgi akışı sağlanmıştır. Darbeciler arasında yer alan ve daha sonra PRC kabinesine giren Albert Toe, "Cumhurbaşkanı Tolbert'in öldürülmesi ve darbenin başarılı olması üzerine Amerikan Büyükelçiliği'ni aradıklarını ve her türlü desteğe hazır olduklarını

⁷⁶³ DUNN D. Elwood, **Liberia and the United States during the Cold War: Limits of Reciprocity**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 195.c

⁷⁶⁴ Liberya'nın kendi ekonomisinde liberal kapitalizmden, devletin müdahalesini içeren bir sisteme geçme niyetindeki Tolbert'in, Çin ve Sovyetler'e yaklaşması bu ekonomik paradigma değişimi ile hız kazanmıştır. Liberya, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1974 yılı oturumunda "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenin Kurulması Hakkında Deklarasyon"un (the Declaration on the Establishment of a New International Economic Order) öncülerinden biri olmuştur. "Neo kolonyal dış güçlere karşı bölgesel iktidarı" müdafaa eden Monrovia Deklarasyonu ve Lagos Eylem Planı da Tolbert'in güçlü desteğiyle ortaya çıkmıştır.

⁷⁶⁵ William Tolbert'in Pirinç Ayaklanmaları sonrasında gerçekleştirdiği "Ulusa Sesleniş" konuşmasında "dış güçler" vurgusu öne çıkmıştır. NORMAN C. T., **It Is Time For Change: Speeches of William R. Tolbert Jr.** Victory Publishing International, Abidjan, 2002, s. 263.

ilettiklerini” açıklamıştır.⁷⁶⁶ ABD’nin Liberya’daki müdahaleciliğinde etkinliği, müdahalesizlik durumunda da kendini göstermektedir. Zira o yıllarda böylesine etkin bir konumda bulunan bir dış aktörün desteği olmaksızın ülkede iktidarı ele geçirmek neredeyse olanaksız hale gelmiştir.

1980 askeri darbesi sonrası Samuel Doe ve PRC en büyük desteği ABD’den görmüşlerdir. PRC, göreve başlar başlamaz USAID kanalıyla 90 milyon dolarlık bir yardım almıştır. Bu rakam, Tolbert dönemi boyunca alınan yardımların tamamından fazladır. Ayrıca 1980-1985 yılları arasında ABD’nin Liberya’ya yaptığı yardımların toplam miktarı yaklaşık 500 milyon dolar olmuştur.⁷⁶⁷ Böylelikle kişi başına düşen yardım miktarı bakımından Afrika’nın en çok yardım alan ülkesi böylece Liberya oluyordu. Bununla beraber ABD tarafından Liberya’ya 41,8 milyon dolarlık Askeri Yardım Programı (Military Assistance Program – MAP), 17,7 milyon dolarlık Yabancı Askeri Satış Finansmanı (Foreign Military Sales Financing - FMSF) desteği sunulmuş, silah ve teçhizat tedariki sağlanmıştır.⁷⁶⁸ 5,3 milyon dolarlık Askeri Eğitim Programı (IMET) ile 300 Liberyalı subayın ABD tarafından eğitilmesi ise bu yardımlara dahil değildir.⁷⁶⁹ Darbeye destek olduğu konuşulan ABD, Samuel Doe’nun otoriter yönetimine oldukça ciddi bir desteği söz konusu olmuştur. ABD Başkanı Reagan döneminde Kaddafi Libya’sına yönelik operasyonlar ve Angola’da UNITA isyan hareketine karşı harekatlarda Robertfield hava üssü ve Omega istihbarat üssü çok yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu üslerin kullanılması için imzalanan antlaşmaların hiçbirinde bir tarih maddesi veya sınırı bulunmamaktaydı. Bahsi geçen dönemde Liberya, ABD’nin en önemli stratejik müttefiklerinden biri olmayı sürdürmüştür. ABD Başkanı Ronald Reagan’ın “Comrade Moe” (Yoldaş

⁷⁶⁶ HAHN Nils, **US Covert and Overt Operations in Liberia 1970s to 2003**, ASPJ Africa & Francophonie, 2014, s. 21.

⁷⁶⁷ VOLMAN, a.g.e., ss. 9-11; BAGAYOKO-PENONE, a.g.e., ss. 74-78.

⁷⁶⁸ MCCOY William H., **Senegal and Liberia: Case Studies in U.S. IMET Training and Its Role in Internal Defense and Development**, RAND Note, Santa Monica, 1994, s. 24.

⁷⁶⁹ CIA Library, CIA Report, **Liberia: Short-Term Prospects**, September 1985, s. 8. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005281829.pdf, 24.2.2019. Liberya ordusunun %4’ünün ABD tarafından eğitildiği, IMET programına her sene onlarca Liberyalı subayın dahil olduğu, askeri eğitim konusunda İsrail’in de oldukça faal olduğu ilgili raporda belirtilmiştir. Bahsi geçen 5 yıllık dönemde askerin eğitiminde en öne çıkan dış aktör ABD olmuştur. Ordu mensuplarının Amerikan Ordusu ile ilişkileri de aynı ölçüde güçlüdür. 1985 askeri darbe girişiminin başarısızlığında, ABD’nin Samuel Doe lehine nötr tavrı bu nedenlerle etkili bir faktör olmuştur. Zira Doe diktatörlüğünün oluşumunda ABD’nin payı asla yadsınamaz bir mahiyet taşımaktadır.

Moe) olarak çağırdığı⁷⁷⁰ Samuel Doe, ülkede başta True Whig Party olmak üzere pek çok siyasi-sosyal gruba karşı orantısız şiddet kullanan otoriter bir lider olmasına rağmen ABD tarafından destekleniyordu. Hatta Amerika'nın, "Soğuk Savaş döneminde desteklediği diktatörler" in sonuncularındandır. Zira Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bu yönetimlerle de yolların ayrılacağı anlamına gelmiştir.

İdeolojik pozisyonu itibarıyla Doe "aşırı şekilde Amerikan yanlısı" olarak tanımlanıyordu. Bunun da en önemli sebebinin Samuel Doe'nin ABD Ordusu'nda eğitim görmesi ve özellikle Albay Bob Gosney tarafından yetiştirilmesi olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Doe'nin, "şef" diye hitap ettiği Gosney'e duygusal bağlılığı diktatörlüğü döneminde bile sürmüştür.⁷⁷¹ Bununla birlikte Sovyetler Birliği ve komünizme dair hemen hiçbir şey bilmiyordu. Samuel Doe'nin, 1980 darbesinden sonra yönünü hızla ABD'ye çevirmesi hem aldığı askeri eğitim hem de sahip olduğu irtibat ağı nedeniyle çok doğal biçimde gerçekleşmiştir. Darbenin hemen ertesinde ABD Hükümeti, Liberya'ya askeri eğitim ve danışmanlık desteği vermek üzere bir Piyade Müfrezesi, Harp Akademisi subayları ve paralı çalışan özel kuvvet birlikleri göndermiştir. Ayrıca ABD'nin kullandığı üslere üst düzey istihbaratçılar ile Yeşil Bereliler olarak bilinen özel timlerin tahliyesi sağlanmıştır. Askeri ve siyasi olarak sıkı bağların geliştiği bir evreye ulaşan Liberya-ABD ilişkileri, ileriki yıllarda çeşitli nedenlerle yeniden sorunlarla karşılaşmıştır.

Samuel Doe, siyasi süreçleri idare etmekten uzak ve keyfi bir yönetim göstermeye başladığında, yalnızca iç siyasette değil dış politikada da çatışma üreten bir kişilik olarak vasıflandırılmıştır. Özellikle yerelde kalabalık halde bulunan ABD personeli için uzlaşmaz, yerine getirilmesi imkânsız taleplerde bulunan bir lider olarak görülmektedir. Dolayısıyla Doe rejimi ile ABD arasındaki ilk çatışma, yereldeki personelin tepkileri temelinde şekillenmiştir. Doe'den duyulan rahatsızlık o yıllarda hazırlanan raporlarda kendisini hissettirmektedir. Ekonomik kriz ve yoksulluğun devam ettiği, buna rağmen rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılığın eskiye oranla arttığı, sivil idareye geçilmediği için hayat standartlarının düşük şekilde

⁷⁷⁰ WATERS JR., 2009, s. 15.

⁷⁷¹ MAK Dayton, KENNEDY Charles Stuart, **American Ambassadors in a Troubled World: Interviews with Senior Diplomats**, Greenwood Press, Westport-London, 1992, s. 193; KENNEDY Charles Stuart, 1992, **Interview with Julius W. Walker Jr**, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History 1992, (Çevrimiçi), <http://lcweb2.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004wal02/2004wal02.pdf>, 16.4.2019.

devam ettiği, halkta reform beklentilerinin kitle mobilizasyonuna dönüşebileceği, etnik çatışmalar gibi konulara dair istihbarat raporları 1982'den sonra artmıştır.⁷⁷² Fakat aynı tarihlerde bölge üzerindeki rekabet hala çok canlıydı ve ABD'nin ağırlığını koyamaması durumunda Sovyetler Birliği ve Libya'nın planları işlemeye hazır hale gelecekti. Teknik konularda yaşanan sorunlar Liberya'nın ABD tarafından siyasi olarak desteklenmesini engellememiştir ve yardım faaliyetleri aynı düzeyde sürmüştür.

1983 askeri darbe girişimi ekonomik şartların iyice kötüleştiği ve etnik ayrımcılığın zirveye ulaştığı bir dönemde gerçekleşmiştir. 1985 askeri darbe girişiminin başkahramanı olan dönemin Genelkurmay Başkanı ve Gio kabilesi mensubu General Thomas Quiwonkpa, bu öncü girişimde doğrudan yer almasa da sorumlulardan biri olarak görülmüş ve "dış görev" ile ABD'ye gönderilmiştir. ABD'nin güvenlik personeliyle muhtemelen irtibatı bulunmayan 1983 girişimi oldukça zayıf bir harekâtla ortaya çıkmış ve kısa zamanda bertaraf edilmiştir. Kontrol sağlandıktan sonra gözaltına alınan 12 askeri ve sivil yönetici arasında Sovyetlerle ilişkisi bulunan en az bir kişinin bulunduğu CIA raporunda yer almıştır.⁷⁷³ Aynı raporda, Amerikan yanlısı olduğunu düşündükleri Quiwonkpa'nın, Sovyet-yanlısı darbe girişimine karışıp karışmayacağı sorgulanmıştır. Ayrıca generalin görevinden uzaklaşmasının kendisine sadık askerleri öfkeliendireceği de dile getirilmiştir. Nitekim 1983 askeri darbesinden sonra orduda çok sayıda görev değişikliği olmuştur. Doe'nin Sovyet yanlısı olduğunu ilan ettiği darbe girişimi nedeniyle, Sovyetler'in Monrovia Büyükelçisi "persona non grata" ilan edilmiş ve sınır dışı edilmiştir.⁷⁷⁴ PRC'nin oluşturulmasından itibaren etkili bir figür olan General Quiwonkpa hakkında ABD istihbaratı CIA'nın raporunda geçen "komünizme karşı olduğunu en net şekilde deklare eden, buna rağmen Filistin Kurtuluş Örgütü ile sıkı irtibatları olduğunu"na yönelik ifadeler, Quiwonkpa konusunda belirsizliklerin varlığına inandıklarını göstermektedir. Quiwonkpa'nın ayrıca Kaddafi'yi ziyaret etmesi de raporda yer

⁷⁷² CIA Library, CIA Report, **Liberia: Difficult Passage Ahead**, June 1983, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84S00552R000200160003-9.pdf>, 22.1.2019.

⁷⁷³ CIA Library, CIA, **NATIONAL INTELLIGENCE DAILY**, "Liberia", 22 November 1983, s. 13, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T01094R000500010007-4.pdf>, 21.1.2019.

⁷⁷⁴ New African, "Last Trumpet for Democracy," No. 220, January 1986, pp. 26-27.

almıştır.⁷⁷⁵ ABD’de subaylar ve istihbaratçılarla ilişkilerini geliştiren Quiwonkpa, 1985’te bir başka girişimle yeniden gündeme gelecektir.

ABD’nin, sahadaki olumsuzluklara rağmen siyasi ilişkilerini ve yardımlarını kesmediği Liberya’daki gelişmeleri görmezden gelemediğini ifade etmek gerekir. 1984 yılında hazırlanan bir başka raporda, Doe yönetimi altında etnik bölünmenin olduğu nokta ve muhtemel senaryolar ele alınmıştır.⁷⁷⁶ Söz konusu metinde yer alan etnik çatışma yoğunluğu 1990’larda daha da somut hale gelerek iç savaşla kendisini göstermiştir. Doe-Quiwonkpa ve Doe-Taylor arasındaki ana çatışma nedenlerinin Doe’nin farklı etnik grupları siyasetten ve devlet kaynaklarından dışlaması olduğu bu çalışmada da görülmektedir. Doe önderliğindeki Krahn’ların, Gio ve Mano kabilelerine karşı Müslüman olan Mandingoları desteklemesi ise, bir denge unsuru olmuş, bu şekilde Doe rejiminin ömrünü uzatmıştır. ABD’li diplomat ve istihbaratçılar bahsi geçen çatışma ve dengelerden son derece haberdar durumdalar. Belirtilen dönemlerde yeni bir darbe girişimi veya iç savaş ihtimalini öngörebilir bir konumda olduklarını dile getirmek yanlış olmayacaktır.

İç çekişmeler ve sert mücadele ortamında gerçekleşen 1985 seçimleri, ABD-Liberya siyasi ilişkilerinin bozulmaya başlaması açısından bir dönüm noktasıdır. Tartışmalı ve birçok gözlemci tarafından hileli olarak nitelendirilen bu seçimlerin sonucu⁷⁷⁷ ABD Hükümeti tarafından kabul edilmiş, fakat Temsilciler Meclisi ve Senato’da büyük itirazlara neden olmuştur.⁷⁷⁸ ABD Parlamentosu tarafından “hileli” ve “antidemokratik” olduğu tescil edilen 1985 seçimleri, Amerikan yardımlarının kesilmesi için gerekçe gösterilmekteydi. Netice itibarıyla insani yardımlar ve küçük projeler haricinde ABD yardımlarını durdurmuştur. Liberya Silahlı Kuvvetleri’ne hizmet veren Amerikalı askeri danışmanlar ise görevlerine devam etmişler, fakat Liberya Ulusal Vatansever Özgürlük Cephesi’nin (NPLF) ortaya çıkışı ile görevlerini bırakmışlardır. ABD bu tarihlerden itibaren ECOMOG’a destek vererek çok taraflı yardım politikalarını desteklemiştir.⁷⁷⁹ Amerika’nın kendi içindeki tartışmalarda

⁷⁷⁵ CIA Library, CIA, **Liberia: Postcoup Crackdown**, National Intelligence Daily, 16 November 1985, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005311879.pdf, 13.1.2019.

⁷⁷⁶ CIA Library, CIA Research Paper, **Tribalism and Regionalism in West Africa: The Liberian Case**, July 1984, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85S00315R000100080005-9.pdf>, 11.4.2019.

⁷⁷⁷ Hile iddialarına karşın Doe’nin kazandığı oy %50,9 olarak kayıtlara geçmiştir.

⁷⁷⁸ CROCKER Chester A., **Recent Developments in Liberia**, United States Department of State Bureau of Public Affairs, Current Policy no. 773, Washington DC, 1985, ss. 1-4.

⁷⁷⁹ VOLMAN, a.g.e., s. 11.

“ABD’nin kuklası” olarak vasıflandırılan Doe için bu durum kabul edilemezdi ve nihayetinde Amerika’nın taleplerine direnmeye başlayarak tepkisini göstermiştir. Yine de ABD-Liberya arasındaki köprüler, Doe’nin 1987’de Sovyetlerle yeniden ilişki kurmasına kadar atılmamış, ABD ordusu ve saha personeli üsleri kullanmaya devam etmişlerdir. 1987 yılında Liberya’daki ekonomik ve siyasi kriz ise, 1990’a kadar çözülemeyince ülke Charles Taylor’un başrolde olduğu uzun bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi göstergeleri dikkate alındığında ABD’nin Liberya üzerindeki nüfuzunun üst seviyelerde olduğu görülmektedir. ABD, Liberya ordusunun eğitimi açısından geleneksel bir ortaktır ve William Tolbert de dahil olmak üzere hiçbir devlet başkanı döneminde bu durum değişmemiştir. Samuel Doe’nin darbe ile iktidara gelişi sonrasında IMET programının kapsamı genişletilmiş ve beş yıllık dönemde 300 Liberyalı subay ABD’de eğitim almışlardır. Amerikalı profesyonellerin askeri danışmanlık hizmeti verdiği Liberya silahlı kuvvetleri, 1951 ve 1959 yıllarında imzalanan savunma işbirliği ve askeri yardım antlaşmaları çerçevesinde daha pek çok konuda destek almışlardır. ABD askeri ve sivil diplomatik misyonlarında Monrovia’da 250 kadar personelle temsil edilmekteydi. Ortak askeri operasyon ve tatbikatlar da askeri sosyalleşmeye katkı sağlamışlardır. ABD-Liberya askeri ittifak durumu oldukça belirgindir. Ekonomik işbirliği açısından durum benzer biçimde gelişmiştir. Samuel Doe hükümetleri beş yıl içinde yaklaşık 500 milyon dolarlık Amerikan yardımı almışlar, Liberya en çok yardım alan Afrika ülkesi olmuştur. ABD ikili dış yardım, hibe ve krediler dışında Liberya’nın IMF ve Dünya Bankası’ndan destek alması için de ön ayak olmuştur. Bunun dışında 41,8 milyon dolarlık askeri dış yardım Liberya ordusuna teslim edilmiştir. Başka alanlardaki liderliğine rağmen ABD, Liberya dış ticaretinde 1980-1985 yılları arasında hiç ilk sıraya yerleşememiştir.⁷⁸⁰ Liberya bu alanda Batı Almanya, Japonya, İtalya, Güney Kore gibi ülkelerle ithalat ve ihracat açısından daha güçlü bir etkinliğe sahiptir.

⁷⁸⁰ OEC Data Resources, **Import/Export Data, Liberia**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/lbr/show/all/1985/, 8.8.2019; OEC Data Resources, **Import/Export Data, Liberia**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/lbr/show/all/1985/, 9.8.2019.

Liberya'nın 1975-1985 yılları arasındaki silah alımlarında ABD'nin tedarikçi olarak payı, SIPRI verilerine %50'den fazladır.⁷⁸¹ Dolayısıyla sadece askeri eğitim-danışmanlık, askeri dış yardım değil, aynı zamanda silah ticaretinde de bir Amerikan tekelinden söz etmek mümkündür. Amerika'nın Monrovia'da sahip olduğu OMEGA istihbarat üssü, Robertsfield hava üssü ve kara birliklerinin konuşlandığı üslerle Liberya'da ciddi bir askeri varlığı bulunmaktadır. Bu üslerin bölgedeki krizlerde ve çatışmalarda aktif kullanımı, bölgesel askeri etkinlik gibi Liberya dahilinde de etki sahibi olması anlamına gelmektedir. Liberya devletine bağlı muhafız birlikleri içinde görev yapan Amerikalı paralı askerler hem müdahale hem de eğitim alanında görev almaktaydılar. Ancak, Amerikalı güvenlik şirketleri ve paralı askerler Liberya ve Sierra Leone'de patlak verecek iç buhranlarda aktif rol oynayacaklardır.

Kurumsal ve kişisel ağlar bağlamında ABD'nin Liberya üzerindeki varlığı da dikkate değer düzeydedir. OMEGA üssü nedeniyle Liberya'da CIA mensubu yüzlerce istihbarat mensubu ve subayın bulunduğu günümüzde açık olan resmi kaynaklarda da geçmektedir. Dolayısıyla 1985 öncesi Liberya'da Amerikan istihbarat faaliyetleri yoğun biçimde gerçekleşmiştir. Hem 1983 hem 1985 darbe girişimleri sırasında Amerikan diplomat ve askerlerin Samuel Doe ile doğrudan irtibatlı oldukları anlaşılmaktadır. Bununla beraber Liberya'nın sivil ve askeri bürokrasi mensupları ile Amerikalı misyon ekipleri arasında kişisel ilişkilerin varlığı, 1980 askeri darbesi etrafındaki olaylarla teyit edilmektedir. ABD'nin bölgeye yönelik yayınlarının merkezi olan Liberya, dil ve kültür yakınlığı nedeniyle Amerikan medyasının sıkı takip edildiği ülkelerden biri olagelmıştır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin yüksekliği ile görülmektedir ki ABD nüfuzu, Liberya'da iç krizlere müdahale etmeye yetecek boyutlardadır.

⁷⁸¹

SIPRI, Arms Transfer Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 10.8.2019.

(Çevrimiçi),

Tablo 3.5. Liberya ve ABD Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalleşme	Yüksek Düzey	Ekonomik İşbirliği	Yüksek Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Liberya ordusu Tubman ve Tolbert dönemlerinde ABD tarafından desteklenmiş ve pek çok Liberyalı subay Amerikan askerlerinden eğitim almışlardır. Samuel Doe döneminde ise IMET programı kapsamında 300 Liberyalı subay ABD’de eğitim almışlardır. Aynı dönemde Liberya ordusunda Amerikalı askeri danışmanlar bulunmaktaydı.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Liberya, 1980’lerde ABD’nin desteğiyle IMF ve Dünya Bankası’na akredite olmuş ve yapılan antlaşmalarla kredi kullanmıştır.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	ABD-Liberya arasında 1951 ve 1959 yıllarında imzalanan savunma iş birliği ve askeri eğitim programlarına dair ikili antlaşmalar 1980’lerde halen yürürlükteydi.	Dış yardım, kredi ve hibe:	Liberya 1980-1985 yılları arasında 500 milyon dolarlık dış yardımla ABD’den en çok yardım alan Afrika ülkesi olmuştur. Bu rakamın dışında 41,8 milyon dolarlık askeri yardım desteği sunulmuştur.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Aradaki antlaşmalar gereği ABD diplomatik kurumlarıyla Liberya’da temsil edilmektedir. 1980’lerde ABD’nin Monrovia büyükelçiliğinde 250 çalışanının bulunduğu iç savaş nedeniyle yapılan tahliyelerde ortaya çıkmıştır.	Dış ticaret:	Kauçuk sanayisi yatırımları nedeniyle başta Firestone olmak üzere pek çok Amerikan şirketi üretim ve istihdam konularında başı çekmektedir. Liberya dış ticaret rakamlarında ABD ilk üçe girmektedir.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	Liberya ve ABD arasındaki askeri ittifak durumu oldukça belirgindir. ABD pek çok kez Liberya’da askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir.		
Askeri Materyal	Yüksek Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Yüksek Düzey
Silah ticareti:	Askeri mühimmat ve silah transferinde ABD’nin payı %50’den fazla (1975-1985). Ayrıca 17,7 milyon dolarlık Foreign Military Sales Financing (FMS) desteği sunulmuştur.	İstihbarat faaliyetleri:	OMEGA üssü nedeniyle Liberya’da CIA mensubu 300 kadar istihbarat mensubu ve subayın bulunduğu açık resmi kaynaklarda da geçmektedir. ABD’nin Liberya’daki istihbarat faaliyetleri 1980’lerde yüksek düzeydedir.

Askeri üs veya birlik:	ABD'nin Liberya'da Robertsfield hava üssü ve bir de kara üssü bulunmaktaydı. Ayrıca Soğuk Savaş sırasında küresel bir işlev görmüş OMEGA GPS istihbarat üssü de Monrovia'da bulunmaktadır. 1990'larda bu üsler iç savaş nedeniyle tahliye edilmiştir.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	Amerikan resmi yazışmalarında hem 1980 hem 1985 darbe girişimleri sırasında Samuel Doe yönetimi ile Amerikan diplomat, asker ve istihbaratçılarla doğrudan ve kişisel ilişkilerin varlığı anlaşılmaktadır.
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	Ülkede az miktarda bulunan paralı askerler muhafız alayında görev yapmaktadırlar. İç savaş sırasında pek çok ABD'li güvenlik şirketi ve paralı asker sahada faaliyet göstermiştir.	Medyanın rolü:	Voice of America (VOA) Afrika kıtası verici üssü belirtilen tarihlerde Liberya'da bulunmaktaydı. ABD'nin bölgeye yönelik yayınlarının merkezi Liberya'ydı.

3.5.3. 12 Kasım 1985 Askeri Darbe Girişiminin Gelişimi ve Dış Etkiler

Amerika Birleşik Devletleri'ne giden General Thomas Quiwonkpa, siyasi faaliyetlerini sürdürmüş, Liberya Ulusal Yurtsever Cephesi'nin (National Patriotic Front of Liberia – NPFL) kuruluşuna katılmıştır. Amerikan ordusu ve güvenlik bürokrasisinin farklı unsurlarıyla irtibatı olduğu bilinen Quiwonkpa'nın, Liberya ordusunda halen görev yapan taraftarlarıyla bir darbe girişiminde bulunacağı öngörülmekteydi.⁷⁸² Her ne kadar ABD'li diplomatlar reddetse de Amerikan Hükümeti veya güvenlik bürokrasisi içindeki belirli bir grubun Quiwonkpa'yı bunun için teşvik ettiğine yönelik bir kanaat oluşmuştur. Özellikle Samuel Doe, 1985 darbe girişiminde CIA içinde bir kesimin yönlendirici bir rol üstlendiğine ikna olmuş durumdadır. Quiwonkpa'nın sürgüne gönderilmesine neden olan 1983 darbe girişiminin Sovyetlerle ilişkilendirilmesi dahi bu kanaati değiştirmemiştir. 1985'te Liberya-ABD ilişkilerinin seçimlere hile karışması nedeniyle bozulmasının, Doe yönetiminden memnun olmayan başta Amerikan saha elemanları olmak üzere pek çok yetkilinin rejimin yıkılmasına yönelik adımlarını cesaretlendirmesi muhtemeldir.

ABD'den sonra Fildişi Sahili ve Sierra Leone'de görevlendirilen Quiwonkpa, yerel milisler ve Liberya ordusu içindeki unsurlarla 12 Kasım 1985'te Monrovia merkezli bir darbe girişimi başlatmıştır. Söz konusu kalkışmada 20-30 kadar Sierra

⁷⁸² ADST, **KEITH L. WAUCHOPE Deputy Director, Francophone West Africa** Washington, DC (1984-1986), Interview, s. 180, (Çevrimiçi), <https://adst.org/wp-content/uploads/2018/02/Liberia.pdf>, 23.3.2019.

Leone'li ve belirsiz sayıda Kübalı paralı askerin bulunduğu öne sürülmektedir.⁷⁸³ Hükümet binaları ve devlet radyosunu hedef alan, planlı ve organize biçimde gerçekleştirilen kalkışma, Doe rejimine bağlı askerlerin direnişiyle 13 saatte durdurulmuş ve General Thomas Quiwonkpa öldürülmüştür.⁷⁸⁴ Darbe eylemine katılan unsurların bir kısmı başarısızlık üzerine Sierra Leone ve Fildişi Sahili'ne kaçmışlardır. 16 kişinin hayatını kaybettiği bu darbe girişiminde çok sayıda darbeci tutuklanmıştır. Darbe girişimi sırasında, çatışmalar henüz devam ederken halkın bir kısmının destekleyici gösterilerde bulunduğu da çeşitli haber metinlerinde yer almıştır.⁷⁸⁵ Darbenin bastırılmasının akabinde sıkıyönetim ilan edilmiş, muhalefet partilerinin faaliyetlerine son verilmiştir. Muhalif Liberya Hareket Partisi'nin genel merkezi saldırıya uğramış, binası ateşe verilmiştir.⁷⁸⁶ Darbe eyleminin başarısızlığında ordunun mukavemeti ve radyo istasyonunun yeniden ele geçirilmesi büyük önem taşımaktadır.⁷⁸⁷

Liberya'da bulunan üsleri, güvenlik ve istihbarat personeli, kalabalık ekibine rağmen Amerikan askeri gücü herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Darbe öncesi ve sonrasında "ABD teşviki" iddia ve tartışmalarına rağmen, istihbarat paylaşımı da dahil herhangi bir somut desteğin gelmemiş olması, ABD Hükümeti'nin darbeyi istemediği ve engel olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Samuel Doe ve PRC ile yaşanan anlaşmazlıklara rağmen, ülkede bulunan askeri gücün belirsizlik ve istikrarsızlık anlamına gelebilecek bir süreçte risklerle karşı karşıya kalabileceği endişesinin etkili olduğu tahmin edilmektedir. Samuel Doe'nin otoriter yönetiminin devam etmesinin Amerikan çıkarlarına uygun olduğu, darbe girişiminden hemen sonra hazırlanan bilgi notunda da doğrulanmaktadır.⁷⁸⁸ Dolayısıyla, fazlasıyla

⁷⁸³ CIA Library, CIA Report, **Quiwonkpa's Failed Coup**, 18 November 1985, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP91B00874R000100040001-7.pdf>, 28.3.2018.

⁷⁸⁴ The New York Times, **Liberia says it foiled coup attempt**, 13.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/13/world/liberia-says-it-foiled-coup-attempt.html>, 17.4.2019.

⁷⁸⁵ The New York Times, **Failed Coup in Liberia**, 17.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/17/weekinreview/the-world-failed-coup-in-liberia.html>, 29.4.2019.

⁷⁸⁶ The New York Times, **Liberia Makes Arrests After A Coup Attempt**, 15.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/15/world/around-the-world-liberia-makes-arrests-after-a-coup-attempt.html>, 23.4.2019.

⁷⁸⁷ AP, **Does' Forces Apparently Regain Control After Attempted Coup Precedes**, The Associated Press, 12.11.1985, (Çevrimiçi), <https://apnews.com/bcdd66f0208d6a49d02dad6e764f2b5>, 3.5.2019.

⁷⁸⁸ CIA Library, CIA, **Liberia: Postcoup Crackdown, National Intelligence Daily**, 16 November 1985, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005311879.pdf, 13.1.2019.

imkana sahip olunmasına rağmen, darbenin başarısız olması tercih edilmiştir. 1983 askeri darbesinde olduğu gibi, Sovyetlerin etkisine dair net bir bilgi bulunmamakla beraber, Kübalı paralı askerlerin darbe eylemine katılması da bu karara etki etmiş olabilir.

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA'nın, darbeden iki ay önce hazırladığı ve ABD Hükümeti'ne sunduğu bir raporda, rejimin yıkılması durumunda Samuel Doe sonrası ABD-Liberya ilişkilerinin çok daha kötü olabileceği konusunda bir uyarı mevcuttur. İktidarı ele geçirmek isteyen genç subayların ordu ve toplumu kontrol edebilmelerine dair çekincelerden söz eden raporda, yeni yönetimlerin bir süre sonra "gerçekçi olmayan" hedefler peşinde koştukları ve Libya, Sovyetler gibi aktörlerin Liberya konusunda istekli oldukları ifade edilmiştir. ABD'nin stratejik imkanlara sahip olduğu Liberya'da Doe yönetimi ile meselelerin IMF gibi kuruluşların partnerliğinde çözülebileceği önerisi de raporda yer almaktadır.⁷⁸⁹ Eldeki verilere göre, Quiwonkpa'nın ABD kurumları içinde yer alan bir grup tarafından darbeye teşvik edildiği, buna karşın Amerikan Hükümeti'nin Liberya'da kullandığı imkanları istikrarsızlık nedeniyle kaybetme riski üzerine bu teşvikin desteğe dönüşmesine engel olduğu anlaşılmaktadır. Liberya'daki askeri üsler, istihbarat ve radyo istasyonlarının ABD'nin ulusal çıkarları açısından önemi dikkate alınırsa söz konusu durumun beklenen bir netice olacağı düşünülmektedir.

ABD'nin, Quiwonkpa tarafından gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin durdurulmasındaki rolü Liberya üzerindeki açık nüfuz hakimiyetinden kaynaklanmaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergelerinde yüksek bir düzeye sahip oluşu hem 1980 darbesi hem de 1985 askeri darbe girişiminde etkisini net biçimde göstermesine neden olmuştur. Liberyalı askerlerin eğitiminde ve ordu kurumunun organizasyonunda Amerikalı uzmanların görüş ve kanaatleri dikkate alınmaktadır. Samuel Doe'nin otoriter eğilimleri nedeniyle Liberya siyasetindeki gelişmelere temkinli yaklaşılmaya başlayan Amerikan hükümeti yine de pek çok alanda işbirliğini sürdürmüştür. Dahası Sovyetler Birliği ve bölgede etkiye sahip diğer güçlü devletlere karşı Liberya ile ittifak durumunu sürdürmüştür. Doe yönetimini Afrika kıtasında görülmemiş dış yardımlarla destekleyen ABD, ticaret ve yatırımlarda da önde gelen ve vazgeçilmez konumda olan bir ortaktır. Omega istihbarat üssü ve diğer askeri üsleri ile sadece Liberya değil, tüm bölge üzerinde

⁷⁸⁹ CIA, Liberia, CIA, **Short-Term Prospects (Warning Notice)**, September 1985, 26 s. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005281829.pdf, 13.1.2019.

askeri bir hakimiyet sahibidir. İstihbarat ve medya gibi alanlardaki baskın konumu, kişisel ve kurumsal ağlardaki imkanlarını kanıtlamaktadır. ABD, 1985 yılında Samuel Doe ile yaşanan sorunlara rağmen Afrika kıtasında istihbarat üssü olarak kullandığı bu müttefikini kaybetmeyi riskli görmüş ve bir askeri darbeye onay vermemiştir. 1985 darbe girişiminde istihbarat unsurları öne çıkıyor gibi görünse de aslında bu unsurlar tüm göstergelerin bütünü içinde bir etki ortaya koymaktadır. Liberya’da 1980-1985 arasındaki dönem ABD’nin nüfuz kapasitesini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu düzeydeki bir dış nüfuzla askeri darbe gibi olağanüstü gelişmelerin yönünü tayin etme gücünü elinde bulundurduğu bahsi geçen darbe örnekleri vasıtasıyla anlaşılmaktadır.

3.6. TOGO: 1986 Askeri Darbe Girişimi

Darbe girişimlerinin dış müdahale yoluyla engellenmesine dair bu ikinci örneğin incelenmesinden önce neden bir kez daha Togo’nun ele alındığına yönelik bir açıklamanın gerektiği akla gelebilir. Esasen bu çalışmanın metodolojisi, bu bölümde Fransa’nın engelleme iradesi ortaya koyduğu ve başarılı olduğu bir örneğin incelenmesini mecburi kılmaktadır. Bu yönde pek çok örnek de mevcuttur. Örneğin, 1962 yılında Senegal’de, 2015’te Burkina Faso’da ve 2002’de Fildişi Sahili’nde Fransa’nın darbelerin engellenmesine yönelik müdahaleleri başarılı olmuştur. Fakat bu tez çalışmasının ele aldığı ülke-olay örneklerinin seçimi ve sıralaması raslantısal değildir. Yapılan dönemlendirme ile kuruluş, statüko ve değişim evrelerinin bir küresel ve bölgesel bağlam sunduğu ortaya konmuştur. Bu dönemler ve dönemler arası geçişlerdeki koşulların darbeler ve dış müdahaleler üzerindeki etkisi dikkate değerdir. Togo’da 1986 ve 1991 yıllarında siyasetin dönüşümü, iktidarın darbe yoluyla el değiştirilmesine yönelik askeri müdahaleler Soğuk Savaş’ın nihayete erme sürecinden bağımsız düşünülemez niteliktedir. Soğuk Savaş’ın yoğunluğu azalttığı ve sonlandırıldığı dönem, Batı Afrika için otoriter yönetimlere desteğin azaldığı ve bu rejimlerin çoğunlukla ulusal uzlaşma veya askeri darbeye yıkıldığı bir değişim çağına denk gelmektedir. Değişim evresinde 1986 ve 1991 darbe girişimlerinin önemi, söz konusu otoriter rejimler yıkılırken Fransa’nın bu darbeleri etkileyerek Togo’daki otoriter yönetimin yıkılışına izin vermemesinden doğmaktadır. Üstelik “La Baule” müzakereleri ile demokratikleşmeyi bizzat Fransa teşvik etmiş, otoriter düzeni sürdürenlere dış yardımın kesilmesi gibi yaptırımların uygulanacağını ilan etmiştir. Buna rağmen Togo’da ulusal uzlaşma müzakerelerinin başarısızlığa

uğraması ve demokratikleşme imkanının ortadan kalkması Fransa'yı harekete geçirmemiş, mevcut yönetimin devamı için ilk darbe engellenmiş, ikincisine müsaade edilmiştir.

Fransa'nın, Batı Afrika'daki askeri darbe girişimlerinde aldığı rollerin belirgin bir niteliğe sahip olmasının temel hukuki gerekçesi savunma teknik iş birliği antlaşmalarının yürürlükte kalmasıydı. Fransa'ya "gerektiğinde" müdahale imkânı veren bu antlaşmalar askeri operasyonların sürekliliğini ve Fransa'nın Afrika'da askeri olarak kalıcılığını temin etmiştir. Togo ile Cumhurbaşkanı General Gnassingbé Eyadéma döneminde imzalanan antlaşma, bu ülkenin iç karışıklık yaşadığı 1986-1991 arası beş yıllık dönemde yeniden pratik geçerlilik kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu dönem, dünyada olduğu kadar Eyadéma'nın uzun iktidarı için de bir geçiş süreci anlamına geliyordu. 1967 sonrasında Fransa devletinin talepleri ile uyumlu bir siyaset izleyen Eyadéma'nın böyle bir dönemde iktidardan el çektirilmesinin Fransa'nın çıkarları açısından bir soruna dönüşebilme riski taşımaktaydı. Fransa'nın, Togo'nun beş yıl arayla yaşadığı iki darbe girişimindeki rolü, bu örneklerin dış müdahaleyle engellenen darbeler arasında değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

3.6.1. Eyadéma Döneminde Togo'da Siyaset ve Ordu

General Eyadema, 1963 askeri darbesi ile Sylvanus Olympio'nun ve 1967'deki bir başka darbe yoluyla Nicolas Grunitzkiy'in görevden uzaklaştırılması sonucu iktidarını tekelleştirmiştir. Afrika'nın en uzun süre devlet başkanlığı yapan liderlerinden biri olan Gnassingbé Eyadema iç siyasette otoriter bir rejim kurmuştur. 1980'lere gelindiğinde Eyadéma'nın tartışmasız ve tek siyasi otorite haline gelmesinde pek çok etken söz konusu olmuştur. Bu etkenlerden ilki, Togo'nun eski sömürgeci iktidarı ve sömürge sonrası hamisi Fransa'nın Eyadéma rejimine verdiği destektir.⁷⁹⁰ Sylvanus Olympio'nun bizzat Eyadéma tarafından öldürüldüğünün hemen herkesçe bilinmesi ve ülkedeki rejimin baskıcı bir otoriteryanizme kaymasına karşın Fransa, Eyadema hükümetlerinin en önemli destekçisi konumunda kalmıştır. Togo'ya giren dış yardımların ve yabancı yatırımların kaynağı olarak Fransa'nın

⁷⁹⁰ KEESE Alexander, **Building a New Image of Africa. "Dissident States" and the Emergence of French Neo-Colonialism in the Aftermath of Decolonization (Bâtir une nouvelle image de l'Afrique: les "États dissidents" et l'émergence du néocolonialisme français au lendemain de la décolonisation)**, Cahiers d'Études Africaines, EHESS, Vol. 48, C. 191, Paris, 2008, ss. 523-529.

desteği kuşkusuz Togo halkı için de etkili bir meşruiyet aracıdır. Ekonomik sorunlar ve dış tehditler karşısında Fransa gibi bir dış aktörün arkasında durduğu rejim, iktidarını pekiştirmiştir. Eyadéma rejiminin iktidarını pekiştiren ikinci etken ise Gana'dan yönelen dış tehdide karşı duruşudur. Nkrumah dönemi ve sonrasında Gana ile yaşanan sınır problemleri ve tacizler, Olympio zamanında ordunun zayıflığı nedeniyle büyük krizlere yol açmaktaydı.⁷⁹¹ Ülkedeki asker sayısını 300'den 10.000'e çıkaran Eyadéma ulusal orduyu güçlü ve daha modern bir hale getirerek bahsi geçen tehditlere karşı koyabileceğini ispatlamıştır. Ordu gücüne ek olarak Fransa ile yapılan askeri teknik iş birliği antlaşmaları sayesinde aldığı teminatlar ve Togo'da konuşlanan Fransız birlikleri de ulusal savunma açısından etkili olmuşlardır. Fransa'nın, yapılan antlaşmalara dayanarak ülkedeki krizlere veya işgallere müdahale etme yetkisi istisnai ve caydırıcı bir faktör olarak algılanmaktaydı.

Eyadéma'nın kişiselleşmiş iktidarını otokratik bir rejime götüren üçüncü etken ise, ordudaki görevlendirmeler ile ilgilidir. Kuzeyli Kabye⁷⁹² etnik grubuna mensup olan Eyadéma ordu ve sivil bürokrasinin yönetimlerini zaman içinde tümüyle kendi klanına teslim etmiştir. Hatta öyle ki ordunun üst düzey subaylarının önemli bir bölümü Eyadéma'nın doğum yeri olan Pya adlı köyden seçilmişlerdir. 1967 askeri darbesinden sonraki ilk ciddi direniş güneyli bir subay ve Eyadéma'nın en önemli rakibi olan Yüzbaşı Emmanuel Bodjollé ve taraftarlarından gelmiş ve şiddetli biçimde bastırılmıştır. Bodjollé, 1963 askeri darbesinin başlıca figürlerinden biri olmasının yanı sıra darbe sonrasında geçici süreyle devlet başkanlığı da yapmış bir isimdir. 1970 yılına gelindiğinde Bodjollé taraftarları bir kez daha isyan girişiminde bulunmuş ve yine başarısız olmuşlardır. Siyasal katılımı olduğu gibi bürokraside de güneyli etnik grupları kilit makamlardan uzak tutmayı ilke edinen Eyadéma, askeri isyanların tekrarlanacağı endişesiyle ordu atamalarında askerlerin Kabye kökenli olmalarıyla yetinmemiştir. Yıllar içinde sadece Pya köyünden olan askerler kuvvet komutanı olarak görevlendirilmişler, hükümete ve lidere sadakat bu şekilde sağlanmaya çalışılmıştır. Güneyli etnik gruplar arasında yer alan Ewe kökenli subaylar ise sürgüne gönderilmiş, orduyla ilişkileri kesilmiş veya çeşitli suikastlarla öldürülmüşlerdir.⁷⁹³ Ordunun Ewelerden tümüyle arındırılması 1977 başarısız askeri darbe girişimi ve kalan alt rütbeli subayların da 1985'teki girişim üzerine

⁷⁹¹ KEESE, a.g.e., s. 524.

⁷⁹² Kabye ifadesi, Fransızca metinlerde Kabré olarak da geçmektedir.

⁷⁹³ MORENCY-LAFLAMME Julien, **A question of trust: military defection during regime crises in Benin and Togo**, Democratization, Taylor&Francis Online, 2008, ss.469-470.

uzaklaştırılması sonucu gerçekleşmiştir. 1980'lerin ortalarına doğru Togo ordusunun bütün elit birlikleri, 26 birlikten 10'u Pya köyüne mensup subaylar tarafından yönetilmektedir.⁷⁹⁴ Yönetimi aynı aile veya köyden gelen subayların elinde olan ordunun o dönem halk arasında "kuzenler ordusu" olarak anıldığı gözlemciler tarafından ifade edilmiştir.⁷⁹⁵ Ayrıca 1980 itibarıyla 13.000 kişilik bir kuvvete ulaşmış olan Togo ordusunun %80'i kuzeylilerden oluşmaktadır.⁷⁹⁶

Eyadéma rejiminin gücünü besleyen bir diğer etken ise, lider Eyadéma etrafında üretilen dedikodular, efsane ve mitler olmuştur. Sözlü kültürü daha baskın olan Togo toplumunda haberlerin hızlı biçimde yayılmasını sağlayan ve "kaldırım radyosu" adı verilen söylenti ağı, Eyadéma'ya ilahi bir paye vererek halkın güvenini kazanma amacıyla bir çeşit propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Gerçek olayların mistifiye edilmesiyle oluşturulan efsaneler Eyadéma'nın otoritesine daha da sarsılmaz bir hüviyet kazandırmıştır. Geleneksel dinlerden gelen fetişizm ve kişi kültünün, Afrikalı toplumların "habitus"unda yer almayı sürdüren olgular olduğu ilgili çalışmalarda sıkça yer almaktadır. Kültürel olarak bu türden faaliyetlerin etkisine açık olan Togo toplumunda Eyadéma'nın başında geçen iki olay tabu seviyesinde önemli hale getirilmiştir. İlki, Gnassingbe Eyadéma'ya yönelik bir suikast girişiminden tesadüf eseri sağ kurtulmasıdır. Başkanlık Sarayı'nda görevli ve cumhurbaşkanının hemşerisi olan bir rejim muhafızının silahlı suikast girişimi, ateşlenen merminin Eyadéma'nın cebinde olduğu söylenen bir kitaba isabet etmesiyle başarısızlığa uğramıştır. Bu kitabın İncil olduğu ve Eyadéma'nın Tanrı tarafından korunduğu halk arasında yayılan hikâyeye sonradan eklenmiştir. İkinci olay ise Eyadéma ile bir yaverinin sağ kaldığı ve 12 kişinin hayatını kaybettiği bir uçak kazasıdır. 24 Ocak 1974 tarihinde Togo'nun kuzeyine yaptığı seyahat sırasında düşen uçaktan kurtulan Eyadéma adeta yarı-tanrı bir kişilik olarak kabul edilmeye başlamıştır. Sarakawa şehrine olayla ilgili bir anıt diktiren hükümet 1973'teki suikast girişiminde olduğu gibi Sarakawa kazasının gerçekleştiği 24 Ocak'ı ulusal bayram ilan etmiştir. Dolayısıyla Eyadéma ordu gücünün yanında "Tanrı'nın himayesinde" manevi bir güç de elde etmiştir. Birlikte çalıştığı cumhurbaşkanını

⁷⁹⁴ TOULABOR Comi, *Le Togo Sous Eyadéma*, Editions Harmattan, Paris, 2005, s. 4.

⁷⁹⁵ ELLIS Stephen, *Rumour and Power in Togo*, Journal of the International African Institute, 63:4, 1993, ss. 462-476.

⁷⁹⁶ TOULABOR, 2005, s. 3.

katletmekle anılan Eyadéma'nın imajı olumlu yönde değiştirilmiş ve "ebedi şef"e dönüşümü mistik güçlere sahip bir siyasi lider anlatısıyla temin edilmiştir.⁷⁹⁷

Ordu gücünün kontrol edilmesi, Eyadéma'nın kişiselleştirilmiş iktidarı ve etnik ayrımcı siyasetinin merkezinde yer alıyordu. Yönetimini ailesi ve yakın çevresine bıraktığı ordu ve emniyet kurumlarından dışlanan subaylar ve diğer alt rütbeli askerler genellikle öldürülüyor veya sürgüne gönderiliyorlardı. Kaçabilen muhalif güvenlik personeli Gana gibi sınır tartışmalarının yaşandığı ülkelere iltica ediyordu. Sivil ve askeri iktidarın dar bir çevre içinde kaldığı bu siyasal rejime yönelik devirme girişimleri, yoğun ve şiddetli iç denetim nedeniyle sınır dışından ve bahsi geçen mülteciler eliyle gerçekleşmiştir. Ordunun yönetimi ile ilgili bir detay da bölgede yer alan otoriter rejimlerle benzer şekilde Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerinin Cumhurbaşkanı Eyadema tarafından yürütülmesidir.⁷⁹⁸ Güven sorunu nedeniyle bu makamlara başka herhangi bir kişi atanmamış, eski bir genelkurmay başkanı olan General Eyadéma orduyu bizzat denetim altında tutmak istemiştir.

Ordu ve Eyadéma arasındaki güçlü bağ, halk kesimi ve sivil elitlerin askerlerden uzak durmasına neden olmuştur. Militer bir otokrasi halindeki Togo'da Eyadéma'ya muhalif olmak, ordunun ve devletin karşısında durmak anlamına gelmektedir. 1990'ların başında demokratikleşme adımlarına mecbur bırakılan Togo'da Eyadéma'nın izniyle toplanan Ulusal Konferans ve sonrasında ordunun darbe girişimi bu konuda epeyce önemli bir örnektir. Ordu mensupları Eyadéma diktatörlüğünde kendi kurumsal ve bireysel çıkarlarını rahatça korumakta ve demokrasiye geçiş halinde tüm imkanlardan feragat edeceklerine inanmaktadır. Eyadéma öncesindeki tek farklı rejim biçimi olarak görülen Olympio'nun ordu hakkındaki kanaatleri ile Eyadéma rejiminin tutumu taban tabana zıt kutup olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla sivilleşmenin ordu kurumuna ve askerlerin çıkarlarına zarar vereceği endişesi subayları harekete geçirmiştir. Eyadéma-ordu arasında karşılıklı çıkarlara dayalı bağımlılık ilişkisi kurulmuş, buna karşılık siyasi kurumsallaşma geri plana itilmiştir.

⁷⁹⁷ PIOT Charles, **Nostalgia For The Future: West Africa After The Cold War**, The University of Chicago Press, Chicago&London, 2010, ss. 25-27.

⁷⁹⁸ CIA Library, CIA, **Reference Aid: Chiefs of State and Cabinet Members of Foreign Governments**, July 1974, s. 71, www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84-00780R006100130016-6.pdf, 7.2.2019.

3.6.2. Eyadéma Rejiminin Fransa ile İlişkileri ve Fransız Nüfuzu

1963'te Sylvanus Olympio'nun öldürüldüğü kanlı askeri darbedeki etkin rolü tartışma konusu olan Fransa, Eyadéma'nın uzun süreli iktidarı boyunca en büyük müttefiki olarak kalmıştır. Fransa bu dönemde Togo ordusuna eğitim ve danışmanlık hizmeti vermeye devam etmiştir. Togolu subayların eğitildiği Togo Silahlı Kuvvetleri Subay Eğitim Okulu 1970'lerden günümüze değin Fransız subaylar tarafından işletilmekte ve diğer bölge ülkelerinden gelen subay adaylarına da eğitim vermektedir.⁷⁹⁹ Askeri eğitmen ve danışman olarak Togo'da görev yapan paralı askerler ise ulusal ordunun işleyişine etki etmişlerdir. Bu paralı askerler arasında yer alan ve Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'a da danışmanlık yapmış olan iki asker, Robert Montoya ve Jeannou Lacaze, SAS International (Security Advisory and Service) adında bir özel güvenlik şirketi kurmuşlardır. Bu şirketin Togo şubesi olan SAS-Togo'nun istihdam ettiği 400 civarındaki güvenlik personeli yalnızca askeri eğitim-danışmanlık faaliyetleriyle değil, silah ticareti ve askeri teknoloji tedariki ile de meşgul olmuşlardır. SAS-Togo, 1990'larda daha etkin hale gelecek ve 1996'da muhalif siyasetçilerin telefonlarının dinlenmesinden bazı suikastlara kadar bir dizi yasal-yasa dışı faaliyete imza atacaktır.⁸⁰⁰ Togo'da resmi olarak askeri üs bulundurmayan Fransa, tüm bu askeri kadro ve faaliyetleri dışında, hızlı müdahale için başkent Lomé'ye askeri bir birlik yerleştirmiştir.

Kendisi de Fransız ordusunda astsubay olarak Çinhindi, Cezayir ve Nijer'de görev yapmış olan Eyadéma, Fransa ile iş birliğine büyük önem vermiştir. Yalnızca 1979-1988 yılları arasında Fransa'nın Togo'ya yönelik resmi dış yardım miktarı 300 milyon doların üzerindedir.⁸⁰¹ Fakat bu yardımın büyük kısmı siyaset ve bürokrasiyi domine eden azınlık grubun elinde kalmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın Cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Dairesi'nin başına atadığı oğlu Jean Cristophe Mitterrand 1970'lerin sonlarında AFP muhabiri olarak çalıştığı Togo'da

⁷⁹⁹ IFRI, **Coopérer avec les armées africaines**, Aline Leboeuf, IFRI, 2017, (Çevrimiçi), https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/cooperer_armees_africaines_leboeuf.pdf.pdf, 19.10.2018.

⁸⁰⁰ TOULABOR, Comi, **Les forces armées togolaises et le dispositif sécuritaire de contrôle**, UFCTogo, 28 décembre 2005, (Çevrimiçi), <http://www.ufctogo.com/Les-forces-armees-togolaises-et-le-1082.html>, 3.6.2019.

⁸⁰¹ OLANIYAN R. Omotayo, **Foreign Aid, Self-Reliance and Economic Development in West Africa**, Greenwood Publishing Group, Westport, 1996, s. 63.

kişisel bir sosyal irtibat ağına sahiptir.⁸⁰² Özel ilişkileri sayesinde Togo üzerinden kaçak silah ticareti yaptığı ithamlarına maruz kalan oğul Mitterrand subay ve sivil bürokratlar arasında güçlü bir nüfuz elde etmiştir.⁸⁰³ Fransa'nın Togo'ya ihracatı Olympio sonrasındaki yirmi yıl içinde yaklaşık üç katına çıkmıştır (3,1 milyar Frank CFA'dan 9 milyar Frank CFA'ya).⁸⁰⁴

Askeri, siyasi ve ekonomik olarak Togo üzerinde son derece etkili olan Paris Hükümeti, Eyadéma'nın iç siyasetteki etnik ayrımcılığa dayalı otoriter tutumunu 1990'lara kadar resmi olarak eleştirmemiştir. Hatta bu tavrıyla Fransa iç siyasetinde eleştiri konusu olmuştur.⁸⁰⁵ Gnassingbe Eyadéma uzun iktidar dönemine rağmen, Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Félix Houphouët-Boigny ve Gabon Cumhurbaşkanı Omar Bongo ile birlikte Fransa devletinin uluslararası siyasette en uyumlu biçimde çalıştığı üç liderden biri olarak kalmıştır. Bununla birlikte 1990 yılında Mitterrand'ın "La Baule" olarak bilinen ve Afrika devletlerinin demokrasiye geçişini teşvik eden, hatta buna mecbur eden konuşması Togo siyasetinde sancılı bir değişim sürecine kapı aralamıştır. Togo muhalefetine siyasi özgürlük arayışı için talep ettiği Togo Ulusal Konferansı'na, La Baule sayesinde Eyadéma tarafından izin verilmiş ve neticesinde muhalefetin oluşturduğu sivil hükümet denemesi Togo ordusunun mukavemetine maruz kalmıştır.

Eyadéma'nın 1963 itibarıyla hakimiyet kurduğu Togo siyaseti hemen hemen Fransa'nın gölgesi altında kalmıştır. Anılan bilgiler ışığında kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Fransa'nın açtığı askeri okulda, Fransız eğitmen ve danışmanların yetiştirdiği Togolu subayların rütbe ve atamalarında da aynı Fransız unsurlar söz sahibi olmuştur. Bu düzeydeki bir askeri sosyalleşme ordunun kurumsal kimliği ve dış politika eğilimlerinde Fransız etkisinin sürekliliğini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Fransa ile imzalanan savunma ve askeri teknik işbirliği antlaşmaları Fransa'ya iç krizlerde müdahalede bulunma hakkı tanımaktadır. Diplomatik temsili ile Togo'daki en önemli dış misyonların başında gelen Fransa, Togo'nun açık biçimde müttefiki olmuştur. İttifak bağlamında

⁸⁰² BAYART Jean François, **Kouchner le Togolais**, Esprit, 151-6, Editions Esprit, Paris, 1989, s. 131.

⁸⁰³ Bkz. GLASER A., SMITH S., **Ces Messieurs Afrique: Le Paris-Village du continent noir**, Calmann-Lévy, Paris, 1992, 235 s.

⁸⁰⁴ Banque Centrale des Etats de l'Afrique de l'Ouest, BCEAO Data and Statistics, (Çevrimiçi), <https://edenpub.bceao.int/rapport.php>, 15.10.2018.

⁸⁰⁵ BAYART, **1989**, s. 133.

bölgesel askeri müdahaleler, tatbikatlar ve operasyonlar müşterek biçimde icra edilmekteydi.

Ekonomik ilişkilerde Fransa'nın en çok önem verdiği konuların başında gelen Frank CFA bölgesinde, önceki Togo örneğinde açıklandığı gibi Togo da yer almaktadır. Geleneksel işbirliği partneri Fransa'nın Togo'ya yardımları da hatırı sayılır miktarlardadır. 1988'e kadarki 10 yıllık dönemde Fransa'nın yardımları 300 milyon doları aşmıştır. Yardımlar dışında kredi ve hibeler de temin edilmiştir. Dış ticarete ise başta ABD olmak üzere pek çok aktör ile rekabet eden Fransa ithalat-ihracat payı itibarıyla ilk sırayı yitirmemiştir.⁸⁰⁶

Askeri materyal alanında da Fransa'nın Togo üzerindeki monopolü devam etmiştir. 1970-1995 yılları arasındaki 25 yıl içinde Togo'nun silah ve askeri araç tedarikinde Fransa'nın payı %90'dır.⁸⁰⁷ Togo'da askeri üs bulundurmayan Fransa, hızlı müdahale için büyükelçilik denetiminde kalacak askeri bir birlik görevlendirmiştir. Kurumsal paralı askerlik grubu SAS Togo'nun kamu hizmeti çerçevesindeki faaliyetleri ve geniş yetkileriyle sahadaki varlığı önemli bir başka göstergedir. SAS, Fransa menşeli paralı askerlik faaliyetinin de ötesinde, Togo adına istihbarat gibi ulusal görevleri de üstlenmiştir. Bu durum uluslararası özel güvenlik sektörünün, Togo'daki kamu güvenliği üzerinde etkin nüfuzu anlamına gelmektedir. Kişisel ve kurumsal ağlar SAS'ın kurumsal faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Fransa cumhurbaşkanlığı Afrika Özel Dairesi adına görev yapan özel temsilciler arasında Foccart'dan sonra en göze çarpan kişi olarak Jean Christophe Mitterrand'ın, babasının da desteğiyle Togolu bürokrat ve subaylarla yakın ilişkiler kurduğu iddia edilmektedir. J. C. Mitterrand'ın Togo'daki kişisel ağları vasıtasıyla illegal silah ticareti yaptığına dair uzun süre haberler yapılmış, bu haberler Fransa kamuoyu tarafından tartışılmıştır. Diğer yandan Fransız ortaklı gazetelerin bağımsızlıktan beri yayın yaptığı ülkede 1991 itibarıyla de TV5 Monde yayına başlamıştır. Dolayısıyla Fransa'nın sadece kişisel-kurumsal irtibatları ile değil, medya yoluyla da etki etme imkanına sahiptir. Sylvanus Olympio'nun öldürülüşüyle

⁸⁰⁶ OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/tgo/show/all/1986/, 23.7.2019; OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/tgo/show/all/1985/, 23.7.2019.

⁸⁰⁷ SIPRI, **Arms Transfer Database**, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 17.7.2019.

yaşanan değişim Togo'da uzun süreli⁸⁰⁸ ve otoriter bir iktidar doğurmakla kalmamış, Fransa ile hegemonik bir ilişki kurarak sürekli hale getirmiştir. Fransız nüfuzu güçlü bir etki kapasitesi elde etmiş ve Gabon'dakine benzer şekilde on yıllarca muhafaza edebilmiştir.

Tablo 3.6. Togo ve Fransa Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi (1986-1991 Dönemi)

Askeri Sosyalleşme	Yüksek Düzey	Ekonomik İşbirliği	Yüksek Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Fransa'nın Togo'da açtığı askeri okul, Togolu subayları eğitmeye Eyadéma döneminde de devam etmiştir. Ayrıca Fransa ordusunun iki eski mensubu olan Robert Montoya ve Jeannou Lacaze, Togo ordusunun terfi, görevlendirme ve kurum organizasyonunda yetkili askeri danışmanlar olarak görev yapmaktadır.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Togo, Franc CFA antlaşması ile Frank bölgesinde yer almıştır.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	1960'larda imzalanan savunma ve askeri teknik işbirliği antlaşmaları yürürlükte kalmış, bunlara Eyadéma'nın uzun iktidarında başka antlaşmalar da eklenmiştir.	Dış yardım, kredi ve hibe:	1979-1988 yılları arasında Fransa'nın Togo'ya yaptığı dış yardımlar 300 milyon doları aşmıştır. Bunun dışında yerel yönetimler ve finans kuruluşlarının hibe ve kredilerle Togo'ya ulaştırılmıştır.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Aradaki antlaşmalar gereği Fransa, Togo'da sivil ve askeri diplomatik kurumlar bulundurmaktadır. Büyükelçilikler arabuluculuk gibi vazifeler üstlenmekte ve kurumlar üzerinde etkili olmaktadır.	Dış ticaret:	Olympio'nun öldürüldüğü askeri darbeden (1963) itibaren Fransa Togo dış ticareti 3 milyardan 9 milyara yükseltmiştir. Franc CFA'ya yükselmiştir.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	Togo, Shaba 1 operasyonu gibi müdahalelerde Fransa'nın yanında yer almış, Fransa ile ikili veya ECOWAS'ın katılımıyla çok taraflı operasyon ve tatbikatlar gerçekleştirilmiştir. Togo'nun temel askeri müttefiki bu dönemde Fransa olmuştur.		

⁸⁰⁸ Gnassingbé Eyadéma'dan sonra oğlu Faure Gnassingbé yönetimi ele geçirmiş bulunmakta (2005) ve halen ülkeyi yönetmektedir. Patrimonial bir rejimle yaklaşık 60 yıllık bir iktidar söz konusudur.

Askeri Materyal	Yüksek Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Yüksek Düzey
Silah ticareti:	1970-1995 yılları arasında Togo'nun en büyük silah tedarikçisi Fransa olmuştur. Togo silah alımlarındaki payı %90 olmuştur.	İstihbarat faaliyetleri:	Ulusal istihbarat faaliyetlerini Fransız SAS Togo şirketi yürütmektedir.
Askeri üs veya birlik:	Fransa'nın Togo'da askeri üssü bulunmamakla birlikte hızlı müdahale için bulundurduğu bir askeri birlik mevcuttur.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	İlgili zaman aralığında görev yapan Fransa Cumhurbaşkanı'nın François Mitterrand'ın oğlu ve Afrika danışmanı Jean Christophe Mitterrand'ın Togolu subaylar ve bürokratlarla kişisel ilişkilerinin çok sıkı olduğu dönemi anlatan kaynaklara konu olmuştur. JCM'nin Togo'da illegal silah ticareti yaptığı da sıklıkla ifade edilmektedir.
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	SAS International adı verilen şirketin Togo'da SAS-Togo adlı bir uzantısı bulunmaktadır. 400 kadar askeri personel bu organizasyonda yasal ve yasa dışı eylemler gerçekleştirmiştir.	Medyanın rolü:	Fransız ortaklı gazetelerin bağımsızlıktan beri yayın yaptığı ülkede 1991 itibarıyla de TV5 Monde yayına başlamıştır.

Fransa'nın Togo üzerindeki nüfuzu 1963 askeri darbesinden sonra artarak sürmüştür. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergelerinin neredeyse tümünün sağlandığı bu dış nüfuz darbeleri destekleme veya engellemedeki başarı ile kendisini göstermektedir. Fakat Fransa'nın elinde tuttuğu nüfuz gücünü ortaklığı sürdürdüğü Eyadéma'nın otoriter iktidarını desteklemek için kullandığı ve Togo'da 1963'ten günümüze ulaşan patrimonial bir rejime neden olduğu görülmektedir. Fransa'nın Togo devleti ve kurumları üzerindeki iktidarı, müdahaleleri açık biçimde gerçekleştirmesine de yol açmaktadır. Siyasi, askeri ve ekonomik araçlar kadar hukuki zemin de bu açık müdahaleleri kolaylaştırmaktadır. Fransa ve Togo arasındaki kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi, Fransa'nın Togo iç siyasi krizlerinin doğal aktörü sayılabileceği bir konuma ulaştıracak biçimde yüksektir.

3.6.3. 1986 Askeri Darbe Girişimi ve Fransız Paraşütçü Birliğinin Müdahalesi

1986 askeri darbe girişiminin ülke dışından harekete geçmesi, Eyadéma'nın kurduğu yoğun güvenlik sisteminin sonucu olan bir gelişmedir. İç muhalefetin otoriter rejim içinde paralize olması, muhalif asker ve siyasetçilerin sınır sorunu yaşanan komşu ülke Gana'da birikmelerini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla darbe girişiminin gelişimini Togo-Gana münakaşalarını açıklayarak başlamak yerinde bir tutum olacaktır. Togo'nun ilk devlet başkanı Sylvanus Olympio'nun ait olduğu Ewe etnik grubu, sömürgecilik döneminde İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılmış bir coğrafyada yaşamaktaydılar. Gana ve Togo'nun bağımsızlık kazandıkları dönemde gerilime neden olan ve Togoland adı verilen bu bölgenin büyük kısmı Gana tarafında kalmıştır.⁸⁰⁹ Togo'da 1963 ve 1967 askeri darbeleri neticesinde başta Olympio ailesi olmak üzere tüm Ewe kökenli siyasetçiler siyasi süreçlerden dışlanırken, Gana-Togo karşıtlığı daha da tırmanmıştır. Siyasetten dışlanan unsurlar ülkeden kaçarak Gana'daki "akraba"larına sığınmışlar, sınır tartışmaları bağlamında elini güçlendirmek isteyen Gana devletinin desteğini almışlardır.⁸¹⁰ 1963 darbesinde hayatını kaybeden Sylvanus Olympio'nun iki oğlu Gilchrist Sylvanus Olympio ve Boniface Olympio da Gana'ya iltica eden Ewe'ler arasındalardı. Gana'da milyoner iş adamları olarak hayatlarını sürdüren iki kardeş Togo'daki siyasi gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Paris merkezli Togo Demokrasi Hareketi'nin başkanlığını yürüten Gilchrist Olympio, kendisini Togo'nun gölge cumhurbaşkanı olarak tanıtıyor ve ordudan atılan subayları Gana'ya toplayarak istihdam ediyordu. Bir dönem Gana Cumhurbaşkanı Jerry Rawlings'in resmi ekonomi danışmanlığını da üstlenen Gilchrist Olympio, Togo'da iktidar hedefleyen faaliyetleri için Gana devletinden istihbarat, silah, lojistik ve güvenli sığınak cinsinden destek alıyordu. Olympio'nun ordudan atılan subaylar ve paralı askerlerden kurduğu askeri birlik eğitim ve tatbikatlar gerçekleştirmekteydi.⁸¹¹ Rejimi devirme planları yaparken ABD, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkelerin diplomatlarıyla görüşen Olympio beklediği desteği Gana, Burkina Faso ve Libya'dan bulabilmiştir. Oluşturduğu 70 kişilik silahlı kuvvetin için bir

⁸⁰⁹ DECALO Samuel, *Historical Dictionary of Togo*, Scarecrow Press, 1976, s. 317-8.

⁸¹⁰ BROWN David, *Borderline Politics in Ghana: The National Liberation Movement of Western Togoland*, The Journal of Modern African Studies, Cambridge University Press, 1980, ss. 575-609.

⁸¹¹ CIA Library, 1986, *Africa Review*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP87T00289R000301470001-4.pdf>, 4.1.2018.

Malili, iki Ganalı, bir Burkinalı ve bölge ülkelerinden birkaç paralı asker de bulunmaktadır.

23 Eylül 1986 akşamı Gana sınırından 30 ila 40 zırhlı araçla ülkeye giriş yapan silahlı grup, Gana'ya oldukça yakın olan başkent Lomé'ye yönelmiştir. Kısa süre içinde Lomé merkezini kuşatan darbeciler radyo istasyonları ve iktidar partisi Rassemblement du peuple togolais'in (Togo Halk Birliği-RPT) teşkilat merkezlerine saldırılar düzenlemiştir. Eyadéma'nın bizzat yönettiği Togo ordusu ve polis gücü darbe girişimine karşı direniş gösterirken 6'sı sivil 19 kişi hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden siviller arasında Batı Almanya vatandaşı bir iş adamının bulunması dünyada ses getirmiştir.⁸¹² Çatışmanın sürmesi ve darbe girişiminin bastırılmaması üzerine Eyadéma iki önemli adım atmıştır. İlki, Togo Dışişleri üzerinden Batılı diplomatların bilgilendirilmesi ve "bu darbenin Batı yanlısı Eyadéma hükümetinin yıkılmasına dair bir girişim" olduğunun beyan edilmesidir. İkincisi ise, 10 Temmuz 1963 ve 23 Mart 1976 tarihlerinde Fransa ile imzalanan savunma ve askeri teknik iş birliği antlaşmalarına dayanarak Fransa'nın askeri müdahalesini talep etmesiydi.⁸¹³ Fransa ise bu çağrıya cevap vererek 25 Eylül günü 200 paraşütçüden oluşan müdahale birliğini Lomé'ye göndermiştir.⁸¹⁴ Bununla birlikte Fransa'nın müdahalesi gerçekleşmeden darbe girişimi akamete uğratılmıştır. Çatışmalar sürerken Fransız askerlerinin Togo'ya kaydırılmasının darbeciler üzerindeki olumsuz psikolojik etkisinin darbeyi sonlandırdığı o dönem genel bir kanaate dönüşmüştür.⁸¹⁵ CIA'in basın raporunda yer alan bir metinde ise, darbeyi nihayete erdiren diğer faktörün darbeci silahlı grup içindeki ayrışma olduğu ifade edilmektedir.⁸¹⁶ Buna göre darbeciler içindeki birinci grup önce Eyadéma'nın öldürülmesi gerektiğini savunmuş, diğer grup ise şehir merkezindeki hükümet binalarının ele geçirilmesini öncelmiştir. Askeri darbenin siyasi hedefi ve harekât planı üzerindeki bu anlaşmazlık Fransa ordusunun müdahalesi ile birleşince girişimin başarısızlığa uğraması kaçınılmaz

⁸¹² Los Angeles Times, **Togo Officials Report Crushing Well-Armed Coup Attempt**, 13 Die, 25.9.1986, (Çevrimiçi),

<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-09-25-mn-10081-story.html>, 29.5.2019.

⁸¹³ ÖSTERDAHL Inger, **La France dans l'Afrique de l'après-guerre froide: Interventions et justifications**, Document de recherche 2, Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala, 1997, ss. 30-41.

⁸¹⁴ L'Année politique, 1986, **L'année politique, économique, diplomatique et sociale**, Presse universitaire de France, Paris, ss. 284-290.

⁸¹⁵ The New York Times, **France Sending Forces to Togo in Wake of Attack**, 26.9.1986, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1986/09/26/world/france-sending-forces-to-togo-in-wake-of-attack.html>, 27.5.2019.

⁸¹⁶ CIA, **Africa Review**, ss. 1-6.

olmuştur. Fransız paraşütçüler herhangi bir silahlı çatışmaya girmeden 6 Ekim'de ülkeyi terk etmişlerdir.⁸¹⁷ Askeri darbe girişimi sırasında darbeci kadrodan 33 asker yakalanmış, 15 asker ise öldürülerek ele geçirilmiştir. İçişleri Bakanı Kpotivi Lacle'nin açıklamasına göre ele geçirilen askerler arasında Burkinalı ve Ganalı paramiliter güçler bulunmaktaydı. Ayrıca askerlerin Gana'da eğitim aldığını ve Rawlings hükümetinden destek gördüğünü dile getirmiştir. Yakalanan darbeciler arasında Rawlings'in koruma ekip amiri Kojo Tsikata'nın komuta ettiği askerlerin bulunması darbeyi azmettirenin Gana olduğuna yönelik iddianın en temel argümanı olmuştur.⁸¹⁸ Burkina Faso'nun sosyalist cunta lideri Thomas Sankara ve Kaddafi Libyası'nın da 1986 darbe girişimine karıştığı iddialar arasında yer almıştır. 1986 darbe girişimi sırasında Eyadéma'nın destek talebine olumlu yanıt veren bir diğer ülke Zaire olmuştur. Zaire Cumhurbaşkanı Mobutu Sese Seko'nun talimatıyla Togo'ya 350 asker gönderilmiştir. Fransız askerleri gibi Zaire silahlı güçlerinin de çatışmaya girmesine gerek kalmadan darbe sona erdirilmiştir.⁸¹⁹

1986 askeri darbe girişiminde Fransa'nın engellemeye yönelik müdahalesi açık ve hukuki dayanakları mevcut biçimde gerçekleşmiştir.⁸²⁰ İkili savunma antlaşmalarına dayanarak imzacı ülkenin resmi talebiyle asker göndermesi darbe girişiminin seyrini değiştirmiştir. Togo'da bir miktar asker bulunduran, askeri eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile silah ticareti sayesinde büyük bir siyasi-askeri nüfuz elde eden Fransa'nın asker sevkiyatıyla caydırıcılık hedeflediği anlaşılmaktadır. Lomé'de yaşayan çok sayıdaki Fransız vatandaşının hayatının tehlikeye girmesi de önemli bir neden olarak görülmektedir.⁸²¹ Fransafrika düzeni içinde en sıkı müttefikler arasında yerini almış olan Gnassingbe Eyadéma'nın iktidardan düşürülmesi Fransa'nın çıkarları açısından bir kayıp olarak görülmekteydi. Burkina Faso, Libya ve Gana gibi Batı karşıtı rejimlerin desteklediği bir darbe girişiminin başarıya ulaşması Fransa'nın Afrika'daki askeri ve siyasi varlığını hiç şüphesiz daraltacaktı. Buna karşın Eyadéma'nın otoriter, baskıcı ve sert rejimine doğrudan şiddet içeren bir desteğin verilmesi ve kayıplar yaşanması Fransa'yı iç siyaseti kadar

⁸¹⁷ **Togo: tension**, 9.7.2012, Youtube, ina.fr, INA Histoire, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BnxxprzXlvE>, 18.12.2018.

⁸¹⁸ ADJEI Mike, **Death and Pain: Rawlings' Ghana The Inside Story**. Black Line Publishing Ltd, London, 1994, ss. 106-107.

⁸¹⁹ BANGOURA Dominique, **L'armée au Zaire dans une période de transition politique**, Défense Nationale, no. 50, avril 1994, Paris, ss. 123-134.

⁸²⁰ ÖSTERDAHL, a.g.e, ss. 32-35.

⁸²¹ ÖSTERDAHL, a.g.e., s.35-36.

uluslararası siyasette de açıklanması zor bir durumda bırakabilirdi. İktidardaki Sosyalist Parti (PS) ve Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın demokratikleşme vurgusu ile uyumlu görünmeyen Eyadéma rejimini kurtarmak⁸²² için en az maliyetli çözüm arayışı, orduyu doğrudan çatışmacı değil fakat caydırıcı bir müdahaleye sevk etmiştir.

3.6.4. 1991 Askeri Darbe Girişimi ve Fransa'nın Çelişkili Tutumu

Mitterrand'ın, Afrika'da demokratikleşme için bir milat olarak görülen La Baule⁸²³ konuşmasından sonra otoriter rejimler ulusal konferanslar düzenleyerek serbest seçimlerin önünü açmışlardır. Demokrasiye geçilmezse yardımların kesileceğini öğrenen Eyadéma da Togo'nun çok partili hayata geçişi için 1991 yılında ulusal konferansın yapılmasına razı olmuştur. 1991 başından beri devam eden gösteriler ve grevlerin neticesinde 12 Haziran'da hükümet ve sivil toplum kuruluşları, Fransa büyükelçiliğinin gözetiminde masaya oturmuşlardır.⁸²⁴ Müzakerelerde Benin'in gerçekleştirdiği esaslara uygun şekilde bir ulusal konferansın yapılması kararı alınmıştır. Konferansta alınacak kararları cumhurbaşkanının veto edemeyeceğine dair prensip kararı da bu aşamada kabul edilmiştir. Çok partili seçimlerin yapılması ve kısa vadede ulusal mutabakata dayalı yeni bir hükümetin kurulmasının gündeme geleceği Eyadéma iktidarı tarafından bilinmekteydi. 8 Temmuz'da gerçekleşen Togo Ulusal Konferansı'nın açılış konuşmasını yapan Eyadéma, bu konferansın bir "sivil darbe"ye dönüşmemesi gerektiğini ifade ederken aslında konferanstan duyduğu rahatsızlığını vurguluyordu.⁸²⁵ Togo Ulusal Konferansı, 16 Temmuz günü görüşmeler devam ederken egemenliğini ilan ederken buna öfkelenen Eyadéma, hükümet üyeleri ve ordu mensupları toplantıyı terk etmişlerdir. Konferans sonunda ise muhalif siyasetçi

⁸²² **Le Togo: un mois après le coup d'état manqué**, 16.7.2012, Youtube, ina.fr, INA Histoire, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=D4L1BwdGzz0>, 18.12.2018.

⁸²³ MITTERRAND François, 1990, **Le discours de La Baule**, le 20 juin 1990, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB461/docs/DOCUMENT%203%20-%20French.pdf>, 5.8.2018.

⁸²⁴ TOULABOR Comi M., HEILBRUNN John R., **Une si petite démocratisation pour le Togo**, revue Politique africaine, no. 4357, Paris, 1995, s. 85-100.

⁸²⁵ Jeune Afrique, **Ce jour-là : le 8 juillet 1991, les Togolais placent leurs espoirs dans une Conférence nationale**, 7.7.2016, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/338712/politique/jour-8-juillet-1991-togolais-placent-leurs-espoirs-conference-nationale/>, 16.8.2019.

Joseph Koffigoh'un başbakanlığı ilan edilirken, Eyadéma'nın yetkilerinin elinden alınması ve cumhurbaşkanının sembolik bir konuma hapsedilişi söz konusu olmuştur.⁸²⁶ Tamamı muhaliflerden oluşan yeni hükümet bir denge inşa etmekten uzak biçimde meydana getirilmiştir. Başbakan Joseph Kokou Koffigoh demokratikleşme adımlarının hızlı biçimde atılmasından yanaydı ve Fransa'nın desteğiyle oluşan konjonktür ve siyasi değişimin imkanlarından istifade etmek niyetindeydi. Demokratik geçişten en çok rahatsızlık duyan kesimlerin başında Togolu subaylar geliyordu. Ezici çoğunluğu kuzeylilerden, hatta Kabyelerden oluşan Togo ordusu koşulsuz şekilde Eyadéma'yı destekliyordu. Askerler, çıkarlarının korunmasını Eyadéma iktidarının devamı ile mümkün olacağına, aksi takdirde büyük bir tasfiye hareketinin gerçekleşeceğine inanıyorlardı.

Eyadéma ve taraftarlarının "sivil darbe" olarak tanımladığı Togo Ulusal Konferansı sonrasında protestolar düzenlenmiş, sokak gösterilerine bazı subaylar da iştirak etmiştir.⁸²⁷ 1992 yılının ortasında yapılacak seçimlere kadar yürütmenin başı olarak görev yapacak Joseph Koffigoh'un değişim hamleleri, askerlerin tahammül edemeyeceği bir düzeye eriştiğinde Togo yeni bir askeri darbe girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Koffigoh'un Frankofoni Zirvesi için Paris'te olduğu günlerde eski iktidar partisi RPT bir kongre düzenleyerek Ulusal Konferans'ın kararlarının geçersiz olduğunu açıklamıştır. 26 Kasım 1991'deki bu kongreden bir gün sonra parti mensupları, askerler ve Eyadéma yanlısı gençlerin de katılımıyla radyo, televizyon ve diğer hükümet binalarına el konmuştur. 28 Kasım'da ülkeye dönen Başbakan Koffigoh ve diğer kabine üyeleri, Togo ordusu tarafından göz altına alınmışlardır. Koffigoh'a yapılan suçlamanın "hızlı demokratik geçiş" olması dikkat çekicidir. Askerlerin, yetkileri daraltılmış cumhurbaşkanı adına hükümeti devirme girişimlerinin harekete geçirdiği Fransa Büyükelçisi Bruno Delaye, Başbakan Koffigoh ile tutulduğu cezaevinde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Koffigoh, "aradaki iş birliği antlaşması gereği Fransa'nın askeri müdahalesi"ni talep etmiştir. Daha önce Eyadéma'ya yönelik darbe ve suikast girişimlerinde müdahalede bulunmuş olan Paris Hükümeti bu talebi geri çevirmiştir. Mitterrand, red gerekçesini "antlaşmaya göre talebin sayın cumhurbaşkanından gelmesi gerekmektedir" şeklinde beyan etmiştir. Koffigoh, son çare olarak müzakereye oturduğu Togolu

⁸²⁶ TOULABOR, HEILBRUNN, a.g.e., s. 90.

⁸²⁷ La Nouvelle Marche, **Le Président Eyadéma à l'ouverture des travaux de la Conférence Nationale**, 9 juillet 1991, s. 4.

subayların “demokratik geçişi ağırdan almak” isteğini kabul edince serbest bırakılmıştır.⁸²⁸ Fransa ise, meydana gelen silahlı çatışmaların Lomé'deki vatandaşlarına zarar vereceği endişesiyle Togo'nun komşusu Benin'e 300 paraşütçü göndermiştir. 1986 askeri darbesine karşı müdahale gücü gönderen ve La Baule ile Afrikalı devletleri demokratik sürece zorlayan Fransa'nın 1991 darbesindeki tutumu bir çelişki olarak yorumlanmıştır. Küçük çaplı bir askeri üs bulundurduğu ve güvenlik bürokrasisi üzerinde oldukça güçlü nüfuz sahibi olduğu Togo'da 1986 ve 1991 askeri darbe girişimleri sırasında gösterdiği tutumlar bu girişimlerin gidişatını ve başarı durumunu doğrudan etkilemiştir. 1986 ve 1991 örnekleri, Fransa gibi Batı Afrika ülkeleri için “dış patron” olarak görülen bir devletin askeri darbe veya isyanları, müdahale etme veya nötr kalma tutumları üzerinden dış müdahale aracına dönüştürebildiğini göstermektedir. Nitekim Fransa'nın bu iki tutumu, otokrat ve militer bir rejim kurmuş olan Eyadéma'nın 2005'e kadar iktidarda kalmasını sağlamıştır. 2005'te ise Eyadéma'nın oğlu Faure Gnassingbe, Togo ordusunun gerçekleştirdiği bir başka darbe ile cumhurbaşkanı olmuştur. Fransafrika düzeninin devamı açısından önemli bir misyon yüklenmiş olan Togo, benzer durumdaki Gabon ile yarım asır boyunca aynı aile tarafından yönetilen iki ülkeden biri olmuştur.

Fransa ve Togo arasındaki kurumsal yakınlık ve sosyalleşme, 1963 yılı ve sonrasında imzalanan askeri ve ekonomik anlaşmalarla güçlü bir zemin kazanmaktadır. Togo'da son 50 yıldan fazla bir süredir devam etmekte olan patrimonial ve otoriter rejim, Fransa'nın neokolonyal himayesinde oluşmuştur. Fransız nüfuzunun kapasitesi, müdahaleleri açık bir şekilde gerçekleştirmesine olanak tanımaktadır. Askeri sosyalleşme, askeri materyal, ekonomik işbirliği ve kişisel-kurumsal ağlar göstergelerinde en etkili dış aktör olan Fransa, Togo'da örneğin istihbarat unsurlarını sahada operasyon için kullanmaya gerek görmemektedir. Bunun yerine ilk darbe girişiminde doğrudan askeri müdahale seçeneğini tercih edebilmektedir. Zira bu müdahale talebi resmi olarak Togo hükümetinden gelmekteydi. 1991 askeri darbe girişiminde ise demokrasiyi teşvik eden bizzat Fransız hükümeti olmasına rağmen benzer bir müdahaleden kaçınmaktadır. Togo'daki askeri darbelerde destek veya engellemeleri sonuç getiren müdahalelerine rağmen 1991 darbesine müsaade ederek zımnen destek olunmaktadır. Her durumda Fransa'nın nüfuz gücü Togo'da rejim ve hükümetlerin hayatta kalıp kalmamasına karar verecek kadar egemen bir portre çizmektedir.

⁸²⁸ ÖSTERDAHL, 1997, s. 30-31.

Aradaki neokolonyal bağlar nedeniyle Togo ve Fransa arasındaki sınırın silik ve belirsiz olduğu, Fransa'nın Togo'nun siyasi buhranlarında bir iç aktör olarak belirmesiyle ortaya çıkmaktadır.

3.7. MORİTANYA: 2005 Askeri Darbesi

1990'larda dünyada askeri darbelerin azaldığı bir “demokratikleşme havası” söz konusu iken, Batı Afrika bölgesi yeniden askeri darbelerin yükselişine sahne olmaktaydı. Muaviye Veled Ahmed Taya'nın 21 yıllık iktidarını sonlandıran 2005 askeri darbesi iç dinamikler kadar dış politika tercihlerinin de doğurduğu hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada engelleme amaçlı müdahalenin başarısız olduğu iki örnekten ilki olan 2005 darbesi ve ABD'nin diplomatik baskı biçiminde tezahür eden karşı tutumu ele alınacaktır. 2000'li yıllara gelindiğinde Moritanya üzerinde artan Amerikan nüfuzu, bahsi geçen artışa rağmen darbeyi durdurmaya yetmemiştir. Moritanya'ya yönelik etkisi hâlâ çok güçlü ve Fachoda sendromu çok yüksek seviyede olan Fransa'nın darbe karşısındaki tutumu darbenin gerçekleşmesinde etkin olmuştur. Zira Fransa, söz konusu dönemde Moritanya'nın ABD ve İsrail ile yakınlaşmasından ve Veled Taya'nın dış politika tercihlerinden oldukça rahatsızdır.

3.7.1. Moritanya'da Darbe Öncesi Siyaset

28 Kasım 1960 tarihinde bağımsızlığını kazanan Moritanya İslam Cumhuriyeti, Fas'ın kendi üzerinde hak iddia etmesi nedeniyle eski sömürgecisi Fransa'dan uluslararası tanınırlık için destek almıştır. Fas'la arasındaki toprak ihtilafı uzun süre devam eden Moritanya ileriki yıllarda Polisario'nun ortaya çıkışı ve Batı Sahra sorunu ile karşı karşıya kalacaktır. Kuruluş dönemlerinde başlayan sınır ve toprak anlaşmazlıklarının temel nedeni ise Moritanya'nın sosyo-etnik yapısıdır. 2020 itibarıyla 4,6 milyon olduğu tahmin edilen Moritanya nüfusu, 1980 yılında 1,5 milyon, 2005 yılında da 3 milyon civarındaydı.⁸²⁹ Batılılar tarafından “moor, moro” gibi tekil bir isimlendirmeye anılan Moritanya'nın etnik yapısı çok çeşitli bir görünüm arz etmektedir. Ülkenin 60 yıllık siyasi hayatı mevcut etnik grupların mücadelesi ile şekillenmiştir. Moritanya'daki “siyah Moritanyalılar”, çoğunluğu sınır komşularında

⁸²⁹ Worldometers, **Worldometers Data, Mauritania's Population**, (Çevrimiçi), <https://www.worldometers.info/world-population/mauritania-population/>, 30.8.2019.

yaşayan dört farklı etnik gruptan oluşmaktadırlar: Soninke (Mali), Bambara (Mali), Wolof (Senegal), Halpulaar (veya Pöller, tüm Batı Afrika'da dağınık halde yaşarlar). Moritanya'nın komşu ülkelerle yaşadığı sorunların bu dağınık halde bulunan etnik grupların varlığı nedeniyle iç siyasi krize dönüşümü, Araplar ve Arap olmayanlar arasında ulusal kimlik tartışmaları ortaya çıkarmıştır.⁸³⁰ Zira etnik olarak ikinci en kalabalık grup olan Berberî Araplar, bir başka deyişle "beyaz Morolar" veya "Beydanlar" iktidarın da sahibi konumundadırlar. Beydanlar, İslam'ın ilk asırlarında Arap Yarımadasından bölgeye gelen Arapların torunları olarak bilinmektedirler. Dolayısıyla ellerinde bulundurdıkları iktidarı tarihsel ve dini bir temel üzerine inşa etmeyi ihmal etmemişlerdir. Batı Sahra kökenliler ve Batı Afrika kökenli diğer göçmenler ise ülkenin siyasi-sosyal hayatında önemli bir yer edinememişlerdir. Beydanlara mensup bir "beyaz Moro" olan Muhtar Veled Dâde, Ouled Birri kabilesinden soylu bir ailenin çocuğu olarak eğitimini Paris'te tamamlamış bir hukukçuydu ve Moritanya'nın kurucu Cumhurbaşkanı başkanı olarak tarihe geçmiştir.⁸³¹

Communauté française'in "yönetici eliti belirleme" işlevinin neticesinde hemen hepsi Fransa'da eğitim almış yeni sivil ve askeri idareciler, Paris hükümetinin gayri resmi himayesinde yeni devleti kurmuşlardır. Muhtar Veled Dâde liderliğindeki Moritanya siyaseti çoğulcu bir formda belirmiş, fakat kısa zamanda kabilecilik ve etnik ayrımcılık etkili olmaya başlamıştır.⁸³² Nüfusun üçte birini teşkil eden Arap-Berberi topluluklar siyasetin ve kurumların tamamını domine etmişler, ekonomik ve siyasi gücün tekeline dönüşmüşlerdir. Beydan siyasi ve askeri elitinin ülkede gücü eline geçirmesi, Moritanya'nın dünyada bir Arap devleti olarak tanıtılmasına olanak tanımış, Sahraaltı Afrika ülkelerinden çok Arap ülkeleriyle yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.⁸³³ Ulusal kimliğin Araplaştırılması eğilimi sadece Muhtar Veled Dâde dönemi için değil, halefleri için de ilk gündem olarak belirmiştir. Fas ile yaşanan sınır problemine rağmen Arap dünyasına kendisini kabul ettirebilmesi, Moritanya'nın

⁸³⁰ LECHARTIER Clément, **Espace nomade du pouvoir politique en Mauritanie: Des lieux de la Bediyya de l'Est a la capitale**, Université de Rouen Département de Géographie, Yayınlanmış, Doktora Tezi, 10 Aralık 2005, Rouen, s. 29-30.

⁸³¹ Encyclopedia Britannica, "Moktar Ould Daddah", (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/biography/Moktar-Ould-Daddah>, 25.8.2019.

⁸³² OULD CHEIKH Abdel Wedoud, **Des voix dans le desert: sur les elections de l'ere pluraliste**, Revue Politique Africaine, Paris, 1994, ss. 31-39.

⁸³³ N'DIAYE Boubacar, **Mauritania, August 2005: Justice and Democracy, or Just Another Coup?**, African Affairs, 2006, s. 424.

kendi iç siyasal-etnik mücadelesinden doğan ısrarlı çabaların bir sonucu olmuştur. Araplaşma sürecini hızlandıran bir diğer gelişme ise, “Haratin” adı verilen üçüncü büyük etnik grubun ortaya çıkışı olmuştur. Köken olarak Sahraaltı Afrikalı olan “haratinler” veya “siyah Morolar”, Moritanya Araplarının zaman içinde hürriyet elde etmiş kölelerine verilen bir ortak addır.⁸³⁴ Moritanya’da yasal olan ve halen devam eden kölelik, özgürlüğünü kazanmış siyah Moritanyalıların zaman içinde sosyal bir güç oluşuyla politik bir soruna dönüşmüştür. Beydanlarla birlikte asırlarca yaşamış Haratinler, kültürel ya da psikolojik olarak Araplaşmış unsurlardır. Kölelik ve etnik ayrımcılık dışında Beydanlarla çatışma alanlarına sahip olmayan Haratinler, Araplaştırma politikasına verdikleri destek ölçüsünde siyasi bir güce dönüşmüşler, Berberi Arapların iktidarına kısmen ortak olmuşlardır.⁸³⁵ Wolof, Bambara veya Halpulaar kökenli etnik-sosyal gruplar ise, Haratinlerin yükselişi neticesinde siyasi hayattan bütünüyle dışlanmışlardır. Veled Dâde’nin, iktidarı boyunca vurguladığı Moritanyalılık kimliği, Araplık üzerine bina edilmiş ve Haratinlerin desteğiyle ulusal kimlik projesi büyük oranda başarılı olmuştur.⁸³⁶

Veled Dâde’nin dış politikası, Moritanya’nın coğrafi-etnik geçişlilik konumundan istifade talebi ile biçimlendirilmiştir. Arap Dünyası ve Kuzey Afrika/Mağrib ile Sahraaltı Afrika arasında bir köprü olmayı amaçlayan Veled Dâde yönetimi, bu konuda geleneksel bir rol kazanmayı ilke edinmiştir. 1975 yılında Madrid’de yapılan görüşmeler neticesinde Batı Sahra’yı Fas ile bölüşmeye razı olan Moritanya, böylelikle bölgede ortaya çıkan ayrılıkçı Polisario örgütünü ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Fakat Fransa’nın askeri desteğine rağmen, Moritanya ordusu 1975-1978 yılları arasındaki çatışmalarda Polisario’ya üstünlük sağlayamamıştır. Teknik yetersizlikler ve ayrılıkçı bir örgüt karşısındaki yenilgi sonucunda öfkelenen Moritanyalı subaylar 1978’de ülke tarihinin ilk askeri darbesini kansız bir şekilde gerçekleştirdiler. Darbeyle iktidara gelen askeri yönetim batı Sahra’daki çatışmadan çekildiklerini açıkladı.⁸³⁷

1978 askeri darbesi Moritanya’da darbe ve karşı darbeler silsilesini başlatarak politik buhranların ilk ayağı haline gelmiştir. Kişisel hırslar ve çıkarların

⁸³⁴ PAZZANITA Anthony G., **State and society in Mauritania in the 1990s**, The Journal of North African Studies, 1997, s. 20.

⁸³⁵ N’DIAYE, a.g.e., ss. 423-424.

⁸³⁶ Etnik grupların mücadelesi için bkz. MARCHESIN Philippe, **Tribus, ethnies et pouvoir en Mauritanie**, Karthala, Paris, 2010, 444 s.

⁸³⁷ N’DIAYE, a.g.e., s. 424.

siyasallaştırdığı ordu kurumu, kendi içinde bölünmeler yaşamış ve siyasete müdahale amacıyla gruplaşmıştır. Darbeden hemen sonra, ordunun güçlü figürlerinden Albay Ahmed Veled Buseyf başbakanlık görevine ve Yarbay Mustafa Veled Salek de cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Fakat 1979'da Buseyf şüpheli bir uçak kazasında hayatını kaybederken Salek cumhurbaşkanlığından istifa etmiştir. 1978 askeri darbesinden bir yıl sonra yönetimi ele geçiren ve beş yıl iktidarda kalan Albay Muhammed Huna Veled Haydalla ise, 1984'te Burundi'de katıldığı Fransa-Afrika Zirvesi'nde iken bir başka askeri darbe ile iktidarını kaybetmiş ve dönüşte tutuklanmıştır.⁸³⁸ 1984 darbesinin lideri Albay Muaviye Veled Sidi Ahmet Taya yayınladığı darbe bildirisinde “darbenin, iktidarın kişiselleşmesi nedeniyle gerçekleştiğini” açıklamıştır. Fakat Veled Haydalla'nın hükümet kabinesi olan Ulusal Askeri Kurtuluş Komitesi'nin (Military Committee for National Salvation – Comité militaire du salut national) tüm yetkilerini tek elde toplamıştır.⁸³⁹ Haydalla hükümetiyle yaşanan bazı sorunlardan ötürü Fransa'nın bu darbeye destek olduğu da tahmin edilmektedir.⁸⁴⁰

Ahmed Taya yönetiminin daha da yoğunlaştırdığı “Araplaştırma” siyaseti, 1980'lerde yaşanan sınır sorunlarının etkisiyle siyasi-sosyal ayrımcılıklara vardırılmıştır. Başta Senegal ve Mali olmak üzere sınır hattında vuku bulan gerilimler, köken itibarıyla bu ülkelerden gelen “Siyah Moritanyalılar”ın siyaset ve bürokrasiden dışlanmasına neden olmuştur. Senegal ile 1989 yılında başlayan ve 1991 yılına kadar devam eden sınır anlaşmazlığı Wolof azınlığın siyaset, bürokrasi ve ordudan dışlanmasına yol açmıştır.⁸⁴¹ Araplaştırma vurgusu nedeniyle Berberî Arap kökenli beyaz Moritanyalıları görevlendirmelerde öne çıkarma eğilimli Taya hükümeti, mevcut krizi araçsallaştırarak etnik ayrımcılığa yönelmiştir. Marjinalleştirilen “siyahlar”ın toplum ve devletten dışlanmaları yeterli olmamış, ciddi bir kısmı 1991 yılına kadar sınır dışı edilmişlerdir.⁸⁴² Orduda etnisite temelli müdahaleler 1990'ların ortalarına kadar sürmüş ve silahlı kuvvetler artık ikinci sınıf

⁸³⁸ The New York Times, **Around The World: Mauritania's President Arrested by Coup Leader**, 14.12.1984, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1984/12/14/world/around-the-world-mauritania-s-president-arrested-by-coup-leader.html>, 7.9.2019.

⁸³⁹ The New York Times, **Mauritania Coup Ousts President**, 13.12.1984, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1984/12/13/world/mauritania-coup-ousts-president.html>, 7.9.2019.

⁸⁴⁰ FRIEDMAN Jeremy Scott, **Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World**, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2015, s. 166.

⁸⁴¹ DIOP Momar Coumba, DIOUF Mamadou, **Le Sénégal sous Abdou Diouf**, Paris, Karthala, 1990, ss. 387-404.

⁸⁴² N'DIAYE, a.g.e., S. 425.

vatandaş olarak görülen siyahi göçmenlerden tümüyle arındırılmıştır. Ancak 1978'ten sonra alabildiğine siyasallaşan subaylar arasındaki çıkar mücadelesi sürmüştür.

1990 yılında Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın "La Baule" konuşması ile başlayan "Afrika'yı demokratikleştirme" hamlesi, 1991 yılından itibaren Moritanya'da da etkisini göstermiştir. Temmuz 1991'de yapılan referandum halk tarafından kabul edilmiş ve yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Fakat ordunun siyasete müdahalesine izin "104. Madde" bizzat Ahmed Taya'nın talimatıyla ve herhangi bir oylamaya sunulmaksızın anayasaya eklenmiştir. Demokratikleşme adımı olarak kurulan "Sosyal ve Demokratik Cumhuriyetçi Parti" (PRDS – Parti républicain démocratique et social) sistemin iktidarı olarak kalmıştır. Muhaliflere yönelik tahammülsüzlük ve insan hakları ihlallerine⁸⁴³ rağmen Batılı müttefiklerinden ve bilhassa da Amerika Birleşik Devletleri'nden büyük destek almıştır. ABD'nin Moritanya ile ilişkileri öylesine yüksek bir seviyeye çıkmıştır ki, Ahmed Taya yönetimi Moritanya'nın geleneksel müttefiki ve hâmesi Saddam Hüseyin'e sırtını dönebilmştir.⁸⁴⁴ Moritanya içinde yükselen İslamcı muhalefete rağmen gerçekleşen bu dış politika manevraları, Arap Ligi'nin tepkisine aldırış etmeksizin İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmaya kadar varmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın yönlendirmeleriyle neoliberal ekonomi politikalarına aynı dönemde keskin bir dönüş yapılmıştır. Ahmed Veled Taya, Batılı ülkeler ve uluslararası finans kuruluşlarıyla ilişkilerini geliştirmek adına Fransa'da eğitim görmüş sivil bir finans uzmanı olan Sidi Mohamed Veled Bubakar'ı başbakan olarak görevlendirmiştir.⁸⁴⁵ ABD'nin artan etkinliği ve Fachoda (etki alanını kaybetme üzerine) sendromundan muzdarip Fransa'nın rahatsızlığı karşısında bir denge kurmaya çalışan Ahmed Veled Taya bu iki güç arasında nötr kalmaya dikkat etmiştir. Yurtdışına sürgün edilen veya yurtiçinde yer altında faaliyet gösteren muhalefetin dahil olmadığı 1992 cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığı iddia edilmektedir.⁸⁴⁶ Hak ihlalleri ve köleliğin devam ettiği bu süreçte demokratikleşme söylemi ve adımları göstermelik bir düzeyde kalmıştır. PDRS, 1994 ve 1996 yıllarında yapılan yine tartışmalı

⁸⁴³ Amnesty, **Amnesty International Report 1994 – Mauritania**, 1.1.1994, (Çevrimiçi), <https://www.refworld.org/docid/3ae6a9f740.html>, 6.9.2019.

⁸⁴⁴ N'DIAYE, **a.g.e.**, s. 426.

⁸⁴⁵ PAZZANITA, **1997**, s. 24.

⁸⁴⁶ Amnesty International, **Human Rights Watch World Report 1993 – Mauritania**, 1.1.1993, (Çevrimiçi), <https://www.refworld.org/docid/467fca5fc.html>, 6.9.2019.

parlamento ve Senato seçimlerinden gücünü artırarak çıkmıştır. Fakat arkasındaki toplumsal desteğin azaldığını fark eden Ahmed Taya, 1999-2002 yılları arasında basına müdahale etmeye ve muhalefet partilerini kapattırmaya başlamıştır. Moritanya'nın 1999 yılında İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlaması nedeniyle oluşan tepkiler, bağımsız milletvekilleri ile varlığını sürdüren İslamcılığın yükselişine de yol açmıştır. Taya'nın belirtilen dönemde sertleşen tutumunun bu yükselişe de yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Siyah Afrikalıları bürokrasi ve ordudan dışlayan Taya hükümeti, politika tercihleri sebebiyle ironik biçimde beyaz Moroların, hatta Beydan kabilesinin hoşnutsuzluğuyla baş başa kalmıştır.

3.7.2. Moritanya'da Rejim ve Ordu

Fransa sömürge idaresi için tercümanlık yapmış olan ve “Communauté française” döneminde sivil bir siyasetçi olarak öne çıkan Cumhurbaşkanı Muhtar Veled Dâde, kuruluş aşamasında hazırlanan anayasayı revize ettirerek tüm yetkileri elinde toplamıştır. 1961 revizyonu, iktidarın yalnızca cumhurbaşkanında kalması, parlamenter rejim veya kurumlara yapılan referansı ortadan kalkması, bir erk olarak yargı kurumlarının siyasetin denetimi altına girmesi sonuçlarını doğurmuştur. 1965 yılında hazırlanan anayasa ise, özellikle 9. madde ile tek partili siyaset düzenini kurumsallaştırmıştır.⁸⁴⁷ Moritanya Halk Partisi (Parti du Peuple Mauritanien) bu dönemden itibaren politik hayatın tek muktedir kurumu haline gelmiştir. Veled Dâde, bürokratik kurumlar ve ordunun, partiye entegrasyonu için yeni düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca “halkın hizmetinde popüler ordu” imajı ve “ordunun modernleştirici gücü” temelinde askerlere yeni misyonlar yüklemiştir: Sivillerin okuma yazma öğrenmeleri, eğitim almaları, kalkınma ve yardım çalışmalarına katılım gibi faaliyetler subayların gündemine dahil edilmiştir. Zaman içinde sivillerle askerlerin arasındaki ayrım yok oldukça, askerlerin siyasi ve sosyal hayata dair sorumlulukları artırılmıştır. 1969 itibarıyla iktidar partisi PPM'nin toplantılarına kıdemli memurlar ve subaylar da katılmıştır. Bununla beraber parti üyelerini denetlemek için askeri birimlerde özel komiteler oluşturulmuştur. Ordunun, hükümetin siyaseti denetimi adına parti işlerine dahil olması temel beklentiydi, fakat bu durum siyasetin ordu

⁸⁴⁷ BALANS Jean-Louis, **Le système politique Mauritanien**, in LAVROFF Dmitri-Georges (ed.), **Introduction à la Mauritanie**, Institut de recherches et d'études sur les mondes arabes et musulmans, Éditions du CNRS, Paris, 1979, s. 283.

içine nüfuz etmesine neden olmuştur.⁸⁴⁸ Moritanya ordusu söz konusu aşamalarla siyasallaşırken, taleplerini de sivil siyasetçi ve bürokratlara kabul ettirmeye başlamıştır. 1978 yılına gelindiğinde, 1961'de sivil denetimi mutlak biçimde kabul eden askerlerin yerlerini istediğini her zaman alan askeri liderlere bıraktığı görülmektedir.

Moritanya ordusu, Fransız sömürge idaresine bağlı silahlı kuvvetlerden ayrılan askerle oluşturulmuştur. Fransa'nın kuruluş sürecinde dış yardım, askeri eğitim ve danışmanlık faaliyetleri oldukça merkezi bir öneme sahiptir. İlk anda sınır sorunları karşısında dış güvenlik risklerini nasıl ortadan kaldıracaklarını bulamayan Moritanyalı subaylar, bu dönemde Fransa'nın verdiği garantiyle görece daha çok kurum organizasyonuna odaklanmışlardır. Fransız subayların verdiği eğitimlerle görevlendirilen, rütbe ve terfi alan Moritanyalı subaylar askeri teçhizat için de Fransa'ya başvuruyorlardı. Fakat siyasette ve orduda yaşanan dönüşüm, Fransa ile yürürlükte olan savunma işbirliği antlaşmasının 1972 yılında feshedilmesine de etki etmiştir.⁸⁴⁹ Nitekim Fransa'nın, Fas ile ekonomik ve askeri alanlarda yakınlaşmasına karşı ortaya çıkan bu tepki Moritanya'nın Fransa karşısındaki bağımlılığını durduramamıştır. Polisario'nun artan saldırıları ve 1977'de sekiz Fransız vatandaşının kaçırılması üzerine Fransa-Moritanya müşterek Lamantin Operasyonu'nu başlatmışlardır.⁸⁵⁰ Üç yıl sürecek operasyon sırasında Moritanya, Fransız askeri yardımlarını yeniden kabul etmeye başlamıştır. Böylece Polisario tehdidine karşı gerekli askeri teçhizat ve mühimmatın, dış yardım üzerinden sağlanması Fransa'yı ordu mensupları için yeniden vazgeçilmez kılmıştır. Yükselen Polisario tehdidi karşısında siyasetin görece bağımsız dış politika tercihleri, Fransa'ya yaklaşan Moritanyalı subayları rahatsız etmeye başlamıştır. Ayrıca iç siyasette PPM icraat ve görevlendirmelerinin kabileciliğe kayması, bu durumun ordu kurumundaki görevlendirme ve terfilere yansması bazı askerlerin huzursuzluğuna neden olmuştur. İç ve dış bileşenlerin doğurduğu şartlar 1978 askeri darbesini hazırlamış ve Muhtar Veled Dâde'nin tek partili, lidere ve sadakate dayalı otokratik

⁸⁴⁸ BALANS, a.g.e., s. 286-7.

⁸⁴⁹ Légifrance (Fransa Resmi Hukuk Arşivi), **Accords, conventions et traités internationaux avec la République de France, Mauritanie**, (Çevrimiçi), https://www.legifrance.gouv.fr/affichSarde.do;jsessionid=550A7C9419E858457C30B6D75EC806BF.tplgfr31s_2?reprise=true&page=1&idSarde=SARDOBJT000007115285&ordre=null&nature=null&g=ls, 25.9.2019.

⁸⁵⁰ EVRARD Camille, **Les interventions extérieures, points saillants de l'histoire de la présence militaire française: l'exemple ouest-saharien (1958-1978)**, Les Temps Modernes, 2017, s. 271.

rejimine son vermiştir. Bununla birlikte yeni askeri cunta Ulusal Askeri Kurtuluş Komitesi (Comité Militaire de Salut National, CMSN) adıyla oluşturulmuş askeri rejimle sahneye çıkmıştır.

Moritanya siyasi hayatını radikal biçimde değiştiren kırılmaların mimarı olan üç Moritanyalı albaydan⁸⁵¹ ilki olan Mustafa Veled Salek, UAKK komitesinin ilk başkanıdır. Diğer iki isim olan Muhammed Huna Veled Haidalla ve Ahmed Veled Taya ile birlikte Senegal sınırında Arapların azınlıkta olduğu bir Fransız lisesinden (Lycée Rosso) mezun olan Mustafa Veled Salek göreve geldikten bir yıl sonra ordu kurumu içinde gerçekleşen bir başka darbeyle görevden uzaklaştırılmış ve iktidarını Veled Haidalla'ya devretmiştir. Ordu mensuplarının hâkim sınıfa dönüştüğü ve amansız bir mücadelenin yaşandığı 1978-1984 yılları arasında askeri müdahalelerin başkahramanı olan bu üç albayın bir diğer ortak özelliği de Fransız askeri okullarında yetişmeleridir. Haidalla, Fransa'nın prestijli askeri akademisi Saint-Cyr'de, Salek ve Taya da Saumur askeri okulunda (Écoles Militaires de Saumur) eğitim görmüşlerdir.⁸⁵² Fransa ile güçlü sosyal ağlara sahip olan bu subaylar, kendi iktidarlarında Fransa ile güçlü sosyal ağları ve ittifak durumunu sürdürmüşlerdir. Fakat Ahmed Taya'nın 1992'de Fransa'nın baskısıyla çok partili siyasi hayata geçmek zorunda kalması, dış politikada başka ortaklara yönelmesine neden olmuştur.

Ordunun 1978'de yönetime kesin biçimde el koyması, Nordlinger'in tanımlaması ile ifade edilirse, muhafız ordudan yönetici tipte orduya geçişin ilk aşaması olmuştur.⁸⁵³ Askeri konseyin yürütme işlevini devralması, sivillerin asker denetimi altına alındığı pretoryan bir rejim ortaya çıkarmıştır. Fakat Huntington'un "oligarşik pretoryanizmden, radikal pretoryanizme geçiş" olarak tanımladığı⁸⁵⁴ süreç gerçekleşmemiştir. Zira Arap kökenli "beyaz Morolar"ın, "ulusal sorun" olarak gördüğü Arap-olmayan popülasyonun temsiliyeti ve rolüne odaklanması, siyaset ve

⁸⁵¹ Söz konusu üç albay 1978 askeri darbesinin lideri Mustafa Veled Salek, 1979'da ordu urumu içinde bir darbe gerçekleştiren Muhammed Huna Veled Haidalla ve 1984 askeri darbesiyle ülkeyi en uzun süre yönetecek olan Ahmed Veled Taya'dır. N'DIAYE Boubacar, **Mauritania's Colonels Political Leadership, Civil-Military Relations and Democratization**, Routledge, New York, 2018, ss. 29-44.

⁸⁵² N'DIAYE Boubacar, **The Legacy of Mauritania's Colonels: West Africa's Next Crisis?**, Centre for Democracy and Development, Abuja, 2016, ss. 16-17.

⁸⁵³ NORDLINGER Eric A., **Soldiers in Politics**, s. 79-80; HALE William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset** (Turkish Military and Politics) Routledge, 1994, çev: Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 358-360; ALBRIGHT David, **Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations**, World Politics, 1980, s. 552-557.

⁸⁵⁴ HUNTINGTON, 1968, s. 198.

bürokrasiden aşama aşama dışlaması ulusal kimlik inşasına olumsuz etkiler bırakmıştır.⁸⁵⁵ 1987 yılında Arap-olmayan orta düzeyli subayların, Taya hükümetine yönelik darbe girişimi bu kesimin ordu ve sivil bürokrasiden geniş çapta uzaklaştırılmalarına neden olmuştur. 1990'ların ortalarına kadar orduda Moritanya'nın sınır komşularından gelen göçmen kökenli asker neredeyse kalmamıştır.⁸⁵⁶ 1992'teki siyasal reformlardan itibaren yeniden muhafız tipine geçiş yapmış olan ordu mensupları, farklı görülen unsurların dışlanması üzerine kurum içinde güçlü bir çıkar mücadelesine girişmişlerdir. Ahmed Taya'nın kişiselleşmiş iktidara dayalı sivil otokrasi dönemi (1992-2005), 1999-2002 arasında nepotizmi öne çıkarmış, muhaliflere yönelik tavrını sertleştirmiş ve söz konusu çıkar mücadelesine ivme kazandırmıştır. Taya'nın, İsrail ve ABD ile kurduğu ittifak 11 Eylül 2001'den sonra "terörle mücadele" ortaklığı içinde kurumsallaşmıştır. Ancak, terörle mücadelenin muhalifleri, özellikle de İsrail'le diplomatik ilişkilerden rahatsız olan İslamcılar hedef alması subay kadrosunda da rahatsızlık uyandırmıştır. İslam'ı resmi din olarak anayasada kabul etmiş Moritanya Cumhuriyeti'nde ordu mensupları dindar Müslüman olarak tanınmakta ve Filistin'deki katliamlarından dolayı İsrail'e tepki göstermektedirler. Geleneksel olarak Fransa ile hareket etme alışkanlığı bulunan ve Fransız ekolüne yakın subay kadrosunun Avrupa ile yaşanan kopukluktan doğan huzursuzluğu, dini duygularından doğan İsrail karşıtlığı ile bu şekilde birleşmiştir. 2000'lerin başında İntifada süreci ortaya çıktığında İsrail ile ilişkilerini bozmayan tek Arap devleti Moritanya olmuştur.⁸⁵⁷

2000'lere girilirken orduya hâkim olan aileler Moritanya ekonomisini de elinde bulundurmaktadır. Ahmed Taya'nın ait olduğu Samasid, finans ve ticaret ağlarını kontrol eden Ulad Busba ve Idevâli kabileleri, siyaset ve bürokrasi kadar ekonomik faaliyetleri de idare eden dar ve etkin bir zümre haline gelmişlerdir. Araplaştırma siyaseti, Arap kökenliler arasındaki ekonomik dağılım adaletini sağlayamamış ve Moritanya siyasetindeki pretoryan mücadeleyi üç-beş aile arasına sıkıştırmıştır. Mevcut durum orta düzeyli subaylar arasında tepkilere neden olmuş ve Moritanya 1978 sonrasında sık tekrar eden ordu-siyaset çatışmasına geri dönmüştür. Bu

⁸⁵⁵ TAINE-CHEIKH Catherine, **Les Langues comme enjeux identitaires**, Politique Africaine, 55, Paris, 1994, ss. 61-63.

⁸⁵⁶ Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, **EPR Atlas, Mauritania Report**, ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 1089-1104.

⁸⁵⁷ EYTAN Freddy, **Mauritanie: Un témoignage israélien**, Outre-Terre, Revue européenne de géopolitiques, Paris, 2005, s. 148.

şartlar altında 2003 başarısız askeri darbesi sonrasındaki engelleme girişimleri de sonuç vermemiş ve 2005 askeri darbesi gerçekleşmiştir.

3.7.3. Moritanya-ABD İlişkileri ve ABD'nin Artan Nüfuzu

Amerika Birleşik Devletleri ve Moritanya İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler 1960'larda Moritanya'nın bağımsızlık kazanmasına dayanmaktadır. Başkan John F. Kennedy'nin başlattığı Afrika açılımı kapsamında ilgi gösterilen ülkeler arasında yer alan Moritanya, 1967'deki Altı Gün Savaşı sırasında ABD ile diplomatik ilişkilerini koparmıştır.⁸⁵⁸ 1980'lerin başında ABD'nin Moritanya'ya yaptığı 130 milyon dolarlık dış yardım yeniden kurulacak güçlü ilişkilerin ilk adımı olmuştur.⁸⁵⁹ 1989 yılında Senegal kökenli Moritanyalıların Senegal'e sınır dışı edilmesi, Senegal ile o tarihlerde çok yakın olan ABD'nin tepkisini çekse de 1991 Körfez Savaşı sırasında Moritanya'nın desteği ilişkileri yeniden güçlendirmiştir. İnsan hakları ihlali, işkence ve kölelik gibi konularda yapılan açıklamalar nedeniyle 1990'lar boyunca zaman zaman gerilen ilişkiler Ahmed Veled Taya'nın ısrarlı ve gayretli tutumu nedeniyle giderek daha iyi bir seviyeye ulaşmıştır. ABD-Moritanya ilişkilerine ivme kazandıran iki faktörden ilki Moritanya'nın, İsrail ile diplomatik ilişkilerini güçlendirmesi, ikinci faktör ise 2001'den sonra "teröre karşı uluslararası savaş" çerçevesinde aldığı rol olmuştur.

Moritanya, Arap Ligi'nin tepkisine rağmen 1999 yılında İsrail'i tanımıştır.⁸⁶⁰ Böylece İsrail'i resmi olarak tanıyan ve diplomatik ilişki kuran üç Arap ülkesinden biri olmuştur. Aslında Moritanya ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması, Ahmed Taya'nın Körfez Savaşı'nda ABD'ye verdiği desteğin bir devamı niteliğindedir. Önce Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, ardından da Libya Devlet Başkanı Kaddafi ile karşıt bir pozisyon alan Taya Hükümeti'nin istikameti ABD ve İsrail olmuştur. 1995 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İsrail arasında imzalanan Oslo Antlaşması sonrasında Moritanya ve İsrail dışişleri bakanları

⁸⁵⁸ US Historical Documents, **A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Mauritania**, (Çevrimiçi), <https://history.state.gov/countries/mauritania>, 8.9.2019.

⁸⁵⁹ IBP, **Mauritania Foreign Policy And Government Guide**, USA International Business Publications, Washington, 2009, s. 53.

⁸⁶⁰ GORDON Philip, **Israel, the Arab States, and the Illusions of Normalization**, Institute for National Security Studies, 2017, s. 3.

Madrid’de görüşmüşlerdir.⁸⁶¹ Haziran 1995’teki görüşmede karşılıklı çıkarlarda oluşan konsensüs bu toplantıların yinelenmesini sağlamıştır. Takip eden yılda İspanya’nın Tel-Aviv ve Nouakhchott büyükelçiliklerinde yapılan toplantılar ön diplomasi faaliyetleri olarak kabul edilmiş ve 28 Haziran 1999 tarihinde Washington’da gerçekleşen ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright’ın da hazır bulunduğu törenle taraflar birbirlerini resmi olarak tanımışlardır.⁸⁶² İç siyasette olumsuz tepkilere neden olan bu gelişme Moritanya’nın Arap Dünyası ile ilişkilerine de zarar vermiştir. Filistin konusunda duyarlı olan Cezayir gibi ülkeler doğrudan sert açıklamalar yaparak Moritanya’yı kınamışlardır. Hatta Moritanya Başbakanı Şeyh el-Avia Veled Muhammed Huna, durumu izah etmek için Cezayir’e gitse de Cezayir makamlarında üst düzey bir muhatap bulamamıştır.⁸⁶³ Daha da dikkat çekici olansa, Moritanya’nın İsrail ile ilişkilerinin diplomatik düzeyde kalmasıdır. Askeri, ekonomik veya kültürel hiçbir açılıma sahip olmayan bu diplomatik hamle, Moritanya’yı o dönemde Arap dünyası içinde marjinalleştirmiştir. Daha sonraki yıllarda başta İslamcı muhalefet olmak üzere Moritanya siyasetinin bileşenleri İsrail ile ilişkilerden duydukları rahatsızlıkları tekrarlayacaklardır.

Moritanya’nın, ABD ile ortaklığının ikinci en önemli noktası askeri alanda olmuştur. 1999-2000 döneminde pekişen yakınlaşma, 11 Eylül saldırısından sonra stratejik bir ortaklığa dönüşmüştür. Terörle mücadeleye odaklanan ABD derhal Moritanya’da askeri eğitim ve yardım programları başlatarak Afrika’da daha etkin konuma ulaşmayı amaçlamıştır. 2003 yılına gelindiğinde ise Moritanya, Çad, Mali ve Nijer’in katılımıyla Sahra Birliği İnisiyatifi (Pan-Sahel Initiative) kurulmuştur. İnisiyatifin amacı “terörle mücadele kapsamında terör operasyonları ve sınırdan yasadışı insan, silah, mühimmat ve mal kaçakçılığına karşı koymak” olarak tanımlanmıştır.⁸⁶⁴ 2004 yılı başında Moritanya’nın talebi üzerine ABD Özel Kuvvetler’e mensup eğitimci Moritanyalı askerlere eğitim hizmeti ile muhabere ekipmanı sunmuşlardır.⁸⁶⁵ Küresel terörle mücadelenin en önemli gündem maddesi olduğu 2000’li yıllar boyunca bu destekler devam etmiştir. Tarihsel olarak Fransa’nın

⁸⁶¹ PAZZANITA Anthony G., **Historical Dictionary of Mauritania**, Scarecrow Press, Toronto-Maryland-Plymouth, 2008, s. 216.

⁸⁶² AL-KURWY Mahmoud, ABBAS Faysal Shalal, **Mauritanian–Israeli relations: from normalization to freeze to suspension**, Contemporary Arab Affairs, 2011, s. 35.

⁸⁶³ PAZZANITA, a.g.e., s. 217.

⁸⁶⁴ ELLIS Stephen, **The Pan-Sahel Initiative**, African Affairs, Oxford University Press, 2004, s. 459.

⁸⁶⁵ JOURDE Cédric, **The International Relations of Small Neauthoritarian States: Islamism, Warlordism, and the Framing of Stability**, International Studies Quarterly, 51, 2007, s. 497.

gayrı resmi himayesini kabul etmiş olan Moritanya'nın ABD'yi resmi müttefik olarak kabul etmesi ve yükselen Amerikan nüfuzu, Fransız hükümetini de rahatsız etmekteydi. Nitekim 2010'lu yıllar boyunca gerçekleştirdiği askeri operasyonlar sonucunda Fransa da Batı Afrika bölgesindeki askeri varlığı ve etkinliğini pekiştirmiştir.

ABD'nin, teröre karşı ittifak içerisinde olduğu Moritanya'da 2005 yılına kadar ortak askeri operasyonu gerçekleştirmemiş, askeri destek eğitim ve diğer yardımlar düzeyinde kalmıştır. 1982 yılında taraflar arasında imzalanmış olan IMET anlaşması kapsamında ABD ordusu Moritanyalı subayların eğitimine verdiği desteği sürdürmüştür. Askeri eğitim ve danışmanlık konusunda Fransa'nın ağırlığına karşın ABD de 2000'ler itibariyle yardımlarını artırmıştır. 1982 sonrasında Amerikan ordusu tarafından eğitilen Moritanyalı subay sayısı 260'larda iken 2000-2004 arası bu sayı 350'yi geçmiştir.⁸⁶⁶ Aynı yıllar arasında ABD'nin IMET kapsamında Moritanyalı subayların eğitiminde kullandığı bütçe 430 bin dolar olmuştur.⁸⁶⁷ 1990'larda IMF ile imzalanan anlaşmaya desteği dışında ABD ile Moritanya arasında herhangi bir parasal/finansal ortaklık söz konusu olmamıştır. Genel dış yardımlara bakılacak olursa, OECD verilerine göre USAID'in Moritanya'daki dış yardım faaliyetleri 2003'e kadar oldukça düşük seviyededir. Taya hükümetinin teröre karşı kurulan ittifaka katılması sonucunda 2003 ve 2004 yıllarında dış yardımlar hatırı sayılır biçimde artmıştır. ABD, yükselen yardımlarla bu alanda ikinci sıraya yerleşse de belirtilen dönemde Fransa'nın ardından ikinci sıradadır.⁸⁶⁸ Ayrıca Moritanya'ya yönelik tüm resmi dış yardımlarda ABD'nin payı %10'u geçmemiştir. Teröre karşı operasyonlar kapsamında yapılan 2,34 milyon dolarlık yardım önemli bir katkı olarak kayda geçmiştir.⁸⁶⁹ Moritanya'da yükselen ABD nüfuzunun bir diğer göstergesi olan dış ticaret konusundaki gelişmeler 2000'lerden itibaren gerçekleşmiştir. Moritanya'nın geleneksel dış ticaret ortakları olan Avrupa ülkeleri, ABD'nin Moritanya hamlesine

⁸⁶⁶ Historical Facts Book, Department of Defense, **Security Cooperation Agency, DSCA - Financial Policy And Analysis Business Operations Report**, 30 September 2016, Washington, s. 122.

⁸⁶⁷ Security Assistance Monitor, **Security Assistance Monitor Data Resources on Mauritania**, (Çevrimiçi), <https://securityassistance.org/data/program/military/Mauritania/2000/2005/all/Global//>, 2.12.2019.

⁸⁶⁸ OECD Stats, Aid (ODA) disbursements to countries and regions [DAC2a], (Çevrimiçi), <https://stats.oecd.org/#>, 5.12.2019.

⁸⁶⁹ Security Assistance Monitor, **Security Assistance Monitor Data Resources on Mauritania**, (Çevrimiçi), <https://securityassistance.org/data/program/military/Mauritania/2000/2005/all/Global//>, 2.12.2019.

rağmen konumlarını korumuşlardır. OEC'ye göre ABD, 2000-2005 yılları arasında Moritanya'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında ilk 20'ye girememiştir.⁸⁷⁰ Moritanya'nın ithalatında ise %5'lik payla 10. sırada kalmıştır.⁸⁷¹

ABD, askeri materyal düzeyindeki ilişkilerde de bir yükseliş gözlemlenmesine rağmen en ön sırayı alamamıştır. SIPRI verilerine göre 1995-2005 yılları arasında Moritanya'nın silah alımlarındaki tedarikçiler arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin payı %15 civarındadır.⁸⁷² Amerikan güvenlik şirketleri veya bu şirketlere bağlı hiçbir paralı asker 2005 öncesinde Moritanya'da görev yapmamıştır. IMET kapsamında resmi görev için ülkeye gelen Amerikan askeri eğitmen ve danışmanlar bu kapsamda değerlendirilmemektedir. Kişisel ve kurumsal ağlar konusunda ise ilgili tarihlere dair açık kaynak bulunmadığından dolayı eldeki veriler oldukça kısıtlıdır. Amerikan istihbarat kuruluşu CIA'in Moritanya'da özellikle terör konularında faaliyet gösterdiği⁸⁷³ bilinmekle beraber, bu faaliyetlerinin niteliğine dair bir bilgi mevcut değildir. Ahmed Veled Taya'nın, hem resmi hem de gayri resmi düzeylerde ABD'li yönetici ve iş adamlarıyla ilişkide olduğu da bir sır değildir.⁸⁷⁴ Nitekim darbeden kısa süre önce Beyaz Saray'ı ziyaret etmiş, arkasındaki siyasi desteği artırmıştır. Taya'nın Washington ziyaretinde NATO'nun Batı Afrika faaliyetleri de gündeme gelmiş, askeri etkinliğin artırılması yönünde uzlaşmıştır.⁸⁷⁵ Moritanya'da Taya hükümeti mensupları, askerler ve iş adamlarıyla yoğun ilişki içinde olan Herman Cohen gibi Amerikalı diplomat ve bürokratların kişisel ağları söz konusu olmuştur.⁸⁷⁶ Fakat ilgili dönemde pek çok hükümet üyesi ve subayın Fransa ile yakınlığı da dikkate değerdir. Nitekim 2005 askeri darbesi sonrasında Fransa ile sıkı ilişkileri çok iyi bilinen Ouled Bousbaa aşiretinin yeni yönetimde ağırlıklı şekilde söz sahibi

⁸⁷⁰ OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mauritania**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/mrt/show/all/2000-2005/, 12.10.2019.

⁸⁷¹ OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mauritania**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/mrt/show/all/2000-2005/, 12.10.2019.

⁸⁷² SIPRI, **Arms Trade Register**, (Çevrimiçi), http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 29.11.2019.

⁸⁷³ TAUB, Ben, **Guantanamo's Darkest Secret**, The New Yorker, 15.4.2019, (Çevrimiçi), <https://www.newyorker.com/magazine/2019/04/22/guantanamos-darkest-secret>, 7.5.2019.

⁸⁷⁴ OULD MOHAMEDOU Mohammad-Mahmoud, **L'armée affirme vouloir relancer la démocratie: Variation sur l'usage du coup d'Etat en Mauritanie**, Le Monde Diplomatique, Novembre 2005, s. 8.

⁸⁷⁵ OULD MOHAMEDOU, **a.g.e.**, s. 9.

⁸⁷⁶ Afrique Intelligence, **Lobbyistes de Nouackchott**, 2.11.2006, (Çevrimiçi), <https://www.africaintelligence.fr/lae/consultants/2002/11/06/lobbyistes-de-nouackchott,5399939-bre>, 13.10.2019.

olması “Moritanya’nın yeniden AB ve Fransa’ya dönüş yaptığı” şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁷⁷ İlişki ağları göz önünde bulundurulduğunda Moritanya’nın İsrail ve ABD ile fazlaca yakınlaşmasından memnun olmayan Fransa hükümetinin Taya sonrası yönetimlere destek verdiği ve iş birliği içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.7. Moritanya ve ABD arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalleşme	Orta Düzey	Ekonomik İşbirliği	Düşük Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	ABD’nin eğittiği toplam Moritanyalı subay sayısı (1960-2008) 369 olmuştur. Darbeden önceki 5 yıl içinde (2000-2004) ABD’nin Moritanya için kullandığı IMET bütçesi 430 bin dolar. Ülkede deniz kuvvetleri personeli yetiştirmek için Fransa tarafından kurulan bir askeri okul bulunmaktadır. Fransa ve ABD, askeri eğitimde en aktif iki ülke konumundadır.	Parasal ve finansal anlaşmalar:	İlgili dönemde ABD-Moritanya arasında finansal-parasal bir anlaşma bulunmamaktadır.
Askeri iş birliği ve savunma anlaşmaları:	ABD ve Moritanya arasında 21 Mayıs 1982 tarihli IMET programı (askerlerin eğitimi hakkında) dışında askeri işbirliği anlaşması bulunmamaktadır.	Dış yardım, kredi ve hibe:	OECD verilerine göre Moritanya’ya yapılan resmi yardımlar içinde ABD’nin payı 2003 yılına kadar oldukça düşük miktarlardadır. 2003 ve 2004 yılında devletler düzeyinde Fransa’nın ardından ikinci sıraya yerleşmesine rağmen, toplam yardım içindeki payı %10’lar düzeyinde kalmıştır.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	2005 askeri darbesi öncesinde ABD diplomatik olarak farklı birimleriyle temsil edilmektedir.	Dış ticaret:	OEC’ye göre 2000-2005 yılları arasında Moritanya’nın ihracatında ABD ilk 20’ye giremezken, ithalatı Amerika B. Devletleri’nin ortalama payı %5 olmuştur. Bu oranla ABD 10. sırada kalmıştır.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	AFRICOM 2007’de aktif hale gelmiştir ve Moritanya faaliyetleri 2010’larda söz konusu olmuştur. 2005 Askeri darbesi öncesinde ortak tatbikat ya da operasyon gerçekleştirilmemiştir.		
Askeri Materyal	Düşük Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Orta Düzey

⁸⁷⁷ Afrique Intelligence, **Un Ouled Bousbaa tres francophile**, 25.8.2005, (Çevrimiçi), <https://www.africaintelligence.fr/lc-/premier-cercle/2005/08/25/un-ouled-bousbaa-tres-francophile,15011159-art>, 17.10.2019.

Silah ticareti:	1995-2005 yılları arasında Moritanya'nın kayıtlı askeri araç/silah alımları arasında ABD'nin payı %15-20 arasındadır.	İstihbarat faaliyetleri:	Amerikan istihbarat kuruluşu CIA'nın bölgede faal olduğu bilinmesine rağmen 2000'li yıllara dair açık kaynak veya net bir veri bulunmamaktadır.
Askeri üs veya birlik:	2005 öncesi ABD'nin Moritanya'da askeri üssü bulunmamaktadır.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	Darbe öncesi Cumhurbaşkanı Ould Taya ve bakanlarının ABD'li siyasetçiler ve iş adamlarıyla kişisel ilişkileri olduğu iddia edilmiştir, buna mukabil Fransa'nın da güçlü bir ağı sahip olduğu ve bu sosyal ağı darbe sonrasında kullandığı da bilinmektedir.
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	ABD'li paralı askerler veya özel güvenlik şirketlerinin Moritanya'da faaliyet gösterdiğine dair veri bulunmamaktadır.	Medyanın rolü:	ABD'nin uluslararası yayın yapan CNN gibi medya kuruluşları Moritanya'da da yayın yapmaktadır. Fakat yerel diller, Arapça ve Fransızca konuşan halk arasında etkili değildir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Moritanya ile kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi 2000'ler itibarıyla yükselmiş, bununla birlikte başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın etkisini kıramamıştır. İsrail'in resmi olarak tanınması ve ABD ordusunun etkinliği, Amerikan nüfuzunun Moritanya'daki yükselişinin en önemli göstergeleri olmuştur. Fakat bu nüfuz, 2005 askeri darbesinin siyasi ve diplomatik yollarla engellenmesi için yeterli olmamıştır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme bakımından ilgili yıllar arasında düşük düzeylerde seyreden Amerikan etkisi, darbeden kısa süre sonra ABD hükümetinin yeni yönetimlerle çalışmaya başlamasıyla korunmuş ve Amerikan ordusu terörle mücadele kapsamında etkinliğini daha da artırmıştır. IMET programı sayesinde Moritanyalı subayların eğitimi konusunda söz sahibi olan Amerikalı uzman ve bürokratlar, önemli bir sosyalleşme platformu elde etmektedir. Fransa'nın eski sömürgesi olan ve geleneksel olarak Fransız nüfuz alanında kalan Moritanya'nın dış partner arayışları önce ABD ve körfez ülkelerine yönelmiş, daha sonra ABD'nin yönlendirmesiyle İsrail ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Dış ticaret ve dış yardım konularında gereken açılımları yapamayan Amerikan hükümeti, büyük bir silah ticaret ağına sahip olmasına rağmen Moritanya'da askeri materyal bağlamında da geride kalmıştır. Güçlü nüfuz araçlarına sahip olan Fransa karşısında istikrarlı bir etki kapasitesine sahip olması zor görünmektedir.

3.7.4. 3 Ağustos 2005 Askeri Darbesi

Ahmed Veled Taya'nın 1999'da medya faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik hamleleri, demokrasi beklentisine rağmen sonraki yıllarda siyaseti kısıtlamaya kadar varmıştır. 2001'de yerel seçimler ve parlamento seçimlerinde ana muhalefet partisi Değişim İçin Hareket'in (Action pour le Changement) büyük başarı göstermesi ve pek çok kritik şehirde seçimleri kazanması bu süreci hızlandıran en temel etken olmuştur. Seçimi kazanan belediye başkanları ve milletvekillerinin kölelik, insan hakları ve yolsuzluk konusundaki eleştirileri sonucunda ana muhalefet partisinin bazı mensupları gözaltına alınmıştır. Bürokrasi ve siyaset içindeki çekişmelerin sıçradığı ve siyasallaştırdığı ordu içindeki ayrışma bu müdahalelerle gün yüzüne çıkmıştır. Kendilerine "Değişim Süvarileri" (Les Cavaliers du Changement) adı veren bir grup subay, Haziran 2003'te kanlı bir darbe girişimi gerçekleştirmiş ve başarısız olmuşlardır. 2003 darbe girişimiyle çıkmaza giren siyaset, ana muhalefet partisi liderlerinin darbeye ilişkili olarak tutuklanmaları üzerine giderek bulanıklaşmıştır. Muhalefetin yargı yoluyla tasfiye edilmesine yönelik dış tepkilere Taya'nın cevabı "İslamcı terörle mücadelede başarısı sebebiyle hedef alındığını" beyan etmek olmuştur. Terör hassasiyetinin yüksek düzeyde olduğu bir dönemde böyle bir söylem, ABD ve Fransa'nın Taya'ya yönelik desteğini artırmasına neden olmuştur.

Moritanya'nın sınır komşularında yaşanan iktidar değişiklikleri Moritanya'da da değişim için beklentileri yükselten bir gelişme olmuştur. Senegal'de 2000 seçimlerini muhalefet lideri Abdoulaye Wade'nin kazanması ve Abdou Diouf'un 20 yıllık iktidarının sona ermesi bir dönüm noktası olmuştur. Aynı şekilde Mali'de ordunun yönetimden çekilmesi ve demokratikleşme sürecini başlatması sonucunda 2002'de yapılan özgür seçimlerde Amadou Toumani Touré iktidara gelmiştir. Bölgesel değişimin Moritanya'daki demokrasi talebini daha da yükseltmesi, sivil ve asker yöneticiler arasında bir gerilime yol açmıştır. Durumun farkında olan Ahmed Veled Taya, Wade'nin Moritanya'da kölelik ve insan haklarına dair eleştirilerine Senegal kökenlileri sınır dışı etme tehdidiyle karşılık vermekteydi. Karşılıklı açıklamalar devam edince Taya hükümeti, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu'ndan (ECOWAS) ayrıldıklarını açıkladı. Bölgeyle yaşanan kopuş, muhalefetin de elini güçlendirmiş ve Taya'nın iç siyasetteki tavrını sertleştirmiştir.

"Değişim Süvarileri" adlı grubun önemli bir kısmı tutuklanmış, kalan kısmı da sınır bölgelerine sığınmış veya faaliyetlerini yer altında sürdürmüştür. 2004 yılında

gerçekleşen iki başarısız askeri darbe girişimi de bu subay ve sivil siyasetçi fraksiyonunu durduramamıştır. 3 Ağustos 2005'te ise Ahmed Veled Taya'nın, Suudi Arabistan Kralı Fahd bin Abdülaziz'in cenazesinde olduğu sırada başlatılan bir sonraki askeri darbe başarılı olmuştur. Havalimanı, başkanlık sarayı, televizyon ve radyo kanalları, polis merkezleri kısa sürede ele geçirilmiş ve bağlantılar denetim altına alınmıştır. 2003 ve 2004 yıllarındaki askeri darbe girişimlerindeki lider Salih Veled Hanena hapiste olduğu için, müttefikleri olan bir başka etkin isim, Eli Veled Muhammed Val darbenin liderliğini üstlenmiştir. Muhammed Val'in aşireti olan Ouled Bousbaa'nın Fransa'yla çok yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Muhamed Val, ordunun da desteğiyle demokratikleşme sürecinin başlatılacağını Radio France Internationale (Fransız resmi radyo kanalı) yayınında açıklamıştır. Darbecilerin beyanlarına bakıldığında iktidarın kişiselleştirilmesi, rejimin otoriterliği ve dışlayıcılığı dışında en göze çarpan konu ABD ve İsrail ile yakınlaşılmasıydı. 2000'lerde Filistin-İsrail sorununa dair gelişmeler Moritanya kamuoyunu hassaslaştırmış, bu hassasiyet askeri darbenin önemli gerekçelerinden biri olmuştur.

2005 askeri darbesi ciddi bir direnişle karşılaşmamış, hatta darbe hareketi sokaklarda destek gösterileriyle karşılanmıştır. Halkın desteğinin demokrasi ve refah beklentileri ile ilgili olduğu görüşü üzerinde bir ittifak söz konusu olmuştur.⁸⁷⁸ Darbeci kadronun oluşturduğu yürütme organı Demokrasi ve Adalet Askeri Konseyi (Comité militaire pour la Justice et la Démocratie – CMJD), yaptığı açıklamalarla demokratik geçişin iki yıl içinde sağlanacağını ilan etmiştir.⁸⁷⁹ CMJD, iki yıl içinde demokratik kurumların, siyasi aktörlerin ve sivil toplumun kendisini ifade edebilmesine olanak tanıyacak biçimde inşa edileceğini vaad ediyordu. Ordunun son derece organize biçimde gerçekleştirdiği 2005 askeri darbesinden hemen sonra görülen demokrasi vurgusu ve geçiş sürecinin dış boyutunun çoğunlukla ABD ile ilgili olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸⁰ Devrik Cumhurbaşkanı Ahmed Veled Taya'nın ülkeye dönüşüne izin verilmemiş ve bu durum ABD'nin tepkisine neden olmuştur. Darbenin ilk günlerinde kınama açıklaması yapan, Moritanya'daki Amerikan vatandaşlarını tahliye eden ve büyükelçiliğini süresiz olarak kapatan ABD hükümeti "Taya'yı Moritanya'nın anayasal ve meşru lideri olarak görmeye devam edeceğini, derhal ülkeye dönüşüne

⁸⁷⁸ FOSTER Noel, **Mauritania: The Struggle for Democracy**, Studies on North Africa, Lynne Rienner Publishers, London, 2010, s. 77.

⁸⁷⁹ FOSTER, a.g.e., s. 77-78.

⁸⁸⁰ GARCIA Raquel Ojeda, **Análisis de las elecciones legislativas en Mauritania tras el golpe de estado de 2005**, Revista CIDOB d'Afers Internacionals, Procesos de Reconciliación Posbélica En África Subsahariana, Madrid, 2009, s. 197.

izin verilip demokratik geçişin kendisiyle müzakere edilmesi gerektiğini” beyan etmiştir.⁸⁸¹ ABD’nin darbeye yönelik cevabı diplomatik düzeyde yapılmış yarı-sert ve ihtiyatlı açıklamalardan ibaret kalmıştır. Nitekim diplomatik baskılar sonuç vermemiş, cunta yönetimi Taya’nın dönüşü ve müzakere konusunda geri adım atmamıştır. Demokratik geçiş vurgusunu, Amerikan hükümetinin tepkisini azaltmak için sık şekilde ifade eden CMJD yönetimi, ABD’nin ortaklığını yeniden kazanmak için çaba sarf etmiştir. Darbeden sonra Fransa’ya ve ABD’ye verilen en önemli mesaj, CMJD deklarasyonunda geçen “uluslararası anlaşmalara ve bu anlaşmalardan yükümlülüklerle bağlıyız” açıklamasıdır.⁸⁸² Darbeye yönelik kınama açıklamalarının zamanlamasına dair ilginç bir detay söz konusu olmuştur: ABD, Afrika Birliği ve Birleşmiş Milletler çok kısa sürede darbeyi kınarlarken, Fransa darbe girişimine ihtiyatla yaklaşmıştır.⁸⁸³

ABD’nin Taya konusundaki ısrarı, yerini Moritanya cunta yönetimi ile uzlaşuya bırakmıştır. Darbeci kadroyla diyalog yolunu açık bırakan⁸⁸⁴ ABD hükümeti, demokrasiye geçiş, İsrail ile ilişkiler ve ikili-çok taraflı anlaşmalara bağlılık taahhüdü aldığı yeni yönetimi desteklemeye başlamıştır. Fransa’nın, Fachoda sendromundan kaynaklanarak örtük bir destek sağladığı anlaşılan 2005 askeri darbesi, Taya ile güçlü ortaklığına rağmen ABD tarafından etkin bir müdahaleye maruz kalmamıştır. Darbenin seyrine ve Taya’nın dönüşüne yönelik diplomatik adımların başarısız kaldığı yeni ortamda ABD hükümeti rasyonel davranarak Moritanya’daki çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Amerikan hükümeti ve güvenlik bürokrasisinin, Moritanya ile kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi orta seviyelerde kalmış, darbe gibi kritik siyasal olayda nüfuzu sınırlı biçimde tezahür etmiştir. Buna mukabil Moritanya ile ilişkilerini sonraki yıllarda daha da geliştirmiş ve ABD ordusunun Afrika operasyonlarında Moritanya mühim merkezlerden biri olmuştur. Darbenin gerekçeleri arasında gösterilen İsrail ile ilişkiler ve iş birliği, İsrail’in Filistin’e karşı 2009-2011 dönemindeki yoğun saldırılarına kadar devam

⁸⁸¹ CNN International, **Soldiers in Mauritania stage coup**, 3.8.2005, (Çevrimiçi), <https://web.archive.org/web/20050805004504/http://www.cnn.com/2005/WORLD/africa/08/03/mauritania/index.html>, 20.10.2019.

⁸⁸² FOSTER, a.g.e., s. 78.

⁸⁸³ **Coup d’Etat en Mauritanie**, Youtube – ina.fr, 2.7.2012, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=mJrcwNF2d_k, 29.9.2019.

⁸⁸⁴ ZİSEWINE, Daniel, **The Military Coup in Mauritania: Domestic and International Implications**, Policy Analysis – Policywatch 1026, The Washington Institute, 18.8.2005, (Çevrimiçi), <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-military-coup-in-mauritania-domestic-and-international-implications>, 22.9.2019.

etmiştir.⁸⁸⁵ Söz konusu periyotta İsrail-Moritanya diplomatik kanalları, başka Arap ülkeleriyle olduğu gibi tıkanmıştır.

Darbenin gerekçeleri arasındaki “İsrail’le diplomatik ilişkiler” detayı, ordu içindeki subayların ABD ile yakınlaşmasından rahatsız olduğuna dair emareler barındırmaktadır. Yeni yönetimin Fransa ile ortaklığı öne çıkarması bu durumu pekiştirmektedir. ABD’nin, Liberya benzeri bir nüfuza sahip olmadığı Moritanya’da askeri darbeyi durdurmak için salt diplomatik yöntemleri seçmesi, bu ülkedeki sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi analizi ile ortaya çıkan (Tablo 3.7) bu sınırlılıklar ABD’nin olağanüstü durumlarda müdahale imkânı tanımamaktadır. Askeri eğitime verilen destek, diplomatik misyonlar ve kurumsal ağlar ile öne çıkan dış nüfuz boyutu, askeri darbe gibi olaylar üzerindeki etki için yetersizdir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşmenin bütüncül yapısı farklı araçları da gerektirmektedir. Her ne kadar ABD’nin aleyhine bir görüntü verse de 2005 darbesi sonrası ilişkiler koparılmamıştır. Hem darbeci subaylar hem de Amerikan yönetimi ilişkileri devam ettirebilmek adına karşılıklı olarak düşük yoğunluklu yaklaşımlar sergilemektedir. Ould Taya ile uzun vadeli bir ortaklık planı yapan ABD, engel olamadığı 2005 askeri darbesi karşısında bir süre sonra pragmatik bir tavır alarak Moritanya ile terörle mücadeleye dayalı işbirliği ile askeri etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

3.8. MALİ: 2012 Askeri Darbesi

Bağımsızlığını Fransa’dan ayrılarak elde eden bir başka Batı Afrika ülkesi olan Mali Cumhuriyeti, görece istikrarlı olan siyasi hayatında üç askeri darbeye maruz kalmıştır. Bu darbelerden sonuncusu olan 2012 askeri darbesi bölgesel gelişmelerin tetiklediği iç çatışmalar ve kötü yönetimin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Arap Baharı veya Arap İsyanları olarak bilinen kitlesel hareketlenmelerin uzun süreli hükümetleri devirdiği bir dönemde Libya eski devlet başkanı Muammer Kaddafi’nin dış müdahale ve isyanla iktidarı kaybetmesi Mali’deki koşulları değiştirmiştir. Libya’dan ayrılan askeri araç, silah ve çeşitli mühimmatın güneydeki Mali’ye ve Touareg grupların eline geçişi, bu grupların ayrılıkçı faaliyetlere girişmesine neden olmuştur. Mali hükümeti ile kuzeydeki ayrılıkçılar arasındaki

⁸⁸⁵ CARNEGİE, **Mauritania Severs Relations with Israel**, 23.3.2010. (Çevrimiçi), <https://carnegieendowment.org/2010/03/23/mauritania-severs-relations-with-israel-pub-40407>, 25.9.2019.

çatışmalar orduyu zayıf düşürmüş, devletten yeterince destek ve bütçe ödeneği alamadığını düşünen askerler protestolara başlamışlardır. Protestoların kısa zamanda isyana dönüşmesi Mali'yi askeri darbeye karşı karşıya bırakmıştır. Darbenin lideri Amadou Haya Sanogo alt rütbeli bir subay olarak darbe öncesinde pek bilinmeyen, ABD ordusundan eğitim almış bir askerdir. Hareketin alt rütbelilerden gelmesi sadece Mali hükümeti için değil, Mali'nin sömürge sonrası doğal ortağı olan Fransa için de darbeyi öngörülemeyen yapmıştır. Darbeyi durdurmak için temaslarda bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı, cunta yönetimini durduramasa da siyasetteki mevcut unsurlarla masaya oturarak müzakere etmesini sağlamıştır. Sanogo'nun geçici yönetimi kuzeydeki Gao ve Kidal şehirlerindeki isyanları durduramayınca, Mali üzerindeki nüfuzunu artırmayı da önemseyen Fransa terörle mücadele gerekçesiyle Mali'ye askeri müdahalede bulunmuştur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi itibarıyla Mali üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmiş olan Fransa, 2013'te askeri olarak sahaya yerleşerek nüfuzunu yeniden pekiştirmiştir. Çeşitli girişimlere rağmen engellenemeyen askeri darbe ve iç isyanların doğurduğu koşullar neo-kolonyal hedefler doğrultusunda böylece araçsallaştırılmaktadır.

3.8.1. Mali'de Siyaset

Fransız Cemiyeti (Communauté française – 1957-1960) sürecinde öne çıkan Afrikalı siyasetçiler arasında yerini alan Modibo Keita sadece Mali'nin kurucu cumhurbaşkanı olmakla kalmamış, diğer bölge ülkelerinin bağımsızlık aşamasında aktif rol oynamıştır. Cemiyet üyesi bağımsız bir devlet olmayı onaylayan referandum sonrası Mali'nin elitleri yeni siyasi yapıyı şekillendirmişlerdir. Mali'nin siyasi elitleri, Batı Afrika bölgesinde Fransa'nın şemsiyesi altında yetişen sömürge eliti içinden doğmuşlardır. Keita, Fransafrika'nın isim babası ve Fildişi Sahili'nin kurucu devlet başkanı Felix Houphouët-Boigny ile Senegal'de William Ponty'deki okul yıllarından beri yakın arkadaşıydı. William Ponty mezunu diğer arkadaşları ile 1956 yılında Fransa Parlamentosu'na milletvekili olarak giren iki siyasi lider, Dördüncü Cumhuriyet'in son kabinelerinde bakanlık da yapmışlardır. Başta Houphouët-Boigny olmak üzere bazı Batı Afrikalı liderler müstakil birer devlet kurmanın gerekliliğini vurgularken, Modibo Keita mümkün olduğunca ortak bir devlet kurulmasından yanaydı. Keita'nın diplomatik çabaları, tarihi olarak Mali Krallığı'nın bakiyesi olan topraklarda Senegal ile birleşerek Mali Federasyonu'nun kurulmasını sağlamıştır. Federasyon anayasasına göre iç işlerinde bağımsız olan bu iki ülke, makro siyaset

ve dış politika konularında birlikte hareket edecek, tek bir merkezi hükümetle yönetilecekti. 1959-1960 arasında bir yıllık deneme bilhassa Fransa'nın isteksiz tutumu neticesinde başarısız biçimde sona ermiş ve Federasyon dağılmıştır. Kaynakların paylaşımı, yönetimin Afrikalılaştırması, Fransa ile ilişkiler, ordunun hangi unsurlar tarafından yönetileceği ve Senegal'in lideri Léopold Sedar Senghor'un federasyon başkan adaylığına Mali tarafından gelen desteğin geri çekilmesi gibi hususlar anlaşmazlığın merkezine yerleşmiş ve Ağustos 1960'ta bölünmeye neden olmuştur.⁸⁸⁶ Federasyonun dağılması, aradaki siyasi çatışmanın silahlı çatışmaya evrilmesine olanak tanınmadan hızlı biçimde gerçekleşmiştir.

Pan-afrikanistler için hayal kırıklığı olan bu sonuca karşın, birleşmeye yönelik bu tek somut girişim önemli bulunmuş ve Modibo Keita'nın çabaları Afrika kamuoyu tarafından takdir edilmiştir. Fakat Keita'nın, "Afrika'nın birliği"ne yönelik idealleri ve tutkusu yeni kurulan Mali Cumhuriyeti'nin iç siyasi durumunu doğrudan etkilemiştir. Federasyonun dağılmasından sorumlu tuttuğu Fransa ile ilişkileri yardım bağımlılığına rağmen sınırlandırmış, Senegal ile de çatışmacı bir yaklaşım benimsenmiştir. Üç yıl boyunca Senegal ile sadece diplomatik ilişkiler değil, ticaret veya başka bir maksat için sınırdan geçişler de (Dakar-Bamako demiryolu) kesilmiştir.⁸⁸⁷ Fransa ile Senegal arasındaki yakınlaşma arttıkça, Mali biraz daha dışarıda kalmıştır. İç siyasette ise Keita'nın, Afrika'nın birleşmesi adına ilham verici bir ideoloji olarak gördüğü sosyalizm giderek kurumlara uyarlanmıştır. Snyder'e göre, Keita'nın sosyalizminin Gana Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah'inkine göre farkı, yüzeysel ve pragmatik oluşudur. Ayrıca Keita, Nkrumah'ın aksine o yıllarda gerçekleşen askeri darbeleri "emperyalist bir müdahale" olarak görmemiştir.⁸⁸⁸ Sömürge döneminde "Fransız Sudani" olarak isimlendirilen Mali'de siyaset Keita'nın başkanlığındaki "Sudan Birliği- Afrika Demokratik Cephesi" (Union Soudanaise – Rassemblement démocratique africain/US-RDA) adlı siyasi partinin tekelinde kurulmuş ve uzun yıllar tek partiyle yönetilmiştir. Sosyalizme geçiş ve tek parti yönetimi ile totaliter bir rejim görünümü alan Mali, Fransa ile düşük yoğunluklu bir diplomasi yürütürken Çin, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği'nden 1961'den itibaren yardım ve borç almaya başlamıştır. Merkezileşmiş bir ekonomi ve sosyalizm temelli

⁸⁸⁶ CLARK Andrew F., **From Military Dictatorship to Democracy: The Democratization Process in Mali**, in Democracy and Development in Mali (Ed. R. James Bingen, David Robinson, John M. Staats), Michigan State University Press, East Lansing, 2000, s. 255.

⁸⁸⁷ CLARK, a.g.e., s. 256.

⁸⁸⁸ SNYDER Francis G., **The Political Thought of Modibo Keita**, The Journal of Modern African Studies, 5-1, Cambridge University Press, 1967, s. 84.

kamu politikaları nedeniyle devlet dışı daha çok kapanmış, iç üretim ve kaynakların dağıtımı bundan olumsuz etkilenmiştir. Ürünlerin taban fiyatı çiftçilerin beklediğinin çok altında olunca, Malili çiftçiler mahsüllerini kara borsadan satmanın veya kaçakçılıkla komşu ülkelere göndermenin yollarını aramışlardır.⁸⁸⁹ Fransa ile Frank CFA (Frank bölgesi) anlaşması yapmayı reddederek Mali Frankı kullanan Mali Cumhuriyeti, yurtdışında itibarı bulunmayan para birimi ile sıkça devalüasyona maruz kalıyordu. Ekonomik buhranla ortaya çıkan siyasal ve toplumsal muhalefet sindirilmiş, rejim daha da baskıcı hale gelmiştir. İktidarını kişiselleştiren ve giderek toplumdan kopan Modibo Keita, ekonomik durumun kötüleşmesi ve halkın büyüyen tepkilerini anlayamadığı gibi, ordu mensuplarının mevcut hale kayıtsız kalamadıklarını fark edememiştir. 19 Kasım 1968 tarihinde Yarbay Moussa Traoré⁸⁹⁰ liderliğindeki bir grup asker, başarılı bir darbe sonucunda yönetime el koymuşlardır. Emir komuta zinciri içinde olmasa da hareketin dışında kalan askerler tarafından bir mukavemetle karşılaşmamıştır. Hatta askeri darbe halk tarafından coşku ve memnuniyetle karşılanmış, Bamako sokaklarında kutlanmıştır.⁸⁹¹ Uzun süredir tepki gösterilen sosyalist politikalar ve US-RDA'nın yeni askeri yönetim tarafından askıya alınmıştır. Başta Fransa olmak üzere Batı ülkeleriyle bozulan ilişkilerin darbede çok önemli bir faktör olduğu, neredeyse tamamı Fransa'da eğitim almış ve sömürge ordusunda görev yapmış darbeci kadronun itiraflarıyla ortaya çıkmıştır.⁸⁹² Ulusal Özgürlük Askeri Komitesi (Comité militaire de libération nationale - CMLN) adıyla kurulan askeri hükümet ilk yıllarında enerjisini kendi iç çekişmelerine harcamıştır. 1969'ta komite içinde bir fraksiyonun hamlesi olan askeri darbe girişimi başarısız olmuştur. Darbenin iki temel figürü Moussa Traoré ve Yoro Diakité arasındaki iktidar mücadelesi 1970'lerin ortalarına kadar sürmüştür. Acil çözüm bekleyen ekonomik konulardan ikisi CMLN tarafından aynı dönemde ele alınmış ve çare aranmıştır. Bunlar Franc CFA'ya geçerek Frank bölgesine dahil olmak ve tarım reformuydu. Darbeden sonra Fransa ile yapılan görüşmeler yıllarca sürmüş, fakat Traoré

⁸⁸⁹ GRUNDY Kenneth, "Mali: The prospects of planned socialism," M. Friedland and P. Rosenberg (ed.), African Socialism içinde, Stanford University Press, Stanford, 1965, ss. 28-45.

⁸⁹⁰ WOLPIN Miles D., **Dependency and Conservative Militarism in Mali**, The Journal of Modern African Studies, Cambridge University Press, 1975, s. 610. Fransa tarafından eğitilen ve Fransız ordusunda görev yapmış olan Yarbay Traoré'nin CIA'den istihbarat eğitimi aldığı o dönemde konuşulmaktadır.

⁸⁹¹ Jeune Afrique, **Le Coup de Bamako**, 25 novembre 1968, ss. 26-29; **Mali: Coup d'Etat de Moussa Traoré contre Modibo Keita [Histoire]**, Youtube, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=erYJnZ1kBrg>, 4.12.2019.

⁸⁹² BENNETT Valerie Plave, **Military Government in Mali**, The Journal of Modern African Studies, Cambridge University Press, 1975, s. 250.

hükümetleri 1984'e kadar Franc CFA'ya geçmeyi başaramamışlardır.⁸⁹³ Tarım konusunda ise Modibo Keita döneminde başlatılan yenilikler sürdürülmüş, fakat üretimde ciddi bir artış söz konusu olmamıştır. Ayrıca 1970'lerde ve 1980'lerin başında Sahra bölgesini etkisi altına alan kuraklık tarım alanında yıkıma neden olmuştur. Ekonomi rakamlarındaki olumlu değişim⁸⁹⁴ için 1980'leri beklemek zorunda kalan Mali, 1980'lerde IMF'nin başlattığı "yapısal düzenlemeler"i hayata geçirmiş ve neoliberal politikalara geçiş yapmıştır. Bu yeni istikamet makroekonomik açıdan olumlu neticeler doğursa da bekleneneği üzere 1980'lerin sonunda gelir dağılımı adaletsizliği, toplumsal refahtan uzaklaşılması ve memur maaşlarının ödenemeyeceği koşullar meydana getirmiştir. Özellikle ordu mensuplarının maaşlarını aylarca alamamaları askerlerin öfkesine neden olmuştur. Nitekim kitlelerin hoşnutsuzluğu ordu-siyaset gerilimini artırmış, 1991'de ikinci askeri darbe gerçekleşmiştir. Moussa Traoré'nin uzun iktidarına son veren 1991 müdahalesi, askeri yönetimin denetiminde demokratik bir sürece de kapı aralamıştır.

Mali toplumu çok farklı etnik unsurlardan oluşmasına rağmen Mali siyasetinin karakterinde etnik ayrımcılık ve dışlamalar çok fazla görülmemiştir. Az sayıdaki Touareg ve Arap grubu hariç tutulursa Mali'deki etnik gruplar ülkeyi bir uzlaşma dahilinde yönetmeyi başaramamışlardır.⁸⁹⁵ Etnik farklılıkların pretoryan mücadele içinde kullanılmasının önüne geçen en önemli faktör ise, Mali toplumunun siyasete karşı arasına koyduğu mesafedir. Malili elitlerin kendi mücadeleleri adına mobilize edemediği halk, siyaset ve bürokrasinin dar bir alana sıkışmasına neden olurken, siyasi çatışmanın yoğunluğunu azaltmıştır. Mali halkının siyasete yönelik mesafesini doğuran etken ise temelde siyasete karşı duyulan güvensizliktir. Siyasetin "kötü" olduğuna, dolayısıyla siyasetçilerin "kötü insanlar" olduğuna duyulan inanç halkı siyasi işlerden uzak tutmuştur.⁸⁹⁶ Demokratik kurumlar da bu şekilde algılanmıştır. Siyasetin toplum içinde negatif algısını besleyen temel faktörler şöyle sıralanabilmektedir: Zayıf ve adaletsiz yargı; katılımcı siyaset prosedürlerini baskılayan partizanlık; daraltılmış katılım; halk ve bürokrasi arasındaki dil bariyerinin

⁸⁹³ BENNETT, a.g.e., ss. 258-9.

⁸⁹⁴ World Bank, **World Bank Data on Mali**, (Çevrimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ML>, 5.12.2019.

⁸⁹⁵ Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, **EPR Atlas, Mali Report**, ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 1070-1084.

⁸⁹⁶ BLECK Jaimie, **Education and Empowered Citizenship in Mali: Power and Politics in Mali**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 2015, s. 45.

aşılması; siyaset ve bürokraside eğitimli-kentli azınlığın hakimiyeti; siyasi partilerin zayıflığı ve atanmışların artan gücü; tüm bunlara karşılık İslami aktörlerin sosyal hayatta pek çok sorunu çözen ve siyasi hayata kapalı yaklaşımlarıdır⁸⁹⁷. Çoğunluğu tarikat şeyhi olan geleneksel/dini liderler, yerel sosyal ve ekonomik meseleleri kaynaklar ölçüsünde hallederken, güven vermeyen siyaset karşısında günlük hayatın otoriteleri olarak belirmektedir. Çoğunluğu Müslüman olan Mali halkı, dini gerekçelerle de siyaseti ahlak dışı olarak nitelendirmektedir. Fakat görüldüğü gibi otoriter siyasi düzene rağmen, geleneksel aktörler eliyle bir yerel sivil toplum inşa edilebilmiştir.

Halkın siyasete karşı mesafesine rağmen, 1980'lerin sonundaki ekonomik duruma karşı hoşnutsuzluk saklanamayacak bir boyuta ulaşmıştır. Krediler ve başta Fransa olmak üzere Batı ülkelerinden gelen dış yardımlarla hayatını devam ettiren Moussa Traoré otoriter rejimi, kaynakları iç siyasi rekabeti ortadan kaldırmaya harcamıştır. Askeri ve siyasi kurumlarda hakimiyet sağlayan Traoré, halkın refahtan mahrum kalışını göz ardı etmiştir. Fakat kötü yönetime yönelik asıl tepkiler askeri bürokrasiden gelmiştir. Ayrılıkçılarla mücadele, sınır güvenliğini sağlama gibi görevlerle sahaya gönderilen askeri personel maaş ve primlerini alamamaktan şikayetçi olmuş, hükümeti isyan etmekle tehdit edince maaşlarını almışlardır.⁸⁹⁸ Bununla birlikte şiddet kullanma imkânı olmayan sivil bürokrasi bunun dışında kalmıştır. Askerler kısa vadede istediklerini almış olsalar bile kamu kurumları içindeki gerginlikler sona ermemiştir. Ancak, 1980'lerin ortalarından itibaren yer altında faaliyet gösteren irili ufaklı muhalefet partileri için 1990 yılında meşru siyasete dönüş ve halkın taleplerini yüksek sesle ifade etme imkânı doğmuştur. François Mitterand'ın "La Baule" konuşması ile Afrikalı devletleri demokrasiye geçişe zorlaması, Mali'de karşılık bulmuş ve muhalefet partilerinin faaliyetlerine izin verilmiştir. Tek partili sistemin iktidar partisi Mali Halkın Demokratik Birliği, kısa süre içinde karşısında Mali Demokrasisi İçin İttifak (Alliance pour la Démocratie au Mali – ADEMA) adlı güçlü bir rakip bulmuştur. ADEMA, örgütlenen muhalefet partilerinin Dr. Alpha Oumar Konaré liderliğinde meydana getirdikleri bir koalisyonun ibaretti.⁸⁹⁹ IMF'nin kemer sıkma politikalarına itiraz eden ADEMA'nın faaliyetleri

⁸⁹⁷ BLECK, a.g.e., s. 44-70.

⁸⁹⁸ CLARK, 2000, s. 257.

⁸⁹⁹ ICNC, **Mali's March Revolution (1991)**, International Center on Nonviolent Conflict (ICNC), April 2009, (Çevrimiçi), <https://www.nonviolent-conflict.org/malis-march-revolution-1991/>, 17.12.2019.

birkaç ay sonra mevcut hükümet tarafından kısıtlanmıştır. 1991 yılının Mart ayında ADEMA mensubu gençlerin ekonomi politikalarını protesto etmek için Bamako'da düzenledikleri miting, hükümetin emriyle Mali ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, resmi rakamlara göre 29 ve muhalefetin iddiasına göre yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir.⁹⁰⁰ Protestolar sona ermeyince pek çoğu hükümetten memnun olmayan askerler protestocuların safına geçmişlerdir. 26 Mart 1991 tarihinde daha organize biçimde isyancıların safına geçen Mali ordusu hükümeti kanlı biçimde devirerek iktidara el koymuştur.⁹⁰¹ 59 kişinin hayatını kaybettiği 1991 askeri darbesinden sonra darbe lideri Yarbay Amadou Toumani Touré başkanlığında toplanan Ulusal Mutabakat Konseyi demokrasiye geçiş konusunu müzakere etmiş ve 1992 yılında ilk özgür seçimleri gerçekleştirme kararı alınmıştır. 1992 cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri Mali demokrasi tarihi ve demokrasiye geçişin başarısı açısından önemi oldukça büyük bir olaydır. 21 siyasi partinin yarıştığı seçimlerde ADEMA parlamentoda çoğunluğu sağlamış, Alpha Oumar Konaré ise cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ordunun denetimi altında demokratik süreçlerin geliştiği Mali, 2012 askeri darbesine kadar Afrika'da demokrasi ve haklar konusunda örnek gösterilen bir ülke konumundadır.⁹⁰²

3.8.2 Mali'de Sivil-Asker İlişkileri

Mali'de sivil-asker ilişkilerinde Batı Afrika bölgesinde görülen karakteristik özelliklere rastlamak mümkündür: toplumdan yalıtılmış ve kendisini dış dünyaya ait hisseden bürokratik elitler, siyaset ve ekonomide başarısızlık ve yolsuzluklar, ordunun iç asayiş meselelerine yönlendirilmesi ve sokak olaylarını kanlı şekilde bastırması, siyaset ve ordu arasındaki güvensizliğin alternatif askeri kurumlar meydana getirmesi ve çatışmanın derinleşmesi gibi olgular sivil denetimi zorlaştırmıştır. Sosyalist temelli ekonomi politikaların başarısızlığına, kaynakların dengesiz dağıtımını da eklenince ordu mensuplarının hoşnutsuzluğu 1968 askeri darbesini doğurmuştur. Kwame Nkrumah'ın 1966 yılında bir askeri darbeye iktidardan uzaklaştırıldığını gören Modibo Keita, ekonomik sorunlarla baş

⁹⁰⁰ CLARK, a.g.e., s. 258.

⁹⁰¹ The New York Times, **Mali's Dictator Is Overthrown in Coup**, 27.3.1991, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1991/03/27/world/mali-s-dictator-is-overthrown-in-coup.html>, 23.11.2019.

⁹⁰² Freedom House, **Countries at the Crossroads 2011: Mali**, by Jaimie Bleck, 2012, (Çevrimiçi), https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/MALIFINAL.pdf, 5.12.2019.

edemeyince orduya alternatif bir muhafız alayı oluşturmuştur.⁹⁰³ Askeri bütçe içinde en büyük payı ayırdığı bu muhafız alayının çok ileri düzeydeki imkanlarına karşılık Mali ordusu imkansızlıklar içinde tehditlerle mücadele etmekteydi. Yeterli materyal olmayışından dolayı sahada başarısızlığa uğramak, ordu mensuplarının tepkisini çeken ve sivil-asker diyalogunu zedeleyen unsurlardan biri olmuştur. Céline Thiriot'a göre, 1968 askeri darbesini doğuran militarizm çift başlılık, emir komuta zincirinin bozulması ve güvensizlik ortamı nedeniyle ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁴ Bahsi geçen muhafız alay komutanlığı, Modibo Keita tarafından "Halkın Milisleri" adıyla kurulan paramiliter kuvvetlerden oluşmaktaydı. İktidarını kaybetme korkusuyla silahlı kuvvetlerde ikili bir yapıya izin veren Keita, paramiliter geçmişe sahip genç subayların baskısına maruz kalan kıdemli subayların güvenini kaybetmiş ve öfkesini çekmiştir. Karşılıklı güvensizlik ortamı, özellikle iç veya dış tehdit ortamında, ordu ve siyaseti ayrışmaya sürüklemiştir.⁹⁰⁵ Karşılıklı güvensizlik kadar dış tehdit ortamı da ordu-siyaset gerilim ve krizlerinin ortaya çıkışında merkezi bir konumdadır, zira Mali'deki üç askeri darbenin ortak noktaları: a-net biçimde ortaya çıkan iç/dış tehdit, b-bu tehditle mücadele eden askerlerin kısıtlı imkanlar nedeniyle sahada başarısız sonuçlar alması olmuştur.

Ordunun çatışma alanındaki etkinliği, kurumsal teorilerin ve özellikle de Huntington'un öne sürdüğü "profesyonelleşmenin, ordunun sivil denetimini sağlayacağı" iddiası ile literatürde önemli bir yer edinmiştir.⁹⁰⁶ Ordunun profesyonelliği arttıkça objektif sivil denetim altında siyasetten uzaklaşacağını varsayan bu yaklaşım, söz konusu profesyonelliğin gerektirdiği imkân ve koşulların temin edilmesi zorunluluğuna dayanmaktadır. Askeri profesyonelliğin beraberinde siyasete karşı nötr ve emir-komuta zincirine, sivil denetime tâbi bir ordu meydana getireceği düşünülmektedir. Mali'de gerçekleşen üç askeri darbeye de profesyonelleşme ve sahadaki etkinliğin zaruri kıldığı imkanların hükümet tarafından

⁹⁰³ RADU Michael S., **Ideologies, Parties and Foreign Policy in Sub-Saharan Africa, in Africa in the Post-Decolonization Era** (Ed. Richard E. Bissell, Michael S. Radu), Transaction Books, London, s. 31; ELISCHER Sebastian 2019, *Contemporary Civil-Military Relations in the Sahel*, West African Papers, OECD Publishing&Sahel and West Africa Secretariat Club, Paris, 1984, s. 10.

⁹⁰⁴ THIRIOT Céline, **Démocratisation et démilitarisation du pouvoir: étude comparative à partir du Burkina Faso, Congo, Ghana, Mali et Togo**, Institut d'études politiques de Bordeaux, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bordeaux, 1999, s. 31.

⁹⁰⁵ CHAUZAL Grégory, **Les règles de l'exception: La régulation (du) politique au Mali et au Niger**, Université de Bordeaux, Ecole doctorale de Science Politique de Bordeaux, Siyaset Bilimi, Yayınlanmış Doktora Tezi, 21 Haziran 2011, s. 172.

⁹⁰⁶ HUNTINGTON, 1957, ss. 83-85.

sağlanamadığı; alternatif silahlı kuvvetler oluşturma'nın ise Huntingtoncu "objektif sivil denetim"e aykırı bir tutum olduğu görülmektedir. Peter D. Feaver ise, Huntington'un "profesyonelleşme" kriterine farklı bir noktadan bakarak "vekalet verme ve gözetleme" üzerinden değerlendirmeyi tercih etmiştir.⁹⁰⁷ Vekalet kuramında temel mesele "ordunun, siviller tarafından kontrol edilmesinde" düşümlenmektedir.⁹⁰⁸ Ordunun kontrolünde askeri bütçenin bir araç olarak kullanılmasını savunan Feaver, askeri personel ve teçhizat gibi imkânların asgari düzeyde sağlanmasını öngörmektedir. Bununla birlikte Feaver'a göre "ordunun kapasitesini gözlemlemek" gerekli bütçeyi temin etmek kadar önem taşımaktadır.⁹⁰⁹ Samuel Finer ise, profesyonelleşme ve politik açıdan nötrleşme arasında bir nedensellik ilişkisi kurmamaktadır. Finer'e göre, ordunun etkinliği ve demokratik sivil denetim, sivil üstünlüğüne hizmet eden farklı bileşenlerdir.⁹¹⁰ Demokratikleşme yani demokratik değerlerin ve ortak ulusal çıkarların benimsenmesi yoluyla sivil denetimin sağlanabileceği, askerin sahadaki etkinliğinin de bu doğrultuda temin edilmesi gerektiği bu yaklaşımın önermesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratikleşme yolundaki Mali'de tehditler karşısında devlet tarafından yalnız bırakıldığına inanan ve materyal eksikliği nedeniyle başarısızlığa uğrayan ordu mensuplarının hükümete tepkisi müdahale biçiminde gerçekleşmiştir.

Mali pretoryanizminin kökeninde etnik mücadelenin küçük bir yer tutmasının nedenleri ise siyasetin kozmopolit bir tecrübe ile kurulması (1959-1968), siyaset-toplum mesafesi ve Mali politik elitinin mevcut devleti önceki imparatorlukların devamı olarak görmesidir. Güçlü ve kozmopolit devletler olan Mali ve Songay imparatorluklarına dair yoğun bilinç Malili yöneticilerin tavrına etki etmiştir. Senegal ile yaşanan "Mali Federasyonu" tecrübesinde Mali tarafının ısrarı, tarihteki örneklerin devamı olduklarına duyulan inançtan kaynaklanmaktaydı. Etnik mücadelenin düşük yoğunluğuna karşın, rüşvet-yolsuzluk ve patronaj ilişkileri ile baş gösteren kötü yönetim her zaman kişisel-kurumsal çıkar mücadelelerinin fitilini ateşlemiştir. Topyekûn siyasallaşmaya yol açacak şekilde siyasal başarısızlık beklentileri orduya yöneltmiştir. Darbe girişimlerinin sayısına bakılacak olursa da siviller ve ordu mensupları arasındaki sorunların çatışmaya dönüşmesinin askeri kültür ve etnik

⁹⁰⁷ FEAVER, 1999, ss. 218-221.

⁹⁰⁸ FEAVER, 1999, S. 211.

⁹⁰⁹ FEAVER, 2004, s. 122.

⁹¹⁰ BRUNEAU Thomas C., MATEI Florina Cristiana, **The Military Coup in Mali, 22 March 2012, Reflections on the Demise of Democracy and the Importance of Civil-Military Relations**, Journal of Defence Resources Management, 5-1, 2014, s. 16.

mücadelelere dayanmadığı anlaşılabacaktır. Zira Mali, etnisitenin çatışmaların merkezine yerleşmediği üç bölge ülkesinden biridir.⁹¹¹ Rejimin durumundan çok yönetimin performansı, iktidarın yüklediği görev ve sorumluluklar ile sunduğu imkanlar arasına sıkışan ordunun reflekslerinde belirleyici olmuştur.

Mali ordusunun 1991 darbesinden sonra demokrasiye geçişi organize ederek “demokratik ordular” açısından bir modele dönüştüğüne dair bir kanaat oluşmuştur.⁹¹² Fakat 90’lı yıllardaki tüm siyasi reformlara rağmen siyasal bozulmaya dönüş ve bütçe sorunlarının ortaya çıkışıyla halk gibi askerler de zarar görmüş, çıkar çatışması doğmuştur. Mali’de 1991 darbesinden sonra ordu kurumu siyaset üzerindeki etkisini sürdürmekle birlikte doğrudan yönetime talip olmamış, demokratikleşme sürecini desteklemeyi tercih etmiştir. Bu tercihin arkasında ise hiç şüphesiz başta dış yardımlar olmak üzere 1990’larda demokrasiye geçişi mecbur kılan şartların varlığı yatmaktaydı. Fakat görünürdeki demokratikleşme ordunun mutlak denetimi altında gerçekleşmekte, sivil kabinedeki bakanlıklar bile askeri gözlemciler tarafından denetlenmekteydi.⁹¹³ Ülkede süregelen uyuşturucu trafiği ordunun kontrolüne geçmiş ve sonraki yıllarda bu türden illegal ticaret pek çok yolsuzluğa neden olmuştur. 2000’lere gelindiğinde ordu kurumunun çıkarları yerine ordu içindeki üst düzey subayların kişisel çıkarları öncelenmeye başlamıştır. Amadou Toumani Touré’ye yakın ciddi sayıda subay generalliğe terfi ettirilmiştir.⁹¹⁴ Touré’nin kurduğu patronaj sistemi ile dış yardımlar ve yabancı askeri eğitim olanaklarından istifade edecek kadro Touré’nin kurduğu patronaj sistemi ile belirlenmiştir. Terfi ve rütbelerin geleceği bir çekirdek ekibin profesyonellik dışı kriterlere bağlanmıştır.⁹¹⁵ Ordunun bütçesinin parlamentonun ve sivil toplumun denetimine hiç dahil olmaması, şeffaflıktan kaçınması uzun yıllar devam etmiştir. Sivil denetimin eksikliği nedeniyle askere alma ve görevlendirme sürecine de etki etmiştir: Üst düzey subaylar nepotizm temelinde göreve getirilmiş, rütbeler kan bağı ve kişisel ağırlara dayalı şekilde dağıtılmıştır.⁹¹⁶ Kurulan yolsuzluk düzeni içinde bazı

⁹¹¹ DICKOVICK, J. Tyler, **Legacies of Leftism: ideology, ethnicity and democracy in Benin, Ghana and Mali**, Third World Quarterly, 29:6, 2008, ss. 1119-1137.

⁹¹² WING Susanna D., **Briefing Mali: Politics of A Crisis**, African Affairs, Oxford University Press, 112/448, 2013, s. 478.

⁹¹³ MACLACHLAN Karolina, **Security Assistance, Corruption And Fragile Environments: Exploring The Case of Mali 2001-2012**, Transparency International UK, London, 2015, s. 23.

⁹¹⁴ SOLOMON Hussein, 2013, Mali: West Africa's Afghanistan, The RUSI Journal, 158-1, Mart 2013, ss. 12-19.

⁹¹⁵ MACLACHLAN, a.g.e., s. 24.

⁹¹⁶ MACLACHLAN, a.g.e., ss.30-31.

subayların, Mali'nin kuzeyinde illegal ticareti kontrol etmek adına ayrılıkçı silahlı grupların faaliyetlerine göz yumması değişen şartlar altında ülkeyi iç savaşa kadar götürmüştür.⁹¹⁷ Ordu kurumunun siyasette demokratikleşmeye verdiği desteğin aslında üst düzey subayların kişisel çıkarlarını kamufle ettiği ve ordu-siyaset arasındaki derin sorunların varlığı 2012 askeri darbesi ile gün yüzüne çıkmıştır. Askerler arasındaki kopma ve siyasallaşma, Amadou Toumani Touré'nin ustalıkla domine ettiği siyaset içinde fark edilememiş ve iktidar darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır.

3.8.3. Mali-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Nüfuzu

Eski sömürgeci güç olarak Fransa, Mali üzerindeki etkisini on yıllar boyunca korumuştur. Modibo Keita'nın Mali Federasyonu, sosyalizme ve milli para birimine geçiş gibi aykırı ve maceracı sayılabilecek manevralarına rağmen Fransa Cumhuriyeti "pré-carré" (arka bahçe) olarak gördüğü Mali'yi terk etmemiştir. Hatta nüfuzunu korumak suretiyle bu hamleleri aşama aşama bertaraf etmekte başarılı olmuştur. Batı Afrika'daki yeni devletlerin kurulmasında "Balkanlaştırma" politikası izleyen Fransa'nın, "Mali Federasyonu" gibi federatif bir denemeyi desteklemesi elbette beklenemezdi. Bağımsız devletlerin varlığına izin verse de bölge üzerindeki kontrolü elinde tutmak isteyen Beşinci Cumhuriyet Fransası belli bir düzeyde etki gücünü korumayı başarmıştır. 1959'da kurulan Mali Federasyonu'nu desteklemeyi kabul etmeyen De Gaulle Hükümeti, rekabet oluşturma maksadıyla Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Felix Houphouet-Boigny'yi yetkilendirerek bir ekonomik işbirliği teşkilatı kurdurmuştur. "Uzlaşma Konseyi" (Conseil de l'Entente) adı verilen bu teşkilatın öncelikli amacı Mali Federasyonu'nun genişlemesini önlemektir.⁹¹⁸ Nitekim Dahomey ve Yukarı Volta (günümüzde Benin ve Burkina Faso) bu adım sonrasında Mali Federasyonu'na katılmaktan vazgeçmişlerdir.⁹¹⁹ Fransa'nın, Uzlaşma Konseyi'ne verdiği ekonomik, askeri ve siyasi destekle rekabet edemeyeceğini gören Mali Federasyonu, Malili ve Senegalli elitlerin anlaşmazlıklarından ibaret olan kendi iç

⁹¹⁷ LACHER Wolfram, TULL Denis M., **Mali: Beyond Counterterrorism**, Stiftung Wissenschaft und Politik / German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments February 2013, Berlin, 2013, ss. 1-7.

⁹¹⁸ BEUCHER Benoit, **La Françafrique: entre mythe et réalité**, IMAF, Paris, 2010, ss. 17-20.

⁹¹⁹ GUIRMA Frédéric, **Comment perdre le pouvoir? Le cas de Maurice Yaméogo**, Éditions Chaka, Paris, 1991, ss. 108-112.

münakaşalarını durduramayınca dağılmıştır.⁹²⁰ Federasyonun dağılmasını kabullenmekte zorlanan Modibo Keita, sorumlu tuttuğu Fransa ile duygusal açıdan kopukluk yaşamıştır. Federasyonun dağılması Fransa'nın yeni kurulan bir devlet olan Mali'ye ilk ciddi müdahalesi olarak görülmektedir. Buna karşılık Mali, Fransa'nın çıkarlarına ters sayılabilecek bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir. Nisan 1960 itibariyle Fransa ile yapılan anlaşmalardan çekildiğini duyuran Bamako Hükümeti, Fransız Milletler Cemiyeti'nden (Communauté française) de ayrıldı. Casablanca Grubu'na dahil olarak Cezayir konusunda Fransa'nın karşısında yer alan Mali'nin diğer dış politika tercihleri de Fransa'nın hoşnutsuzluğuna neden olmuştur.⁹²¹ Kwame Nkrumah ve Sekou Touré ile Gana-Gine-Mali Birliği'ni kuran antlaşmayı imzalayan Modibo Keita, bütün bu hamlelerle yetinmemiş ve 1961 başında Fransa'dan ülkesindeki askeri üsleri boşaltmasını istemiştir. Batılı devletlerin Kongo'da tanıdığı Joseph Kasavubu yönetimini tanımayan Mali iktidarı, eski sosyalist yönetimin devamı olan Antoine Gizenga'yı resmi olarak tanıdığını açıklamıştır.⁹²² Bütün bu olumsuz, hatta yer yer düşmanca tutumlara Fransa Cumhuriyeti sert bir tepki göstermemiş, yardımları kesmemiştir. Fachoda sendromunun etkisi altındaki Fransız Dışişleri, Mali'yi büsbütün Sovyetler Birliği veya Çin'e kaybetmemek için diplomatik krizlerden özellikle kaçınmıştır. Zira olanları yakından takip eden Sovyetler Birliği, Mali'ye 40 milyon dolar değerinde yardım yaparak kendi safına çekme niyetini ortaya koymuştur. Fransa için hayati önem taşıyan Cemiyet'ten ayrılması ve Frank CFA antlaşmasını iptal etmesi Mali'ye göreceli olarak somut bir bağımsızlık kazandırmıştır. Fakat Fransa'nın söz konusu kopuşa tepkisi doğrudan değil, çevresel koşullara etkiyle ortaya çıkmıştır. Batı Afrika ülkelerinin Mali ile ticaretinin azalmasında yalnızca Fransa'nın telkinleri değil, Mali'nin 1962'den sonra kendi para birimini kullanması etkili da olmuştur. Dönüştürülebilirliği soruna dönüşen Mali Frangı, sürekli değer kaybetmesi nedeniyle bölge ticaretinde Mali'ye olan ilgiyi azaltmıştır.⁹²³ Mali'nin, Frank CFA yerine kendi para birimine geçiş kararından itibaren ekonomi giderek kötüleşmiş, bu karar 1968 askeri darbesinin ekonomik-sosyal koşullarının oluşmasında ilk adımı haline gelmiştir. 1959-1968 arasında

⁹²⁰ NDOYE Modou, *La Fédération du Mali à l'épreuve de l'indépendance: Chronique d'un Échec*, Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente, 50-2, (Giugno 1995), 1995, ss. 151-176.

⁹²¹ MIGANI Guia, *L'indépendance par la monnaie: La Fance, Le Mali et La Zone Franc 1960-1963*, Presses Universitaires de France- Relations internationales, no.133, 2008, s. 26.

⁹²² MIGANI, a.g.e., s. 27.

⁹²³ MIGANI, a.g.e., s. 32.

sergilediği yönetim ve Fransa'nın çıkarları konusundaki menfi tavrı sebebiyle Modibo Keita'nın ordu tarafından devrilmesi Paris Hükümeti'ni rahatsız etmemiştir.⁹²⁴ Keita sonrası yönetimler Frank CFA bölgesine geri dönmek isteseler de Mali'nin kabul edilmesi 1980'lerden önce mümkün olmamıştır.

Batı Afrika'daki eski sömürgelerinin ve Afrika'daki nüfuz alanının tam ortasında yer alan Mali ile sorunlu bir başlangıç yapan Fransa, diğer güçlü devletler karşısında Mali ile ittifak önceliğini kaybetmemiştir. Bununla beraber Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş rekabeti çerçevesinde Mali'yle ortaklığa eğilim göstermeleri doğal bir şekilde gelişmiş, yardım faaliyetleri Fransa tarafından sık sık gözlemlenmiştir. Fransa'nın ortaklığı bakımından Mali'nin diğer bölge ülkelerinden farkı, Jacques Foccart'ın kurduğu kişisel ilişki ağlarının bu ülkede o kadar da güçlü olmamasıdır. Modibo Keita'nın siyasi ve diplomatik manevraları, sosyalizme ilgisi ve Fransa ile kurduğu zayıf ilişki, Foccart'ın yeterince etkili bir ağ meydana getirememesine yol açmıştır. 1970'lerin ortalarına doğru bu durum telafi edilmeye başlamış, Mali ile yeniden antlaşmalar yapılmıştır. Fransa'nın beklentilerini karşılayacak olan antlaşmalar ise François Mitterrand zamanında imzalanmıştır: 1984 yılında Frank bölgesine ve CFA'ya geçiş antlaşması, 1985'te ise askeri işbirliği antlaşması⁹²⁵ yürürlüğe girmiştir. Uzun yıllar boyunca çözölemeyen sorunların Mali ekonomisine verdiği zararı telafi etmeye çalışan Moussa Traoré, Fransa'nın taleplerini kolayca kabul edecek noktaya gelmişti. Ancak Traoré'nin sallantıdaki iktidarı Fransa'ya yönelik artan bağımlılık nedeniyle ve dolaylı müdahalesiyle sona erecektir. Mitterrand'ın "La Baule" ultimatomu ile Afrika siyasetine yön verme girişimi Mali'de siyaseti radikal biçimde dönüştürmüş, 1991 askeri darbesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Darbe lideri Amadou Toumani Touré'nin Paris'te olumlu karşılanan demokratikleşme adımları ilişkileri yeniden güçlü bir kıvama ulaştırmıştır. Mitterrand'ın 1994 yılında Frank CFA'nın devalüasyonunu talep etmesi⁹²⁶ tüm bölge ülkeleri gibi Mali'de de krize neden olmuş, ilişkileri yeniden zora sokmuştur. Batı Afrika Merkez Bankası (Banque centrale de l'Afrique de l'Ouest – BCEAO) adına para basma işlemi Fransa'da gerçekleştiği için neredeyse tek taraflı bir kararla gerçekleşen devalüasyon tüm bölgede buhrana neden olmuş ve devletleri ekonomik

⁹²⁴ SIDIBE, Ibrahima Baba, *Les Relations Franco-Maliennes À La Recherche d'un Nouveau Souffle, Mali-France: Regards sur une histoire partagée*, Editions Karthala, Bamako-Paris, 2005, ss. 352-353.

⁹²⁵ CHARBONNEAU Bruno, *France and The New Imperialism: Security Policy in Sub-Saharan Africa*, Routledge, New York, 2008, s. 62.

⁹²⁶ CHARBONNEAU, a.g.e., s. 157.

reformlara mecbur bırakmıştır.⁹²⁷ Bu reformların en önemlilerinden birisi Batı Afrika iç ticaretinde vergilerin ciddi oranda düşürülmesidir. Devalüasyondan en çok etkilenen Mali ise iç ekonomik yapısını neo-liberal piyasa koşullarına göre yeniden güncellemiştir.⁹²⁸

2000'lerin başında Cumhurbaşkanı Jacques Chirac liderliğindeki Fransa'nın Afrika ile genel ilişkilerinde pek çok değişiklik söz konusu olmuştur. Öncelikle Afrika ile çok boyutlu bir ilişki kurmaya başlayan Fransa, Avrupa Birliği ülkelerini ortak programlarına dahil etmiştir. AB'nin öne çıkması özellikle İngiltere ve Almanya'yı Batı Afrika'ya çekmiştir. Çok boyutluluk böylece Fransa'nın bölge üzerindeki yükünü azaltmış, ancak yeni aktörleri sahneye çıkarmıştır.⁹²⁹ Batı Afrika ile çoğul işbirliğine Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin giderek artan etkinliği de zaman içinde eklenmiştir. Faaliyetleri ve beklentileri neredeyse salt ekonomik olan Çin'e karşılık 11 Eylül'den itibaren güvenlik endişeleri artan ABD askeri işbirliği ile öne çıkmıştır. Fransa'da 1997-2002 yılları arasındaki iki başlı hükümet, yani "cohabitation" (Chirac-Jospin) dönemi dış yardımların organizasyonunda anlaşmazlıkların ve değişimlerin yaşandığı bir süreç ortaya çıkarmıştır. Chirac'ın ağırlığını koymasıyla Fransa'nın Afrika politikasında daha realist eğilimler belirmiştir. Mitterrand'ın dış yardımlar için "demokrasiye geçiş şartı" getirmesi, yerini Chirac'ın ulusal çıkarların korunması şartına bırakmıştır. Yeni Gaullecü olarak tanımlanan Chirac iktidarında Afrika siyasetine dair "arka bahçe, Fransafrika, Foccartizm" gibi ithamlar yeniden ortaya çıkmıştır.⁹³⁰ Fransa'nın aynı dönemde yükselen müdahaleciliği bu tartışmaların gündemde sürekli yer bulmasını sağlamıştır. 1994 Ruanda, 1996 Kongo ve Orta Afrika, 2001'de Madagaskar, 2002 Fildişi Sahili krizlerine hızlı müdahaleleri söz konusu eleştirileri destekler mahiyettedir. Çok taraflılık, realpolitik ve müdahalecilik yaklaşımları Chirac ile yeniden etkili olmaya başlamış, fakat Nicolas Sarkozy, hatta François Hollande ve Emmanuel Macron dönemlerinde sürdürülmüştür. İlişkilerinde başından beri sorunlar yaşadığı, fakat üzerindeki nüfuzundan vazgeçmediği Mali'de ciddi rakipler edinen Fransa, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi açısından

⁹²⁷ BELLUCCI Stefano, **African Franc Zone's Dilemma in the Euro Area: Efficiency and Dependence or Sovereignty?** Il Politico, 65-3, 2000, ss. 399-421.

⁹²⁸ BOURDET, Yves, **Economic Reforms and the Malian Economy**, CODESRIA, Afrique et Développement, 2002, ss. 25-61.

⁹²⁹ BOURMAUD, Daniel, **La politique africaine de Jacques Chirac: Les anciens contre les modernes**, Modern & Contemporary France, 4(4), 1996, ss. 431-442.

⁹³⁰ CLAUDE Gérard, **Chirac l'Africain: Dix ans de politique africaine de la France, 1996-2006**, revue Politique africaine, Institut français des relations internationales, 2007-4, ss. 905-918.

zaman zaman geride kalmıştır. Bu değişim 2012 askeri darbesine değin devam etmiş, sonunda Fransa terörle mücadele gerekçesiyle Mali'ye askeri olarak müdahale etmiştir. Dekolonizasyondan sonra Mali'de ilk defa askeri açıdan bu genişlikte bir mevzi kazanan Fransa, bölge üzerindeki askeri-siyasi etkisini de pekiştirmiştir.

Tablo 3.8. Mali ve Fransa Arasında Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi

Askeri Sosyalleşme	Orta Düzey	Ekonomik İşbirliği	Düşük Düzey
Askeri eğitim ve danışmanlık:	Fransa'nın bölgedeki subayları yetiştirmek için ENVR'lerden biri de Mali'de bulunmaktadır. Bununla birlikte 1980'lerden itibaren ABD'nin IMET projesi ile yetişen Malili subay sayısı oldukça artmıştır (2008'e kadar 548 subay eğitilmiştir). Askeri danışman sayılarına dair veri bulunmamaktadır.	Parasal ve finansal antlaşmalar:	Mali, 1962-1984 yılları haricinde Franc CFA bölgesinin üyesi olmuştur.
Askeri iş birliği ve savunma antlaşmaları:	Fransa ile 1962 yılında imzalanan savunma işbirliği antlaşması 1963 ve 1972'de revizyona uğramış, etkinliği azaltılmıştır.	Dış yardım, kredi ve hibe:	Mali'ye yönelik dış yardımlarda 2005 yılında Fransa %7'lik payla 4. sıradadır. 2010 yılında ise ilk 5'te yer almamıştır. Aynı yıl ABD ise %33'lük payla 1. olmuştur.
Askeri ve diplomatik kurumlar:	Fransa, tüm diplomatik misyonlarıyla Mali'de temsil edilmektedir.	Dış ticaret:	Darbeden önceki 5 yıl içerisinde Fransa, Mali'nin ithalatında ilk 3'e girerken, ihracat içindeki payı açısından son sıralarda yer almıştır.
Müşterek tatbikatlar ve operasyonlar:	Darbenin gerçekleştiği 2012 yılına kadar Fransa ve Mali arasındaki ittifak durumu çok net değildir. Müşterek operasyon veya tatbikat gerçekleşmemiştir.		

Askeri Materyal	Düşük Düzey	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Orta Düzey
Silah ticareti:	SIPRI verilerine göre darbeden önceki son on yılda Fransa'nın, Mali'nin silah tedarikindeki payı %10 civarındadır.	İstihbarat faaliyetleri:	Konuyla ilgili net bir veri bulunmamakla beraber Fransa'nın Batı Afrika genelinde yoğun istihbarat faaliyeti yürüttüğü ve terörle mücadele kapsamında bilgi paylaşımı yaptığı bilinmektedir.
Askeri üs veya birlik:	2012 askeri darbesi öncesinde Fransa, Mali'de askeri üs veya birlik bulundurmamaktadır.	Kişiselleşmiş ilişkiler:	Jacques Foccart ve J. C. Mitterrand gibi CB Afrika Özel Danışmanlarından sonra kişisel ağların zayıfladığı gözlemlenmektedir.
Paralı askerler veya özel güvenlik şirketleri:	2000-2012 yılları arasında bilinen paralı asker veya özel güvenlik şirketi faaliyeti bulunmamaktadır.	Medyanın rolü:	Fransız uluslararası medyası Mali içinde yayınlar yapmakta ve etkili olmaktadır.

Askeri sosyalizasyon açısından bakılacak olursa, bağımlılıklarına rağmen Mali'nin Fransa karşısında mutlak bir askeri bir nüfuz alanı olmadığı görülecektir. Fransa ile ilk savunma işbirliği antlaşmasını 1962'de imzalayan, 1963 ve 1972 revizyonları ile büyük ölçüde etkisizleştiren Mali, 1985'te yeniden savunma işbirliği imzalamıştır.⁹³¹ 1960-1990 yılları arasında Fransa'nın Batı Afrika'daki askeri faaliyetlerinin yoğunluğu düşünülürse, Mali hemen hemen bu etkileşimin dışında kalmıştır. 1985 sonrasında bölgede hizmet veren Fransız Askeri okulları ENVR'ler (Ecoles nationales à vocation régionale) Mali'de faaliyet göstermeye başlamışlardır. Subay ve astsubay yetiştiren Koulikoro Askeri İdari Okulu (École militaire d'administration de Koulikoro) 1996 yılında Barış Koruma Okulu ise 2003 yılında çalışmalarına başlamıştır.⁹³² 2000'li yıllarda Mali'de askeri eğitim ve danışmanlık

⁹³¹ LE VINE Victor T., **Politics in Francophone Africa**, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2004, s.384. Aynı kaynağa göre Mali, Batı Afrika'da Fransızca konuşan ülkeler arasında Fransa ile en az sayıda ikili anlaşmaya sahip iki ülkeden biridir.

⁹³² Fransa Dışişleri Bakanlığı, Ministère français des Affaires Etrangères, **Les Ecoles Nationales À Vocation Régionale**, (Çevrimiçi), https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Depliant_ENVR_complet.pdf, 21.3.2019.

konusunda Fransa'ya denk tek ülke olan ABD, 2008'e kadar 548 Malili subayı eğitmiştir.⁹³³ 2012 askeri darbesinin lideri Amadou Sanogo ve yakın kadrosunun ABD eğitilmiş olması, ABD ve darbeler tartışmasını yeniden gündeme getirmiştir.⁹³⁴ Dolayısıyla Fransa, Mali ordusunun eğitiminde bir monopole dönüşmemiştir. Diplomatik temsil açısından Fransa, Mali'de eskiden beri etkin halde olmasına karşın, Fransız ordusu ve Mali ordusu arasında 2012 askeri darbesi öncesinde kayıtlı müşterek tatbikat veya operasyon gerçekleştirilmemiştir.

Ekonomik faaliyetler ve işbirliği alanında Fransa ve Mali arasındaki bağın askeri işbirliğine göre daha da düşük olması şaşırtıcıdır. Zira geleneksel olarak Fransa'nın nüfuz alanı olarak görülen Batı Afrika'daki Fransız çıkarlarının çoğunlukla ekonomik olduğu sanılmaktadır. Oysa Mali-Fransa ekonomik bağı 2000 yılı öncesine göre (en azından askeri darbeye kadarki süreçte) daha zayıftır. Mali'nin Frank bölgesine 20 yıldan fazla bir süre dahil olmayışı aynı dönemde Batı Afrika ve Fransa arasındaki finansal ağın dışında kalmasına da neden olmuştur. Dış yardımlarda ise Fransa'nın Mali'ye yönelik desteği önemli miktarda azaldığı görülmektedir. OECD verilerine göre, Mali'ye yönelik dış yardımlarda 2005 yılında uluslararası kuruluşların ardından Fransa %7'lik payla 4. sıradadır. 2010 yılında ise ilk 5'te yer alamazken aynı yıl ABD ise %33'lük payla 1. Olmuştur. ABD'nin 2008-2013 yılları arasında Mali'ye yaptığı dış yardım miktarı Fransa'nın yaptığı yardımın üç katına ulaşmıştır.⁹³⁵ 2002-2012 yılları arasında Mali'nin ihracatındaki payı ile son sıralarda yer alan Fransa⁹³⁶, ithalatında ise Senegal, Fildişi Sahili ve Çin gibi ülkelerin gerisinde kalmıştır. Bu neticelerle dış nüfuzun ekonomik işbirliği ekseninde Fransa beklenen seviyenin uzağında kalmıştır.⁹³⁷

Başta silah ticareti olmak üzere askeri materyal/hizmet alışverişi konusunda Fransa'nın Mali piyasasındaki payı da oldukça düşük seyretmiştir. 2000-2012 yılları

⁹³³ Historical Facts Book, Department of Defense, **Security Cooperation Agency, DSCA - Financial Policy And Analysis Business Operations Report**, 30 September 2016, Washington, s. 122.

⁹³⁴ Caverley, Jonathan – Savage, Jesse Dillon, **“Training The Man on Horseback: The Connection Between U.S. Training and Military Coups”**, War On The Rocks, 9.8.2017. (Çevrimiçi), <https://warontherocks.com/2017/08/training-the-man-on-horseback-the-connection-between-u-s-training-and-military-coups/>, 03.03.2018.

⁹³⁵ OECD, **Aid (ODA) disbursements to countries and regions [DAC2a], Mali 1999-2018**, (Çevrimiçi), <https://stats.oecd.org/#>, 11.10.2019.

⁹³⁶ OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mali**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/mli/show/all/2017/, 2.12.2019.

⁹³⁷ OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mali**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/mli/show/all/2017/, 2.12.2019.

arasında Mali'nin resmi silah alımı yaptığı ülkeler arasında Bulgaristan ciddi şekilde öne çıkarken, 2003'ten sonra satış yapamayan Fransa savunma endüstrisi %10 civarında kalmıştır.⁹³⁸ Fransa, bu alandaki etkinliğini 2013'te başlayan askeri operasyonlarla beraber artırmıştır, fakat öncesinde pek çok ülkenin gerisindedir. Bununla beraber uzun süre "arka bahçe" olarak adlandırılan Mali'de Fransa'ya ait bir askeri üs kurmak 2013'e kadar mümkün olmamıştır. Yabancı bir ülkelerin nüfuz göstergesi olarak askeri üssün eksikliği, Fransa'nın Mali üzerindeki etkisinin sınırlılığına işaret etmektedir. 20. yüzyıl boyunca kayıt dışı olarak faaliyet gösteren Fransız paralı askerler, yeni mevzuatla kurumsallaşmış ve güvenlik şirketlerine dönüşmüşlerdir.⁹³⁹ Başta Défense Conseil Internationale (DCI) olmak üzere bu güvenlik şirketlerinin Mali'de faaliyet gösterdiklerine dair bir veri bulunmamaktadır. Başka bölge ülkelerinde görülen paralı askerler, Mali'nin dönem dönem artan iç çatışmalarına rağmen görev almamışlardır. Bu durum kısmen Mali'nin askeri-siyasi eğilimlerinden kısmen de Fransa ile ilişkilerden kaynaklanmıştır.

Batı Afrika'daki çoğu ülkede çeşitli araştırmalar vesilesiyle sık gündeme gelen kişisel ve kurumsal ağlar düzeyinde Fransa'nın yeterince etkili olamadığı görülmektedir. Fransız istihbarat kurumu DGSE'nin Mali'deki faaliyetleri hakkında elde net bir veri bulunmadığı için değerlendirmek oldukça zordur, fakat sahada aktif biçimde bulunduğu dair kuvvetli bir kanaat mevcuttur. Diplomatik misyonlar ile siyaset, ordu ve iş dünyası arasındaki ilişkiler daha görünür olmakla birlikte, Foccart'ın kurduğu ilişki ağının görüntüsünden epeyce uzak olduğu açıktır. Mali ve Fransa arasında uzun periyotlarla yaşanan kopuşlar istikrarlı bir "réseau"nın (ağ) kurulmasına izin vermemiştir. Fransa mevcut şartlar altında Mali'de kültürel olarak yoğunlaşmayı daha önemsemiş, medya kuruluşları ile gündeme etki etmeyi tercih etmiştir. Sömürge geçmişi ve dil ortaklığı nedeniyle Mali'de siyasetin tercihleri ne yönde olursa olsun Fransız menşeli medya gündemi belirleyecek etkinliğe sahip olmuştur ve olmaktadır.

⁹³⁸

SIPRI,

Arms

Trade

Register,

(Çevrimiçi),

http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, 5.12.2019.

⁹³⁹ CHAPLEAU Philippe, **De Bob Denard aux sociétés militaires privées à la française**, Editions Vuibert, Paris, 2003, ss. 49-66.

3.8.4. 22 Mart 2012 Askeri Darbesinin Gelişimi

2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yalnızca beş hafta kala gerçekleşen askeri darbenin arka planında yolsuzluk ve kötü giden ekonomi, gelir eşitsizliği gibi pek çok neden sayılabilir, fakat darbenin gerekçesi oldukça sade ve açıktır. 2010 ve 2011 yıllarında Arap isyanları dalgası Libya'yı da etkisi altına almış ve nihayetinde Kaddafi neredeyse yarım asırlık iktidarını kaybetmiştir. Libya'da ortaya çıkan kaos, çok miktarda silah ve askeri aracın güneye, daha doğrusu Mali'ye geçişine kapı aralamıştır. Mali'de ayrılıkçı ve şiddet yanlısı irili ufaklı gruplar bu türden bir sevkiate uzun süredir ihtiyaç duymaktalardı. Silah tüccarlarının krizi fırsata çevirmek amacıyla Mali'nin kuzeyinde sevk ettiği askeri materyal Mali'nin iç çatışmaları için bir milat olmuştur.⁹⁴⁰

Siyasetin ve ekonomik kaynakların dışında kalan belki de tek etnik grup olan Tuaregler Mali'nin kuzeydoğusunda farklı örgütler adı altında bağımsızlık talep etmeye başlamışlardı. Tuareg Ulusal Azavad⁹⁴¹ Kurtuluş Hareketi'nin (Mouvement national de libération d'Azavad – MNLA) Mali ordusu ile başlattığı çatışmalar diğer şiddet yanlısı grupları da harekete geçirmiştir. Tuareg milliyetçisi MNLA ile temelde karşıt fikirlere sahip üç ayrı örgüt olan Magrib El-Kaidesi (AQIM), Batı Afrika Tevhid ve Cihad Cemaati (MUJAO) ve Ensaruddin, MNLA ile ortaklık kurup nispeten küçük grupları da bünyelerine katarak Mali devletine savaş açmışlardır.⁹⁴² Ayrıca MUJAO, AQIM ve Ensaruddin, devlet kurma hedefi olmayan, Mali'de şeriat talebiyle şiddete bulaşan organizasyonlardı. Tüm gruplarla mücadele etmek zorunda kalan Malili askerler, "hükümetin iç buhranı ciddiye almaması"na bağlı olarak yeterince destek alamamışlar ve mühimmat, teçhizat gibi eksikler sebebiyle sahada art arda başarısız olmuşlardır. Malili askerlerin yaşadığı bozgunların akabinde kuzey ve kuzeydoğudaki en kritik üç şehir (Timbuktu, Gao ve Kidal) MNLA'nın eline geçmiştir.

⁹⁴⁰ BBC, **Gaddafi's influence in Mali's coup**, BBC News, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-africa-17481114>, 28.11.2019.

⁹⁴¹ Azavad, Cezayir ve Libya'nın güneyi ile Mali ve Nijer'in kuzeyinde yer alan, nüfusunun çoğunluğunu göçmen Tuareg kabilelerinin oluşturduğu bir Sahra bölgesidir. Zaten büyük kısmı çöl olan bölgede kuraklık yüksek seviyelere ulaşınca göçmen gruplar daha yerleşik bir hayatı tercih etmişler, fakat kıtlık sorununa kalıcı bir çare bulamamışlardır. 1992 yılında Ulusal Mutabakat Konseyi toplantılarında Tuareglere daha fazla özerklik veren bir antlaşma imzalanmıştır. 2000'lerin ortasında artan şiddet ve yeniden bağımsızlık talepleri üzerine 2006 yılında Cezayir Antlaşması imzalanarak Tuareglere iç güvenlik konusunda yeni haklar tanınmıştır. Fakat her iki antlaşma da denetim-yaptırım mekanizmalarının eksikliği dolayısıyla kâğıt üstünde kalmış, yürürlüğe girmemiştir. Libya'daki gelişmeler ve Azavad'a ulaştırılan askeri imkanlar, bağımsızlık talebinin yinelenmesini doğurmuştur.

⁹⁴² WING, **a.g.e.**, s. 481.

Ordunun bu dönemde hükümete yönelik büyüyen tepkisinin nedenlerinden biri de hükümet üyelerinin yerelde güçlü olan bu örgütlerle örtük biçimde illegal silah ve uyuşturucu ticareti yürütmesiydi. İlegal ticaret trafiği üzerindeki ortaklıklar hükümetin harekete geçmemesine, Mali ordusunun onlarca kayıp vermesine neden oluyordu.⁹⁴³

Yetersiz imkanlarla sahada çatışmaya artık tahammül edemeyen alt-orta düzey subaylar ile askerlik hizmeti yapmakta olan erler 22 Mart'ta isyana kalkışmışlardır. IMET programı kapsamında ABD'de askeri eğitim alan ve İngilizce öğretmenliği de yapmış olan⁹⁴⁴ Amadu Sanogo, 7000 civarında askerle, Amadu Tuman Touré hükümetini protesto etmek için Başkanlık Sarayı yönünde yürüyüş düzenlemişlerdir. Fakat protestocu askerler, muhafız birliklerinin şiddet yoluyla bastırma girişimine reaksiyon göstererek sarayı ve kamu binalarını kuşatmışlardır. Devlet televizyonu ve radyoları da ele geçirilmiş, protesto eylemleri bir askeri darbeye dönüşmüştür.⁹⁴⁵ Cumhurbaşkanı Amadu Tuman Touré'nin ülkede bulunan bir askeri üste saklandığına dair haberler yayılmaktaydı. Küçük miktardaki direniş kırılmış ve devletin idaresi cuntacılar geçmiştir. Fakat "Kırmızı Bereliler" adı verilen ve muhafız birlikleri içinde özel kuvvetler olarak görev yapan bir grup asker teslim olmayıp Touré gibi saklanmayı seçmişlerdir. Alt-orta düzeyli subaylardan müteşekkil lider kadrosu derhal "Demokrasiyi Kurtarma ve Devletin Restorasyonu Konseyi" (Comité national pour le redressement de la démocratie et la restauration de l'État – CNRDRE) adıyla yeni bir yönetim oluşturmuşlardır.⁹⁴⁶ Darbe başarıya ulaştığında cunta sözcüsü Amadu Konaré tarafından yapılan açıklamalarda "operasyonlarda kullanılmak üzere yeterli sayıda silah ve ekipman temin edilmediğini, hükümetin kendilerini bu halde isyancılarla karşı karşıya getirmesine ve krizi yönetmekteki

⁹⁴³ BERGAMASCHI, Isaline, **French Military Intervention in Mali: Inevitable, Consensual yet Insufficient**, Special Collection: Region in Crisis: Stabilizing Mali and the Sahel, Practice Notes, Stability International Journal of Security&Development, 2013, (Çevrimiçi), <https://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.bb/>, 27.9.2019.

⁹⁴⁴ The Washington Post, **Leader of Mali military coup trained in U.S.**, 24.3.2012, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/national-security/leader-of-mali-military-coup-trained-in-us/2012/03/23/gIQAS7Q6WS_story.html, 6.12.2019.

⁹⁴⁵ The New York Times, **Soldiers Overthrow Mali Government in Setback for Democracy in Africa**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2012/03/23/world/africa/mali-coup-france-calls-for-elections.html>, 11.12.2019.

⁹⁴⁶ JEUNE AFRIQUE, **Mali: coup d'État militaire contre le président ATT**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/176865/politique/mali-coup-d-tat-militaire-contre-le-pr-sident-att/>, 1.12.2019.

yetersizliğine itiraz ettiklerini” ifade etmiştir.⁹⁴⁷ Konaré ayrıca “tüm kurumların lağvedildiğini ve anayasayı askıya aldıklarını” da ilan etmiştir.⁹⁴⁸ Daha sonra başkanlığını Amadu Sanogo’nun yaptığı CNRDRE tüm kara sınırları ve hava sahasının kapatıldığını açıklamıştır.

2012 askeri darbesi, Mali’nin yakın zamanda demokrasiye geçiş anlamında (görüntüde de olsa) kaydettiği başarılarından ötürü pek çok yabancı analist ve hükümet için öngörülebilir değildi. Özellikle Batılı ülkelerin askeri darbeye tepkisi sert olmuştur. Yardım kesme tehditleri ve kınama açıklamaları eşliğinde yönetime gelen cunta ekibi üzerinde büyük baskı oluşturabilecek yeni ultimatoların ertelenmesindeki en önemli neden Mali’nin bölünme riskiyle karşı karşıya kalmasıdır. Darbeden iki hafta sonra, 6 Nisan 2012’de MNLA Azavad’da tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan edince, radikal grupların Mali topraklarının büyük bölümünü kontrol etmesi riski doğmuştur. Durumun hassasiyetine binaen çoğu Batılı devlet olağanüstü bir tepki göstermekten çekinmekteydi. Diğer yandan Bamako’da oluşan hava Batılı ülkelere yönelik düşmanlık söylemini besleyen bir istikamete evrilmişti. Cunta yönetimi Fransız bir gazeteciye gözaltına alarak Paris’e tepkisini belli ekmekteydi. Fransa, öngöremediği için darbeye engel olamamış, darbe sonrasında da hedef tahtasına oturmuştu. Batı Afrikalı devletler sorunu çözebilmek adına Mali’ye askeri müdahale planlamaya başladılar. Hem cunta hem de Tuareg isyancılara yönelik müdahale hakkında konuşan Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppé “lojistik düzeyde destek verilebileceğini” açıklamıştır.⁹⁴⁹ Juppé ayrıca Mali ile tüm diplomatik ilişkilerin ve gıda, terörle mücadele konuları dışında işbirliğinin kesildiğini duyurmuş ve demokrasiye geçiş çağrısı yapmıştır.⁹⁵⁰

Cunta rejimi iktidarı devraldıktan sonra iki önemli gelişme yaşanmıştır: İlki, MNLA ve diğer gruplar arasındaki ortaklığın hızlı gelen askeri başarı ile

⁹⁴⁷ ALJAZEERA TÜRK, **Mali’de askeri darbe**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/malide-askeri-darbe>, 30.11.2019.

⁹⁴⁸ JEUNE AFRIQUE, **Mali: coup d’État militaire contre le président ATT**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/176865/politique/mali-coup-d-tat-militaire-contre-le-pr-sident-att/>, 1.12.2019.

⁹⁴⁹ PressAfrik, **Alain Juppé: «La France est prête à assurer la logistique de la force de la Cédéao» au Mali**, PressAfrik, (Çevrimiçi), https://www.pressafrik.com/Alain-Juppe-La-France-est-prete-a-assurer-la-logistique-de-la-force-de-la-Cedeao-au-Mali_a80481.html, 25.11.2019.

⁹⁵⁰ RADIO CANADA, **Coup d’État au Mali: les militaires aux commandes**, 23.3.2012, (Çevrimiçi), <https://ici.radio-canada.ca/nouvelle/554682/mali-coup-etat-soldats-mutins-controle-presidence>, 27.11.2019.

bozulmasıydı. Ensaruddin, Mujao ve Magrib El-Kaidesi MNLA ile çatışmaya başlamışlardır. Bu durum kaostan yoğunluğunu artırmakla kalmamış, ülkede askeri ve siyasi nüfuzunu yeniden inşa etmek amacına sahip Fransa'yı cesaretlendirmiştir. Nitekim Fransa, terörle mücadele gerekçesiyle uzun yıllar sürecektir Serval Operasyonu'nu başlatmıştır. Bir diğer önemli gelişme ise, Touré'ye sadık kalan muhafız birliklerinin, bilhassa Kırmızı Bereliler'in karşı başarısız darbe girişimidir. Bu darbe girişiminin bastırılması esnasında yakalanan yüzlerce Kırmızı Bereli askerin mahkemeye çıkarılmak yerine katledilmesi, sonraki yıllarda Amadu Sanogo'nun yargılanmasına ve mahkûm olmasına yol açacaktır.⁹⁵¹

İstikrarsızlık ihtimali nedeniyle askeri darbe kadar iç savaşa da karşıt konumda olan Fransız hükümeti, darbenin ilk günlerinde hızlı biçimde askeri müdahale seçeneğini tercih etmemiştir. İlk aşamada yardımların kesilmesi gibi yaptırımlarla vaziyeti kontrol altına almaya çalışan Fransa, başarısız olunca bölgesel bir koalisyonun müdahalesine destek vermiştir. Libya'ya yönelik askeri operasyonlara öncülük ederek dolaylı olarak Mali'deki iç buhrana sebebiyet veren Fransa, ayrıca krizin başlarında yeni bir müdahale konusunda hükümet içinde bir mutabakata da varamamıştır. Tuareg isyanının arz ettiği risk, Mali'de askeri cunta idaresinin varlığına karşı duyulan rahatsızlığı geride bırakmıştır. İsyanların, nükleer enerji için gerekli uranyumun büyük çoğunluğunu temin ettiği Nijer'e sıçramasından kaygılanan Fransız hükümeti, nihayet Savunma Bakanı Jean Yves Le Drian ve ekibi tarafından ikna edilmiş, Ocak 2013'te Serval Operasyonu başlatılmıştır.⁹⁵² Askeri darbeye karşı ve cunta yönetimine tepkili olduğu bilinen Cumhurbaşkanı François Hollande, Dışişleri Bakanı Alain Juppé ve Fransız istihbaratı DGSE'nin direktörü Érad Corbin de Mangoux'nun müdahaleye son ana kadar karşı oldukları belirtilmektedir.⁹⁵³ Fakat hem sahadaki kurumsal-kişisel çıkarlar hem de Fransa'nın bölgeye askeri olarak dönüşünün oluşturacağı etki nedeniyle Le Drian'ın yönettiği lobi faaliyetleri (hükümet içi tartışmalar, medya, şirketlerin aracılığı) sonuç

⁹⁵¹ MaliWeb, **Affaire des «bérets rouges»: le général Sanogo sera jugé à Kayes**, MaliWeb, 25.10.2016, (Çevrimiçi), <https://www.maliweb.net/societe/justice/affaire-berets-rouges-general-sanogo-sera-juge-a-kayes-1851322.html>, 14.12.2019.

⁹⁵² BOEKE S., SCHUURMAN B., **Operation Serval: A Strategic Analysis of the French Intervention in Mali, 2013–2014**, Journal of Strategic Studies, 38:6, 2015, ss. 806-807.

⁹⁵³ HENKE Marina E., **Why did France intervene in Mali in 2013? Examining the role of Intervention Entrepreneurs**, Canadian Foreign Policy Journal, 23:3, 2017, s. 313.

vermiştir.⁹⁵⁴ Mali'de geçici hükümet başkanı Diacounda Traoré'den Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne müracaat etmesini isteyen Fransa, 2013 başında Mali'ye müdahale etmiştir. Çok açık biçimde görülmektedir ki Fransa'nın, 2012 öncesinde Mali üzerindeki etkisi ciddi şekilde azalmış ve mutlak bir güç görüntüsünden uzaklaşmıştır. Moritanya ve ABD örneğinde olduğu gibi Mali'de de askeri darbe ile ilişkilerin daha da zedelenme ihtimaline karşılık Fransa askeri etkinliği ile nüfuzunu yeniden pekiştirmiştir. Fransa'nın seçtiği maliyetli ve bir o kadar da etkili müdahale biçimi, ulusal çıkarlarını uzun vadeli olarak koruma altına almış görünmektedir.

28 yıllık otoriter lider Blaise Compaoré'nin 2014 yılında Burkina Faso'da sokak olayları ile iktidarını kaybetmesi sonucu kurulan geçici hükümet, 2015 yılında Compaoré'ye sadık kalan muhafız birliklerinin askeri darbe girişimi başarılı olmuş görünüyordu. Fransa'nın sert açıklamaları ve Avrupa Birliği'ni devreye sokması, darbecileri zor durumda bırakmış, askeri müdahale tehdidi ise cuntacıların sadece altı gün iktidarda kalmalarını sağlamıştı.⁹⁵⁵ Burkina Faso'da başarılı bir darbe girişimini sona erdiren Fransa'nın, üç yıl önce Mali'deki darbeyi engelleme başarısızlığı daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Darbeden kısa süre önce Paris hükümetinin Touaregler ve Amadu Tuman Touré hükümeti arasında arabuluculuk yaparken MNLA ile anlaştığı ve ikili oynadığı konuşulmaktaydı.⁹⁵⁶ Nicolas Sarkozy'nin askeri üs kurmayı teklif ettiği Touré'den red cevabı alınmış, ayrıca halk ve ordu içinde Fransız karşıtı milliyetçilik yükselişe geçmişti.⁹⁵⁷ Tüm bunlar darbecilerin, Fransa karşısındaki tutumunun çok iyi bilindiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Fransa, 2012'de kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi itibarıyla darbeyi engelleme gücünden uzak bir nüfuza sahiptir, dolayısıyla Mali'deki askeri isyanı

⁹⁵⁴ LACROIX, **L'opposition soutient l'Elysée sur l'intervention au Mali**, (Çevrimiçi), https://www.lacroix.com/Actualite/France/L-opposition-soutient-l-Elysee-sur-l-intervention-au-Mali-_NG_-2013-01-12-898317, 3.12.2019.

⁹⁵⁵ LE POINT INTERNATIONAL, **Burkina: le retour au pouvoir du président scelle la fin du putsch**, Le Point, 24.9.2015, (Çevrimiçi), https://www.lepoint.fr/monde/burkina-le-retour-au-pouvoir-du-president-scelle-la-fin-du-putsch-24-09-2015-1967539_24.php, 4.8.2019.

⁹⁵⁶ JEUNE AFRIQUE, **Rébellion touarègue: pourquoi le Mali suspecte la France de jouer double jeu**, 9.3.2015, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/177046/politique/r-bellion-touar-gue-pourquoi-le-mali-suspecte-la-france-de-jouer-double-jeu/>, 26.11.2019.

⁹⁵⁷ JEUNE AFRIQUE, **Coup d'Etat au Mali: La France demande les elections au plus vite**, 2012, (Çevrimiçi) <https://www.jeuneafrique.com/176863/politique/coup-d-tat-au-mali-la-france-demande-des-lections-au-plus-vite/>, 17.12.2019.

sona erdirememiştir. Sömürgeciliğin sona erdiği dönemden itibaren genel olarak sorunlu bir ilişkiye sahip olduğu Mali üzerindeki etkisi 2000'li yıllarda giderek azalmaktadır. Bu dönemde kurumsal yakınlık ve sosyalleşmenin önemli alt göstergeleri arasındaki askeri eğitim ve danışmanlık, işbirliği ve dış yardımlar ile silah ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri bir dış aktör olarak Mali'de ön plana çıkmaktadır. Bunda hiç şüphesiz ABD'nin terörle mücadele çerçevesinde Batı Afrika'ya yerleşmesi önemli rol oynamaktadır. 2012'deki darbe lideri Amadou Sanogo'nun, IMET kapsamında Amerikan ordusu tarafından eğitilmiş bir asker olması Fransa'ya karşı Amerikan nüfuzunun arttığı yorumlarına neden olmuştur. Üstelik Fransa, çok taraflı ilişkilere yönelerek "arka bahçe" olarak gördüğü Mali'deki nüfuz alanında kayıplara uğramaktadır. Nüfuz göstergelerindeki kayıpları sonucu etki ve yaptırım kabiliyetlerindeki eksilmeler, Fransa'nın 2012 askeri darbesini engelleme yönündeki iradesini başarısızlığa uğratmaktadır. Aynı durum 2015 yılında Burkina Faso'da söz konusu olmamış, Fransa'nın 6 günlük diplomatik baskıları sonucunda darbe eyleminden vazgeçilmiştir. Tarihsel yakınlığı olan iki olay arasındaki mukayese Fransa nüfuzunun ve kapasitesinin görülmesi açısından faydalı olmaktadır. Fransa, söz konusu etkisizliğini telafi amacıyla darbe sonrasında ortaya çıkan koşullarda askeri müdahale seçeneğini (Serval Operasyonu) tercih ederek sahadaki nüfuzunu da pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

3.9. Analiz ve Değerlendirme

Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Afrika'daki askeri darbelerde başarılı ve başarısız müdahalelerinin ele alındığı üçüncü bölümde hem tarihsel açıklamalar hem de etki kapasitesinin ölçümüne dair veriler yer almıştır. Verilen örneklerle ilgili göze çarpan ilk tespit, bu devletlerin bilhassa özerklik ve tutarlılıktan, dolayısıyla siyasal kurumsallaşmadan mahrum olduklarıdır. Etnik rekabetin ulusal kimliğin ve ulusal kurumların oluşumuna engel olduğu bir siyaset ikliminde doğal olarak karşıtlık düzeyi artmaktadır. Bölünmüş ve zayıf siyasal-bürokratik kurumlar kamu yararına değil, arkasına belli sosyal grupları almış elitlerin çıkarları adına faaliyet göstermektedir. Karşıtlığın en üst seviyeye ulaştığı noktada pretoryan mücadele başlamış, askeri darbe ve iç savaş gibi siyasal şiddet biçimleri ortaya çıkmıştır. Her pretoryan mücadele topyekûn siyasallaşma ile meydana gelir, toplum içi aktörleri çatışmanın içine dahil eder. Fakat bu türden bir güç mücadelesi, özellikle post-kolonyal toplumlarda toplum dışı etkenleri, müdahaleleri dışlamayacaktır. Batı

Afrika siyasetinde etnik rekabetin yol açtığı yoğun karşıtlıklar, toplum dışı aktörleri en başından beri siyasetin içinde tutmuştur. Siviller ve askerlerin hayatında eğitim, ticaret, teknoloji, diplomasi ve işbirliği gibi alanlar, aynı zamanda yabancı devletler ve temsilcileriyle irtibatın diri kaldığı birer sosyalleşme ve etkileşim alanlarıdır. Sömürgecilik sonrasında pek çok Batı Afrikalı yeni devlet siyaset ve ekonomi konularında çıkmaza girdiğinde İngiltere ve Fransa gibi eski sömürgeci iktidarlara dönüp destek talebinde bulunmuştur. Ancak, daha fazla bağımsızlık ve güç talebi bu devletlerden bazılarını Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve Çin gibi farklı partnerlere eğilim göstermelerine neden olmuştur. Dış politikadaki dönüşler, kendilerini “hâmi devlet” olarak konumlandıran devletlerin siyasal şiddete destek verecek seviyede müdahalelerine yol açabilmektedir. Kimi zaman da halk, muhalefet veya bürokrasinin talebinin tam tersi istikametinde askeri darbe veya iç savaşı engelleme girişimleri de bu bağlamda söz konusu olmuştur. Böylece, devleti kimin yöneteceğine yönelik bir düğümün merkezde olduğu iki rekabet, siyasal şiddetin belirmesine yol açmıştır: İç siyasette bölünme ve sosyal gruplar arasında pretoryanizm ile sonuçlanan etnik-dini rekabet ve büyük devletlerin mevzi elde etme ve/veya kaybetmeme üzerine kurulu rekabeti.

Bürokrasi içinden gelen bir isyan hareketi olarak askeri darbelerin desteklenmesi veya riske atılamayacak müttefik bir rejime/hükümete yönelik darbeyi engellemek, karşıtlığın yoğunluğu ve çıkarların tehlikeye düşmesi nedeni ile ortaya çıkacak askeri tedbir ve müdahale zaruretinden çok daha düşük maliyetli olacaktır. Üstelik Soğuk Savaş döneminde açık askeri müdahaleleri geri planda tutan “düşük yoğunluklu çatışma” (low intensity conflict), Soğuk Savaş sonrasında ise “savaş harici operasyonlar” (operations other than war) doktrinlerini benimseyen ABD’nin yaklaşımına da uygundur. Fransa ise, Fachoda sendromuna bağlı olarak eski sömürge ülkelerdeki çıkarlarını rakip devletlere karşı korumak amacıyla farklı dönemlerde sertlik yanlısı tutum sergilemiştir. Gabon’da askeri darbeyi engellemek için doğrudan askeri müdahalede bulunan Fransa’nın bu tavrı önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Askeri müdahalelerde dış müdahalelerin başarısı veya başarısızlığı ise, örnek vaka incelemelerinde görüldüğü üzere kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyine bağlı biçimde ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi güçlü devletlerin, nüfuz sahibi oldukları ülkelerde başarılı müdahalelerde bulundukları, ikili ilişkilerde yeterince etki düzeyine ulaşamadıklarında müdahalenin başarısız olduğu

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devletler arasındaki yakınlık ve dış nüfuz nüfuz boyutunun yüksekliği, askeri darbelerde böyle bir dış etkiyi kolaylaştırmaktadır.

Tablo 3.9. Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyinin, Askeri Darbelerde Dış Müdahalelerin Başarı Durumuna Etkisi

			Kurumsal Yakınlık ve Sosyalleşme Düzeyi					
	Müdahaleye Konu Olan Siyasi Olay	Müdahalenin Niteliği	Askeri Sosyalizasyon	Ekonomik İlişkiler ve İşbirliği	Askeri Materyal	Kişisel ve Kurumsal Ağlar	Nihai Sonuç	Müdahalenin Sonucu
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	Gana 1966 Askeri Darbesi	Destekleme	Orta	Yüksek	Orta	Yüksek	~Yüksek	Başarılı
	Nijerya 1976 Askeri Darbe Girişimi	Destekleme	Düşük	Orta	Düşük	Düşük	Düşük	Başarısız
	Liberya 1985 Askeri Darbe Girişimi	Engelleme	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Başarılı
	Moritanya 2005 Askeri Darbesi	Engelleme	Orta	Düşük	Düşük	Düşük	Düşük	Başarısız
FRANSA	Togo 1963 Askeri Darbesi	Destekleme	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Başarılı
	Benin 1977 Askeri Darbe Girişimi	Destekleme	Düşük	Orta	Düşük	Orta	~Düşük	Başarısız
	Togo 1985-1991 Darbe Girişimleri	Engelleme	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Başarılı
	Mali 2012 Askeri Darbesi	Engelleme	Orta	Düşük	Düşük	Orta	~Düşük	Başarısız

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin dört ana göstergesi, dış nüfuzun boyutlarının anlaşılmasına bu doğrultuda katkı sağlamıştır. Yüksek, orta ve düşük kategorilerinden yüksek ile orta-yüksek arası (~Yüksek) düzeyde etki sahibi olan devletlerin başarılı olduğu, daha alt kategorilerde kalan ilişkilerin müdahaleyi başarıya ulaştırmadığı görülmüş ve bu şekilde bir ölçüm ortaya koyulabilmiştir. Bu göstergelerden ilki olan askeri sosyalleşme düzeyi, Batı Afrika ülkelerinde ulusal orduların ortaya çıkışı ve gelişiminde hangi yabancı aktörlerin söz sahibi olduğu, eğitim, askeri işbirliği, askeri-sivil diplomatik temsil ve ittifak durumu üzerinden bir değerlendirme imkanı sunmaktadır. Kuruluş aşamasından itibaren orduyu kimin eğittiği, ordu kurumuna kimlerin teknik danışmanlık yaptığı ve subayların hangi ülkeden meslektaşlarıyla bağ kurduğu dış nüfuz açısından önemli hale gelmiştir. Dekolonizasyon evresinde Fransa'nın, sömürge idaresinden kopan Fransız Cemiyeti (Communauté) üyesi ülkelere savunma ve askeri teknik işbirliği antlaşmaları talep ettiği önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Fransa'nın bölgenin önemli bir kısmında yalnızca ulusal orduları eğitme, danışmanlık hizmeti verme, rütbe ve terfiler hakkında görüş bildirme gibi işlevleri söz konusu değildir, bu ülkelerde iç karışıklık durumunda müdahale hakkına da sahiptir. Fransa, karşılıklı olarak imzaladığı askeri antlaşmalarla askeri sosyalizasyonu elinde tutma yoluna gitmekte, başka devletlerin devreye girmesi sonucunda beliren rekabet karşısında ise hegemonik üstünlüğünü korumak için ek tedbirleri hayata geçirmektedir. Söz konusu antlaşmaları reddeden Gine, Mali, Benin gibi ülkeler ise Fransa'nın yaklaşımı sonucunda çeşitli şekillerde hedef (Persil ve Karides operasyonları vb.) alınmışlardır. Ancak askeri sosyalizasyon alt göstergelerini tam sağlayamadığı bu ülkelerdeki girişimleri başarısız olmuştur. Batı Afrika'da öncelikle İngiltere'nin geride bıraktığı ve İngilizce konuşan ülkelere odaklanan ABD ise, 1960'larda başlattığı askeri eğitim ve danışmanlık desteğini IMET programı ile kurumsallaştırmıştır. IMET'in 1970 ve 1980'lerde çok daha faal hale gelmesinde Angola iç savaşı gibi çatışmalara müdahil oluşu ve Sovyetler ile rekabeti önemli rol oynamıştır. Liberya dışında (Fransa'ninkiler kadar net biçimde imtiyazlı) savunma işbirliği antlaşmasına sahip olmadığı Batı Afrika'da bu açığını ikili diplomatik ilişkilerle kapatmayı seçmiştir. Askeri sosyalizasyon düzeyinde IMET'in etkisi oldukça büyük olmuştur, ayrıca Soğuk Savaş şartlarında pek çok bölge ülkesinin ABD ile ittifak durumu oldukça belirgin seyretmiştir. Kwame Nkrumah döneminde Gana ile yaşanan sorunların, İngiliz ve Amerikalı teknik danışmanlar yerine Sovyetlerden uzmanlar getirilmesi

nedeniyle başladığı düşünülürse eğitim-danışmanlık işlevinin ne anlam ifade ettiği daha iyi görülmektedir. Darbeci subayların ve Nkrumah'ın tanıklığı bu durumu doğrulamıştır. Liberya'da ise ABD askeri sosyalizasyon düzeyi itibarıyla hâkim pozisyonundadır ve hem destekleme hem de engelleme yönünde müdahaleleri başarılı olmuştur.

İkinci gösterge olan ekonomik ilişkiler/işbirliği, ekonomik düzeydeki bağımlılığı ortaya koymakta ve karşılıklı çıkarların anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Parasal-finansal antlaşmaların varlığı, dış yardım ve dış ticaret bu göstergenin üç temel ayağı konumundadır. Fransa'nın Frank CFA bölgesi ile para birimi üzerinden kurduğu finansal ağ, bu ağa dahil olan ülkeler için son derece etkilidir. Fransa'nın güdümünde yürüyen finans ilişkileri, Frank bölgesi üyesi devletlerin ekonomide Fransa'nın tercihlerini öncelemelerine ve yapılan anlaşmalardan çekilecek gücü bulamamalarına neden olmuştur. Nitekim Frank CFA'dan çekilen Mali ekonomisi yirmi yıl kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin Batı Afrika'da ortak para birimi yoluyla kurduğu finansal bir düzen mevcut değildir. Fakat iki mühim unsur bunu gerekli kılmamıştır: İlki, doların uluslararası konumu ve ikincisi ise, 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası'nın "yapısal düzenlemeler" başlığı altında finansal düzeni dönüştürme faaliyetleridir. ABD'nin, iki finans kurumu üzerinden dolaylı bir finansal etkisi söz konusu olmuştur. Neoliberal ekonomik sisteme geçişte bu etkinin boyutları da ciddi biçimde genişlemiştir. Dış yardımlar alanında ABD'nin faaliyeti Fransa'nın gerisinde kalmamıştır. Nkrumah döneminde Gana'da USAID kanalıyla gerçekleşen Volta Projesi, döneminde Afrika'nın en önemli enerji yatırımdır. Projenin büyüklüğü ve vaat ettiği kaynak, Volta Dam'ı Amerikan hükümetinin Nkrumah üzerindeki baskı aracına dönüşmesine neden olmuştur. Yine Liberya'ya 1980 askeri darbesi sonrasında 400 milyon dolarla rekor bir yardım sağlanmıştır. Fransa'nın Batı Afrika'da Fransızca konuşan ülkelere yardım faaliyetleri bu devletlerin kuruluşu ile başlamış, hatta nüfuzunu bütünüyle yitirmemek için ittifak durumuna bağlı tutmadığı yardım politikasını 1990'lara kadar değiştirmemiştir. Fransa'nın ikili ve AB üzerinden yaptığı çok taraflı dış yardımları önemini günümüze kadar korumuştur. Dış yardım Togo, Senegal, Nijer gibi devletlerin bağımlılıklarının sürdürülmesini, Mali ve Benin gibi devletlerin ise Fransa'nın nüfuz alanından bütünüyle kopmamasını sağlamıştır. Togo, Senegal, Burkina Faso, Nijer ve Fildişi Sahili uzun yıllar boyunca kamu hizmetlerini büyük oranda Fransız yardımı ile gerçekleştirmiştir. Yardım ve hibelerin öncelikli olarak

bürokratik ve teknik işlere yönlendirilmesi, bürokrat-teknokrat kadrolarının iç ve dış politik tavrına etki etmiştir. Dış nüfuzu belirleyen temel alanlar arasında yer alan dış ticaret, devletlerin birbiri arasındaki ilişkinin ekonomik boyutuna ve çıkarların büyüklüğüne ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada Massachusetts Institute of Technology'nin görsel veri projesi "the Observatory of Economic Complexity" (OEC) dış ticaret verileri dikkate alınmıştır.

Askeri darbe girişimlerinin öncesindeki belli aralıklarda dış ticaret rakamlarının seyri, dış nüfuz ve müdahalenin etkisi bakımından bir alt gösterge olarak değerlendirmeye dahil olmaktadır. Büyük devletlerin müdahale motivasyonu ile zayıf siyasal sisteme sahip devletlerin çatışmadan kaçınma çabası çoğu zaman ekonomik çıkarlar merkezinde gelişmektedir. Mali ile ticari ilişkileri görece zayıf olan Fransa'nın 2012'deki askeri darbeye diplomatik düzeydeki müdahalesi başarısız olmuştur. ABD ve Gana arasındaki huzursuzluğun nedenleri arasında Gana'nın kakao ihracatında fiyatları yükseltmesi de mevcuttur. Öte yandan 1976 askeri darbe girişimi nedeniyle ABD'yi suçlayan ve hatta Henry Kissenger'ın ülkeye girişini yasaklayan Nijerya'nın ABD'ye petrol ihracatı bu gerilimden etkilenmemiştir. Aksine, ABD'nin Nijerya siyasetine müdahale girişimlerinin salt Angola iç savaşından kaynaklanmadığı ve petrol tedariki ile ilgili de olduğu değerlendirilmektedir.

Askeri materyal, üçüncü bir temel gösterge olarak çalışmamızda yer almıştır. Müdahale döneminde silah ticaretinin hangi boyutlarda olduğu; askeri üslerin varlığı veya eksikliği ile paralı askerler/özel güvenlik şirketlerinin faaliyetlerinin, büyük devletlerin askeri materyal üstünlüğünün tespiti adına soruşturulması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Ele alınan örnekler dikkate alındığında, silah ticaretinde %30 ve üstü bir paya sahip olan devletlerin müdahalelerinin başarılı olduğu müşahade edilmektedir. ABD'nin Liberya, Fransa'nın Togo üzerindeki silah ticareti tekeli (%100) bu alandaki nüfuz büyüklüğünü göstermektedir. Her iki ilişki örneğinde de ABD ve Fransa'nın askeri darbe girişimlerinin hem desteklenmesi hem de engellenmesinde başarılı oldukları ortaya çıkmıştır. Ordu mensuplarının, silah tedarikçisi devletlere karşı hassas oluşu bu neticeyi doğuran etkenler arasındadır. Yabancı askeri üsler ise, askeri etki kapasitesinin bileşenleri arasında ilk sıralardadır. Bu çalışmada yer alan en çarpıcı örnek ABD'nin Liberya'daki askeri üsleridir, zira ABD'nin sahadaki askeri etkisi ve Liberya ordusu üzerindeki nüfuz gücü ile sonuç getirmiştir. Ayrıca bu çalışmada yer almayan Senegal (1962) ve Gabon (1964) gibi örneklerde de görüleceği üzere Fransa'nın üs bulundurduğu

lkelerde başarılı müdahaleler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede iki tespit ne çıkmıştır: Birincisi, askeri üslerin varlığının, büyük devletlerin askeri darbeleri engelleme yönünde irade ortaya koymasına neden olduğudur. Fransa ve ABD, s bulundurduğu ülkelerde istikrarı tercih etmektedir. İkinci tespit ise, rneğin Moritanya ve Mali'de engellenmek istenen ve başarısız olan askeri darbelerden sonra, terörle mücadele gibi gerekçelerle askeri varlığın ve operasyonların artmasıdır. Fransa ve ABD, her iki ülkedeki askeri darbelerden sonra askeri olarak sahada varlıklarını glendirmişler, yapılan anlaşmalar ile bu ülkelerde s kurmuşlardır. Paralı askerler ve daha kurumsallaşmış bir görünümdeki özel güvenlik şirketleri ise, dış nüfuzun bir başka boyutunu teşkil etmektedir. Paralı askerler (SAS) Togo'da ordunun eğitim ve tatbikatından, askeri istihbarattan sorumlu olarak çalışmakta ve güçlü bir etki odağı olarak sahada var olmaktadır. Benin'de ordudan atılmış subaylarla işbirliği yapan meşhur paralı asker Bob Denard, sınırdan girerek darbe girişimine n ayak olmuştur. Paralı askerler Afrika sathında halen ordu bürokrasisinden silahlı gerilla çatışmalarına kadar geniş bir alanda faaliyet göstermektedir. şirketleşmeye giden paralı asker grupları ise, uyuğu bulundukları devletlere karşı sorumlu biçimde yasal olarak çalışmaktadır. Söz konusu yasal ereve bu gruplara etki elemanı vasfı kazandırmakta ve dış nüfuza eklemlenmektedir.

Dördüncü gösterge olan kişisel ve kurumsal ağlar, neo-kolonyal ilişkinin en etkin unsurlarından birini ele alma imkânı sunmuştur. Ele alınan rnekler ABD'nin, istihbarat kurumları ve diplomatik misyonları yoluyla kurduğu ağlar ile daha kurumsalcı bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymaktadır. Fransa'nın ise bilhassa eski sömürgelerinde kişisel iktidar ilişkileri kurduğu görülmüştür. Fransa Cumhurbaşkanlığı Afrika zel Dairesi ve ilk başdanışman Jacques Foccart'ın kurduğu neokolonyal ağ, Batı Afrikalı siyasetçilerin, askerlerin ve sivil bürokratların ailelerini ve çevrelerini de kapsamaktadır. François Mitterrand'ın oğlu ve sonraki Afrika başdanışmanlarından olan Jean Christophe Mitterrand, Foccart'dan sonra bu ağı en etkin kullanan isimler arasındadır. Otoriter rejimlerde yönetici elit ile kişisel dostluk ve çıkar ilişkileri temelinde oluşturulan bu düzen ticaret, dış politika, bürokratik atamalar gibi konularda on yıllar boyunca derin bir etkiye sahip olmuştur. Fransafrika olarak da adlandırılan bu yapı, Fransa'nın Batı Afrika lkelerinde siyasete müdahalesinin en önemli dayanağıdır. Darbelerin desteklenmesi/engellenmesi, devlet başkanlarının belirlenmesi için yönlendirmeler,

ordudaki atamalar gibi üst düzey pek çok karar, eylem ve dış müdahale bu düzen içinde gerçekleşmiştir. ABD'nin istihbarat kurumları CIA ve DIA'nın Gana, Nijerya ve Liberya'daki faaliyetleri ise darbeler ve diğer iç buhranlarda dış müdahalenin merkezi haline gelmiştir. Bu kurumların operasyonel gücü ve geniş yetki alanı nedeniyle seçtikleri düşünülmektedir. Ancak ABD'de iç politik tartışmalara konu olmaları bazı sınırlandırmalara yol açmıştır.⁹⁵⁸ Kişisel ve kurumsal ağlar içinde anılan uluslararası medya faaliyetleri ise dış müdahalelerde propaganda, psikolojik harekât ve gündem belirleme gibi tamamlayıcı ve belki de dönüştürücü etkiler doğurmuştur. Medyanın çeşitli siyasi eylemlere zemin üretebilen işlevselliği, devletlere çeşitli formlardaki dış müdahaleleri için günümüzde daha fazla imkân tanımaktadır.

Eldeki verilerin değerlendirilmesi sonucunda, askeri darbelerde başarılı dış müdahale kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin “yüksek” veya “orta-yüksek arası” seviyelerinde olduğu durumlarda görülmektedir. Başka bir deyişle bir devletin, başka bir devlet içindeki isyan/darbe hareketi üzerinde başarılı müdahalesi için farklı alanlardaki bileşenlerden müteşekkil ve etkin bir dış nüfuz gücüne sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla buna göre, karşıt ve ilişki/nüfuz bakımından kopuk iki devlet arasında böylesine bir müdahalenin başarı şansı, kimi zaman sanıldığından aksine, oldukça düşüktür. Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi deniz-aşırı müdahalelerde bulunabilen, dönem dönem siyasal şiddet olaylarını destekleyen güçlü devletlerin bile yeterince nüfuz sahibi olamadığı ülkelerde başarısız oldukları gözlemlenmektedir. O halde askeri darbelerde başarılı dış müdahaleler belli bir kurumsal yakınlık ve sosyalleşme gerektirdiği açıktır.

Çalışmada yer alan Moritanya 2005 askeri darbesi, müdahaledeki başarısızlıklar adına dikkat çekici bir örnektir. ABD'nin Moritanya ile 2000'lere doğru kurduğu diplomatik ilişki düzeyinin yüksekliğine, Nuakşot Hükümeti'nin istekli tavrına ve hatta tüm Arap dünyasını karşısına alıp İsrail'i resmen tanımasına rağmen Beyaz Saray bu darbeyi engelleyememiştir. Bir başka örnek olan ve 1966'da gerçekleşen Gana darbesi esnasında ABD dış nüfuz açısından en etkin devlet değildir, üstelik siyasi ilişkiler kötü yönde seyretmektedir. Fakat Büyük Britanya ile ortaklığı ve dış

⁹⁵⁸ Nijerya'da 1976 yılındaki askeri darbe girişiminde devlet başkanı Murtala Muhammed'in öldürülmesinden birkaç gün sonra ABD Başkanı Gerald Ford'un "ABD Hükümeti'ne mensup hiçbir kişi ve kurumun, istihbarat faaliyetleri çerçevesinde yurtdışındaki liderlere yönelik siyasi cinayetlere katılma veya yönlendirmeye yetkisinin bulunmadığı"na dair kararnamesi dikkat çekicidir.

yardım, ticaret, istihbarat, medya alanlarındaki etkinlik düzeyi Amerika'ya Gana elitleri arasında güçlü bir nüfuz edindirmiştir. Müdahale bu koşullarda başarılı olmuştur. Fransa'nın eski sömürgesi Mali, Fransız Dışışleri'nin tabiriyle "arka bahçe" (pré carré) olarak görülmesine rağmen, yaşadığı sosyalizm tecrübesi ve farklı devletlerle yüksek düzeydeki ilişkileri nedeniyle Fransız nüfuz bölgesine tümüyle dâhil olmamıştır. Askeri konularda zayıf bir ortaklığa sahip iki ülke arasında dış ticaret ve dış yardım konularında 2000'li yıllarda yaşanan düşüş bunun önemli göstergeleri arasındadır. Engelleyemediği 2012 askeri darbesi sonrasında Fransa uzun soluklu bir müdahale olan Serval Operasyonu'nu başlatmış ve bölgeye askerî açıdan dönüş gerçekleştirmiştir.

Batı Afrika'daki askeri darbelere yönelik dış müdahale ve etkiler bu çalışmada yer alan örneklerle sınırlı değildir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin yüksekliği ile başarılı olarak kabul edilebilecek Senegal (1960), Nijer (1974), Burkina Faso (1987), Gambiya (1994) ve Fildişi Sahili (1999, 2002) örnekleri gibi pek çok vaka bu çalışmanın kısıtlı hacmi dolayısıyla kendisine yer bulamamıştır. Bu çalışma ile geliştirilen çerçeve ve dış nüfuz ölçümünün Batı Afrika ve Batı Afrika dışı başka örneklerle tatbik edilebileceği, mesela son yıllarda ABD ve Venezüella arasında açıktan açığa desteklenen ve mükerrer askeri darbe girişimlerinin neden başarısız olduğu sorusuna da ışık tutabileceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Askeri darbelerin, gelişmekte olan ÷lkelerin iç siyasi işleyişine müdahale aracı haline getirilebildiğine dair öngörü bu çalışmanın ele aldığı örnekler ve analizlerle doğrulanmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın kısıtlı imkanları içinde yer verilemeyen daha pek çok siyasi olay, söz konusu kanaate katkı yapacak niteliktedir. Sömürgeci geçmişten bağımsızlığa uzanan yolda kurulan yeni sömürgeci ağlar, çoğu sömürgecilik sonrası kurulan Batı Afrikalı devletlerin siyasi ve ekonomik zayıflığından istifade etmeyi bilmiş, yerel elitlerin çıkarları kullanılarak siyasal bozulma sürekli hale getirilmiştir. Etnik rekabetin ağırlaştırdığı pretoryan mücadeleden askerî rejimler doğmuş, pek çok ÷lkede askerî müdahaleler tekrarlanmış ve adeta bu müdahaleler iktidarı devralmanın en olağan enstrümanı haline getirilmiştir. Sonuç bölümünde teorik çerçeve, tarihsel ve yapısal arka plan ile vaka analizlerinin ele alınmasından önce bu çalışmanın hareket noktası olan hipotezleri hatırlatmak faydalı olacaktır:

(H1) Etnik ve dini rekabetin, bu doğrultudaki elit çıkarlarının beslediği Pretoryan mücadele askerî darbelerle neden olduğu kadar, gerçekleştiği ÷lkeyi darbe bağlamında dış nüfuz ve müdahaleye açık hale getirmektedir.

(H2) Askeri darbenin hedefi olan devlet ile müdahaleci devlet arasında kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi yüksekse müdahale başarılı olur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi dört ana gösterge ile ölçülebilir: askeri sosyalizasyon, ekonomik ilişkiler ve iş birliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağlar.

(H3) Bir devletin başka bir ÷lke üzerindeki hukuki imtiyazları, belli bir seviyedeki askeri ve kalkınma iş birliği, materyal varlığı (silah ticareti, yatırımları, genel dış ticareti, askeri üsleri vb) ile kurumsal veya kişisel ağların bulunması müdahalenin başarı ihtimalini artırır.

(H4) Askeri darbelerin dış müdahale alanına dönüşmesinde ABD daha çok kurumlarıyla, Fransa ise kişisel iktidar ilişkileri ve sosyal ağlarıyla ön plana çıkmaktadır. Farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da neo-kolonyal müdahaleler hedef ÷lkelerdeki patronaj ilişkilerinden istifade etmektedir.

Askeri darbe olgusuna dair sorulacak soruların sivil-asker ilişkileri disiplini içinde cevaplandırılmaya çalışması olağandır. Her ne kadar dış müdahale üzerinden yeni sömürgeci bir bağlam içinde değerlendirilebilir mahiyette ise de askeri darbeler her şeyden önce bir sivil denetim sorunudur. Sivil kurumların, silahlı kuvvetleri kontrol altına alması ve karar alıcı siyasi iradenin demokratik yollarla tecelli etmesi anlamında sivil denetim, sivil-asker ilişkilerinin temel sorunsalı olagelmıştır. “Muhafızların muhafızlığını kim yapacak?” şeklinde ifadesini bulan denetim sorunu, siviller ve askerler arasındaki irtibatın hangi zemin ve koşullarda gerçekleşmesi gerektiğine dair öne sürülen fikirlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Sivil-asker ilişkilerini inşa eden bu görüşlerin önemli bir kısmı ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin niteliğine odaklanmıştır. Sözelimi Huntington’un “kurumsal ayrım” kuramı yanında ve karşısındaki konumlanışlar alanın genişlemesinde önemli olmuştur. Huntington’un ayrım kuramını prensipte kabul etmekle beraber eksik yönlerini vurgulayan yazarlar, modernleşme ve kurumsal teoriler olarak sınıflandırılacak alt alana katkı yapmışlardır. Kurumlar ve bürokrasinin tarihsel gelişim seyri içinde modern devleti biçimlendirme süreci farklı ülkelerde farklı şekilde gerçekleşmiş ve doğal olarak farklı neticeler doğurmuştur. Temelde kurumsal ayrımı kabul eden Nordlinger, Feaver ve O’Donnell gibi isimler bu ayrım fikrine açılım kazandıracak yeni analiz modelleri teklif etmişlerdir. Huntington’un “objektif ve sübjektif denetim modelleri” de aynı şekilde bu grubun tartışma konusu olmuştur. Kurumsal ayrım bağlamında sivil denetimin profesyonelleşme üzerinden sağlanabileceği varsayımı, alandaki bir başka ana tartışma konusudur. Profesyonelleşme kriterinin neler olacağı bir yana, yüksek profesyonellik düzeyinin ordu-siyaset ilişkisini çıkmaza sürüklediği olaylar da söz konusu olmuştur.

Ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin niteliği merkezinde ortaya çıkan ikinci grup ise, toplum ve kültür temelli yaklaşımla belirmiştir. Bu grubun ilk önemli isimlerinden Morris Janowitz, Huntington’un kurumsal ayrımına itirazıyla alanın karşıt kutbuna konumlanmıştır. Janowitz’e göre, çokça değişken koşullarda ordunun denetimi askerlerin sivil değerler ve prosedürlere yaklaşmasıyla mümkün olacaktır. Huntington’u kurumsal ayrım fikrine götüren profesyonellik-uzmanlık meselesi, Janowitz’de yaklaşma için bir gerekçeye dönüşmektedir. Zira Janowitz, toplumun dönüşümünün çok farklı uzmanlık alanlarının işin içine dahil edilmesini zorunlu kıldığını, böylece toplum ve orduyu birbirine yakınlaştıracaklarını iddia etmektedir. Ordu, toplum ve siyasetin yakınlaşmasını çok daha özgün bir teori olan uyum

teorisiyle ifade eden Rebecca L. Schiff, Batı dışı toplumlara da tatbik edilebilen dört temel gösterge ortaya atmıştır. Demokratik denetim için topyekûn bir demokratikleşme teklif eden Schiff, vatandaşları da sivil-asker etkileşimine dahil etmektedir. Toplum ve kültür temelli yaklaşım içinde sayılabilecek Finer ve Bland gibi diğer isimler de ilişkinin demokratikleşmesini esas almışlardır. Finer, her ne kadar ordu-siyaset reddetmese de sivil-asker ilişkilerini kültür öğeleriyle açıklaması ve demokratik denetimi teklif etmesiyle bu gruba dahil olmuştur.

Dış etki merkezli veya dış etkileri analize dahil eden yaklaşımlar arasında ilk göze çarpan Michael Desch'in "dış tehdit çevresi" kuramıdır. Desch'e göre, dış tehditlere karşı ülke egemenliğini korumakla yükümlü olan ordunun iç meselelere yoğunlaşması hem onu dış tehditlere karşı zayıflatır hem de sivillerle ilişkilerinin kötüleşmesine neden olur. Dolayısıyla ordu dış tehditlerle meşgul olmalı, hatta dış tehdit algı yoğunluğunun belli koşullar altında artması sivil-asker ilişkilerine olumlu biçimde yansıyacaktır. Teorisini somut olarak Soğuk Savaş sonrası ABD ve Rusya'daki ordu-siyaset gerilimlerine dayandıran Desch, anlaşmazlıkların sayısal verilerini analizin göstergesi olarak kullanmıştır. Fakat, sivil-asker ilişkileri ve askeri darbeler üzerindeki etkiler, bu yaklaşımda dış tehdit ile sınırlandırılmıştır. Ana-akım sosyal teorilerden olan Marksizmde ise, emek sömürsüne dayalı vizyon temel bir şablon olarak kabul edilmiş ve devlet, uluslararası düzen ve ordu gibi kavramlar bu şablon içinde anlam kazanmışlardır. Ordu ve devletin, sermayenin koruyucusu sayıldığı söz konusu yaklaşımda "egemen sınıfın mülkiyeti" yerli sermaye ile sınırlı değildir. Yabancı devletler ve şirketler, kendi çıkarları adına başka ülkelerde sınıf mücadelesini başarısızlığa uğratmak ve emperyalizmi hâkim kılmak için müdahalelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla askerin siyasete müdahalesi iç ve dış sermaye grupları adına işbirlikçi ordu mensupları tarafından gerçekleştirilmekte, bu şekilde kapitalist düzen hayatını sürdürmektedir. Sivil-asker ilişkilerinde dış aktörleri ele almasıyla dikkat çeken Marksist teori, başta sosyalist-komünist ve totaliter rejimlerde gerçekleşen askeri darbe girişimleri olmak üzere farklı bağlama sahip müdahaleleri açıklamakta zorlanmaktadır.

Sivil-asker ilişkileri literatüründe göze çarpan en önemli detaylardan biri, önde gelen teorilerin başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeleri konu alması, gerçekliği Batı merkezli olarak inşa edilmesidir. Bu nedenle demokratik ülkelerde büyük ölçüde başarılı olmuş olan sivil denetim modellerinin, demokratikleşme yolundaki ülkelerde tatbik edip edilemeyeceği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

konuda başta Huntington ve Janowitz olmak üzere alanın önde gelen isimleri eleştirilmişlerdir. Feaver'ın işletme disiplininin ilham alarak oluşturduğu vekalet teorisi veya Bland'ın "paylaşılan sorumluluk teorisi", Batı Afrika'nın siyaset, toplum ve ordu ilişkilerini yansıtmaktan uzak kalmıştır. Michael Desch'in öne sürdüğü, dış tehdit algısı ve yoğunluğunun ordu-siyaset ilişkilerine olumlu etkisi varsayımı ABD ve Rusya ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Batı Afrika'daki pek çok örnekte dış tehdit çevresindeki yoğunluğun hükümet ve ordu arasındaki çatışmaların ve anlaşmazlıkların kaynağı olduğu görülmektedir. Tehdit algısının ve silahlı mücadelenin artması ile ordunun bu mücadelede yürütme organından yeterli destek alamaması Afrika kıtası genelinde gerçekleşen askeri müdahalelerin en önemli gerekçeleri arasındadır. Göreceli olarak Batı dışı toplumlarda da uygulanabilir bir analiz modeli öneren Rebecca Schiff ise, 'üçüncü dünya' olarak nitelendirilen coğrafyada önemi çok belirgin olmasına karşın dış etkenleri görmezden gelmektedir. Böylece bu çalışmaya konu olan örneklerin, Huntington'un betimlediği "pretoryan analiz" yoluyla ele alınması bir zaruret olarak belirmiştir. Temelde bir sivil-asker ilişkileri yaklaşımı olmayıp, Huntington'un ifade ettiği gibi bir "toplum analizi" olan pretoryan model Batı Afrika ülkelerindeki ordu-siyaset ilişkilerine dair daha kapsamlı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmuştur. Dahası bu ülkelerde görülen yoğun pretoryan mücadelenin, dış müdahaleler için zemin oluşturduğu açıktır. Zira eski sömürgeci iktidarlar ile Soğuk Savaş dönemi süper güçlerinin dekolonizasyon sürecinden itibaren Batı Afrikalı devletlerin siyasi ve bürokratik hayatı üzerindeki ağırlığı gözle görünür mahiyettedir.

Pretoryanizmin etimolojik çekirdeğinde yer alan "Pretoria muhafızları"nın Roma İmparatorluğu'nda "sadakatleri satın alınan paralı askerler" olarak tanımlanması, askeri ve siyasi elitlerin maddi çıkar karşılığında siyasal şiddete başvurdıklarını akıllara getirmektedir. Dış yardım ve teknik desteğe bağımlı devletlerde, pretoryan mücadelenin neden olduğu kaotik ortamda bürokratik-siyasi elitler iktidarı ele geçirebilmek amacıyla iç ve dış müttefik arayışına yönelmektedir. Özellikle kuruluş yıllarında Afrikalı devletler açısından iç ve dış ayrımı bulanık bir görünüm arz etmektedir. Büyük devletlerin rutin zamanlardaki siyasi, askeri ve ekonomik desteği ne kadar hayatî ise iç kriz dönemlerinde hangi sosyal gruba destek verdiği o ölçüde önemli kabul edilmektedir. Zira dışa bağımlılık ve kurumsallaşma eksikliği nedeniyle "toplum içerisinde siyasal olmayan güçlerin etkisine açık olan organizasyon ve prosedürler, genellikle toplum-dışı güçlerin

etkilerinden de kurtulamazlar".⁹⁵⁹ Pretoryan toplumlarda dış etkilere açıklık diğer pek çok alanda olduğu gibi ordu-siyaset ilişkilerine de yansımaktadır. Bu toplumların maruz kaldığı askeri darbelerde dış bağlamın, iç dinamikler kadar önemli olduğu örneklerle rastlamak mümkündür. Buna rağmen sivil-asker ilişkileri disiplini dış dinamikleri gereğinden fazla göz ardı etmiştir. Siyaset ve ordu kurumlarının iç özellikleri, ilişkilerinin niteliği ve rejimin durumuna odaklanması böyle bir görmezden gelişe yol açmıştır. Oysa zayıf siyasal sistemler dış etkilere doğal biçimde kapılacaklar, bu sistemlerdeki siyasal olaylar kısmen veya büyük oranda dış bağlama göre şekil alacaklardır. Her şeyden önce iç karışıklık düzeyinin yoğunluğu, dış aktörlerin gelişmelere nüfuz edişini kolaylaştırmaktadır. Sömürgecilik geçmişine sahip ve görece yeni devletler için bu nüfuz çok daha belirgin şekilde hissedilmektedir.

Siyasal sistem içinde siyaset ve orduyu dış nüfuza açık hale getiren etkenler ise siyasal sistemin yapısı, siyasette etnik parçalanmışlık ve pretoryan mücadele, ordunun halka karşı bir polis gücü ve şiddet aracı olarak kullanılması, orduların oluşum ve subayların eğitim sürecinde dışa bağımlılık, patronaj ilişkileri ve elitlerin çıkar çatışması, ordunun dış aktörler karşısındaki konumu ve dış politikaya müdahil olması olarak değerlendirilmektedir. Birbiriyle ilişkili sayılabilecek bu faktörler, etnik ve sosyal gruplar arasındaki rekabetin ve çıkar çatışmasının ortak bir siyasi zemin inşa edilmesinin nasıl önüne geçtiğini de açıklamaktadır. Siyasi ve bürokratik elitler ulusal çıkarları savunmak yerine, ait oldukları etnik ve sosyal grupları arkalarına alarak kendi çıkarlarını korumaya yönelmişlerdir. Patronaj ilişkileri ile bozulan siyasi ve ekonomik düzen, orduların kendi iç dengelerinin de dağılmasına neden olmuş, askerleri siyasallaştırmıştır. Bu şartlarda başarısız olan siyasi yönetimin, halk mobilizasyonlarına karşı orduyu bir polis gücüne dönüştürmesi ordunun siyasallaşmasını hızlandıran bir başka etken olmuştur. Doğası gereği dış gündem, tehdit ve ilişkilerle meşgul olan ordunun iç meselelere çekilmesi, dış politika da dahil olmak üzere karar alma sürecine müdahalesini beraberinde getirmiştir. Askeri teknoloji, silah tedariki ve askeri eğitim-danışmanlık konularında destek sağlayan devletler ordu için hassas bir öneme sahiptir. Bu nedenle siyasi otorite ile askeri konularda destekçi dış müttefikin anlaşmazlığı, hatta ayrışması üzerine ordu üçüncü bir unsur olarak ortaya çıkmış, materyal gibi konulardaki bağımlılıklar nedeniyle siyasi erk üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Dış politika konularında yaşanan

⁹⁵⁹ HUNTINGTON, *Political Development and Political Decay*, s. 386.

anlaşmazlıklar arttıkça kimi zaman ordu tercihini askeri müdahale ve vesayet rejimlerinden yana kullanmıştır. Silah alımı, askeri eğitim-danışmanlık, materyal ve istihbarat desteği gibi konular askerlerin aynı zamanda sosyalizasyon mecraları olduğundan dış unsurlarla karşılıklı bireysel ve grupsal çıkarlar da zaman zaman işin içine girmektedir. Ayrıca askeri yabancı eğitmen ve danışmanların ordudaki atama, terfi ve görevlendirmeler üzerindeki belirleyici konumları bu çıkar ilişkisini daha karmaşık hale getirmektedir. Siyasi ve bürokratik elitin çıkarlarının öne çıkması ve devlet içinde kurulan patronaj sistemi halihazırda iç aktörlerle yoğun sosyalleşme içindeki yabancı aktörleri çatışmaya dahil etmektedir.

Askeri darbelerin dış müdahale aracına dönüşmesinde güçlü devletlerin inşa ettiği neokolonyal ilişki düzeni önemli bir rol oynamaktadır. Bu eşitsiz ilişki siyaset ve ordudan, ticaret ve kültüre kadar çok geniş bir sahada kendisini göstermektedir. Dış nüfuz bu alanlardaki etkileşimlerle pekişmekte, çıkar ortaklığı devam ettiği sürece müdahaleye yer olmamaktadır. Aksi durumda dış nüfuz kanalları müdahale için harekete geçirilebilmektedir. Neokolonyal düzenler içinde dış nüfuzun kapasite ve gücünü anlamak, müdahalenin imkanlarını analiz edebilmek açısından gerekli görülmüştür. Bu çalışma çerçevesinde dış nüfuza yönelik göstergelerin biçimlendirdiği “kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi” bir ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda dört temel parametre ortaya çıkmıştır: Askeri sosyalizasyon, ekonomik ilişkiler ve iş birliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağlar. Yabancı askeri eğitmen ve danışmanlar, diplomatik misyonlar, iki taraflı veya çok taraflı müşterek görevler gibi alt göstergeler askeri dış sosyalizasyonu sağlayan unsurlardır. Yabancı askeri teknik danışman ve eğitmenler, orduların oluşumu ve işleyişinde birinci derecede etkili olmuşlardır. Sonraki dönemlerde bu unsurlar ordu üzerinde terfi, rütbe ve görevlendirmede imtiyaz sahibi olarak yerli subay kadrosu için bir çekim merkezi haline gelmişlerdir. Dolayısıyla subaylar için dış yönlendirme ve nüfuz dairesine dahil olmaları eğitim sürecinden başlamaktadır. Yabancı askeri unsurların bu imtiyazını besleyen tek neden teknik destek verdikleri orduların ihtiyacı değildir. Askeri teknik ve savunma işbirliği antlaşmalarının hukuki bir zemin sağladığı askeri ittifaklar, askeri sosyalleşmenin yeşerdiği kurumsal birer çerçeve arz ederler. İttifak durumu diplomatik misyonların rolünü de başka bir seviyeye ulaştırmaktadır. Krizlerde hakem veya arabulucu gibi pozisyonlar edinen büyükelçilikler, bilinçli şekilde krizi tırmandırabilmekte veya kurumlara nüfuz ederek durdurma imkanına da sahip olabilmektedir. Askeri sosyalleşme kanalları belli bir

düzeydeki ittifak içinde gelişmekte, sorunları çözme amacıyla sunulan destek ve yardımların devletleri etkin ve bazen manipülatif bir dış nüfuzla baş başa bırakmasına yol açmaktadır.

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyini etkileyen bir diğer gösterge ise ekonomik ilişkiler ve işbirliği faaliyetleridir. Ekonomik açıdan gelişmekte olan ve siyasi kurumsallaşmadan uzak ülkelerde zenginliğin iki temel kaynağı devlet ve yabancı sermayedir. Yabancı yatırımları bu ülkeler için önemli olduğu gibi yatırımcının vatandaşı olduğu devlet için de önem taşır. Karşılıklı ulusal çıkar ilişkisi bir ticari diplomasi ağı kurar, ancak birey ve grup çıkarlarının çatışması bu diplomasiye olumsuz etki edebilir. Böyle durumlarda çıkarları tehlikeye düşen büyük devletler farklı biçimlerde müdahale ihtiyacı hissetmektedir. Dolayısıyla yatırımlar hem dış müdahaleler için bir motivasyon kaynağına hem de meydana getirdiği ağ ile müdahale aracına dönüşebilirler. İran'da 1953'te petrolün millileşmesi ile başlayan kriz üzerine ABD desteğiyle gerçekleşen askeri darbe bu açıdan en bilinen örneklerdendir. Bir yıl sonra ABD, United Fruit Company ile yaşanan sorun nedeniyle Guatemala askeri darbesine müdahalesiyle gündeme gelmiştir. Hem ulusal hem de birey çıkarlarının ihlali büyük devletleri siyasal şiddeti destekleyecek noktaya ulaştırabilmektedir. Yatırımlar açısından büyük devletlerin pozisyonu tersine de işleyebilmekte, yatırımları riske edecek şekilde gerçekleşmekte olan bir darbeyi engelleme yönünde irade ortaya koyulabilmektedir. İşbirliği bağlamında gerçekleşen dış yardımlar ise devletlerin diplomaside kullanışlı buldukları bir başka enstrümandır. Askeri destekler ve kalkınma yardımları Batı Afrika gibi bölgeler için hayati önemdedir. Fakat daha realist bir paradigmadan bakıldığında bu yardımların siyasi hedef ve imtiyazlar uğruna kullanılabildiği görülmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında Morgenthau'nun dile getirdiği gibi, resmi düzeyde yapılan yardımlar yanında gayri resmi yardım biçimleri de söz konusudur ve "siyasi rüşvet" sayılabilecek bu tarz araçlar açık ve gizli müdahale amacına matuf olabilirler. Hangi görünümde olursa olsun dış yardımlar toplumların siyasi ve toplumsal dönüşümleri üzerinde etkilidir. Yapılan dış yardımların büyüklüğü bu yardımları kamusal ve kurumsal işleyiş için vazgeçilmez kılmıştır. Soğuk Savaş boyunca ABD ve Sovyetler Birliği tarafından yapılan resmi dış yardımların büyük ölçüde bürokrasiye, en büyük payın da askeri bürokrasiye tahsis edildiği göz önünde bulundurulduğunda ordu ve dış aktör arasında bir köprü görevi gördüğü anlaşılmaktadır. O halde yardım sadece teknik ve finansal bir destek değil, aynı zamanda siyasi hedeflere dönük bir baskı ve

yönlendirme aracıdır. Askeri darbelerin öncesi ve sonrasında bu yardımların artış veya düşüşü üzerinden geçmişte yapılmış tartışma ve değerlendirmeler mevcut olmuştur. Devletler arasında parasal ve finansal anlaşmalar da nüfuz açısından önem taşırlar. Batı Afrika özelinde bakılacak olursa, Fransa'nın kuruluş döneminde dayattığı ortak para birimi (Franc CFA) ve ABD'nin teşvikiyle 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar bu bakımdan değerlendirilebilir. Ekonomik ve siyasi bağımlılıklar getiren bu birliktelikler dış etkiler için finansal bir arka plan anlamına gelmektedir.

Bir başka temel parametre olan askeri materyal, devletler arasındaki siyasi ve askeri ilişkiyi belirleyecek imkanlara sahiptir. Silah ticareti ve askeri teknoloji aktarımı, ordunun ihtiyacının karşılanması bağlamında siyasetin gündemine dahil olmaktadır. Ordunun talebi ve siyasetin onayının uyuşması, silah tedarikçisinin hangi devlet olacağını netleştirmektedir. Tedarikçi devlet ve şirketlerin, silah ticaretini günümüzde bir sistem transferine dönüştürmesi onları kolay vazgeçilemeyecek bir konuma eriştirir. Bu durum, kendi askeri teknolojisi olmayan ülkelerde bir tekelleşmeye neden olmaktadır. Silah ticareti monopolüne sahip devletler, ordunun davranışlarına etki edecek bir nüfuza da sahip olmaktadır. Silah alımlarında belli bir payı elinde tutan devletler, aslında ittifak halinde olunan ve kurumsal yakınlık düzeyi yüksek bir ilişki kurulmuş olan devletlerdir. Tekelleşmiş silah tedarikçileri ile muhatapları olan hükümetler arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklar, en başta orduları rahatsız etmektedir. Güvenlik alanındaki eğilimleri üst düzeyde olan subay kadrosu, böyle durumlarda sivillerle karşıya gelebilmektedir. Silahlı kuvvetlerin tutumlarına nüfuz edebilecek durumdaki silah ticareti aktörleri, askeri müdahalelerin gerçekleşmesi kadar engellenmesi için de etkili olabilirler. Askeri materyal dairesi içinde olan ve bölgesel askeri etkilere sahip yabancı askeri üslerin varlığı bir başka göstergedir. Bir ülkede askeri üs bulundurmanın, faaliyet ve bağlantılarının o ülkenin siyasi ve askeri hayatı üzerindeki gücü yadsınamaz mahiyettedir. Askeri üslerin yalnızca iki ülke arasındaki ittifakın göstergesi olması ve ortak askeri kapasite anlamında değil, askerlerin davranışına etkisi de dikkat çekicidir. Yabancı üssün varlığı ve ait olduğu devletin siyasi pozisyonu ve çıkarları, yerli subayların hükümete yönelik tavrı adına sürekli hesaba katılmak zorundadır. Bu durum üssün ve üste görev yapan askerlerin mensubu olduğu devletin pozisyonunu kıymetli hale getirir. Bu çalışmada ele aldığımız örnekler askeri üssün varlığının dış müdahale konusunda sonuç getiren bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır. Askeri

materyal alanında üçüncü ve son faktör olan paralı askerler, dünyanın pek çok bölgesinde hükümetler veya gerillalar adına çatışmalara giren, her iki durumda da ordu-siyaset dengesini alt-üst edebilen unsurlardır. Hükümetin talebiyle görevlendirilen yabancı paralı askerler ve onlara sunulan imtiyazlı konum, yerli subay kadrosunun hoşnutsuzluğuna neden olmaktadır. Kimi zaman ordunun siyasete müdahale tehdidine karşılık ‘muhafız alayı’ gibi alternatif askeri yapılanmalar içinde görev verilen paralı askerler siyasi otoritenin teminatı olarak görülürler. Fakat yakın tarihsel örneklerle bakıldığında bu yöntemin silahlı kuvvetler içinde bir ikiliğe neden olduğu ve ayrıca darbeci askerlerin bloklaşmasında bir gerekçe olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi otoriteye başkaldıran gerillaların safında savaşan yabancı paralı askerler ise, askeri donanım ve imkân olarak üstün oldukları orduya kayıplar verdirilmekte ve subayların hükümete tepki düzeyini artırmaktadır.

Kişisel ve kurumsal ağlar, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyini şekillendiren son temel göstergedir. Siyasal bozulma ve Pretoryan mücadeleye maruz kalan ülkelerde artan patronaj ilişkileri toplum içiyle sınırlı kalmamaktadır. Birey ve grup çıkarlarının yabancı aktörlerle ortaklaşması söz konusu ağları meydana getirmektedir. İktidarların kişiselleştiği ve otoriterleştiği siyasi yapılarda elit kesim güç ve çıkar elde etmek için bu ağlara dahil olmakta ve dış nüfuzu daha etkin bir noktaya ulaştırmaktadır. Kişisel ve kurumsal ağların üç farklı kategoride ele alınması mümkündür: Siyasi ve bürokratik elitler ile özel ilişkiler kurmaya dayalı kişisel ağlar, istihbarat faaliyetleri ile kendisini gösteren kurumsal ağlar ve sosyal psikolojik etkisi tartışmasız olan uluslararası medya faaliyetleri. Siyasi ve bürokratik daire içinde gücün paydaşları olarak ortaya çıkan dar elit kadro mensupları işgal ettikleri önemli makamları birey ve grup çıkarları adına kullanabilmekte ve denetimsiz şekilde işletebilmektedir. Aynı elit kadro çıkarlar söz konusu olduğunda ülkede varlık gösteren güçlü yabancı aktörlerle de işbirliğine yönelebilmektedir. Kişisel ağlar her ne kadar çıkarlar temelinde vücut bulsa bile genellikle kültür ve yaşam tarzı ortaklığı, mesleki etkileşim ve diğer bazı sosyalleşme kanallarıyla oluşmaktadır. Bazı güçlü devletler kişisel çıkar eğilimleri ve bahis mevzuu sosyalleşme kanallarını sistematik biçimde kullanmışlardır. Örneğin, Fransa’nın Afrika kıtası ile ilişkileri için vurgulanan Fransafrika olgusu, kişisel ağların kullanımının bir dış politika aracına dönüşmesiyle ilgilidir. Kurumsal ağlar ise, genellikle istihbarat kuruluşlarının muhatap kurumlar ve bu kurumları idare eden elitler ile çıkarlar temelinde kurduğu ilişkidir. İstihbarat kurumlarının saha faaliyetleri

için yerel unsurlarla ilişkisi öteden beri bilinmektedir. Fakat siyasi ve askeri elite çıkar ilişkisine dayalı ortaklıkların kurulması, istihbarat kuruluşlarının nüfuz ve müdahaleleri için gerekli şartları üretmektedir. İstihbarat bağlantılı subayların siyasi krizleri askeri darbe ile sonuçlandırdıkları örneklere bu çalışma dahilinde değinilmiştir. İstihbarat faaliyetlerinin örtük operasyonlar biçiminde rejimleri devirebildiği farklı platformlarda ifade edilen bir olgudur. Soğuk Savaş döneminde verilen imtiyaz ve rüşvetlerle kurulan kişisel-kurumsal ağların darbe olaylarına karıştığına dair pek çok örnek bulunmaktadır. Medya kuruluşları ise yine belli bir siyasi veya bürokratik elitin dahil olduğu psikolojik harekâtlara varan müdahalelerin mecrası olabilmektedir. İç dinamiklerin müsait bir zemin oluşturduğu dönemlerde ulusal veya dış uzantılı medya, propaganda ve dezenformasyon yoluyla toplumları yönlendirmekte, askeri müdahaleler için koşullar üretmektedir. Medya, devletler arasındaki anlaşmazlıklar ve ayrışmalar ve düşük yoğunluklu bir çatışma ortamı içinde başvurulmuş ilk araçlardan biri olmuştur. Süreklilik arz eden yıpratıcı yayınlar ile hükümetleri baskı altında tutarak siyasi gücünü ve müzakere kabiliyetini kaybettirmek bir ilk aşama olarak görülmektedir. Bir sonraki aşama ise iktidarı devirmeyi hedefleyen subayların darbe eylemini sorgulatmayacak derecede kamuoyu oluşturmaktır. İfade özgürlüğü gibi genel demokratik-liberal ilkeler nedeniyle elitlerin medya mensuplarıyla kurduğu ilişkiler etik dışı bulunmayacaktır. Dolayısıyla dış uzantılı medya kuruluşları kriz dönemlerinde serbest ve dokunulmaz biçimde görev yapmakta, kimi zaman dış müdahalenin paydaşlarına dönüşebilmektedir.

İkinci bölümde yer alan iki alt başlıkta sırasıyla önce Batı Afrika'daki askeri müdahalelerin tarihsel, sosyal ve yapısal arka planı ile dış müdahale gerçekleştiren iki dış aktörün bölgeye yaklaşımlarının kökeni irdelenmiştir. Batı Afrika ülkeleri sömürgecilik sonrasında kendi devletlerini kurarken yetişmiş insan gücü ve finansal kaynaklardan mahrum şekilde yola çıkmışlardır. Siyasi sistemin ve bürokratik düzenin kurulumunda yerel koşulları dikkate alan bir özgünlük ile karar alma ve uygulama süreçlerinin bağımsız biçimde gerçekleşmesini sağlayacak ölçüde özerklikten yoksun olmaları kurumsallaşmadan uzak kalınmasına yol açmıştır. Uzmanlık bilgisi ile öne çıkan modern bürokraside görev alacak bileşenlerin yetiştirilmesi, sistem ve düzenin ödünçlendiği devletlerden alınan destekle mümkün olabilmektedir. Ayrıca kurumların ortaya çıkışında aynı devletlerin temin ettiği maddi kaynak kullanılmıştır. Başta ordu olmak üzere bürokratik kurum mensupları yabancı

devletlerden gelen uzmanlar tarafından eğitilmekte, bu kurumlar yine yabancı danışmanlar tarafından yönlendirilmektedir. Teknik ve finansal dışa bağımlılıklar bölge ülkelerinin gelişimini ve hareket kabiliyetini sınırlandırmıştır. Bağımlılıkların sürmesi ise sorunlu hukuki-yapısal çerçeve içinde süregelen sosyal mücadeleden kaynaklanmıştır. Etnik bölünmeleri kışkırtarak kendi çıkarları için kullanan elitler, toplum içinde karşıtlıklar üretmişlerdir. Milli menfaatleri göz ardı edecek şekilde kamplaşılan sosyal ortamda birey ve grup çıkarları ön plana çıkmış, patronaj ilişkileri doğmuştur. Etnik veya dini grupların demografik yoğunluğundan istifadeyle siyasete yön vermeye çalışan siyasi elitler, toplumsal eşitsizliği de beslemişlerdir. Siyasi ve toplumsal karşıtlık düzeyinin yükselmesi kurumların topyekûn siyasallaşmalarına neden olmaktadır. Üniversitelerden sendikalara, iş dünyasından sivil toplumun diğer unsurlarına kadar sirayet eden bu siyasallaşma Pretoryanizmi beraberinde getirmiştir. Huntington'a göre, tüm sosyal grupların dahil olduğu Pretoryan mücadeleden, elinde silah olan sosyal grup olarak ordu yönetime el koymaktadır. On yıllar boyunca tekrar eden askeri müdahaleler, Batı Afrika siyasetinin militarist bir karaktere bürünmesiyle sonuçlanmıştır. Siyasi sistemin zayıflığını ortaya çıkaran Pretoryanizm, kriz dönemlerinde ordular gibi dış aktörleri de bir bileşen olarak denkleme dahil etmektedir. Bunun ilk nedeni hukuki-yapısal çerçeve ile açıklanabilmektedir. Batılı eski sömürgecilerden taklit ve ödünçleme yoluyla alınan hukuki çerçeve, etnik ve sosyal grupları barındıran Batı Afrikalı devletlerde siyasal katılım yoluyla bir kaosa yol açmıştır. Batı Afrikalı devletler kurumlara dair sorunlarla karşı karşıya kaldığında, hukuki düzenin kaynağı olan devlete yönelik talepleri bilgi alışverişi ile sınırlı kalmamaktadır. Sistemik yakınlık, faydalı müzakere ve diyalogların ötesinde bir nüfuz alanına yol açmaktadır. Dış politika, ekonomik düzen ve bürokratik yapılanma olmak üzere üç aşamada beliren nüfuz etme süreci söz konusu çerçeve içinde gerçekleşmektedir.

Batı Afrika'daki darbeler bu çalışma çerçevesinde veri haline getirilerek kıta içinde gerçekleşen darbe olayları içindeki payı hesaplanmıştır. Böylelikle bölgedeki darbe trendleri tarihsel gelişim içinde elde edilmiştir. Ortaya çıkan dönemlendirmeye göre Batı Afrika darbeleri üç evrede değerlendirilmektedir. Birincisi 1960-1969 yılları arasındaki kuruluş dönemi; askeri darbelerin sivil yönetimleri hedef aldığı ve siyasetin vesayet altına girdiği dönemdir. Başarılı darbelerin sayısı, başarısız girişimlerden fazla olmuştur. İkinci dönem ise, 1970-1989 yılları arasında Soğuk Savaş'ın da etkisiyle meydana gelen statükolar dönemidir. Bu dönemde etnik

rekabet ve çıkar mücadelesi devam ettiği için darbe girişimleri artmış, fakat başarılı-başarısız girişimler arasında bir yakınlık söz konusu olmuştur. 1990-2015 yılları arasındaki son dönemde ise artık değişmiş olan küresel ve bölgesel koşullar nedeniyle yeniden siyasal şiddet yoluyla iktidar değişimleri gerçekleşmiştir. Dış desteklerin azalmasıyla diktatörlük rejimleri zayıflamış, darbeler ve iç isyanlar yönetimleri devirmiştir. Siyasi sistemler açısından büyük değişimler görülmesine de bu dönemde darbeler dünyadaki demokratikleşme dalgasına rağmen artmıştır. Küresel ve bölgesel bağlamın Batı Afrika'nın istikrarsızlaşmasındaki rolünü açıklamada bu dönemlendirme faydalı bir tarihsel çerçeve sunmaktadır. Bölgesel darbe verileri ve ortaya çıkan trendlere göre bölge ülkelerinin darbe sayıları eski sömürgeci ülkeye göre değişkenlik göstermektedir. Sözgelimi Fransa'nın eski sömürgesi olan ülkelerde darbe ihtimali artmaktadır. Bu konuda Fransa'dan sonra İngiltere ikinci sırada gelmektedir. Bunun sebepleri arasında Fransa'nın merkezîyetçi ve doğrudan yönetim tarzının dekolonizasyon itibarıyla arkasında güçlü bir bürokratik yapı bırakmaması gösterilebilir. Ayrıca askeri kültür aktarımının etkisi de tartışılmaktadır. Fakat Afrika'nın diğer bölgeleriyle arasındaki büyük farkın dış müdahalelerden bağımsız olamayacağı, tez içinde verilen örneklerle de görülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın, Batı Afrika'ya yaklaşımları genel dış politika ve güvenliğe dair eğilimleri ile ele alınmıştır. İki devletin bölge üzerinde elde ettikleri nüfuz alanları ve müdahalecilik geçmişlerine bakıldığında neokolonyal bir ağ kurdukları görülmektedir. Her iki devlet de nüfuz araçlarını kurumsal yakınlık ve sosyalleşme çerçevesinde etkin biçimde kullanmaktadır. ABD'nin 20. yüzyılın ikinci yarısında Soğuk Savaş'ın da etkisiyle Batı Afrika'ya yerleşmesi ticari faaliyetlerin yanı sıra diplomasi ve iş birliği sayesinde gerçekleşmiştir. İngilizce konuşan ülkeler başta olmak üzere bölge ülkelerine yönelik yardım faaliyetleri gözle görülür şekilde artmaktadır. ABD Başkanı John F. Kennedy'nin yönlendirmeleriyle Afrika ile ilk ciddi diplomatik etkileşim bu yardımlar sayesinde yaşanmıştır. Gana'daki Volta Projesi bunun en önemli örnekleri arasındadır. Volta gibi projelerin bölgede ABD tarafından üstlenilmesi hiç şüphesiz Sovyetlere temayül gösteren devletleri kendi nüfuz alanına çekme amacı taşımaktaydı. Dolayısıyla ABD'nin hem Afrika kıtası hem de Batı Afrika alt bölgesine ilgisi Soğuk Savaş mücadelesi içinde anlam kazanmaktadır. Aynı dönemde ticari faaliyetler ve kalkınma iş birliğinin de ötesinde askeri iş birliği de ivme kazanmaktadır. Teknik eğitim ve danışmanlık konularında yapılan çalışmalar 1960'larda Amerikalı subayların sahada görev

almasıyla Batı Afrika'ya taşınmaktadır. Askeri eğitim ve danışmanlık alanında işbirliği 1970'lerden itibaren IMET (International Military Education and Training) programı ile daha kurumsal ve sistemli bir hale bürünmektedir. Bu programa katılan Batı Afrikalı subaylar ile Amerikalı askeri danışmanlar arasındaki sosyalleşme, ABD'nin bölgedeki nüfuz kaynakları arasında yerini almaktadır. Mali 2012 askeri müdahalesinde görüldüğü gibi, sivil-asker ilişkilerine olumlu katkı yapma iddiasındaki IMET programına katılan yerli subaylar darbe organizasyonu gerçekleştirebilmekte ve ABD'den düşük tonda tepkiler almaktadır. ABD'nin askeri eğitim programlarına on binlerce Batı Afrikalı subayın katıldığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.

Peki askeri darbe ve iç isyanlar gibi konularda ABD'nin dışarıdan açık ve örtük müdahaleleri güvenlik doktrini içinde nasıl açıklanmaktadır? İkinci bölümde detaylı olarak ele alındığı üzere ABD'nin Soğuk Savaş ve sonrası dönemde iki farklı askeri doktrini söz konusu olmuştur: İlki, 'düşük yoğunluklu çatışma' ve ikincisi de 'savaş harici operasyonlar'dır. Soğuk Savaş sırasında doğrudan ve açık askeri müdahale içeren bir savaş fikri -Vietnam dışında- ulusal güvenlik otoriteleri tarafından kabul görmemektedir. Düşük yoğunluklu çatışma dolaylı bir strateji olarak tehditlere karşı müttefiklerin (devletler veya silahlı gruplar) desteklenmesi, sosyalizme karşı nüfuz alanını tahkim adına dış yardım enstrümanının kullanılması, karşıtlık veya uyuşmazlık durumlarında psikolojik hareketlerin gerçekleştirilmesi ile yerel müttefikler ortaklığında lokal müdahalelerden oluşmaktadır. Psikolojik operasyonlar ve lokal müdahaleler, anlaşmazlık yaşanan hükümetlere yönelik baskı aracı olarak da icra edilmektedir. Zaten bu türden müdahale biçimleri herhangi bir savaştan çok daha düşük maliyetli bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan 'savaş harici operasyonlar' ise benzer bir yaklaşımı sürdürmekle beraber tutarlılık ve meşruiyetin öne çıkmasını amaçlar. Böyle bir durumda Soğuk Savaş dönemi araç ve müdahaleleri yürürlükten kalkmasa da izah edilebilir surette kullanılmalıdır. Tutarlılık ve meşruiyet vurgusu, özellikle otoriter rejimlerin desteklenmemesi üzerine kuruludur. Fakat otoriter ve baskıcı olarak nitelenen yönetimlerin açık veya örtük müdahalelerle devrilmesi, 'demokratik darbe' argümanı kullanılarak bu kapsamın dışında bırakılmaktadır. ABD'nin güvenlik yaklaşımları böylece askeri eğitim ve danışmanlık ile sınırlı kalmamaktadır. Sahada askeri üslerin inşa edilmesi, dış yardımlar, silah ticareti, paralı askerler ve özel güvenlik şirketleri, istihbarat faaliyetleri, uluslararası medya yayınları genel stratejiye eklemlenen

araçlar olarak belirlemektedir. Dış yardımlar ve ticaretle başlayan ilişkiler çok kısa zamanda askeri ve siyasi bir niteliğe de kavuşmuş, ABD Batı Afrika bölgesi için pek çok konuda bir tekele dönüşmüştür. Her biri kurumsal yakınlık ve sosyalleşme açısından önem taşıyan bu dış nüfuz bileşenleri, müttefik devletlere destek olarak görülse de dış müdahaleleri kolaylaştıran etkenler olarak da dikkat çekerler. Amerika Birleşik Devletleri, elde ettiği imtiyaz ve neokolonyal ilişki ağlarını gerekli gördüğü (askeri darbelerin de dahil olduğu) zamanlarda dış müdahale amacıyla kullanmıştır.

Fransa ise Batı Afrika'nın büyük çoğunluğunu sömürgeleştirmiş ve bölgeye adını vermiş bir iktidar odağı olarak yeni sömürgecilik hedeflerini sistematik biçimde gerçekleştirmeye koyulmuştur. Sömürgeciliğin sona ermesinden önce "Fransız Batı Afrikası" olarak anılan bölgede bugün dahi Fransa'nın tartışmasız bir nüfuzu söz konusudur. Bunun temel nedenleri önce Fransa'nın dış politikası içinde soruşturulmuştur. 1950'lerin sonunda Charles De Gaulle'nin iktidara gelmesiyle başlayan Beşinci Cumhuriyet'in dış politikası üç esasa dayandırılmaktadır: İkinci Dünya Savaşı'nda tehlikeye düşen ulusal bağımsızlık, Afrika kıtası üzerindeki çıkarların devamı ile sağlanacak 'grandeur' (büyüklük, büyük devlet kalma ideali) ve büyük devletlerle rekabette önemi artan 'nükleer güç olma'. Sonuncu ilkenin gerçekleşmesi, ikincide olduğu gibi Afrika'daki menfaatlerini koruma yoluyla mümkün olabilmektedir. Zira nükleer güç olmak için gerekli uranyum bu kıtada fazlasıyla bulunmakta ve ayrıca Afrika'nın geniş toprakları nükleer denemeler için elverişli görülmektedir. Tüm bu hedef ve imkanların farkında olan Fransa Cumhuriyeti, sömürgeciliğin sona ermekte olduğu yeni dönemde neokolonyal bir nüfuz alanı oluşturmakta gecikmemiştir. Sömürge idaresinden ayrılacak ülkeler için bir hazırlık süreci oluşturma adına özerk yönetimlerden müteşekkil bir Communauté (Fransız Milletler Cemiyeti) meydana getirilmiştir. Communauté ile Batı Afrikalı sivil ve askeri elitler, siyaset ve bürokraside rol almaya başlamışlardır. Bu süreçte Fransa'nın tercihleri önem arz ettiği için, Fransa dolaylı yollardan bu elitlerin kimler olacağını, ülkeyi yönetecek sınıfı belirleme fırsatına sahip olmuştur. Bağımsızlıkların elde edildiği dönemde Fransa yeni devletlerle imzaladığı antlaşmalar sayesinde yeni bir aşamaya geçmiştir. Ortak para biriminin kullanılması (Frank CFA), Fransa'ya krizlerde müdahale hakkı veren savunma ve işbirliği, karşılıklı ticaret, kültürel işbirliği ile enerji ve maden kaynaklarının kullanımına dair antlaşmalar neokolonyal ilişkinin hukuki zeminini oluşturmaktadır. Bu antlaşmalardaki taahhütler Fransa tarafından bağımsızlıklar için bir ön şart olarak sunulmuştur. Savunma ve askeri teknik işbirliği

antlaşmaları, iç krizlerde resmi hükümetin talebi üzerine Fransa'ya doğrudan askeri müdahale hakkı tanımaktadır. Fransa cumhurbaşkanları geleneksel olarak Batı Afrika ile ilgili konuları iç işleri olarak görmüşler, bu konuda söz konusu antlaşmalara dayanmışlardır. Fransa'nın kurumları da bölgeyi arka bahçe (pré carré) olarak nitelendirmektedir. Frank bölgesi antlaşması ise bu devletlerin ticari ve finansal hayatlarını etki altında bırakmıştır. Bunlar dışında dil ve kültür ile ilgili antlaşmalarla akademi ve medya başta olmak üzere entelektüel camiyı uzun yıllardır etki altında tuttuğu bilinmektedir.

Fransa, askeri sosyalleşme açısından büyük bir ağı sahiptir. Bölge devletlerinin kuruluşundan itibaren ulusal ordularda çok sayıda Fransız teknik danışman ve eğitmen bulunmaktadır. İlk subayların sömürge idaresinde görev almış ve tecrübe kazanmış oldukları akılda tutulmalıdır. Nitekim 1960'larda bu subayların bir kısmı, gerçekleştirdikleri askeri darbelerden sonra Fransız danışman, uzman veya diplomatlar ile irtibat kurmakta ve destek istemektedirler. Fransa'nın bu ve bundan sonraki dönemlerde ordu içindeki terfi, rütbe ve görevlendirmelerde etkisi çok belirgindir. Belirli dönemlerde Fransa ile ittifaktan kopan Benin, Mali ve Gine hariç bölgede askeri iş birliği, silah ticareti, askeri üsler, paralı askerler, dış yardım gibi göstergelere bakıldığında Fransız nüfuzunun üstünlüğü genel olarak fark edilmektedir. Fransa'nın, Batı Afrika siyasetinin ikili yapısı da bunda etkili olmaktadır. Fransa'nın resmi dış politikası dışında Fransafrika adı verilen ikinci bir ilişki ağı oluşturulmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'ün Afrika Özel Danışmanı Jacques Foccart'ın kurduğu kişisel ağlar, Fransa devleti tarafından kurumsallaştırılmıştır. Siyasi ve bürokratik elitlerle kurulan yakın ilişkiler, kişisel çıkarlarla sağlamlaştırılarak iç siyasete müdahale aracı haline getirilmektedir.

Fransa ve ABD'nin yaklaşımları arasındaki farklardan en belirginini, Fransa'nın hukuki sözleşmeleri ve kişisel ağları çok etkili şekilde kullanmasıdır. Ortak para birimi ve yer altı kaynaklarına dair dayatmalar bu şekilde mümkün olmuştur. Foccart'ın tasarımı olan kişisel ilişkiler ise Fransa'nın Batı Afrika siyasetini ikili bir tarzda yürütmesine neden olmuştur. Çıkarlar tehlikeye düştüğünde aralarında askeri darbeye destek olmak veya darbeyi engellemek gibi çok sayıda müdahale biçimi benimsenmiştir. ABD ise daha kurumsal ağırlıklı bir yaklaşıma sahip olmuştur. Amerikan ordusu veya istihbaratının doğrudan eğitim verdiği unsurlar sahada pek çok isyana veya darbeye karışmışlardır. Kişisel çıkarları ve güç elde etmek için ABD'ye yönelen yerli elit grupların çoğunlukla kurumlar ile hareket etmeleri bu

yaklaşımın bir sonucudur. Her iki ülkenin bölge politikasına bakıldığında, nüfuz araçlarının artması ile dış müdahalenin etki düzeyi artmaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyini teşkil eden unsurların incelendiği ikinci bölümde dış nüfuz ve müdahalelerin yeni sömürgeci perspektif içindeki yeri ve işleyişini ele almaktadır.

Darbe örneklerinin kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi açısından analiz edildiği üçüncü bölümde, müdahaleci devletler, dış müdahalenin başarı durumu dönemlendirmeye dayalı bir sıralama tercih edilmektedir. Kuruluş dönemi olarak tanımlanan 1960-1969 yılları arasında Batı Afrika'da siyaset, kurumsallaşma eğiliminden uzak bir görüntü vermektedir. Siyasal sistemin ve kurumlarının özgün ve özerk niteliklere sahip olmaması, ülkelerdeki siyasi ve bürokratik elitlerin ve yönlendirdikleri etnik grupların kamu kaynaklarını birey ve grup çıkarları adına kullanma girişimlerinin bir sonucu olmuştur. Dar elit çevrenin ve grup çıkarlarının, kamunun çıkarları yerine öncelenmesi toplum içindeki tüm sosyal grupları kaynaklara erişebilme niyetiyle benzer bir yaklaşıma sevk etmektedir. Tüm sosyal grupların topyekûn siyasallaşma süreci ve Pretoryanizmin belirginleşmesi, kuruluş döneminin genel karakteristiği haline gelmiştir. Her Pretoryan mücadele yalnızca bir iç zayıflık göstergesi değil, aynı zamanda dış aktörlerin krizlere müdahalesi için bir fırsat anlamına da gelmektedir. 1960-1969 yılları arasında Batı Afrika'da yaşanan darbe girişimleri ve askeri rejimlerin kuruluşu, bu koşullarda ve dış etkilerin gölgesinde ortaya çıkmaktadır. 1966'da Gana'da, 1963 ve 1967 yıllarında Togo'da gerçekleşen askeri darbeler bu dönem için dikkate değer örneklerdir.

Gana'da elitlerin etnik farklılıklara dayanan rekabeti, kurucu lider Nkrumah'ın sosyalist bir siyaset izlemesi nedeniyle ideolojik bir arka plan kazanmıştır. Nkrumah'ın, Gana'nın bağımsızlığına yönelik arzusunu sosyalist ülkelerle yakınlaşarak yerine getireceğini düşünmesi, pek çoğu İngiltere'de eğitim almış olan Ganalı subayların itirazlarıyla karşılaşmaktadır. İdeolojik ayrışmanın dış politika konularında kendini göstermesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Kongo Krizi başta olmak üzere askerlerle pek çok konuda anlaşmazlık yaşayan Nkrumah, kendisine yönelik darbe ve suikastlar nedeniyle siyaset tarzını sertleştirmiş ve kendi çevresinin çıkarlarını önceleyen otoriter bir rejime geçiş yapmıştır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergeleri ile etki düzeyi yüksek olduğu anlaşılan ABD ile Gana arasındaki ilişki, bu yeni dönemin ana tartışma konusu olmaktadır. Askerlerin Batı ülkeleriyle ittifakı sürdürmek istediği bir sırada Doğu Bloku ülkelerinden destek isteyen Nkrumah yönetimi, ülkenin maruz kaldığı sorunlardan Amerikan hükümetini

sorumlu tutmaktadır. Fakat ABD'nin sahip olduğu nüfuz araçlarının büyüklüğü, iki ülke arasında köprülerin atılmasına mâni olmaktadır. 1963-1966 yılları arasındaki diplomatik gerilimler ve sık tekrar eden polemiklere rağmen ABD, Gana üzerinde güçlü bir dış aktör olmayı sürdürmüştür. Askeri eğitim ve danışmanlık konularındaki desteği, kakao ticaretinde en önemli müşteri olması, başta Volta Projesi olmak üzere yüksek miktarda dış yardımlar, silah ticareti ve diğer materyaller konusunda öne çıkması, istihbarat ve medya faaliyetlerinin yoğunluğu Amerika Birleşik Devletleri'ni Gana için hem vazgeçilmez hem de etki düzeyi yüksek bir aktör yapmaktadır. Nkrumah'ın sosyalist devletlerden askeri uzmanlar getirmesi, İngiltere ve ABD'ye askeri ve siyasi açıdan mesafeli tutum sergilemesi, kakao fiyatlarındaki anlaşmazlık, medya yoluyla karşılıklı propaganda gibi faktörlerin yanında Nkrumah'ın Batılı ülkeleri sömürgecilik ve yeni sömürgecilikle suçlayan yayınları ABD'nin Nkrumah hükümetine karşı tavrını olumsuz etkilemiştir. Gerilimlerin çatışma ortamına sebebiyet vermeye başlamasına karşın iki taraf arasında bir diplomatik kopuş gözlenmemektedir. ABD'nin sadece Volta Projesi üzerinden bile Gana'ya güçlü baskı ve yaptırımlar yapabildiği ilgili resmi evraklardan anlaşılmaktadır. Siyasi sistemindeki zayıflıkların arttığı görülen Gana'da ordu mensupları, nüfuz kapasitesinin bir sonucu olarak ABD'nin ortaklığını tercih ederek askeri darbeye yönelmektedir. Bahsi geçen yıllarda Amerikan yönetimlerinin Soğuk Savaş'ın etkisiyle ve düşük yoğunluklu çatışma prensibi altında belirli muhalif rejimlere yönelik siyasi şiddet olaylarını desteklediği bilinmektedir. Gana ile ilişkilerinde kakao fiyatları gibi ekonomik çıkarlara dair konuların sorunlar doğurduğu açıktır, fakat ABD için ilgili dönemde esas mesele Sovyetler'e karşı mevzi kaybedip kaybetmeyeceğidir. Nkrumah'a yönelik askeri darbeye ABD desteğinin söz konusu çerçevede ve istihbarat kuruluşunun katılımıyla sağlandığı eldeki verilere bakılarak görülebilmektedir. İç rekabet ve çatışma ortamında koşullarını oluşturan askeri darbe hareketi dış ortak ABD'nin müdahalesi ile gerçekleşmiş, Amerikan nüfuzunun Gana'daki boyutu darbenin başarıyla sonuçlanması neticesini doğurmuştur. Darbeci subayların dış partner olarak ABD'yi seçmesi hem dış nüfuzunun büyüklüğü hem de sahada müdahale edecek araçlara sahip olması nedeniyledir, dolayısıyla söz konusu ortaklık rastlantısal biçimde gelişmemektedir. Nüfuz boyutu ve müdahale kapasitesi ile ABD darbeye verdiği destekle müdahaleyi başarılı hale getirmekle kalmamakta, darbe sonrası etki gücünü geliştirerek Gana siyasetine yön vermektedir.

ABD'nin Gana üzerindeki dış nüfuzundan ve müdahalesinden daha belirgin bir etki, Fransa ve Togo arasında görülmektedir. Fransa'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan ve devletleşen Togo, maddi zenginliklerden ve insan kaynaklarından yoksun şekilde siyasi hayatına başlamıştır. Fransa'nın, "Communauté" oluşumu sırasında yönetici elitlerini belirlediği Togo'da siyaset, her sorunda Fransa'nın desteği ve müdahalesini talep etme eğilimindedir. Bu durumun farkında olan Togo Cumhurbaşkanı Sylvanus Olympio, bağımsızlık sürecinin tamamlanmasının ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağını savunmaktadır. Dolayısıyla tüm ülkelerle ticaret yapabilmeyi ve elde edilecek maddi zenginlikle daha özerk hale gelebilmeyi ummaktadır. Olympio, bu nedenle ekonomi dışı konuları geri plana itmeyi seçmektedir. Yalnızca 300 kişilik asker grubundan oluşan ve Gana ile sınır anlaşmazlıkları nedeniyle zor durumda kalan Togo ordusu, Olympio'nun piyasa merkezli tutumundan rahatsızdır. Üstelik Olympio, Frank CFA'yı terk ederek yeni para birimi kullanma gibi Fransa'nın tepkisini çekecek girişimlerde bulunuyordu. Togo ile kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi oldukça yüksek seviyelerde olan Fransa, Togolu subaylar için çok önemli bir üst otorite olarak kabul edilmekteydi. Olympio'nun Fransa'ya karşı hamleleri bu nedenle ordu mensuplarının hoşnutsuzluğuna yol açıyordu. Togolu askerler, Gana ile yaşanan çatışmanın ancak Fransa'nın desteğine inandıkları için Togo hükümetinin yeni adımları onların gözünde bir milli güvenlik sorununa dönüşmektedir. Cezayir'de Fransa adına savaşan askerlerin, savaşın bitişyle ülkeye dönerek Togo ordusuna katılma istekleri reddedilince ordu-siyaset gerilimi kesin bir karşıtlık aşamasına varmıştır. Bunun üzerine Fransız hükümeti, Olympio'nun siyasi tercihleri karşısında nihai bir kararla Togo ordusu içindeki müttefiklerini teşvik etmiştir. Sahraaltı Afrika'daki ilk askeri müdahale olan 1963 darbesi, temelde Fransa'nın eski sömürgeleriyle ilişkisinde dokunulmaz saydığı ortak para birimi (Frank CFA) uygulamasının riske girmesi nedeniyle desteklediği bir olaydır. Ayrıca Olympio'nun ABD gibi rakip sayılacak ülkelerle yakınlaşması, Fransa'nın Fachoda sendromunu harekete geçirmiştir. Togo'da ordunun eğitimi ve idaresinden, silah alımlarına ve Foccart'ın kurduğu kişisel ağlara kadar pek çok nüfuz göstergesinde Fransa'nın hakimiyeti söz konusudur. Fransa'nın dış yardımları, Togo'daki bürokrasinin rutin işleyişi için bile çok şey ifade etmektedir. Kurumsal yakınlık sosyalleşme açısından Togo üzerindeki neredeyse tek etkin dış aktör olan Fransa, kendi çıkarları için oluşan tehdidi askeri darbenin başarısı için sunduğu destekle bertaraf etme yoluna gitmektedir. Darbe

sonrası cumhurbaşkanı ilan edilen Nicolas Grunitzky'nin Batı Almanya ile yakınlığı sonraki yıllarda Fransa için soruna dönüştüğünde, Jacques Foccart'ın çıkar ortaklığına dayalı yakın ilişkiler kurduğu General Eyadéma tarafından bir başka darbe daha gerçekleştirilmiştir. 1967 darbesi, Eyadéma'nın uzun soluklu diktatörlüğüne ve Togo'nun günümüze dek Fransa yörüngesinde kalmasına yol açan bir gelişmedir.

Askeri yönetimlerin göreve gelmesinden sonra artık statükoların ve vesayet düzenlerinin yerleşmeye başladığı 1970'lerde mevcut iktidarları yıkmaya yönelik eylemler de devam etmiştir. 1970-1989 yılları arasında Batı Afrika'da darbe girişimlerinin yaklaşık yarısının başarısız olması statükoların oluşumuna dair kanaati pekiştirmektedir. Nijerya'da 1976, Benin'de 1977 yıllarında gerçekleşen iki darbe girişiminin başarısızlığı, dönemsel bağlam içinde anlamlı iki olay olarak görülmektedir. Bu iki darbe girişimini farklı kılan bir diğer özellik, dış desteklerin belirginliğidir. Destekleme biçimindeki dış müdahaleye rağmen başarısız olan bu girişimlerin ele alınması kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin darbeler üzerindeki etkisinin anlaşılması için katkı sağlamaktadır. Müdahaleci devletlere ait nüfuz göstergeleri incelendiğinde, darbe üzerindeki müdahalelerinin başarısızlığı daha açık biçimde görülmektedir. 1960'larda askeri darbelerle iç çatışmaya sürüklenen Nijerya siyaseti, belli bir istikrar düzeyine ancak Biafra Savaşı sona erdiğinde kavuşabilmiştir. Ülkeyi askeri bir konseyle idare eden Yakubu Gowon'un siyaset ve bürokrasideki yapısal düzenlemeleri, yönetici elit olan askerler arasındaki rekabeti durdurmaya yetmemiş ve çıkar beklentileri kurumları yeniden siyasallaştırmıştır. Artık federatif bir yapıya bürünen Nijerya'da yerel iktidar odaklarının yolsuzlukları sürekli hale getirmesi, 1975 yılında Murtala Muhammed-Olusegun Obasanjo ortaklığında gerçekleştirilen askeri darbenin temel gerekçesidir. İç siyasette ordu merkezli yönetim devam ettirilmekte, dış politika konularında ise bir değişim söz konusu olmaktadır. Yönetime el koyan Muhammed ve Obasanjo'nun, Angola'daki iç savaşta etkin şekilde rol alan ABD'yi desteklemeyi reddetmesiyle, Nijerya ve ABD arasında yeni bir kriz doğmuştur. Biafra Savaşı sırasında kopuş yaşanan ABD, 1973 OPEC Krizi ile Nijerya'dan petrol satın almaya başlamış ve ticari esaslı bir diplomasi kurulmuştur. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin ekonomik ilişkiler dışında düşük olduğu açıkça görülen ABD-Nijerya ilişkisi, o tarihlerde Amerikan hükümetinin dış nüfuz kapasitesi ve araçlarından mahrum olduğu bir durumdadır. Angola İç Savaşı'nın büyümesi nedeniyle ABD, Murtala

Muhammed yönetimine olan tepkisini istihbarat yoluyla teşvik ettiği bir askeri darbe girişimi ile göstermek istemiştir. Murtala Muhammed'in hayatını kaybettiği darbe hareketi başarısız olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Nijerya'da "persona non grata" ilan edilmesine neden olan bu olay, Amerikan nüfuzunun daraldığı bir ülkede darbe girişimleri üzerindeki müdahalesinin başarısız olacağını göstermektedir. Askeri darbelerde dış destek ve engelleme eylemlerinin, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi çerçevesindeki araçlara sahip olmaksızın yetersiz kalacağı bu şekilde öngörülebilmektedir.

1972'de sosyalist bir rejime geçen Benin'de ise paralı askerlerin ağırlıkta olduğu bir darbe girişimi ordu ve yabancı uzmanların mukavemetiyle önlenmiştir. Sosyalizmin ilanı sonrasında Batılı devletleri "sömürgeci tahakküm"le itham eden Benin hükümeti, Fransa ile bağlarını koparma eğilimi göstermektedir. Askeri ve siyasi antlaşmaların iptalinden, Fransız şirketlerinin kamulaştırılmasına kadar varan agresif tutum iki ülke arasındaki bağları eritmiştir. Fransa'nın desteklediği konusunda Benin kamuoyunun neredeyse ittifak ettiği 1975 askeri darbe girişimi ise Benin'i dönemin sosyalist devletleriyle daha da yakınlaştırmaktadır. 1972'den sonra Benin'de Fransız nüfuzunun tedricen azaldığı, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme analizi ile ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ilişkilerin görece daha az zarar gördüğü bu dönemde siyasi ve askeri birliktelik sonlandırılmıştır. Fransa'nın kişisel ve kurumsal ağlarının gücünü yitirdiği, askeri olarak Sovyetler Birliği'nin sahneye çıktığı Benin'de Kérékou döneminde yakalanan iç istikrar isyan hareketlerini devre dışı bırakmaktadır. Bu durumun farkında olan muhalif sivil ve askeri unsurlar, Fransa kökenli bir paralı asker olan Bob Denard'la ortaklık kurup dışarıdan başlayan bir darbe icra etmeye koyulmuşlardır. Darbe girişiminin başarısızlığında Sovyetler ve Kuzey Kore'den gelen askeri eğitmenlerin rolü önemlidir. Bob Denard öncülüğündeki askeri darbe girişimine destek veren unsurlar arasında Fransız istihbaratı SDECE ve Fransız enerji şirketi Elf de bulunmaktaydı. Karides Operasyonu adı verilen 1977 askeri darbe girişimi Birleşmiş Milletler'de çeşitli soruşturmalara konu olmuştur. Fransa Cumhuriyeti'nin desteklediği anlaşılan darbe hareketi, Fransız nüfuzunun ve nüfuz araçlarının eksikliğinde başarısız olmasıyla dikkate değerdir. Darbe girişiminin kalkış noktası olarak bir komşu ülkenin seçilmesi dahi, nüfuz kapasitesi düşüklüğü hakkında fikir vermektedir.

Destekleme çerçevesindeki dış müdahalelerde, müdahaleci devletler adına iki eğilim öne çıkmaktadır: İlki, bilhassa Soğuk Savaş ortamında kendini gösteren bir

etken olarak, devletlerin nüfuz alanının daralmasına yönelik tepkileridir. Dış politika eksenini değiştirme, farklı kutuptan müttefik edinme niyetindeki veya bunları gerçekleştirmekte olan hükümetler, müdahaleci devletlerin siyasi ve askeri çıkarlar için tehdit oluşturmaktadır. ABD'nin, Angola krizinde çatışmaya dahil olmasıyla Nijerya'ya duyduğu ihtiyacın karşılanmaması daha somut bir tablo ortaya koymaktadır. İkinci eğilim ise, bu devletlerin ekonomik çıkarlarının zarar görmesidir. Togo'da Olympio iktidarının Frank CFA'dan çekilme planı ve Benin'in Fransız şirketlerini kamulaştırması, Fransız müdahaleciliğinin ilgili örneklerdeki gerekçeleridir. Ayrıca, dış müdahalelerde operasyonel açıdan her örnekte istifade edilen tek nüfuz aracı kişisel ve/veya kurumsal ağlardır. Askeri sosyalleşme veya kurulan kişisel ilişkilerle elde edilen çıkar ortaklıkları dış müdahale için araç haline getirilmektedir. Bununla birlikte askeri darbe üzerinde başarılı dış müdahalelerin, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme çerçevesindeki dört temel göstergede belli bir seviyenin tutarlı ve bütüncül şekilde sağlanmasıyla mümkün olduğu görülmektedir.

Elbette askeri darbeler üzerindeki dış müdahaleler, dış destekten ibaret değildir. Müdahaleci devletler, çıkar ve beklentileri doğrultusunda bazı askeri darbe eylemlerini engelleme yönünde irade ortaya koyabilmektedir. Darbelerin engellenmesinde dış etkiler, dış destekte olduğu gibi belli bir nüfuz düzeyi ile amacına ulaşmaktadır. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi yüksek nüfuz ilişkilerinde askeri müdahalenin önlenemediği, düşük düzeyli ilişkilerde başarılı olunamadığı ele alınan örnekler vasıtasıyla gözlemlenmektedir. 19. yüzyılda bir Amerikan kolonisi olarak kurulan, aynı asrın ortasında bağımsızlık kazanan Liberya, ABD ile ilişkilerini 1970'lerin sonuna kadar yüksek bir seviyede sürdürmüştür. Amerika'dan Liberya'ya göç ederek, ABD'nin sömürgeci hedeflerini yerine getirmekle görevlendirilen ve yeni kurulan devlette yönetici elitleri teşkil eden Amerikalı Liberyalılar, aynı süre boyunca iktidarda kalmışlardır. Ekonominin bozulması nedeniyle 1979 yılında başlayan toplum içi gerilimlere çözüm arayan devlet başkanı William Tolbert'in Çin ve Sovyetler Birliği'ne yaklaşması, ABD'nin desteğiyle gerçekleşen 1980 askeri darbesini doğurmuştur. Söz konusu darbe, siyaset ve ekonomiye mutlak hâkim durumdaki Amerikalı Liberyalı elitin iktidarını kaybetmesi anlamına gelmekteydi. 1980 yılında ülkede diktatörlük rejimi kurup yönetmeye

başlayan Samuel Doe, etnik gruplar arasındaki çatışmayı durdurmaya çalışmıştır. Liberya bu dönemde yalnızca en çok Amerikan yardımı alan Afrika ülkesi değil, aynı zamanda

ABD'nin kara, hava ve istihbarat üslerinin bulunduğu bir merkez niteliğindedir. Amerikan yönetiminin bölgedeki güvenlik ağının çekirdeği olan Liberya'da iç çatışma ve karışıklık sürmekte, fakat Doe dış müttefikinden aldığı destekle isyanları bastırmaktadır. Bu süreçte Doe rejiminin işlediği işkence ve katliam suçları, Amerikan iç siyasetine konu olmakta ve ABD yardımlarını azaltmak zorunda kalmaktadır. İki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan olumsuz havaya rağmen ABD, güvenlik konuları için merkez üs olarak kullandığı Liberya'nın müttefiki olmayı sürdürmektedir. Öncesinde olduğu gibi 1980-1985 yılları arasında Liberya'daki Amerikan nüfuzu, başka bir devletle mukayese edilemeyecek ölçüde yüksektir. Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi, dört ana göstergede de üst seviyededir. Bu şartlarda mevcut iktidarın en azından kendi denetimi dışında değişimine rıza göstermeyen ABD, 1985 yılındaki askeri darbeyi engellemeyi başarmıştır. Sovyetlerle bağlantılı olduğuna dair kanaat edinilen darbe lideri Quiwonkpa, sahada Amerikan destekli bir direnişle karşılaşmıştır. 1985 sonrası Doe ile ilişkilerini kademe kademe azaltan Amerikan yönetimi, 1990'da başlayan iç savaşla birlikte ülkeden bütünüyle çekilmektedir.

Fransa'nın 1963 ve 1967 askeri darbelerini desteklediği, Eyadéma'nın uzun süre başında kalacağı bir diktatörlük inşa ettiği Togo'da ise, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru darbe hareketliliği yaşanmaktadır. Eyadéma rejimini devirerek iktidarı ele geçirmek isteyen etnik gruplar 1986'da bir askeri darbeye kalkışmaktadır. 1967 sonrasında Togo'da nüfuz kapasitesini artıran Fransa, bu darbe girişimine izin vermemiş ve paraşütçü ekipleriyle müdahale ederek akamete uğratmıştır. Fransa'nın darbenin önlenmesi için tercih ettiği doğrudan askeri müdahale seçeneği, darbe eyleminin sonuç getirecek kadar büyük olması ve hızlı netice alınması talebiyle ilişkilendirilmektedir. Fransa dış politikasında "arka bahçe" tanımına uyan bir müttefik olan Togo ve Eyadéma rejimi, aradaki antlaşmaya dayanarak maruz kaldıkları askeri isyandan korunmuştur. Demokratikleşme sürecine dahil olmayan bölge ülkelerine yardımın kesileceği La Baule ultimatoyuyla (1990) muhalefetin sivil bir hükümet oluşturduğu Togo'da, bu kez 1991 yılında Eyadéma taraftarları darbe girişiminde bulunmuştur. Mevcut sivil hükümetin Fransa'dan müdahale talebi bu kez François Mitterrand tarafından reddedilmiş ve sivil hükümet görevden uzaklaştırılmıştır. 1963, 1967, 1986 ve 1991 darbe örnekleri Fransız dış nüfuzunun Togo üzerindeki boyutlarını, darbe gibi olağanüstü durumlarda netleşen

egemenliğini ve neokolonyal hedefleri için ilkelerden vazgeçebileceğini sergileyen siyasal olaylardır.

Engellemekte başarısız olunan örneklerde müdahaleci devletlerin kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergelerinin düşüklüğünü veya yetersizliğini gözlemlemek mümkündür. Nüfuz göstergelerinin düşüklüğü, çıkar skalasında düşüklük demek olduğu için böyle müdahalelerde yüksek bir motivasyon söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla dış müdahale yoluyla engelleme girişiminde bulunulan darbelerde daha çok diplomatik tepki ve yöntemler öne çıkmaktadır. ABD'nin Moritanya (2005), Fransa'nın Mali (2012) üzerindeki müdahaleleri yetersiz nüfuz boyutu nedeniyle başarısızdır. Fakat her iki örnekte de müdahaleci devletler darbe sonucu göreve gelen yönetimlere karşı pragmatik tavırlar geliştirmekte ve terörle mücadele gerekçesiyle askeri olarak bu ülkelere yerleşmektedir. Bu adımlar bir yandan terörle sahada etkin mücadele, diğer yandan askeri nüfuzu artırma beklentisine işaret etmektedir. Dolayısıyla dış müdahale ile engellemekte başarısız olunan askeri darbeler, müdahaleci devletleri nüfuzlarını artıracak ve müdahale araçlarını geliştirecek arayışlara sevk etmektedir.

Çalışmamızın kalkış noktası olan hipotezlerin test edilmesi de mümkün olmaktadır. Elitlerin çıkarları adına körüklenen etnik rekabetin Pretoryan mücadeleye neden olduğu, her Pretoryanizmin siyasal ve sosyal sistemden doğan bir zayıflıkla ülkeleri dış nüfuz ve müdahaleye açık hale getirdiğine yönelik ilk hipotez de bu örnekler çerçevesinde ele alınabilir. Kurumsallaşma kriterlerini sağlamaktan uzak devletlerde ortaya çıkan darbe olaylarının her birinde, başarılı olsun veya olmasın, dış etkiler söz konusu olmaktadır. Toplumun geneli içindeki sosyal gruplar ve çıkarları adına siyasal şiddete yönelen siyasi/askeri elit bireyler, Pretoryan mücadele içinde gerek güçlü bir dış aktörün desteğini almak gerekse de eylemlerinden rahatsız olan halka uluslararası düzeyde bir meşruiyetle dönebilmek adına dış ortaklıklar kurabilmektedir. Bu dış ortamın hangi devlet veya aktörler olacağı ise ilgili ülkede askeri sosyalizasyon, ekonomik işbirliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağlar yoluyla, daha doğru bir ifadeyle kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi ile belirlenmektedir. Yüksek bir düzeyde dış nüfuza sahip devletler ile kurulan ortaklıklar darbe olayları üzerinde belirleyici olmakta, fakat nüfuz boyutları dar olan ülkelerin dış müdahalesi başarısızlığa uğramaktadır. Her durumda Pretoryanizm, ele alınan örneklerde görüldüğü gibi yerleştiği ülkeleri dış etkilere açık hale getirmektedir. Ortak çıkarları geri plana atacak nitelikte ve aşırı siyasal karşıtlık

düzeyleri ile bu durumun sonucunda siyasal şiddete varan eylemler, dış müdahaleler karşısında devlet güvenlik ve egemenliğini tehlikeye atmaktadır (H1).

Kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi ile askeri darbeler üzerindeki dış müdahaleler arasındaki korelasyon da ele alınan örnekler çerçevesinde doğrulanmaktadır (H2). Askeri darbe olaylarında dış etkenlerin rolü, kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergeleri ile ortaya konulan dış nüfuz boyutlarına göre değişkenlik göstermektedir. Açık biçimde ifade edilecek olursa, müdahaleci devletin sahip olduğu dış nüfuzun büyüklüğü, karıştığı askeri darbe girişimlerinin başarısına etki etmektedir. Bu doğrultuda eğer iki devlet arasında kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyi düşükse, müdahale de başarısız olacaktır. Böylece askeri darbe olaylarında ortaya çıkan dış müdahaleler hem sahada etki araçlarına hem de belli bir ittifak veya işbirliği düzeyine ihtiyaç duymaktadır. Etkin nüfuz araçları barındırmayan ve askeri, siyasî, kültürel ve ekonomik açılardan yakınlık kurulamayan ikili ilişkilerde askeri darbeye yönelik etki girişimleri bu çerçeveye göre başarısız olacaktır.

Bir diğer hipoteze göre ise (H3) bir devletin başka bir devlet üzerinde belli bir seviyedeki askeri sosyalleşme, ekonomik işbirliği, askeri materyal ve kişisel-kurumsal ağlara, yani yüksek düzeyli dış nüfuz araçlarına sahip olması, darbe olaylarındaki dış müdahalenin başarı ihtimalini artırmaktadır. Göstergeleri ile analiz edilebilen kurumsal yakınlık ve sosyalleşme düzeyinin yüksek olması elbette darbede dış müdahaleyi etkiler. Ancak, örneklerle ortaya çıkan neticeye göre dış nüfuz göstergelerinin kısmi biçimde belirmesi dış etkilerin gücünü azaltmaktadır. Salt ekonomik işbirliği veya salt askeri materyal açısından öne çıkan devletler, darbe gibi olağanüstü durumlarda etkisizleşmektedir. Askeri sosyalleşme üzerinde belli bir düzeye ulaşmamış devletlerin, kişisel-kurumsal ağlar bağlamında istihbarat örgütlerinin müdahalesiyle askeri darbelere nüfuz etme imkânı oldukça zayıftır. Dolayısıyla kurumsal yakınlık ve sosyalleşme göstergelerinin yalnızca yüksek olması yeterli değildir, bu göstergeler arasında yakınlığın mevcut olması ve tutarlı bir bütünlük arz etmesi gerekmektedir.

Son hipotez ise, ele alınan müdahaleci devletlerin yaklaşım tarzlarıyla ilgilidir (H4). Pretoryanizmin ortaya çıktığı ülkelerdeki patronaj ilişkilerini kendi çıkarları için araçsallaştıran bu devletler, menfaat ortaklığını somutlaştırdıkları çevrelere kişisel ilişkileri veya kurumsal biçimde ulaşabilmektedir. Sözgelimi Fransa, Batı Afrika'daki

eski sömürgeleri olan ölkelerde kişisel iktidar ve çıkar ilişkileri kurarken, ABD ise şirketleri ve CIA veya USAID gibi kurumlarıyla hareket etmektedir. Dış politika biçimleri arasındaki farklılıklar ve kültürel-tarihsel öğeler, söz konusu farklı yaklaşımların ortaya çıkışını etkileyen faktörler olmuşlardır. Fransa'nın sömürgecilik dönemlerinden miras kalan bağlara sahip oluşu ve kendi dilinin bölgede yaygınlığı, sorunlarını Batı Afrikalı elitlerle kurduğu kişisel ilişkilerle çözme eğilimini doğurmuştur. ABD ise, İngiltere ve Fransa'nın 1950-1960 döneminde resmi olarak çekildiği Batı Afrika'ya sonradan dahil olan bir aktör olarak kurumları üzerinden bağ kurmayı hedeflemektedir. Yapılan somut tahlillerle dört hipotezin de doğrulanabildiği, bunun yanında vaka örneklerinin varsayımların nedenselliklerine dair bulgular barındırdığı görölmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Adjei, Mike:	Death and Pain: Rawlings' Ghana The Inside Story , London, Black Line Publishing Ltd, 1994.
Afrifa, Akwasi A.:	The Ghana Coup: 24th February 1966 , New York, Frank Cass Publishers, New York, 1966.
Agbobli, Atsutse Kokouvi:	Sylvanus Olympio: un destin tragique , Dakar, Nouvelles Editions Africaines, 1992.
Airault, Pascal – Bat, Jean-Pierre:	Françafrique: Opérations secretes et Affaires d'Etat , Paris, Editions Tallandier, Paris, 2016.
Akal, Cemal Bali:	İktidarın Üç Yüzü , Ankara, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
Akyürek, Salih – Koydemir, F. Serap-Atalay, Esra -	Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi , Ankara, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM YAYINLARI, Ankara, 2014.

Bıçaksız, Adnan:

Almond, Gabriel A. **Comparative Politics Today: A World View**, New York, Pearson Longman, 2004.

Amonoo, Benjamin: **Ghana 1957–1966: the Politics of Institutional Dualism**, London, Allen and Unwin Pub, 1981.

Altusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İstanbul, İthaki Yayınları (çev: Alp Tümertekin), 2014.

Assensoh, A.B. – Alex Assensoh, Yvette M.: **African Military History and Politics: Coups and Ideological Incursions, 1900-Present**, New York, Palgrave-Macmillan Press, 2001.

Bagayoko-Penone, Niagalé: **Afrique: Les Stratégies française et américaine**, Paris, Editions Harmattan, 2003.

Badie, Bertrand: **L'Etat importé: L'occidentalisation de l'ordre politique**, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1992.

Badie, Bertrand: **New Perspectives on International Order**, The Sciences Po Series in International Relations and Political Economy Series, Paris, Palgrave-Macmillan, 2019.

Barany, Zoltan D.: **Civil-Military Relations in Communist Systems: Western Models Revisited**, in *Soldiers and Politics in Eastern Europe, 1945–90*, London, Palgrave Macmillan, 1993.

Baulin, Jacques: **La Succession d'Houphouët-Boigny**, Paris, Editions Karthala, 2000.

Bayart, Jean F.: **L'Etat en Afrique**, Paris, Fayard, 1989.

Baynham, Simon: **The Military and Politics in Nkrumah's Ghana**, Westview, Boulder, 1988.

Beucher, Benoît: **La Françafrique, entre mythes et réalités**, Paris, IMAF, 2010.

Bingen, James – Robinson, David – **Democracy and Development in Mali**, East Lansing, Michigan State University Press, 2000.

Staatz, John M.:

Bleck, Jaimie: **Education and Empowered Citizenship in Mali: Power and Politics in Mali**, Baltimore, Maryland, Johns Hopkins University Press, 2015.

Chafer, Tony: **The End of Empire in French West Africa: France's Successful Decolonization?**, Oxford-New York, BERG, 2002.

Chaliand, Gérard: **Mythes Révolutionnaires du Tiers Monde**, Paris, Editions Points, 1979.

Charbonneau, Bruno: **France and The New Imperialism: Security Policy in Sub-Saharan Africa**, New York, Routledge, 2008.

Cizre, Ümit: **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ, Ordu, İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları (Çev.: Cahide Ekiz), 1999.

Clastres, Pierre: **Malheur du Guerrier Sauvage**, Paris, Libre 2, Payot, 1977.

Clausewitz, Carl von: **Savaş Üzerine**, İstanbul, Doruk Yayınları (Çev: Selma Koçak), 2015.

Cohen, Samy: **La politique extérieure de la France de 1974 à 1981: un seul homme? un homme seul?**, **La Politique extérieure de Valéry Giscard d'Estaing**, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1985.

Comevin Robert: **Le Togo: des origines à nos jours**, Paris, Académie des sciences d'Outre-Mer, 1987.

Conac, Gérard (dir.): **Les Institutions constitutionnelles des Etats d'Afrique Francophones et de la République Malgache, La Vie du Droit en Afrique –** Paris, CNRS, Editions Economica, Paris, 1979.

Cot, Jean-Pierre: **A l'Épreuve de pouvoir : le tiers-mondisme pour quoi faire?**, Paris, Éditions du Seuil, Paris, 1984.

Cullather, Nick: **Secret History: The CIA's Classified Account of Its Operations in Guatemala, 1952-1954**, Stanford, Stanford University Press, 2006.

- Das, Raju J.: **Marxist Theories of the State**, Alternative Theories of the State (Ed. Steven Pressman), New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- Decalo, Samuel: **Historical Dictionary of Togo**, Plymouth&Toronto, Scarecrow Press, 1976.
- Decalo, Samuel: **Coups and army rule in Africa: Motivations and constraints**, New Haven, Yale University Press, New Haven, 1990.
- Decalo, Samuel – Hounnikpo, Mathurin C.: **Historical Dictionary of Benin**, Plymouth&Toronto, Scarecrow Press, 1995.
- Denard, Bob: **Corsaire de la République**, Paris, Editions Robert Laffont, 1998.
- Desch, Michael C.: **Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment**, London, The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Diop, Momar Coumba – Diouf, Mamadou: **Le Sénégal sous Abdou Diouf**, Paris, Karthala, 1990.
- Dobson, Alan P. – Marsh, Steve: **US Foreign Policy since 1945**, Londra-N.Y., Routledge, 2002.
- Dunn, John: **West African States: Failure and Promise**, Cambridge-NY, Cambridge University Press, 1978.
- Dunn, D. Elwood: **Liberia and the United States during the Cold War: Limits of Reciprocity**, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- Elischer, Sebastian: **Contemporary Civil-Military Relations in the Sahel, West African Papers**, Paris, OECD Publishing&Sahel and West Africa Secretariat Club, 2019.
- Esterline, John – Black, Robert B.: **Inside Foreign Policy: Department of State in Political System**, California, Mayfield Publishing Co., 1975.
- Feaver, Peter D.: **Armed Servants: Agency, Oversight and Civil-Military Relations**, London, Harvard University Press, 2003.

- Finer, Samuel E.: **The Man on Horseback: The Role of Military in Politics**, Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1976.
- First, Ruth: **The Barrel of A Gun: Political Power in Africa and the Coup d'Etat**, London, Penguin Press, 1970.
- Foccart, Jacques: **Foccart Parle: Entretiens Avec Philippe Gaillard**, Sainte-Maxime, Jeune Afrique – Fayard, 1995.
- Forsyth, Frederick: **The Biafra Story: The Making of an African Legend**, Pen and Sword Military Books, Barnsley (UK), 2007.
- Foster, Noel: **Mauritania: The Struggle for Democracy, Studies on North Africa**, London, Lynne Rienner Publishers, 2010.
- Français, Jean: **Le Putsch de Bokassa - Histoire secrète**, Paris, Editions L'Harmattan, 2004.
- Francis, David J.: **US Strategy in Africa: AFRICOM, Terrorism and Security Challenges**, Londra-New York, Routledge, 2010.
- Friedman, Jeremy Scott: **Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2015.
- Gazibo, Mamadou: **Les paradoxes de la démocratisation en Afrique: analyse institutionnelle et stratégique**, Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 2005.
- Gerbi, Alexandre: **Histoire occultée de la décolonisation franco-africaine: Imposture, refoulements et névroses**, Etudes Africains, Paris, Harmattan, 2006.
- Glele, Maurice A.: **Naissance d'un Etat noir**, Paris, Publication LGDJ, 1969.
- Gonidec, P.F.: **Etat africain, Librairie générale de droit et de jurisprudence**, Paris, Editions R. Pichon et R. Durand-Auzias, 1970.
- Gramsci, Antonio: **Selection From the Prison Notebooks**, London, Quintin Hoare and Geoffrey Novel Smith, London, 1971.
- Grimal, Henri: **La Décolonisation de 1919 à nos jours**, Bruxelles, Editions

- Complexe, 1985.
- Grundy, Kenneth: "Mali: The prospects of planned socialism," M. Friedland and P. Rosenberg (ed)., **African Socialism** içinde, Stanford, Stanford University Press, 1965.
- Guirma, Frédéric: **Comment perdre le pouvoir? Le cas de Maurice Yaméogo**, Paris, Éditions Chaka, 1991.
- Hagher, Iyorwuese: **Nigeria: After the Nightmare**, Lanham-New York, University Press of America, 2011.
- Hale, William: **Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1994**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.
- Harkness, Kristen A.: **When Soldiers Rebel: Ethnic Armies and Political Instability in Africa**, Cambridge, Cambridge University Press, 2018.
- Harberson, John W.: **The Military in African Politics**, New York, Praeger, 1987.
- Herspring, Dale R. – Volgyes, Ivan (Ed.): **Civil-Military Relations in Communist Systems**, London, Routledge, 1978.
- Hoare, Thomas Michael: **Congo Mercenary**, London, Paladin Press, 1967.
- Houngnikpo, Mathurin C.: **Determinants of Democratization in Africa: A Comparative Study of Benin and Togo**, Lanham, University Press of America, 2001.
- Hugon, Philippe – Ango, Naida Essiane: **Les Armées Nationales Africaines Depuis Les Indépendances: Essai de Périodisation et de Comparaison**, Paris, Notes de l’IRIS, Institut de Relations Internationales et Stratégiques, 2018.
- Huntington, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, London, Yale University Press, 1968.
- Huntington, Samuel P.: **Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme**, Ankara, Yetkin Yayınları (Çev.: Ergun Özbudun), 1996.
- Huntington, Samuel: **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (çev. Kazım Uğur Kızılaslan), İstanbul, Salyangoz Yayınları,

- P.: 2004.
- Hyden, Goran – Bratton, Michael (Ed): **Governance and politics in Africa**, Boulder-Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1991.
- Idrissa, Kimba: **Armée et Politique au Niger**, Dakar, African Books Collective, CODESRIA, 2008.
- Insel, Ahmet – Bayramoglu, Ali (Ed): **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004.
- James, C.L.R.: **Nkrumah and the Ghana Revolution**, New York, Lawrence Hill Books, 1978.
- Janowitz, Morris: **The Professional Soldier**, New York, The Free Press and Collier-MacMillan Limited, 1960.
- Kalb, Madeleine: **The Congo Cables: The Cold War in Africa From Eisenhower to Kennedy**, New York, Macmillan, 1982.
- Kandeh, Jimmy D.: **Coups from Below: Armed Subaltern and State Power in West Africa**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- Kinzer, Stephen: **Darbe: Hawaii’den Irak’a Amerika’nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları (çev.: Zeynep Beler), 2007.
- Kissenger, Henry: **Diplomasi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Klein, Naomi: **Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi**, İstanbul, Agora Kitaplığı (çev: Selim Özgül), 2010.
- Lasswell, Harold: **Essays on the Garrison State**, London, Routledge, 1997.
- Lavroff, Dmitri-Georges: **Introduction à la Mauritanie, Institut de recherches et d’études sur les mondes arabes et musulmans**, Paris, Éditions du CNRS, 1979.
- Leboeuf, Aline: **Coopérer avec les armées africaines**, Paris-Bruxelles, IFRI (Institut français des Relations internationales), 2017.
- Lemarchand, René: **American Policy in Southern Africa: the Stakes and the Stance**, Lanham, Rowman & Littlefield, 1978.

- Lenin, Vladimir İ.: **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2014.
- Levan, Carl: **Dictators and Democracy in African Development: The Political Economy of Good Governance in Nigeria, African Studies**, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- Le Vine, Victor T.: **Politics in Francophone Africa**, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2004.
- Liebenow, J. Gus: **African Politics: Crises and Challenges**, Bloomington, Indiana University Press, 1986.
- Linz, Juan: **Otoriter ve Totaliter Rejimler**, Ankara, Liberté, Ankara, 2012.
- Luckham, Robin: **The Nigerian military: A sociological analysis of authority and revolt, 1960–67**, Cambridge, Cambridge University Press, 1971.
- Maclachlan, Karolina: **Security Assistance, Corruption And Fragile Environments: Exploring The Case of Mali 2001-2012**, London, Transparency International UK, 2015.
- Mak, Dayton – Kennedy, C.S.: **American Ambassadors in a Troubled World: Interviews with Senior Diplomats**, Westport-London, Greenwood Press, 1992.
- Marchesin, Philippe: **Tribus, ethnies et pouvoir en Mauritanie**, Paris, Karthala, 2010.
- Mccoy, William H.: **Senegal and Liberia: Case Studies in U.S. IMET Training and Its Role in Internal Defense and Development**, Santa Monica, RAND Note, 1994.
- Mcnamara, Francis Terry: **France in Black Africa**, Washington DC, NDU Press National Defense University, 1989.
- Mamdani, Mahmood: **Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism**, New Jersey, Princeton University Press, 1996.
- Manea, Maria-Gabriela – Rüländ, Jürgen – **The Politics of Military Reform: Experiences from Indonesia**

- Born, Hans (Eds): **and Nigeria**, Berlin-Heidelberg, Springer, 2012.
- Mead, Walter Russell: **Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World**, New York, Alfred A. Knopf Publication, 2001.
- Mentan, Tatah: **Africa in the Colonial Ages of Empire: Slavery, Capitalism, Racism, Colonialism, Decolonization, Independence as Recolonization, and Beyond**, African Books Collective, Bamenda, 2017.
- Meredith, Martin: **The State of Africa: A History of Fifty Years of Independence**, London, Free Press, 2005.
- Messmer, Pierre: **Après tant de batailles : Mémoires**, Paris, Albin Michel, 1992.
- Metz, Steven: **Counterinsurgency: Strategy and Phoenix of The American Capability**, Carlisle-Pennsylvania, Strategic Studies Institute, US Army War College Press, 1995.
- Momoh, Hafez: **The Nigerian Civil War 1967–1970: History and Reminiscences**, Ibadan-Nigeria, Sam Bookman Publishers, 2000.
- M'zali, Abderrahmane: **La Coopération franco-africaine en matière de Défense, Etudes africaines**, Paris, l'Harmattan, 2011.
- N'diaye, Boubacar: **The Legacy of Mauritania's Colonels: West Africa's Next Crisis?**, Abuja, Centre for Democracy and Development, 2016.
- Nguyen, Eric: **La politique étrangère des Etats-Unis depuis 1945**, Paris, Studyrama edition, 2004.
- Nkrumah, Kwame: **Neocolonialism: Last Stage of Imperialism**, New York, International Publishers Co., 1966.
- Nkrumah, Kwame: **Challenge of the Congo**, Bedford – UK, Panaf Books, 1967.
- Noirot, Thomas (Ed): **Françafrique: La Famille recomposée**, Paris, Editions Syllepse, 2014.

- Nordlinger, Eric A.: **Soldiers in Politics, Military Coups and Governments**, Prentice-Hall, Pearson College, 1976.
- Norman, C. T.: **It Is Time For Change: Speeches of William R. Tolbert Jr.** Abidjan, Victory Publishing International, 2002.
- O'Brien, Donald Cruise – Dunn, John – Rathbone, Richard: **Contemporary West African States**, Cambridge ve N. Y., Cambridge University Press, 1990.
- O'Donnell, Guillermo: **Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism**, Studies in South American Politics, University of California, California, 1973.
- Olaniyan, R. Omotayo: **Foreign Aid, Self-Reliance and Economic Development in West Africa**, Westport, Greenwood Publishing Group, 1996.
- Onwumechili, Chuka: **African Democratization and Military Coups**, Westport/Dallas, Greenwood Publishing Group, 1998.
- Ould Meymoun, Mohamed Lemine: **La Mauritanie entre Le Pouvoir civil et Le Pouvoir militaire**, Etudes Africaines, Paris, Edition Harmattan, 2011.
- Osaghae, E. E.: **Crippled giant: Nigeria since independence**, Bloomington, Indiana University Press, 1998.
- Österdahl, Inger: **La France dans l'Afrique de l'après-Guerre froide: Interventions et justifications**, Uppsala, Nordiska Afrikainstitutet, 1997.
- Pabanel, Jean Pierre: **Les Coups d'Etat militaire en Afrique Noire**, Paris, Editions l'Harmattan, 1984.
- Pazzanita, Anthony G.: **Historical Dictionary of Mauritania**, Toronto-Maryland-Plymouth, Scarecrow Press, 2008.
- Pean, Pierre: **L'Homme de l'ombre**, Paris, Fayard, 1990.
- Perry, Mark: **The Pentagon's Wars: The Military's Undeclared War Against America's Presidents**, New York, Basic Books, 2017.
- Pesnot, Patrick: **Les Dessous de la Françafrique Les Dossiers Secrets de**

- Monsieur X**, Paris, Nouveau Monde Editions, 2008.
- Pion-Berlin, David (Ed.): **Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives**, Chapel Hill-London, The University of North Carolina Press, 2001.
- Piot, Charles: **Nostalgia For The Future: West Africa After The Cold War**, Chicago&London, The University of Chicago Press, 2010.
- Qureshi, Lubna Z.: **Nixon, Kissinger, and Allende: U.S. Involvement in the 1973 Coup in Chile**, Plymouth, Lexington Books, 2009.
- Radu, Michael S. – Bissell, Richard E.: **Africa in the Post-Decolonization Era**, London, Transaction Books, 1984.
- Rahnema, Ali: **Behind the 1953 Coup in Iran: Thugs, Turncoats, Soldiers, and Spooks**, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- Rieker, P.: **Moving Beyond Françafrique?, French Foreign Policy in a Changing World**, Cham, Palgrave Macmillan, 2017.
- Robert, Maurice: **Ministre de l'Afrique. Entretiens avec Alain Renault**, Paris, Editions Seuil, 2004.
- Romer, Jean Cristophe – Henninger, Laurent (Sous La Direction De): **Armées Privées, Armées d'état: Mercenaires et auxiliaires d'hier et d'aujourd'hui, (Actes du colloque des 27 et 28 Mars 2008)**, Paris, IRSEM, 2009.
- Rooney, David: **Kwame Nkrumah: Vision and Tragedy**, Accra, Sub-Saharan Publishers, 2003.
- Rukavishnikov, Vladimir O. – Pugh, Michael: **Civil-Military Relations in Handbook of the Sociology of the Military**, Pisa, Springer, 2006.
- Schiff, Rebecca L.: **The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations**, Londra-New York, Routledge, 2008.
- Schmidt, Elizabeth: **Foreign Intervention in Africa: From the Cold War to the War**

- on Terror**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2013.
- Schulzinger, Robert D.: **A Companion to American Foreign Relations**, Oxford, Blackwell Publishing, 2006.
- Serra, Narcis: **Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Sidibe, Ibrahima Baba: **Les Relations Franco-Maliennes À La Recherche d'un Nouveau Souffle, Mali-France: Regards sur une histoire partagée**, Paris, Editions Karthala, 2005.
- Shorten, Richard: **Modernism and Totalitarianism: Rethinking the Intellectual Sources of Nazism and Stalinism, 1945 to the Present**, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- Smith, Stephen – Glaser, Antoine: **Ces Messieurs Afrique. Le Paris-Village du continent noir**, Paris, Editions Calmann-Lévy, 1994.
- Souare, Issaka K.: **Guerres civiles et coups d'Etat en Afrique de l'Ouest: Comprendre les causes et identifier les solutions possibles**, Paris, Editions Harmattan, 2007.
- Stepan, Alfred: **Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future**, New Haven, Yale University, 1973.
- Stockwell, John: **In Search of Enemies: A CIA Story**, New York, W. W. Norton, 1978.
- Suberu, R. T.: **Federalism and ethnic conflict in Nigeria**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2001.
- Taylor, Ian – Williams, Paul: **Africa in International Politics: External involvement on the continent**, New York&London, Routledge: Taylor&Francis, 2004.
- Toulabor, Comi M.: **Le Togo sous Éyadéma**, Paris, Editions Karthala, 1986.
- Varol, Ozan O.: **Democratic Coup d'Etat**, London, Oxford University Press, 2017.

- Von Sanders, Liman: **Türkiye’de Beş Yıl**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Verschave, François-Xavier: **La Françafrique**, Paris, Editions Stock, 1998.
- Wallerstein, Immanuel: **World-Systems Analysis: An Introduction**, Massachusetts, **Duke University Press Books**, 2004.
- Waters Jr, Robert Anthony: **Historical Dictionary of United States–Africa Relations: Historical Dictionaries of U.S.Diplomacy**, Linham-Plymouth, The Scarecrow Press, 2009.
- Weber, Max: **Meslek Olarak Siyaset**, İstanbul, Chiviyazıları Yayınları, 2006.

Makaleler:

- Abassa, Seedem: President Eyadema's Togo: A Mediating Role?, **The West African Bulletin**, no.3, Haziran 1995, s. 17.
- AfDB: Political Fragility in Africa: Are Military Coups d’Etat a Never-Ending Phenomenon?, **African Development Bank Report**, 2012, ss. 1-7.
- Ake, Claude: Modernization and Political Instability: A Theoretical Exploration, **World Politics**, 26-4, 1974, ss. 576-591.
- Albright, David: Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations, **World Politics**, Vol. 32 Issue 4, July 1980, ss. 553-576.
- Al-Kurwy, Mahmoud – Abbas, Faysal Shalal: Mauritanian–Israeli relations: from normalization to freeze to suspension, **Contemporary Arab Affairs**, 2011, ss. 30-50.
- Amin, Julius A.: United States Peace Corps volunteers in Guinea: A case study of US-African relations during the cold war, **Journal of Contemporary African Studies**, 1998, ss. 197-226.
- Anthony, Seth (Major): The State of Ghana, **African Affairs**, 68-273, 1969, ss. 337–339.
- Asiodu, P. C.: The civil service: An insider’s view. In O. Oyediran (Ed.), Nigerian

- government and politics under military rule, 1966–1979, **St. Martin's Press**, 1979, ss. 73-95.
- Association Survie: Boom du mercenariat, **Actes du colloques du 30 novembre 2000**, ss. 1-56.
- Ashton, Nigel John: Microcosm of Decline: British Loss of Nerve and Military Intervention in Jordan and Kuwait, 1958 and 1961, **The Historical Journal**, Vol. 4, 1997, ss. 1069-1083.
- Bagayoko-Penone, Niagalé: Formation militaire des armées ouest-africaines et culture du maintien de la paix, **International Review of Sociology**, 18:1, 2008, ss. 127-146.
- Bangoura, Dominique: L'armée au Zaïre dans une période de transition politique, **Défense Nationale**, 50, avril 1994, 2ss. 123-134.
- Banjo, Adewale: The Politics of Succession Crisis in West Africa: The Case Of Togo, **International Journal on World Peace**, 25-2, Haziran 2008, ss. 33-55.
- Bayart, Jean François: Réflexion sur la politique africaine de la France, **Politique Africaine**, no. 58, 1995, ss. 41-50.
- Bayram, Ahmet Kemal – Çınar, Kerim: İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008, ss. 11-24.
- Bellucci, Stefano: African Franc Zone's Dilemma in the Euro Area: Efficiency and Dependence or Sovereignty?, **Il Politico**, 65-3, 2000, ss. 399-421.
- Ben Barka, Habiba-Ncube, Mthuli: Political Fragility in Africa: Are Military Coups d'Etat a Never-Ending Phenomenon?, **AfDB Report on Military Coups**, Eylül 2012, 16 s.
- Bennett, Valerie Plave: Military Government in Mali, **The Journal of Modern African Studies**, 1975, ss. 249-266.
- Bernstein, Joanne: Military Assistance in Sub-Saharan Africa **The DISAM Journal, Institute of Security Assistance Management**, Fall 1994, ss. 90-103.
- Bienen, Henry S. - Consumer Subsidy Cuts, Violence, and Political Stability,

- Gersovitz, Mark: **Comparative Politics**, Vol. 19, No. 1, (Ekim, 1986), ss. 25-44.
- Bland, Douglas L.: A Unified Theory of Civil-Military Relations, **Armed Forces and Society**, c. 26, no. 1, Sonbahar 1999, ss. 7-25.
- Boeke, S. –
Schoorman, B.: Operation Serval: A Strategic Analysis of the French Intervention in Mali, 2013–2014, **Journal of Strategic Studies**, 38-6, 2015, ss. 801-825.
- Borrel, Thomas: Coopération militaire et policière en Françafrique: De l'héritage colonial au partenariat public-privé, **Rapport SURVIE Association**, Montreuil, Mart 2018, 71 s.
- Bourdet, Yves: Economic Reforms and the Malian Economy, **CODESRIA, Afrique et Développement**, 2002, ss. 25-61.
- Bourmaud, Daniel: La Politique africaine de Jacques Chirac: les anciens contre les modernes, **Modern&Contemporary France**, NS4-4, 1996, ss. 431-442.
- Böhmelt, Tobias -
Escriba-Folch, Abel –
Pilster, Ulrich: Pitfalls of Professionalism? Military Academies and Coup Risk, **Journal of Conflict Resolution**, 1:29, 2018, ss. 1111-1139.
- Brown, David: Borderline Politics in Ghana: The National Liberation Movement of Western Togoland, **The Journal of Modern African Studies**, 1980, ss. 575-609.
- Bruneau, Thomas C. –
Matei, Florina
Cristiana: The Military Coup in Mali, 22 March 2012, Reflections on the Demise of Democracy and the Importance of Civil-Military Relations, **Journal of Defence Resources Management**, 5-1, 2014, ss. 11-22.
- Cailleteau, François: Le Rôle et l'Influence des Responsables Militaires dans la Politique Extérieure de la France. Les leçons du XXe siècle, **Revue internationale et stratégique**, 2002:4/48, ss. 53-61.
- Caverley, Jonathan D.
– Savage, Jesse
Dillon: When human capital threatens the Capitol: Foreign aid in the form of military training and coups, **Journal of Peace Research**, 2017, ss. 542-557.

- Chafer, Tony: Franco-African Relations: No Longer So Exceptional?, **African Affairs**, 2002, ss. 343-363.
- Chapleau, Philippe: Le mercenariat francophone des années 1960-1990 et l'échec de son évolution en sociétés militaires privées – Le cas de Bob Denard, **Actes de Colloque des 27-28 mars 2008**.
- Chapleau, Philippe: De Bob Denard aux sociétés militaires privées à la française, **Cultures & Conflits**, 52-4, 2003, ss. 49-66.
- Charbonneau, Bruno: Mastering "Irrational" Violence: The Relegitimization of French Security Policy in Sub-Saharan Africa, **Alternatives: Global, Local, Political**, 31-2, 2006, ss. 215-241.
- Charlton, Roger – May, Roy: Warlords and Militarism in Chad, Review of African Political Economy, No. 45/46, **Militarism, Warlords & the Problems of Democracy**, 1989, ss. 12-25.
- Champin, Cristophe: Sécurité: Le Nouveau business mercenaires, **MFI (Fransa Savunma Bakanlığı Resmi Dergisi)**, 944, 1998, ss. 16-23.
- Chazan, Naomi: Ethnicity and Politics in Ghana, **Political Science Quarterly**, 97-3, 1982, ss. 461-485.
- Claude, Gérard: Chirac l'Africain: Dix ans de politique africaine de la France, 1996-2006, revue **Politique africaine, Institut français des relations internationales (IFRI)**, 2007-4, ss. 905-918.
- Crocker, Chester A.: Recent Developments in Liberia, **United States Department of State Bureau of Public Affairs, Current Policy**, no. 773, 1985, ss. 1-4.
- Cullen, Poppy: Operation Binnacle: British plans for military intervention against a 1965 coup in Kenya, **The International History Review, Routledge**, 2016, ss. 791-809.
- Dabezies, Pierre: La Politique Militaire de la France en Afrique Noire sous le General de Gaulle', in La Politique Africain du General de Gaulle, 1958-1969, **Actes du Colloque de Bordeaux**, 19-20 Octobre 1979.
- Dabo, Michel: Le Nouveau Régime, Daho-Express, n. 976, 2 Kasım 1972.
- Decalo, Samuel: Military Coups and Military Regimes in Africa, **The Journal of Modern African Studies**, Mart 1973, ss. 105-127.

- Demirkıran, Özlem: Fransa'nın Güvenlik Politikası: De Gaulle Dönemi (1958-1969), **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3-5, 2007, ss. 79-92.
- Desch, Michael C.: Soldiers, States and Structures: The End of The Cold War and Weakening U.S. Civilian Control, **Armed Forces and Society**, 24-3, 1998, s. 389-406.
- Dickovick, J. Tyler: Legacies of Leftism: ideology, ethnicity and democracy in Benin, Ghana and Mali, **Third World Quarterly**, 29-6, 2008, ss. 1119-1137.
- Ellis, Stephen: The Pan-Sahel Initiative, **African Affairs, Oxford University Press**, 2004, ss. 459-464.
- Ellis, Stephen: Rumour and Power in Togo, **Journal of the International African Institute**, 63-4, 1993, ss. 462-476.
- Evrard, Camille: Retour sur la construction des relations militaires franco-africaines, **Revue Relations internationales, Presses Universitaires de France**, (Outil militaire et influence française en Afrique de 1960 à nos jours), 2016, ss. 23-42.
- Evrard, Camille: Les interventions extérieures, points saillants de l'histoire de la présence militaire française: l'exemple ouest-saharien (1958-1978), **Les Temps Modernes**, 2017, ss. 267-287.
- Eytan, Freddy: Mauritanie: Un témoignage israélien, Outre-Terre, **Revue européenne de géopolitiques**, 2005, ss. 143-148.
- Eyth, Marcus: The CIA and Covert Operations: To Disclose or Not to Disclose - That is The Question, **B.Y.U. Journal of Public Law**, No. 17, 2003, ss. 45-72.
- Feaver, Peter D.: The Civil Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civil Control, **Armed Forces&Society**, 1996, ss. 149-178.
- Feaver, Peter D.: Civil-Military Relations, **Annual Review of Political Science**, Sayı 2:211 – 41, 1999, ss. 211-241.
- Fırat, Melek: Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64-1, 2009, ss. 115-163.

- Foster, Gregory: A Post Cold War Strategy Vision, **Society**, 32-1, Kasım-Aralık 1994 Sayısı, ss. 21-28.
- Founou-Tchuigoua, Bernard: L'echec de l'ajustement en Afrique, **Alternatives Sud, Cahiers édités par le Centre Tricontinental**, 94-1, (Kasım 1994), ss. 1-11.
- François, Patrick – Rainer, Ilia – Trebbi, Francesco: How Is Power Shared In Africa, **Review Econometrica**, 83-2, (Mart 2015), ss. 465-503.
- Garcia, Raquel Ojeda: Análisis de las elecciones legislativas en Mauritania tras el golpe de estado de 2005, **Revista CIDOB d'Afers Internacionals, Procesos de Reconciliación Posbélica En África Subsahariana**, 2009, ss. 191-214.
- Gasiorowski, Mark J.: The 1953 Coup d'Etat in Iran, **International Journal of Middle East Studies**, 19-3, Ağustos 1987, ss. 261-286.
- Goldsworthy, David: Civilian Control of the Military in Black Africa, **African Affairs**, 80-318, (Ocak 1981), ss. 49-74.
- Gordon, Philip: Israel, the Arab States, and the Illusions of Normalization, **Institute for National Security Studies**, 2017, 9 s.
- Gouttebrune, François: La France et l'Afrique : le crépuscule d'une ambition stratégique ?, **Politique étrangère, Institut Français des Relations Internationales (IFRI)**, 67-4, 2003, ss. 1033-1047.
- Grey, Robert: A Balance Sheet on External Assistance: France in Africa, **The Journal of Modern African Studies**, 28-1, (Mart 1990), ss. 101-114.
- Hahn, Nils: US Covert and Overt Operations in Liberia 1970s to 2003, **ASPJ Africa & Francophonie**, 2014, ss. 19-47.
- Hayden, Sarah: Coups and the International Community, **Kaleidoscope**, 1-11, 2014, ss. 1-5.
- Henke, Marina E.: Why did France intervene in Mali in 2013? Examining the role of Intervention Entrepreneurs, **Canadian Foreign Policy Journal**, 23-3, 2017, ss. 307-323.
- Hettne, Björn: Soldiers and Politics: The Case of Ghana, **Journal of Peace**

- Research, 17-2, Special Issue on Imperialism and Militarization**, 1980, ss. 173-193.
- Hibou, Béatrice: Politique économique de la France en zone franc, **Politique Africaine**, (58), 1995, ss. 25–40.
- Security Cooperation Agency: Historical Facts Book, Department of Defense, **Security Cooperation Agency, DSCA- Financial Policy And Analysis Business Operations Report**, Washington, 30 September 2016, 148 s.
- Houndjahoue, Michel: Notes sur les relations internationales du Bénin socialiste : 1972-1986, **Etudes internationales**, 18-2, 1987, ss. 371-388.
- Huntington, Samuel P.: Political Development and Political Decay, **World Politics**, 17-2, Nisan 1965, ss. 386-430.
- Huntington, Samuel P.: Foreign Aid for What and for Whom, **Foreign Policy**, 1970, ss. 161-189.
- Huntington, Samuel P.: Democracy's Third Wave, **Journal of Democracy** 2-2, 1991, ss. 12-34.
- Hutchful, Eboe: IMF Adjustment Policies in Ghana Since 1966, **Afrique et Développement**, 10-1/2, (Ocak-Haziran 1985), ss. 122-136.
- USA International Business Publications: Mauritania Foreign Policy And Government Guide, **IBP** Washington, 2009, 300 s.
- Jenkins, J. Craig – Kposowa, Augustine J.: The Political Origins of African Military Coups: Ethnic Competition, Military Centrality, and the Struggle over the Postcolonial State, **International Studies Quarterly**, 36-3, (Eylül 1992), ss. 271-291.
- Jeune Afrique: Benin; l'affaire du 16 janvier selon l'ONU, **n°850 du 22 avril 1977**.
- Jeune Afrique: Le Coup de Bamako, 25 novembre 1968, ss. 26-29; <https://www.youtube.com/watch?v=erYJnZ1kBrg>
- Joana, Jean – Smyrl, Marc: Civils et militaires en démocratie, **Revue internationale de politique comparée**, 15-1, 2008, ss. 7 – 13.
- Jospin, Lionel: La Politique de défense de la France, **Défense Nationale**, 53-11, 1997, ss. 3-20.
- Jourde, Cédric: The International Relations of Small Neoauthoritarian States:

- Islamism, Warlordism, and the Framing of Stability, **International Studies Quarterly**, 51, 2007, ss. 481-503.
- Karam, Jeffrey G.: Missing revolution: the American intelligence failure in Iraq 1958, **Intelligence and National Security**, 32-6, 2017, ss. 693-709.
- Keese, Alexander: Building a New Image of Africa. "Dissident States" and the Emergence of French Neo-Colonialism in the Aftermath of Decolonization (Bâtir une nouvelle image de l'Afrique: les "États dissidents" et l'émergence du néocolonialisme français au lendemain de la décolonisation), **Cahiers d'Études Africaines, EHESS**, 48-191, 2008, ss. 513-530.
- Keskin, Mustafa: ABD'nin Müdahaleci Dış Politikası: Latin Amerika Örneği, **Yalova Üniversitesi Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 4-1, 2016, ss. 70-88.
- Kieh Jr, George Klay: Military Rule in Liberia. **Journal of Political and Military Sociology**, 2000, ss. 227-240.
- Kipre, Pierre: Le témoignage de Jacques Foccart, **Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques, EHESS**, 30-2002, 5 s.
- La Liberté: Une vie de mercenaire, 21 Ekim 2006, s. 2.
- L'Année politique: L'année politique, économique, diplomatique et sociale, **Presse universitaire de France**, 1986, ss. 284-290.
- Lacher, Wolfram – Tull, Denis M.: Mali: Beyond Counterterrorism, **Stiftung Wissenschaft und Politik / German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments**, February 2013, Berlin, ss. 1-7.
- Eyadéma, G.: Le Président Eyadéma à l'ouverture des travaux de la Conférence Nationale, **La Nouvelle Marche**, 9 juillet 1991, s. 4.
- Lemarchand, René: The C.I.A. in Africa: How Central? How Intelligent?, **The Journal of Modern African Studies**, 14-3, 1976, ss. 401-426.
- Levan, A. C.: Analytic authoritarianism and Nigeria, **Commonwealth & Comparative Politics**, 52-2, 2014, ss. 212-231.
- Luckham, Robin: French Militarism in Africa, **Review of African Political Economy**, 24, (Mayıs-Ağustos 1982), ss. 55-84.
- Luckham, Robin: The Military, Militarization and Democratization in Africa: A Survey of Literature and Issues, **African Studies Review**, 37-2, Eylül 1994, ss. 13-75.

- Mangi, Lutfullah: US Diplomatic Interests in Africa: An Overview, **Pakistan Institute of International Affairs – Pakistan Horizon**, 39-2, 1986, ss. 22-37.
- Maniruzzaman, Talukder: Arms Transfers, Military Coups, and Military Rule in Developing States, **The Journal of Conflict Resolution**, 36-4, (Aralık 1992), ss. 733-755.
- Marchal, R.: France and Africa: The Emergence of Essential Reforms?, **International Affairs**, 74-2, 1998, ss. 355–72.
- Marshall, G. Monty: Conflict Trends in Africa, 1946-2004 A Macro-Comparative Perspective, **Report for Africa Conflict Prevention Pool (ACPP)**, 1-1, 2005.
- Martin, Guy: The Historical, Economic, and Political Bases of France's African Policy, **The Journal of Modern African Studies**, 23-2, 1985, ss. 189-208.
- MARTIN Michel L., The rise and “thermidorianization” of racial praetorianism in Benin, **Journal of Communist Studies**, 1985, 3-4, ss. 58-81.
- Masaki, Takaaki: Coups d'Etat and Foreign Aid, **World Development**, 79-1, 2016, ss. 51-68.
- Mcgowan, Patrick J.: African Military Coups d'Etat 1956-2001: Frequency, trends and distribution, **Journal of Modern African Studies**, 43-1, 2003, ss. 339-370.
- Mcgowan, P. – Slater, Robert O. – Johnson, Thomas H.: Explaining African Military Coups d'Etat, 1960-1982, *The American Political Science Review*, 78-3, (Eylül 1984), ss. 622-640.
- Migani, Guia: L'indépendance par la monnaie: La France, Le Mali et La Zone Franc 1960-1963, **Presses Universitaires de France- Relations internationales**, no.133, 2008, ss. 21-39.
- Mingst, Karen A.: Judicial Systems of Sub-Saharan Africa: An Analysis of Neglect, **African Studies Review**, 31-1, (Nisan 1988), ss. 135-147.
- Morency-Laflamme, Julien: A question of trust: military defection during regime crises in Benin and Togo, *Democratization*, **Taylor&Francis Online**, 2008, ss.

- 464-480.
- Morgenthau, Hans: A Political Theory of Foreign Aid, **APSA The American Political Science Review**, 56-2, (Haziran 1962), ss. 301-309.
- Moyer, Jonathan D. – Sweijs, Tim – Burrows, Mathew J. – Van Manen, Hugo: Power and Influence in Globalized World, **Atlantic Council&The Hague Centre for Strategic Studies**, Washington, 2018, ss. 1-30.
- Mwakikagile, Geoffrey: Statecraft and Nation Building in Africa: A Post-Colonial Study, **New Africa Press**, 14-1, 2014, ss. 71-76.
- N'Diaye, Boubacar: Mauritania, August 2005: Justice and Democracy, or Just Another Coup?, **African Affairs**, 2006, ss. 421-441.
- N'Diaye, Boubacar: Mauritania's Colonels Political Leadership, **Civil-Military Relations and Democratization**, 2018, ss. 29-44.
- Ndoye, Modou: La Fédération du Mali à l'épreuve de l'indépendance: Chronique d'un Échec, **Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente**, 50-2, (Giugno 1995), ss. 151-176.
- New African: Last Trumpet for Democracy, **New African**, No.220, January 1986, pp. 26-27.
- New Nigerian: **New Nigerian**, "North leaders back new regime", 15 Ağustos 1966, s. 7.
- Newsom, David D.: After the Cold War: U.S. Interests in Sub-Saharan Africa, **The Washington Quarterly**, No: 13-1, 1990, ss. 99-114.
- Ogueri, Eze: Theories and Motives of Military Coups d'Etat in Independent African States, **Africa Spectrum**, 8-3, (Institute of African Affairs at GIGA), Hamburg, 1973, ss. 280-302.
- O'Rourke, Lindsey A.: Covert calamities: American-backed covert regime changes and civil war, **Canadian Foreign Policy Journal**, 23-3, 2017, ss. 232-245.

- Oudes, Bruce: The CIA in Africa, **Africa Report**, 1974, ss. 49-52.
- Ould Cheikh, Abdel Wedoud: Des voix dans le desert: sur les elections de l'ere pluraliste, **Revue Politique Africaine**, 1994, ss. 31-39.
- Ould Mohamedou, Mohammad-Mahmoud: L'armée affirme vouloir relancer la démocratie: Variation sur l'usage du coup d'Etat en Mauritanie, **Le Monde Diplomatique**, Novembre 2005, s. 8.
- Outram, Quentin: Liberia: Roots and Fruits of the Emergency, **Third World Quarterly**, 20-1, 1999, ss. 163-173.
- Pateman, Roy: Intelligence Agencies in Africa: A Preliminary Assessment, **The Journal of Modern African Studies**, 30-4, (Aralık 1992), ss. 569-585.
- Pazzanita, Anthony G.: State and society in Mauritania in the 1990s, **The Journal of North African Studies**, 1997, ss. 16-39.
- Peic, Goran – Reiter, Dan: Foreign-Imposed Regime Change, State Power and Civil War Onset, 1920-2004, **British Journal of Political Science**, 41-3, (Temmuz 2011), ss. 453-475.
- Perlmutter, Amos: The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities, **Comparative Politics**, 1-3, (Nisan, 1969), ss. 382-404.
- Pion-Berlin, David: Military Autonomy and Emerging Democracies in South America, **Comparative Politics**, 25-1, (Oct., 1992), ss. 83-102.
- Price, Robert M.: A Theoretical Approach to Military Rule in New States: Reference-Group Theory and the Ghanaian Case, **World Politics**, 23-3, 1971, ss. 399-430.
- Pye, Lucian W.: Armies in the Process of Political Modernization, **European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie**, 2-1, 1961, ss. 82-92.
- Rabinowitz, Beth – Jargowsky, Paul: Rethinking Coup Risk: Rural Coalitions and Coup-Proofing in Sub-Saharan Africa, **Armed Forces & Society**, 2017-2, ss. 322-346.
- Sağiroğlu, Akın: Latin Amerika'da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin Ve Şili'deki Askeri

- Darbelerin Etkileri ve Tarafları Ekonomi, **Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1-2, 2016, ss. 40-53.
- Sarı, Buğra: Amerikan Ulusal Çıkarları ve Afrika, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, cilt 1, sayı 2, Bahar 2012, ss. 95-119.
- Schalk, David L.: Reflections d'outre-mer on French colonialism, **European Studies**, 1998-28, ss. 5-23.
- Schneyder, Philippe: Les armées africaines, **Esprit**, Nouvelle Série Septembre 1967, ss. 300-318.
- Schultz, B. J. – New Dahomey, **Africa Report**, 20/6, 1975, ss. 22-23.
- Rundbald, R.:
- Sesay, A.: Le Coup d'Etat du Liberia, **Revue Politique africain**, avril 1980, ss. 91-106.
- Shannon, Megan – The International Community's Reaction to Coups, **Foreign Policy Analysis, ISA**, 2014, ss. 363–376.
- Thyne, Clayton –
- Hayden, Sarah –
- Dugan, Amanda:
- Shirky, Clay: The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change, **Foreign Affairs - Council of Foreign Relations (CFR)**, 90-1, Ocak-Şubat 2011, ss. 28-41.
- Skinner, Elliott P.: Sankara and the Burkinabe Revolution: Charisma and Power, Local and External Dimensions, **The Journal of Modern African Studies**, 26-3, (Eylül 1988), ss. 437-455.
- Smith, Etienne: Sous L'Empire des Armées: Les Guerres Africaines de la France, **Les Temps Modernes**, n° 693-694, 2017, ss. 4-27.
- Smith, Stephen: "Dessine-moi un caméléon": L'image de l'Afrique dans les médias occidentaux, **Africultures**, 66-1, 2006, ss. 38-44.
- Solomon, Hussein: Mali: West Africa's Afghanistan, **The RUSI Journal**, 158-1, Mart 2013, ss. 12-19.
- Snyder, Francis G.: The Political Thought of Modibo Keita, **The Journal of Modern African Studies**, 5-1, 1967, ss. 79-106.
- Taine-Cheikh, Les Langues comme enjeux identitaires, **Politique Africaine**, 55,

- Catherine: 1994, ss. 57-65.
- Taulbee, J. L. – Head, D. A.: Mercenary commando coup operations: Theory versus practice, **Journal of Strategic Studies**, 16-1, 1993, ss. 109-121.
- Thiriot, Céline: La Place des Militaires dans les régimes post-transition d'Afrique subsaharienne: la difficile resectorisation, **Revue internationale de politique comparée**, (De Boeck Université), 1-15, 2008, ss. 15-34.
- Thomas, Dapo: History and Evolution of Nigeria-US Military, Security, and Political Relations, **International Relations and Diplomacy**, 6-4, April 2018, 209-230.
- Tyhne, Clayton L. – Powell, Jonathan M.: Coup d'Etat or Coup d'Autocracy? How Coups Impact Democratization, 1950–2008, **Foreign Policy Analysis**, 2014, ss. 1–22.
- Thyne, Clayton – Powell, Jonathan M. – Parrott, Sarah – Vanmeter, Emily: Even Generals Need Friends: How Domestic and International Reactions to Coups Influence Regime Survival, **Journal of Conflict Resolution**, 62-7, 2017, ss. 1406–1432.
- Thyne, Clayton L.: Supporter of stability or agent of agitation? The effect of US foreign policy on coups in Latin America 1960-1999, **Journal of Peace Research**, 47-4, 2010, ss. 449-461.
- Toulabor, Comi M. – Heilbrunn, John R.: Une si petite démocratisation pour le Togo, **revue Politique africaine**, no. 4357, 1995, s. 85-100.
- Utley, Rachel: Franco-African Military Relations: Meeting the Challenges of Globalisation?, **Modern & Contemporary France**, 13-1, February 2005, ss. 25-40.
- Ünay, Sadık – Dilek, Şerif: 15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası, **SETA Analiz**, Sayı: 184, (Ocak 2017), ss. 1-30.
- Verschave, François Xavier: Ruineux foccartisme, **Politique africaine**, Mayıs 1997, ss. 115-120.
- Volman, Daniel: Africa and the New World Order, **The Journal of Modern African**

- Studies**, 31-1, Mart 1993, ss. 1-30.
- Wang, T. Y.: Arms Transfer, and Coups D'état: A Study of Sub-Saharan Africa, **Journal of Peace Research**, 35-6, 1998, ss. 659-675.
- Warousfel, Bertrand: Le cadre juridique et institutionnel des services de renseignement en France, **Editions Economica**, 1998, ss. 393-410.
- Welch, Claude E.: Praetorianism in Commonwealth West Africa, **The Journal of Modern African Studies**, 10-2, (Temmuz 1972), ss. 203-222.
- Wing, Susanna D.: Briefing Mali: Politics of A Crisis, **African Affairs**, 112/448, 2013, ss. 476-485.
- Wolpin, Miles D.: External Political Socialization As A Source of Conservative Military Behavior in The Third World, **Comparative International Development**, Springer, 1973, s. 3-21.
- Wolpin, Miles D.: Dependency and Conservative Militarism in Mali, **The Journal of Modern African Studies**, 13-4, (Aralık 1975), 1975, ss. 585-620.

Tezler:

- Ahouansou, Nicolas: **Secteur commercial et financement du développement économique. Elements de réponse pour le Dahomey**, Thesis, IEDES, Paris, 1971.
- Al-Hassan, Osman: **Politicized Soldiers: Military Intervention in The Politics of Ghana, 1966-1993**, Washington State University Department of Political Science, Doktora Tezi, Washington, Mayıs 2004, 310 s.
- Arslan, Kemalettin: **1953 İran Darbesinin ABD ve İngiltere'nin Petrol Odaklı İstihbarat Faaliyetleri Çerçevesinde İncelenmesi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, 126 s.
- Aslan, Ömer: **U.S. Involvement in Military Coups d'état In Turkey And Pakistan During The Cold War: Between Conspiracy And Reality**, Department of Political Science and Public Administration,

- İhsan Doğramacı Bilkent University, Doktora Tezi, Ankara, Aralık 2016, 280 s.
- Biru, Yonas: **Arrangements: A structural Causes of Black African Coups d'Etat - A Public Choice Perspective**, George Mason University, Department of Economics, Doktora Tezi, Fairfax, 1992, 200 s.
- Chauzal, Grégory: **Les règles de l'exception : La régulation (du) politique au Mali et au Niger**, Université de Bordeaux, Ecole doctorale de Science Politique de Bordeaux, Siyaset Bilimi, Doktora Tezi, 2011, 587 s.
- Cunningham, Jennifer Jones: **U.S. Military Aid and the Role of Foreign Armies in Civil Politics**, Department of International Studies, Old Dominion University, Doktora Tezi, Mayıs 2015, 292 s.
- Dee Ziankhan, Daniel: **The Impact of Military Coups d'Etat on West Africa's Socio-Economic and Political Development**, Kansas University (USA) - A.M.E Zion University College, Master Tezi, Monrovia (Liberia), 2011 , 94 s.
- Emenyeonu, Bernard Nnamdi: **Military Intervention in Nigerian Politics: What Has The Press Got To Do With It?**, University of Leicester, Centre for Mass Communication Research, Doktora Tezi, Leicester, October 1997, 425 s.
- Fikreyesus, Daniel: **Oil and U.S. Foreign Policy Towards Africa**, Georgia State University, Department of Political Science, Doktora Tezi, Atlanta, Bahar 2012, 245 s.
- Frangul, Ramzi N.: **The Relation U.S.Foreign Aid And Revolutionary Change of Governments in Developing Countries- 1953-1970**, New York University Graduate School of Business Economics, Doktora Tezi, New York, 1974, 289 s.
- Gaba, Laurent: **L'État de Droit, La Démocratie et Le Développement Économique en Afrique subsaharienne**, Université de Montréal, Faculté des études supérieures, Hukuk Fakültesi, Doktora Tezi, Montréal, Aralık 1997, 400 s.
- Griffin, Cristopher William: **French Grand Strategy in Africa in Fifth Republic**, Faculty of The Graduate School University of Southern California, International Relations, Doktora Tezi, South California, Mayıs 2009, 416 s.

- Guinant, Priscille: **La politique de la France en Afrique subsaharienne après les indépendances**, IEP Sciences Po Toulouse, Yüksek Lisans Tezi, Toulouse, 2013, 60 s.
- Harkness, Kristen
Angela: **The Origins of African Civil-Military Relations: Ethnic Armies and the Development of Coup Traps**, Princeton University, Department of Politics, Doktora Tezi, New York, Haziran 2012, 249 s.
- Lechartier, Clément: **Espace nomade du pouvoir politique en Mauritanie: Des lieux de la Bediyya de l'Est a la capitale**, Université de Rouen Département de Géographie, Yayınlanmış, Doktora Tezi, Rouen, Aralık 2005, 338 s.
- Mahzan, Innocent
Ehueni: **Les accords politiques dans la résolution des conflits armées internes en Afrique**, Université de La Rochelle, Faculté de Droit (Hukuk Doktora Tezi), La Rochelle (Fransa), Nisan 2013, 719 s.
- N'Diaye, Boubacar: **A Comparative Analysis of Civilian Control Strategies: Botswana, Ivory Coast and Kenya**, Northern Illinois University, Siyaset Bilimi Bölümü, Doktora Tezi, Dekalb-Illinois, 1998, 350 s.
- Ngarlem Tolde,
Evariste Beelndoum: **La francophonie et la résolution des conflits : réflexion sur la notion de tiers**, Université Jean Moulin Lyon 3, Département de Science Politique, Doktora Tezi, Lyon, 2012, 395 s.
- O'Rourke, Lindsey: **Secrecy and Security: U.S.-Orchestrated Regime Change During The Cold War**, Chicago University Department of Political Science, Doktora Tezi, Illinois Haziran 2013, 438 s.
- Postacı, Aslı: **The Military Interventions of 1976 in Argentina and 1980 in Turkey: An Analysis and Comparison of The Civil-Military Relations**, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2012, 277 s.
- Resende-Santos,
Joao: **Military Emulation in International System**, Harvard University, Department of Political Science, Doktora Tezi, Massachussets-Cambridge, Mayıs 1997, 1262 s.
- Rukanshagiza, Joseph
B.: **African Armies: Understanding the Origin and Continuation of their non-professionalism**, State University of New York, College of Social Sciences Department of Sociology, Doktora Tezi, NY, 1995, 232 s.

- Scharry, François L.: **Le Rôle des Communautés Epistémiques dans l'Institutionnalisation d'un Régime civilo-militaire démocratique en République de Chine et en République de Corée**, Ottawa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü (doktora tezi), Ottawa (Kanada), 2011, 150 s.
- Steffen, Jeremy: **The Role of the U.S. Military in the Professionalization of the Armed Forces of Liberia**, Master of Military Art and Science, Strategic Studies, Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, Yüksek Lisans Tezi, Fort Leavenworth, Kansas, 2015, 76 s.
- Taşpınar, Gül Tuba: **27 Mayıs Askeri Darbesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, 197 s.
- Thiriot, Céline: **Démocratisation et dé militarisation du pouvoir : étude comparative à partir du Burkina Faso, Congo, Ghana, Mali et Togo**, Institut d'études politiques de Bordeaux, Doktora Tezi, Bordeaux, 1999.
- Uluçakar, Mustafa: **Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı-Siyaset Bilimi Doktora Programı, Ankara, 2013, 408 s.
- Willard, Melissa: **The Logic of Foreign-Imposed Regime Change**, University of California, Department of Political Science, Doktora Tezi, Los Angeles, 2011, 261 s.

Elektronik Kaynaklar:

- CIA Library: CIA, **President's Daily Brief**, 10 Ocak 1976, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0006015000.pdf, 7.3.2018
- CIA Library: CIA Library, **Codel Byrd: Meeting With Chief of Turkish**

- General Staff**, February 1988.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90M00005R000700130044-8.pdf> , 13.5.2018.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report, **Soviet Response to Instability in West Africa**, Eylül 1985, 27 s.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86T00591R000300440002-2.pdf>, 13.2.2019.
- CIA Library: CIA Library, **CIA Report on The Soviet Union and Black Africa: New Approaches and the African Response**, 13 Mart 1969, 12 s,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000270618.pdf, 9.11.2018.
- CIA Library: CIA Library, **CIA Special Report on Communist China's Presence in Africa**, 20 Haziran 1969, 11 s.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP08S02113R000100080001-0.pdf>, 7.4.2018.
- CIA Library: CIA Library, CIA, **Liberia: Short-Term Prospects (Warning Notice)**, September 1985, 26 s.
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005281829.pdf, 24.1.2019.
- CIA Library: CIA Library, CIA, **Africa Review**, 12 December 1986, s. 6.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP88T00792R000300020004-1.pdf>, 4.2.2019.
- CIA Library: CIA Library, **CIA, President's Daily Brief**, 10 January 1976, s. 3,
https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0006015000.pdf, 24.1.2019.
- CIA Library: CIA Library, CIA, Press Review, **Kaduna New Nigerian, Shehu Umar Abdullahi (Ahmedu Bello University, "General Murtala Muhammed Assassinated: What Next?"**, 4 Mart 1976,
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-03097A002400030022-1.pdf>, 21.1.2019.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report, **The Significance of Foreign Involvement in Third World Coups**, 23 Eylül 1986, s. 5.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA->

- RDP86T01017R000201480001-5.pdf, 5.2.2019.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report, **Current Intelligence Weekly Summary**, 16 Şubat 1962, 0404/62, s. 21.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A003500060001-8.pdf>, 14.11.2018.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report, **World Strength of Communist Party Organizations**, 4489-15, Ocak 1963, s. 61.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP65-00756R000300100001-6.pdf>, 17.11.2018.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report no. 1359/63, 17 Nisan 1963, **“Orientation of Nkrumah Regime”**.
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79T00429A001100030013-8.pdf>, 23.11.2018.
- CIA Library: CIA Library, **20 Mayıs 1959 tarihli ve “France-Guinea” başlıklı CIA raporu ile 22 Mart 1960 tarihli ve “West Africa Policy Paper” başlıklı CIA raporu**,
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/>, 10.12.2018.
- CIA Library: CIA Library, CIA Report, **Liberia: Difficult Passage Ahead**, June 1983, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84S00552R000200160003-9.pdf>, 11.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **CIA NATIONAL INTELLIGENCE DAILY, “Liberia”**, 22 November 1983, s. 13, (Çevrimiçi),
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T01094R000500010007-4.pdf>, 13.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **CIA Report on Postcoup Prospects in Liberia**, Interagency Intelligence Memorandum, December 1980, s. 12, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP97S00289R000100190007-2.pdf>, 7.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, CIA Research Paper, **Tribalism and Regionalism in West Africa: The Liberian Case**, July 1984, (Çevrimiçi),
<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85S00315R000100080005-9.pdf>, 11.4.2019.
- CIA Library: CIA Report, **Quiwonkpa’s Failed Coup**, 18 November 1985, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA->

- RDP91B00874R000100040001-7.pdf, 19.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **Liberia: Postcoup Crackdown**, National Intelligence Daily, 16 November 1985, (Çevrimiçi), https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005311879.pdf, 21.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **Liberia: Short-Term Prospects (Warning Notice)**, September 1985, 26 s. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0005281829.pdf, 19.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **Reference Aid: Chiefs of State and Cabinet Members of Foreign Governments**, July 1974, s. 71, (Çevrimiçi), www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP84-00780R006100130016-6.pdf, 2.4.2019.
- CIA Library: CIA Library, **“France-Guinea”**, 20.5.1959 and **“West Africa Policy Paper”** 22.3.1960, (Çevrimiçi), <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/>, 5.4.2018.
- U.S. Historical Documents: **Briefing Memorandum From the Assistant Secretary of State for Public Affairs (Reinhardt) to Secretary of State Kissinger**, Foreign Relations of the United States, 1969–1976, vol E-6, Documents on Africa, 1973–1976 Washington, August 18, 1975, Document 208, <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 12.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **Telegram From the Embassy in the Congo to the Department of State**, Leopoldville, 16 Eylül 1960, Foreign Relations of The United States, 1958–1960, Africa, Volume XIV, <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 6.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **Letter From the Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs (Nitze) to the Deputy Under Secretary of State for Political Affairs**, Foreign Relations of The United States 1961-1963, vol XXI, Africa, Document 215, Washington, February 15, 1963, <https://history.state.gov/> , 12.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **242. Memorandum of Meeting**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA,

- Washington, February 26, 1964.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 26.2.2019.
- U.S. Historical Documents: **237. Memorandum From the Director of the Office of West African Affairs (Trimble) to the Assistant Secretary of State for African Affairs (Williams)**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 11, 1964.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 11.3.2019.
- U.S. Historical Documents: Lyndon B. Johnson Library (LBJL), Austin, **Texas, National Security Files**, 10 Ocak 1964 tarihli rapor,
[http://www.lbjlibrary.org/research /](http://www.lbjlibrary.org/research/), 20.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations**, by Country, since 1776: Mauritania, (Çevrimiçi),
<https://history.state.gov/countries/mauritania>, 8.9.2019.
- U.S. Historical Documents: **252. Telegram From the Embassy in Ghana to the Department of State**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Accra, April 2, 1965, 6 p.m. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 14.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **255. Telegram From the Embassy in Togo to the Department of State**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Lome, September 30, 1965, 1435Z. <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 8.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **253. Memorandum From Robert W. Komer of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy)**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, May 27, 1965.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 11.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **251. Memorandum of Conversation**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, March 11, 1965, 3–3:30 p.m.

U.S. Historical Documents:	https://history.state.gov/historicaldocuments/, 10.3.2019. 107. Memorandum From Chester L. Cooper of the National Security Council Staff to the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy), FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 5, 1965. https://history.state.gov/historicaldocuments/, 5.3.2019.
U.S. Historical Documents:	111. Memorandum of Conversation, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 6, 1965, 4:45-5, https://history.state.gov/historicaldocuments/, 18.3.2019.
U.S. Historical Documents:	108. Memorandum from the President's Special Assistant for National Security Affairs (Bundy) to President Johnson, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME III, VIETNAM, JUNE–DECEMBER 1965, Washington, August 5, 1965, 2:45 p.m. https://history.state.gov/historicaldocuments/, 22.3.2019.
U.S. Historical Documents:	Paper Prepared by the National Security Council Staff, 12 Haziran 1970, Washington, Foreign Relations of The United States, Historical Documents, https://history.state.gov/historicaldocuments/, 12.4.2019.
U.S. Historical Documents:	258. Telegram From the Department of State to the Embassy in Ghana, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 25, 1966, 6:18 p.m. https://history.state.gov/historicaldocuments/, 6.3.2019.
U.S. Historical Documents:	201. Memorandum From the President's Deputy Special Assistant for National Security Affairs (Komer) to President Johnson, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXVI, INDONESIA; MALAYSIA-SINGAPORE; PHILIPPINES, Washington, March 12, 1966, 10:30 a.m. "Backing up success. https://history.state.gov/historicaldocuments/, 25.3.2019.
U.S. Historical Documents:	35. Memorandum From the Director of the United States

- Documents: **Information Agency (Rowan) to Secretary of State Rusk**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1917–1972, VOLUME VII, PUBLIC DIPLOMACY, 1964–1968, Washington, December 31, 1964.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 10.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **116. Memorandum From the Ambassador at Large (Harriman) to Acting Secretary of State Ball**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, February 13, 1965.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 9.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **256. Circular Telegram From the Department of State to Embassies in Africa**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, November 23, 1965.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 3.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **261. Letter From Chairman of the National Liberation Council Lieutenant General Ankrah to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Accra, March 24, 1966.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 11.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **263. Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, July 8, 1966, 7:15 p.m.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 17.2.2019.
- U.S. Historical Documents: **271. Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1964–1968, VOLUME XXIV, AFRICA, Washington, October 9, 1967.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 19.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **208. Briefing Memorandum From the Assistant Secretary of State for Public Affairs (Reinhardt) to Secretary of State Kissinger**, Washington, August 18, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME

- E-6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973-1976, BRIEFING MEMORANDUM. <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 21.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **206. Briefing Memorandum From the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Hyland) to Secretary of State Kissinger**, Washington, January 28, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969-1976, VOLUME E-6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973-1976. <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 27.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **207. Action Memorandum From the Acting Assistant Secretary of State for African Affairs (Mulcahy) to Secretary of State Kissinger**, Washington, March 28, 1975, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969-1976, VOLUME E-6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973-1976. <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 23.4.2019.
- U.S. Historical Documents: **215. Telegram 10549 From the Embassy in Nigeria to the Department of State**, September 14, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969-1976, VOLUME E-6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973-1976, <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 18.5.2019.
- U.S. Historical Documents: **210. Telegram 37689 From the Department of State to the Secretary's Delegation**, Washington, February 17, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969-1976, VOLUME E-6, DOCUMENTS ON AFRICA, 1973-1976. <https://history.state.gov/historicaldocuments/> , 29.5.2019.
- U.S. Historical Documents: **President Gerald R. Ford's Executive Order 11905: United States Foreign Intelligence Activities**, February 18, 1976, <https://fas.org/irp/offdocs/eo11905.htm> , 16.5.2019.
- U.S. Historical Documents: **ALLEGED SOVIET INVOLVEMENT IN PLOT TO HARM U.S. NIGERIAN RELATIONS**, https://wikileaks.org/plusd/cables/1976LOME00413_b.html , 23.5.2019.
- U.S. Historical Documents: **Response to National Security Study Memorandum 201, NSSM 201, Foreign Relations of The United States**, 1969-

- 1976, Volume E–6, Documents on Africa, 1973–1976, Washington, October 8, 53 s.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 23.2.2019.
- U.S. Historical Documents: **292. National Security Council Directive on Office of Special Projects, National Security Council Directive 10/2 (1948)**, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1945–1950, EMERGENCE OF THE INTELLIGENCE ESTABLISHMENT, 18.6.1948, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292>, 17.3.2019.
- U.S. Historical Documents: **210. Telegram 37689 From the Department of State to the Secretary's Delegation**, Washington, February 17, 1976, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1969–1976, VOLUME E–6, <https://history.state.gov/historicaldocuments/>, 6.2.2019.
- Akande, Segun: 42 years ago, one of Nigeria's most promising leaders was assassinated, **Pulse**, 13.2.2018, (Çevrimiçi) <https://www.pulse.ng/gist/general-murtala-mohammed-42-years-ago-one-of-nigerias-most-promising-leaders-was/w0ey0z0>; 3.5.2019.
- Sahara Reporters: **General Obasanjo More Just Friend Americans**, 12.4.2009, (Çevrimiçi), <http://saharareporters.com/2009/04/12/general-obasanjo-more-just-friend-americans>; 17.5.2019.
- TBMM: Meclis Tutanakları, **TBMM, karar no.763**, kabul tarihi, 20.3.2003. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/karartbmmc087/karartbmmc08700763.pdf, 15.12.2017.
- Caverley, Jonathan – Savage, Jesse Dillon: **“Training The Man on Horseback: The Connection Between U.S. Training and Military Coups”**, War On The Rocks, 9.8.2017. (Çevrimiçi), <https://warontherocks.com/2017/08/training-the-man-on-horseback-the-connection-between-u-s-training-and-military->

	coups/, 03.03.2018.
Caverley, Jonathan – Savage, Jesse Dillon:	Foreign Military Training and Coup Propensity , Massachusetts Institute of Technology, October 1, 2015 (Çevrimiçi), https://www.jonathancaverley.com/uploads/2/9/7/2/29726853/caverleysavage_sept17_2015.pdf , 5.12.2017.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Benin Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 156-170. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Benin , 30.4.2019.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Ghana Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 674-685. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Ghana , 12.2.2019.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Liberia Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 988-1000. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Liberia , 6.5.2019.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Mali Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 1070-1084. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Mali , 9.8.2019.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Mauritania Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 1089-1104. (Çevrimiçi), 14.9.2019. https://growup.ethz.ch/atlas/Mauritania
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Nigeria Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International

	Studies, ss. 1276-1300. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Nigeria , 19.5.2019.
Ethnic Power Relations (EPR) Dataset:	Ethnic Power Relations (EPR) Dataset, EPR Atlas, Togo Report , ETH Zürich Department of Humanities, Social and Political Sciences Center for Comparative and International Studies, ss. 1758-1770. (Çevrimiçi), https://growup.ethz.ch/atlas/Togo , 21.3.2019.
Security Assistance Monitor:	Security Assistance Monitor Data Resources , (Çevrimiçi), https://securityassistance.org/data/program/military , 2.12.2019.
Security Assistance Monitor:	Security Assistance Monitor Blog, French Military Education in Africa: New Cooperation Possibilities for the United States? , Michael Drager, 29.4.2016, (Çevrimiçi), https://securityassistance.org/blog/french-military-education-africa-new-cooperation-possibilities-united-states , 17.1.2019.
SIPRI:	Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI Arms Transfers Database , http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php , 22.12.2018.
OECD:	OECD, Data Resources, Aid (ODA) disbursements to countries and regions [DAC2a] , (Çevrimiçi), https://stats.oecd.org/ , 13.1.2019.
RFI Afrique:	Archives Foccart: la France et le coup d'Etat de Bokassa , 26.2.2016, (Çevrimiçi), http://www.rfi.fr/afrique/20160210-archives-foccart-france-rca-coup-etat-bokassa-histoire , 22.7.2018.
RFI Afrique:	Archives Foccart: Retour sur le coup d'Etat de Bokassa , (Çevrimiçi), http://graphics.rfi.fr/centrafrique-1966-foccart-bokassa-dacko-de-gaulle-diaporama/ , 22.7.2018.
OECD:	OECD Data Resources, Import/Export Data, Nigeria , (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/nga/show/all/1976/ , 19.7.2019.
OECD:	OECD Data Resources, Import/Export Data, Nigeria , (Çevrimiçi),

- https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/nga/show/all/1976/, 18.7.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/tgo/show/all/1963/, 6.4.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/tgo/show/all/1963/, 6.4.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Benin**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/ben/show/all/1977/, 12.6.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Benin**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/ben/show/all/1977/, 11.6.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Liberia**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/lbr/show/all/1985/, 8.8.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Liberia**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/lbr/show/all/1985/, 9.8.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mauritania**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/mrt/show/all/2000-2005/, 12.10.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Mauritania**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/mrt/show/all/2000-2005/, 12.10.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/tgo/show/all/1986/, 23.7.2019.
- OEC: OEC Data Resources, **Import/Export Data, Togo**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/tgo/show/all/1985/, 23.7.2019.

- OECD: OECD Data Resources, **Import/Export Data, Ghana**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/export/gha/show/all/1962/ , 14.1.2019.
- OECD: OECD Data Resources, **Import/Export Data, Ghana**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/gha/show/all/1962/, 13.1.2019.
- OECD: OECD Data Resources, **Import/Export Data, Mali**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/mli/show/all/2017/, 2.12.2019.
- OECD: OECD Data Resources, **Import/Export Data, Mali**, (Çevrimiçi), https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/mli/show/all/2017/, 2.12.2019.
- OECD: OECD Data Resources, **Import/Export Data, Vietnam**, (Çevrimiçi) https://oec.world/en/visualize/tree_map/sitc/import/vnm/show/all/1963/, 17.11.2018.
- Taub, Ben: **Guantánamo's Darkest Secret**, The New Yorker, 15.4.2019, (Çevrimiçi), <https://www.newyorker.com/magazine/2019/04/22/guantanamos-darkest-secret>, 7.5.2019.
- Afrique Intelligence: **Afrique Intelligence, Lobbyistes de Nouackchott**, 2.11.2006, (Çevrimiçi), <https://www.africaintelligence.fr/lae/consultants/2002/11/06/lobbyistes-de-nouackchott,5399939-bre>, 13.10.2019.
- Afrique Intelligence: **Afrique Intelligence, Un Ouled Bousbaa tres francophile**, 25.8.2005, (Çevrimiçi), <https://www.africaintelligence.fr/lc-/premier-cercle/2005/08/25/un-ouled-bousbaa-tres-francophile,15011159-art>, 17.10.2019.
- CNN International: **Soldiers in Mauritania stage coup**, 3.8.2005, (Çevrimiçi), <https://web.archive.org/web/20050805004504/http://www.cnn.com/2005/WORLD/africa/08/03/mauritania/index.html>, 20.10.2019.
- Youtube: **Coup d'Etat en Mauritanie**, Youtube – ina.fr, 2.7.2012, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=mJrcwNF2d_k, 29.9.2019.
- Zisenwine, Daniel: **The Military Coup in Mauritania: Domestic and International**

- Implications, Policy Analysis** – Policywatch 1026, The Washington Institute, 18.8.2005, (Çevrimiçi),
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-military-coup-in-mauritania-domestic-and-international-implications>, 22.9.2019.
- Carnegie: **Mauritania Severs Relations with Israel**, 23.3.2010. (Çevrimiçi),
<https://carnegieendowment.org/2010/03/23/mauritania-severs-relations-with-israel-pub-40407>, 25.9.2019.
- World Bank: **World Bank Data on Mali**, (Çevrimiçi),
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ML>, 5.12.2019.
- ICNC: **Mali's March Revolution (1991)**, International Center on Nonviolent Conflict (ICNC), April 2009, (Çevrimiçi),
<https://www.nonviolent-conflict.org/malis-march-revolution-1991/>, 17.12.2019.
- The New York Times: **Mali's Dictator Is Overthrown in Coup**, 27.3.1991, (Çevrimiçi),
<https://www.nytimes.com/1991/03/27/world/mali-s-dictator-is-overthrown-in-coup.html>, 23.11.2019.
- Freedom House: **Countries at the Crossroads 2011: Mali**, by Jaimie Bleck, 2012, (Çevrimiçi),
https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/MALIFINAL.pdf, 5.12.2019.
- Fransa Dışişleri Bakanlığı: **Ministere français des Affaires Etrangères, Les Ecoles Nationales À Vocation Régionale**, (Çevrimiçi),
https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Depliant_ENVR_complet.pdf, 21.3.2019.
- BBC: **Gaddafi's influence in Mali's coup**, BBC News, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-africa-17481114>, 28.11.2019.
- BBC: **Four more ways the CIA has meddled in Africa**, BBC News, 17.5.2016, (Çevrimiçi),
<https://www.bbc.com/news/world-africa-36303327>, 3.11.2018.
- Bergamaschi, Isaline: **French Military Intervention in Mali: Inevitable, Consensual yet**

- Insufficient, Special Collection: Region in Crisis: Stabilizing Mali and the Sahel, Practice Notes, **Stability International Journal of Security&Development**, 2013, (Çevrimiçi), <https://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.bb/>, 27.9.2019.
- The Washington Post: **Leader of Mali military coup trained in U.S.**, 24.3.2012, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/national-security/leader-of-mali-military-coup-trained-in-us/2012/03/23/gIqAS7Q6WS_story.html, 6.12.2019.
- The New York Times: **Soldiers Overthrow Mali Government in Setback for Democracy in Africa**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2012/03/23/world/africa/mali-coup-france-calls-for-elections.html>, 11.12.2019.
- Jeune Afrique: **Mali: coup d'État militaire contre le président ATT**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/176865/politique/mali-coup-d-tat-militaire-contre-le-pr-sident-att/>, 1.12.2019.
- Aljazeera Türk: **Mali'de askeri darbe**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/malide-askeri-darbe>, 30.11.2019.
- PressAfrik: **Alain Juppé : « La France est prête à assurer la logistique de la force de la Cédéao » au Mali**, PressAfrik, (Çevrimiçi), https://www.pressafrik.com/Alain-Juppe-La-France-est-prete-a-assurer-la-logistique-de-la-force-de-la-Cedeao-au-Mali_a80481.html, 25.11.2019.
- Radio Canada: **Coup d'État au Mali: les militaires aux commandes**, 23.3.2012, (Çevrimiçi), <https://ici.radio-canada.ca/nouvelle/554682/mali-coup-etat-soldats-mutins-controle-presidence>, 27.11.2012.
- MaliWeb: **Affaire des « bérets rouges »: le général Sanogo sera jugé à Kayes**, MaliWeb, 25.10.2016, (Çevrimiçi), <https://www.maliweb.net/societe/justice/affaire-berets-rouges-general-sanogo-sera-juge-a-kayes-1851322.html>, 14.12.2019.
- La Croix: **L'opposition soutient l'Élysée sur l'intervention au Mali**, 12.1.2013, (Çevrimiçi), <https://www.la->

- croix.com/Actualite/France/L-opposition-soutient-l-Elysee-sur-l-intervention-au-Mali-_NG_-2013-01-12-898317, 3.12.2019.
- Le Point International: **Burkina: le retour au pouvoir du président scelle la fin du putsch**, Le Point, 24.9.2015, (Çevrimiçi), https://www.lepoint.fr/monde/burkina-le-retour-au-pouvoir-du-president-scelle-la-fin-du-putsch-24-09-2015-1967539_24.php, 4.8.2019.
- Jeune Afrique: **Rébellion touarègue : pourquoi le Mali suspecte la France de jouer double jeu**, 9.3.2015, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/177046/politique/r-bellion-touar-gue-pourquoi-le-mali-suspecte-la-france-de-jouer-double-jeu/>, 26.11.2019.
- Jeune Afrique: **Coup d'État au Mali: la France demande des élections « au plus vite »**, 22.3.2012, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/176863/politique/coup-d-tat-au-mali-la-france-demande-des-lections-au-plus-vite/>, 17.11.2019.
- Youtube: **Togo: tension**, 9.7.2012, Youtube, ina.fr, INA Histoire, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=BnxxprzXlVE>, 18.12.2018.
- Youtube: **Le Togo: un mois après le coup d'état manqué**, 16.7.2012, Youtube, ina.fr, INA Histoire, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=D4L1BwdGzz0>, 18.12.2018.
- Mitterrand, François: **Le discours de La Baule, le 20 juin 1990**, (Çevrimiçi), <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB461/docs/DOCUMENT%203%20-%20French.pdf>, 5.8.2018.
- Jeune Afrique: **Ce jour-là : le 8 juillet 1991, les Togolais placent leurs espoirs dans une Conférence nationale**, 7.7.2016, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/338712/politique/jour-8-juillet-1991-togolais-placent-leurs-espoirs-conference-nationale/>, 16.8.2019.
- Worldometers: **Worldometers Data, Mauritania's Population**, (Çevrimiçi), <https://www.worldometers.info/world-population/mauritania-population/>, 30.8.2019.
- Encyclopedia Britannica, **"Moktar Ould Daddah"**, (Çevrimiçi),

- Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Moktar-Ould-Daddah>, 25.8.2019.
- The New York Times: **Around The World: Mauritania's President Arrested by Coup Leader**, 14.12.1984, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1984/12/14/world/around-the-world-mauritania-s-president-arrested-by-coup-leader.html>, 7.9.2019.
- The New York Times: **Mauritania Coup Ousts President**, 13.12.1984, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1984/12/13/world/mauritania-coup-ousts-president.html>, 7.9.2019.
- Amnesty International: **Amnesty International Report 1994 – Mauritania**, 1.1.1994, (Çevrimiçi), <https://www.refworld.org/docid/3ae6a9f740.html>, 6.9.2019.
- Amnesty International: **Human Rights Watch World Report 1993 – Mauritania**, 1.1.1993, (Çevrimiçi), <https://www.refworld.org/docid/467fca5fc.html>, 6.9.2019.
- Légifrance (Fransa Resmi Hukuk Arşivi): **Accords, conventions et traités internationaux avec la République de France**, Mauritanie, (Çevrimiçi), https://www.legifrance.gouv.fr/affichSarde.do;jsessionid=550A7C9419E858457C30B6D75EC806BF.tplgfr31s_2?reprise=true&page=1&idSarde=SARDOBJT000007115285&ordre=null&nature=null&g=ls, 25.9.2019.
- Kennedy, Charles Stuart: **Interview with Julius W. Walker Jr**, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, 1992, (Çevrimiçi), <http://lcweb2.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004wal02/2004wal02.pdf>, 16.4.2019.
- ADST: **KEITH L. WAUCHOPE Deputy Director, Francophone West Africa Washington, DC (1984-1986)**, Interview, s. 180, (Çevrimiçi), <https://adst.org/wp-content/uploads/2018/02/Liberia.pdf>, 23.3.2019.
- ADST: **DONALD B. EASUM, Former Ambassador to Nigeria (1974-1979)**, Interview, ss. 243-260, (Çevrimiçi), <https://adst.org/wp-content/uploads/2018/02/Nigeria.pdf>, 17.3.2019.
- ADST: **ADST, Country Reader: Togo**, (Çevrimiçi),

- https://www.adst.org/Readers/Togo.pdf?_ga=2.9220085.1184768504.1566298915-709068251.1565270999, 11.1.2019.
- The New York Times: **Liberia says it foiled coup attempt**, 13.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/13/world/liberia-says-it-foiled-coup-attempt.html>, 17.4.2019.
- The New York Times: **Failed Coup in Liberia**, 17.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/17/weekinreview/the-world-failed-coup-in-liberia.html>, 29.4.2019.
- The New York Times: **Liberia Makes Arrests After A Coup Attempt**, 15.11.1985, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1985/11/15/world/around-the-world-liberia-makes-arrests-after-a-coup-attempt.html>, 23.4.2019.
- Los Angeles Times: **Togo Officials Report Crushing Well-Armed Coup Attempt**, 13 Die, 25.9.1986, (Çevrimiçi), <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-09-25-mn-10081-story.html>, 29.5.2019.
- The New York Times: **France Sending Forces to Togo in Wake of Attack**, 26.9.1986, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1986/09/26/world/france-sending-forces-to-togo-in-wake-of-attack.html>, 27.5.2019.
- The New York Times: **C.I.A. Said to Have Aided Plotters Who Overthrew Nkrumah in Ghana**, 9.5.1978, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1978/05/09/archives/cia-said-to-have-aided-plotters-who-overthrew-nkrumah-in-ghana.html%20%2C%20aided-plotters-who-overthrew-nkrumah-in-ghana.html>, 24.12.2018.
- The New York Times: **The Secret Committee Called '40'**, David Wise, 19.1.1975, <https://www.nytimes.com/1975/01/19/archives/the-secret-committee-called-40-at-least-in-theory-it-controls-the.html>, 26.12.2018.
- AP: **Does' Forces Apparently Regain Control After Attempted Coup Precedes**, The Associated Press, 12.11.1985, (Çevrimiçi), <https://apnews.com/bcdd66f0208d6a49d02dad6e764f2b5>, 3.5.2019.
- IFRI **Coopérer avec les armées africaines**, Aline Leboeuf, IFRI, 2017, (Çevrimiçi),

- https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/cooperer_armees_africaines_leboeuf.pdf.pdf, 19.10.2018.
- Toulabor, Comi: **Les forces armées togolaises et le dispositif sécuritaire de contrôle**, UFCTogo, 28 décembre 2005, (Çevrimiçi), <http://www.ufctogo.com/Les-forces-armees-togolaises-et-le-1082.html>, 3.6.2019.
- Banque Centrale des Etats de l'Afrique de l'Ouest: **BCEAO Data and Statistics**, (Çevrimiçi), <https://edenpub.bceao.int/rapport.php>, 15.10.2018.
- Anadolu Ajansı: **Nijerya'nın ilk darbe girişiminde öldürülen Müslüman lider: Bello**, 30.1.2019, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nijeryanin-ilk-darbe-girisiminde-oldurulen-musluman-lider-bello/1378965>, 5.5.2019.
- Jeune Afrique: **Togo: qui a tué l'ancien président Sylvanus Olympio?**, 18.1.2013, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/138661/politique/togo-qui-a-tu-l-ancien-pr-sident-sylvanus-olympio/>, 14.3.2018.
- World Heritage Encyclopedia: **1963 Togolese coup d'état**, Gutenberg Project, (Çevrimiçi), http://self.gutenberg.org/articles/eng/1963_Togolese_coup_d%27%C3%A9tat, 4.2.2019.
- U.S. Senate: **Senate Historical Documents**, (Çevrimiçi), <https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/SpeakersJointSessions.pdf>, 18.10.2018.
- World Bank: **WB, Volta Power Project Details**, (Çevrimiçi), <http://projects.worldbank.org/P000834/volta-power-project?lang=en>, 26.12.2018.
- Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC): **Nigerian Crude Oil Production**, (Çevrimiçi), <http://www.nnpcgroup.com/PublicRelations/NNPCinthenews/tabid/92/articleType/ArticleView/articleId/380/Nigerian-Crude-Oil-Production-Hits-27-Million-Barrels-As-NNPC-Benue-Pledge-to-Resuscitate-Makurdi-Depot.aspx>
- Birleşmiş Milletler: **Millennium Development Goals**, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/millenniumgoals/>, 23.2.2018.
- PEPFAR: **The U.S. President's Emergency Plan for AIDS Relief (PEPFAR)**, (Çevrimiçi), <https://www.pepfar.gov/>, 15.03.2019.

- AFRICOM: **Why the U.S. Military is in Niger**, United States Africa Command, 20.10.2017, (Çevrimiçi), <https://www.africom.mil/media-room/article/30023/why-the-u-s-military-is-in-niger>, 13.9.2019.
- AFRICOM: **What We Do?, Africa contingency operations training and assistance**, (Çevrimiçi), <https://www.africom.mil/what-we-do/security-cooperation/acota-africa-contingency-operations-training-and-assistance>, 17.9.2019.
- House Office of Legislative Council (HOLC): **Foreign Assistance Act Of 1961**, (Çevrimiçi), <https://legcounsel.house.gov/Comps/Foreign%20Assistance%20Act%20Of%201961.pdf>, 16.1.2019
- USAID, U.S. OVERSEAS LOANS AND GRANTS (GREENBOOK): **Data of United States Government (USG) Foreign Military and Economic Assistance since 1945**, (Çevrimiçi), <https://www.usaid.gov/data/dataset/49c01560-6cd7-4bbc-bfef-7a1991867633>, 20.1.2019.
- U.S. Gov. Info: **International Security Assistance and Arms Export Control Act of 1976**, (Çevrimiçi), <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-90/pdf/STATUTE-90-Pg729.pdf>, 10.1.2019.
- US Base Nation: **U.S. Military Bases Abroad**, (Çevrimiçi), <https://www.basenation.us/maps.html>, 12.8.2019.
- G5 Sahel Page Officiel: **G5 Sahel, Qui sommes-nous?**, (Çevrimiçi), <https://www.g5sahel.org/qui-sommes-nous/le-g5-sahel>, 19.10.2019.
- The Washington Post: **U.S. expands secret intelligence operations in Africa**, 13.6.2012, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-expands-secret-intelligence-operations-in-africa/2012/06/13/gJQAHyvAbV_story.html?utm_term=.d3a2cd0b4a82, 9.9.2019.
- Mediapart: **Un coup d'état militaire monté par la CIA en France**, 4.4.2011, (Çevrimiçi),

- <https://blogs.mediapart.fr/sissoko/blog/040411/un-coup-detat-militaire-monte-par-la-cia-en-france>, 23.5.2018.
- Jeune Afrique: **Ce jour-là: le 13 février 1960, la France effectue son premier essai nucléaire à Hamoudia**, 13.2.2007, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/114231/archives-thematique/premier-essai-nucl-aire-fran-ais-2/>, 16.3.2019.
- Fransa Deniz Aşırı Bakanlığı: **Ministère des Outre-Mer**, (Çevrimiçi), <http://www.outre-mer.gouv.fr/les-territoires>, 11.1.2019.
- World Nuclear Association: **Uranium in Africa**, (Çevrimiçi), <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/others/uranium-in-africa.aspx>, 27.7.2018.
- Société Française d’Energie Nucléaire: **Uranium dans le Monde**, (Çevrimiçi), <https://www.sfen.org/energie-nucleaire/panorama-nucleaire/uranium-monde>, 25.7.2018.
- Journal Officiel de la République française: **Parlement français, législation n° 56-619 adopté le 23 juin 1956, Loi Cadre de Defferre**, (Çevrimiçi), http://www.senat.fr/comptes-rendus-seances/4eme/pdf/1957/03/S19570321_0771_0810.pdf, 4.12.2018.
- NdarInfo: **Les usines de fabrication du franc Cfa se trouvent en France**, 8.1.2017, NdarInfo.com, (Çevrimiçi), https://www.ndarinfo.com/Les-usines-de-fabrication-du-franc-Cfa-se-trouvent-en-France_a17978.html, 27.11.2018.
- LeFaso.net: **France: Macron vient de déclassifier une partie du dossier Sankara**, 27.9.2018, (Çevrimiçi), <http://lefaso.net/spip.php?article85644>, 14.12.2018.
- Youtube: **Nigeria: Lieutenant Dimka's Confession 1976**, 13.2.2015, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=w1-Gb1vbAGA>, 19.3.2019.
- Fransa Cumhurbaşkanlığı: **Le Livre blanc sur la défense de 1972**, 15 s., (Çevrimiçi), <http://www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/pdf/le-livre-blanc-sur-la-defense-1972.pdf>, 8.2.2018.
- Fransa Cumhurbaşkanlığı: **Le Livre blanc sur la défense de 1994**, (Çevrimiçi), <http://www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/pdf/le-livre-blanc->

- sur-la-defense-1994.pdf, 16.2.2018.
- Fransa
Cumhurbaşkanlığı: **Le Livre blanc de 2008**, Défense et Sécurité nationale, http://archives.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/2008/IMG/pdf/livre_blanc_tome1_partie1.pdf, 17.2.2018.
- Fransa
Cumhurbaşkanlığı: **Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Konuşması**, 29.8.2002, (Çevrimiçi), <http://www.elysee.fr/rech/disc.php>, 15.6.2018.
- Jeune Afrique: **Ce jour-là : le 10 octobre 1979 éclate l'affaire des diamants entre Giscard et Bokassa**, 11.10.2011, (Çevrimiçi), <https://www.jeuneafrique.com/189871/politique/giscard-bokassa-les-diamants-sont-ternels/>, 12.9.2018.
- ICNL: **Ghana Security Service Act of 1963**, Digital Legal Library, (Çevrimiçi), <http://www.icnl.org/research/library/files/Ghana/codeact.pdf>, 29.11.2018.
- TV5 Monde: **Emmanuel Macron revendique une rupture avec la Françafrique à Ouagadougou**, 28.11.2017, (Çevrimiçi), <https://information.tv5monde.com/afrique/video-emmanuel-macron-revendique-une-rupture-avec-la-francafrique-ouagadougou-206281>, 4.10.2018.
- Fransa Dışişleri
Bakanlığı: **Accord de Coopération Entre La République Française et Les Républiques Membres de L'Union Monétaire Ouest-africaine**, 14 Kasım 1973, (Çevrimiçi), https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/util/documents/accede_document.php?1548272776765, 23.10.2018.
- Youtube: Jacques Foccart- L'Homme qui dirigeait l'Afrique, Youtube, 11.8.2017, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=QCKQicjZUYA>, 2.9.2018.
- Filmdocumentaire.fr: **Foccart, l'homme qui dirigeait l'Afrique**, Cedric Tourbe, K'ien Productions, Planète, Public Sénat (Çevrimiçi), http://www.film-documentaire.fr/4DACTION/w_fiche_film/34464_1, 4.8.2018.
- France 24: Hélène Le Gal, **la "Madame Afrique" de Hollande: "La Françafrique est révolue"**, 9.8.2013, (Çevrimiçi), <https://www.france24.com/fr/20130809-diplomatie-france-afrique->

	francafrique-helene-le-gal-elysee-francois-hollande?ns_campaign=editorial&ns_source=RSS_public&ns_mchannel=RSS&ns_fee=0&ns_linkname=20130809_diplomatie_france_afrique_francafrique_helene_le, 23.7.2018.
Fransa Dışışleri Bakanlığı:	RECAMP, Renforcement des Capacités Africaines de Maintien de La Paix, (Çevrimiçi), https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/recamp.pdf , 13.8.2018.
Security Assistance Monitor:	French Military Education in Africa: New Cooperation Possibilities for the United States?, Michael Drager, 29.4.2016, (Çevrimiçi), https://securityassistance.org/blog/french-military-education-africa-new-cooperation-possibilities-united-states , 15.8.2018.
Business Insider:	France's Military Is All Over Africa, Jeremy Bender, 22.1.2015, (Çevrimiçi), https://www.businessinsider.com/frances-military-is-all-over-africa-2015-1 , 31.7.2018.
DCI	DCI et son histoire, (Çevrimiçi), https://www.groupepci.fr/dci-and-its-history/ , 22.7.2018.
France Inter:	Le putsch raté contre Léon M'Ba (1964), 1er président du Gabon, et l'ascension vers le pouvoir d'Albert-Bernard Bongo , 13.6.2009, (Çevrimiçi), https://www.franceinter.fr/emissions/rendez-vous-avec-x/rendez-vous-avec-x-13-juin-2009 , 3.8.2018.
Ghana Constitution:	Ghana Constitution 1960 , (Çevrimiçi), http://www.artsrn.ualberta.ca/amcdouga/Hist247/winter_2017/resources/ghana_constitution_1960.pdf , 24.12.2018.
Penn State University:	Autocratic Regime Data, Geddes Barbara, Wrights Joseph, Frantz , Penn State University, Ghana 1960-66: "party-personal", (Çevrimiçi), https://sites.psu.edu/dictators/ , 12.1.2019.
The New York Times:	Nkrumah Escapes Assassin 5th Time: Security Guard Fatally Shot —Assailant is Arrested , 3.1.1964, (Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/1964/01/03/archives/nkrumah-escapes-assassin-5th-time-security-guard-fatally-shot.html , 5.1.2019.
BBC Türkçe:	ABD gizli diplomatik belgelerinde 12 Eylül darbesi: "Terör tehdidi Türkler için azaldı ama ABD için sürüyor" , 14.9.2018,

- (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45514342>, 19.9.2018.
- Dailymotion: **Trump'ın danışmanı 15 Temmuz gecesi böyle konuşmuş: Darbe alkışlanmayı hak ediyor!**, 2018, (Çevrimiçi), <https://www.dailymotion.com/video/x6hwlrlj>, 11.10.2018.
- Encyclopedie Universalis: **Neo-colonialisme**, (Çevrimiçi), <https://www.universalis.fr/encyclopedie/neo-colonialisme/>, 15.5.2018.
- Index Mundi: **Data on Africa**, (Çevrimiçi), <https://www.indexmundi.com/map/?%20t=0&v=39&r=af&l=fr>, 12.4.2018.
- BBC: **Profile: Former Gambian President Yahya Jammeh**, 22.1.2017, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/news/world-africa-24383225>, 28.9.2018.
- RFI Afrique: **Profile de Mamadou Dia**, (Çevrimiçi), <http://www.rfi.fr/contenu/20100323-1-portrait-mamadou-dia-18>, 15.9.2018.
- NTV: **Burkina Faso'da askeri darbe girişimi**, 17.9.2015, (Çevrimiçi), <https://www.ntv.com.tr/dunya/burkina-fasoda-askeri-darbe-girisimi,U8jarWQjd0GJ8hsAHvnucw>, 27.8.2019.
- Le Parisien: **Afrique: plus de 200 coups d'Etat depuis les années 1950**, 18.9.2015, (Çevrimiçi), <http://www.leparisien.fr/espace-premium/actu/interactif-afrique-plus-de-200-coups-d-etat-depuis-les-annees-1950-18-09-2015-5104321.php>, 23.3.2018.
- Foreign Policy: **Mapped: The 7 Governments the U.S. has overthrown**, 20.8.2013, (Çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2013/08/20/mapped-the-7-governments-the-u-s-has-overthrown/>, 18.3.2018.
- The Guardian: **President 'ordered murder' of Congo leader**, 10.8.2000, (Çevrimiçi), <https://www.theguardian.com/world/2000/aug/10/martinkettle>, 14.9.2019.
- The New York Times: **The CIA and Lumumba**, 2.8.1981, (Çevrimiçi),

- <https://www.nytimes.com/1981/08/02/magazine/the-cia-and-lumumba.html>, 3.8.2019.
- Fas.org: **President Gerald R. Ford's Executive Order 11905: United States Foreign Intelligence Activities**, February 18, 1976, (Çevrimiçi), <https://fas.org/irp/offdocs/eo11905.htm>, 21.3.2019.
- Dahomey (Benin) Cumhuriyeti: **RÉPUBLIQUE DU DAHOMEY- GOUVERNEMENT MILITAIRE RÉVOLUTIONNAIRE- DISCOURS PROGRAMME**, Cotonou, le 30 Novembre 1972, (Çevrimiçi), <https://bonjourctn.wordpress.com/2014/10/27/discours-programme-du-gouvernement-militaire-revolutionnaire/>, 13.2.2019.
- Library of Congress: **The African-American Mosaic: Colonization**, (Çevrimiçi), <https://www.loc.gov/exhibits/african/afam002.html>, 30.4.2019.
- Fildişi Sahili Resmî Gazete: Côte d'Ivoire, **Décret no 2013-509 portant organisations des cérémonies publiques, préseances et honneurs civils**, (Çevrimiçi), http://www.issia-cotedivoire.site/web_documents/decret_organisation_ceremonies_publicques.pdf, 20.12.2017.
- BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 8 Şubat 1977, resolution 404-1977.
- BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 14 Nisan 1977, resolution 405-1977.
- BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 24 Kasım 1977, resolution 419-1977.
- ThomasSankara.net: **Assassination of Thomas Sankara: evidence of a documentary by RAI 3 involve France**, CIA and Blaise Compaoré, (Çevrimiçi), <https://www.thomassankara.net/assassination-of-thomas-sankara-evidence-of-a-documentary-by-rai-3-involve-france-cia-and-blaise-compaore/?lang=en>, 8.2.2018.
- US National Security Archive: JFK and the Diem Coup, by John Prados, **National Security Archive Electronic Briefing Book No. 101**, 5.11.2003, (Çevrimiçi), <https://nsarchive2.gwu.edu//NSAEGB/NSAEGB101/index.htm>,

7.1.2019.

Gana Anayasası:

Ghana Constitution 1960, (Çevrimiçi),

http://www.artsrn.ualberta.ca/amcdouga/Hist247/winter_2017/resources/ghana_constitution_1960.pdf, 8.12.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Ortaöğrenimini Güngören Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Kağıthane Profilo Anadolu Teknik Lisesi'nde tamamlayan Murat Yiğit, daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Fransızca bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Strazburg Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde (Université de Strasbourg – ITIRI) ve “Türkiye-Batı Afrika Kalkınma İşbirliği” başlıklı teziyle bitirmiştir. Halen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalında doktora çalışmalarını tez aşamasında yürütmektedir. 2013-2016 yılları arasında İstanbul Ticaret Üniversitesi Araştırma Merkezleri departmanında uzman yardımcısı olarak görev yapmıştır. 2016'dan bu yana ise aynı üniversitede Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.